Jugoslavenski leksikografski zavod

JADRAN

VODIĆ i ATLAS

Cavtat: mauzolej Split: peristil

JADRAN

VODIČ I ATLAS

JUGOSLAVENSKI LEKSIKOGRAFSKI ZAVOD

Izdanje priredilo redakcijsko vijeće Jugoslavenskog leksikografskog zavoda. Geografske karte izrađene u kartografskom odsjeku Jugoslavenskog leksikografskog zavoda. Narodne nošnje: Zdenka Sertić. Likovna oprema korica: Raul Goldoni. Fotografije u bakrotisku: Agencija za fotodokumentaciju, T. Dabac, D. Frković, M. Grčević, M. Jeremić, M. Pavić, V. Šimčić, V. Zuber

Jugoslavija kao turistička zemlja ne osvaja svoje mjesto među drugim evropskim turističkim zemljama naročitom razvijenošću ili dugom tradicijom turizma kao privredne grane. Snaga njene turističke privlačnosti sadržana je prije svega u raznolikosti i bogatstvu pejzaža, u preplitanju i prožimanju raznovrsnih kulturnih utjecaja, u njenom kulturnom nasljeđu i današnjem stvaranju.

Posljednjih godina naša društvena zajednica ulaže sve značajnija sredstva u hotelske zgrade i druge objekte, u automobilske ceste i putove radi jačanja materijalne baze turizma. Mnogo je urađeno i za propagandu našeg turizma u zemlji i inozemstvu. No još uvijek ima razmjerno malo publikacija koje bi svojim sadržajem i opremom privukle širok krug turista i svih onih koji na putovanju, odmoru i izletu traže brzu, pouzdanu i što iscrpniju informaciju.

Nastojanju da se prirodne ljepote naše jadranske obale i kulturna baština koja je za nju vezana približe domaćem i stranom turistu treba da posluži i ovaj Vodič s atlasom. Služeći se materijalom sakupljenim u Jugoslavenskom leksikografskom zavodu, autori ove publikacije trudili su se da obiljem donesenih podataka, njihovom preglednošću i omogućavanjem brzog orijentiranja u geografskim kartama dadu čitaocu ono što bi ga u konkretnom slučaju moglo prvenstveno zanimati.

Jugoslavenska obala Jadrana, od državne granice s Italijom na sjeveru do ušća rijeke Bojane, tj. do državne granice s Albanijom na jugu, duga je u zračnoj crti 628 km, a mjerena duž obalne linije kopna i otoka 6116 km. Dužina obalne linije podijeljena dužinom zračne crte daje koeficijent razvedenosti od 9,7, koji pokazuje da se jugoslavenska obala Jadrana može ubrojiti među najrazvedenije obale u Evropi. Ispred naše obale ima 725 otoka i otočića (od toga 66 naseljenih), 426 hridi i 82 grebena na morskoj razini. Ovu obalu ponekad nazivaju »obalom tisuću otoka«.

Jadran je jedno od najprozirnijih mora na svijetu. Gledano s broda, vidi se morsko dno do dubine oko 10 m, a iz aviona se nad otvorenom pučinom u južnom Jadranu mogu otkriti svijetli predmeti i na dubini većoj od 55 m. Dubine u Jadranu smanjuju se od juga prema sjeveru. Najdublja je južna kotlina, s najvećom dubinom od 1233 m usred spojnice Bar (Jugoslavija)—Bari (Italija). U sjevernoj kotlini zapadno od otoka Jabuke nema nigdje veće dubine od 270 m. U krajnjem dijelu sjevernog Jadrana dubine su znatno manje, pa zapadno od Istre ni usred pučine nije more dublje od 40 m. Iako je more uz obalu dosta duboko, ipak ima svagdje plitkih žala za kupanje, a zaklonjenih draga i uvala za pomorski sport.

Temperatura Jadranskog mora kreće se od oko 12° u februaru do oko 25° u augustu. More je zimi uvijek toplije, a ljeti hladnije nego zrak, pa stoga ono zimi grije, a ljeti rashlađuje obalu i blagotvorno djeluje

na klimatske prilike. Srednje temperature zraka u januaru jesu: u Dubrovniku 9°0, Hvaru 9°0, Splitu 7°8, Lošinju 7°6, Puli 5°7; u augustu — u Dubrovniku 24°8, Hvaru 24°9, Splitu 25°3, Lošinju 23°5 i Puli 22°8. Morske struje, koje duž jugoslavenske obale teku od juga prema sjeveru, donose slanu i toplu vodu iz Sredozemnog mora. Stoga more nije ni za najoštrije zime nikad hladnije od 10°. Zimi postoje razlike u toploti mora od oko 5° između sjevernog i južnog Jadrana (Pula 10°, Hvar—Dubrovnik 15°), ali ljeti nema gotovo nikakve razlike. U augustu je obično na otvorenom moru temperatura morske vode duž obale od Kopra do Ulcinja oko 24°.

Morske mijene (plima i oseka) u Jadranu imaju malu amplitudu. Razlike između visoke i niske vode na jugu su oko Dubrovnika 30 cm, u srednjem Jadranu oko Splita 40 cm, a na sjeveru oko Kopra 70 cm. Stoga strujanja plime i oseke kao ni stalne struje nisu nikakva opasnost za plovidbu, ribolov ili plivanje.

Glavni su vjetrovi na Jadranu maistral, jugo i bura. Maistral je sjeverozapadnjak, zmorac, koji puše za lijepog vremena ljeti od oko 10 sati do prije zalaska sunca. Jugo je topao, jugoistočni vlažan vjetar stalnog smjera i jednolične snage, kao i maistral povoljan za jedrenje. Od zimske bure neki su dijelovi naše obale zaštićeni otočnim planinskim lancima, pa je u njihovoj zavjetrini, osobito na otocima Lošinju i Hvaru, klima blaga. Bura je umjerena i klima blaga i na južnom dijelu obale od Dubrovnika do Ulcinja. Na tako zaklonjenim mjestima rijetki su dani kada se, i za najoštrijih hladnoća, temperatura izuzetno spusti do ledišta (u svemu 1 do 3 dana u toku čitave zime).

Zbog velike dužine jadranske obale (od Valdoltre kod Ankarana u Istri do Ulcinja jadranska magistrala je duga 1035 km), cijelu obalu trebalo je u Atlasu podijeliti na više sekcija. Podjelu na sekcije prikazuje posebna skica. Osim obalnih karata, Atlas sadrži pregledne karte cestovnih, željezničkih i avionskih veza srednje Evrope i SFR Jugoslavije. Cilj je ovih karata da prikažu geografski položaj jugoslavenske obale Jadrana u odnosu na Evropu i Jugoslaviju i da istaknu najpogodnije veze do naše jadranske magistrale.

V O D I Č

ANKARAN (1, B, 1), morsko kupalište na južnoj obali Miljskog poluotoka nasuprot Kopru; 996 stan. Mjesto obuhvaća i četiri zaseoka koji leže na moru i na pristrancima istočnih Miljskih brda. Ima gotovo 1 *km* dugu plažu, kamp i prostor za parkiranje. S Koprom je povezan asfaltiranom cestom (10 *km*); motornim čamcem stiže se za 20 *min*.

Šire područje Ankarana u antičko doba naziva se Ultra (od toga talijanski Oltra). Na mjestu sadašnjeg sanatorija nađen je rimski mozaični pod (sada u Gradskom muzeju u Kopru). U X *st.* tu je bila crkvica sv. Apolinara, koju su 1072 preuzeli benediktinci s Lida kod Venecije i ovdje sagradili samostan S. Niccolò d'Oltra. Samostan je 1717 definitivno dokinut, a 1774 zgrada je prešla u vlasništvo koperske porodice Madonizza, koja ju je preuredila u ljetnikovac; 1922 pretvoren u hotel. Obalni pojas uređen je kao kupalište.

Izleti: v. *Koper*

BABINA (17, C, 3), uvala i naselje na sjevernoj obali otoka Korčule; 48 stan. Leži u dnu duboke doline Babin Dol; kroz nju vodi put prema selu Čara i drugim naseljima u unutrašnjosti otoka. Babina, tipično ribarsko naselje, ima pogodan položaj za kamping.

BABINO POLJE (20, C, 3), najveće naselje na Mljetu, u središnjem dijelu otoka, 6 *km* jugozapadno od luke Sobra; 791 stan. Leži u istoimenom polju, na podnožju Veljeg Grada (514 *m*), najvišeg vrha otoka. Okolica je obrasla makijom i borovom šumom. Obrađene površine oko sela su pod vrtovima, maslinicima i vinogradima. Susjednu obalu na južnoj strani otoka karakteriziraju klifovi i uvale s plažama (Sutmiholjska, Brnjestrova). Nedaleko od sela (oko 4 *km*) ima nekoliko spilja, među kojima se ističu oko 100 *m* duga *Movrica*, sa svojim lijepim sigama, i *Ostaševica*, duga 400 *m*.

BAĆINA (20, B, 1), selo na Magistrali između Gradca i Ploča, zapadno od Baćinskog jezera; 250 stan.

Naseljena već u rimsko doba (arheološki nalazi na groblju). Uz cestu je jednobrodna gotička crkvica u čije je pročelje uzidan jedan od brojnih stećaka iz tog kraja.

BAĆINSKO JEZERO (20, B, 1), slatkovodno kraško jezero sjeverno od Ploča; obuhvaća 1,9 *km*², najveća dubina 28 *m*. Sastoji se u stvari od nekoliko kraških ponikava; pojedini dijelovi jezera imaju i zasebna imena (Crniševo, Vrvnik, Klek, Sladinac, Perast i Šipak). Površina jezera je iznad, a dno ispod razine mora. Voda otječe iz jezera tunelom (prokopanim 1911—12) u zaljev Ploče. Jezero je bogato slatkovodnom ribom i ciplima koji su se ovdje naselili nakon probijanja tunela. Uz zapadnu i južnu stranu Baćinskog jezera prolazi Magistrala. Moguće je kampiranje i sportski ribolov.

BADANJ v. *Crikvenica*

BADIJA (**Otok**; 19, B, 1), otočić u istočnom dijelu Pelješkog kanala, oko 1 *km*². Kanal Ježevica odvaja ga od otoka Korčule. Srednja godišnja temperatura 13°C. Gotovo čitava Badija, poznati odmarališni i sportski centar (sportski i podvodni ribolov), nalazi se pod makijom i borovom šumom; najviši vrh 74 *m*.

Naziv Badija dolazi od latinskog abbatia (opatija). Na Badiji je nekad postojala crkvica sv. Petra, jer se 1368 otočić spominje kao »Scoleum sancti Petri«; toj crkvici su možda pripadali kapiteli (VIII/IX *st.*) četiriju stupova koji drže krović balkona na jugozapadnom uglu današnjeg samostana. 1392 naseljuju se na Badiji franjevci iz Bosne, kojima korčulanska općina poklanja zemljište za samostan, a kasnije i cijeli otok. Današnji samostan i jednobrodna crkva podignuti su, u stilu kasne gotike, poslije 1420. Portal ima u luneti lik Bogorodice s djetetom i dva sveca, rani renesansni rad korčulanskih klesara. Ispred crkve je nekoliko grobnih ploča (među njima, prema dokumentima, i grob jednog od graditelja zvonika korčulanske katedrale iz XV *st.*, Hranića Dragoševića). Klaustar s arkadama, dovršen 1477, sačuvao je sve karakteristike dalmatinske gotike. Samostan je proširen dogradnjom 1909, a 1950 preuređen u sportsko odmaralište.

Izleti: v. *Korčula*

BAKAR (4, B, 1), gradić i luka na sjeverozapadnom kraju istoimenog zaljeva, 15 *km* jugoistočno od Rijeke; 1991 stan. Izgrađen je amfiteatralno; sastoji se od starijeg dijela naselja, *Grada*, koji se strmo diže uz pristranke, s frankapanskim Kaštelom (XVI *st.*), i novijeg dijela, *Primorja*, uz obalu. U prošlosti je Bakar bio važna trgovačka luka, ribarsko, vinogradarsko, brodograđilišno i pomorsko središte s nautičkom školom (otvorena 1849). Ekonomsko propadanje Bakra prouzrokovao je razvoj parobrodarstva i, posebno, izgradnja željeznice prema Rijeci (1873) koja ga je mimoišla. Željeznički odvojak Bakar—Škrljevo izgrađen je 1931. Neposredno zaleđe gradića ističe se zelenilom i vrtovima. U najnovije vrijeme nedaleko od Bakra podignuta je tvornica čađe; u toku je gradnja rafinerije nafte i elektrifikacija pruge Bakar—Škrljevo. Luka je priključena riječkom lučkom basenu i namijenjena je rasutim teretima. Malo brodogradilište služi za gradnju i popravke drvenih brodova. Na zapadnoj strani zaljeva je kupalište s plažom, okruženom borovom šumom i terenima pogodnim za kampiranje. Magistrala prolazi iznad samog Bakra.

Na mjestu Bakra nalazilo se u antičko doba znatnije naselje, vjerojatno rimska Volcera. Prilikom iskapanja (1880) otkrivena je na lokalitetu Trg nekropola iz I i prve polovine II *st.* U srednjem vijeku Bakar je pripadao Vinodolskoj župi, koja je od 1225 u posjedu krčkih knezova Frankapana. Prvi put se spominje u Vinodolskom zakonu 1288. U XV i XVI *st.* više puta mijenja gospodare. Od 1550 posjed je knezova Zrinskih, a poslije njihove propasti (1671) dolazi pod austrijsku Komoru. Od 1749 bio je u sastavu Austrijskog Primorja, a 1882 je pripojen Hrvatskoj. Stari dio mjesta *(Grad)* zadržao je srednjovjekovnu urbanu strukturu, s uskim krivudavim ulicama i slikovitom arhitekturom; *Primorje*, koje prati polukružno liniju obale, nastalo je ubrzanim naseljavanjem u prvoj polovini XIX *st.* Na najvišoj tački mjesta je Kaštel, izgrađen u prvoj polovini XVI *st.* (glagoljski natpis na jednoj kuli ima godinu 1530) kao obrambeni objekt; postepeno dobiva rezidencijalan karakter, a u XVIII *st.* njegovo južno dvokatno pročelje izgrađeno je kao mala palača. Niže Kaštela je trobrodna župna crkva sv. Andrije podignuta 1830 na mjestu starije srednjovjekovne crkve koja je stradala u potresu 1750. U crkvi su barokni oltari, oltarska pala Girolama da Santacroce (»Sv. Trojstvo«), a na

BAKAR, Turska kuća

BALE, Plutej s pleternom ornamentikom

glavnom oltaru slika od Janeza Šubica. U riznici crkve čuvaju se romanički križ iz XIV *st.*, relikvijarij sv. Uršule iz XVI *st.* i više baroknih kaleža. U crkvi sv. Križa pregrađenoj u XVII *st.*, na glavnom oltaru je kasnogotičko raspelo. U Primorju je barokna crkvica sv. Margarete iz 1668, sa slikama iz XVII i XVIII *st.* (V. Metzinger). Na groblju je crkvica sv. Marije iz XVI *st.*, u kojoj ima više slika nepoznatih venecijanskih majstora iz početka XVIII *st.* Arhitektonski se ističe više zgrada: »plovanija« iz 1514, »hospicij« iz 1526, »biskupija« sa starim biskupskim grbom iz 1494, »turska kuća« i »rimska kuća«. — Gradski muzej ima arheološku zbirku, arhiv kulturno-historijskog materijala, više starih portreta i predmeta umjetničkog obrta. U bivšoj zgradi gradskog magistrata je ćelija u kojoj je bio zatvoren Josip Broz-Tito prije prebacivanja u zatvor u Ogulinu.

Izleti: ○ *Rijeka* (v.; Magistralom 16 *km*) i *Opatija* (v.; Magistralom 29 *km*). ○ Magistralom: *Bakarac* (v.; 6 *km* ili morem 2,5 *Nm*), *Kraljevica* (v.; 10 *km* ili morem 2,5 *Nm*), *Crikvenica* (v.; 4 *km*), *Novi Vinodolski* (v.; 30,5 *km*), *Senj* (v.; 54 *km*), *Plitvička jezera* (v.; 144 *km*). ○ Cestom uz Bakarski zaljev, križanje s Magistralom; uzbrdo do sela *Meja* (229 *m*; 7,5 *km*), raskršće cesta: na sjeverozapad kroz *Praputnjak* i *Krasicu* do *Škrljeva* na željezničkoj pruzi Rijeka—Zagreb kroz nasade vinove loze — u terasama — od koje se proizvodi pjenušavo vino »Bakarska vodica«; na sjever se cesta uspinje u serpentinama do *Gornjeg Jelenja* (882 *m*, 19 *km*) na cesti Rijeka—Zagreb, koja vodi u Gorski Kotar i područje Nacionalnog parka *Risnjak* (v.). ○ Na Meju se nastavlja selo *Hreljin*, na oko 300 *m* visokoj zaravni iznad Bakarca; kroza nj prolazi asfaltirana cesta. Sačuvani su ostaci srednjovjekovnog naselja s utvrđenjem. Prema legendi sagradio ga je Hrelja (Herkul). Bedemi s ugaonim kulama i dva ulaza okružuju pedesetak kuća staroga naselja, priljubljenih uz bedeme ili povezanih u manje grupe. Na povišenom mjestu je tvrđava. Grad su od 1225 držali Frankapani, a 1550—1671 Zrinski. Srednjovjekovna jednobrodna crkva sv. Jurja (ranije župna crkva), pretvorena je u XVI—XVII *st.* u trobrodnu građevinu. Do nje je kapela iz 1699, podignuta na mjestu starije crkve. U XVIII *st.* naselje je napušteno, a stanovnici su se naselili uz novosagrađenu Karolinšku cestu (1726); to je današnje selo Hreljin (Piket). Inventar riznice crkve sv. Jurja (gotička monstranca iz XV *st.*, relikvijarij i dr.) prenesen je potkraj XVIII *st.* u novu baroknu župnu crkvu. ○ Ostali izleti: v. *Rijeka.*

BAKARAC (4, B, 2), primorsko naselje u jugoistočnom kraju Bakarskog zaljeva; 301 stan. Ima lijepu plažu i uređeni autokamp. Neposredna okolica ističe se vrtovima i zelenilom.

U rimsko doba tu je, vjerojatno, bila vojna postaja. Na vrhu Gradac su ruševine rimske utvrde. U srednjem vijeku Bakarac je luka hreljinske gospoštije, a u XVII *st.* središte gospoštijske ekonomije. U okolici ima više ruševina, vjerojatno iz kasnog srednjeg vijeka. Župna crkva sv. Petra građena je u XVIII *st.* U blizini Bakarca sačuvane su dvije originalne drvene tunere (»straže«), koje se i danas upotrebljavaju pri lovljenju tuna.

Izleti: ○ *Turinovo selo* (0,5 *km* putem prema jugoistoku plodnom dolinom Vinodol). ○ Ostali izleti: v. *Bakar* i *Kraljevica.*

BALE (2, C, 3), selo jugoistočno od Rovinja, na raskršću cesta Pula—Bale—Piran i Bale—Rovinj; oko 1020 stan. Leži na malom brežuljku koji se izdiže iz kraškog ravnjaka.

Selo se razvilo na mjestu prethistorijske gradine i kasnijeg rimskog kastruma. U toku srednjeg vijeka bilo je najprije u posjedu akvilejskog patrijarha, a od 1332 pod vlašću Venecije. Naselje je sačuvalo ranosrednjovjekovnu urbanu osnovu s ostacima obrambenog sistema (zidova, kula i vrata). Značajnija je građevina Kaštel, koji je pripadao porodici Soardo, a od 1618 porodici Bembo. Prvobitno se sastojao od dvije četverokutne kule, povezane između sebe visećim mostom; u XV *st.* izgrađen je između kula gotičko-renesansni trakt s triforom i balkonom na pročelju. Iz srednjeg vijeka potječu i gradska loggia, fontik (skladište za žito) i pretorska palača (danas škola). U župnoj crkvi sagrađenoj 1880, na mjestu crkve iz IX *st.* (ostaci dijelom sačuvani u kripti), čuvaju se kameni sarkofag i niz kamenih fragmenata pleterne i ranoromaničke plastike, drveno romaničko raspelo, drveni renesansni poliptih i vrijedni primjerci liturgijskog ruha i pribora iz XV—XVIII *st.* Ranosrednjovjekovna crkva sv. Ilije ima zvonik koji pokazuje tragove romaničke gradnje. U crkvama sv. Duha (pučka gotika XV *st.*) i sv. Antuna (s kasnogotičkom drvenom plastikom) djelomično su očuvane kasnogotičke zidne slike.

BANIĆI v. *Slano*

BANJ (11, C, 3), selo u uvali na sjeveroistočnoj obali otoka Pašmana; 399 stan. Znatan dio seoskog hatara je pod makijom i borovom šumom. Zapadno i južno od sela, s vrhova Bokolj (168 *m*) i Oštro (259 *m*), pruža se pogled na Pašmanski kanal.

Izleti: v. *Pašman* i *Kukljica*

BANJOLE (3, A, 2), ribarsko seoce na jugozapadnoj obali Istre (369 stan.), s malom tvornicom konzerva i uzgajalištem kamenica. U uvali Cintinera prostrani kamp (s tekućom pitkom vodom i električnom strujom); borova šuma i mogućnosti za sportski ribolov privlače ljetovališne goste i turiste. U Banjolama, koje su asfaltiranom cestom povezane s Pulom (6,7 *km*), otvorena su dva odmarališta.

U zaljevu Kanalić niže sela stoje ruševine srednjovjekovne crkvice sv. Mikule (VII—polovina VIII *st.*).

Izleti: v. *Pula*

BAOŠIĆ (24, A, 1), selo i luka na sjeverozapadnoj obali Tivatskog zaljeva (u Boki Kotorskoj); oko 500 stan. Leži podno strmog devesiljskog bila (781 *m*), uz Magistralu koja od Dubrovnika vodi preko Hercegnovog do Kotora. Oko sela su prostrani maslinici, ima mnogo vinove loze i smokava. Brodska i autobusna veza s naseljima u Boki Kotorskoj.

Prvi put se spominje u ispravi cara Dušana iz 1351. Crkva sv. Nikole (obnovljena 1802) ima ikonostas iz 1805, rad Aleksija Lazovića. Na kući pored pristana spomen-ploča francuskom piscu Pierreu Lotiju, koji je ovdje boravio 1880, a svoj boravak opisao u noveli »Paskala Ivanović« (u zbirci »Fleurs d'ennui«) i u svom »Dnevniku«. U zaseoku Lug udaljenom 1 *km* od obale smještena je u kući pomorskog kapetana Miroslava Štumbergera Muzejska zbirka (predmeti kulturnohistorijskog, etnografskog i pomorskog karaktera iz raznih zemalja, zbirka modela brodova).

BAR (25, A, 2), gradić, luka i sjedište općine u primorju Crne Gore; sastoji se od Starog Bara i Bara (Novog Bara, Pristana), s ukupno oko 5000 stan. Stari Bar leži oko 4 *km* istočno od Barskog zaljeva, na rubu Barskog polja, u podnožju Rumije (1593 *m*), a Novi Bar, koji se razvio poslije oslobođenja od turske vlasti (1878) i izgradnje željezničke pruge Bar—Virpazar, leži u podnožju niskog bila, duž Barskog zaljeva. Ima oko 3 *km* dugu pješčanu plažu. Okolica je poznata po uzgoju maslina (prastari maslinici) i agruma. Kolski putevi povezuju Bar s naseljima na obali Skadarskog jezera, a cesta ga spaja s Ulcinjem i Bokom Kotorskom. Preko Sutormana povezan je s Virpazarom, Crnojevića Rijekom i Titogradom, a ima brodsku vezu s naseljima od Ulcinja do Dubrovnika. Bar je početna stanica željezničke pruge Bar—Beograd; saobraćaj na sektoru Bar—Titograd (50 *km*) otvoren je 1960 (kroz Sutomore, tunel Sozina i Virpazar na Skadarskom jezeru).

Bar se prvi put spominje potkraj IX *st.* U ranom srednjem vijeku je pod vlašću Bizanta, 1183 osvaja ga Stefan Nemanja. Za Nemanjića proživljava period ekonomskog procvata, trgujući s drugim gradovima na istočnoj jadranskoj obali i s Italijom. Poslije smrti cara Dušana mijenjao je gospodare iz redova domaćeg plemstva. 1443 je pripao Veneciji, a 1571 osvojili su ga Turci. Crnogorska vojska oslobodila ga je 1878. Najstariji dio *Starog Bara* ima trokutasti oblik, a sačuvani su ostaci gradskog zida i jednih vrata, vjerojatno iz XI *st.* Kasnije se grad širio prema jugoistoku i sjeverozapadu, a u arhitekturi vidljivo je miješanje primorskih i orijentalnih građevnih oblika. Mlečani su mu u XV—XVI *st.* dali definitivan oblik, opasali ga bedemom s kružnim bastionima na uglovima i izgradili gornju tvrđavu na mjestu starije tvrđave. Dio grada unutar bedema napušten je poslije 1878 i danas stoji u ruševinama. Katedrala sv. Đorđa, trobrodna kasnoromanička bazilika, sagrađena vjerojatno u XIII *st.*

na mjestu ranije crkve iz IX—XI *st.*, služila je kao skladište municije i stradala je od eksplozije 1881. Eksplozija je 1912 uništila i kasnoromaničku crkvu sv. Nikole ispred najstarijih sačuvanih gradskih vrata. Obje ove crkve služile su pod Turcima kao džamije. Jedna crkvica iz XI—XII *st.* sačuvala se uklopljena u mletački bastion, dok jednobrodna crkva sv. Venerande i crkva sv. Katarine, sagrađena iznad presvođene ulice, imaju karakteristike gotičkog stila (XIV—XV *st.*). Među profanim građevinama Starog Bara značajnije su: kasnosrednjovjekovna, možda episkopska, palača s ostacima zidne dekoracije (dograđena u mletačko doba), veliki akvedukt na sjevernoj strani grada iz XVI—XVII *st.* i turski hamam (kupalište) iz XVII—XVIII *st.* — Od 1952 Bar se izgrađuje u moderno opremljenu veliku luku.

Izleti: ○ *Sutomore* (v.; Magistralom 8 *km*). ○ *Sutorman,* planinarska kuća (650 *m*) ispod istoimenog vrha (1182 *m*) u Rumiji. Prilaz cestom Bar—Virpazar (16 *km*). Polazište za planinarske izlete na vrhove *Sutorman* i *Sozinu;* pogled na Jadran i Skadarsko jezero. ○ Od Sutormana cestom (18 *km*) do Virpazara (v. *Skadarsko jezero*).

BARBAN (2, D, 3), selo u Istri, iznad doline rijeke Raše; oko 280 stan. Leži 28 *km* sjeveroistočno od Pule, na cesti Pula—Raša—Labin—Rijeka.

Barban je u srednjem vijeku utvrđeni grad u sklopu pazinske gospoštije. Od 1374 je pod Habsburgovcima, a u XVI *st.* dolazi pod Veneciju koja ga, kao nasljedno dobro, ustupa 1535 porodici Loredan. Djelomično je očuvan sistem srednjovjekovnih fortifikacija. Kroz Vela vrata (iz 1718) dolazi se na trg sa župnom crkvom (barokni oltari sa slikama venecijanskih majstora XVI—XVIII *st.*, kasnogotička kamena kustodija, drvene barokne skulpture). Sagrađena je 1700 na mjestu sjevernog trakta starog kaštela, zvonik je nadograđen na srednjovjekovnu kulu kaštela, a palača (iz 1606) porodice Loredan zauzima istočni trakt kaštela. U ulici koja od trga vodi do Malih vrata (iz 1720) sačuvala se vijećnica iz 1555 s loggiom i tornjem za sat (izgorjela 1944; obnovljena poslije rata).

BARBAT (8, D, 2), uvala na istočnoj strani Paškog zaljeva s naseljima Kustići, Zubovići i Metajna. *Kustići* (172 stan.), na sjeverozapadnom dijelu udoline, podalje su od obale i zaklonjeni od bure. *Zubovići* su na jugoistočnom rubu udoline (352 stan.), s kućama u dva niza. *Metajna* (330 stan.), ispod krševite Zaglave, leži na rubu zelenog pojasa uz more. Ima jak izvor slatke vode i pješčanu plažu u neposrednoj blizini. Seljaci obrađuju vinograde i oranice u udolini, dok su viši tereni i padine, ukoliko nisu kamenjar, pašnjaci za ovce. Saobraćaj između naselja vrši se uglavnom čamcima, jer na Barbatu nema cesta. Brodsku vezu ima s Pagom i Karlobagom. Brodovi pristaju uz gat u Metajni. — Naziv Barbat potječe od crkvice sv. Barbata, uz nekadašnji cenobij benediktinskog samostana sv. Petra na Prosiki kod Paga.

BARBAT (9, B, 2), selo na jugozapadnoj obali otoka Raba, u Barbatskom kanalu; oko 600 stan. Sastoji se od zaselaka. Župna crkva sagrađena je (1850) na mjestu benediktinske opatije koja se spominje u izvorima od kraja XI *st.* Iznad sela, na brdu Sv. Damjan, ostaci prethistorijske gradine i ruševine srednjovjekovne tvrđave.

BARIĆ DRAGA (11, C, 1), obalno naselje u istoimenoj uvali Velebitskog kanala, 26 *km* južno od Karlobaga; s okolnim naseljima Marasi, Šarići, Trošelji oko 500 stan. U uvali Barić Draga i u nizu okolnih uvala (Dračuša, Pržunac Veliki i Mali, Široka, Dujmovača) ima šljunkovitih plaža.

BAŠKA (5, D, 3), gradić i luka na jugoistočnom dijelu otoka Krka; 857 stan. Leži na kraju Bašćanske drage, uz otvoreni Bašćanski zaljev. Izložena jugu i buri, Baška ima zimi relativno niske temperature. Razvila se u podnožju brda na kojem se dizao kaštel i naselje Starigrad. Pored starog, zbijenog dijela Baške, izgrađen je nov dio s turističkim objektima. Pored vinogradarstva i povrtlarstva glavno zanimanje Baščana je ribolov. Baška ima oko 2 *km* dugu pješčanu plažu na sjeverozapadnoj obali zaljeva. Brodskim linijama komunicira s kopnom i okolnim otocima, a autobusnim sa svim većim naseljima na otoku Krku.

Područje oko Baške bilo je nastavano u prethistorijsko vrijeme. U rimsko doba bilo je uz more znatnije naselje, od kojeg su, uz romaničku crkvu sv. Marka, nađeni ostaci arhitekture, mozaici i grobovi. Srednjovjekovno naselje razvilo se na brdu uz crkvu sv. Ivana (prvobitno ranoromanička jednobrodna građevina sa zvonikom na pročelju). Mlečani su 1380 spalili to naselje, koje još i danas stoji u ruševinama. Novo naselje uz more odlikuje se živopisnom arhitekturom. Trobrodna župna crkva sv. Trojstva sagrađena je 1722. U njoj su sačuvani ranoromanički kapiteli, slike »Posljednja večera« (Jacopo Palma ml.), »Bogorodica sa svecima« (M. Marziale), »Krunisanje Bogorodice« (Franjo Juričić, 1724), drvena i kamena skulptura XV—XVIII *st.*

U blizini Baške nalaze se, pored romaničke crkve sv. Marka, ruševine romaničke crkvice sv. Duha, ostaci pavlinskog samostana sa crkvom i crkvica sv. Mihovila iz XVI *st.*, u kojoj je triptih slikara Paola Campse. — Između Male i Vele luke, na brdu Sokol, ostaci su utvrđenog grada (Bosar).

U *Jurandvoru,* udaljenom od Baške oko 1 *km,* sačuvala se ranoromanička benediktinska crkva sv. Lucije sagrađena oko 1100, na zemljištu koje je benediktincima darovao kralj Zvonimir. Tu je nađena Bašćanska ploča, jedan od najstarijih hrvatskih jezičnih i pravnih spomenika (tekst je klesan u glagoljskom pismu); ploča spominje Zvonimirovu darovnicu i zidanje crkve. Njen original pohranjen je u Jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu, a u crkvi je izložena kopija. Poliptih sv. Lucije, rad Paola Veneziana, nekad na glavnom oltaru ove crkve, danas se nalazi u biskupskoj palači u Krku.

Izleti: ○ Spilja *Škuljica* (morem prema jugu 2 *Nm*) pored istoimenog rta; stalagmiti. ○ *Vrbnik* (v.; cestom 19 *km*), kroz Bašćansku Dragu i ispod obronaka Hlama (449 *m*). ○ *Krk* (v.; cestom 18,5 *km*) i *Punat* (v.; cestom 17 *km*) kroz Bašćansku Dragu i oko Puntarske drage. ○ *Lopar* na otoku Rabu (v.; morem 11 *Nm*). ○ *Senj* (v.; morem 7 *Nm*).

BAŠKA »STARA v. *Stara Baška*

BAŠKA VODA (14a, B, 1), selo i luka u sjeverozapadnom dijelu Makarskog primorja, 9,5 *km* sjeverozapadno od Makarske; 821 stan. Najviše se uzgajaju maslina, vinova loza, višnje i smokve. Stanovnici su pretežno ribari i pomorci. Okolica je šumovita, a plaže šljunkovite. Poviše sela prolazi Magistrala. Živo pristanište sa kamenim gatom uz koji svakog dana pristaju putnički brodovi iz Splita i Makarske.

Zaključujući prema arheološkim nalazima, mjesto je bilo naseljeno već u rimsko doba. Današnje naselje nastalo je u početku XVIII *st.* Ima dvije barokne crkve: sv. Lovre sa zvonikom na preslicu i župnu crkvu (sagrađenu vjerojatno na mjestu starije crkve), uz koju se nalazi nekoliko srednjovjekovnih nadgrobnih ploča. — Na lokalitetu *Gradina* istočno od Baške Vode, u blizini sela Promajne, nađeno je nekoliko rimskih grobova.

Izleti: v. *Brela*

BEČIĆI (25, A, 1), naselje uz Jadransku magistralu, 6 *km* istočno od Budve. 2 *km* duga pješčana plaža najveća je plaža u okolici Budve.

Izleti: v. *Budva* i *Sv. Stefan*

BELI (5, B, 2), selo na sjeveroistočnoj obali otoka Cresa; 107 stan. Leži na izdvojenom i pošumljenom brežuljku (130 *m* aps. vis.), izložen buri i jugu. Na obali ispod sela je mala luka *Podbeli,* sa šljunkovitom plažom, u koju se silazi strmom stazom. Beli je slabo povezan s otočnim zaleđem; stanovnici se bave uglavnom zemljoradnjom i uzgojem stoke.

Smještaj na izoliranom vrhu i kružni oblik ukazuju na prethistorijsko, gradinsko porijeklo naselja. Iz rimskog doba ima arheoloških nalaza. Antičko ime naselja Caput insulae dobiva u romanskom dijalektu oblik Ca Fisole (oko 1000). U ranom srednjem vijeku Beli je hrvatski utvrđeni grad (castrum) i samostalna općina. Današnje naselje sačuvalo je srednjovjekovni tvrđavski karakter s nepravilnim urbanim rasterom. Na najvišoj tački mjesta je prostran trg. Tu je župna crkva sagrađena na temeljima ranije romaničke građevine (proširena u XVIII *st.*), sa zvonikom romaničkog oblika, mala romanička crkva sv. Marije i gradska loggia s uzidanim fragmentom pleterne plastike; u sredini trga je cisterna. U sakristiji župne crkve čuvaju se romanički bakreni križevi (XIII—XIV *st.*). — U okolici mjesta ima više romaničkih crkvica; na groblju je crkvica građena u stilu pučke gotike (početak XV *st.*).

BENKOVAC v. *Zadar*

BERAM (2, C, 2), selo 5 *km* sjeverozapadno od Pazina; 200 stan. U selu je rodna kuća Vladimira Gortana (antifašističkog borca kojega su 1929 strijeljali talijanski fašisti), s malim memorijalnim muzejem.

Razvivši se na mjestu prethistorijske ilirske gradine, Beram je u srednjem vijeku bio utvrđen bedemom i četverokutnom kulom. Crkva sv. Martina iz 1431 (glagoljski natpis na krstionici) proširena je u XIX *st.* Na zidovima, trijumfalnom luku i svodu sanktuarija sačuvane su gotičke zidne slike iz XV *st.* Iz Berma potječe više iluminiranih glagoljskih rukopisa XIV—XV *st.* (danas u Narodnoj i univerzitetskoj knjižnici u Ljubljani). — Na groblju, oko 1 *km* sjeveroistočno

od Berma, crkva je sv. Marije na Škriljinama s velikim ciklusom zidnih slika (iz 1474) majstora Vincenta iz Kastva. Među njima se ističu kompozicije »Mrtvački ples«, »Poklonstvo kraljeva« i »Kolo sreće«. Ovaj ciklus ide u red najznačajnijih ostvarenja srednjovjekovnog slikarstva na istarskom području. — U polju nedaleko od mjesta uz cestu Pazin—Poreč je spomen-kosturnica Vladimira Gortana (1951, projektirali Zdenko Sila i Zdenko Kolacio).

BETINA (11, D, 3), selo i luka na sjeveroistočnoj obali otoka Murtera; 1024 stan. Stanovnici se najviše bave gajenjem maslina i ribolovom. Pješčana plaža. Ima brodogradilište za male i sportske brodove. Asfaltirana cesta povezuje Betinu s Murterom, a preko Tijesna s Magistralom.

Naselje su osnovali u XVI *st.* stanovnici Vrane povlačeći se ispred Turaka. Župna crkva sagrađena u početku XVII *st.*, proširivana je nekoliko puta. Zvonik je iz 1736. U blizini Betine, na brdu Gradina, stajao je ilirsko-rimski grad Collentum (brojni arheološki nalazi). Tu je i sačuvana srednjovjekovna crkva Gospe od Gradine.

Izleti: v. *Murter*

BIBINJE (13, A,1), selo i luka 6 *km* jugoistočno od Zadra; 2056 stan. Stanovnici se bave voćarstvom (masline, bademi, višnje, smokve) i ribolovom. Kraj sela je plitka uvala s pješčanom plažom i šumom.

Mjesto je bilo naseljeno već u rimsko doba. U srednjovjekovnim izvorima dolazi pod nazivom Bibanum. Današnje naselje osnovali su u XVI *st.* stanovnici obližnjeg sela Petrina, uništenog u vrijeme turskih provala. Iz rimskog doba ima više nalaza (ostaci građevina s mozaičnim podom, dijelovi rimskog vodovoda koji vodi od Vrane do Zadra, grobovi); iz srednjeg vijeka je crkvica sv. Ivana, sa zvonikom na preslicu iz 1760 (glagoljski natpis na zvoniku). Župna crkva (iz XVI *st.*) obnavljana je u XVII i XIX *st.* Na lokalitetu Banska punta, sjeverno od Bibinja, pruža se do mora kompleks srednjovjekovnih ruševina; neki dijelovi tog kompleksa potječu iz antike (hipokausti). Nedaleko od rta Banska punta, na položaju Gaženice, obnovljena srednjovjekovna crkvica sv. Jelene. Sjeveroistočno od Bibinja su ostaci sela Petrina sa srednjovjekovnom crkvom. Na rtu Pulja, južno od Bibinja, ruševine starohrvatske crkvice sv. Ivana Krstitelja (obnovljena 1376); oko nje su grobovi i ostaci kuća ranijeg naselja.

Izleti: v. *Zadar*

BIJELA (24, B, 1), naselje na sjevernoj obali Tivatskog zaljeva (Boka Kotorska) sa 1122 stan. Uz naselje se pruža duga pješčana plaža. U Bijeloj je mala tvornica za preradu ribe, a na rtu Pijavica brodogradilište. Autobusne i brodske veze s okolnim naseljima Boke Kotorske.

Od starog benediktinskog samostana Sancti Petri in Albis sačuvani su natpisi i dekorativni fragmenti iz IX—XI *st.*, ugrađeni u zidove crkve sv. Petra. Pod sadašnjim imenom Bijela se spominje u poveljama cara Dušana iz 1351. Iz tog su vremena i freske u oltaru stare crkve Rize Bogorodice koji je očuvan i spojen s novom crkvom iz 1824. Tu se, pored drugih kulturno-historijskih i umjetničkih spomenika, čuva »Oktoih«, štampan na Obodu 1493. U zaseoku Jadrovina ostaci kule Osman-kapetana iz Hercegnovoga (XVIII *st.*).

BIOGRAD (13, B, 2), obalni gradić i luka u Pašmanskom kanalu, 29 *km* jugoistočno od Zadra; 2397 stan. Leži na poluotoku i kopnu, u koje se na sjeveru usjekla uvala Bošana, a na jugu uvala Soline. Ispred gradića su otoci Planac i Sv. Katarina (sa svjetionikom). Srednja januarska temperatura 7°C, julska 24,5°C. Godišnje ima oko 840 *mm* oborina. U uvali Soline je kupalište s prostranom pješčanom plažom i borovom šumom. Biograd je lokalni trgovinski i saobraćajni centar, s vezama prema zaleđu, okolnim obalnim naseljima i otoku Pašmanu. Pored radova u polju, Biograđani se bave ribolovom; u mjestu je tvornica ribarskih mreža. Sjeverno od Biograda je poljoprivredno dobro Vrana i Vransko jezero, poznato po ribogojstvu i lovu na ptice močvarice.

Biograd (u srednjem vijeku Alba Civitas, Belgrad) nastao je vjerojatno na ruševinama antičke Blandone. Prvi put ga spominje bizantski car Konstantin Porfirogenet sredinom X *st.* Pod hrvatskim vladarima Biograd je županski, kasnije kraljevski grad, povremeno sjedište kraljeva u kojem je izdano mnogo njihovih isprava. Oko 1050 osnovao je kralj Petar Krešimir u Biogradu biskupiju, podigao muški i ženski benediktinski samostan i crkvu sv. Ivana. God. 1102 okrunjen je u Biogradu za hrvatskog kralja Koloman (Rex Hungariae, Croatiae et Dalmatiae). God. 1125 grad su osvojili Mlečani i srušili ga do temelja. Kad su križari na putu za Carigrad osvojili 1202 Zadar, izbjeglice iz Zadra sklonili su se u Biograd i nazvali ga Stari Zadar (Zara Vecchia). U XIII i XIV *st.* Biograd je naizmjenično u rukama cetinskih knezova, vranskih priora i bribirskih knezova Šubića; 1409—1797 je pod Venecijom. Mletački providur Alvise Grimani dao je obnoviti gradske bedeme (1573—75) i kaštel. U vrijeme Kandijskog rata 1646 hrvatska posada povukla se pred Turcima pošto je prije toga razorila grad. Dvije godine kasnije Biograd je opet naseljen. U mjestu se sačuvalo malo tragova iz rimskog razdoblja; u okolici, uz more, ima ostataka rimskih vila (villae rusticae, na lokalitetu Bošana). Iz starohrvatskog razdoblja su ostaci dviju crkava, od kojih je jedna bila trobrodna bazilika. Nakit iz starohrvatske nekropole kod Vrbice i ostali nalazi (rimski, predromanički i romanički kameni fragmenti) čuvaju se u mjesnoj Arheološkoj zbirci.

Izleti: ○ *Crvena Luka* (v.; Magistralom, zatim odvojkom na jugozapad, 5,5 *km*), *Pakoštane* (v.; Magistralom, 6 *km*), i *Vransko jezero* (v.), *Vrana* (v.; cestom od Pakoštana prema sjeveroistoku 7 *km*), *Šibenik* (v.; Magistralom, od Biograda 44 *km*). ○ *Benkovac* (v. *Zadar*, izleti; cestom prema sjeveroistoku 24 *km*). ○ Magistralom prema sjeverozapadu: *Filipjakov* (v.; 5 *km*), *Turanj* (v.; 7 *km*), *Sukošan* (v.; 19 *km*), *Bibinje* (v.; 24 *km*), *Zadar* (v.; 29 *km*). ○ *Tkon* (v.; morem 1,5 *Nm*). ○ *Pašman* (v.; morem 3,5 *Nm*). ○ *Kornati* (v.; morem oko 22 *Nm*).

BISTRINA v. *Ston*

BIŠEVO (17, E, 5), otočić (5,8 km^2) u jugoistočnom dijelu Jadranskog mora, oko 5 *km* jugozapadno od Visa. Na njemu živi 114 stan. Visina otočića raste od sjevera prema jugoistoku gdje je najviši vrh Straženica (240 *m*). Središnji dio zauzima plodno polje; ostali su dijelovi pod makijom ili su kamenjari izuzev sjeverno područje, gdje su šume alepskog bora. Stanovnici žive u malim naseljima (Potok, Polje, Nevaja, Mezuporat i Salbunara), a bave se vinogradarstvom i ribolovom. Među spiljama uz more ističe se *Modra spilja* u uvali Balun. Oko podneva, za mirnog mora, sunčane zrake koje prodiru kroz podvodni otvor u Modru spilju, reflektiraju se od bijelog dna i osvjetljavaju spilju modrom, a predmete u vodi srebrnastom bojom. Spilja, pristupačna od 1884, vrlo je privlačna zbog svoje ljepote; pristup do nje moguć je čamcem. U uvalama Mezuporat, Žardin, Salbunara, Biševska luka, Nevaja i Potok su pješčane plaže. Priobalni pojas je bogato ribolovno područje; obalne vode pogodne su za podvodni ribolov.

Na Biševu je 1050 osnovan benediktinski samostan; dva stoljeća kasnije napušten je zbog opasnosti od omiških gusara, a redovnici su se preselili u Komižu na otoku Visu. Uz ruševine samostana sačuvala se (kasnije pregrađena) crkva sv. Silvestra. Seljaci su postali vlasnici zemlje na otoku 1890, kad su prava dotadašnjih feudalnih vlasnika utrnula otkupom.

BLACA (17, B, 1), uvala zapadno od Bola, na južnoj obali otoka Brača. Oko 2 *km* sjeverno od uvale, na 250 *m* aps. vis., nekadašnje istoimeno pustinjačko naselje (eremitorij). Prilaz k njemu moguć je samo brdskim putem; najpovoljniji vodi iz Nerežišća.

Eremitorij su osnovali 1550 poljički svećenici, koji su pobjegli pred Turcima. Sastoji se od nekoliko manjih zgrada, međusobno povezanih hodnicima i stepenicama. Crkva, sagrađena 1588, kasnije je obnovljena. Eremitorij ima veliku biblioteku, glagoljske misale, niz portreta iz XVIII *st.*, nekoliko baroknih slika i drugih muzejskih predmeta. God. 1926 astronom N. Miličević uredio je ovdje astronomsku stanicu s više instrumenata; on je izvršio nekoliko astronomskih otkrića.

BERAM, Crkva sv. Marije na Škriljinama

BLACE (20, B, 1), selo pri ušću Neretve, jugoistočno od Ploča; oko 150 stan. Močvarna okolina pogodna je za lov na ptice močvarice.

Pred selom je otočić (naseljen već u rimsko doba) sa crkvom građenom na prelazu iz romanike u gotiku, i s ruševinama pustinjačkog stana.

BLATO (17, C, 3), najveće naselje na Korčuli, na zapadnom dijelu otoka (oko 4 *km* od mora), uz cestu Korčula—Vela Luka; 5140 stan. Leži na istočnom kraju Blatskog polja. Stanovništvo se bavi mediteranskom poljoprivredom. Glavna poljoprivredna površina je isušeno Blatsko polje iz kojeg je voda tunelom odvedena u uvalu Bristva. Najveći dio obradive površine je pod vinogradima.

U Blatu su otkriveni arheološki ostaci rimskog poljoprivrednog dobra Junianum. Srednjovjekovna trobrodna župna crkva u Blatu proširena je u XVII *st.* U njoj je velika oltarna pala na drvu »Svi sveti« i slika »Madone s djetetom«, djela Girolama da Santacroce, i barokni mramorni oltar, rad Petra Bertapelle. Stara loggia iz 1496 zamijenjena je 1700 novom, sagrađenom pred župnom crkvom (klesarske radove izveo je korčulanski majstor Spaso Foretić). Sačuvan je i renesansno-barokni trokatni kaštel porodice Arnerić s kipovima na pročelju. Kula je adaptirana za mjesni muzej. Ispred Zadružnog doma spomenik je narodnom heroju Ivanu Cetiniću (rad V. Mačukatina), postavljen 1959. — U okolici Blata sačuvane su srednjovjekovne crkvice sv. Marije u Polju (prvi put se spominje 1338), sv. Martina u maloj Krtinji (iz 1346) i sv. Mihovila u Dugom Podu (iz 1346). Svake se godine 23. IV — na dan oslobođenja Blata — održava na mjesnom trgu viteška igra »Kumpanjija«. Sudionici (među njima srdar, glavar, kapetan i zastavnik) odjeveni su u stare narodne nošnje. Nakon recitacije eksplikativnog teksta (napad stranaca i poziv na borbu), slijede smotra »vojske«, ritmizirano mačevanje sudionika, ples i izazivačke igre »prsa o prsa«. Nakon pobjede, u igru ulaze »tancarice« koje zajedno s borcima izvode finale. U Blatu je sačuvana i tradicija narodnih guslara.

Izleti: ○ *Vela Luka* (v.; cestom 7 *km*). ○ *Karbuni* na južnoj obali otoka (v.; putem 7 *km*). ○ *Prigradica* na sjevernoj obali otoka (v.; cestom 4 *km*). ○ Cestom: *Smokvica* (13 *km*), *Čara* (17 *km*), *Pupnat* (25 *km*), *Žrnovo* (33 *km*), *Korčula* (v.; 39 *km*).

BOBOVIŠĆA (17, A, 1), selo na zapadnoj strani otoka Brača, oko 1 *km* jugoistočno od uvale Bobovišća. S obalnim zaseokom Luka Bobovišća ima oko 100 stan. Sa Splitom je povezano svakodnevnom brodskom prugom, a sa naseljima otoka Brača cestom preko Ložišća.

Na desnoj obali u Luci Bobovišća stoji utvrđeni barokni ljetnikovac porodice Marinčević-Gligo. Na brdu iznad Bobovišća je crkvica sv. Martina iz XIV *st.*, sa kamenim renesansnim reljefom sv. Martina na oltaru. Crkva u Bobovišćima podignuta je na mjestu starije crkve (iz XVII *st.*), od koje je sačuvan natpis na nadvratniku; iz stare crkve su i dvije barokne kompozicije u sakristiji. U okolici Bobovišća ima prethistorijskih gomila (Srčena gomila, 4 *km* jugoistočno od sela, gomila na Marangunskim njivama na putu za Milnu); u Vičjoj luci nađeni su ilirski predmeti iz halštatskog doba (čuvaju se u Arheološkom muzeju u Splitu).

Izleti: ○ *Luka* u uvali Bobovišća (cestom 1 *km*; odatle morem 5,5 *Nm* u *Stomorsku*, v.). ○ *Milna* (v.; cestom 4,5 *km*). ○ *Nerežišća* (v.; cestom 11 *km*).

BOKA KOTORSKA (24), prostran i razgranat zaljev jugoistočno od Dubrovnika, u primorju Crne Gore. Sastoji se od vanjskog, Topaljsko-tivatskog, i unutrašnjeg, Morinjsko-kotorskog zaljeva i od dva morska prolaza: vanjskog (ulaznog) i unutrašnjeg (Verige). Ulaz u Topaljsko-Tivatski zaljev širok je 1,25 *km*, a tjesnac Verige 350 *m*. Najveća je dubina mora u zaljevu 45 *m*. Zbog dubokog prodora Boke Kotorske u visoko krško zaleđe klima znatno diferira. Na Oštrom rtu (na visini od 64 *m*) srednja januarska temperatura je 9,2°, a u Crkvicama, u zaleđu (na visini od 1050 *m*), 0,2°. Zbog niskih temperatura na okolnim visinskim predjelima bura je zimi snažna. U jesen i proljeće češći su vjetrovi s mora koji donose mnogo oborina, naročito u visoko zaleđe (Crkvice godišnje 4624 *mm*). Uprkos toj velikoj količini oborina, zaleđe je bezvodno jer je vapnenačkog sastava. Uz obale razvila se vazdazelena mediteranska i suptropska vegetacija, a na višim rubnim i planinskim dijelovima lišćarska. Naselja su većinom na obali; veća su naselja Kotor, Risan i Hercegnovi.

Najstariji poznati stanovnici Boke Kotorske bila su ilirska plemena. Jedno od tih plemena, Ardijejci, formirali su oko ← 250 svoju državu, u koju je ulazio

BIOGRAD

i bokokotorski zaljev. Istaknuti grad na tom području bio je Rhizon (Risan), po kojemu je Boka Kotorska nazvana Rhizonikos kolpos (Risanski zaljev). Uz Ilire tu ima već od ← IV *st.* i naseljenih Grka. U ratovima (← 229 do ← 168) Rimljani su ovu ilirsku državu pokorili i srušili, a teritorij Boke Kotorske podijelili na dva administrativna područja sa središtima Rhisinium (Risan) i Acruvium (Kotor). Od ← I *st.* ona je u sklopu rimske provincije Dalmacije i u to vrijeme naglo napreduje proces njene romanizacije. Poslije pada Zapadnorimskog carstva (476) Boka Kotorska je neko vrijeme pod vlašću Istočnih Gota, a u VI *st.* dolazi pod Bizant. U toku prodora Slavena na područje Boke Kotorske romanski stanovnici se povlače u utvrđene gradove, dok se na teritoriju izvan gradova i u unutrašnjosti postepeno formiraju oblasti sa slavenskim etničkim elementom. U IX *st.* Saraceni pale i pljačkaju tvrđavu Rose i Kotor. Nove slavenske oblasti, pod formalnom vrhovnom vlašću Bizanta, dijele između sebe područje Boke Kotorske: granica između južne Duklje i sjeverne Travunje prolazila je od Risna tjesnacem Verige i Kumborskim tjesnacem do mora. Jedino je Kotor i dalje neposredno vezan uz bizantski temat Dalmaciju. Kad je Stefan Nemanja 1186 zauzeo Kotor, postala je čitava Boka Kotorska dio države Nemanjića, ostavši u njenom sastavu sve do smrti cara Uroša. Tada se Kotor stavlja pod zaštitu najprije (1371) ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika I, a onda (1385) bosanskog kralja Stjepana Tvrtka. Pod zaštitu Venecije dolazi Kotor zajedno s južnim dijelom Boke Kotorske 1420. Kad su Turci u toku svojih osvajanja 1483 zauzeli područje od Risna do Sutorine, a 1497 Grbalj, sveden je teritorij Kotora na male razmjere. Napadima se stoljećima odupirao jak pomorski centar Perast, koji Turci nikad nisu zauzeli. Pokušaj oslobođenja Hercegnovog (1538) od strane kombinirane venecijanske i španjolske flote imao je samo privremen efekt. Peraštani su zajedno sa Crnogorcima sudjelovali u venecijanskom osvajanju Risna i primorja od Kamenara do Kombura. Poslije osvojenja Hercegnovog 1687 i Grblja 1725 cijela je Boka Kotorska u vlasti Venecije do njena pada 1797. U vrijeme Napoleonovih ratova često mijenja gospodare: 1797—1805 drži je Austrija, 1805—06 Francuska, 1806—07 Rusija, 1807—13 Francuska, 1813—14 ima zajedničku Crnogorsko-bokeljsku vladu, 1814—1918 pripadala je Austriji. Propadanje nekad znatnog bokeljskog pomorstva dovodi do emigriranja stanovništva i prenošenja sjedišta starih pomorskih kompanija u Trst. U XIX *st.* Bokelji sudjeluju u nekoliko ustanaka za oslobođenje od austrijske vlasti (1848, 1869 i 1882). U toku Prvoga svjetskog rata Boka Kotorska je baza za operacije austro-ugarske flote u južnom Jadranu i Jonskom moru. Potkraj rata izbio je (1. II 1918) ustanak mornara na ratnim brodovima stacioniranim u Boki Kotorskoj; mornari su izvjesili crvene zastave, a komandu na brodovima preuzela su mornarska vijeća. Ustanak je ugušen. Grobnica streljanih vođa pobune nalazi se u Škaljarima kod Kotora. U toku NOR-a stanovništvo Boke Kotorske učestvuje u oružanoj borbi protiv fašističkih okupatora. U toku rata bio je oslobođen znatan dio neposrednog zaleđa Boke Kotorske, odakle su vršeni napadi na neprijatelja sve vrijeme do oslobođenja u oktobru 1944.

BOKANJAC (11, BC, 2), selo oko 4 *km* sjeveroistočno od Zadra; 953 stan. Sjeverno od sela ima borovih i hrastovih šuma. Stanovništvo se, pored ostalog, bavi i lovom na zmije; njihovim otrovom snabdijevaju se zavodi za proizvodnju seruma protiv zmijskog ujeda.

Prvi put se pod današnjim imenom spominje u XIV *st.* Turci su ga 1464 spalili; kasnije su ga naselile porodice iz zadarskog Varoša i iz okolnih sela. Na više mjesta nađeni su ilirski grobovi s prilozima, a ima i ostataka iz rimskog doba. Današnja crkva sagrađena je u XVII *st.* na mjestu ranije srednjovjekovne crkve.

BOKANJAČKO BLATO (11, B, 2), jezero u Ravnim Kotarima, oko 7 *km* sjeverno od Zadra.

BOL, Rt Glavice

Površina mu se mijenja, i u kišno doba godine obuhvaća do 5 km^2; jedini pritok je povremeni potok Zlokobica. Sa sjevera i zapada okruženo je šumom. U Bokanjačkom blatu ima jegulja, a poljoprivredna zadruga iz Bokanjca uzgaja kornjače i puževe (za izvoz).

BOL (17, B, 1), jedino obalno naselje na južnoj strani otoka Brača, 951 stan. Leži na podnožju Vidove gore (778 *m*) i Draževa brda (627 *m*), u plodnom području s trajnim izvorima pitke vode. Razvijeno je vinogradarstvo (u mjestu je vinarski podrum kapaciteta 150 vagona) i ribarstvo (solionice srdela). Zbog pješčanih i šljunkovitih plaža (Zlatni rat i dr.), koje se pružaju oko 15 *km* (od uvale Martinica na istoku do uvale Blaca na zapadu), i žive vode, Bol po broju turista zauzima prvo mjesto na Braču. Južna obala otoka (zapadno od uvale Konjska) pogodna je za podvodni ribolov.

Mjesto je bilo naseljeno već u rimsko doba, o čemu govore arheološki nalazi — natpisi, novac, keramika, starokršćanski sarkofazi, ostaci rimskog rezervoara za vodu iznad Zlatnog rata. 827 Bol su razorili Saraceni. Iz starohrvatskog doba sačuvani su ulomci pleterne ornamentike u crkvi sv. Ivana (vjerojatno iz XI *st.*) i u zidu oko dominikanskog samostana. U XV *st.* uz gat je sagrađen dvorac s bogato ukrašenim gotičkim prozorima na južnom pročelju. Iz doba renesanse je kuća porodice Jeličić, iz početka XVII *st.* kaštel na obali. Djelomično je sačuvan i perivoj porodice Martinis-Marchi, rijedak spomenik hortikulture XVII *st.* u Dalmaciji. Crkva Gospe od Karmena (retardirana renesansa) dograđena je i barokizirana 1785. Na rtu *Glavice* je crkva dominikanskog samostana (osnovanog 1475), jednobrodna građevina s gotičkim svodom, kasnije proširena još jednim brodom. Na glavnom oltaru je slika »Madona s djetetom i svecima«, rad jednog od Tintorettovih učenika. Na kasetiranom stropu ispod kora iluzionističke slike baroknog slikara Tripa Kokolje iz 1713 (»Apoteoza sv. Dominika«). Zvonik crkve je iz 1751; u dvorištu samostana vide se ostaci starog trijema. U samostanu se čuva zbirka kulturno-umjetničkih predmeta (slike, rukopisi, inkunabule, oko 6000 komada starog novca). Na obali usred mjesta podignut je spomenik palim borcima otoka Brača (rad M. Ostoje, 1951).

Izleti: ○ *Vidova Gora* (778 *m*; 2 $^1/_2$ sata hoda) s planinarskom kućom. Vidik na cijelo srednjedalmatinsko otočje. Mogućnost silaska kolnim putom prema *Nerežišćima* (v.). ○ *Murvica* (morem 3,5 *Nm*); izletište s gostionicom, poviše sela napušteni samostan s pećinskom crkvom — Dragonjinom spiljom, s prikazima fantastičnih likova (vjerojatno pučki rad XV *st.*). ○ *Uvala Blaca* (od Murvice 4 *Nm*) i *Blaca* (v.; puteljkom uzbrdo prema sjeveru 3 *km*). ○ *Vrboska* (v.; 7 *Nm*) i *Jelsa* (v.; 6 *Nm*) na otoku Hvaru, morem.

BOŽAVA (11, A, 2), selo i mala luka u sjeverozapadnom dijelu Dugog otoka; 262 stan. Leži uz malo, obrađeno Božavsko polje. Niska obala od pločastih vapnenaca okružena je borovom šumom. U blizini je otok Žverinac.

U doba Ilira postojala su na obližnjim brežuljcima Kruna i Gračina dva utvrđena naselja. Oba su nastavila život i u doba Rimljana. Po polju se vide ostaci rimskih građevina, a na položaju Šipnata kasnoantički kameni sarkofag. Slaveni su ovdje vrlo rano osnovali svoje naselje, vjerojatno već u IX *st.* U pisanim dokumentima ono se prvi put spominje 1327, pod imenom Bosane. Pretpostavlja se da župna crkva potječe iz IX *st.*; u njoj se čuvaju tri gotička procesijska križa iz XIV i XV *st.* (radovi zadarskih zlatara Stjepana i Pavla Petrova Kotoranina). Crkvica sv. Nikole na groblju sagrađena je u IX ili X *st.* (fragmenti kamene oltarske pregrade iz starohrvatskog doba; nadvratnik s reljefom sv. Nikole i uklesanom godinom 1469; gotičko drveno raspelo iz XV *st.*). Na vrhu poluotočića Nediljno je crkvica sv. Nediljice (sv. Trojstva) koja se spominje od XVII *st.*, a na brežuljku Dumbovica crkva Rođenja Djevice Marije. Uz pojedine kuće pokraj obale vide se kamenom obzidana dvorišta s puškarnicama, sagrađena za odbranu od pirata u XVIII *st.*

Izleti: ○ *Soline* (putem preko bila otoka na njegovu sjeverozapadnu obalu, 2 *km*). Selo koje se spominje već od XII *st.*, jedno je od starijih naselja na otoku. Ime je dobilo po solanama koje od davnine postoje u zaljevu Solišćica; leži u unutrašnjem dijelu toga zaljeva. Crkva sv. Jakova spominje se od XV *st.*, pregrađena u XVI, obnovljena u XIX *st.* Južno od sela lijepa je pješčana uvala *Saharun*, okružena šumicom. Odavde putem (2 *km*) u *Veli Rat* (v.). ○ *Dragove* (putem 4 *km* jugoistočno). Selo je od uvale Bokašin udaljeno svega oko 400 *m*. Ispred sjeveroistočne obale su otočići Tatišnjak, Veliki i Mali Planatak i Magarčić, a ispred jugozapadne niski otočić Mežanj s pješčanom plažom. — Okolica je naseljena već u antičko doba (rimski ostaci podno brežuljka Dumbovice); hrvatsko naselje spominje se u pisanim spomenicima od XIV *st.* Ovdje je imala posjede zadarska porodica Drago, u XV *st.* otkupila ih je zadarska porodica Salomoni. Župna crkva sv. Leonarda sagrađena je u XII ili XIII *st.* Na istaknutom položaju, s kojeg se pruža lijep pogled na okolicu, stoji crkvica Gospe od Dumbovice; spominje se od XV *st.* ○ *Otok Žverinac* (v.; morem sjeveroistočno 3 *Nm*). ○ *Otok Sestrunj* (v.; morem istočno 4 *Nm*).

BRAČ (17, ABC, 1), najveći otok srednjodalmatinske otočne skupine, treći po veličini među jadranskim otocima; obuhvaća površinu od 394,41 km^2. Od kopna ga dijeli Brački kanal, od Šolte Splitska vrata, a od Hvara Hvarski kanal. Najviši vrh otoka, Vidova gora (778 *m*), ujedno je i najviši vrh na jadranskim otocima. Vapnenački dio obale je kamenit i strm, dok je dio izgrađen od mlađih tercijarnih naslaga i fliša relativno nizak i pjeskovit (na južnoj strani od Farske do Bola, na sjevernoj od Sutivana do Supetra). U pejzažu otoka prevladava krški vapnenački reljef sa škrapama, jamama, docima i uvalama. Blaže forme reljefa, na kojima su rasprostranjena smeđa primorska tla (najplodnija na otoku), zastupane su pretežno u unutrašnjosti (osobito između Ložišća i Nerežišća i između Selaca, Novog Sela i Sumartina). Srednje temperature januara kolebaju se od 4,9° (Pražnice) do 7,2°C (Sutivan), a jula od 22,9°C (Nerežišća, 360 *m* aps. visine) do 24,7° (Sutivan). Kiše najviše padaju u zimskoj polovini godine; Pražnice imaju godišnje oko 1450 *mm*, a Sutivan oko 830 *mm* oborina. Od vjetrova imaju najveći utjecaj na klimu otoka jugo i bura (vruljska bura između Pučišća i Povja). Ljeti je čest, osobito uz sjeverozapadnu obalu, maestral, koji puše s mora. Na Braču nema površinskih vodenih tokova. Trajnih izvora ima jedino oko Bola; naselja se snabdijevaju kišnicom iz čatrnja (gustirna). Viši dijelovi otoka (iznad 400 *m* aps. visine) mjestimično su obrasli crnim i alepskim borom; veće ili manje šume alepskog bora susreću se uz sva obalna naselja; inače prevladava makija i kamenjar. Velike površine, osobito u blizini naselja, zapremaju stari, većim dijelom napušteni vinogradi. Na Braču živi 14.227 stan. Najveća su naselja Pučišća i Supetar (administrativni centar otoka). Glavni poljoprivredni proizvodi su ulje, vino i voće (naročito višnje i bademi). Broj ovaca kreće se oko 10.000, ulov ribe oko 500 tona. Tvornice ribljih konzervi su u Postirama i Milni. Glavni kamenolomi poznatog bračkog kamena su kod Pučišća, Selaca, Postira, Spliske i Donjeg Humca.

Brač je naseljen u kontinuitetu od neolitika (spilja *Kopačina* između Donjeg Humca i Supetra), preko brončanog i željeznog doba (*Vičja luka*, gradine *Rat* kod Ložišća, *Koštilo* iznad Bola, *Velo* i *Malo Gradišće*, *Hum*, *Gradac*, gomile u okolici *Nerežišća*, *Pražnica*, *Gornjeg* i *Donjeg Humca* i drugdje) do danas. Prvi su poznati stanovnici otoka Iliri (antički naziv Brača *Brattia* potječe vjerojatno od ilirskog brentos — jelen). Rimsko doba ostavilo je tragova ne samo u unutrašnjosti otoka već i na obali; za cara Dioklecijana iskorištavali su se kamenolomi kod Škripa. U ranom srednjem vijeku Brač je pod Bizantom, u IX *st.* osvajaju ga slavenski Neretljani, a zatim dolazi u sastav hrvatske države. Zbog opasnosti od pirata stanovnici pomalo napuštaju naselja na obali i povlače se u unutrašnjost otoka (Nerežišća, Donji Humac, Škrip, Gornji Humac, Podhume, Gradac i dr.). U XIII *st.* Brač je u rukama Omišana, kojima ga 1240 oduzimaju Splićani; u XIV *st.* priznaje vlast ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika I, zatim bosanskog kralja Tvrtka I i hercega Hrvoja Vukčića,

uživajući pri tom široku autonomiju. 1420—1797 Brač je pod vlašću Venecije, koja mu je potvrdila stare privilegije. U XVI *st.* nastaju nova naselja uz more, izgrađuju se obrambene kule (Pučišća, Povja, Sutivan), a naselja u unutrašnjosti pomalo gube na značenju. Poslije pada Venecije pripada do 1806 Austriji, kraće vrijeme je baza ruske flote za sjeverni dio Jadrana, zatim je u vlasti Francuza, a onda do 1918 pod Austrijom. U toku NOR-a poprište partizanskih akcija protiv talijanskih i njemačkih okupatorskih trupa, od kojih su ga potpuno oslobodile jedinice NOV septembra 1944.

BRATUŠ (17, C, 1), zaselak na cesti od Makarske za Bašku Vodu; 86 stan. Žal sa sjenovitim drvoredom, uz obalu puteljak do Makarske, udaljene oko 4 *km.*

Izleti: v. *Makarska*

BRELA (**Donja Brela;** 14a, B, 1), selo i mala luka u srednjoj Dalmaciji, na obali Makarskog primorja, 15 *km* sjeverozapadno od Makarske; 1241 stan. Topla ljeta ublažuje čest maestral. Temperaturu jesenskih i zimskih mjeseca znatno snizuje jaka vruljska bura. U privredi naselja ističe se vinogradarstvo (breljanska vugava, prošek); u okolici uspijevaju masline i višnje (maraska). Zbog gustih borovih šuma, prostranog žala i izvora žive vode Brela već nekoliko decenija zauzimaju značajno mjesto u turizmu Makarskog primorja.

Naselje je nastalo migracijom stanovništva iz podbiokovskih zaselaka u novije doba.

Izleti: ○ *Zadvarje* (v. *Omiš,* izleti; Magistralom do Dubaca 4 *km,* zatim cestom preko prijevoja između Biokova i Dovnja 8 *km* do sutjeske rijeke Cetine). ○ Magistralom: *Baška Voda* (v.; 4 *km*), *Promajna* (v.), *Bratuš* (v.), *Makarska* (v.; 14 *km*). ○ *Veliki Kuk* (585 *m*) na sjevernom rubu lanca Biokova; planinarski izlet oko 1½ sat; pogled na otoke Brač i Hvar.

BRIBIR (6, B, 1), selo 6,5 *km* sjeverozapadno od Novog Vinodolskog; oko 1800 stan. Leži na brežuljku (Glavica 145 *m*) uz cestu Novi—Plase.

Od XIII *st.* posjed krčkih knezova Frankapana; od XVI *st.* do 1671 drže ga grofovi Zrinski. Njegovi srednjovjekovni bedemi s kulama porušeni su u XIX *st.* Od frankapanskog kaštela sačuvala se jedino četverokutna kula iz 1302. Barokna župna crkva podignuta je 1740 na mjestu ranije crkve, koju spominje glagoljski natpis iz 1524. U crkvi se čuvaju slike Jacopa Palme ml. i Mateja Brodnika (1842), u riznici zlatni romanički križ, rad majstora Miloniga (oko 1200). Uz frankapansku kulu je spomen-bista Josipa Pančića (1814—88), botaničara, prvog predsjednika Srpske akademije nauka.

BRIJESTA (20, C, 2), selo u istoimenoj uvali na sjeveroistočnoj obali poluotoka Pelješca; 250 stan. Zbog zaklonjenosti prema sjeveru (Oštri vrh 199 *m*, Kamenice 286 *m*) zimske temperature su relativno visoke. U uvali ima nekoliko otočića (Tajan, Kokošar, Gubavac, Maslinovac, Pučenjak); obala i otoci pogodni su za kupanje i sportski ribolov.

Četverokutna kula za obranu od pirata sagrađena je 1617. Na groblju je barokna crkvica sv. Liberana, sa zvonikom na preslicu.

Izleti: ○ *Drače* (v.; morem 4,5 *Nm*), *Janjina* (v; cestom od Drača 3,5 *km*), *Trstenik* (v.; cestom od Janjine 6 *km*), *Sreser* (morem 5,5 *Nm;* na sjeveroistočnoj obali Pelješca). ○ *Klek-Neum* (v.; morem 5 *Nm*). ○ *Ston* (v.; kanalom Malog Stona 12 *Nm*). ○ *Oštri Vrh* (199 *m*); uspon na brdo iznad Brijeste, 1,5 *km;* pogled na kanal Maloga Stona i okolna brda.

BRIONI (**Brijuni;** 2, BC, 4), grupa otoka pred jugozapadnom obalom Istre, oko 6,5 *km* udaljena od Pule. Sastoji se od dva veća i niza manjih otočića koji su Fažanskim kanalom odvojeni od kopna. Najveći otok je Veli Brion (690 *ha*); sjeverozapadno od njega, odvojen plitkim prolazom Tisnac, leži Mali Brion. Otočići Sv. Marko, Gaz, Obljak, Supin, Supinić, Galija, Grunj, Vanga, Pusti i Vrsar opkoljeni su plitkim morem, dok je more oko Jerolima i Koteža duboko. Svi su uravnjeni i pokriveni slojem masne crnice. Klima je vrlo blaga; prosječna januarska temperatura je 5,8°C, julska 22,8°C. Godišnja količina oborina iznosi oko 900 *mm.* Brioni se ističu svojom bujnom vegetacijom; pored mediteranskog drveća i bilja (crnika, lovor, bor, ružmarin) uspijevaju i suptropske vrste (libanski cedar, agava, palma itd.). Obale otoka su dobro razvedene. Hoteli su na istočnoj strani Velog Briona koja je najbliža kopnu.

Naseljeni već u prethistorijsko doba (nalazi kamenih i metalnih predmeta, ostaci gradina, naselja, grobova), otoci su od ← 177 pod vlašću Rimljana i nazivaju se Pullariae. U toku I *st.* nastaje više rimskih naselja na Velom Brionu (na mjestu današnjeg naselja Brioni, u zaljevu Dobrika i na brdu Kolci), na Malom Brionu (u zaljevu sv. Mikule) i na istočnoj strani otoka Vange. Zbog prirodnih ljepota i blage klime otoci postaju ljetovalište imućnih građana iz obližnjeg grada Pietas Iulia (Pula). Poslije propasti Zapadnorimskog carstva Brioni su pod Istočnim Gotima, zatim pod Bizantom (do 778), pod Francima, pod akvilejskim patrijarhom, a od 1331 pod Venecijom. U toku stoljeća zapušteni, izgubili su stanovništvo zbog haranja malarije. 1893 kupuje ih meranski industrijalac P. Kupelwieser i pretvara u ljetovalište ekskluzivnog karaktera: izgrađeni su hoteli, kupališta, konjsko trkalište, igrališta za golf i tenis, kultivira se vegetacija i uređuju lovišta. U asanacionim radovima učestvovao je i čuveni bakteriolog Robert Koch. Uređeno je oko 80 *km* putova i izgrađen vodovod kojim je ispod Fažanskog kanala (2 *km*) voda dovedena s kopna. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata otoci su devastirani; pošto su po mirovnom ugovoru pripali Jugoslaviji, izvršeni su kompleksni radovi obnove. — U zaljevu *Verige,* na istočnoj obali Velog Briona, sačuvani su ostaci raskošne rimske villae rusticae iz I *st.* Arhitektonski kompleks, koji se prostire u dužini od 1 *km* uz obalu zaljeva, obuhvaća pristanište s vjetrobranim uređajima i skup građevina grupiranih unutar ograđenog prostora. U njegovom središtu su tri hrama (Venere, Neptuna i nekog nepoznatog božanstva). Uz hramove se nižu stanovi za pontifekse, gospodarske zgrade, terme i dvorac, izgrađen terasasto na padini južne obale zaljeva. Građevine su bile međusobno povezane hodnicima, loggiom koja se otvarala prema moru i unutrašnjim dvorištima s nizovima stupova. Zidovi u prostorijama bili su obojeni i ukrašeni dekoracijom u štuku, a podovi prekriveni polihromnim mozaicima. — U zaljevu *Dobrika* na zapadnoj obali Velog Briona sačuvan je veliki objekt obrambenog karaktera (»bizantski kastrum«); ostaci stambene arhitekture unutar jakih bedema svjedoče o kontinuitetu nastanjenosti tog objekta do XVI *st.* — Kraj kastruma, u uvali *Gospa,* ruševine su starokršćanske trobrodne bazilike iz VI *st.* Benediktinci su uz baziliku podigli opatiju, koju su napustili poslije haranja kuge 1312. Bazilika je obnovljena i pregrađena u XVI *st.* — Na uzvisini nedaleko od bazilike stoje ruševine jednobrodne crkvice sv. Petra iz VI—VII *st.* — Najznačajniji spomenik srednjovjekovnog graditeljstva je četverokutna kula-donžon iz XII—XIII *st.* u naselju Brioni; uz nju je 1521 dograđen kaštel. U središtu naselja je gotička crkvica iz 1481, sagrađena na ostacima starije građevine. Ostale dvije crkvice su iz XVI *st.* Na Velom Brionu nalazi se i veći broj radova stranih (J. Engelhart, spomen-herma R. Kochu) i domaćih umjetnika (A. Augustinčić, F. Kršinić, V. Radauš, B. Kalin i dr.). 1955 otvoren je zavičajni muzej, smješten u restauriranoj zgradi kaštela i u kuli, sa zbirkama paleontološkog, arheološkog i kulturnohistorijskog materijala iz prošlosti otoka.

BRIST (20, B, 1), selo i pristan na obali južnog Makarskog primorja; 322 stan. Leži na Magistrali. Ističe se blagom klimom (vruljska bura ovdje je znatno slabija). Posebna su privlačnost maslinici i izvori žive vode. U blizini niz šljunčanih uvala.

Kraj župne crkve je spomenik pjesniku Andriji Kačiću Miošiću (rad Ivana Meštrovića). Iznad sela — ruševine barokne crkve sv. Margarite, s nadgrobnim pločama porodice Kačić (XVIII *st.*). Nedaleko od crkve velik bogato ornamentiran stećak.

Izleti: v. *Gradac*

BRIONI, Ruševine rimskog hrama u zaljevu Verige

BRNA (17, C, 3), malo naselje na južnoj obali otoka Korčule, jugoistočno od Blata; oko 20 stan. U stvari je pristan sela Smokvice koje leži dalje od mora i do kojeg vodi cesta (4 *km*). U neposrednoj blizini Brne je uvala Istruga s ljekovitim muljem. Pred obalom između Brne na istoku i Prižbe na zapadu niz malih otoka — Vrhovnjak, Crklica, Stupa, Otočac, Sridnjak. Izleti za Smokvicu (4 *km*) i Čaru, poznate po kvalitetnom vinu (Pošip).

BROCE (20, C, 2), naselje na poluotoku Pelješcu, na jugozapadnoj obali suženog dijela Stonskog kanala; 161 stan. U okolici ima borove šume.

Broce su osnovali Dubrovčani 1349. U njemu su tri stare crkvice i napušteni dominikanski samostan sa crkvom, sagrađen 1629. — Južno od Brodaca, na lokalitetu zvanom *Jelinjak*, kuća poznatog ljevača topova i zvona Ivana Rabljanina, građena 1539 (danas ruševina).

Izleti: v. *Ston*

BRSEČ (5, A, 2), selo u Istri, na krševitim padinama Sisola, 9 *km* južno od Mošćeničke Drage; 205 stan. Leži na cesti Pula—Rijeka. Zbijeni središnji dio sela smješten je na 157 *m* visokoj obalnoj hridi; ostali dijelovi sela razvili su se uz okolne obradive površine. Iz Brseča se pruža lijep pogled na Vela vrata i sjeverni dio otoka Cresa.

Srednjovjekovno naselje nastalo je postepenom izgradnjom oko kaštela i unutar obrambenog zida, koji se sačuvao u temeljima vanjskog vijenca kuća.

Izleti: v. *Rabac* i *Opatija*

BRSEČINE (20, D, 3), seoce u sjeverozapadnom dijelu Dubrovačkog primorja, oko 1 *km* udaljeno od istoimene uvale; 135 stan. Leži uz Magistralu. Od hladnih sjevernih vjetrova zaklonjeno je vapnenačkim grebenima Konđulo. U uvali, jugoistočno od rta Osmoliš, lijepi žal. Brsečine su izletište Dubrovčana i turista iz Dubrovnika.

Na visoravni ispod sela, nad samom obalom, nekadašnji ljetnikovac plemićke porodice Bizzarro, sa 4 male izbočene kule na uglovima, park, maslinik. Na obali kod pristana drugi ljetnikovac iste porodice. Kod glavne seoske crkve (sv. Đurđa) napuštena kapelica znatne starosti.

Izleti: v. *Slano* i *Trsteno*

BRUSNIK (VI, C, 4), nenaseljen otočić zapadno od Visa, 12 *m* iznad površine mora; dug 300 *m*, širok prosječno 150 *m*. Obrastao je oskudnom vegetacijom (kapar). U fauni se ističe endemična vrsta gušterica (Lacerta taurica melisellensis). Obale su kamenite; na sjeverozapadnoj obali žal od krupnih oblutaka. Uz jugoistočnu i sjeverozapadnu obalu nekoliko malih hridi. Uvalice na jugoistočnoj obali pogodne su za pristajanje čamaca. Na Brusniku i u blizini magnetske smetnje.

BUDVA (25, A, 1), gradić u primorju Crne Gore, 1938 stan. Jedno od najposjećenijih ljetovališta južno od Dubrovnika. Leži na malom poluotoku, prvobitnom otoku koji su pješčani prudovi spojili s kopnom. Jugoistočno od poluotoka je otočić Sv. Nikola. Budva ima izrazito blagu klimu: prosječna temperatura u januaru 8,9°, u julu 21,1°; prosječna godišnja temperatura je 17,1°C. Oborina ima više zimi nego ljeti; juli i august su bez kiše. Pojava snijega je vrlo rijetka. Vegetacija Budve i okolice je suptropska (masline, smokve, agrumi, palme). Stari dio grada, unutar gradskih zidova, s uskim i krivudavim ulicama, mediteranskog je tipa. Od hotela »Avala« vodi oko 300 *m* dug put do plaže Mogren.

Prvobitno ilirsko naselje spominje se u ← IV *st.* pod grčkim nazivom Buthoe. Od ← 168 Budva je pod rimskom vlašću (Butua), a u srednjem vijeku ulazi u sastav bizantskog temata Dalmacije. Saraceni je ruše 841 i 867. U Nemanjićkoj državi (od 1183) ima autonomiju i gradski statut (1371). Sjedište biskupa bila od 886 do 1830, kad je biskupija ukinuta. Poslije 1360 u posjedu je porodice Balšića, u početku XV *st.* priznaje gospodarem hercega Sandalja Hranića, 1442—1797 u vlasti je Venecije. 1667 grad je stradao od potresa. Od 1797 drže ga naizmjenično Austrijanci, Rusi pa Francuzi; 1814—1918 u sklopu je austrijske, odnosno austrougarske monarhije. Stari dio grada opasuju zidovi podignuti potkraj XV *st.* (dio zidova je iz predvenecijanskog doba), obnovljeni 1639, s »morskim« i »kopnenim« gradskim vratima. Stara katedrala sv. Ivana Krstitelja (VIII/IX *st.*) u više je mahova pregrađivana; u njoj se čuva nekoliko italo-kretskih ikona i slika venecijanske škole XV—XVI *st.* Napušteni samostan i crkva Bogorodice (Sancta Maria in Punta) građeni su u XII *st.*, nedovršeni zvonik pripada kasnom baroku. Crkva sv. Sabe (Save osvećenoga) također je iz srednjega vijeka. Novu katedralu gradio je 1418 Filippo Perutti. Crkva *sv. Trojice* (slike grčkog slikara Nikole Aspiotija) sagrađena je 1804. U gradskom parku je spomenik književnika Stjepana Mitrova Ljubiše (1824—1878), rad kipara Lojze Dolinara. Kraj plaže Mogren stoje ruševine doma vlasteoske porodice Zanovića, iz koje su potekla dva čuvena evropska avanturista XVIII *st.*: Primislav i Stjepan. Na širem području Budve otkrivene su grčka i helenističko-rimska nekropola (← III i ← II *st.*); dio nalaza iz tih nekropola izložen je u mjesnoj muzejskoj zbirci.

Izleti: ○ *Otok Sv. Nikole* (morem 0,7 *Nm*), s ruševinom crkve sv. Nikole. Na otoku uspijeva specifična vrsta ljiljana (Lilium buthuense). ○ Magistralom: *Bečići* (v.; 6 *km*, pored Slavenske plaže do odvojka ceste prema Cetinju), uz plažu Kamenovo, *Sveti Stefan* (v.; 10 *km*), *Petrovac* (v.; 19 *km*; Magistrala vodi odavde prema *Skadarskom jezeru* [v.] i u *Titograd*, od Budve 77 *km*), obalna cesta vodi od *Petrovca* u *Sutomore* (v.; od Budve 36 *km*), *Bar* (v.; 44 *km*) i *Ulcinj* (v.; 73 *km*). ○ *Cetinje* (v. *Lovćen*, 35 *km*; Magistralom do *Boreta*, zatim uspon serpentinama uz manastir *Podostrog*, u toku uspinjanja vidik na obalu od Budve do Sv. Stefana, kraški pejzaž, spuštanje u *Cetinjsko polje*); mogućnost povratka preko *Kotora* (v.; od Cetinja 48 *km*) i kroz *Grbalj* (v. *Tivat*) u Budvu (od Kotora 24 *km*). ○ *Tivat* (v.; Magistralom oko 25 *km*). ○ *Kotor* (v.; 28 *km*). ○ *Hercegnovi* (v.; brodom 20 *Nm*). ○ *Podostrog* (301 *m*, cestom prema Cetinju, zatim pješice lijevo od ceste u udolinu; pješice od Slavenske plaže dolinom Malinske rijeke), manastir koji je 1747 sagrađen na mjestu starijeg manastira. U njemu je boravilo Dositej Obradović.

BUDVA

BUJE (2, B, 2), gradić u zapadnoj Istri, 13 *km* istočno od Umaga, na raskršću cesta Pula—Piran i Umag—Buje; oko 2000 stan. Stari dio grada leži na izoliranom brežuljku s otvorenim pogledom na sve strane, dok se novi dio širi na istočnom podnožju brežuljka.

Prvobitno vjerojatno prethistorijska gradina, kasnije rimsko naselje *Bullea*, u srednjem vijeku feud akvilejskog patrijarha i grofova Weimar—Orlamünde. Venecija ih drži 1412—1797. Od rimskog naselja Bullea nađeni su mnogi ostaci, a otkrivena je i slavenska nekropola iz IX *st.* Gradić je sačuvao srednjovjekovnu urbanu dispoziciju sa centralnim trgom, obrambenim zidom (obnovljenim u XV i XVII *st.*) i srednjovjekovnom kulom. Unutar grada sačuvala se autohtona arhitektura ruralnog tipa s konobom i stajom u prizemlju; pored venecijanske loggie i nekoliko patricijskih palača ističe se palača na glavnom trgu, građena u stilu venecijanske cvjetne gotike, s oslikanom fasadom iz XV *st.* Župna crkva na glavnom trgu podignuta je u XVI *st.* na temeljima rimskog hrama (kao spoliji uzidani su fragmenti rimskih stupova, stele i natpisi u kamenu, a također i fragmenti iz ranog srednjeg vijeka). U XVIII *st.* crkva je pregrađena (barokna fasada nedovršena); pri vrhu fasade je romanički reljef anđela. U crkvi i sakristiji čuva se više drvenih gotičkih skulptura (XIV—XV *st.*) i barokna slika iz XVIII *st.* s vedutom Buja, rad nepoznatog slikara. Zvonik s uzi-

danim grbovima, odijeljen od crkve, potječe također iz XVI *st.* Na trgu je kameni stup s mjerama za dužinu iz XVI *st.* Crkva na glavnoj prilaznoj cesti potječe s kraja XV *st.* (gotička drvena skulptura Madone iz XV *st.*, renesansna željezna vrata iz XVI *st.*, 8 slika s biblijskim scenama, rad Gaspara della Vecchia, slika »Pietà« iz XV *st.*).

BUNICA (5, D, 2), zaselak u istoimenoj uvali na obali Velebitskog kanala, 5 *km* sjeverno od Senja. Leži pored Magistrale. Uz prostranu plažu uređen je kamp.

Izleti: v. *Senj*

BUZET (2, C, 2), gradić u sjevernoj Istri; oko 2000 stan. Kontinuitet naselja na izoliranom brežuljku trajao je od prethistorije do srednjeg vijeka; kasnije se na raskršću cesta ispod Buzeta razvija novo naselje Fontane (Funtane).

U rimsko doba naselje Pinguentum, Buzet je u srednjem vijeku utvrđeno mjesto u vlasti akvilejskog patrijarha, a kasnije raznih feudalnih porodica. 1421—1797 pod Venecijom. U drugoj polovini XV *st.* često izvrgnut napadima Turaka. Današnji izgled dobiva uglavnom za venecijanskog razdoblja svoje historije. Tada se podižu i gradske utvrde, na koje su kasnije mjestimično nadozidane stambene kuće. Sačuvala su se dvoja gradska vrata — glavna iz 1547 i sjeverna iz 1592. Na terasi glavnog trga, isklesanoj u živom kamenu, stoji župna crkva (obnovljena 1784) u kojoj, kao i u drugim crkvama u Buzetu i neposrednoj okolici (Sv. Juraj navrh grada, početak XVII *st.*; barokna crkva sv. Ante; Sv. Marija Magdalena, 1325; Sv. Ivan, 1634), ima zanimljivih predmeta crkvenog inventara i više slika iz venecijanskih radionica XVII i XVIII *st.* Ispod Buzeta otkrivena su tri ranosrednjovjekovna groblja (langobardsko iz doba oko 600; bizantsko iz VII—VIII *st.* i starohrvatsko iz IX—X *st.*). — Oko 10 *km* zapadno od Buzeta, na uzvisini, stoje ruševine srednjovjekovnog kaštela (Kostel Pietrapelosa).

CASKA (8, D, 2), uvala i naselje (40 stan.) u sjeverozapadnom dijelu otoka Paga, u Paškom zaljevu, na sjeveroistočnom kraju Novaljskog polja. Strme obale uvale obrasle su niskim grmljem, dok su okolni brežuljci goli. Na sjeverozapadnoj obali Caske je uvalica Zrće, s prostranim žalom od sitnog šljunka i šumicom tamariksa.

Caska se nalazi na mjestu nekadašnjeg rimskog vojnog logora (castrum), oko kojeg se u ← I *st.* razvilo naselje Cissa. 361 stradalo je od potresa; jedan njegov dio potonuo je u more. Naselje nastavlja život u srednjem vijeku. Definitivno propada u XIII *st.* u borbama između Raba i Zadra za posjede na Pagu. Od antičkog naselja sačuvani su ostaci zgrada, akvedukt i ruševine akropole na brežuljku sv. Jurja. Među nalazima se ističe ara Kalpurnije, kćerke rimskog konzula Lucija Pizona, koja se oko ← 20 sklonila u Cissu. Na brežuljku iznad mjesta je romanička crkvica (sv. Juraj) sagrađena na mjestu starohrvatske crkve, od koje su se sačuvali fragmenti s pleternim ornamentom. Ranosrednjovjekovna crkvica (sv. Ante), s kasnijim benediktinskim hospicijem, podignuta je na ruševinama antičkih zgrada. Visoki toranj kružne osnove, koji služi za praćenje lova na tune, sagrađen je u XIX *st.*

Izleti: v. *Novalja*

CAVTAT (23, A, 2), gradić (821 stan.) u južnom dijelu Župskog zaljeva, 20 *km* jugoistočno od Dubrovnika. Leži na poluotoku Rat, u čiji se jugoistočni dio usjekla uvala Tiha. Veoma povoljna klima, bujna vegetacija i lijepe plaže predstavljaju veliku privlačnost za turiste. Preko Dubrovnika i aerodroma kod Močića Cavtat je dobro povezan sa glavnim saobraćajnim centrima, a lokalnim brodovima i autobusima s bližom okolicom.

Cavtat (od latinskog civitas) osnovali su Iliri; kasnije je bio pod grčkom pa rimskom vlašću (Epidaurum). God. ← 47 opsjedao ga je Oktavijan. Spominje se kao sjedište biskupije od 530. Porušili su ga Avari i Slaveni u VII *st.* Dio njegovih stanovnika preselio se na otočić Lave (današnji Dubrovnik). Cavtat je u posjedu Dubrovnika do 1302, pa opet od 1427. Tada je presječena prevlaka koja je spajala poluotočić s kopnom, a nastali otočić ograđen je prema kopnu 270 *m* dugim zidom. Herceg Stjepan Kosača zauzeo je 1451 i razorio Cavtat, poslije čega ga Dubrovčani ponovo utvrđuju. Zidovi su djelomično porušeni 1894. U Cavtatu su rođeni pravnik Baltazar Bogišić (1834—1908), slikar Vlaho Bukovac (1855—1922) i političar Frano Supilo (1870—1917). — Knežev odnosno kapetanov dvor je renesansna građevina iz 1555—58. Sada su

CAVTAT, Mauzolej porodice Račić

u njemu smješteni Bogišićeva biblioteka, arhiv, muzejska zbirka, lapidarij (dva natpisa rimskog namjesnika Dolabelle iz I *st.*) i grafička zbirka koju je sabrao Bogišić s više od 10 000 listova (Lucas Cranach ml., Stefano della Bella, Daniel Chodowiecki, Natale Bonifazio, Martin Rota-Kolunić, Andrea Schiavone-Medulić, Anastas Jovanović, Petar Mančun i dr.). Na obali ispred Kneževa dvora je Bogišićev spomenik (rad Petra Palavičinija). Barokna župna crkva sv. Nikole, u današnjem svom obliku iz 1732, ima pored slika starijih majstora i slike V. Bukovca. Crkva Sv. Vlaha i samostan franjevaca s renesansnim klaustrom potječu iz 1483; u crkvi su slike V. Bukovca i poliptih sv. Mihajla, rad Vicka Lovrina iz 1509. Od ove crkve put se penje kroz borovu šumu na vrh brežuljka s grobljem, kojim dominira mauzolej porodice Račić (arhitektonska zamisao i skulpture Ivana Meštrovića, 1920—22). Vremenu dubrovačke samostalnosti pripada i palača Kaboga. Skalinatom od pristana stiže se do nekadašnjeg ateliera, sada Pinakoteke V. Bukovca.

Izleti: ○ Morem na otočić (1 *Nm*) *Supetar;* ovdje je bio jedan od najranijih dubrovačkih lazareta (češće se spominje u XV *st.*); sačuvani su temelji. Uza nj je, bliže Cavtatu, plosnata hridina *Superka.* ○ Morem na *Cavtatske Grebene* (otočići Mrkan i Bobara). Na *Mrkanu* (1 *Nm* iz cavtatske luke), bio je 1284 osnovan benediktinski samostan sv. Mihajla; ruševine crkve (možda iz XII *st.*) s lezenama. Na tom otočiću je bio prvi lazaret Dubrovačke republike (1377—1482), kasnije je prenesen na susjedni otočić Bobaru. Manji otočić *Bobara* s najvišim isponom od 45 *m* bio je naseljen samo dok je služio kao lazaret (oko 100 *m* sačuvan uzdužni zid; vjerojatno s početka XV *st.*). ○ *Ljuta* (2 *km* sjeverno od Cavtata, ispod Magistrale), izletište sa šljunčanom plažom. ○ *Plat* (Magistralom 5 *km*), selo na sjeveroistočnoj obali Župskog zaljeva, s novoizgrađenim radničkim naseljem i objektima hidroelektrane »Dubrovnik«, koja se proteže od akumulacionih basena Trebišnjice u Popovu polju. Dalje Magistralom iznad Župskog zaljeva kroz selo *Mlini* (v.), *Srebreno* (v.; odvojak ceste u ljetovalište *Kupari*) i kroz Župsko polje uzbrdo do raskršća *Dubac* (14 *km*); odatle do Dubrovnika (v.; 29 *km* od Cavtata) ili do *Trebinja* (27 *km* od Dubca; v. *Dubrovnik-izleti*). ○ *Obod,* selo na Magistrali, 3 *km* istočno od Cavtata, 1 *km* iznad uvale Tiha, okruženo maslinicima. ○ Magistralom prema jugoistoku kroz plodnu dolinu *Konavli* (spominje je Konstantin Porfirogenet u X *st.*); *Močići* — zračna luka Dubrovnik (6 *km*) s uzletnom stazom od 2 *km* (na odvojku Magistrale), jedno od najmodernijih zračnih pristaništa jugoistočne Evrope; *Čilipi,* na odvojku Magistrale, središte su sjevernih Konavala, uz željezničku prugu Gabela—Zelenika. Stanovnici Konavala nose bogatu karakterističnu narodnu nošnju. Magistrala vodi kroz selo *Popovići* na južnom rubu Konavala do sela *Gruda* (70 *m*; 16 *km* od Cavtata), središta južnih Konavala. Okolica je bogat poljoprivredni i stočarski kraj. Nekada je ovdje bio sezonski aerodrom Dubrovnika na Konavoskom polju. Tu se idući prema sjeveru odvaja cesta u sela *Ljuta* i *Dubravka* (*Mrcine;* 8 *km* od Grude; odavde cesta vodi do Trebinja, 24 *km*) na podnožju strme gorske kose koja sa sjeveroistoka omeđuje Konavle. Magistrala se postepeno uspinje usporedo sa željezničkom prugom do sedla *Nagumanac,* zatim se spušta u dolinu *Sutorina.* Magistrala izbija u zaljev *Topla* u *Boki Kotorskoj* (v.), prolazi kroz lječilište *Igalo* (v.) i selo *Topla* te stiže u *Hercegnovi* (v.; 33 *km* od Cavtata; v. izleti odavde).

CESARICA (8, E, 2), selo i uvala u Velebitskom podgorju, 5 *km* sjeverozapadno od Karlobaga; 350 stan. Izuzev male obradive površine oko sela i zaselaka, čitavo je područje kamenjar. U uvali, zaštićenoj od sjevernih, sjeverozapadnih i južnih vjetrova, uređen je kamp. More je bogato ribom. Magistrala vodi uz samu obalu.

Izleti: v. *Karlobag*

CETINJE v. *Lovćen*

CRES (VI, B, 2—3), otok u vanjskom nizu Kvarnerskog otočja; obuhvaća 404,33 km^2. Najviši vrh na otoku su Gorice (650 *m*). Duž slabo razvedenih obala ističe se na istočnoj obali zaljev Koromačna, a na zapadnoj Creska luka, Valun, Martinšćica i luka Ustrine. Pred zapadnom obalom leže otočići Zaglav, Zeča i grebeni Visoki, pred jugoistočnom Trstenik i Čutin a pred sjeveroistočnom Plavnik. Na otoku nema površinskih tokova; u njegovu središnjem dijelu je prostrano Vransko jezero (5,75 km^2) kojemu je dno 68 *m* ispod morske razine i sadrži oko 200 000 000 m^3 vode. Vransko jezero snabdijeva vodom gradiće Cres i Lošinj. Duž obala otoka izbijaju mnogobrojne vrulje. U klimi otoka karakteristične su razlike između sjevernog dijela, u kojem je prosječna januarska temperatura 5—6°C, i južnog, u kojem je prosječna januarska temperatura 6°—7°C. Sjeverni dio otoka prima godišnje 900—1000 *mm* oborina, a južni 800—900 *mm*. Zapadna strana otoka Cresa toplija je i vlažnija od istočne, izložene buri. U sjevernom dijelu otoka sačuvani su veći kompleksi šume (hrast, grab, bor), dok je u južnom dijelu šuma samo mjestimično sačuvana; istočno od Vranskog jezera prostiru se kompleksi zasađeni borovima. Najveći broj naselja leži u zapadnom dijelu; znatno je slabije naseljen istočni, a isto tako i središnji dio. Glavno naselje na otoku je gradić Cres (1866 stan.). Stanovnici otoka bave se pretežno poljoprivredom (maslina, vinova loza, povrće). Znatnu privrednu važnost ima pomorstvo i ribarstvo, s kojim je povezano i industrijsko konzerviranje ribe (Cres, Martinšćica). Na otoku, u okolici Osora, dobiva se kvalitetni građevinski kamen. Kopneni saobraćaj odvija se uzdužnom cestom, na koju su upućena sva naselja otoka Cresa. Ona vodi od Porozine na sjeveru do Osora na jugu i nastavlja se prema Lošinju. Brodskim linijama otok Cres je povezan s Lošinjem, Rijekom i Pulom, a trajektom, preko Porozine, s Rapcem i Rijekom. U najnovije vrijeme otok je zbog dovršene izgradnje vodovoda, električnog osvjetljenja i sve boljih komunikacija postao mnogo privlačniji za turiste.

Otok Cres je nastanjen od neolitika (pećinska nastamba Punta Križa). Iz brončanog doba su starija gradinska naselja na teže pristupačnim vrhovima, opasana kružnim kamenim bedemom. Iz željeznog doba su gradine kvadratičnog tlocrta: Beli, Lubenice i Ustrine, uz koje su nekropole s tumulusima. Najstariji poznati stanovnici Cresa su Liburni. U antičkim grčkim izvorima upotrebljava se za Cres i Lošinj zajedničko ime Apsirtides, koje se dovodi u vezu s legendom o Argonautima. Od antičkih naselja spominju se Krepsa (Cres) i Apsoros (Osor). Za imperatora Augusta Cres dolazi pod vlast Rimljana. Poslije propasti Zapadnorimskog imperija otok ulazi u sastav bizantskih posjeda na Jadranu, a u ranom srednjem vijeku naseljuju ga postepeno Slaveni. Najstariji slavenski spomenik na otoku je čuvena »Valunska ploča«, pisana glagoljicom vjerojatno u IX *st.* U X *st.* nalazi se Cres neko vrijeme u sastavu hrvatske države. Od 1000 do 1358 otok je u posjedu Venecije, zatim dolazi pod vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva, a od 1409 do 1797 ponovno je pod Venecijom. Za vrijeme mletačke vladavine upravno-političko središte otoka premješta se iz Osora u Cres, a Osor postepeno degradira i propada. Poslije propasti Venecije otok Cres je pripao Austriji, a 1918—43 bio je pod okupacijom Italije.

CRES (5, B, 3), gradić i luka, najveće naselje na otoku Cresu; 1866 stan. Leži na zapadnoj obali otoka, u dobro zaštićenom zaljevu. Ima tvornicu za konzerviranje ribe i manje brodogradilište. Cres je najjači turistički centar otoka; ima autobusnu vezu s naseljima na otoku Cresu i Lošinju, brodsku s Rijekom, Pulom i Malim Lošinjem.

CRES

Cres, u rimsko doba »res publica Crepsa«, naseljen je od prethistorijskih vremena. Na brdu sv. Bartula je arheološko nalazište iz prethistorijskog i rimskog doba, na lokalitetu Lovreški otkopani su ostaci starokršćanske bazilike iz VI *st.* U toku srednjega vijeka naselje se formira na istočnoj strani uvale, unutar zida; 1332 dobiva statut, a od 1459 u njemu je sjedište venecijanske uprave za otoke Cres i Lošinj, koje je dotada bilo u Osoru. U XVI *st.* Venecija gradi nov, djelomično sačuvan gradski zid. U luci, gdje je bila podignuta većina javnih objekata i patricijskih palača, ističu se gradska vrata s tornjem za sat (XVI *st.*), a do njih gradska loggia (XV/XVI *st.*). Kroz gradska vrata stiže se do trga s gotičko-renesansnom crkvom (XV *st.*) i odvojenim zvonikom (XVI *st.*). U crkvi je gotička drvena »Pietà« iz XV *st.*; kolekcija slika XV—XVIII *st.* čuva se u župnom uredu (poliptih »Sv. Sebastijan sa svecima« Alvisea Vivarinija). Trg u dnu luke produžava se u ulicu u kojoj je na lijevoj strani gradska vijećnica (XVI *st.*); u atriju je smješen lapidarij. Ova ulica vodi do sačuvanog dijela gradskog zida (u dužini od 200 *m*), u kojemu su dvoja gradska vrata (XVI *st.*). Cilindrična kula sačuvala se u sjeverozapadnom dijelu grada. Od gradskih vrata u luci u smjeru pristaništa stoji uz obalu zgrada fontika (XV *st*,. sada hotel), a na malom trgu iza fontika palača Petris (XV *st.*), građena u stilu venecijanske gotike. U spletu uličica iza palače Petris je srednjovjekovna crkva sv. Izidora (Sidar) s romaničkom apsidom i gotičkim portalom; u crkvi se čuvaju drvena skulptura patrona crkve (XV *st.*) i dijelovi gotičkog drvenog poliptiha (XV *st.*). U blizini su ruševine gotičke palače Rodinis (XV *st.*). Izvan grada, uz obalu je gotička crkvica sv. Marije Magdalene iz 1402, franjevački samostan sa dva klaustra i crkvom iz XIV—XV *st.* (rezbarene korske klupe, primjerci gotičke plastike, u biblioteci samostana iluminirani rukopisi iz XV *st.*). Nešto podalje je samostan benediktinka iz XV *st.*

Izleti: ○ *Dragozetići* (20 *km* cestom prema sjeveru), selo u unutrašnjosti otoka Cresa. Izgrađeno amfiteatralno, na visini od 279 *m*, iznad plodnog polja koje selo dijeli od strmog pošumljenog obalnog pojasa. Grobljanska crkva je iz 1497; dogradnja s novijim oltarom (lokalni rad između XVII i XIX *st.*). U novoj župnoj crkvi iz 1862—63 ima nekoliko umjet-

ničkih djela (reljef »Marije s djetetom«, renesansni mramorni poliptih) iz XV *st.* — Cesta vodi dalje (6 *km*) do *Porozine* (v.). ○ *Valun* (morem na jugozapad 4,5 *Nm*) iz Creskog zaljeva u široku dragu Valun. Nedaleko od obale je župna crkva. U njoj je u zidu sakristije uzidana kamena ploča (tzv. »Valunska ploča«), jedan od najstarijih glagoljskih spomenika. ○ Od gradića Cresa cestom prema jugu do sela *Vrana* (13 *km*) iznad Vranskog jezera (v. *Cres, otok*). Odavde putem na jugozapad do sela *Martinšćica* (v.) u istoimenoj uvali. Cesta od Vrane vodi prema jugu do *Osora* (v.; 33 *km* od Cresa), zatim istočnim obroncima *Televrine* (588 *m*) kroz *Nerezine* (37 *km* od Cresa) do *Malog Lošinja* (v.; 53 *km*). ○ Trajektom preko Porozine do *Rapca* (v.; 6,5 *Nm*) na istočnoj obali Istre. V. izleti iz *Rapca*.

CRIKVENICA (6, AB, 1), gradić u Vinodolskom primorju, 37 *km* jugoistočno od Rijeke, 3637 stan. Leži na Magistrali. Pored relativno lake pristupačnosti iz zaleđa i lijepe pješčane plaže, razvitku turizma u Crikvenici pogoduju i veoma povoljne klimatske prilike. Ljeto je vedro i suho; srednja temperatura u januaru je 5,4°C, u julu 23, 3°C. Crikvenica ima godišnje neznatan broj vjetrovitih dana (bura i jugo uglavnom u zimskoj polovini godine); ljetne oluje su vrlo rijetke i kratkotrajne. Luka je prilagođena gotovo isključivo putničkom saobraćaju. Pored brojnih vila u zelenilu i hotela, od kojih su neki otvoreni kroz cijelu godinu, Crikvenica ima lječilište s modernim uređajima za talasoterapiju. Trajektom Crikvenica—Šilo povezana je s otokom Krkom. Cestovne veze sa zaleđem vode preko Rijeke i Plasa u Gorski kotar, a preko Novog Vinodolskog i Jasenka u Ogulin.

Crikvenica se razvila na području rimskog naselja Ad Turres. Današnje svoje ime dobila je po crkvi (crikvi) nekadašnjeg pavlinskog samostana, koji je 1412 dao podići ban Nikola Frankapan. Samostan (»Frankapanski kaštel«), ukinut 1786, bio je prvobitno jednokatna četverokutna građevina s kulom prema rječici Dubračini. Ispred današnje dvokatne zgrade, na ulazu u park, barokna ograda sa starim portalom. Samostanska crkva u kasnijim je stoljećima barokizirana. Do kraja XIX *st.* Crikvenica ima karakter ribarskog naselja. Poslije izgradnje ceste uz obalu staro naselje se širi do obale. Luka se počinje graditi 1871. S razvojem turizma — gradnja hotela (Therapia 1895), uređenje parkova i dr. — posljednjih godina XIX *st.* Crikvenica se širi na potezu uz morsku obalu prema Dramalju i Kačjaku i prema Selcu.

Izleti: ○ Obalna promenada (cesta) prema sjeverozapadu: *Dramalj*, na obali Vinodolskog kanala, čini sa Crikvenicom jednu urbanu cjelinu. Asfaltirana cesta povezuje stariji dio naselja uz Magistralu s novijim dijelom na obali (ugostiteljski objekti i vile), uz pješčane plaže. Dalje su uz Magistralu, i ispod nje, *Manestri*, 4 *km* sjeverozapadno od Crikvenice. Obalna asfaltirana cesta vodi do modernog turističkog naselja na poluotočiću *Kačjak* (v.; 5 *km*). ○ Magistrala prema sjeverozapadu vodi do *Jadranova* (v.; od Crikvenice 9 *km*), *Kraljevice* (v.; 14 *km*) i duž Bakarskog zaljeva u *Rijeku* (v.; 37 *km*), polaznu tačku za izlete u Istru i Gorski Kotar (v. *Risnjak*). ○ Obalna promenada prema jugoistoku (paralelno s Magistralom): *Selce* (v.; 3 *km*, odavde preko kose koja dijeli obalu od Vinodola u *Bribir*, 2 *km* i u šumska područja Kapele u *Lukovu* i *Maševu*). ○ Magistralom u *Novi Vinodolski* (v.; 9 *km*) i *Senj* (v.; 32 *km* od Crikvenice), izlazne tačke za jednodnevne izlete na *Plitvička jezera* (v.; 90 *km* od Senja). ○ *Šilo* (v.; 2,5 *Nm* preko Vinodolskog kanala) na otoku Krku. Dalje vodi cesta kroz *Dobrinj* (v.; 6 *km* od Šila) u *Malinsku* (v; 16 *km*) ili u *Krk* (v; 19,5 *km*) i *Punat* (v.; 26 *km*). ○ *Vrbnik* (v.; 6 *Nm*). ○ U sjeverni *Vinodol:* asfaltirana cesta dolinom rječice *Dubračine* (s desne strane rječice na brežuljku je Kotor, odakle su došli slavenski naseljenici u današnju Crikvenicu), na lijevom brežuljku iznad ceste (2 *km* sjeverno od Crikvenice) ruševine srednjovjekovnog frankapanskog grada *Badnja*, na strateškoj poziciji, čuvajući prolaz s mora u Vinodol. Ovdje se cesta iz Crikvenice račva; jedan krak vodi u *Grižane* i prema jugoistoku u *Bribir* (v.).

Od raskršća u *Tribalj* (6 *km*), završetak velikog hidroenergetskog sistema Vinodol (»Nikola Tesla«). — Cesta prolazi Vinodolom pored sela *Drivenik* (9 *km* od Crikvenice), koje leži u udolini podno ruševina srednjovjekovnog frankapanskog utvrđenog grada Drivenika (spominje se 1288) s valjkastim ugaonim kulama iz XVI *st.* — Cesta se penje obronkom iznad Vinodola do *Križišća* (12 *km;* raskršće cesta prema željezničkoj stanici *Plase*, 7 *km*, i *Kraljevici*, 4 *km*), zatim kroz selo *Hreljin* i *Meju* (v. *Bakar*) do *Gornjeg Jelenja* (31 *km* od Crikvenice) na cesti Rijeka—Zagreb (v. *Risnjak*).

CRIKVENICA, Frankapanski kaštel

CRKVICE (20, B, 2), ribarsko naselje, u uvali istog imena na sjeveroistočnoj obali poluotoka Pelješca; oko 10 stan. Udolinom između Dubova Brda (563 *m*) na sjeverozapadu i Rote (713 *m*) na jugoistoku vodi cesta koja Crkvice povezuje s naseljima u središnjem dijelu poluotoka (Župa). Mala luka služi za izvoz župskih vina. Izloženost buri otežava zimi saobraćaj. Obala u blizini Crkvica pogodna je za kampiranje; među uvalama jugoistočno od naselja znatnija je Osobljava, s dobrim sidrištem.

Izleti: ○ *Kuna* (371 *m;* 3 *km*); franjevački samostan iz 1705; u baroknoj crkvi nekoliko radova slikara Celestina Medovića (1857—1920); u blizini je njegova rodna kuća s malom zbirkom njegovih slika, a u mjestu spomenik slikaru, rad Ivana Meštrovića iz 1955. U središtu sela su ostaci kaštela iz doba dubrovačkog vladanja. — Iz Kune, uzdužnom pelješkom cestom, prema sjeverozapadu do *Trpnja* (v.; 14 *km*) ili prema jugoistoku do *Trstenika* (v.; 12 *km*). ○ Morem duž sjeverne obale Pelješca pored uvale *Osobljava* (1 *Nm*), *Drača* (v.; 5 *Nm*) u *Brijesta* (v.; 8 *Nm*), ili pitoresknim kanalom Malog Stona u *Bistrinu* (gojilišta kamenica i dagnja) i do *Otoka života* te dalje u *Mali Ston* (17 *Nm*, v. *Ston*). ○ Morem preko Neretvanskog kanala u *Ploče* (v: 5 *Nm*) i do *Baćinskog jezera* (v.), ili Neretvom uz *Rogotin*, *Komin* (v.) i *Opuzen* (v.) do *Metkovića* (v.).

CRKVICE v. *Risan* i *Hercegnovi*

CRVENA LUKA (11, C, 3), turističko naselje jugoistočno od Biograda, u ranije nenastanjenoj uvali obrasloj makijom. S Magistralom je povezana asfaltiranom cestom (1 *km*). Izgradnja naselja počela je 1963 (peterokatni hotel, paviljoni, vile, motokamp, lučica za sportske jedrilice). Naselje ima prodavaonice namirnica i uslužne servise.

Izleti: v. *Biograd* i *Pakoštane*

CRVENI OTOK v. *Rovinj*

ČILIPI v. *Cavtat*

ČIOVO (16, A, 2), otok u srednjedalmatinskom arhipelagu (28,8 *km*²). Najviši vrh na otoku su Rudine (218 *m*). Od kopna na istoku (rt Marjan) Čiovo je udaljeno oko 2 *km;* na sjeverozapadu je s kopnom spojeno pokretnim mostom (u Trogiru). Svojim položajem otok Čiovo zatvara Kaštelanski zaljev. Klima je na otoku istovetna s klimom na susjednoj kopnenoj obali. Čiovo prima godišnje oko 900 *mm* oborina. Južna strana otoka izložena je jugu, ali je zaštićena od bure, dok je na sjevernoj obali obrnuto. Površinskih tokova nema, bočata voda javlja se u Slatinama, Saldunu i kod Sv. Križa. Od spilja, kojih ima nekoliko, znatnije su Bilosaj i Aničina jama. Otok je dijelom pod makijom i garigom. Preteže kamenjar, plodnog tla je malo. Pored maslina, smokava, badema, vinove loze i dr., na zaklonjenim mjestima uspijevaju i agrumi. Na otoku je 6 naselja (Čiovo, Arbanija, Slatine, Žedno, Gornji Okrug i Donji Okrug) s ukupno oko 4200 stan. Sva ona gravitiraju Trogiru (naselje Čiovo je njegov sastavni dio). Zapadna strana otoka odlikuje se nizom pješčanih i šljunkovitih

plaža. Najprostranije su one u zaljevu Saldun. Manje uvale su Duga, Tatinja i Movarštica. Uz jugozapadnu obalu ima više otočića (Sv. Fumija, Kraljevac, Galera i dr.); uz njihove obale ima pogodnih mjesta za podvodni ribolov. Na istočnoj strani otoka manje plaže redaju se oko Slatine i uvale Supetarske.

Rimski odnosno romanski nazivi za Čiovo su Caput Iovis, Bua, Boa, Bavo, Bubus. O naseljenosti otoka u rimsko doba svjedoče arheološki nalazi. U srednjem vijeku gotovo je nenaseljen; postoji tek nekoliko eremitorija (u Prizidnici, Movarštici i na otočiću Sv. Fumija). U XV *st.*, zbog opasnosti od Turaka, Trogirani su se smjestili u naselju Čiovo, a izbjeglice s kopna u unutrašnjosti otoka. Zapadni dio otoka pripadao je trogirskoj općini, a istočni splitskoj. U mjestu Čiovu ima ranoromanička crkvica »Gospa kraj mora«, s drvenim poliptihom domaće škole iz XV *st.* Crkvu i dominikanski samostan sv. Križa (5 *km* od Trogira) iz XV *st.* gradili su domaći majstori Ivan Brahanović i Nikola Mladinov. Samostan ima lijep klaustar, refektorij i dvoranu kapitula sa sačuvanim gotičkim oslikanim stropom. U crkvi su gotičko raspelo i gotička korska sjedala i klupe. U Žednome je ranoromanička crkva sv. Maura, a u Supetarskoj uvali vide se tragovi starohrvatske crkvice sv. Petra. Na južnim hridinama istočnog dijela otoka slikovito leži crkvica Gospe od Prizidnice, s oslikanim gotičkim raspelom; bizantska ikona iz te crkvice danas je u župnoj crkvi u Slatinama.

DALJA (**Dajla, Daila;** 2, B, 2), selo, uvala i mala luka na zapadnoj obali Istre, između Umaga i Novigrada.

Tu su otkriveni ostaci antičke građevine, na temeljima koje je u V *st.* podignuta ranokršćanska građevina sa crno-bijelim mozaičnim podom. Kasnije je na istom mjestu podignut benediktinski samostan. Današnji klasicistički arhitektonski kompleks s crkvom, dvorcem, gospodarskim zgradama i parkom do mora sagrađen je 1839.

Izleti: v. *Novigrad* (u Istri)

DIKLO (11, B, 2), obalno naselje i sidrište u Ravnim Kotarima, 5 *km* sjeverozapadno od Zadra; 761 stan. Stanovnici se osim ribarstvom bave uzgajanjem voćaka (trešnje, bademi, smokve), vinove loze i maslina. Obala sjeverozapadno od Dikla (do rta Skale) i južno do Oštrog rata (rt Mika) je niska, mjestimično s manjim žalima. Dno mora uz obalu je kamenito.

Naselje se prvi put spominje 918, u oporuci zadarskog priora Andrije. Do Dikla je dopirao antički, a približno i srednjovjekovni teritorij Zadra. U mjestu su tri srednjovjekovne crkvice: sv. Martina iz XII *st.*, sv. Petra iz XIII *st.* i sv. Bartola (sa zvonikom izgrađenim kao masivna obrambena kula).

Izleti: v. *Zadar*

DINJIŠKA (11, B, 1), naselje na jugoistočnom dijelu otoka Paga. Sastoji se od nekoliko zaselaka s ukupno 461 stan. Leži na obali plitkog unutrašnjeg dijela uvale Dinjiške. Od bure je zaštićeno strmim pristrancima brda (Tusta 111 *m* i dr.). Sjeverozapadno od naselja pruža se plodno Dinjiško polje (vinogradi i oranice). Najjužniji zaselak Miškovići povezuje s gradom Pagom cesta, a s kopnom trajekt do sela Miletići u Ravnim Kotarima.

Izleti: ○ *Pag* (v.; cestom 13 *km*) uzduž Dinjiškog polja (iz Dinjiške vodi put prema *Povljani*), lijevo solane, pored ruševnih crkvica sv. Andrije i sv. Eufemije do gradića Pag. ○ Priključak Magistrali uz uvalu Dinjiška, do sela *Miškovići* (trajekt od sela Miškovići), kopnom kroz sela *Rtina* i *Ražanac* (v.; 17 *km*) do *Posedarja* (v.; 27 *km* od Dinjiške) na Magistrali; odavde prema *Zadru* (v.; 25 *km* od Posedarja) ili do *Starigrada—Paklenice* (v.; 21 *km* od Posedarja; v. izleti odande). ○ *Nin* (v.; morem 12 *Nm*).

DIVULJE (16, A, 2), naselje u srednjoj Dalmaciji, na obali Kaštelanskog zaljeva, između Trogira na zapadu i Kaštel-Štafilića na istoku; 360 stan. Asanacijom okolnog močvarnog zemljišta stvoreni su normalni uvjeti za uzgoj maslina, smokava i vinove loze. Uz obalu je more plitko i muljevito.

Tri kilometra zapadno od Divulja je historijski lokalitet Bijaći (Bihaći), u antičko doba naselje rimskih veterana Siculi. Arheološka iskopavanja otkrila su ostatke srednjovjekovne crkvice sv. Marte, koja se spominje u ispravama hrvatskih knezova iz IX *st.*, i drugih srednjovjekovnih zgrada. Crkvica je obnovljena. Kameni fragmenti crkvenog namještaja s pleternom ornamentikom, među kojima četverostrani ciborij (rekonstruiran), čuvaju se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

DOBRINJ (6, A, 2), selo u unutrašnjosti sjeveroistočnog dijela otoka Krka; 286 stan. Stanovnici se bave poljoprivredom (povrće, masline, vinova loza). Seoskim putevima povezan je s okolnim selima, zaseocima i zaljevom Klimno. Ima autobusnu vezu s naseljima na južnom dijelu otoka, a preko luke Šilo trajektom je povezan s Crikvenicom i Rijekom.

Pod današnjim imenom spominje se već 1100; jedan od četiri velika srednjovjekovna kaštela na otoku, bio je značajno središte glagoljske pismenosti. Vanjski vijenac kuća vršio je funkciju obrambenog zida. Na trgu je župna crkva sv. Stjepana (spominje se 1100), tokom stoljeća mnogo pregrađivana pa sadrži elemente kasne gotike i baroka. Pored umjetnički rađenog crkvenog posuđa i gotičkog relikvijara, u njoj se čuva vezeni antependij (zlatni vez na crvenoj svili) iz XIV *st.* Crkva sv. Trojice uz groblje podignuta je u XVI *st.*; u njenoj blizini je zvonik iz 1725, rad domaćeg majstora Pilepića. Živopisna dobrinjska narodna nošnja može se vidjeti samo prilikom raznih svečanosti. — U susjednom selu *Sv. Vid* je ranoromanička crkvica s prizmatičnim zvonikom na pročelju, zadužbina »slavnog Dragoslava« iz 1100. — Romanička kapela sv. Filipa i Jakova u *Solinama*, sjeverno od Dobrinja, gdje su knezovi Frankapani imali solane, potječe iz XIII *st.*

DOBROPOLJANA (13, B, 2), selo u sjeveroistočnom dijelu otoka Pašmana; 314 stan. Leži na obali Pašmanskog kanala, ispod najvišega vrha na otoku (Bokolj 274 *m*). Prosječna januarska temperatura 6,4°, julska 24,2°. U maloj plitkoj uvali Dobropoljane dno je kamenito i obraslo travom.

Izleti: v. *Pašman*

DOBROTA (23, D, 3; 24, B, 1), gradić na istočnoj obali Kotorskog zaljeva u Boki Kotorskoj; 1313 stan. Leži na padinama Pestingrada (1093 *m*). U stvari Dobrotu sačinjava niz malih naselja koja se pružaju sve do Kotora: Tabačina ili Mišulić, Ilići, Zlatna Njiva, Truci, Plagente, Marovići, Radimiri i dr. Iako je zimi izložena hladnim sjevernim vjetrovima, u njoj i njenoj okolici uspijevaju masline, agrumi, vinova loza. Kroz Dobrotu vodi cesta Dubrovnik—Kotor. Ima pogodnih mjesta za kampiranje.

U rimsko vrijeme naselje Debratha (Debrathum, Dulcio). U srednjem vijeku spominje se od 1283. God. 1351 ulazi u sastav Kotora; kasnije postaje njegova peta općina, a 1704 dobiva od venecijanske uprave privilegij samostalne općine. — Najstariji arhitektonski spomenik je jednobrodna crkvica sv. Ilije (spominje se od 1430). U crkvi Gospe od vrta (XV *st.*) ima jedna slika Tripa Kokolje (XVII *st.*), a u baroknoj župnoj crkvi (sv. Matije) iz 1670 nekoliko slika venecijanske škole XV—XVIII *st.* (među njima »Madona s djetetom« Giovannija Bellinija), pozlaćen srebrni relikvijar iz XVI *st.* i liturgijsko ruho iz XVII i XVIII *st.* U baroknom stilu tzv. jezuitskog tipa građena je druga župna crkva (sv. Stasija) iz 1773. Od umjetničkih djela u toj crkvi ističu se slike venecijanske i firentinske škole XVI—XVII *st.* (najvrednija među njima je »Marija« Carla Dolcija). U Dobroti ima reprezentativnih palača koje su podizali brodovlasnici i imućni pomorci u XVIII i u prvoj polovini XIX *st.*: palače Tripković (barok XVIII *st.* sa stilskim namještajem), Ivanović (XVIII *st.*), Milošević (prva polovina XIX *st.*), Dabinović-Kokota, Kamenarović, Dabčević.

Izleti: v. *Kotor*

DOLI v. *Ston*

DONJE ČELO v. *Koločep*

DRAČE (20, B, 2), seoce na sjeveroistočnoj obali poluotoka Pelješca, uz cestu koja povezuje Orebić i Trpanj sa Stonom; 37 stan. Leže u istoimenoj uvali koja je dio prostranog, prema sjeveru otvorenog, zaljeva. Izloženo je buri. Ispred zaljeva je nekoliko otočića (Galičak, Dubovac i dr.). Drače su luka Janjine, od koje su udaljene 3 *km*.

Izleti: ○ *Janjina* (v.; cestom 3 *km*), zatim pored *Popove Luke* (180 *m*) dugom nizbrdicom nad Žuljanskim zaljevom u *Trstenik* (v.; 8 *km*). ○ *Sreser* (morem 1 *Nm*). ○ *Brijesta* (v.; morem 4,5 *Nm*). ○ Morem duž sjeverne obale Pelješca kanalom Malog Stona u *Bistrinu* (13 *Nm*), i u *Mali Ston* (13,5 *Nm*; v. *Ston*). ○ *Klek* (morem 6 *Nm*) i *Neum* (v.; morem 7,5 *Nm*). ○ *Ploče* (v.; morem 7 *Nm*) i *Baćinsko jezero* (v.). ○ Morem do ušća *Neretve*, zatim rijekom uz *Rogotin*, *Komin* (v.) i *Opuzen* (v.) do *Metkovića* (v.).

DRAGE v. *Vransko jezero*

DRAGOVE v. *Božava*

DRAGOZETIĆI v. *Cres*

DRAMALJ v. *Crikvenica*

DRAŠNICE (17, D, 2), selo u Makarskom primorju, jugoistočno od Podgore; 427 stan. Sastoje se od niza zaselaka koji se pružaju u obalnom pojasu između rta Komoljače na jugoistoku i uvale Klokun

na sjeverozapadu. Autobusnim i brodskim linijama povezane su s Makarskom i naseljima na Makarskom primorju.

Gotička crkva sv. Stjepana podignuta je u srednjem vijeku. U zaseoku pri moru groblje sa srednjovjekovnim nadgrobnim pločama; tamošnja barokna crkva, sagrađena 1745, srušena je u potresu 1794 (spominje ga natpis u kamenu); kasnije ponovo podignuta, srušena je u potresu 1961 gotovo do temelja. Pločnik crkve pokriven je nadgrobnim pločama s ukrasima i glagoljskim natpisima.

Izleti: v. *Podgora*

DRIVENIK v. *Crikvenica*

DRVENIK (20, A, 1), selo u gornjem Makarskom Primorju; 517 stan. Obala, s nizom uvala, zaštićena je sa sjevera bilima Rilića. Najznatnije su uvale Gornja Vira, Donja Vira i Donja Vala; u posljednjoj ima nekoliko kuća i gat za pristajanje lokalnih brodova. U pješčanoj uvali Dube također ima nekoliko kuća.

Na glavici sjeverno od sela vide se ruševine kule s obrambenim zidovima iz XVII *st.* Gotička crkva sv. Jurja (u Gornjem Drveniku), kasnije barokizirana, ima uzidane srednjovjekovne nadgrobne ploče. — U zaseoku *Kostanjića* stećak s reljefom.

Izleti: v. *Zaostrog*, *Gradac* i *Podgora*

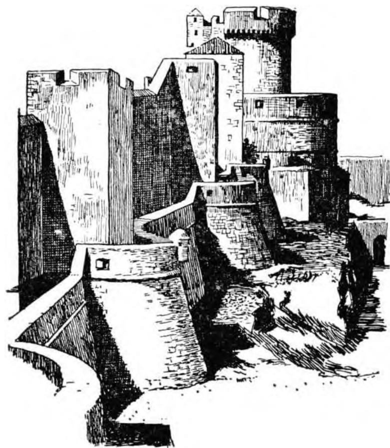
DRVENIK MALI (14, C, 3), mali naseljeni otok zapadno od Drvenika Veloga i sjeverozapadno od Šolte; obuhvaća 3,3 *km*² sa 280 stan. Najviša tačka 80 *m*. Gotovo je posve pod kulturama; najviše se gaje masline. Pet manjih zaselaka (Dolići, Male Kuknjare, Petomovar, Vela Rina i Vele Kuknjare) tvore aglomeraciju Drvenik Mali. Obala je dobro razvedena; među uvalama (Vela Rina, Mala Rina, Borak, Garbine i dr.) najveću pješčanu plažu ima Vela Rina. Zbog pličina i razvedenosti obala je pogodna za ribolov. Svakodnevna brodska veza s Trogirom Splitom.

DRVENIK VELI (14, C, 3,) ,otok sjeverozapadno od Šolte; 12 *km*², 729 stan. Drvenički kanal dijeli ga od kopna na sjeveru, a Drvenička vrata od otočića Drvenik Mali na zapadu. Najviši vrh Buhalj (177 *m*) nalazi se na istočnom dijelu otoka. Osim ribolovom stanovnici se uglavnom bave zemljoradnjom (vinogradi, voće, masline). Najveće naselje je Drvenik u luci Drvenik (Veli Porat), na sjeverozapadnoj strani otoka. Obala je razvedena mnogim uvalama, koje na unutrašnjem kraju završavaju pješčanim i šljunčanim plažama; najveće uvale su Solinska, luka Drvenik, Mala luka. Neposredno ispred istočne obale leže otočići Mali i Veli Krknjaš; ispred južne obale otočići Orud i Mačaknar. Obala je pogodna za obalni i podvodni ribolov.

DUBA v. *Trpanj*

DUBROVNIK (21, B, 2), grad na južnom dijelu istočne jadranske obale; 22.961 stan. Leži na podnožju vapnenačkog Srđa (412 *m*), u dolini koju prema jugozapadu zatvara uzvisina Lapada i manji greben s najstarijim dijelom Dubrovnika. Nasipanjem močvarne doline između Gruškog zaljeva na sjeveru i Starog Porta na jugu i izgradnjom Place (Straduna) stara gradska jezgra spojena je s predgrađem na drugoj strani doline. Na taj način Stradun je postao središte grada i njegova glavna ulica, spajajući suprotna gradska vrata: Ploče na istoku i Pile na zapadu. Poslije izgradnje luke i željezničke stanice u Gruškom zaljevu, i Gruž postaje predgrađe Dubrovnika, povezujući se postepeno s Dubrovnikom u jedinstveno naselje. U novije vrijeme Dubrovnik se proširio i na Lapadski poluotok, na niže dijelove padina Srđa i izvan gradskih zidina prema Župi. Za klimu Dubrovnika karakteristična su topla i suha ljeta i blage zime. Prosječna je temperatura najhladnijeg mjeseca (februara) 4,6°, a najtoplijeg (augusta) 26,2°. Od ukupne godišnje količine oborina na hladnu polovinu godine otpada 68%, a od 105 kišnih dana otpada na proljeće 29, ljeto 14, jesen 26 i na zimu 37. Snijeg pada vrlo rijetko. Sa 2554 sunčana sata u godini, Dubrovnik je u pogledu trajanja insolacije među prvim gradovima u južnoj Evropi. U julu ima dnevno (kao i Aleksandrija) 12,4 sunčana sata. Vegetacija je suptropska i bujna (maslina, badem, agrumi, ružmarin, lovor, crnika, bor, pinija, čempres). Jugoistočno od starog dijela grada je turističko područje Ploče (hoteli i plaže), zapadno Lapad (sportski tereni, plaže, šetališta), sjeverozapadno gruška luka i Gruž kao saobraćajno središte (brodsko i željezničko). Magistrala prolazi iznad grada. Aerodrom Močići u Konavlima služi domaćem i međunarodnom avionskom saobraćaju. Pored radionica za popravak brodića, u Dubrovniku ima i nekoliko industrijskih pogona (tvornica tehničkog i jestivog ulja, tjestenine, likera, boja i ugljenografitnih proizvoda). Najjače grane privredne djelatnosti su turizam i pomorstvo. Svake godine (od 1950), za vrijeme turističke sezone, priređuju se *Dubrovačke ljetne igre,* festival muzike, drame i folklora. Priredbe se održavaju na 17 pozornica (većinom prirodnih na otvorenom prostoru).

Slavenski naziv grada izveden je od riječi dubrava, a romanski naziv Ragusa — Rausa nastao je od imena otočića na kojem je osnovano prvo naselje (Lausa, Lave). Dubrovnik je osnovan vjerojatno u prvoj polovini VII *st.*, nakon propasti obližnjeg Epidauruma (današnjeg Cavtata), u toku slavensko-avarske provale u Dalmaciju. Čini se, međutim, da je na Lavama prije VII *st.* postojalo neko naselje (na najvišem dijelu hridine pronađen je starokršćanski kapitel). Novo naselje postepeno se širi na samom otočiću Lave, a

DUBROVNIK, Gradske zidine

kad je zasut morski rukav između otočića i kopna (današnji Stradun), i na kopnu. Od svog osnutka pod zaštitom Bizanta (neko vrijeme u njemu rezidira bizantski strateg), Dubrovnik dolazi za križarskih ratova pod suverenitet Venecije (1205—1358), a Zadarskim mirom 1358 u sklop ugarsko-hrvatskog kraljevstva. Stekavši potpunu samoupravu (vezan samo plaćanjem danka kralju i pružanjem pomoći u brodovima), Dubrovnik od tog vremena započinje život samostalne države koja svoj najveći uspon dostiže u XV i XVI *st.* Kriza mediteranskog pomorstva u idućim stoljećima odražava se i na Dubrovniku: počinje postepeno ekonomsko propadanje. Pored toga, došlo je do katastrofalnog potresa 1667, od čijih se posljedica grad dugo nije mogao oporaviti. U takvoj situaciji dočekuje Dubrovnik Napoleonove ratove. Francuzi ulaze u nj 1806, maršal Marmont ukida Dubrovačku republiku (naziv je u upotrebi od XV *st.*) 1808, dekretom od 1809 uključuje se dubrovačko područje u sastav Ilirskih provincija. To je predstavljalo i kraj Dubrovačke republike. Nakon Bečkog kongresa 1815 Dubrovnik je pod Austrijom do 1918. U vrijeme samostalnosti Dubrovnika državna uprava je u rukama aristokracije; organi uprave su Veliko i Malo vijeće (od 1238) i Senat (od 1253). Na čelu države je knez koji se bira na mjesec dana. 1333 car Stefan Dušan odstupa Dubrovniku Ston i Pelješac, u XV *st.* kupnjom dolaze u njegov sklop Konavli i Cavtat, a postepeno i Mljet, Lastovo i Korčula. U toku nekoliko stoljeća Dubrovnik se razvija u najjače ekonomsko središte na istočnoj obali Jadrana, trguje na Istoku i Zapadu, izgrađuje značajnu trgovačku i ratnu flotu (brodogradilišta u Gružu, Lopudu i Suđurđu na Šipanu), održava diplomatske veze s nizom zemalja i gradova. Od 1272 Dubrovnik ima svoj statut u kojem su, između ostalog, kodificirani urbanistički i higijenski propisi (organiziranje karantene), 1301 je uvedena liječnička služba, 1317 uređena prva apoteka. Od 1347 postoji u gradu starački dom, a od 1432 nahodište, 1436 gradi se vodovod. Dubrovnik je istaknuto književno središte od renesanse nadalje (Marin Držić, Ivan Gundulić), centar domaće slikarske škole u XV—XVI *st.*, rodno mjesto istaknutih učenjaka, među kojima su na prvom mjestu Marin Getaldić (1568—1626), Ruđer Bošković (1717—1787) i Benedikt Kotruljić (XV *st.*).

1. Najveći dio monumentalnim *zidinama* opasanog starog grada planski je reguliran 1272 i 1296, neki

manji dijelovi već u X *st.* Gradske zidine i tvrđave izvan zidina građene su, pojačavane i dograđivane od XII do druge polovine XVII *st.* Na tim radovima bio je angažiran niz graditelja: Nićifor Ranjina 1319, Ivan iz Siene 1397, Ivan iz Vienne 1381—87, M. Michelozzi 1461—64, Juraj Dalmatinac 1465—66, Paskoje Miličević 1466—1516, Antonio Ferramolino 1538, Saporoso Matteucci 1570—71, Giovani Battista Zanchi iz Pesara 1571—73, Mihajlo Hranjac 1617, Marin Držić 1645—60, Marcantonio Bettacci 1658—60, Ivan Giorgi 1668—71 i Marchione Perroni 1676—78. Glavni zid je na obilaznom hodniku dug 1940 *m*, prema kopnu širok 4—6 *m*, a prema moru 1,5—3 *m*, visok do 25 *m*. Učvršćuju ga 3 okrugle i 12 četverouglastih kula, 5 bastiona, dvije ugaone utvrde i velika tvrđava *sv. Ivana.* Od kula je najmonumentalnija okrugla *Minčeta* na sjeverozapadnom uglu zidina. Predziđe, koje prati glavni zid s kopnene strane, pojačavaju jedan veći i 9 manjih polukružnih bastiona, i kazamatna utvrda *Bokar,* najstarija sačuvana utvrda te vrste u Evropi. Grad brane i dvije samostalne tvrđave: na istočnoj strani *Revelin,* građen 1539—51 po nacrtima Ferramolina, a sa zapadne strane *Lovrjenac,* na 46 *m* visokoj hridi nad morem; prema kronikama gradnja je počela 1050. Dubrovnik je imao četvora gradska vrata, dvoja prema luci a dvoja (s pokretnim mostovima) prema kopnu. Za vrijeme austrijskog vladanja otvorena su još dvoja vrata. Zidine oko grada sačuvane su u originalnom stanju. Na zidine se može doći ispod Lože zvonare ili idući uz crkvu sv. Spasa na Poljani Paskoja Miličevića. Od ulaza ispod Lože zvonare put po zidu vodi iznad Ulice između Vrata od Ploča (lijevo Sponza, Dominikanska crkva, Sv. Luka, Blagovijesti; desno pogled na gradsku luku i na Revelin), zatim se preko unutrašnjih Vrata od Ploča penje do kule sv. Jakova (lijevo pogled na grad) i vodi pored kula Drezvenik, Nad sv. Vidom, Sv. Lucija i Sv. Barbara do Minčete. Odavde se zapadnim pojasom spušta uz kule Gornji ugao i Sv. Franjo do unutrašnjih Vrata od Pila (tu se završava obilazak sjevernog dijela zida). Obilazak južnog dijela zida Jude, iznad Vrata od Ponte, sa stražnje strane Kneževa dvora, Narodnog kazališta i iznad Arsenala do silaska ispod Lože zvonare.

2. Središte javnog života grada je od najstarijih vremena bio trg *Luža.* Od njega se prema zapadu pruža glavna arterija grada unutar zida, *Placa (Stradun).* Sa sjeverne strane trga je palača Sponza (v. *itinerer* 3), u sredini trga *Orlandov stup* s uklesanim likom ratnika (rad Antuna Dubrovčanina, 1418), srednjovjekovni simbol slobodnog trgovačkog grada. Na tom mjestu su se objavljivale naredbe, najavljivale svečanosti i izvršavale javne kazne. Desnica ratnika do lakta (uklesana i u podnožju stupa) bila je službena mjera za dužinu (lakat) u Dubrovačkoj republici. Na južnoj strani trga je barokna crkva *sv. Vlaha* (gradio ju je Marino Gropelli 1706—14); na terasu uz pročelje vodi široko stubište. Prvobitna crkva sv. Vlaha, sagrađena na tom istom mjestu 1348, izgorela je 1706; pozlaćeni srebrni kip sv. Vlaha s maketom grada iz sredine XV *st.* (na glavnom oltaru) i dva kamena kipa (sv. Vlaho i sv. Jeronim), djela bračkog kipara Nikole Lazanića s kraja XVI *st.*, potječu iz te prvobitne crkve. U crkvi je i drveni kip sv. Antuna opata, prenesen ovamo iz crkvice sv. Antuna na Pločama. U crkvi ima više slika, većinom nepoznatih majstora; slike na ogradama orgulja pripisuju se Petru Mattei-Matejeviću (početak XVIII *st.*). — Istočnu stranu Luže zatvaraju Loža zvonara, Gradski zvonik i zgrada Glavne straže. Zvonima s *Lože zvonare* (sagrađene 1463, srušene oko sredine XIX st. zbog gradnje stana za austrijskog komandanta mjesta, obnovljene 1952) sazivala su se vijeća Republike i najavljivale uzbune. 1444 spominje se u dokumentima gradnja *Gradskog zvonika;* tada se Luka, sin admirala Mihoča, obavezao da će izraditi metalnu ploču sata, a ispod nje pokazivač mjesečevih mijena i dvije drvene ljudske figure (»zelenci«) koje će otkucavati satove (u bronci ih je izlio nepoznati majstor 1478; tada je obnovljen i sat, a novo zvono salio je Mihajlo iz Firence). Današnje je zvono (1506) djelo Ivana Krstitelja Rabljanina. Gradski zvonik u cijelosti je restauriran 1929. Zgradu

DUBROVNIK

1. Vrata od Pila; 2. Onofrijeva česma; 3. Sv. Spas; 4. Samostan Male braće; 5. Sponza; 6. Loža zvonara; 7. Sv. Vlaho; 8. Knežev dvor; 9. Akvarij i Pomorski muzej; 10. Katedrala; 11. Gundulićeva poljana; 12. Collegium Ragusinum; 13. Sv. Ignacije; 14. Rupe; 15. Samostan dominikanaca; 16. Ljetnikovac Pucića

nastavlja se uz kulu Puncijela (desno pogled na Lovrijenac) i Bokar (lijevo pogled na grad, desno na otvorenu pučinu), i uz kule Sv. Marija, Mrtvo zvono, Zvijezda, Sv. Margarita, Sv. Stjepan, Sv. Spasitelj do ugaone tvrđave Sv. Ivan (pogled na gradsku luku, Srđ i istočni dio grada), zatim duž gradske luke iznad ulice Damjana *Glavne straže* gradio je 1706—08 Marino Gropelli; starija zgrada (u obliku lože uz staru crkvu sv. Vlaha) izgorjela je 1706. Ispred zgrade Glavne straže, napola u niši, smještena je tzv. mala *Onofrijeva česma,* čiju je figuralnu dekoraciju izveo Pietro di Martino da Milano potkraj prve polovine XV *st.* Na zgradu Glavne

straže nadovezuje se zgrada gradske općine, građena u stilu lombardske neorenesanse (1863—64, prema nacrtima Antonija Vecchiettija). U tom je sklopu i Narodno kazalište (nazvano Bondino kazalište) iz istog vremena. Tu su nekad stajale zgrade Velikog vijeća (prvi spomen 1303, proširena 1489, izgorjela 1817) i Velikog arsenala (prvi spomen 1272, porušena oko sredine XIX *st.*; sačuvan dio prema Gradskoj luci). Do zgrade Gradske općine je gotički *Knežev dvor*, sagrađen prema zamisli Onofria di Giordano della Cava, na mjestu utvrđenog dvora iz XII ili XIII *st.* koji je uništen eksplozijom baruta 1435. Portik u prizemlju obnovio je nakon druge eksplozije baruta 1463 u renesansnom stilu Salvi di Michiele, vjerojatno prema nacrtima Michelozzija; neke kapitele radio je vjerojatno Pietro di Martino da Milano, autor kipa sv. Vlaha nad portalom dvora. Dvor je stradao u potresu 1667; popravke (do 1739) vršio je korčulanski graditelj Jerolim Škarpa. Za vrijeme Republike u Dvoru su, uz stan kneza, bili i svi državni uredi (osim financija), prostorije za reprezentaciju, oružana i zatvori. U prvom katu smješten je danas kulturnohistorijski odjel Gradskog muzeja. U sredini dvora je atrij s arkadama (na tri strane u prizemlju i na četiri strane u katu). Reprezentativno stubište vodi do prostorija na katu. Lijevo od ulaza u atrij je niša s figurom anđela, mala česma iz 1452 i ulaz u prostorije bivšeg arhiva Republike (oslikani ormari iz doba rokokoa). Desno od ulaza vode stube do Naučne knjižnice u polukatu (90 000 svezaka, 78 inkunabula, velik broj rukopisa, zbirka knjiga Dubrovačkog kolegija iz XV—XVIII *st.*). U atriju je poprsje Lopuđanina Miha Pracata (rad P. P. Jacomettija iz 1637), jedini spomenik koji je Republika postavila jednom svom zaslužnom građaninu. Nad vratima kroz koja se nekad ulazilo u zgradu Velikog vijeća stoji natpis: OBLITI PRIVATORUM PUBLICA CURATE (Zaboravivši svoje lične brige, brinite se za javne poslove). Uz južnu stranu Kneževa dvora je prolaz kojim se kroz Vrata Ponte (iz 1476) dolazi u gradsku luku. Istočnu stranu Poljane Marina Držića zatvara biskupska (ranije Sorkočevićeva) palača. Uz nju vodi ulica Damjana Jude do Tvrđave sv. Ivana (danas Akvarij, Pomorski i Etnografski muzej). Crkva Gospe od Karmena (Karmela) barokna je građevina (1628—36); autori oltarnih pala jesu A. Canini (glavni oltar, 1641), A. Vaccaro (oltar sv. Ivana, XVII *st.*) i vjerojatno S. Ricci (oltar »Karmelske Gospe«). Na jednoj od slika, koja se pripisuje C. Regio, prikazan je i Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu. Južno od Poljane Marina Držića je stara gradska četvrt Pustijerna (prilaz ispod arkada). Tu se u Ulici Restićevoj nalazi renesansna palača *Skočibuha* (Bizzarro-Ohmučević; izveli Josip i Ivan Andrijić 1549—53 po nacrtima Antuna iz Padove), najbolje sačuvana privatna zgrada građena prije potresa od 1667, i Zamanjina gotička palača. U Stulinoj ulici su ruševine starohrvatske, u kasnije vrijeme nadograđivane crkve sv. Stjepana, koju spominje Konstantin Porfirogenet (oko polovine X *st.*). Zapadnu stranu Držićeve poljane zatvara monumentalno pročelje barokne *katedrale* (Gospe), građene 1672—1713 na mjestu stare romaničke katedrale koja je srušena u potresu 1667. Nacrt je dao A. Buffalini, a graditelji su bili: P. Andreotti, P. A. Bazzi, fra Tommaso Napoli i Ilija Katičić (ovaj ju je završio). U crkvi se čuvaju slike Padovanina, J. Palme starijeg, G. G. Savolda, G. Salviatija, C. Caliarija, L. Cambiasa, Bacchiacce, Parmigianina, Andree del Sarto i radovi nekih nepoznatih slikara; među njima je i flamanski triptih koji su poslanici Republike nosili sobom u Carigrad kao prenosni oltar. Na glavnom oltaru je veliki poliptih »Marijina Uzašašća« (na stranama: sv. Vlaho i Lazar, sv. Nikola i Antun opat), djelo Tiziana i njegovih pomoćnika, nastalo poslije 1552. Autori su ostalih oltarnih slika Petar Mattei-Matejević (1721, oltar sv. Bernarda), Benko Stay (kraj XVII *st.*, oltar »Navještenja«), možda Nikola Božidarević (početak XVI *st.*, oltar »Gospe od Porata«), i C. Regio (1803, oltar bokeljskih mučenika). U riznici katedrale (ulaz lijevo od glavnog oltara) čuva se 138 relikvijara raznih oblika od zlata i srebra. Među njima se ističu: relikvijar »s dijelom lubanje sv. Vlaha« u obliku bizantske krune s medaljonima u emajlu (rad bizantskih zlatara XII *st.*), »ruka sv. Vlaha« (XIII *st.*?), »glava sv. Lovrjenca« (rad majstora Guglielmusa iz XIV *st.*), »noga sv. Vlaha« (rad dubrovačkih zlatara iz 1684) i kasnogotički križ s reljefima svetaca (rad Jerolima Matova iz XVI *st.*). U riznici se čuva i veliki umivaonik s vrčem od pozlaćena srebra, na kojem je prikazana dubrovačka flora i fauna (rad W. Jamnitzera, oko 1550). — Androvićeva ulica vodi do podnožja skalinate Uz jezuite, koju je 1738 projektirao Padalacqua po uzoru skalinate kod Trinità dei Monti u Rimu. Skalinata vodi do Poljane Ruđera Boškovića s baroknom jezuitskom crkvom *sv. Ignacija* (dovršena 1725 prema nacrtima Andree Pozza).

DUBROVNIK, Sv. Vlaho

U apsidi iza glavnog oltara su zidne slike G. Garcie (1737—38), a u zvoniku je najstarije poznato dubrovačko zvono, koje su 1355 lijevali Vivencije i njegov sin Viator. Do crkve je barokna zgrada nekadašnjeg Dubrovačkog kolegija (izvedena 1735 prema nacrtima jezuita Ranjine i Canaulija); na ulaznom stubištu je reljef s natpisom iz 1481. Strossmayerova ulica vodi od skalinate prema zapadu. U nekadašnjem samostanu sv. Katarine sada je Muzička škola; u bivšoj crkvi otkriveni su temelji i kripta crkve sv. Petra Velikog, prve katedrale Dubrovnika, sa mnogo fragmenata pleterne ornamentike. — Na poljanu Mrtvo zvono, jednu od najstarijih četvrti Dubrovnika (na nekadašnjem otočiću Lausa) nadovezuje se velik, često pregrađivan, kompleks bivšeg samostana sv. Marije iz XII *st.*; danas služi u stambene svrhe. — U nastavku Strossmayerove ulice, u Ulici od Rupa, velika dvokatnica zvana *Rupe* služila je kao skladište za žito. »Rupe« su građene 1542—90 (restaurirane 1940); pod zgradom je 15 velikih suhih bunara (ukupan kapacitet otprilike 1500 *t*) bušenih u živ kamen, u kojima je stalna temperatura od 17,5°C. U zgradi je sada lapidarij Gradskog muzeja. Na mjestu jednog od najstarijih dubrovačkih ženskih samostana, sv. Andrije od Kaštela, nešto zapadnije od Rupa, otkriveni su temelji crkve koja se spominje 1278. Od »Rupa«, niz Ulicu od Domina, dolazi se u Široku ulicu pored crkve *Domino*, sagrađene na mjestu stare crkve koju je srušio potres 1667. Sudeći po kripti, stara crkva je bila trobrodna; jedan sačuvani sporedni brod sad je sakristija. Palu glavnog oltara radio je A. Vaccaro, palu oltara »Navještenja« B. Linterino, drveni kip sv. Apolonije vjerojatno Petar Bogdanović (1550). U crkvi ima više renesansnih i baroknih slika nepoznatih majstora. — Prema zapadu, u ulici za Rokom, stoji crkva *sv. Roka* (1526—46), uz koju je bila dvorana za sastanke bratovštine sv. Roka s kamenim sjedalima i skulpturama. Za vrijeme francuske okupacije pretvorena u skladište, u početku XX *st.* obnovljena. Oltarna pala rad je Petra Mattei-Matejevića. Trgovačka arterija današnjeg Dubrovnika je Ulica od puča. Na njenoj južnoj strani je crkva sv. Josipa, sagrađena nakon potresa 1667 na mjestu srušene crkve sv. Jakova iz 1299; u crkvi se čuva nekoliko baroknih slika nepoznatih majstora. Nasuprot nje je pravoslavna crkva (1877); u parohiji kulturnohistorijska zbirka i kolekcija ikona. Ulica od puča vodi prema istoku do Gundulićeve poljane sa spomenikom pjesnika Điva Frana Gundulića (rad I. Rendića, 1893). Djelomično nadsvođena uličica Lučarica vodi do Luže.

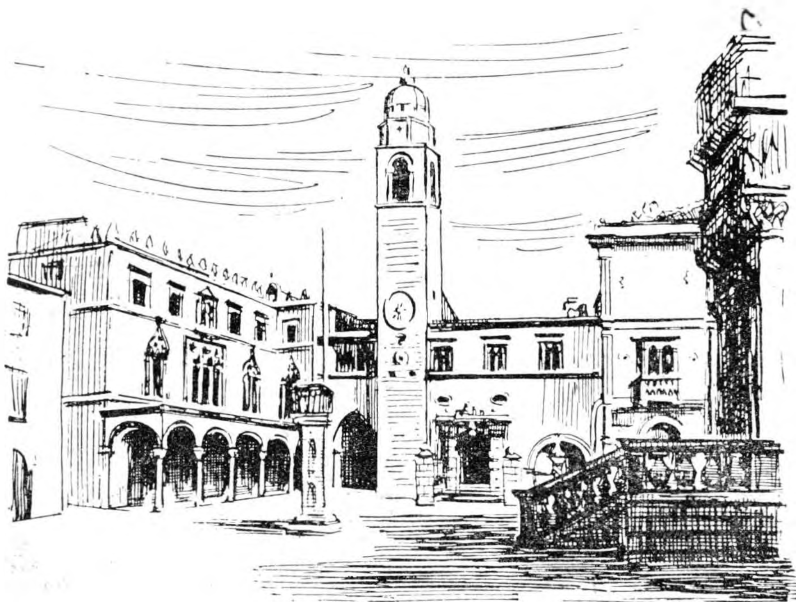
3. Na sjevernoj strani trga Luža je monumentalna *Sponza* (prema spongia — naplavina). Građena je 1516—22 u prelaznom stilu iz gotike u renesansu, po nacrtima Paskoja Miličevića; klesarske radove izveo je Korčulanac Josip Andrijić. Služila je kao carinarnica (stoga se povremeno nazivala Divona, od talijanskog dogana), kovnica novca, državna blagajna, banka i fontik (ured za procjenu robe), a gornja dva polukata kao spremište za žito. U njoj su imale svoja sjedišta dubrovačke akademije u vrijeme renesanse i poslije nje. U prizemlju ispred fasade je renesansni portik; u prvom katu su gotički, u drugom renesansni prozori. Dvorište zgrade okruženo je hodnicima s arkadama. Na frontalno smještenoj loži (u kojoj su danas originali »zelenka« i stari mehanizam sata sa Gradskog zvonika) latinski je natpis: FALLERE NOSTRA VETANT

ET FALLI PONDERA — MEQUE PONDERO DUM MERCES, PONDERAT IPSE DEUS (Zabranjeno nam je varati i krivotvoriti mjere, i dok ja važem robu, sa mnom važe sam bog). Reljef s medaljonom koji drže dva anđela radio je Beltrandus Gallicus 1521. U prizemlju se nalazi Muzej socijalističke revolucije 1941—45, a u katovima Državni arhiv Dubrovačke republike. Fond arhiva sadrži oko 2 700 000 pisanih stranica raznih dokumenata, isprava, ugovora i sl. od XIII *st.* do pada Republike. — Ispod Lože zvonare, uz Gradski zvonik, polazi se na gradski zid (v. *itinerer I*). Prolaz (u prošlosti zvan Vrata od ribarnice i Porta doganae) vodi kroz zid u *Gradsku luku.* Njena je izgradnja počela zasipavanjem kanala između Lavâ i kopna, a 1266 sagrađene su 4 kule (Ribarnica, Kaznena kula, Sv. Luka i Gundulićeva kula). 1305 uređena je obala, sagrađena je kula na mjestu sadašnjeg gata, 1467 polukružno pojačanje kule Sv. Luke, a 1484 počela je izgradnja lukobrana (Kaše) prema nacrtima Paskoja Miličevića. Na Arsenalu (iz XIII *st.*) vrši 1489 adaptacije Paskoje Miličević. 1535 Arsenal je produžen; jedan njegov dio srušen je prilikom gradnje kazališta 1863, a drugi je 1933 preuređen u Gradsku kavanu. Ulaz u luku nekad se zatvarao gredama međusobno povezanim lancima (na kulama Sv. Ivan i Sv. Luka vide se uzidane velike kamene ušice na koje se pričvršćivala ova barijera). — U Ulici između Vrata od Ploča skalinata s renesansnom ornamentiranom balustradom vodi do samostana i crkve *dominikanaca (Bijelih fratara).* Dominikanci su došli u Dubrovnik 1225 i privremeno se naselili uz crkvu sv. Pavla (sada Sv. Jakov na Pelinama). Izgradnja današnjeg samostanskog kompleksa započela je početkom XIV *st.* Prvi poznati graditelji crkve (1315) bili su Nikola i Juraj, sinovi protomagistra Lovre iz Zadra. Crkva je češće pregrađivana, naročito nakon potresa 1667, nakon francuske okupacije (kad je služila kao konjušnica i skladište) i 1883. U crkvi su s desne strane: »Navještenje« s nizom slika iz historije dominikanaca u Dubrovniku (N. Božidarević, 1513), 2 oltara s palama Francesca di Maria (iz druge polovine XVII *st.*), izlaz u Ulicu između Vrata od Ploča (nekad glavni ulaz u crkvu, jedini romanički portal iz XIII *st.* u Dubrovniku, kome je 1419 dodan vanjski gotički okvir), oltar sv. Vinka Ferrera sa svečevim kipom iz XV *st.* i slika »Uzašašće Marijino« s vedutom Dubrovnika (signiran rad nepoznatog majstora A. B. D. oko 1648/58). S lijeve strane je oltar s palom »Sv. Magdalena između sv. Vlaha i arhanđela Rafaela« s likom donatora — člana porodice Pucić (slikao Tizian oko 1554), oltar s baroknim raspelom, kasnogotička kamena propovjedaonica iz XV *st.*, oltar sa slikom »Čudo sv. Dominika« (Vlaho Bukovac, 1912) i slika »Silazak Duha svetoga« s likom donatora Skočibuhe (A. Vaccaro, prva polovina XVII *st.*). U sanktuariju je s desne strane kapela porodice Lukarević iz XV *st.* s triptihom Mihajla Hamzića iz 1512, a s lijeve strane kapela porodice Gundulić

DUBROVNIK, Mala Onofrijeva česma

(Luka Paskojev, 1536) s triptihom (rad Nikole Božidarevića, poslije 1485). Na glavnom oltaru (iz 1603) je slika »Gospa od krunice« (rad anonimnog slikara iz XVII *st.*), a iza oltara slika sv. Antuna opata (XVII *st.*) i ikona »Bogorodice umiljenja« (italo-kretska slikarska škola). Ispod luka koji dijeli brod od sanktuarija slikani je gotički križ (XIV *st.*?), a sa strane likovi Marije i Ivana Evanđelista (rad Lovra Marinova Dobričevića, sredina XV *st.*). Sakristiju je gradio 1485 Paskoje Miličević; u njoj je umivaonik (kraj XV *st.*), veliko raspelo (početak XVI *st.*) i nekoliko nadgrobnih ploča. Na sakristiju se naslanja kapela koju je prema nacrtima B. Gracianusa iz 1470 završio Marko Andrijić; u njoj se čuva poliptih, rad nepoznatog slikara dubrovačke škole s početka XVI *st.* Nad sakristijom se diže četverokatni zvonik s lanternom. Počeo ga je graditi 1390 Cecho iz Monopolija, a 1404—1531 na njemu je radilo nekoliko domaćih majstora. U zvoniku su 3 stara zvona, izlivena u Dubrovniku: jedno iz 1463 (Bartolomeo da Cremona), drugo iz 1515 (Ivan Krstitelj Rabljanin) i treće iz 1622 (Gaudencije Antica-Lastovac). Klaustar samostana ima hodnike s vitkim arkadama (prelaz iz gotike u renesansu); izveli su ga, po djelomično preinačenom nacrtu Masa di Bartolomeo, domaći majstori. Na istočnoj strani klaustra je kapitulska dvorana s oltarnom slikom, radom Nikole Božidarevića iz 1513, i grobom pjesnika Dinka Ranjine (1531—1607). U riznici se čuvaju srebrni križ (prema natpisima radio ga je, za srpskog kralja Stefana Uroša II Milutina, episkop raški Grigorije u XIV *st.*), diptih »Krist i Marija« (Enguerrand Charonton, XV *st.*), »Sveta porodica« (način Lorenza di Credi, XVI *st.*), alabastrena reljefna ploča (engleski rad XV *st.*) i srebrna posudica za tamjan u formi dubrovačke karake (domaći zlatarski rad iz XVI *st.*). Samostanska knjižnica posjeduje 217 rukopisa (među njima i iluminirane kodekse), 239 inkunabula, 16.000 svezaka štampanih knjiga, povelje važne za historiju Dubrovnika; ističu se inkunabule A. Paltašića i D. Dobričevića, kronika s ilustracijama H. Pleydenwurffa i M. Wolgemuta iz 1493 i Savonarolini govori iz 1497. Uz dominikansku crkvu prigrađena je crkva sv. Sebastijana (1466—69); za francuske okupacije bila je pretvorena u zatvor, pa je u mnogočemu izmijenjena. — Nasuprot zapadnom pročelju dominikanske crkve je trobrodna crkva *Rozarija* sa baroknom fasadom; brodove dijele visoki stupovi i renesansni lukovi, vjerojatno ostaci nekadašnje palače hercega Sandalja Hranića. Uz crkvu su barokne prostorije bratovštine. Kompleks je izgrađen 1594, a obnovljen nakon požara od 1642. Francuzi su crkvu i prostorije bratovštine pretvorili u skladišta (1962 započela restauracija). — Prolaz uz crkvu Rozarijo spaja Ulicu između Vrata od Ploča sa sjevernom glavnom saobraćajnicom starog Dubrovnika, ulicom Prijeki. Lijevo je predromanička crkva *sv. Nikole,* kojoj je kasnije dograđen jedan gotički brod; 1607 je produžena i dodano joj je kasnorenesansno pročelje (natpis i datum na arhitravu). Na jednom sporednom oltaru slika domaćeg majstora iz XV *st.*, a na drugom gotički drveni kip sv. Nikole. Kao antependij glavnog oltara služi predromanička kamena ploča s motivima pleterne ornamentike. Uzbrdo, Zlatarskom ulicom, vodi put do Ulice Peline (koja prati sjeverni potez gradskih zidina do Minčete). Na uglu, ispred nekadašnjih gradskih vrata sv. Jakova, stoji crkvica *sv. Jakova na Pelinama,* jedina izrazito romanička građevina u Dubrovniku; prvi put se spominje 1225. Na oltaru je slika Bogorodice, rad dubrovačke slikarske škole iz druge polovine XV *st.*; dvije manje barokne slike djela su nepoznatog majstora. S Pelina prema ulici Prijeki spušta se Ulica Žudioska, na području jevrejskog geta koji je u Dubrovniku postojao od 1352. Ovdje je sinagoga iz XV *st.* (s namještajem iz XVII *st.*), jedna od najstarijih sačuvanih sinagoga u jugoistočnoj Evropi. Ulica Prijeki nalazi se na području prvobitnog slavenskog naselja Dubrave; regulaciona osnova određena joj je statutom iz 1272. Potres od 1667 znatno je oštetio ovaj dio grada, pa se iz ranijeg doba sačuvalo malo zgrada (gotička kuća između Nalješkovićeve i Antuninske ulice). Većina kuća potječe iz XVIII *st.* U Ulici od Sikurate nalazi se starohrvatska crkvica Sigurata; u kasnijim stoljećima dograđeni su pobočni brodovi i barokno pročelje. Do crkvice je samostan koludrica u kojem se čuva najstarija zavjetna slika s prikazom dubrovačkog broda i vezena slika »Pranje nogu« (po nacrtu Niccolò di Pietro, XV *st.*). — Ulicom Celestina Medovića dolazi se na Placu. Tu je, do Vrata od Pila, samostan i crkva *franjevaca (Male braće).* Samostan se počeo graditi 1317 u prelaznom stilu iz romanike u gotiku. Crkva je dovršena vjerojatno 1343, a zvonik 1424 (nakon potresa od 1667 zamijenjen je gotički šiljak kupolastim krovom). Oltari i slike na njima pripadaju razdoblju od baroka naovamo, jedino je

Sponza — Orlandov stup — Luža zvonara — Gradski zvonik — Glavna straža — Sv. Vlaho

DUBROVNIK

propovjedaonica iz XV *st.* U crkvi je grob pjesnika Điva Frana Gundulića (1588—1638). U sakristiji, koja nije stradala u potresu, gotička kapela porodice Bunić iz 1472; oltar kapele ima oblik trokrilnog ormara za relikvije, sa slikama na drvu. Kasnogotička južna vrata prema Placi (u luneti grupa »Pieta«; na vrhu Bog otac, a sa strane sv. Jerolim i sv. Ivan Krstitelj) djelo su kipara Leonarda i Petra Petrovića iz 1499. Najstariji sačuvani dio čitavog kompleksa je klaustar, koji pokazuje karakteristike prelaznog stila. Hodnik je uokviren sa sve četiri strane nizom dvostrukih heksafora, s različitim kapitelima koji pokazuju snažan utjecaj romaničkog bestijarija. Prvi graditelj i klesar klaustra bio je Mihoje Brajkov iz Bara (u južnom traktu hodnika je njegov nadgrobni natpis). Poslije njegove smrti (1348) rade na klaustru Miljen Radomislić 1367 i Leonardo Stjepanov iz Firence 1376. Trošne dijelove popravljaju 1426 Božidar Bogdanović i Radin Bogetić, a 1433 nastavlja izvedbu kamene balustrade na terasi Ratko Brajković. Česma u sredini dvorišta postavljena je u XV *st.* Na istočnoj strani klaustra je kapitulska dvorana sa 7 kapela; u njoj je uređena riznica. U samostanu se čuva uređaj i pribor (XV—XVII *st.*) stare samostanske apoteke, koja je postojala već 1317. Samostanska knjižnica sa više od 30 000 svezaka posjeduje 22 inkunabule, oko 1500 rukopisa, 15 iluminiranih koralnih knjiga većinom iz XV i XVI *st.* i brojna djela stare domaće muzike; ističe se »Martirologij« iz 1541 koji je pisao i iluminirao Dubrovčanin Bernardin Orsat Gučetić. Nasuprot glavnom ulazu franjevačke crkve je crkva *sv. Spasa*, građena u stilu lombardske renesanse (1520—28, graditelj Petar Andrijić). Od slika u crkvi ističe se »Uzašašće«, rad Petra iz Urbina (1527). Pored crkve vodi zapadni put na gradske zidine (v. *itinerer 1*). Na zapadnom proširenju Place, na Poljani Paskoja Miličevića, nalazi se tzv. *Onofrijeva velika česma,* šesnaesterostrani rezervoar prekriven kupolom, jedna od završnih tačaka starog vodovoda. Prema nacrtu Onofria di Giordano della Cava iz 1438, gradnja rezervoara je dovršena 1444; kupolu je izveo Pietro di Martino da Milano. Česma je dijelom stradala u potresu 1667. Južnu stranu Poljane Paskoja Miličevića zatvara bivši samostan *sv. Klare,* koji je u XIX *st.* doživio razne pregradnje služeći u vojne svrhe. Osnovan je 1290, uz najraniju crkvu sv. Vlaha (iz XII ili XIII *st.*), koja se poslije izgradnje samostana počela nazivati crkvom sv. Klare. Uz samostan je od 1432 bilo nahodište. Kompleks je nakon potresa od 1667 obnovljen. Poslije najnovije restauracije služi kao Društveni dom sindikata »Ivan Mordin-Crni«. Veliko dvorište s dvostrukim arkadama bivšega klaustra danas je ljetni kino i restaurant. 292 *m* duga glavna arterija staroga grada, *Placa (Stradun),* spaja Vrata od Pila s Vratima od Ploča; tim potezom ide, od donošenja statuta o sanitarnim mjerama u XIII *st.*, glavni kolektor kanalizacije. S obje strane Place bile su nekad trgovine. Drvene zgrade u istočnom dijelu sjeverne strane Place zamijenjene su oko sredine XIV *st.* kamenim kućama s porticima. Popločena kamenom 1468, Placa je nakon potresa od 1667 obnovljena (jednostavan tipizirani barok, prema sugestijama G. Cerutija iz Rima). Neke kuće sačuvale su stari tip ulaza u trgovine u prizemlju.

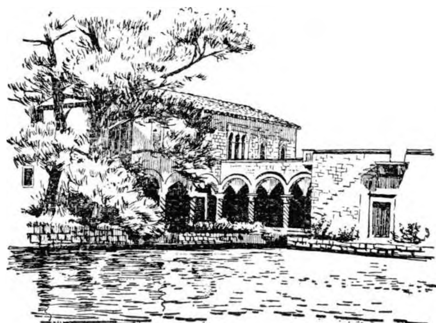
4. Od Luže ulicom između Vrata od Ploča, uz Vrata od Ribarnice i uz crkvu dominikanaca. S desne strane ispod gradskog zida je predromanička crkvica *sv. Luke,* koja se prvi put spominje 1245. U više navrata je produživana; posljednji put 1787. Gotički kipovi nad vratima vjerojatno su rad Leonarda i Petra Petrovića s kraja XV *st.* Uz nju je crkva *Navještenja (Nuncijata)* s lijepim portalom. Gradio ju je 1536 (u stilu renesanse s nekim elementima gotike) Petar, sin Marka Andrijića; obnovljena je 1910. Oltarska pala je rad kasnobaroknog slikara Petra Mattei-Matejevića. Cesta prolazi kroz unutrašnja Vrata od Ploča (početak XIV *st.*); nad vratima u niši kip zaštitnika grada sv. Vlaha, najstariji od brojnih takvih kipova u Dubrovniku. Kameni most vodi preko gradskog šanca do podnožja tvrđave *Revelin* (gradnja započeta 1463 po nacrtima A. Ferramolina, današnji izgled dobila 1538). Prema luci se nalazi Trg oružja sa spomenikom palim borcima (rad F. Kršinića, 1954). Uz istočni vrh Revelina su vanjska Vrata od Ploča, glavni istočni ulaz u grad. Na njima se sačuvao mehanizam za dizanje pokretnog mosta; na taj most se prema kopnu nastavlja kameni most iz 1449. — Od malog trga ispred vrata vodi nekoliko cesta i putova (Put iza Grada za jednosmjerni saobraćaj s Pila, jednosmjerna Pelješka ulica kojom se kreću vozila na Put Jugoslavenske narodne armije i dalje u Gruž i na Lapad, Hercegovački put prema Bosanki i Žarkovici, Put Frana Supila, spojna cesta s Magistralom). Kroz predgrađe Ploče Put Frana Supila prolazi pored zgrade gimnazije (lijevo). Desno je napušteni kompleks zgrada, *Lazareti (Tabor),* iz 1590. Raniji dubrovački lazareti, s propisanim preventivnim postupkom, bili su u Cavtatu, na otocima Mrkanu, Bobari, Supetru i Sv. Andriji, 1457 na Dančama (danas samostan; v. *itinerer 5*), a 1534 na Lokrumu. Uzornu organizaciju lazareta opisuje turski putopisac Evlija Čelebija 1664. Izgradnja lazareta nastavlja se kroz XVII *st.* U XIX *st.* ovdje je bio pazar na kojem su svoje proizvode prodavali Hercegovci, a za vrijeme Nevesinjskog ustanka (1875) tu je bilo prihvatilište za dobrovoljce i sanitetska postaja za ranjenike. — S lijeve strane ceste je stara crkvica sv. Lazara, uz koju se nalazilo najstarije sklonište za gubavce (spominje se već 1306). S desne strane diže se Eminova kula, najistočniji objekt Lazareta; iza nje je u uvali gradsko kupalište Ploče. Put Frana Supila zaobilazi uvalu; lijevo je

DUBROVNIK, Atrij Kneževa dvora

zgrada Umjetničke galerije, a desno su hoteli »Excelsior«, »Orsula«, »Argentina« i vila »Šeherezada«. Nalijevo, uzbrdo, spojna cesta vodi prema Magistrali. Put Vlaha Bukovca, nastavak Puta Frana Supila, prolazi uz hotel »Dubrovnik« i uz nekadašnji renesansni ljetnikovac dubrovačkih nadbiskupa (sačuvani zidovi). Uz more je tzv. Betina spilja u kojoj je fizičar Marin Getaldić (zvan Bete) vršio svoje eksperimente. Duž čitavog Puta Vlaha Bukovca otvara se lijep pogled na grad. — Na najistočnijem dijelu Ploča nalazi se bivši benediktinski samostan *sv. Jakova od Višnjice,* koji je osnovao Đivo M. Gundulić 1222 (ili 1234). U današnjem svom obliku, s renesansnim vratima i prozorima, zgrada potječe iz sredine XVI *st.* U vrijeme francuske okupacije samostan je ukinut, pa je zgrada pregrađivana za razne namjene (kasarna, kužna bolnica, stambeni objekt). — Na brdu jugoistočno od samostana vide se ostaci sela Višnjice (stradalo 1806 prilikom napada Rusa i Crnogoraca), a iznad njih ruševine crkvice sv. Ursule, po kojoj je i brdo prozvano Orsula. Iznad samostana prolazi stara cesta Dubrovnik—Cavtat.

5. S Poljane Paskoja Miličevića vodi put kroz unutrašnja vrata i međuprostor do vanjskih Vrata od Pila (lijevo ulaz u parkirani zapadni šanac ispred gradskih zidina) preko pokretnog mosta (sačuvani uređaji za dizanje pokretnog mosta) do Trga ispred Vrata od Pila. Odavde jednosmjerni Put iza Grada duž gradskih zidina, stube Uz Posat prema Putu Jugoslavenske narodne armije. Tu su u blizini kapelica sv. Križa na Posatu (neposredno iza Minčete), vrlo stara kapelica sv. Felića i crkva sv. Andrije (njena je apsida u stvari starohrvatska crkvica, možda čak iz IX *st.*). Ispred Vrata od Pila završava Put Maršala Tita (Put od Pila) s tramvajskom prugom. Na sjevernoj strani trga je barokni ljetnikovac Pucića, danas centrala turističke agencije »Atlas«. Prema moru pruža se plokata *Brsalje* (nekad strelište) s platanama. U sredini je fontana s figurama iz Gundulićeve pastorale »Dubravka« (rad I. Rendića, 1900), a na istočnoj strani kavana »Dubravka« (nekad »U Birimiše«); s kolonade pogled na utvrđenje Bokar (lijevo) i Lovrijenac (desno). Od Brsalja silazi se stubama do male luke za sportske čamce i jedrilice. Tvrđava *Lovrijenac,* na visokoj hridi iznad mora, zasnovana je (prema kronikama) 1050; spominje se od 1301, a pregrađivana je 1418, 1464 i 1571. Njeni zidovi na nekim su mjestima široki do 6 *m.* Od samog početka Dubrovačkih ljetnih igara služi kao jedna od najatraktivnijih pozornica. Na tvrđavi je natpis: NON BENE PRO TOTO LIBERTAS VENDITUR AURO (Sloboda se ne prodaje za sve zlato svijeta). — Put Maršala Tita postepeno se penje (desno hotel »Imperial«, pa zgrada pošte; lijevo zgrada Narodne banke). Lijevo se odvaja put prema parku *Gradac* i poluotoku *Danče.* Na Dančama je votivna crkva iz 1457 (na glavnom oltaru poliptih Lovre Marinova Dobričevića iz 1465, a na pobočnom — triptih Nikole Božidarevića). Uz nju jedno od starih dubrovačkih groblja. Samostan duvna dijelom je nekadašnji lazaret. — S lijeve strane Puta Maršala Tita, uz stalnu pozornicu ljetnih igara, ljetnikovac Crijevića (kasnije Pucića) s renesansnom kapelom, parkom i kolonadom. Od ceste (lijevo Opća bolnica, zatim vidikovac Boninovo) odvaja se desno put do groblja Tri crkve, nazvano po starim kasnije pregrađivanim crkvicama sv. Đurđa, Klementa i Hilarija. Iza groblja put vodi uzbrdo do najljepšeg ljetnikovca Dubrovnika — *Skočibuha-Bonda* (1675—88). Za opsade Dubrovnika, 1806, porušen eksplozijom baruta, obnavljan 1938 i u najnovije vrijeme (danas Dom Jugoslavenske armije). Od Boninova jedan put vodi prema Lapadu ispod obronaka Petke. Drugi, prolazeći kroz Gruško polje, pored plivačkog stadiona (autobusni kolodvor), izbija u vrh Gruškog zaljeva. Lijevo se odvaja cesta prema Lapadu. Uz obalu u *Gružu* ređaju se nekadašnji ljetnikovci dubrovačke vlastele. Ljetnikovac Bunić—Pucić—Gradić ima renesansno prizemlje i gotički kat, a na velikoj terasi gotičko-renesansnu kapelu. Renesansni ljetnikovac Bunić, s orsanom (spremište za manje brodove) i terasom pregrađivan je u XIX *st.* Renesansni ljetnikovac Gundulić (gradili su ga korčulanski graditelji u XVI *st.*) ima kapelu i paviljon nad nekadašnjim orsanom. Renesansni dominikanski samostan blizu pristaništa, osnovan 1427, a u XIX *st.* pregrađivan; u prošlom ratu je stradao od bombardiranja. Renesansni ljetnikovac Natali ima u prizemlju portik s lukovima, a na katu ugaone lože; u neposrednoj blizini je renesansna kapela, nekad u sklopu ljetnikovca. Kasnorenesansna crkva sv. Nikole (brodograditeljskog ceha) građena je 1527; pala glavnog oltara (na donjem dijelu prikazan dio gruške luke) pripisuje se C. Regiu. — Magistrala se u Gružu spušta do obale, ide paralelno s obalom (lijevo željeznička stanica) i kod rta Kantafig ulazi u Rijeku Dubrovačku (v.). — Od Batale cesta ide zapadnom obalom Gruškog zaljeva. U *Batali* su ljetnikovci Majstorović (s renesansnim prizemljem i gotičkim katom) i Getaldić-Gundulić (s kapelom i orsanom). Dalje je uz obalu ljetnikovac Petra Sorkočevića iz 1521, s renesansnim arkadama u prizemlju i gotičkim monoforama i triforama na katu. Stražnji, noviji dio na katu ima otvorenu ložu s baroknim zidnim slikama. U prostranom vrtu su ribnjak, kapela i velika terasa. U restauriranom ljetnikovcu smješten je Historijski institut Jugoslavenske akademije. Ljetnikovac Luke Pucića ima renesansno prizemlje, a na katu su gotičke monofore i trifora. Sa stražnje strane su arkade. Nad *Lapadskim poljem* je stari ljetnikovac (sada Studentski dom odmora), velika renesansna građevina s terasom i kapelom; park ljetnikovca (u terasama) ograđen je zidom. U neposrednoj blizini su ruševine franjevačkog cenobija sv. Ivana s crkvicom izrazito fortifikacionog karaktera. Otprilike u sredini Lapada je vrlo stara crkva sv. Mihajla (prvi put se spominje 1290) s grobljem. Bliže moru je također stara crkva »Gospe od Milosrđa« (pregrađena u XVII *st.*), a iznad nje, na položaju Gorica, crkvica sv. Vlaha, pregrađena potkraj XIX *st.* — U uvali *Sumartin,* gdje završavaju ceste iz Dubrovnika i Gruža, nalazi se jedan od rekreacionih centara Dubrovnika s brojnim hotelima i odmaralištima koji se ređaju od Babinkuka (101 *m*) do u Gruški zaljev. Ispred najzapadnijeg rta poluotoka Lapada, Baterije, leži otočić *Daksa.* Od Lapada dijele ga 300 *m* široka i do 32 *m* duboka Mala vrata. Na krajnjoj sjeverozapadnoj tačci otočića je svjetionik (sagrađen 1875). Mala luka na njegovoj sjeveroistočnoj obali pristupačna je samo za čamce. — Na zapadnoj obali Gruškog zaljeva, iza odvojka glavne

DUBROVNIK, Ljetnikovac Petra Sorkočevića (Historijski institut JAZU)

ceste prema Sumartinu (Aleje Ive-Lole Ribara), zgrada je jedriličarskog kluba »Orsan«, a na padinama brežuljka Pomorska škola (osnovana 1852).

Muzejske zbirke. *Historijski muzej* (Knežev dvor): pribor dubrovačke apoteke »Domus Christi« (osnovane 1420), rekonstruirani interieuri dubrovačkih vlasteoskih kuća iz doba baroka i rokokoa, kolekcija dubrovačkog kovanog novca, pečati i isprave, barjaci bratovština i pomoraca, portreti istaknutih ličnosti, odjeća i službene odore članova vijeća i kneza. — *Pomorski muzej* (tvrđava sv. Ivana): prikaz razvoja dubrovačkog pomorstva i pomorske trgovine, modeli i slike dubrovačkih brodova, pomorske karte, arhivski materijal, portreti kapetana i brodovlasnika, brodske sprave i knjige; prikaz razvoja parobrodarstva. — *Muzej Rupe:* uređaji za mjerenje i preradu žita; fragmenti kamene figuralne i dekorativne plastike sa srušenih dubrovačkih objekata i iz antičkog Epidaura (Cavtata). — *Muzej socijalističke revolucije* (Palača Sponza): originali i kopije najvažnijih dokumenata iz vremena Narodnooslobodilačke borbe i iz razdoblja socijalističke izgradnje dubrovačkog područja. — *Etnografski muzej* (tvrđava sv. Ivana): odjeća, oruđe, ribarski pribor, tkalački stanovi, kućna radinost (vezivo, nakit), kućni pribor, muzički instrumenti dubrovačkog područja. — *Lapidarij* (utvrda Bokar): kameni fragmenti sa starih zgrada Dubrovnika u rasponu od nekoliko stoljeća. — *Biološki muzej* (nekadašnji benediktinski samostan na otoku Lokrumu); morska i kopnena fauna dubrovačke okolice. — *Umjetnička galerija* (Put Frana Supila): likovna djela renesansne dubrovačke slikarske škole, slike stranih i domaćih majstora baroka, rokokoa, XIX i XX *st.*

Izleti: ○ *Srđ* (412 *m*). Na vrhu je tvrđava *Fort Imperijal* iz 1808. Vidik na otvoreno more i na cijelo područje Dubrovnika. ○ *Žarkovica.* Cestom prema Trebinju do *Brgata* (7,5 *km*), zatim lijevo uzbrdo do restauranta — vidikovca na Žarkovici (10,5 *km* od Ploča): panorama Dubrovnika. ○ *Lokrum* (v.), čamcem ili motornim čamcem iz gradske luke (10—15 *min*). ○ Magistralom prema jugoistoku: kroz *Dubac* (5 *km*), kupališna mjesta *Srebreno* (v.; odvojak prema *Kuparima*, v.) i *Mlini* (v.), uz Župski zaljev i Tihu do *Zvekovice* (17 *km*, odvojak u *Cavtat*, v.). ○ *Trebinje* (poludnevni izlet). Magistralom do raskršća *Dubac* (5 *km*), zatim asfaltiranom cestom prema sjeveroistoku (pogled na Župu i uvalu Tiha do Cavtata), zatim kroz visoravan do raskršća *Duži* (22 *km*; lijevo prema Stocu i Mostaru) i u *Trebinje* (32 *km*), gradić na rijeci Trebišnjici u jugoistočnoj Hercegovini. ○ Magistralom prema sjeveru: od luke u Gružu duž obala *Rijeke Dubrovačke* (v.), kroz *Zaton* (v.; 21 *km*), *Orašac* (v.) do *Trstenoga* (v.; 29 *km*). ○ Morem iz Gruške luke do *Koločepa* (v.; 3 *Nm*), *Trstenoga* (v.; 7 *Nm*), *Lopuda* (v.; 8,5 *Nm*), *Slanog* (v.; 15 *Nm*) i *Stona* (v.; 21 *Nm*) ili do *Mljeta* (od Slanoga do Jezera na Mljetu 24 *Nm*; jednodnevni izlet s povratkom iz Dubrovnika).

DUGI OTOK (11, A, 2), najveći otok (124 km^2) u zadarskoj skupini sjevernodalmatinskog otočja; 5504 stan. Između niza vapnenačkih bila, u kojima je najviši vrh Vela Straža (338 *m*), prostiru se kraška polja Velo jezero, Arnjevo polje, Stivanje polje, Sridnje polje i dr. Na otoku nema izvora ni vodenih tokova. Malo jezero, Velo jezero i Dugo polje su zimi poplavljeni. Južni dio otoka predstavlja kamenjar, srednji i zapadni je obrastao makijom a mjestimično ima i šume. Zapadna obala otoka je strma i visoka, dok su ostale obale položite, s nizom uvala među kojima se pješčanim plažama ističu Solišćica, Pantera i Telašćica. Na obradivim površinama otoka susreću se vinogradi, masline, povrće i dr. Glavno naselje na otoku je Sali (1178 stan.), znatnija naselja su Žman (570 stan.), Zaglav (355 stan.), Božava (262 stan.) i Savar (197 stan.). Osim zemljoradnjom i uzgojem stoke, stanovnici se bave ribolovom, koji je osobito razvijen u jugoistočnom i sjeverozapadnom dijelu otoka.

Dugi otok spominje bizantski car Konstantin Porfirogenet sredinom X *st.* pod imenom Pizuh (sačuvan u nazivu položaja Čuh uz zaljev Telašćicu i u sličnim nazivima kao Čuška i Čušćica na tom dijelu otoka). Potkraj X i u XI *st.* otok se u ispravama naziva Insula Tilagus (naziv sačuvan u imenu zaljeva Telašćice). Ime Veli otok zabilježeno je prvi put glagoljicom 1460. Otok je bio rano naseljen. Najstariji arheološki nalazi su iz mlađeg kamenog doba (Žman). Na istaknutim vrhovima na otoku nalaze se ostaci ilirskih utvrđenih naselja i kameni grobni humci. Iz rimskog doba sačuvano je više ostataka gospodarskih zgrada, naselja i groblja. Na prevlaci Mala Proversa bio je prostran rimski ladanjski dvorac (villa rustica) dijelom istražen i konzerviran. Dobro se vide ostaci basena, a u moru se primjećuju tragovi kanalizacije. Arheološki nalazi (među njima i podni mozaik) čuvaju se u Arheološkom muzeju u Zadru. Slaveni su veoma rano naselili otok; iz starohrvatskog razdoblja sačuvale su se u cijelosti ili djelomično, crkvice, suhozidne kućice i grobovi. Gotovo čitav otok bio je od X *st.* u posjedu zadarskih samostana i građana, a u doba mletačke vladavine naselilo se u Salima više talijanskih porodica koje su se postepeno asimilirale.

DUGI RAT (14a, A, 1), industrijsko naselje i luka jugoistočno od Splita, u primorskom dijelu Poljica. Zajedno s Malim Ratom ima 1240 stan. Naselje se razvilo u vezi s velikom tvornicom karbida i cijanamida. Istočno od Dugog Rata i oko Malog Rata nižu se pješčane plaže (Luke, Rogač i dr.). Česta autobusna veza sa Splitom i Omišem.

Izleti: v. *Omiš*

DVOGRAD (**Dvagrada, Dvigrad;** 2, C, 3), ruševine srednjovjekovnog utvrđenog grada u Limskoj kotlini, oko 3 *km* zapadno od Kanfanara. Na dva susjedna brežuljka, koji kontroliraju prolaz kroz Limsku kotlinu, izgrađena su već u doba Ilira dva kasteljera; u ranom srednjem vijeku oni nose naziv Moncastello i Parentino. U Moncastellu nastavlja se život i u kasnom srednjem vijeku, kad dobiva naziv Dvograd (Duecastelli). Do početka XV *st.* on je u posjedu akvilejskog patrijarha, kasnije Venecije. Definitivno je napušten 1630, a njegovi stanovnici osnivaju današnji Kanfanar. Ruševine Dvograda zanimljive su i po tome što se sačuvao izgled građevina i urbanih sklopova iz vremena kad je grad napušten; kasnijih dograđivanja i pregrađivanja nije bilo. Grad je opasan bedemima sa kulama; na njegovom uzdignutom središtu su ruševine crkve sv. Sofije, koja je sagrađena u XI—XII *st.* na mjestu ranijeg sakralnog objekta. U njene zidove ugrađeno je više ulomaka pleterne plastike; propovjedaonica iz XIII *st.*, ukrašena reljefima, danas je u župnoj crkvi u Kanfanaru. Izvan bedema su gotičke crkve sv. Marije od Lakuća (na groblju) i sv. Antuna, s freskama nepoznatog domaćeg majstora iz XV *st.*, a nešto dalje ruševine benediktinske opatije (osnovane u X *st.*) sa crkvom (sv. Petronile) koja ima gotičku osnovu.

ĐENOVIĆI (24, A, 1), selo u Boki Kotorskoj, na sjeverozapadnoj obali Tivatskog zaljeva i na obroncima Devesilja (781 *m*); 689 stan. Prema sjeveroistoku povezuje se sa selom Baošić. Masline, vinogradi, južno voće; izvori žive vode. Obale oko Đenovića prikladne su za kupanje. Lokalne brodske veze s Hercegnovim i Kotorom.

Na ratnim brodovima, stacioniranim u Kumborskom tjesnacu ispred Đenovića, digli su mornari austro-ugarske mornarice ustanak 1. II 1918.

Izleti: v. *Hercegnovi*

FAŽANA (3, A, 1), luka i naselje na zapadnoj obali Istre; 8 *km* udaljena od Pule; 1271 stan. U najnovije vrijeme pretvara se od malog ribarskog sela u gradić. Postanak i razvitak Fažane je u uskoj vezi s uređenjem Brionskih otoka i razvitkom Pule. Obala od Barbarige na sjeverozapadu do rta Proština na jugoistoku je niska, a prema unutrašnjosti se postepeno diže. U okolici Fažane ima dosta vinograda i voćnjaka. Dio stanovnika bavi se pored zemljoradnje i ribolovom. S Pulom je Fažana povezana asfaltiranom cestom.

U rimsko doba Fažana je bila centar proizvodnje keramičkih predmeta. Jednobrodna crkva sv. Elizeja sagrađena je u drugoj polovini VI *st.* na ostacima neke kasnoantičke građevine. Jednobrodna crkva sv. Marije od Karmela, sagrađena u XIV *st.*, ima dobro očuvane gotičke freske iz XV *st.* Župna crkva sv. Kuzme i Damjana je proširena gotička građevina, s gotičkim portalom i ostacima renesansnih fresaka u unutrašnjosti crkve. Freske u sakristiji (»Raspeće«, »Oplakivanje«) i na južnom zidu crkve izradili su nepoznati furlanski majstori u XVI *st.*, a »Posljednja večera« na sjevernom zidu rad je Zadranina Zorzija Venture iz 1578. — Oko 2 *km* južno od Fažane, u zaljevu Ribnjak, otkriveni su ostaci rimskog ladanjskog dvorca (villa rustica) iz I *st.*

FILIPJAKOV (13, B, 2), selo 4 *km* sjeverozapadno od Biograda; 1189 stan. Središte sela udaljeno je 700 *m* od obale. Ima plažu i dobre saobraćajne veze; kroza nj prolazi Magistrala. Veliko poljoprivredno dobro u selu djelomično snabdijeva zadarsko tržište. Glavno zanimanje stanovništva je zemljoradnja (oranice, vinogradi, livade).

Naselje, do XVI *st.* nazivano Pristan (Rogovski pristan), razvilo se oko srednjovjekovne crkve posvećene apostolima Filipu i Jakovu (obnovljene i pregrađene 1707). Do turskih provala Filipjakov je luka benediktinskog samostana u Rogovu, koji se nalazio u polju sjeveroistočno od sela. Tu je bio utvrđeni opatijski dvor sa crkvom, podrumom, uljarnicom i solanama. U doba ratova s Turcima naselje je više puta stradalo,

a konačno ga je porušio mletački vojskovođa Leonardo Foscolo za vrijeme Kandijskog rata 1645—1647. Današnje selo podignuto je nakon povlačenja Turaka, u XVII i XVIII *st.* Ostaci opatijskog dvora (»Kaštel«), s uzidanim grbovima rogovskih opata i kardinala Dominika Grimanija (1496), nalaze se u sklopu kuća porodice Pelicarić. Na položaju *Bošana*, jugoistočno od Filipjakova, bilo je rimsko i, kasnije, srednjovjekovno naselje (sačuvani ostaci kuća i crkve koju spominje darovnica kralja Petra Krešimira IV iz 1060). Crkvica sv. Andrije iz XIII *st.* danas je u ruševinama (Kapelica). — Sjeveroistočno od Filipjakova u polju stoje ruševine dvora, koji je pripadao benediktinskom samostanu sv. Ivana u Biogradu. Građen je u XI *st.*, kasnije proširivan i popravljan (ugaona kula iz 1636), a porušen u XVII *st.* Uz dvor su ostaci nekadašnjeg sela Rogova. Crkva sv. Roka, građena vjerojatno u XI *st.*, kasnije je obnavljana; u njoj se čuva gotičko drveno raspelo iz XIV *st.*

Izleti: v. *Zadar*

FUNTANA (2, B, 3), selo u Istri, oko 6 *km* južno od Poreča, na niskoj obali; 567 stan. Ime je dobila po jakim izvorima žive vode sa sjeverne strane mjesta, uz morsku obalu. Osnovali su je u XVIII *st.* doseljenici iz Zadra. Između Funtane i Fuškulina je Kampovadanja sa zadružnim plantažnim povrtnjakom. Funtana je asfaltiranom cestom vezana s Vrsarom i Porečom.

Izleti: v. *Poreč*

GLAVOTOK (5, B, 2), najzapadniji rt na otoku Krku i najbliži obali Cresa. Od njega prema jugoistoku, sve do gradića Krka, nižu se slikovite uvalice. Okolica Glavotoka je pod niskom šumom. Plaže oko rta prikladne su za kupanje, a okolno more za sportski ribolov.

Knez Ivan Frankapan darovao je 1473 franjevcima -glagoljašima zemljište na kojem su sagradili samostan i oko 1507 jednobrodnu crkvu s nadsvođenim gotičkim korom, koji je produžen u XVII *st.*; fasada je obnovljena 1879. Na glavnom oltaru crkve su tri slike: u sredini »Bogorodica s djetetom«, rad nepoznatog venecijanskog slikara iz XVII *st.*, a sa strane su sv. Franjo i sv. Bonaventura, rad Girolama da Santacroce (XVI *st.*). Dva pokrajna barokna mramorna oltara radio je 1760 Giuseppe Bisson iz Venecije. Samostan ima značajnu zbirku glagoljskih rukopisa i knjiga. — Nedaleko od Glavotoka, u uvali Čavlena, starohrvatska crkvica sv. Krševana.

GORNJE ČELO v. *Koločep*

GOVEĐARI (22, A, 1), selo na sjeverozapadnom dijelu otoka Mljeta; 200 stan. Leži oko 2 *km* daleko od obale, blizu nove asfaltirane ceste Polače—Jezero. Osnovali su ga potkraj XVIII *st.* sezonski radnici na imanju benediktinskog samostana.

Izleti: v. *Mljet*

GRAČIŠĆE (2, D, 3), selo u srednjoj Istri, 10 *km* jugoistočno od Pazina, na cesti Pazin—Kršan; oko 380 stan. — U XV *st.* spominju se ovdje slobodni seljaci-plemići s hrvatskim prezimenima. Naselje je zanimljiva cjelina ruralne arhitekture s kućama iz XV *st.* (ulica Pod sv. Fumiju). Djelomično su sačuvani bedemi s vratima i ugaonom kulom iz 1500. Pokraj unutrašnjeg ulaza u grad je loggia iz 1549, na glavnom trgu gotička »biskupska kapela« iz XV *st.* gotička kapela sv. Marije iz 1425 i palača »Salamon« iz XV *st.* U baroknoj župnoj crkvi iz 1769 rezbarene klupe i više liturgijskih predmeta iz XVIII *st.*, a u crkvi sv. Fumije drveno romaničko raspelo iz XIII *st.* U ruševnoj crkvi sv. Pangraca ima ostataka gotičkih fresaka iz XV *st.*

GRADAC (20, B, 1), selo u gornjem Makarskom primorju, udaljeno 13 *km* od Ploča; 681 stan. Leži na rubu padine pod bilom Rilić. Pored sela, duž obale, nižu se grupice kuća. Južno od luke prostire se Gornja Vala, s najvećom i najljepšom plažom u Makarskom primorju. Na području sela i u okolici izgrađeni su hoteli, sindikalna, tvornička, dječja i druga odmarališta. Gradac ima brodsku vezu sa Splitom i Pločama, a autobusnu sa Splitom, Sarajevom i Dubrovnikom.

Na lokalitetu Crkvine, blizu mora, otkriveni su tragovi rimskog zida, na obronku iznad sela vide se tragovi starog utvrđenja, a u zaseoku iznad ceste sačuvana je dvokatna četverokutna kula s puškarnicama, sagrađena 1661 za obranu od Osmanlija. Nedaleko od kule je seosko groblje sa starom, samo djelomično sačuvanom baroknom crkvom.

Izleti: ○ Magistralom prema jugu kroz selo *Bačina* (v.) do *Bačinskog jezera* (v.); dalje u *Ploče* (v.; 13 *km*), pa uz Neretvu pored *Rogotina* i *Komina* (v.) do *Metkovića* (v.; 36 *km* od Graca); — ○ Magistralom prema sjeveru kroz *Brist* (v.), *Podacu* (v.), *Zaostrog* (v.; 14 *km*) do *Podgore* (v.; 36 *km* od Graca) i *Makarske* (v.; 42 *km*). ○ Planinarski usponi na vrhove *Rilić-planine*. ○ Morem do *Sućurja* na Hvaru (v.); 6,5 *Nm*), do *Trpnja* na Pelješcu (v.; 6,5 *Nm*) i kanalom Malog Stona do *Stona* (v.; 22 *Nm*).

GRBALJ v. *Tivat* i *Luštica*

GRLJEVAC (14a, A, 1), naselje nedaleko od Splita, 1 *km* jugoistočno od Strožanca. Između Grljevca i sv. Martina, na dužini od oko 4 *km* pruža se gotovo kontinuirano naseljena zona s vilama, vikend-kućicama i odmaralištima. Na obali ispred naselja su pješčane i šljunkovite plaže.

GROHOTE (14, D, 3), najveće selo na otoku Šolti; zajedno s Rogačem i Nečujmom ima 982 stan. Leži podalje od obale, na sjeveroistočnom dijelu Sridnjeg polja.

Sjeverno od sela, na lokalitetu Brda, otkriveni su predmeti iz brončanog doba. U selu ima tragova rimskih građevina i mozaika. Uz župnu crkvu vide se temelji starokršćanske bazilike iz VI—VII *st.* Oltarna slika u crkvi rad je flamanskog slikara Pietera de Costera. U selu je obrambena kula iz XVII *st.* U polju, nedaleko od sela, gotička crkvica sv. Mihovila iz XIV *st.* s freskama iz istog doba.

GROŽNJAN (2, B, 2), selo u zapadnoj Istri, oko 12 *km* jugoistočno od Buja; 160 stan.

Prvi put se spominje 1103; do 1358 je u posjedu akvilejskog patrijarha a zatim Venecije. U XIV *st.* je upravni centar jednog dijela Istre. U okolici su otkrivena prethistorijska nalazišta. Sistem fortifikacija iz XIV *st.* samo je djelomično sačuvan. Uz gradska vrata je renesansna gradska loggia. Župna crkva iz XVIII *st.*, sagrađena na mjestu starije građevine, ima kasnobarokne mramorne oltare i renesansne korske klupe.

GRŠČICA (17, C, 3), malo ribarsko naselje i uvala na južnoj obali otoka Korčule, udaljeno 4,5 *km* od Blata. Sa sjevera je zaštićena vapnenačkim bilom, koje je mjestimično pod borovom šumom. Ispred uvale su otočić Kosor i hrid Dubrovnjak. Cestom je povezana s Blatom (4,5 *km*).

GRUDA v. *Cavtat*

HAJ-NEHAJ v. *Sutomore*

HERCEGNOVI (24, A, 1), gradić i luka na istočnoj obali Hercegnovskog zaljeva u Boki Kotorskoj; 3797 stan. Leži amfiteatralno na južnim padinama Dobrostice (1570 *m*), na 10—150 *m* aps. vis. Odlikuje se blagom mediteranskom klimom i suptropskom vegetacijom. Godišnja količina oborina oko 1750 *mm* (maksimum u decembru i martu, minimum u augustu i februaru). Hercegnovi se sastoji od starog dijela grada, opkoljenog bedemom, i novog dijela, s vilama i parkovima duž ceste Dubrovnik—Kotor. Ima gimnaziju, srednju umjetničku školu, gradski muzej s arhivom.

HERCEGNOVI

HERCEGNOVI, Crkva manastira Savina

U okolici se uzgajaju smokve, vinova loza i agrumi. Hercegnovi je stanica na željezničkoj pruzi Sarajevo—Zelenika. Pored brodskih linija koje ga povezuju s obalnim područjem, Magistralom je povezan s Dubrovnikom, Kotorom i Cetinjem, a preko Močića i Tivta i avionski sa zaleđem. Zbog blage klime, pješčane plaže i niza turističkih objekata, Hercegnovi se razvio u morsko kupalište i zimsko klimatsko lječilište.

Na mjestu današnjeg naselja podigao je 1382 bosanski kralj Tvrtko I grad Sveti Stefan, koji je ubrzo postao značajan centar za trgovinu s unutrašnjošću. Njegova afirmacija kao takvog centra izazivala je stalnu borbu s Dubrovnikom. U XV *st.* pripao je hercegu humskom Stjepanu Vukčiću Kosači. Po ovom hercegu, koji ga je utvrdio, dobio je i ime. Turci su ga osvojili 1483. Pedesetak godina kasnije (1538) osvajaju ga venecijanske pomorske snage i s njima ujedinjene španjolske kopnene trupe. Već iduće godine turski brodovi Hajredina Barbarose vraćaju Hercegnovi pod tursku vlast. Popravljaju se gradske utvrde (naročito Kanli-kula), a na ruševinama starije španjolske tvrđave iznad mjesta izgrađena je jaka cilindrična utvrda Španjola (natpis na ploči iznad ulaznih vrata). Na glavnom trgu podignut je bunar Karadža (arapski natpis spominje godinu 1667). Pod vlast Venecije dolazi 1687, Austrija ga zaposjeda 1797, ruska flota drži ga u svojoj vlasti 1806—07, Francuzi 1807—13, a crnogorska vojska nekoliko mjeseci 1814. Otada je opet pod Austrijom do 1918. — Srednjovjekovni grad, okružen zidinama, štitila je prema moru tvrđava Forte Mare (iz venecijanskog doba) na strmoj litici iznad obale, a prema unutrašnjosti Gornji grad. Crkva sv. Jerolima (podignuta 1856 na mjestu porušene džamije) ima na oltaru sliku »Bogorodice sa svecima« i vedutom Hercegnovog (darovao ju je venecijanski vojskovođa Girolamo Corner povodom pobjede nad Turcima 1687). Crkva sv. Arhanđela Mihaila sagrađena je u srpsko-bizantskom stilu (1900). Arhiv čuva dokumente koji se odnose na Hercegnovi i okolicu, biblioteka ima oko 30.000 svezaka. Na istaknutom položaju je bivša palača Peraštanina Ivana Burovića koji je 1687 s Peraštanima pomagao pri oslobođenju grada, pa mu je venecijanska uprava poklonila raniji ljetnikovac turskog feudalca Mahmuda Bašića (pregradnja potkraj XVII *st.*). — Stari grad komunicira s novim gradom (izvan zidina) prolazom ispod tornja za sat (XV *st.*). Noviji dio grada izgrađen je u terasama. Uz glavnu ulicu su općinska zgrada i Zavičajni muzej s odjelima: prirodoslovnim, arheološkim, kulturnohistorijskim, etnografskim i NOB. Iz vremena poslije oslobođenja od Turaka sačuvane su crkve sv. Antuna (s franjevačkim samostanom, iz 1687) i sv. Franje (s bivšim kapucinskim samostanom, iz 1688). — Prema zapadu nadovezuje se na novu, pretežno ugostiteljsku i rekreacionu zonu Hercegnovog naselje *Topla*. Tu su, u crkvi Voznesenja (iz 1713), grobovi uglednih hercegnovskih porodica, a u inventaru ove crkve, kao i crkve sv. Đorđa, nalaze se brojni predmeti umjetničkog zanata. — Na Toplu se nadovezuje lječilišno i klimatsko mjesto *Igalo* (v.). — Prema istoku od Hercegnovoga proteže se parkirani pojas. Poslije izlaza iz Hercegnovoga, na padini s lijeve strane, kapelica s grobovima malteških vitezova koji su poginuli pri osvajanju Hercegnovoga 1687. — U izoliranom parkiranom prostoru (tzv. »Savinska dubrava«) s hrastovima, čempresima i lovorom (lijevo iznad ceste) manastir *Savina* sa dvije crkve. Ime nosi po crkvi sv. Save (XIII *st.*) na glavici iznad manastirskog kompleksa. Bogata riznica Stare crkve (XVII *st.*) popunjavana je kroz XVIII i XIX *st.* Nova crkva, građena 1777—99, sretno spaja u sebi barokne oblike sa trad cionalnom bizantskom shemom. Gradio ju je Nikola Foretić iz Korčule, a ikonostas slikao 1797 slikar Simo Lazović (Simeon Bjelopoljac). U manastirskoj biblioteci ima dragocjenih knjiga i dokumenata: krmčija (nomokanon) iz XVI ili XVIII *st.*, rukopisni oktoih iz 1509, isprave nemanjićkih vladara, ugarsko-vlaških vojvoda, venecijanske uprave. U riznici se čuvaju kulturnohistorijski i umjetnički predmeti XV—XIX *st.*, među njima: episkopski križ od kristala (1219), pozlaćen srebrni kivot iz manastira Tvrdoša (1675), petohljebnica (iskovana u Požarevcu 1648), plaštanica izvezena srebrom i zlatom na crvenoj kadifi (vezilja Despina, 1659), ikone domaćih ikonopisaca, portreti Petra Velikoga i Katarine II i dr. Ispred manastira je piramida, spomenik bokeljskim rodoljubima strijeljanim od austrijskih vojnih vlasti za vrijeme rata 1914—18.

Izleti: ○ *Igalo* (v.; cestom 3 *km*), blatna radioaktivna kupka. ○ Magistralom (ili lokalnim brodom): *Zelenika* (v.; 4 *km*), *Kumbur* (v.), *Đenovići* (v.; 7 *km*), *Baošići* (v.), *Bijela* (v.), *Kamenari* (v.; 14 *km*; trajekt za *Lepetane*, v.). ○ Modra spilja na *Luštici* (v.; morem 8 *Nm*).

HODILJE (20, C, 2), selo i sidrište na sjeveroistočnoj obali poluotoka Pelješca, u kanalu Malog Stona; 357 stan. Glavno zanimanje stanovnika je vinogradarstvo. Hodilje je cestom povezano sa Stonom.

HRASTOVLJE v. *Koper*

HRELJIN v. *Bakar*

HUTOVO BLATO (20, D, 1), močvaran kraj u južnoj Hercegovini, jugoistočno od Čapljine (3728 *ha*), za visokog vodostaja 1—1,5 *m* pod vodom. Vapnenački greben Ostrovo dijeli Hutovo blato na dva dijela; u sjevernom je Deransko jezero (1764 *ha*), a u južnom Svitavsko blato (1922 *ha*). U vodama Hutova blata ima ribe (šaran, jegulja i dr.). Zimi se u njemu dugo zadržavaju različite ptice močvarice, naročito divlje patke.

HVAR (17, A-D, 2), otok u skupini srednjodalmatinskog otočja; obuhvaća 299,6 km^2, dug je 68 *km*, a najveća mu je širina 10,5 *km*. Leži između otoka Brača, Visa, Korčule, poluotoka Pelješca i Makarskog primorja. Pred zapadnim dijelom južne obale Hvara su Pakleni otoci, a pred srednjim otok Šćedro. Ima 12.132 stan. Po sredini Hvara pruža se bilo s najvišim vrhom Sv. Nikola (626 *m*); sjeverno od njega je plodno Velo polje. Sjeverna obala otoka, s velikim Starigradskim zaljevom i nizom uvala, mnogo je razvedenija od južne. Otok se odlikuje blagom mediteranskom klimom. Najtopliji je mjesec juli (grad Hvar 24,8°C), a najhladniji januar (8,4°C). Snijeg i temperature ispod 0° rijetke su pojave. Otok prima oko 780 *mm* oborina godišnje (najviše u zimskom razdoblju); ljeta su pretežno sušna. Hvar ima najdužu insolaciju u Jugoslaviji (2718 sati godišnje). Šumski pokrov, koji je u prošlosti obuhvaćao gotovo čitav otok, iskrčen je u dolomitnim udolinama i flišnom području pogodnom za poljoprivredu. Uz goli kamenjar mjestimično se javlja makija i garig; u nižim predjelima raste česvina, alepski bor i dr. Vodenih tokova na otoku nema; na kontaktu dolomita i flišnih lapora izbijaju manji izvori. Jedini veći izvor postoji kod Jelse, odakle je izgrađen grupni vodovod do grada Hvara. Najveći broj naselja razvio se oko Velog polja; veća naselja leže uz obalu (Hvar, Stari Grad, Jelsa, Vrboska). Najvažnija je grana privrede zemljoradnja (vinogradarstvo, masline, smokve, ružmarin, lavandula); stočarstvo ima sporedno značenje, dok je ribolov dopunsko zanimanje poljoprivrednog stanovništva. Na otoku su tri tvornice za konzerviranje ribe (Sućuraj, Vrboska i Hvar). Turizam je osobito razvijen u gradu Hvaru i u Jelsi. Veća naselja na otoku spojena su međusobno cestom (Hvar—Stari Grad—Jelsa—Bogomolje—Sućuraj). Obalna mjesta imaju brodsku vezu s obalnim naseljima na otoku i s lukama na kopnu i na susjednim otocima.

Hvar je naseljen u kontinuitetu počevši od ranog neolitika (spilje Grapčeva, Pokrivenik i Markova) preko perioda metalnih kultura (prethistorijske gomile) do historijskog razdoblja. God. ← 385/84 Grci su osnovali na otoku svoju koloniju Faros (Stari Grad) i, vjerojatno u isto vrijeme, Dimos (Hvar). Oko ← 235 otok ulazi u sklop ilirske države kralja Agrona. Nešto kasnije vlast na otoku uzima ilirski vojskovođa Demetrije Hvaranin. Poslije njegova poraza ← 219, otok dolazi pod vlast Rima. U VII *st.* naseljuju ga slavenski Neretljani, a u idućim stoljećima njegovi gospodari se neprestano mijenjaju: 870—86 Bizant, zatim ponovo Neretljani, u XI *st.* hrvatski kraljevi, oko 1145—64 Venecija, 1164—80 Bizant, 1180—1278 ugarsko-hrvatski kraljevi. Zbog opasnosti od omiških gusara Hvarani se 1278

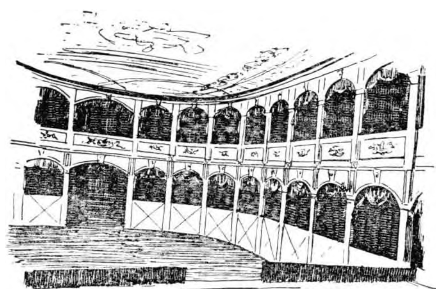
stavljaju pod zaštitu Venecije. Otada grad Hvar ima vodeću ulogu na otoku; u njemu je sjedište potestata i vijeća komune. Statut dobiva 1331. U periodu 1358—1420 priznaje vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva, zatim bosanskog kralja Tvrtka I, hercega Hrvoja Vukčića i Dubrovačke republike. 1420—1797 stalno je pod Venecijom. Kroz to vrijeme doživljava nekoliko ustanaka pučana (najpoznatiji, 1510—14 pod vodstvom Matije Ivanića). U doba Napoleonovih ratova drže ga Austrijanci (1797—1805), Francuzi (1805—12), Englezi (1812—13) i ponovo Austrijanci 1813—1814. Kao i ostala Dalmacija, od 1815—1918 bio je pod Austrijom, odnosno Austro-Ugarskom, 1918—22 pod talijanskom okupacijom. Od aprila 1941 otok drže najprije talijanski, a zatim njemački okupatori; oslobođen je 12. IX 1944.

HVAR (18, B, 1), grad i luka na južnoj obali krajnjeg zapadnog dijela istoimenog otoka; 1876 stan. Leži u uvali koju s južne strane zaštićuju Pakleni otoci, a sa sjeverne nisko brdo. Klima je izrazito mediteranska, bez velikih oscilacija, sa 2715 sunčanih sati i 2 maglena dana u godini. Srednja temperatura u januaru 8,4°, u julu 24,8°C, godišnja količina oborina 789 *mm* (od toga u hladnom dijelu godine 66%). Zbog takvih klimatskih prilika Hvar je nazvan »jugoslavenskom Madeirom«. Zimsko doba je vrlo povoljno za astmatične bolesnike i rekonvalescente od različitih bolesti. Vegetacija je suptropska i bujna (palme, mrča, agave, lovor, ružmarin, borovi, pinije i dr.). Najnoviji dio grada razvio se uz obalu oko hvarske luke. Dvadesetih godina XX *st.* počinje razvoj turizma; danas Hvar ide u red najposjećenijih turističkih centara Dalmacije. Ima 5 hotela, nekoliko odmarališta, u zapadnom dijelu grada hotelsko naselje »Pharos« (6 paviljona) i dobro uređeno kupalište. U toku zime ima svakog dana brodsku vezu sa Splitom i Velom Lukom, a četiri puta sedmično s Dubrovnikom, Splitom i Rijekom (brza brodska pruga); za ljetne sezone ove veze su još češće. Sa svim većim mjestima na otoku (Stari Grad, Vrbanj, Jelsa i dr.) povezan je autobusnim linijama.

U toku svoje historije grad Hvar dijeli sudbinu cijelog otoka. Na njegovu području postojalo je, vjerojatno već u ← IV *st.*, grčko naselje Dimos. Vrijeme rimskog vladanja nije ostavilo značajnijih tragova. U doba kasnog srednjeg vijeka, poslije 1278 počinje izgradnja gradskih zidova koji se sa brežuljka spuštaju prema istočnom i zapadnom rubu Titova trga, gdje ih je povezivao južni zid; dograđivani su u XV *st.* Gradnja fortifikacionih objekata nastavlja se otada stoljećima. U XIII *st.* na vrhu brežuljka podignut je gradski kaštel, u kojem je bila rezidencija potestata. Kaštel je u kasnijim stoljećima popravljan i dograđivan. 1551 sagrađena je nova tvrđava. Nakon što je djelomično porušena eksplozijom 1579, ona je obnavljana u toku XVIII *st.* Zapadna gradska vrata s kulom dao je podići Marin Gazarović (1625). — Na brdu *Sv. Nikola*, gdje se nalazila stražarnica i uz nju kapelica, Francuzi su (1806) podigli tvrđavu Napoleon, a na rtu nedaleko od

HVAR, Katedrala

HVAR, Kazalište

franjevačkog samostana tzv. »Bateriju« (1811). — Na otočiću *Galešniku*, pred ulazom u luku, malu tvrđavu izgradila je Austrija. Izgradnja luke započela je 1455; u nju se zimi sklanjala cijela venecijanska flota istočnog Jadrana. U dnu uvale je mandrać iz 1668. Središte starog dijela grada, Titov trg, jezgra je stare urbanističke osnove iz XV *st.* Na sjevernom obronku iznad trga stoje, unutar gradskih zidova, dijelom sačuvane palače hvarskih plemića, a na južnom obronku kuće pučana (na vrhu brežuljka, na groblju, bivša crkva augustinaca, sv. Nikola, iz početka XV *st.*). Najmonumentalniji spomenik profane arhitekture, *Arsenal*, okrenut je užom frontom prema obali a širom prema trgu: njegova gradnja je započeta 1579, a dovršena 1611 (natpis nad vratima sa strane trga). Pod velikim svodom (promjer luka 10 *m*) nalazila se vlaka za hvarsku galiju. Pokraj Arsenala dao je hvarski knez Pietro Semitecolo podići zgradu s prostranom terasom (*Belvedere*): u zgradi je 1612 uređen fontik (spremište za žito i druge namirnice). Semitecolo je dao iste godine podići i jedan kat na Arsenalu te u njemu urediti kazališnu dvoranu, u kojoj su se davale dramske i operne predstave sve do 1796; svoj današnji oblik dobila je obnovom 1800. *Teatar* u Hvaru ima dugu tradiciju. Tu je djelovao autor prve svjetovne drame na našem jeziku, »Robinja«, Hanibal Lucić (oko 1485—1553), autor pokladnih igara Mikša Pelegrinović (umro 1563), pisac crkvenih prikazanja Marin Gazarović (prva polovina XVII *st.*) i komediograf Martin Benetević (umro 1607). Danas je u zgradi Arsenala Historijski arhiv i mala galerija novijeg jugoslavenskog slikarstva, a tu se čuva i figura zmaja (pulena) s pramca hvarske galije koja je sudjelovala u bici kod Lepanta (1571). — Istočnu stranu trga zatvara renesansna *katedrala sv. Stjepana* iz XVI—XVII *st.*, podignuta na mjestu benediktinske opatije iz XII *st.*; starija katedrala na istom mjestu spominje se u XIV *st.* Uz katedralu je pseudoromanički zvonik iz XVII *st.* Pored graditelja Karlića (zvonik), na crkvi su radili u XVII *st.* Korčulanin Ivan Pomenić i Talijan Melchisedecco Baldissera. Na baroknim kamenim intarziranim oltarima su slike »Bogorodica sa svecima« (Domenico Uberti, 1692), »Bogorodica s djetetom« (pisanska škola XIII *st.*), »Pieta« (Juan Buschetus?, oko 1520), uklopljena u sliku s anđelčićima, dvije italo-bizantske ikone »Bogorodica« (XVII *st.*) i »Bogorodica sa svecima« (J. Palma ml., 1626/27). Lijevo od ulaza uzidan je kasnogotički reljef (kraj XIV *st.*), a iznad njega reljef »Bičevanje Krista«, varijanta djela Jurja Dalmatinca s oltara sv. Staša u katedrali u Splitu (možda rad Jurjeva učenika Nikole Jurjeva s Hvara). Gotička korska sjedala u sanktuariju obnovljena su 1572. U riznici se, pored starih slika i liturgijskih predmeta, čuva i štap biskupa Pritića (rad Pavla Dubravčića iz 1509). — Usred trga, pred katedralom, veliki je gradski bunar iz 1529. Na sjevernoj strani trga je palača Paladini (prelaz gotike u renesansu, obnovljena u XIX *st.*). Sa sjeverozapadnog dijela trga karakteristična ulica sa stubama penje se prema tvrđavi Fortica. Od te ulice se kod nedovršene palače Hektorović (kićena gotika XV *st.*) odvaja ulica koja ide paralelno s dužom osi Titova trga; u njoj je nekoliko gotičkih, renesansnih i baroknih zgrada. Na samom početku uspona je *Leroj*, toranj za sat (gradnja započeta 1466 u stilu kasne gotike, dovršena u stilu renesanse u XVI *st.*, sa zvonom iz 1562). Na kulu se naslanja *Gradska loža*, dovršena 1479 (na mjestu stare koja se spominje već 1289); češće je obnavljana, a koncepcijom podsjeća na radove Michelea Sammichelija, koji je u to doba djelovao u Dalmaciji. Na Ložu i na Leroj naslanjao se *Knežev dvor*, podignut u početku XIV *st.* (od četiri ugaone kule sačuvan je samo Leroj), obnovljen nakon požara 1571. Srušen je 1903, a na njegovu mjestu je podignut, na inicijativu »Higijeničkog društva«, hotel »Palace«; u hotelskom

vrtu nekoliko figuralnih fragmenata s Kneževa dvora. — Na obali prema zapadnom dijelu luke diže se pseudoromanički zvonik (oko 1550) gotičko-renesansne dominikanske crkve *sv. Marka*, srušene 1806 (sačuvani su pročelje, bočni zidovi i nadgrobne ploče hvarskih plemića). Preko puta su ruševine crkvice sv. Roka (XVI *st.*). — Na pošumljenom poluotoku *sv. Katarine* stoji kula iz 1811, nadograđena na ruševine nekadašnjeg manastira sv. Venerande (XVI *st.*). Manastir je u vrijeme francuske okupacije bio pretvoren u tvrđavu. Na tom je mjestu uređena ljetna pozornica; poprsje H. Lucića rad je Ive Kerdića. Zapadni put uz obalu vodi dalje do kupališta i do zone s vilama i hotelskim naseljem »Pharos«. U starom dijelu grada su crkvice sv. Kuzme i Damjana (XV/XVI *st.* s drvenim stropom) i sv. Duha (gotika, obnovljena 1494; u njoj su slike »Bogorodice sa sv. Nikolom« Alessandra Varotari-Padovanina i »Silazak Duha svetoga« Juana Buschetusa iz 1523). — Na istočnoj strani grada, izvan gradskih zidova, renesansni je ljetnikovac Hanibala Lucića (XVI *st.*). — Istočni put uz obalu vodi od Arsenala pored pristana prema jugu. Na rtu između dvije uvale je franjevački samostan (1461—64, renesansni klaustar iz 1489) sa crkvom *Gospe od milosti*. Gradnja crkve započela je poslije 1465; obnovljena je poslije 1571, zvonik su gradili na početku XVI *st.* Marko i Blaž Andrijić. U luneti na pročelju je reljef »Bogorodica s Isusom«, rad Nikole Firentinca (druga polovina XV *st.*). U crkvi su tri poliptiha Francesca da Santacroce (jedan na glavnom oltaru, iz 1583, druga dva ispod orgulja), slike »Krist na križu« Leandra Bassana, »Stigmatizacija sv. Franje« J. Palme ml. (1617), niz slika »Muke Kristove« od Martina Benetevića (1599), »Ecce homo« anonimnog sjevernotalijanskog slikara XVI *st.*, »Sv. Diego« (možda J. Palme ml.) i dvije ikone italo-bizantske škole. Rezbarena korska sjedala izveli su 1583 Franjo Čiočić i Antun Spija. Ispod glavnog oltara je grob Hanibala Lucića. Kroz klaustar se ulazi u samostanski refektorij sa zbirkom veziva (XIII—XV *st.*)., iluminiranih rukopisa, dokumenata i knjiga (portolan [zbirka pomorskih karata] Kaspijskog jezera, oko 1525); među slikama koje se ovdje čuvaju ističu se: »Glorifikacija sv. Antuna Padovanskog« s vedutom Hvara (Marco Liberi), »Bezgrješno začeće« (Bernardo Cavallini), »Oplakivanje Krista« (J. Palma ml.) i monumentalna »Posljednja večera« (vjerojatno Matteo Ingoli, ranija atribucija: Matteo Rosselli). U vrtu samostana ima nekoliko egzota.

Izleti: ○ *Tvrđava Fortica* (109 *m*), šetnja parkiranim putevima unutar gradskih zidina. Polazna tačka Leroj. Vidik na okolicu grada, na Paklene otoke i Vis. ○ *Tvrdava Napoleon* (241 *m*); uspon od ceste koja povezuje Hvar sa Starim Gradom. Pogled na cijeli zapadni dio otoka. ○ *Pokonji dol* (morem 1,5 *Nm* ili obalnim putem pored franjevačkog samostana 3 *km*), uvala pogodna za kupanje. Dalje obalnom stazom (3,5 *km*) ili morem (1,8 *Nm*) do *Milne* (v.). ○ *Dubovica* (5 *Nm* od Hvara), šljunkovita uvala, okružena vinogradima, s nekoliko kuća. ○ Cestom: *Brusje* (6,5 *km*), selo među maslinicima, *Stari Grad* (v.; 20,5 *km*), *Vrbanj* (26 *km*), *Jelsa* (v.; 31 *km*). ○ *Pakleni otoci*, skupina otoka i hridi duga 11 *km*, pred jugozapadnom obalom Hvara; od Hvara prema zapadu ređaju se: Galešnik, Jerolim, Marinkovac, Planikovac, Borovac, Sv. Klement, Dobri, Stambedar, Parzanj, Veli Vonjak i Mali Vonjak. Međusobno su rastavljeni plitkim prolazima. Građeni su od krednih vapnenaca, njihovi viši dijelovi pokriveni su niskom šumom i makijom. Dobro razvedeni obalni pojas pretežno je bez vegetacijskog pokrova. Na Sv. Klementu, najvećem otoku sa znatnim obradivim površinama (vinogradi), nalaze se tri povremeno naseljena zaseoka (Palmižana, Momića Polje i Vlaka). U Vlaki je crkvica sv. Klementa, iz XIV *st.*, kasnije barokizirana, obnovljena 1870 u spomen poginulim mornarima u bici kod Visa. Palmižana u uvali Vinogradišće ima pješčanu plažu s prostranom borovom šumom (kamping). Na otočiću Galešniku, koji s južne strane djelomično zaštićuje hvarsku luku, ima manjih turističko-ugostiteljskih objekata. More oko Paklenih otoka bogato je ribom.

IČIĆI (4, A, 1), naselje na obali Riječkog zaljeva, u sjeveroistočnoj Istri; 434 stan. Razvilo se potkraj prošlog i u početku ovog stoljeća na mjestu nekadašnje male ribarske luke sela Veprinca. S razvojem Opatije i Ičića oba naselja su teritorijalno gotovo spojena. U Ičićima se od ceste Rijeka—Pula odvaja cesta za Veprinac (8,5 *km*) i dom na Učki (15 *km*).

Izleti: v. *Opatija*

IGALO (24, A, 1), kupališno mjesto i klimatsko lječilište na sjeverozapadnoj obali zaljeva Topla (dio Hercegnovskog zaljeva), u Boki Kotorskoj; 638 stan. Leži u podnožju Dobrostice (1570 *m*), uz Magistralu. Klima je mediteranska, s prosječnom najnižom temperaturom + 9° i najvišom + 26°C. Izloženo je južnim vjetrovima, a zaštićeno od sjevernih. Ima plažu dugu oko 2 *km*. U Igalu je Zavod za fizioterapiju. Morsko dno oko Igala pokriveno je pijeskom i ljekovitim muljem koji se upotrebljava za liječenje reumatičnih oboljenja. Nedaleko od ušća Sutorine su izvori murijatično-slane i lako radioaktivne mineralne vode. Izgradnjom hotela i turističkog naselja Igalo se teritorijalno povećalo i spojilo sa susjednom Toplom. Tereni oko Igala prikladni su za kampiranje. Autobusna i brodska veza preko Hercegnovog povezuje ga s okolnim naseljima. Stanica na uskotračnoj željezničkoj pruzi Sarajevo—Zelenika.

Izleti: v. *Hercegnovi*

IGRANE (17, D, 2), selo u Makarskom primorju, 18 *km* jugoistočno od Makarske, na Magistrali; 390 stan. Leži na poluotočiću čiju jugoistočnu obalu zauzima prostrana pješčana plaža (1,5 *km*). Luka, s dugim gatom-lukobranom, ima dobro sidrište za brodove. Brodska veza s Makarskom, autobusna s Makarskom i Splitom.

Naselje je postojalo već u rimsko doba (na današnjem groblju otkriveni su sarkofazi). Na groblju se sačuvala apsida srednjovjekovne crkvice. Na obali je u XVIII *st.* sagrađen barokni ljetnikovac porodice Šimić-Ivanišević, a vrh sela je kula Zale, sagrađena u XVII *st.* za obranu od Turaka, i barokna župna crkva (1752). U maslinicima iznad sela je crkva sv. Mihovila (XI/XII *st.*), trobrodna predromanička bazilika.

Izleti: v. *Podgora*

IKA (4, A, 2), staro ribarsko naselje na zapadnoj obali Riječkog zaljeva, između Opatije (4 *km*) i Lovrana (1,5 *km*); 390 stan. Leži uz uvalu koja je potopljeno ušće potoka Banine. Okružena je bujnom vegetacijom u kojoj se ističu lovor i kesten. U mjestu je tvornica ribljih konzerva. Pješački put uz more vodi iz Ike do Lovrana i do Opatije. S Rijekom i naseljima Opatijske rivijere Ika ima redovne autobusne, a ljeti i brodske veze.

Izleti: v. *Opatija*

ILOVIK (8, C, 3), otok južno od Lošinja. Obuhvaća površinu od 5,9 km^2, a ima oko 350 stan. Pretežno je brežuljkast; najviši vrh Did dostiže visinu od 92 *m*. Gotovo je sasvim pod makijom. Njegov zapadni dio blago se spušta prema moru. Jedino naselje je selo Ilovik na sjeveroistočnoj obali. Stanovnici sela bave se mediteranskom zemljoradnjom, ovčarstvom i ribarstvom. Nenaseljen, grmljem obrastao otočić Sv. Petar pred sjeveroistočnom obalom zaštićuje selo od bure. Kao luka služi uski kanal između Sv. Petra i Ilovika. Brodske veze s Malim Lošinjem, Zadrom i Pulom.

U blizini sela Ilovik, na lokalitetu Straža, velika je prethistorijska gradina, a u polju su ruševine srednjovjekovne crkvice. Na otočiću Sv. Petar ima ostataka rimske villae rusticae. U XI *st.* tu je podignut benedik-

HVAR, Palača Hektorović

tinski samostan Sancti Petri de Nembis (ostaci perimetralnog zida samostana služe danas kao ograda groblja; romanička samostanska crkva srušena je krajem XIX *st.*). Venecijanska kula, sagrađena 1597 za obranu od Uskoka, sada je u ruševinama.

IST (8, D, 3), otok u sjevernom dijelu Zadarskog arhipelaga; površina 9,65 *km²*. Od otoka Molata dijeli ga prolaz Zapuntel. Sastoji se od dva paralelna bila, odvojena udolinom. Najviša tačka na otoku je vrh Straža (174 *m*). Srednja temperatura januara je 5°, a jula 23°C. Viši dijelovi otoka su pod makijom, a niži su zasađeni vinovom lozom i maslinama; na obroncima Beljavke i Straže mjestimično ima šume. Izuzev južnog dijela, obala je strma. Uvale Kosirača na sjeverozapadnoj i Široka na jugoistočnoj obali služe kao luka jedinom naselju na otoku — selu Ist (460 stan.). Stanovnici su uglavnom ribari i pomorci. Obalne vode pogodne su za podvodni ribolov.

IZOLA (1, B, 1), gradić i ljetovalište 6 *km* zapadno od Kopra; 7414 stan. Stariji dio grada leži na otočiću koji je niskom prevlakom spojen s kopnom. Industrija konzerva (riba, povrće, voće), tvornica igračaka i metalnih proizvoda. Iz vinograda u najbližoj okolici dobiva se crno vino zvano »refošk«. Na brežuljku Loretu zapadno od Izole je motel Belveder.

Srednjovjekovni gradić na otoku osnovali su bjegunci iz Akvileje. 1280—1797 bio je pod vlašću Venecije. Naselje je nekad bilo okruženo zidom. Među arhitektonskim spomenicima ističu se: vijećnica (XVI *st.*), kuća Lovisato (prozori lombardskog stila, XVI *st.*), kuća Manzioli (venecijanska gotika, 1470), palača Besenghi (rokoko, 1775—81). Župna crkva je trobrodna bazilika (XVI *st.*) s neoromaničkim pročeljem. Oltarske slike su rad Girolama da Santacroce (XVI *st.*), Francesca Minotti (XVII *st.*), Andree Secante (XVI *st.*). U sakristiji se čuva ostenzorij iz 1444, tri antifonarija s minijaturama iz XV *st.* i osam velikih slika Petra iz Kopra (1473).

Izleti: v. *Koper* i *Portorož*

IŽ (11, B, 2), otok u Zadarskom arhipelagu, između Dugog otoka i Ugljana, od kojih je odvojen Srednjim kanalom na istoku i Iškim na zapadu. Površina 17,59 *km²*. Okružen je sa deset otočića; najveći među njima su Knežak i Beli. Otočić Rutnjak pred lukom uređen je kao park. Ima gustu borovu šumu i kupalište. Najviši vrh Iža je Korinjak (168 *m*). Na otoku se uzgaja povrće i voće. Ima 87.000 stabala maslina i nešto vinograda. Pod šumom je oko 100 *ha*.

Na istočnoj obali otoka je selo *Iž Veli*, sa 1021 stan. Sastoji se od nekoliko zaselaka, smještenih oko prostrane uvale. Njegovi stanovnici jedini se u sjevernoj Dalmaciji bave lončarstvom. Ima dobre brodske veze sa Zadrom. Na jugoistočnoj obali otoka, uz malu morsku uvalu, leži selo i luka *Iž Mali* sa 657 stan. Sačinjavaju ga zaseoci Porovac, Makovac i Mučel; ima dvije luke: Komaševu i Knež. Brodska veza sa Zadrom i okolnim otocima.

Otok je bio naseljen već u prethistoriji. Konstantin Porfirogenet naziva ga u X *st.* Ez. U pisanim spomenicima slavenska naselja spominju se od XIII *st.*, ali su postojala već u XI *st.* Otok je u srednjem vijeku i kasnije bio u posjedu zadarskih plemića i građana. — Na brežuljku *Veli Opačac*, istočno od Velog Iža, vide se ostaci utvrđenog ilirskog naselja opasanog suhozidnim bedemom. Ilirski ostaci nađeni su i na brežuljku *Košljun* sjeverno od Velog Iža. Rimsko naselje nalazilo se, sudeći po nalazima, na mjestu današnjeg Velog Iža. Župna crkva sv. Petra spominje se od XIV *st.*, ali nije sačuvana u prvobitnom obliku. Sačuvan je dvorac zadarske porodice Canagietti; dvorac porodice Fanfogna, sagrađen prvobitno u romaničkom stilu, ali kasnije pregrađivan, pretvoren je u XIX *st.* u školu. Iznad luke, navrh sela Iž Mali sačuvala se predromanička crkvica (iz XI *st.*) kružnog oblika s polukružnom apsidom; njoj je u XVII *st.* prigrađen pravokutni brod, dok je stara crkvica pretvorena u sakristiju. Nedaleko od nje je utvrđeni dvorac.

JABLANAC (9, B, 1), selo i luka u dnu duboke i uske uvale na obali Velebitskog kanala; oko 300 stan. Iznad sela, vapnenačkom zaravni, prolazi Magistrala, od koje odvojak (3 *km*) vodi do Jablanca. Jablanac je brodskom prugom povezan sa Senjom i otokom Rabom. Njegovo turističko značenje povećano je nakon uspostavljanja trajekta za Rab. Jablanac je preko Alanskog sedla povezan s kontinentalnim zaleđem.

Prvi put se spominje 1179 kao župsko središte Ablana; u XIII *st.* je slobodan kraljevski grad. Jablanačka župa protezala se od Žrnovnice (južno od Jurjeva) do Karlobaga. Potkraj XIII *st.* gospodarima Jablanca postaju knezovi Frankapani. U XVI *st.* spalili su ga Turci, a oko 1639 naselili novi stanovnici iz Dalmacije. — Na rtu pred lukom su ruševine srednjovjekovnog utvrđenog grada, koji je dao sagraditi ban Stjepan Šubić 1251. Crkva na groblju spominje se od 1179; današnji oblik dobila je u XVI i XVII *st.* Župna crkva je iz XVII *st.* — Na brdu *Klaćenici* ostaci su velike ilirske gradine iz brončanog doba, a u susjednoj Stinici otkriveno je rimsko groblje.

Izleti: ○ *Zavratnica.* 2 *km* obalnim putem, mjestimice usječenim u strmu klisuru oko brdašca Klaćenica, u slikovit zaljev. ○ *Barbat* (v.; morem 5 *Nm*) na otoku Rabu, zatim u *Rab* (v.; 7,2 *Nm*). ○ *Lun* (v.; morem 7 *Nm*) na otoku Pagu. ○ *Stinica* (v.; obalnim putem 2,5 *km*). ○ Planinarski usponi u *Sjeverni Velebit*. (informacije u Domu »Miroslava Hirtza« u Jablancu)

JABUKA (VI, C, 4), nenaseljen otočić, 48 *km* zapadno od otoka Visa; najveća visina 96 *m*. Oko Jabuke je more veoma duboko; obiluje ribom i jastozima. Obale otoka su strme i nepristupačne, vegetacija vrlo oskudna. Na njemu živi endemična crna gušterica. Magnetska igla pokazuje u blizini Jabuke i u blizini Brusnika anomalije, po čemu se zaključuje da vulkanske stijene od kojih je građen sadrže dosta željeza.

JADRANOVO (6, A, 1), selo na obali Malih vrata, 9 *km* sjeverozapadno od Crikvenice, 439 stan. Leži nasuprot krajnjem sjevernom dijelu otoka Krka, koji se ovdje najviše približio kopnu. Od Magistrale vode do Jadranova dva odvojka. Jadranovo obuhvaća i nekoliko obližnjih zaselaka (Šiljevica, Kloštar, Perhati), neznatno udaljenih od mora. Blizina Rijeke (31 *km*) i Crikvenice, cestovna veza s Magistralom, izvori slatke vode (u uvali Perčin, uz autokamp), borova šuma i brojne male plaže čine ga privlačnim mjestom za turiste. Uz najprostraniju plažu (uvala Havišće) izgrađeno je naselje s kućicama za ljetovanje. Obala od rta Dubno na sjeverozapadu do rta Ertak na jugoistoku obrasla je submediteranskom šikarom.

Izleti: v. *Crikvenica*

JADRTOVAC v. *Šibenik*

JAKLJAN (20, D, 3), otočić u Elafitskoj otočnoj skupini, jugoistočno od poluotoka Pelješca i zapadno od otoka Šipana. Površina 3,45 *km²*. Najviši vrh Katine Staje (225 *m*). Zajedno s otočićem Olipom zaštićuje Koločepski kanal od južnih vjetrova. U središnjoj udolini ima slatke vode. Tu je sagrađeno udobno odmaralište s restaurantom i kampom.

JANJINA (20, B, 2), najveće selo u unutrašnjosti poluotoka Pelješca; 601 stan. Leži podno brda Gradine (244 *m*), 2 *km* udaljena od luke Drače na sjeveroistočnoj obali. Izložena je sjevernim vjetrovima. Stanovnici se pretežno bave vinogradarstvom; vina su kvalitetna. Ima autobusnu vezu sa svim većim naseljima Pelješca i s Dubrovnikom.

Arheološka istraživanja dokazala su da je Janjina bila naseljena već u prethistoriji (gradina iznad mjesta) i u rimsko vrijeme. U dokumentima se prvi put spominje 1222. Od 1333, kad je došla u posjed Dubrovnika, Janjina je sjedište kapetanije, a od 1465 kneza (na pročelju ruševina Kneževa dvora uzidan je reljef s likom sv. Vlaha). Na brežuljku *Sućurcu* ima nekoliko stećaka.

JELENA (5, D, 2), naselje i uvala uz Magistralu, 3 *km* sjeverozapadno od Senja; oko 50 stan. Pogodno mjesto za kampiranje.

JELSA (17, B, 2), gradić i luka na sjevernoj obali otoka Hvara; 1410 stan. Sredinom XIX *st.* isušeni su močvarni tereni oko obale, gdje se postepeno izgradilo novo središte Jelse. Istočno od gradića je pješčana plaža Mina, a na poluotočiću Glavica je kupalište Soline. S nizom okolnih naselja (Pitve, Vrisnik, Svirče i dr.) Jelsa je povezana putevima; autobusnu vezu ima s Hvarom i Starim Gradom, brodsku sa Splitom i Bolom na Braču.

Jelsa se kao luka Pitava (Portus de Pitue) spominje u XIV *st.* Kao ribarsko naselje formirala se vjerojatno u početku XV *st.* Župna crkva, koja se spominje već 1331, dobila je današnji oblik s utvrđenom apsidom u XVI *st.* U sjevernom dijelu mjesta je trg s renesansnim i baroknim kućama, oblikovan u XVI *st.* Usred trga barokna crkva sv. Ivana. — Na lokalitetu *Gradina* je groblje sa crkvom samostana augustinaca (osnovanog 1605) i s ostacima obrambenog zida. — Na brdu istočno od mjesta vide se ostaci dobro očuvane antičke grčke osmatračnice »Tor«, građene od megalitičkih kamenih blokova (← IV do ← III *st.*), a u okolici mjesta (na lokalitetima Strone kod Pelinja, Selca, Kutac i u uvali Sv. Luka) otkriveni su ostaci rimskih zidova i grobova. U uvali *Prapatna*, istočno od Jelse, kuća porodice Angelini iz XVII *st.*, a iznad uvale stara naselja Humac i Gornja Prapatna sa slikovitim seoskim kućama s otvorenim ognjištima. Pokraj puta

prema Humcu vide se ruševine srednjovjekovnog utvrđenja Galešnik.

Izleti: ○ *Vrboska* (v.; morem 1,5 *Nm* ili cestom 3 *km*). ○ *Vrbanj* (cestom 5 *km*). Iz Vrbanja je najpogodniji uspon na Hum (603 *m*), istaknut vrh otoka; na vrhu je crkvica iz XV *st.* — Dalje u *Stari Grad* (v.; 10 *km*) i *Hvar* (v.; 30 *km*). ○ *Svirče* (cestom 5,5 *km*). ○ *Pitve* (cestom 3 *km*), selo ispod klisure Samotorac. Seoske kuće iz kasnog srednjeg vijeka, dijelom utvrđene (ovamo su se sklanjali stanovnici iz priobalnih mjesta u vrijeme opasnosti). ○ *Prapatna* (v.; morem 3,2 *Nm* ili cestom 5 *km*), *Stiniva* (v.; morem 5,5 *Nm*). ○ *Bol* (v.; 6,5 *Nm*) na južnoj obali Brača.

JURJEVO (5, D, 3), selo i luka na obali Velebitskog kanala, 10 *km* južno od Senja; 683 stan. Leži uz Magistralu, na mjestu gdje je lagan prelaz u ličko zaleđe (preko prijevoja Oltari, 1027 *m*). Padina iznad naselja je pod borovom šumom (Borova draga); cesta vodi do istaknute, oko 500 *m* visoke zaravni (Hrmotine), s koje se pruža izvanredno lijep pogled na Kvarnerski zaljev. Stanovnici Jurjeva bave se i ribolovom. Luka i naselje zaštićeni su otočićem Lisac od južnih, djelomično i od zapadnih vjetrova, ali su izloženi buri. Na samoj obali su dva jača izvora bočate i jedan slabiji izvor pitke vode. Uz malu plažu sagrađeno je kupalište. Obalno područje između uvale Vlaška i Jurjeva ima nekoliko uvalica s manjim žalima. Autokamp je u uvali Rača, koja je rtom Vrlinkapa odijeljena od uvale Jablanova. Sjeverno od naselja, u njegovoj neposrednoj blizini, podignuti su objekti hidroelektrane Senj. Jurjevo je polazna tačka za izlete u sjeverni Velebit.

Na mjestu današnjeg Jurjeva bilo je prethistorijsko naselje. U rimsko doba imalo je status municipija (Lopsica). Antičko naselje nalazilo se uz obalu, a tokom vremena je potonulo u more. U srednjem vijeku Jurjevo je ribarsko-stočarsko naselje. Gotička crkva na groblju potječe iz XIV *st.*, ostaci bedema iz XVII *st.* Na položaju Gradina bilo je rimsko groblje (I—II *st.*).

Izleti: ○ Magistralom: *Senj* (v.; 10 *km*, i izleti odande). ○ *Baška* (v.; morem 8 *Nm*). ○ Šumskom cestom u sjeverni Velebit do sedla *Oltari* (1027 *m*, 13,5 *km*), polazne tačke za planinarske uspone na razne vrhove Velebita.

KAČJAK (6, A, 1), novo turističko naselje, 4 *km* sjeverozapadno od Crikvenice. Paviljoni i kućice tipa bungalowa sagrađeni su na malom poluotoku koji je asfaltiranom cestom povezan s Crikvenicom i Magistralom. Od Magistrale je udaljen 2,5 *km*. U uvalama Kačjak i Bršljanovica su kupališta.

Izleti: v. *Crikvenica*

KALI (13, A, 2), selo na sjeveroistočnoj obali otoka Ugljana; 3 *km* jugoistočno od Preka; 2251 stan. Osim uzgojem maslina i obradom zemlje, Kaljani se bave ribolovom i pomorstvom. Od sela vodi put na suprotnu obalu otoka, gdje se nalaze dvije šljunkovite uvale (Lamjana Vela i Mala), odvojene poluotočićem. Ispred obale je otočić Ošljak.

Mjesto se prvi put spominje 1343. Barokna crkva zamijenila je 1698 stariju građevinu. Na brežuljku iznad sela je crkvica sv. Pelegrina iz XIV *st.*

Izleti: v. *Preko*

KAMENARI (24, B, 1), selo i pristan na sjeverozapadnoj obali morskog tjesnaca Verige u Boki Kotorskoj; oko 290 stan. Mjesto je zimi izloženo vrlo jakoj buri. S naseljem Lepetane na suprotnoj obali tjesnaca Kamenari su povezani trajektom.

KAMENJAK (RT) v. *Medulin*

KAMIK (VI, C, 4), hrid zapadno od zapadnog rta otoka Sveca. Uzdiže se strmo iz dubokog mora. Građen je od eruptivnih stijena.

KAMPOR (9, A, 2), selo na obali Kamporske drage u sjeverozapadnom dijelu otoka Raba, 6 *km* zapadno od Raba; oko 970 stan. Šire područje rijetkog naselja proteže se sve do zaljeva Sv. Fumija.

U zaljevu Sv. Fumija je franjevački samostan sa crkvom iz 1458. Na području samostana, koji je gradio protomagister Juraj Dimitrov iz Zadra, sačuvala se i starija romanička crkva sv. Eufemije, po kojoj su zaljev i samostan dobili ime. Gotička samostanska crkva sv. Bernardina barokizirana je u XVI *st.* U oltarsku ogradu ugrađeni su pluteji iz IX—X *st.* s motivima pleterne dekoracije; u pokrajnim kapelama kasnogotičko drveno raspelo i poliptih braće Vivarini iz 1458. U klaustru samostana smješten je lapidarij (rimski, starohrvatski i kasnosrednjovjekovni epigrafski i arhitektonski fragmenti, sarkofag utemeljiteljice samostana Mande Budrišić s kraja XV *st.*). U samostanu se čuva zbirka iluminiranih rukopisa iz XIV i XV *st.* i nekoliko inkunabula. — Na rtu Kaštelina u zaljevu Kamporska draga otkriveni su ostaci velike rimske villae rusticae (zidovi, mozaici). — Za vrijeme talijanskofašističke okupacije otoka Raba, u području Kampora su fašisti smjestili koncentracioni logor u kome je našlo smrt više od 4500 interniraca. Poslije Oslobođenja uređeno je na tom mjestu spomen-groblje žrtvama fašizma: centralni memorijalni prostor projektirao je Edo Ravnikar (1955), a kompoziciju u mozaiku izradio Marij Pregelj.

Izleti: v. *Rab*

KANFANAR (2, C, 3), naselje u južnom dijelu Istre, 20 *km* sjeveroistočno od Rovinja; oko 550 stan. Tu se od željezničke pruge Pula—Divača odvaja ogranak za Rovinj.

Kanfanar se razvio naseljavanjem stanovništva iz obližnjeg Dvograda, osobito poslije haranja kuge 1630. U novu crkvu u Kanfanaru preneseni su iz dvogradske bazilike ranogotička kamena propovjedaonica iz XIII *st.*, oslikana vrata iz XVI *st.*, dvije drvene statue iz XV—XVI *st.* i iluminirane crkvene knjige (»Liber anniversariorum«, XV *st.*).—Nedaleko od Kanfanara, uz cestu prema Svetvinčentu, romanička kapela s freskama iz XV *st.* (u apsidi).

Izleti: ○ *Dvograd* (v.; 3 *km* putem prema zapadu). ○ *Žminj* (v.; cestom 6 *km*). ○ *Sv. Petar u Šumi* (cestom 8 *km*; v. *Pazin*, izleti) i dalje *Pazin* (v.; cestom 25 *km*). ○ *Rovinjsko selo* (v.; cestom 12 *km*), *Rovinj* (v.; cestom 20 *km*). ○ *Limski zaljev* (v.; cestom 12 *km*).

KAPRIJE (14, A, 2), otok u šibenskom arhipelagu; 6,97 km^2 sa 592 stan. Leži između otoka Zmajana i Kakna od kojih je odvojen Zmajanskim, odnosno Kakanskim kanalom. U reljefu se ističu humci čija visina raste od sjeverozapada prema jugoistoku, gdje je i najviši vrh otoka, Vela Glavica (132 *m*). Humci su međusobno odvojeni uzdužnim i poprečnim udolinama. Na otoku, koji je pretežno obrastao travom i niskim grmljem, nema površinskih tokova. Po udolinama, na nevelikim obradivim površinama, ima maslinika i vinograda. Jedino naselje na otoku, Kaprije, leži na njegovoj jugozapadnoj obali. Zaselak Medoš na sjeveroistočnoj obali povremeno naseljavaju stanovnici Murtera koji ovdje imaju svoju zemlju. Otok ima redovne brodske veze sa Šibenikom. U šumici na otoku Kaknu pred lukom Kaprije, uređen je kamp s kupalištem.

Nekad šumovit, otok je ogolio paljenjem klačina iz kojih se Šibenik snabdijevao vapnom. U XIV *st.* otok je u posjedu šibenske plemićke porodice Ljubić, a od 1500 plemićke porodice Divnić (Difnico). Prvi stanovnici na otoku spominju se u XV *st.* Na Kaprije su se od 1510 sklanjali prebjezi koji su bježali s kopna pred Turcima, naročito u ratno vrijeme. Crkva u mjestu Kaprije potječe iz XVI—XVII *st.* (proširena 1801).

KARBUNI (17, B, 3), malo ribarsko naselje na južnoj obali Korčule, jugozapadno od Blata. Sa sjevera su zaštićeni vapnenačkim bilima, od kojih je Čelinjak visok 203 *m*, a rtom Zaglav i otocima Zvirinovik, Gubeša i Obljak od otvorenog mora. Podvodni ribolov.

KARIN (11, D, 2), selo u sjevernoj Dalmaciji, na južnoj obali istoimenog zaljeva (Karinsko more) i 16 *km* sjeverno od Benkovca. Sastoji se od većeg broja zaselaka okupljenih u Donjem Karinu (uz more; oko 700 stan.) i Gornjem Karinu (780 stan.).

Na mjestu Karina bilo je u predrimsko i rimsko doba naselje Corinium, središte jedne od teritorijalnih jedinica antičke Liburnije. U X *st.* Karin je sjedište hrvatske župe. U srednjem vijeku Karin drže Gusići, kasnije krbavski Karlovići. 1527—1685 je pod Turcima, a zatim pod vlašću Venecije. Iz ilirskog razdoblja ima arheoloških nalaza, a iz rimskog su doba ostaci amfiteatra (na gradini Miodrag) i rimske ceste (vidljivi uz rječicu Karinšticu). Na gradini *Miodrag* podizali su svoja utvrđenja Iliri, Hrvati, Turci i Venecijanci; četverokutni zid sa 3 obrambene kule ostatak je nekadašnjeg turskog kaštela. Na ušću Karinštice postojao je, vjerojatno od IX *st.*, benediktinski samostan, na čijim je ruševinama sagrađen 1429 današnji franjevački (obnovljen 1736).

KARLOBAG (8, E, 2), gradić i luka u Velebitskom podgorju; 403 stan. Važna etapa na putu između Rijeke i Zadra, ispod Oštarijskog sedla (Vrata, Kubus, 929 *m*), nasuprot otoku Pagu, od kojeg je odvojen oko 2 *km* širokim Velebitskim kanalom. Zahvaljujući Magistrali, postao je privlačno mjesto za boravak i zadržavanje turista. Cestom povezan s Gospićem i Plitvičkim jezerima. Ima uređena kupališta, logor izviđača i kamp.

U blizini Karlobaga bilo je rimsko naselje Vegium (ostaci zidova, natpisi, groblje i dr.). U početku srednjega vijeka razvilo se uz more, na podnožju Fortice,

novo naselje Scrissa ili Bag. Od 1387 Bag je u vlasti krbavskih knezova Kurjakovića, koji u njemu podižu svoj kaštel. Turci su ga 1525 osvojili i zapalili. Obnovio ga je 1579 nadvojvoda Karlo; od tada se naziva Karlobag. Pod kaštelom se počelo razvijati novo naselje trgovaca, zanatlija i ribara. Od 1788 Karlobag je slobodna luka; poslije 1825 srušeni su gradski zidovi. — Na brežuljku iznad grada su ruševine srednjovjekovnoga grada *(Fortica)*. Glavnu kulu kružnog tlocrta opasuje zid, u obliku poligona, sa 3 kule. Kapucinski samostan sa crkvom sagrađen je 1712. Župna crkva iz 1767 stradala je u posljednjem ratu: sačuvao se samo zvonik. Barokna kapela je iz 1772. Južno od Karlobaga je *Vidov grad (Vidova gradina)*, građen u obliku pravilnog četverokuta, a do njega ruševine gotičke crkvice.

Izleti: ○ *Pag* (v.; morem 8 *Nm*). ○ *Rab* (v.; morem 19 *Nm*). ○ Magistralom prema sjeveru: *Cesarica* (v.; 7 *km*), *Jablanac* (v.; 29 *km*). ○ Magistralom prema jugu: *Tribanj-Krušćica* (v.; 32 *km*), *Starigrad-Paklenica* (v.; 45 *km*). ○ *Gospić* (cestom 40 *km*).

KASTAV (4, A, 1), gradić sjeveroistočno od Opatije, 776 stan. Leži na 378 *m* aps. vis. Izletište je Riječana i turista s kvarnerske rivijere. Prije izgradnje obalne ceste Rijeka—Opatija, Kastav je bio na glavnom putu iz Rijeke prema Istri, dok je danas po strani. Autobusnim linijama povezan je s Rijekom, a preko Matulja s Opatijom.

Na mjestu današnjeg Kastva nalazila se vjerojatno japodska gradina. U uvali *Mišinci*, u neposrednoj blizini grada, otkrivena je prethistorijska nekropola s urnama i halštatskim nakitom. U srednjem vijeku Kastav je središte gospoštije kojoj su pripadale Mošćenice i Veprinac. U početku ruralno naselje, Kastav se postepeno razvio u gradić s municipalnim ustrojstvom. Kastavski statuti iz početka XVI *st.* pisani su narodnim jezikom. Današnji Kastav sačuvao je karakterističnu siluetu srednjovjekovnog grada na vrhu brežuljka; bio je opasan bedemom s kulama, koje su se djelomično sačuvale. Na južnom prilazu gradu su utvrđena gradska vrata, a pred njima oveći trg s bastionom (Forticom) na svojoj južnoj strani. Na trgu je gradska loggia, sagrađena 1571, a obnovljena 1825, i barokna crkvica. Unutar grada, saobraćajna os je ulica koja od gradskih vrata vodi do župne crkve; na nju se s obje strane nadovezuje splet uskih krivudavih uličica. Nekad se javni život odvijao na trgu Lokvine (ili Kapetanova lokva) u starom dijelu grada. Na sredini trga je cisterna s natpisom uklesanim na kamenoj ogradi u kojem se spominje da su građani 1666 utopili u lokvi kapetana Morellija zbog zloupotrebe vlasti i uzimanja nezakonitih nameta. Na trgu se nalazi gotička crkva iz XV *st.* i kapetanova rezidencija (danas škola). Barokna župna crkva građena je 1709; zvonik je iz 1724. U crkvi je vrijedan barokni inventar. S platoa pred crkvom pruža se lijep pogled na Kvarnersku rivijeru. Na kraju mjesta su ruševine nedovršene jezuitske crkve iz XVIII *st.* (tzv. *Crekvina*). U Kastvu je 1866 osnovana prva hrvatska čitaonica u Istri.

KAŠTELA (16, AB, 1), kraj u srednjedalmatinskom primorju, sjeverozapadno od Splita. Pruža se u smjeru istok-zapad (oko 20 *km*), između sjeverne obale Kaštelanskog zaljeva na jugu, bila Trnošćaka (472 *m*), Labinštice (701 *m*), Opora (602 *m*) i Kozjaka (780 *m*) na sjeveru i Krbana (144 *m*) na zapadu. Istočni dio Kaštela spušta se strmo prema moru, dok je zapadni prilično prostrana ravnica (Veliko i Malo polje). Stalni izvori na ovom području su rijetki; ispod Krbana izbija izvor Pantana. Zime su blage i vlažne, a ljeta topla i suha; česte su ljetne suše. Kaštela, u kojima živi oko 15.000 stan., dijele se na Gornja i Donja, a sastoje se od sedam starih *(Štafilić, Novi, Stari, Lukšić, Kambelovac, Gomilica* i *Sućurac)* i dva nova naselja *(Jugovinil* i *Nehaj-Resnik)*. Ranije je za područje Kaštela bilo od glavnog privrednog značenja vinogradarstvo. Zbog blizine znatno uvećanog splitskog tržišta sve veću važnost dobiva uzgoj voća (trešnje, kajsije, breskve i dr.) i povrća. S izgradnjom tvornice cementa u Sućurcu (1912) i tvornice »Jugovinil« između Sućurca i Gomilice (1949), Kaštela sve više postaju predgrađe Splita. Povoljne klimatske prilike, mnoge plaže, hoteli, odmarališta i dobre saobraćajne mogućnosti (autobusi u Split i Trogir, željeznica Split—Knin) čine Kaštela za vrijeme kupališne sezone boravištem znatnog broja gostiju i turista.

KAŠTEL GOMILICA

Današnja Kaštela i njihovo zaleđe u blizini antičke Salone (ager salonitanus) bili su već rano naseljeni (nalazi iz rimskog i starohrvatskog doba). Sedam starih naselja uz obalu razvilo se uz kaštele koje su u XV i XVI *st.* podigli crkveni i svjetovni feudalci. Kašteli su u pravilu građeni uz obalu; gradili su ih domaći majstori, a naselile izbjeglice iz okolnih sela koje su tražile zaštitu pred Turcima u zidovima kaštela. Kad su napadi Turaka učestali, podizani su oko naselja obrambeni zidovi (vezani s kaštelom). U kasnijim stoljećima zidovi su srušeni da bi se naselja mogla nesmetano širiti. Ostaci kaštela vide se i danas.

Sućurac, nekad imanje splitskih nadbiskupa s kaštelom iz XIV *st.* 1479 kaštel je opasan zidom i sagrađen je nadbiskupski ljetnikovac (pri zidanju su upotrebljeni i antički građevni fragmenti). Sačuvani su ljetnikovac (s gotičkim prozorima), dijelovi obrambenog zida i kaštela, adaptiranog za stanovanje. Barokna župna crkva oštećena je od bombardiranja u prošlom ratu. U mjestu se čuva nadvratnik s natpisom iz VII *st.*, jedan od najstarijih srednjovjekovnih epigrafskih spomenika Dalmacije. U mjesnom Domu memorijalna muzejska zbirka s eksponatima vezanim za NOB; na zgradi Doma je brončani reljef, rad Joke Kneževića. — Oko 3 *km* iznad sela je zadužbina hrvatskog kneza Mislava (prva polovina IX *st.*), crkvica sv. Jurja u Putalju, koju je 852 knez Trpimir darovao splitskom nadbiskupu Petru. Ona je kasnije zamijenjena novom crkvom u koju su uzidani fragmenti stare građevine; pločnik i kamene klupe u unutrašnjosti crkve su originalni.

Gomilica, nekad posjed splitskih benediktinki, koji im je darovao kralj Zvonimir 1078. Jednobrodna romanička crkvica sv. Kuzme i Damjana (prvi put se spominje 1171), koju su one tu podigle, sačuvala se u sjevernom dijelu današnjeg naselja (trijem ispred pročelja je iz kasnijeg vremena). Radi zaštite posjeda izgrađen je u prvoj polovini XVI *st.*, na otočiću zvanom Gomile, kaštel, kojemu se s kopna prilazilo drvenim pokretnim mostom; kaštel je u znatnoj mjeri sačuvao raniji izgled. U župnoj crkvi čuva se drveno raspelo iz XVIII *st.*, rad F. Bakotića.

Kambelovac. Kaštel u Kambelovcu podigla je splitska plemićka porodica Cambj u XV *st.* Obnovljen je 1566. Nalazio se prvobitno na otočiću uz obalu i bio pokretnim mostom spojen s kopnom. Nasipavanjem obale u XIX *st.* kaštel gubi svoj izolirani položaj. Njegova okrugla kula i danas dominira naseljem. Uz nju je renesansni ljetnikovac porodice Cambj, a na obali utvrđena kuća braće Cambj iz XVI *st.*

Lukšić. Kaštel su 1487 sagradili trogirski plemići Jerolim i Nikola Vitturi u obliku utvrđene vile s unutrašnjim arkadnim dvorištem. Pomični most spajao je kaštel s kopnom. Stara župna crkva iz 1515 građena je u prelaznom gotičko-renesansnom stilu; radove je izvodio domaći majstor Ivan Rudičić. U crkvi su barokni drveni oltari. U novoj župnoj crkvi nalazi se oltar bl. Arnira, rad Jurja Dalmatinca (1444/45). Statua na sarkofagu i reljef (»Poljičani kamenuju splitskog nadbiskupa Arnira«) remek-djela su gotičko-renesansne skulpture. Oltar je prenesen ovamo iz kapele samostana splitskih benediktinki. — Zapadno od Kaštel Lukšića, uz more, vide se ostaci nekadašnjeg *Kaštela Rušinca (Rosani)*, sagrađenog potkraj XV *st.* Tom kaštelu pripada crkvica s legendarnim grobom Miljenka i Dobrile; legenda o njihovoj smrti podsjeća na sudbinu Shakespeareovih Romea i Julije.— Na mjestu nekadašnjeg sela *Ostroga,* oko 3 *km* sjeverno od Kaštel Lukšića, sačuvala se romanička crkvica sv. Lovre iz XII *st.* s drvenim renesansnim oltarom. Tu je u blizini, u pravcu zapada, crkva sv. Jurja iz IX *st.* s originalnim bočnim lezenama i zabatom nad vratima.

Stari. Kaštel, opkoljen šancem i pomičnim mostom spojen s kopnom, sagradio je 1476 trogirski humanist Koriolan Cipiko. Sjeverni dio kaštela utvrđen je kulom, a južni ima izgled ljetnikovca i otvoren je prema moru balkonom i renesansnim prozorima; dvorište je okruženo trijemom. Naselje koje se razvilo uz kaštel bilo je opasano bedemom; tragovi be-

dema vide se u zidovima pojedinih kuća. U mjestu je renesansna crkvica sv. Josipa i barokna župna crkva. Između Kaštel Staroga i Kaštel Novoga podignut je spomenik NOB-i, rad Marina Studina.

Novi. Kaštel je sagradio 1512 na svome posjedu trogirski plemić Pavao Cipiko, sinovac Koriolana Cipika. Sačuvana je kula kaštela s grbom porodice Cipiko. Na sjeverozapadnoj i južnoj strani kule vide se ostaci pregrađenih renesansnih prozora. Kaštelu je pripadala renesansna crkvica sv. Roka, građena 1586 (poslije epidemije kuge) na ostacima starije gotičke crkvice. Na trgu je gradska loggia iz XVIII *st.* Iznad sela je lokalitet *Miri* s ostacima rimske villae rusticae. U XI *st.* tu je sagrađena crkvica, a kasnije, vjerojatno u XII *st.*, i samostan.

Štafilić. Kaštel je podigao 1500 Trogiranin Stjepan Stafileo, na otočiću uz obalu; sa kopnom je bio spojen pokretnim mostom. Sačuvana je kula kaštela koja se dizala prema moru. Osim crkve u renesansno-baroknom stilu (XVIII *st.*), ističe se kaštel porodice Pera i renesansna utvrđena zgrada s velikim balkonom. — *Kulu Nehaj* u neposrednoj blizini Kaštela Štafilića podigla je splitska porodica Papalić 1548. Uz njenu sjevernu stranu razvilo se kasnije seosko naselje.

Izleti: ○ *Kozjak.* Planinarska ekskurzija putem od željezničke stanice u Kaštel Sućurcu uzbrdo, kroz *Sela* sa crkvom Gospe na Hladi (121 *m*), uspon udolinom između dva ogranka Kozjaka. Sa zapadne strane na brežuljku (323 *m*) crkvica sv. Jurja na Putalju. Put se strmo diže ispod kose Kozjaka, vodi zapadno od crkvice sv. Luke na vrh brda (780 *m*). Dalek vidik na sve strane. ○ Ostali izleti v. *Split* i *Trogir.*

KLEK-NEUM (20, C, 2), zaljev jugoistočno od ušća Neretve, u kanalu Malog Stona, od kojega ga odvaja poluotok Klek. Na jugoistočnoj strani zaljeva, uz Magistralu, leži selo Neum (oko 50 stan.), a na sjevernoj selo Klek (oko 40 stan.).

Područje Klek-Neum prepustila je Dubrovačka republika Turskoj u Morejskom ratu (druga polovina XVII *st.*) kao izlaz na more i kao zaštitni koridor između dubrovačkog i venecijanskog teritorija (u Dalmaciji). Turci su se posljednji put koristili zaljevom u vojne svrhe u toku ugušivanja Nevesinjskog ustanka 1875 i pri povlačenju prilikom austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878.— U Kleku su sačuvani četverokutna kula Monković s kapelom i ostaci zida iz XVII—XVIII *st.* Iznad Kleka su ruševine *Smrđen-grada* (obrambeni zid, okrugla kula, barokna kapela); nedaleko od njega je velika nekropola stećaka (XIV/XV *st.*).

Izleti: ○ *Mali Ston* (v.; morem iz Kleka 10 *Nm*). ○ *Brijesta* (v.; morem 4 *Nm*). ○ *Drače* (v.; morem 6 *Nm*). ○ *Crkvice* (v.; morem 9 *Nm*). ○ *Trpanj* (v.; morem 14,5 *Nm*). ○ *Gradac* (v.; morem 16 *Nm*). ○ *Opuzen* (v.; Magistralom 10 *km*), *Metković* (v.; 20 *km*), *Hutovo blato* (v.).

KLENOVICA (5, D, 2), selo i mala luka u istoimenoj uvali ispod Magistrale, 10 *km* jugoistočno od Novog Vinodolskog; 200 stan. Stanovnici su ribari i zidari. Od Klenovice do uvale, gdje je riblji restaurant i nekoliko vila, izgrađen je odvojak ceste (1 *km*). Duž obale ima vrlo pogodnih mjesta za kupanje i podvodni ribolov.

Izleti: v. *Novi Vinodolski*

KLIMNO (6, A, 2), seoce s malom lukom u sjevernom dijelu otoka Krka, na istočnoj obali zaljeva Soline. Ima oko 100 stan. koji se bave zemljoradnjom i ribarstvom. Zaštićeno je od bure i juga. U zaljevu Soline je gajilište kamenica. Iz Klimna vodi put prema Šilu i Dobrinju.

Izleti: v. *Crikvenica*

KLIS (14, E, 2), selo u Dalmaciji, 9 *km* sjeveroistočno od Splita; 2465 stan. Leži na kliškom prijevoju između Kozjaka i Mosora na 360 *m* aps. vis. Jezgra naselja je ispod srednjovjekovne tvrđave. Na obradivim površinama u okolici sela uzgaja se povrće i voće. Klis leži na asfaltiranoj cesti Split—Sinj.

Do Klisa su u antičko doba dopirala predgrađa rimske Salone, a u okolici su bile mnoge villae rusticae. U ranom srednjem vijeku Klis je utvrđeno župsko središte. Prvi put se spominje 852. Od Trpimira (vladao oko 845—64), a možda i ranije, u Klisu je bio dvor hrvatskih knezova; od XIII *st.* u rukama je feudalnih porodica, među kojima se ističu Šubići. U Klis se 1242 sklonio ugarsko-hrvatski kralj Bela IV bježeći pred Tatarima. U XV *st.*, kad je zaprijetila opasnost od Turaka, Klis se utvrđuje; na utvrđivanju rade dva domaća majstora, Marko Pavlović i Ivan Karlović. Turci su ga osvojili tek 1537, poslije višemjesečne opsade, prinudivši uskočku posadu na predaju. U borbi s Turcima poginuo je i čuveni uskočki kapetan Petar Kružić, koji je iz Senja došao u pomoć Klisu. Padom Klisa Turci su zagospodarili cijelom Dalmacijom osim primorja, koje je držala Venecija. Venecijancima je uspjelo da ga definitivno oduzmu Turcima tek 1648. Za vladanja Turaka kliška tvrđava dobiva današnji izgled. Ima tri snažna obruča bedema, jedan iznad drugog. U glavni dio tvrđave ulazi se kroz velika barokna vrata. Džamija koju su Turci sagradili u tvrđavi pretvorena je kasnije u crkvu, a minaret srušen. Danas je u kliškoj tvrđavi uređena manja historijska zbirka. Ispod tvrđave je mjesto Klis. U njemu se sačuvala stara turska česma. U župnoj crkvi su freske Vjekoslava Paraća s prizorima iz historije Klisa. U *Klapavicama*, nedaleko od Klisa, vide se ostaci starokršćanske bazilike. Ispod Klisa je lokalitet *Rižinice* s ostacima predromaničke crkvice, zadužbine kneza Trpimira 852. Tu je nađen i kameni fragment pleterne dekoracije s natpisom »Pro duce Trepim(ero)...«

KNEŽA (19, A, 1), seoce i uvala na sjevernoj obali otoka Korčule, zapadno od grada Korčule; 40 stan. Leži oko 1 *km* istočno od uvale. Veće značenje dobila je oko sredine XIX *st.* kao luka naselja Pupnat (3,5 *km*). Obala je u uvali djelomično pješčana. Otvoreno kampiranje i mogućnost podvodnog ribolova. Kneža ima motornu vezu s Korčulom i Račišćem.

Izleti: v. *Račišće* i *Korčula*

KNIN v. *Zadar*

KOBAŠ v. *Ston*

KOLOČEP (20, E, 3), otočić u dubrovačkoj otočnoj skupini (Elafitski otoci), 7 *km* sjeverozapadno od Gruža. Sastoji se od dva vapnenačka bila rastavljena udolinom. Na sjeverozapadnom bilu je najviši vrh na otočiću (125 *m*). Zbog vapnenačkog sastava zemljišta nema izvora ni stalnih površinskih vodenih tokova. Koločep ima blagu mediteransku klimu. Velikim dijelom se nalazi pod šumom i suptropskom vegetacijom. Na zapadnoj obali je prostrani Koločepski zaljev; jugoistočno od njega pruža se udolina u kojoj se uzgajaju vinova loza, masline, smokve, rogači, šipak, agrumi, povrće. Glavno zanimanje stanovnika je ribarstvo i pomorstvo. Koločep ima brodsku vezu s okolnim otocima i Dubrovnikom. Na otoku su dva naselja: *Gornje Čelo* i *Donje Čelo* s ukupno 243 stan. Donje Čelo, na sjeverozapadnoj obali otoka, vapnenačkim grebenom je zaštićeno od bure. Ima pješčane i šljunkovite plaže, park sa brojnim vrstama suptropske flore. Gornje Čelo na jugoistočnoj obali otoka, nasuprot sela Zaton na kopnenoj obali, leži oko istoimene uvale. Uvala ima pješčanu plažu.

Prema antičkim izvorima, Koločep je Calaphodia, jedan od sedam elafitskih otoka. Nakon doseljenja Južnih Slavena u sklopu je Travunije, a od XI *st.* Dubrovačke republike. Stari dokumenti i kroničari spominju ga pod imenom Calaphota i Calamota. U dubrovačkom statutu prvi put se spominje 1272. Lopud i Koločep imali su od 1457 vlastitoga kneza, a 1498—1500 otokom je upravljao u ime Dubrovnika potknez. Važna grana privrede bila je od XIV do XVIII *st.* koraljarstvo; koraljari s Koločepa vadili su koralje na jadranskoj obali, u Egejskom moru i oko Malte, a svoje proizvode su posredovanjem dubrovačkih trgovaca prodavali u Levant, Italiju i Francusku. Otok je, poslije pljačkaških pohoda Ulič-Alije 1571, utvrđen kulama na svim važnijim mjestima. U *Donjem Čelu* se iz rimskog doba sačuvalo nekoliko fragmenata mramorne skulpture, koji su zajedno s fragmentima ranosrednjovjekovne pleterne plastike uzidani u župnu crkvu. Ova se počela graditi u XIII *st.*, a dovršili su je u XV *st.* domaći majstori Mihoč Radišić i Vlatko Dešković. Stari zvonik srušen je 1788, a na njegovom mjestu podignut nov, barokni. Na uzvisini iznad crkve je četverokutna obrambena kula iz XVI *st.*, s ograđenim dvorištem. — Na putu za Gornje Čelo je srednjovjekovna crkvica sv. Antuna opata u kojoj se čuva poliptih dubrovačkog slikara Đivana Ugrinovića (XV *st.*), a na dominantnom položaju ruševine tvrđave (kaštio). — U uvali *Raci*, nedaleko od sela Gornje Čelo, crkvica je sv. Antuna Padovanskog, s kupolom i zvonikom na preslicu, sagrađena u XI/XII *st.*, obnovljena u XVIII *st.* Zvono je datirano (1586) i ukrašeno reljefima. Iznad luke su ruševine kule-stražarnice. Na Koločepu ima i nekoliko ruševnih odnosno sačuvanih crkvica predromaničkog doba, među njima sv. Sergije (IX/XI *st.*) kod Bigâ, sv. Nikola kod groblja i sv. Trojstvo, s ugrađenom pločom koja je ukrašena predromaničkom pleternom ornamentikom.

Izleti morem: ○ *Gruž-Dubrovnik* (v.; 3 *Nm*). ○ *Rijeka Dubrovačka* (v.; 5 *Nm*). ○ *Zaton* (v.; 2

Nm). ○ *Trsteno* (v.; 3 *Nm*). ○ *Slano* (v.; 10 *Nm*). ○ *Ston* (v.; 17 *Nm*). ○ *Lopud* (v.; 4 *Nm*). ○ *Sudurad* (v. *Šipan*; 6 *Nm*).

KOMIN (20, C, 1), selo i pristan na desnoj obali Neretve, na asfaltiranoj cesti Ploče—Metković, 10 *km* istočno od Ploča; oko 1430 stan. Leži na podnožju Donje Gore (303 *m*).

KOMIŽA (17, E, 5), gradić i luka na zapadnoj obali otoka Visa; 2476 stan. Leži uz sjeveroistočnu stranu Komiškog zaljeva, u podnožju brda Hum (587 *m*), zaklonjena od hladnih sjevernih vjetrova; srednja januarska temperatura 8,9°C. Stanovništvo se bavi ribarstvom i zemljoradnjom (vinova loza, rano povrće, agrumi i rogači). U mjestu je industrija ribljih konzerva i gradilište za čamce. Na istočnoj obali zaljeva su prostrane pješčane i šljunkovite plaže (Gusarica, Nova Pošta, Velo žalo). Komiža ima redovnu brodsku vezu sa Splitom; cestom je povezana s Visom.

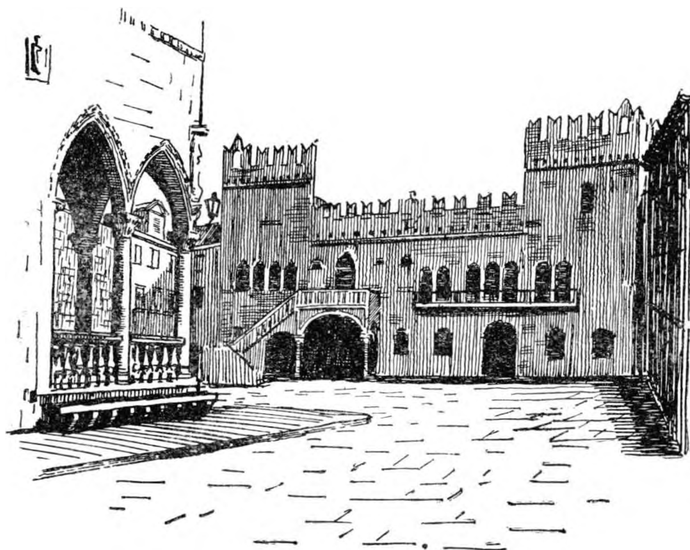
Naselje se prvi put spominje u dokumentima iz XII *st.* U drugoj polovici XIII *st.* naselili su se u samostanu sv. Nikole, jugoistočno iznad mjesta, benediktinci sa susjednog Biševa. Sačuvani kompleks samostana sa crkvom i obrambenom kulom potječe iz XVII *st.*; crkva, zvana Mustar, ima rezbarene barokne oltare. Kula je sagrađena oko 1645. Usred luke je kaštel iz 1585; na njemu je renesansni grb i zapis o gradnji. Potkraj XVI *st.* sagrađena je renesansna Zanetova kuća i renesansna crkva Gospe Gusarice. Na sedlu (310 *m*) staze prema Visu sačuvala se ranosrednjovjekovna crkvica sv. Mihovila (X/XI *st.*).

Izleti: ○ *Hum* (587 *m*; 2 1/2 sata uspona), najviši vrh otoka Visa. ○ *Podhumlje* (6 *km* cestom prema mjestu Visu); nedaleko je Titova spilja, sjedište Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije od juna do oktobra 1944. ○ *Vis* (v.; cestom 18 *km*). ○ *Biševo* (v.; 5 *Nm*) s *Modrom spiljom*.

KONAVLI v. *Cavtat*

KOPER (1, B, 2), grad i luka na sjevernoj obali istarskog poluotoka; 10.864 stan. Leži na nekadašnjem otoku koji je tek 1825 nasipavanjem spojen sa kopnom. Ima sredozemnu klimu s kratkim i blagim zimama i relativno vrućim ljetima; srednja temperatura januara 4,5°C, a jula 23,3°C. Godišnja količina oborina iznosi 980 *mm*. U ljetu ima 80 vedrih dana, zimi je česta bura i jugo; snijeg pada vrlo rijetko. Kao luka, Koper ima 550 *m* operativne obale, uz koju je more duboko 9—10 *m*. U gradnji je željeznička pruga do Prešnice. U gradu su slovenska i talijanska gimnazija, učiteljska škola, arhiv, muzej, studijska biblioteka, teatar. U okolici Kopra podignuto je posljednjih godina nekoliko tvornica, među kojima su tvornica motorkotača i automobila »Tomos« i tvornica plastičnih masa »Iplas«. Koper ima redovne i česte autobusne veze sa susjednim i daljim gradovima (Ljubljana 118 *km*, Rijeka 84 *km*, Zagreb 253 *km*, Beograd 646 *km*), redovne brodske veze s većim jadranskim lukama. U gradu su 4 servisne automehaničke radionice. Kupališta su u Kopru, Žusterni (2 *km* zapadno od Kopra), Ankaranu i Valdoltri.

Prvobitno grčko naselje Egida, u rimsko doba zove se Capris (Capraria insula; otuda slovenski Koper), a za bizantskog vladanja Justinopolis. U toku srednjeg vijeka često mijenja gospodare: Langobardi, Franci, do 1208 koruški grofovi, od 1232 akvilejski patrijarsi, koji su ga nazvali Caput Istriae (otud talijansko ime Capodistria), od 1279 Venecija. Gradske privilegije dobiva 1035. Pod Venecijom je administrativno središte Istre. Poslije proglašenja Trsta slobodnom lukom (1719) počinje njegovo ekonomsko propadanje. 1797 pripao je Austriji, od 1918 držala ga je Italija; 1945 oslobađaju ga trupe Jugoslavenske narodne armije od hitlerovsko-njemačke okupacije. Poslije završetka rata neko vrijeme je sastavni dio zone B STT, od 1954 je u granicama Jugoslavije. — Srednjovjekovni Koper bio je okružen dvostrukim zidom sa 12 vrata. Stari dio grada presijeca nekoliko ulica i mnogo uskih uličica. Glavna saobraćajnica vodi od luke Kidričevom ulicom do Titova trga, zatim pored katedrale i Gandusijevog trga do prostranog Trga Revolucije (nekadašnjeg sajmišta Brolo) i otud Cankarjevom ulicom do obale. Na tu saobraćajnicu izbijaju Verdijeva i Čevljarska ulica. Na Titovu trgu nalazi se Pretorska palača (danas sud), sagrađena u stilu venecijanske gotike, nastala spajanjem dviju zgrada (iz 1447 i 1481). Preko puta nje je loggia, građena u istom stilu 1462—64 (pregrađena 1698). Gradili su je Nikola iz Pirana i Tommaso da Venezia. Na istom trgu je i *katedrala*, s pročeljem građenim u prelaznom stilu iz venecijanske gotike u renesansu (donji dio iz prve polovine XV *st.*, gornji iz XVI *st.*); proširio ju je i u unutrašnjosti barokizirao u XVIII *st.* Giorgio Massari. Unutrašnjost je oslikao Kristofor Gusić u XVI *st.* U crkvi se čuvaju slika »Madona na prijestolju«, rad Vittora Carpaccia iz 1516 i sarkofag sv. Nazarija iz XVI *st.* Kampanil iz 1480 (vrh dograđen u XVII *st.*) imao je isprva obrambenu funkciju; sad služi kao vidikovac. Uz katedralu je baptisterij (romanička rotunda). Na trgu Brolo je *Fontega*, zgrada iz XIV *st.*, obnovljena 1460; do 1806 služila je kao skladište žita. Do nje je napuštena gotička crkvica, a iza nje samostan sv. Klare s crkvom sv. Franje (gotička apsida, freske iz XVII *st.*). — Na sjeveroistočnom kraju grada je romanička rotunda sv. Ilije, a u ribarskoj četvrti franjevački samostan sa crkvom sv. Ane (signirana slika Benedetta Carpaccia iz 1541 i poliptih G. B. Cime da Conegliano iz 1513). Među starim patricijskim kućama ističu se: palača Gravisi (XVIII *st.*) u Ulici Stare pravde; tzv. »Carpac-

KOPER

ciova kuća« (venecijanska gotika) u blizini hotela »Triglav« i do nje stup sv. Justine (1571), postavljen u spomen bitke kod Lepanta; palača starog suda (gotičke bifore na pročelju) u Finijevoj ulici; palača Totto u Kidričevoj ulici (XVI *st.*; uzidani venecijanski lavovi bili su prvobitno na pročelju »Castel Leone«, utvrđenja koje je štitilo ulaz u grad). Do nje se ređaju karakteristične građanske kuće s izbočenim katovima koji leže na drvenim konzolama. U oratoriju sv. Nikole čuvaju se mnoge slike iz XVII *st.* (Jacopo Palma ml., Antonio Zanchi, Tintorettova škola). Dvije stare fontane su na trgu Brolo, a na Prešernovu trgu je fontana u obliku venecijanskog mosta (1422). Tu su i jedina sačuvana gradska vrata Muda (gradili su ih Venecijanci 1516), od kojih je vodio drveni most do »Castel Leone« na kopnu. Poslije rušenja gradskog zida u prvoj polovini XIX *st.* Koper se počeo širiti uz obalu i uz obje ceste koje vode u grad. Na sjevernoj strani Kopra je šetalište Belvedere. Novi Koper se razvija poslije 1954 na kopnu južno od grada i močvarne nizine. U palači Belgramoni-Tacco (kraj XVI *st.*) smješten je gradski muzej s više svojih odjela. U prizemlju i u vrtu palače je lapidarij.

Izleti: ○ *Ankaran* (v.; cestom 10 *km*). ○ *Trst* (cestom preko graničnih prelaza Škofije i Rabuiese, 20 *km*). ○ *Izola* (v.; 6,5 *km*), *Portorož* (v.; 16,5 *km*), *Piran* (v.; 19 *km*). ○ Dolina Rižane: cestom Koper—Ljubljana dolinom rječice Rižane, zatim cestom prema Buzetu u selo *Hrastovlje* (21 *km* od Kopra). Crkva iznad sela na stjenovitom brdu karakterističan je primjerak srednjovjekovne arhitekture lokalnog istarskog tipa (XII—XIII *st.*). Oslikana je freskama iz 1490 (glagoljski i latinski natpisi na sjevernoj strani), koje je radio majstor Ivan iz Kastva (magister Johannes de Castua). Crkva je u XVI *st.* utvrđena bedemom s kulama. ○ Cestom Koper—Ljubljana: dolinom Rižane, zatim klisurom u oštrom usponu lokalne ceste za *Socerb*. Srednjovjekovni grad (burg) podignut je na mjestu prethistorijske gradine, obnovljen 1925; sada turistički objekt. S nekadašnjih zidova grada pruža se pogled na Trst s okolicom, na Bazovičku visoravan (pri lijepom vremenu čak do Akvileje), na Mali Kras i na dug potez istarske obale. Istočno od grada (oko 300 *m*), u borovoj šumici, *Socerbska jama*. — Cesta prema Ljubljani diže se do *Črnog Kala* (14 *km* od Kopra), prolazi kraškim brežuljkastim krajem (Kozina, 25 *km* od Kopra, granični prelaz na cestu Trst—Rijeka) do raskršća kod Škocjana (35 *km*), odavde 3 *km* do *Škocjanskih jama* (v.). —Od raskršća kod Škocjana vodi na zapad cesta (9 *km*) do ergele *Lipica* (5 *km* južno od Sežane). Tu se uzgaja čuvena pasmina lipicanaca, vrlo otpornih, lijepih i svestrano upotrebljivih konja, dobivena ukrštavanjem domaćih kraških i andaluzijskih pastuha i kobila. Blizu Lipice, na cesti Sežana—Lokev, nalazi se spilja *Vilenica*, duga 542 *m*, bogata stalaktitima. Nanovo je uređena i otvorena 1963. Od raskršća kod Škocjana do Divače (43 *km*) i zatim cestom Trst—Ljubljana do Postojne (62 *km* od Kopra); odavde 2 *km* do *Postojnske Jame* (v.) i 11 *km* do *Predjamskoga Grada* (v.). ○ *Slavnik* (36 *km*); od Kopra do Kozine cestom prema Ljubljani (25 *km*), zatim 1 *km* cestom Trst—Rijeka. Odvojak prema jugu (11 *km*) vodi do Slavnika (1028 *m*). Planinarska kuća, pogled na Istru, Kras, Alpe. Kod vrlo povolinog vremena vidi se Venecija.

KORČULA (17, B-D, 3), otok u srednjodalmatinskoj otočnoj skupini; obuhvaća 279,03 km^2. Najviši su vrhovi Klupca (568 *m*) i Kom (510 *m*). Obala je dobro razvedena. Klima je blaga: srednja temperatura januara (u gradu Korčuli) 9,8°C, jula 26,9°C. Godišnje ima 2671 sunčani sat (Vela Luka). U ljetnim mjesecima otok je izložen svježem maestralu. Pokriven je mediteranskom florom; mjestimično ima borovih šuma. Pretežan broj stanovnika se bavi zemljoradnjom (vinogradi, voće) i ribolovom; manji dio zaposlen je u industriji (brodogradnja, prerada ribe, prerada plastičnih masa). Ljetni turizam ima na otoku već dugu tradiciju. Duž obala nižu se naselja Korčula, Lumbarda i Vela Luka, a u unutrašnjosti Žrnovo, Pupnat, Čara, Smokvica i Blato, najveće naselje na otoku. Veća naselja su povezana cestom. Korčula ima redovne brodske veze s okolnim otočnim i obalnim naseljima.

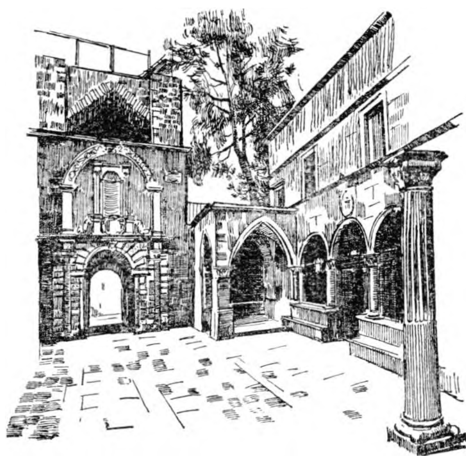
Otok je bio naseljen već u mlađe kameno doba (Vela spilja kod Vele Luke, Jakasova spilja nad uvalom Rasohatica, grobovi u Žrnovu) i u brončano doba. U ← VI i ← V *st.* na otoku postoji grčka kolonija; u to vrijeme otok se zvao Korkyra Melaina (ostaci grčkih naselja u Lumbardi, u okolici Blata i Potirni). Od ← 35 Korčula je u sastavu Rimskog imperija; tragovi rimskih naselja otkriveni su u okolici Lumbarde, Vele Luke (lokalitet Beneficij), Blata i na Pelegrinu. Nakon pada Zapadnorimskog carstva otok je pripao istočnogotskoj državi (493), a zatim Bizantu (555). U IX *st.* osvajaju ga Neretljani, god. 1000 Venecija. 1180 dolazi pod vlast ugarsko-hrvatskog kralja (1214 donesen je statut za grad i otok). Od 1221, u toku dvaju stoljeća, mijenja nekoliko gospodara — zahumske vladare, Veneciju (1298 pobjeda genoveške flote nad venecijanskom u blizini Korčule), kralja Ludovika I (1358), bosanske vladare (1390), i Dubrovačku republiku (1413—17). 1420—1797 otok je pod vlašću Venecije, zadržavši svoju autonomiju: u tom periodu izvršeno je, zbog čestih napada turske flote i piratskih brodova (sve do početka XVIII *st.*), utvrđivanje nekih istaknutih tačaka na otoku (naročito samoga grada Korčule). — Nakon pada Venecije otok ponovo mijenja gospodare (1797—1805 Austrija, 1805—13 Francuska, 1813—15 Velika Britanija, 1815—1918 Austrija). Pod okupacijom talijanske vojske Korčula se nalazi 1918—21, poslije čega je priključena Jugoslaviji Od aprila 1941 ponovo je pod okupacijom talijanske (1941—43), a zatim njemačke vojske; oslobođena je 14. IX 1944. — U privredi Korčule stoljećima su igrali značajnu ulogu brodogradnja (grad Korčula, Vela Luka) i kamenoklesarstvo (vađenje bijelog mramora iz kamenoloma na istočnoj obali otoka; v. *Vrnik*).

KORČULA (19, B, 1), grad i luka na sjeveroistočnoj obali istoimenog otoka; 2408 stan. Leži na poluotočiću koji je uskom prevlakom spojen s otokom. Okolno obalno područje je pod borovom šumom. Istočno od luke mala skupina otočića. U samom gradu su dva kupališta, a zapadno od grada pogodne su za kupanje uvale Srećica, Banja i Vrbovica. Autobusnom linijom Korčula je povezana sa svim većim naseljima na otoku. Redovne brodske veze ima s Dubrovnikom, Splitom, Rijekom, Makarskom i Hvarom; direktne brodske veze ima i s Venecijom i Barijem.

Stari dio grada unutar zida zauzima površinu od 170 × 300 *m*; na tom području živjelo je u početku XVI *st.* oko 6000 stanovnika. Stanovništvo je znatno prorijedila kuga 1529, zbog čega su preventivno zapaljene kuće okuženih (do danas sačuvana »kućišta«, pročelja kuća bez krova), i napad Uluč-Alije 1571, kad su stradala predgrađa. Pristanište na zapadnoj strani grada u današnjem opsegu izgrađeno je u drugoj polovini XIX *st.*; u isto vrijeme su na sjevernoj i istočnoj strani sniženi gradski zidovi iz XIV—XVI *st.* Uz otvorenu loggiu iz 1548 vodi neobarokno stubište u stari dio grada; tu su dva obeliska, podignuta u spomen vladanja gradskih knezova Alvisea Telanija (1589) i Pelegrina Pasqualiga (1680), i kameni stup s natpisom iz 1592 koji evocira uspomenu na trojanskog junaka Antenora, legendarnog osnivača Korčule. Vitaićeva ulica vodi prema trgu, središtu grada. Usred trga je katedrala sv. Marka (od prvobitne katedrale iz XIV *st.* sačuvane su samo apside triju brodova). Gotička građevina iz prve polovine XV *st.*, s elementima cvjetne apulijske gotike, završena je potkraj XV *st.* u prelaznom stilu iz gotike u renesansu. Pri njenoj gradnji sudjelovali su

KORČULA, Katedrala

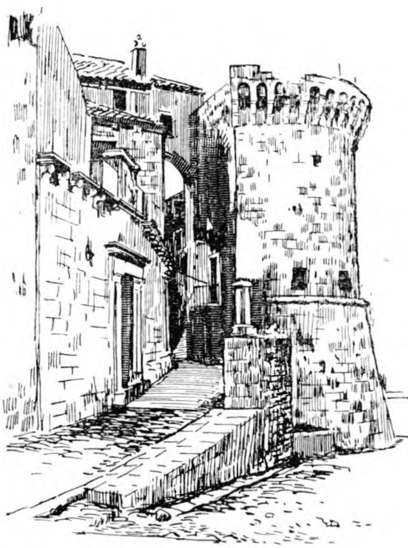

KORČULA, Kopnena vrata

Hranić Dragošević, Ratko Ivančić s nekoliko dubrovačkih graditelja, Giacomo Correr iz Tranija s domaćim graditeljima i Korčulanin Marko Andrijić. 1525 dograđuje Marko Milić Pavlović uz sjeverni brod veliku zavjetnu kapelu sv. Roka. U južnom su brodu krstionica i nadgrobni spomenik, namijenjen biskupu Tomi Malombra (umro 1513). Oltarna slika »Sv. Trojstva« u južnoj apsidi rad je Leandra Bassana. U sanktuariju su korska sjedala (rad Vicka Tironija 1795—96), ciborij nad glavnim oltarom (klesao 1486—90 Marko Andrijić) i oltarna slika »Sv. Marko sa sv. Bartolomejem i Jerolimom« (mladenačko djelo Jacopa Tintoretta). U kapeli sv. Roka, na baroknom oltaru Gospe od Karmena, sve tri slike su rad Carla Ridolfija (1642); autor rezbarenih svetačkih likova na oltaru sv. Roka je Franjo Čiočić-Čučić (1576). Uz katedralu je crkvica sv. Petra (prvi spomen 1338, kad je starija građevina dobila uglavnom svoj današnji izgled; renesansni portal je iz XV *st.*). U njoj ima veći broj grobnica (najstariji nadgrobni natpis iz 1400); rezbarene figure apostola su venecijanski rad XVIII *st.* Nasuprot katedrali je napuštena palača Arneri, građena u stilu kićene gotike, s lijepim renesansnim vrtom. Do nje je palača Gabrielis, u kojoj je smješten Gradski muzej (eksponati se odnose na korčulansku brodogradnju i kamenoklesarstvo; prikaz razvoja Korčule kroz stoljeća; djela likovne umjetnosti; rekonstruirana unutrašnjost stare korčulanske kuhinje i dr.). Pred palačom, pored crkvice Madonike, kameno podnožje za isticanje gradske zastave (iz 1515). Uz katedralu je opatska (bivša biskupska) palača, građena u prelaznom stilu iz renesanse u barok, s bogatom Opatskom riznicom (liturgijsko posuđe, crkveno ruho, predmeti iz inventara raznih korčulanskih crkava, figuralna i ornamentalna plastika poliptih Blaža Jurjeva Trogiranina iz 1431 i druge slike). Uzdužna glavna ulica spušta se stubama prema jugu. Na malom trgu, prvoj popločenoj površini u gradu (1569), stoji zgrada općine (prizemlje s arkadama iz 1520, kat dograđen 1866), koja je bila povezana s Kneževim dvorom, podignutim u XIV *st.* Kula Mali Revelin dobila je svoj sadašnji oblik 1499. Između nje i okrugle gradske kule Balbi nalazio se potkraj XV *st.* gradski arsenal. Pred zgradom općine je stup, postavljen 1569, a prekoputa zgrade crkva sv. Mihovila iz 1603 (renesansna propovjedaonica, slika na baroknom mramornom oltaru rad je Maggiotta). Iz starog dijela grada vode Kopnena vrata kroz Revelin, monumentalnu kulu pravokutnog tlocrta (1493—96) do mosta preko nekadašnjeg opkopa. Odavde počinje put po nekadašnjem gradskom zidu, pored rotunde tržnice (preostali dio nekadašnje kule), a na istočnoj strani grada pored kule Cappello. Idući tim putem dolazi se do crkve i zgrade bratovštine »Svih svetih«. Crkva ima kasetirani strop (oslikao oko 1713 Tripo Kokolja), poliptih Blaža Jurjeva Trogiranina (XV *st.*) i ciborij (XV *st.*), ispod kojega je rezbarena drvena »Pietà«, rad venecijanskog baroknog majstora (možda L. Begarellija). Hodnik propovjedaonice povezuje crkvu s dvoranom u kojoj je zbirka italo-kretskih ikona. Na sjevernom vrhu poluotoka je polukružna kula Tiepolo, na zapadnoj obali, uz rub pristaništa, kula Barbarigo; jugoistočna kula Balbi služi danas kao rezervoar za vodu. Zapadni obalni put uz dražicu, u kojoj su stoljećima bila mala brodogradilišta, vodi do dominikanskog samostana sa dvobrodnom crkvom sv. Nikole. Uz stariji brod (povezan sa samostanom), obnovljen 1573, dograđen je 1655 još jedan paralelni brod. Iz predgrađa ispred Kopnenih vrata vodi put do tvrđave sv. Vlaha (Fort Wellington), koju su podigli Britanci 1813. U predgrađu je crkva-rotunda sv. Justine; u njoj se čuvaju dijelovi poliptiha Pellegrina da San Daniele. Obalni put uz istočnu uvalu vodi pored Doma kulture do kupališta i prema četvrti s hotelima. — U Korčuli se sačuvala tradicionalna viteška igra s pjevanjem, »Moreška«, koja se izvodi svake godine 27. jula u spomen na turske napade na Korčulu. U igri sudjeluju dvije grupe »ratnika« u starinskim stiliziranim kostimima (jedna grupa odjevena u crno, druga u crveno) koje se uz pjesmu i ples bore za nevjestu.

Izleti: ○ *Sv. Antun na Glavici*, 2 *km* asfaltiranom cestom prema Lumbardi, zatim 0,5 *km* do podnožja brežuljka Glavica koji je zaštićen kao prirodna rijetkost. Odavde vodi put blagim nagibom kroz drvored čempresa (posađeni 1702) sa 103 stube do vrha, do kapele sv. Antuna pustinjaka (iz 1420). Otud se pruža izvanredan pogled na Korčulu, Badiju, Pelješac i Mljet. ○ *Lumbarda* (v.; cestom 6 *km*). ○ Cestom po sredini otoka: *Žrnovo* (4 *km*), *Pupnat* (14 *km*), *Čara*, *Smokvica* (26 *km*), *Blato* (v.; 41 *km*), *Vela Luka* (v.; 48 *km*). ○ *Korčulanski arhipelag (Škoji)*: dvadesetak otočića istočno od grada Korčule: *Badija*, *Lučnjak*, *Rogačić*, *Baretica*, *Planjak*, *Kamenjak*, *Vrnik*, *Knežić*, *Gubavac*, *Bisača*, *Sutvara*, *Gojak*, *Majsan*, *Majsanić*, *Stupa Vela* i *Mala*, *Sestrica Vela* i *Mala*. Vode oko arhipelaga pogodne su za sve vrste ribolova; ovdje se često susreće i sredozemni tuljan (Monachus albiventer). Pitke vode ima na Vrniku, Badiji, Sestrici Veloj i Planjaku. ○ *Badija* (v.; 1,5 *Nm*). Od Badije dalje prema istoku do otočića *Majsana* (1,5 *Nm*), prekoputa Orebića. Najnovija arheološka istraživanja potvrdila su da je Majsan bio naseljen već u prethistorijsko doba, zatim u vrijeme Rimljana i kasnije u srednjem vijeku. ○ *Orebić* (v.; trajektom 2 *Nm*). ○ *Kučište* (v.; morem 1,5 *Nm*). ○ *Viganj* (v.; morem 2 *Nm*). ○ *Polače* (v.) na Mljetu (morem 13 *Nm*). ○ *Lastovo* (v.; morem 20 *Nm*).

KORNATI (10; 11, C, 3; 12), otočna skupina u Zadarskom arhipelagu. Sastoji se od 125 otoka, otočića i grebena koji se pružaju u dinarskom smjeru jugozapadno od otoka Pašmana, između Dugog otoka i Žirja. Obuhvaćaju površinu od 320 km^2. Ime su dobili po glavnom i najvećem otoku *Kornatu* (32,6 km^2). Drugi su veći otoci u toj skupini: *Sit*, *Žut*, *Jadra*, *Kurba Vela*, *Levrnaka* i *Lavsa*. Pretežno su građeni od krednih vapnenaca. Najviši vrh otočja je Veli Vrh (235 *m*) na otoku Kornatu. Otok Žut i okolni otočići izgrađeni su od rudistnih vapnenaca. Sjeverne obale su blaže od južnih, na kojima se javljaju klifovi. Brojne uvale na otočju služe kao zaklon ribarskim brodovima. Na Kornatima nema ni izvora ni vodenih tokova. U lokvama (Tarac, Knežak) i po kraškim zavalama voda se zadržava samo povremeno. Bočate vode ima u nekim zavalama. Izuzev područje oko uvale Statival na Kornatu na

KORČULA, Kula Barbarigo

sjeveroistočnoj obali glavnog otoka, gdje se javlja planika i crnika, najveći je dio Kornata obrastao rijetkom travom. Na Žutu ima nešto crnike i planike. U kraškim zavalama s malim površinama crvenice uspijevaju masline, smokve i vinova loza. Najveći dio Kornata u posjedu je Murterana i Saljana. Stalnih naselja na otočju nema. Manje grupe povremeno naseljenih kuća postoje u uvalama Vrulje, Lučice, Kravljak (na Kornatu), na otoku Lavsi i Ravnom Žakanu. Vode oko Kornata poznata su lovišta ribe. Znatnu važnost za privredni i sportski ribolov imaju brojni položaji s kvalitetnim pridnenim vrstama ribe. Na brakovima i u obalnom pojasu sjeveroistočnog i istočnog dijela vade se spužve. Kornati leže izvan brodskih veza s otočnim i obalnim naseljima. Kamp na otoku Ravni Žakan.

Ime Kornati, nastalo vjerojatno od latinskog corrimare *zdrobiti*, značilo bi otprilike »razasuti otoci«. Od XIV *st.* otok Kornat naziva se Insula Sancte Marie, Stomorin otok, Tarac, Toreta (Tureta), a od XVII *st.* udomaćio se za otočnu skupinu naziv Coronati. Kornati su bili naseljeni od neolitika. U novije doba nema stalnih naselja; posljednje se spominje u XVIII *st.* pod imenom Toreta. Od davnine su bili u posjedu Zadrana. Od XVI *st.* držala ih je Venecija i davala pod zakup zadarskim porodicama. — Najstariji arheološki nalazi na Kornatu su ostaci ilirskih naselja, utvrđenih gradina s kamenim suhozidnim bedemom na brežuljcima (Trtuša, Tureta) i kameni grobni humci. Nalaza iz rimskog doba ima na brežuljku Tureta i oko njega u predjelu Tarca. Ispod brežuljka s južne strane vide se ostaci starokršćanske crkve s polukružnom apsidom. U njoj je kasnije sagrađena, još sačuvana, manja crkvica; za donji prag te crkvice upotrebljen je rimski votivni natpis. Na samom brežuljku je velika četverokutna tvrđava, sagrađena na početku srednjeg vijeka, ne mnogo kasnije od crkve. Na više mjesta na Kornatu (Lučice, Vrulje, Selo, Podselo, Lupešćina) ima tragova nekadašnjih naselja, pretežno iz srednjega vijeka. Ostaci jedne, zacijelo srednjovjekovne, kule vide se na otočiću Panituli, a na otoku Jadri je crkva iz XVI *st.*, koja je za posljednjega rata upotrebljavana kao partizanska bolnica. Uz more je spomenik palim borcima.

KOROMAČNO (5, A, 3), naselje na sjevernoj obali uvale Koromačna u jugoistočnoj Istri; oko 400 stan. Počelo se razvijati tridesetih godina ovog stoljeća u vezi s izgradnjom tvornice cementa. Leži ispod Turnja, srednjovjekovnog utvrđenja. Ime naselja je novo. Uvalu Koromačnu zatvara s jugozapada poluotok Ubac, obrastao gustom četinarskom šumom; na njemu je bila u toku Narodnooslobodilačkog rata partizanska bolnica za Istru. Iz naselja vodi dobra cesta u Labin.

KOSTRENA v. *Rijeka*

KOŠLJUN (8, E, 3), zaselak u istoimenoj uvali na jugozapadnoj obali otoka Paga; 14 stan. Sjeverni dio uvale Košljun služi kao dopunska luka gradića Paga u kojoj pristaju brodovi za jake bure. Povezan je s Pagom putem dugim 7 *km*.

Oko Košljuna (ime nastalo od romanskog deminutiva castellione *utvrdica*) sačuvali su se brojni prethistorijski grobni humci.

KOŠLJUN (5, C, 2), otočić u Puntarskoj (Košljunskoj) drazi, uz jugozapadnu obalu otoka Krka; 0,06 km^2. Pod bujnom je mediteranskom vegetacijom.

Otočić je naseljen već od vremena Rimljana. U XII *st.* tu je osnovana *benediktinska opatija*, koju su 1447 preuzeli franjevci. Ovi su u XVI *st.* na istom mjestu sagradili nov samostan s klaustrom; od stare benediktinske građevine sačuvani su dijelovi zidova i kapela sv. Bernardina. Samostanska crkva iz 1523 ima na glavnom oltaru poliptih Girolama da Santacroce (1535), na lijevom pokrajnjem oltaru »Stigmatizaciju sv. Franje«, rad nepoznatog venecijanskog slikara (XVI *st*)., a na trijumfalnom luku uljenu kompoziciju »Posljednji sud« E. Ughetta (1653). U samostanskom muzeju ima ikona, slika (ističu se radovi krčkog majstora Franje Juričića, 1671—1718), lapidarij, zbirka narodnih nošnji s otoka Krka i dr. U arhivu i biblioteci čuvaju se rijetki primjerci glagoljskih rukopisa i inkunabula.

KOTOR (24, B, 2), grad i luka u Boki Kotorskoj; 4833 stan. Leži na krajnjem jugoistočnom dijelu Kotorskog zaljeva, u podnožju lovćenskog strmca. Stari dio grada razvio se na malom prostoru trokutasta oblika, omeđenom gradskim bedemom koji dopire do tvrđave sv. Ivana (260 *m*). Po svojim uskim i krivudavim ulicama, malim trgovima i starim građevinama, ovaj dio predstavlja izrazit tip mediteranskog grada. Noviji dio razvio se izvan bedema, oko deltastog ušća Škurde. Ravnica južno od Kotora, koju zaštićuje Lovćen s istoka, a Vrmac sa zapada, omogućava dalje teritorijalno širenje grada. Tu su, u Škaljarima, glavna industrijska i druga poduzeća (tvornica sapuna, tvornica kliznih ležaja, tvornica namještaja, Auto-Boka, Autoremont). U područje Kotora ubraja se i ribarsko naselje Muo, na jugozapadnoj obali Kotorskog zaljeva. Turistička atrakcija Mula su »Ribarske noći«. Trajektom kod Lepetana Kotor je povezan sa sjevernim naseljima bokokotorskog zaljeva. Preko Trojice ima cestovnu vezu s Cetinjem, Titogradom i daljim zaleđem, te Magistralom prema jugu. Ima redovne brodske veze s naseljima Boke Kotorske, s Dubrovnikom, Budvom i Barom.

Današnje ime grada izvedeno je od najstarijeg imena grčke naseobine Akurion; u vrijeme Rimljana zvao se Acruvium. U toku srednjega vijeka ime se postepeno mijenja i glasi Decadaron, Catarum, Catera, Cathara; u govoru Južnih Slavena rano se ustalio današnji naziv Kotor, a u talijansko-venecijanskom govoru Cattaro. U VII *st.* Slaveni su vjerojatno razorili Acruvium, koji je nakon propasti Zapadnorimskog carstva pripao Bizantu, a ovaj ga uključio u svoj temat Dalmaciju. Saraceni ga osvajaju i pljačkaju 867. Za vrijeme bizantske dominacije izgrađuje se komunalna autonomija (knez sa tri vijeća). Teritorij Kotora obuhvaća obale Kotorskog zaljeva i Grbalj, a povremeno i neka druga područja Boke. Autonomiju je sačuvao i pod vladarima iz porodice Balšića i Nemanjića (1186—1366) kao glavna luka srpske države. Bio je neko vrijeme pod vlašću ugarsko-hrvatskih kraljeva, zatim bosanskih kraljeva, a od 1420 do 1797 pod Venecijom. Austrijske trupe zaposjedaju ga 1797 i drže do 1806; godinu dana je u vlasti Rusa (u Boki je u to vrijeme baza jadranske flote admirala Senjavina), 1807—13 Francuza, 1813 Crnogoraca, koji ga 1814 moraju ustupiti Austriji. Pod Austrijom, odnosno Austro-Ugarskom ostaje do 1918, kad je ušao u novu jugoslavensku državu. Od aprila 1941 bio je najprije pod talijanskom, a zatim pod njemačkom okupacijom. Oslobodila ga je Narodnooslobodilačka vojska 21. XI 1944.

Vrlo rano osnivaju se u Kotoru bratovštine i druge srednjovjekovne ustanove. Značajna je profesionalna društvena ustanova »Bokeljska mornarica« osnovana 809. Ona je jedna od najstarijih pomorskih bratovština u cijeloj Evropi. Razvijeni su zanati, postoje slikarske radionice (slikari zidnih slika — tzv. pictores graeci, renesansna slikarska škola koju predstavljaju Lovro Marinov Dobričević, njegovi sinovi Marin Lovrin i Vicko Lovrin i nekolicina dubrovačkih slikara koji rade u Kotoru). Najznačajniji su predstavnici srednjovjekovne skulpture i arhitekture fra Vita, koji je 1328 gradio crkvu u Dečanima, i Obrad Gambe Desislavin, koji je radio za crkvu sv. Nikole u Bariju. Visok domet dostigli su u brojnim svojim majstorskim radovima kotorski zlatari. — Sam grad je bogat historijskim i umjetničkim spomenicima. S pristana se ulazi kroz Vrata od mora (sagrađena 1555) u stari dio grada unutar zidina, koje su Venecijanci počeli graditi 1420, a učvršćivali sve do sredine XVIII *st.*; na pojedinim mjestima zidine su visoke do 10 *m*. Obuhvaćajući cijeli stari grad bile su jedinstven fortifikacijski objekt koji je mjesecima mogao odolijevati napadima i izdržavati duge opsade. Nad vratima je nedovršena palača providura (XVI *st.*). Ona se proteže cijelom zapadnom stranom *Trga Oktobarske revolucije (Trga od oružja)*, koji sa sjeverne strane zatvara nova vijećnica (1902). Nasuprot Vratima od mora je Gradski toranj (iz 1602) sa satom. Pored tornja vodi uska uličica do nekadašnje crkve sv. Mihovila (sa zidnim slikama iz XIV *st.*); u njoj je Gradski lapidarij u kojem se čuvaju kameni spomenici antike, ranog srednjega vijeka (IX—XI *st.*) i dekorativni fragmenti sa starih kotorskih građevina. Od Trga Oktobarske revolucije stiže se uličicom uz palaču Bisanti (iz XVII *st.*) i palaču Beskuća (iz 1776) na Trg brašna. Tu je monumentalna palača Pima (kraj XVI *st.*), s balkonom duž cijelog pročelja i terasom iznad trijema. U dnu trga počinje uličica koja izbija na trg pred *katedralom sv. Tripuna*. Katedrala, podignuta 1116 na mjestu ranije rotunde, trobrodna je romanička bazilika; brodove odvajaju četverokutni stupci koji se izmjenjuju s antičkim stupovima. U srednjoj apsidi je kameni ciborij (prelaz iz romanike u gotiku, retardiran domaći rad iz sredine XIV *st.*); iza njega, na zidu, dijelovi reljefne srebrne pale. Srednji dio pale radio je 1440 Hans iz Basela. Pored novijeg inventara (katedrala je djelomično stradala od potresa 1563, 1667 i 1729), značajan je renesansni nadgrobni spomenik biskupa Tripuna Bisanti iz prve polovine XVI *st.* (na početku južnog broda). Na početku sjevernog broda ulaz je u 1652 prigrađeni Relikvijarij (stubište do oktogonalne prostorije u katu), koji je oko 1700 dekorirao F. Cabianca, s brojnim zlatarskim radovima (XIV—XVII *st.*), slikama venecijanske (XVI *st.*) i lokalne renesansne slikarske škole, signiranim triptihom Girolama da Santacroce, ranokršćanskim sarkofagom i dr. Katedrala je bila mjesto gdje su se održavale sjednice Velikog vijeća. Pročelje je obnovljeno i stilski koncipirano

KOTOR, Sv. Tripun

potkraj XVII *st.* (prilikom potresa 1667 urušili su se zvonici i dio pročelnog zida); galileju—trijem između zvonika — dovršio je 1674 Korčulanin Pavle Pavlović; on je izradio rozetoн i ukrasne vijence. Zvonike su iznova gradili korčulanski kamenoklesari u XVII—XVIII *st.* — Na katedralu se sa sjeverne strane nadovezuje palača Drago, kod koje se stapaju — naročito u dekoraciji — gotički i renesansni elementi. — Prema sjeveru, uz palaču Drago, ulica vodi na *Trg pobune mornara*, na kojem dominira zgrada Pomorskog muzeja (bivša palača Grgurina, iz XVIII *st.*). Pomorski muzej ima jedanaest izložbenih odjeljenja, arhiv i biblioteku. S Trga pobune mornara ulica vodi na *Trg Bratstva i Jedinstva*. Usred trga je romanička crkvica sv. Luke, podignuta 1195 »za vrijeme gospodina Nemanje velikog župana i sina mu Vukana« (natpis na pročelju). Na sjevernoj strani trga je 1910 sagrađena episkopska crkva sv. Nikole u srpsko-bizantskom stilu (na mjestu nekadašnje dominikanske crkve sv. Nikole iz 1545, stradale od potresa i 1896 od požara), sa zbirkom starih ikona. Pedesetak metara dalje prema zapadu samostan i crkva sv. Klare (od XIV do XVII *st.* češće pregrađivana), jednobrodni prostor sa 5 baroknih oltara. Od Trga Bratstva i Jedinstva vodi ulica prema sjevernim vratima grada. Tu je crkva Kolegijata, romanička jednobrodna građevina s naizmjeničnim nizovima bijelog i ljubičastog kamena, podignuta 1221. Dogradnjom kapele sv. Ivana (1434) i njenim produženjem nastao je drugi brod. Zvonik uz crkvu građen je 1771. — Od trga se dolazi do sjevernih gradskih vrata (Vrata na rijeku), sagrađenih 1540 u najstarijem dijelu gradskih zidina, i preko rječice Škurde u sjeverno predgrađe, na koje se nadovezuje *Dobrota* (v.). U tom dijelu grada je zgrada Državnog arhiva (s dokumentima koji se odnose na prošlost Kotora; najstariji iz 1326), mala plaža s gradskim kupalištem, spomenik palim borcima i žrtvama fašizma (L. Tomanović 1954). Zaravanak na sjevernoj obali Škurde zvao se *Crnogorski pazar*; tu su crnogorski seljaci prodavali svoje proizvode spuštajući se strmim putem s prijevoja Krstac (do 1882, kada je sagrađena Lovćenska cesta). Na vanjskoj strani sjevernih vrata zapis o neuspjelom pokušaju osmanlijskog admirala Hajredina Barbarose da 1539 osvoji grad. Vraćajući se u grad i prolazeći ulicom koja vodi paralelno sa strmim pećinama nad gradom stiže se do strme ulice sa stubama. Tu počinje uspon do crkve Gospe od Zdravlja (iz 1500; vidikovac) i do tvrđave sv. Ivana. Zidovi tvrđave visoki su do 20 *m*, a debeli do 10 *m*. — Idući istom ulicom dolazi se do kuće u kojoj je bila najstarija kotorska apoteka (XV *st.*) i dalje do crkve sv. Josipa, sagrađene 1631. U zvoniku crkve je najstarije zvono u Boki, lijevano u Veneciji 1461. Iza katedrale sv. Tripuna (na njenoj apsidi je trifora iz XIV *st.*) nalazi se romanička crkvica sv. Pavla, koju je 1266, za vrijeme Uroša Nemanjića, podigao Pavao Bari (natpis nad vratima); sada je napuštena. Dalje prema jugu je s desne strane zgrada Narodnog pozorišta (adaptirana venecijanska vojna bolnica iz 1769), a lijevo napušteni franjevački samostan sa crkvom, podignut 1668. Kod Južnih vrata (Vrata od Gurdića, sredina XVI *st.*) nalazi se pristup na gradske zidine (šetnja zidinama duž obale i uz rijeku Škurdu). — Duž zidina uređena je u XIX *st.* široka obala; u južnom dijelu na zidine se nastavlja tržnica, u sjevernom dijelu, do pristana, uređen je park.

Izleti: ○ Cestom po sjevernoj obali Boke: *Dobrota* (v.; 2 *km*), *Perast* (v.; 14 *km*), *Risan* (v.; 18 *km*), *Morinj*, *Kamenari* (v.; 30 *km*), *Bijela*, *Baošići*, *Kumbur*, *Zelenika* (v.; 41 *km*), *Hercegnovi* (v.; 43 *km*). ○ *Škaljari* (1,5 *km*, v. *Lovćen*). ○ Cestom oko poluotoka Vrmca: *Muo* (v.), *Prčanj* (v.), *Stoliv*, *Lepetane* (v.; 14 *km*; trajekt do *Kamenara*, v.), *Tivat* (v.; 18 *km*), *Trojica* (32 *km*, v. *Lovćen*), *Kotor* (38 *km*). ○ Magistralom na jug: *Trojica* (6 *km*, v. *Lovćen*), *Budva* (v.; 24 *km*), *Bar* (v.; 68 *km*), *Ulcinj* (v.; 101 *km*). ○ Lovćenskom cestom (v. *Lovćen*): *Krstac* (926 *m*, 21 *km*), *Cetinje* (48 *km*), *Budva* (v.; 83 *km*), *Trojica*, *Kotor* (117 *km*). ○ Do *Skadarskog jezera* (v.): Lovćenskom cestom (v. *Lovćen*) u *Cetinje* (48 *km*), *Titograd* (94 *km*), *Virpazar* (123 *km*), *Petrovac* (v.; 152 *km*), *Budva* (v.; 171 *km*), *Kotor* (195 *km*). ○ Na Vrmac: Magistralom do *Trojice* (6 *km*, v. *Lovćen*), serpentinama do bila Vrmca, zatim bilom (pogled na Kotorski i Tivatski zaljev) ispod vrha (768 *m*, desno odvojak), *Gornja Lastva* (18 *km*, v. *Lastva*). ○ U *Sutjesku* (dvodnevni ili višednevni izlet cestom): *Risan* (v.; 18 *km*), *Crkvice* (v. *Risan* i *Hercegnovi*), *Bileća* (95 *km*), *Avtovac* (140 *km*), *Tjentište* (182 *km*), središte nacionalnog parka, poprište borbi u V neprijateljskoj ofanzivi protiv Narodnooslobodilačke vojske (trajala 15. V do 15. VI 1943). Motel, kamping. ○ Na *Durmitor* (dvodnevni ili višednevni izlet cestom): *Cetinje* (48 *km*, v. *Lovćen*), *Titograd* (94 *km*, v. *Skadarsko jezero*), *Danilovgrad*, *Nikšić* (144 *km*), *Šavnik* (190 *km*), *Žabljak* (1465 *m*, 227 *km* od Kotora). Hotel, kamping, aerodrom. Polazna tačka za izlete do manastira *Pive* i u kanjon *Tare*, za uspon na *Durmitor* (2522 *m*), u blizini nekoliko planinskih jezera. ○ *Krivošije* (v. *Risan* i *Hercegnovi*). ○ *Orjen* (v. *Hercegnovi*).

KOZARICA (20, B, 2), malo naselje i uvala na sjevernoj obali otoka Mljeta; oko 30 stan. Luka sela Blata, udaljenog 3 *km* od obale. Nedaleko od Kozarice, u potopljenim kraškim dolinama Slatina i Blatina, love se jegulje.

Izleti: ○ *Blatina* (putem 2 *km* prema jugu), periodičko jezero. *Blato* (putem 2 *km* od Blatine). ○ *Polače* (v.; morem 4,5 *Nm*), odavde do *Jezera* (v. *Mljet*). ○ *Sobra* (v.; 9,5 *Nm*).

KRAJ (11, C, 3), selo na istočnom dijelu otoka Pašmana, oko 300 *m* udaljeno od obale Pašmanskog kanala; 312 stan. Bunarska voda, maslinici i vinogradi. Kraj je cestom povezan sa selima Pašman i Tkon.

U selu je gotički franjevački samostan sa crkvom iz 1392. Dvorišna vrata samostana obnovljena su u baroknom stilu 1669, crkva je barokizirana (na pročelju renesansni reljef sv. Jerolima iz 1554).

Izleti: v. *Tkon*

KRALJEVICA (4, B, 2), gradić, luka i kupališno mjesto na ulazu u Bakarski zaljev; 1941 stan. Leži uz more i na blago nagnutoj prisojnoj padini ispod Magistrale. Prosječna temperatura januara 6°C, jula 24°. Od XVIII *st.*, kad je izgrađen priključak na Karolinsku cestu (Karlovac—Bakar—Rijeka), do druge polovine XIX *st.* Kraljevica je bila značajan lučko-pomorski centar. Od kraja XIX *st.* razvija se brodograđevna djelatnost. Glavna turistička zona je poluotok *Oštro* s kupalištem, pješčanim i šljunčanim plažama, vilama, hotelima i odmaralištima; u borovoj šumi uređen je prostran autokamp. Blizina Magistrale i trajekta Črišnjeva—Voz (Krk) omogućavaju izlete do turističkih centara opatijske rivijere, vinodolskog primorja i naselja na otoku Krku.

Možda već ilirsko naselje, s pojedinačnim rimskim nalazima u okolici, Kraljevica se spominje u dokumentima tek od 1525 kao dio frankapanskih posjeda u Hreljinu. Njen razvoj počinje u XVII *st.*, kad su Zrinski i Frankapani u njoj podigli svoje dvorce. Dvorac Zrinskih *(Stari grad)* ima na pročelju barokni zvonik iz 1790 i dva unutrašnja dvorišta okružena djelomično zazidanim arkadama; u jednom je dvorištu cisterna s natpisom C. P. A. Z. (Comes Petrus a Zrinio) 1651. Uz pročelje dvorca je crkva sv. Nikole, nekad (od XVI *st.* do 1790) magazin za smještaj robe koja se odavde izvozila (sol, drvo, drveni ugljen, željezo). Unatoč mnogim preinakama, dvorac je zadržao karakter ranobarokne arhitekture. Dvorac Frankapana *(Novi grad)* je izolirana građevina na poluotočiću. Građen je od 1650 po uzoru na kasnorenesansne dvorce u Italiji i bio je raskošno uređen (mramorne oplate, skulpture, skupocjeni namještaj). Ima pravokutan tlocrt s cilindričnim kulama na uglovima i četverokutnim unutraš-

njim arkadnim dvorištem; na cisterni u dvorištu uklesani su grbovi Zrinskih i Frankapana i godina 1651. U njemu je, prema predaji, razrađen plan Zrinsko-frankapanske urote protiv dinastije Habsburg. Poslije sloma urote (1671) oba su dvorca opljačkana. Car je Karlo VI dao u Kraljevici izgraditi luku (2 *km* ozidane obale), utvrđenja i brodogradilište. Radovi su počeli 1728. U XIX *st.* nagli razvoj pomorstva doprinosi brzoj izgradnji mjesta i luke. U kraljevičkom brodogradilištu, koje danas nosi ime »Titovo brodogradilište«, radio je 1925—26 Josip Broz Tito. Na glavnom trgu je spomenik palim borcima NOR-a, rad Zvonka Cara (1952).

Izleti: ○ Magistralom prema sjeveru: *Bakarac* (v.; 3 *km*), *Bakar* (v.; 9 *km*), *Rijeka* (v.; 23 *km*) v. i izleti odande, *Opatija* (v.; 36 *km*). ○ Magistralom prema jugu: *Jadranovo* (v.; 8 *km*), *Crikvenica* (v.; 14 *km*), *Selce* (v.; 17 *km*), *Novi Vinodolski* (v.; 23 *km*) i *Senj* (v.; 46 *km*); polazna tačka za jednodnevne izlete na *Plitvička jezera* (v.; 90 *km* od Senja). ○ *Risnjak*. Cestom do *Križišća* (4 *km*) u Vinodolu; odande kroz *Hreljin* i *Meju* do *Gornjeg Jelenja* (23 *km*) na cesti Rijeka—Zagreb; ili od *Križišća* preko *Plasa* (11 *km*) na željezničkoj pruzi Rijeka—Zagreb do *Fužina* (20 *km*); v. *Risnjak*. ○ *Krk*. Cestom do *Črišnjeve* (4 *km*), trajektom do *Voza*, zatim cestom u *Omišalj* (v.; 9 *km*), *Malinsku* (v.; 24 *km*), *Krk* (v.; 35 *km*) i *Punat* (v.; 42 *km*).

KRAPANJ (15, B, 2), otočić u jugoistočnom dijelu Šibenskog kanala; 0,36 km^2, najviša tačka 7 *m*. Od kopna je odvojen 300 *m* širokim prolazom. Pretežno je obrastao grmljem i travom; sjeverni dio je pošumljen. Na istočnoj obali otočića je istoimeno selo sa 1671 stan. Zemlju obrađuju uglavnom žene, dok se muškarci bave ronilaštvom, vađenjem spužava, a u posljednje vrijeme i koralja. U selu je rafinerija spužava i mala brusionica koralja. Veze brodom i motornim čamcima s okolnim otočnim i obalnim naseljima.

Krapanj je u srednjem vijeku bio posjed šibenskog kaptola, a od 1446 franjevaca, koji su ovdje podigli samostan sa crkvom. Za turskih provala, od kraja XV *st.*, na otok se sklanjaju bjegunci iz susjednih sela na kopnu. Franjevački samostan i crkvu gradili su u XV—XVI *st.* domaći majstori. Crkva je dovršena 1523, proširena 1626; današnji zvonik podignut je 1907. Na lijevom oltaru je slika »Krapanjska Gospa«, rad domaćeg majstora iz XV *st.* Samostan, nadograđivan 1626 i popravljan 1668, ima renesansni klaustar; slika »Posljednja večera« u refektoriju rad je Francesca da Santacroce.

Izleti: ○ *Jadrtovac* (morem 1,5 *Nm*). ○ *Zlarin* (v.; morem 5 *Nm*). ○ *Primošten* (v.; 5 *Nm*). ○ *Šibenik* (v.; cestom od Nanjare na kopnu 7 *km*).

KRILO-JESENICE (14a, A, 1), dvojno naselje u Poljičkom primorju, jugoistočno od Splita; 1668 stan. Sastoji se od novijeg obalnog dijela *(Krilo)* i starijeg unutrašnjeg dijela *(Jesenice)*, 2 *km* sjeveroistočno od Krila. Krilo, s malim brodogradilištem za popravak jedrenjaka, i obalni zaseoci (Bajnice, Suhi Potok, Sumpetar, Mali Rat) leže uz Magistralu. Stanovnici se pretežno bave zemljoradnjom (vinova loza, povrće, voće). Obala od Krila do Malog Rata na istoku ima nekoliko prostranih šljunčanih plaža; najpoznatije su Gajine, Đurđevo i Sumpetar.

Krilo-Jesenice nalazi se na području Poljica, nekad autonomne općine, koja se formirala u okviru hrvatske države u XI *st.* U toku stoljeća Poljica su, priznavajući formalno venecijansku, kasnije tursku, pa opet venecijansku vlast, zadržala svoju autonomiju (»Poljički statut« čiji su najstariji dijelovi kodificirani na početku XV *st.*). Autonomija Poljica dokinuta je 1807. — Na području Krila-Jesenica ima arheoloških nalaza iz rimskog (u selu Krug i na groblju iznad Sumpetra) i starokršćanskog razdoblja (Bajnice). Iskopavanjima u starom dijelu groblja u Sumpetru otkriveni su temelji starokršćanske crkve (VI—VII *st.*), na kojima je u XI *st.* podignuta predromanička crkvica (obnovljena u XIV *st.*, kasnije srušena). Na tom mjestu stoje danas dvije kapele; značajnija je gotička kapela sv. Stjepana (u unutrašnjosti predromanička oltarska pregrada ukrašena motivima pleterne dekoracije i renesansni kip sv. Stjepana, oko crkve srednjovjekovne nadgrobne ploče). Tu je nađen i nadgrobni natpis splitskog vlastelina Petra Crnog, koji je ovdje podigao svoju zadužbinu oko 1064 (natpis se čuva u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu). Uz Sumpetar je vezan tzv. »Supetarski kartular« (danas u Kaptolskom arhivu u Splitu), zbornik dokumenata crkve i samostana sv. Petra; najstariji je dokument iz 1080.

Izleti: v. *Omiš*

KRIVOŠIJE v. *Risan*

KRK (5, C, 2), otok (409 km^2) u Kvarnerskoj otočnoj skupini, najveći u Jadranskom moru. Sjeverno od suženja Vrbnik—Punat pruža se niži, šumoviti, plodniji i naseljeniji dio otoka. Viši, južni dio sačinjavaju pretežno ogoljele vapnenačke ravni, između kojih je usječena udolina Baščanske drage; donji dio potopljene udoline tvori zaljev istog imena — Baščansku dragu. Najviši vrh na otoku, Obzova, također je na njegovu kamenitom dijelu. Kamenita, strma i pretežno ogoljela sjeveroistočna obala slabo je razvedena i teže pristupačna od sjeverozapadne i jugozapadne. Sjeveroistočna strana Krka jače je izložena kontinentalnim vjetrovima, naročito buri s posolicom; blagi maritimni utjecaji izrazitiji su na zapadnoj i jugozapadnoj obali. Godišnja količina oborina prelazi 1000 *mm*. Na flišnim zonama razvili su se bujičasti površinski tokovi (Dobrinjski potok i Vretenica u srednjem dijelu i Ričina ili Vela rika u Baščanskoj drazi), a brojna vrela izbijaju na dodiru vapnenca i flišnih naslaga. Dva mala jezera (Omišaljsko na sjeveru i Ponikve u sredini otoka) iskorištavaju se za snabdijevanje obližnjih naselja vodom. Od ukupne površine otoka otpada na šume 30,9%; šuma crnike ograničena je na jugozapadno obalno područje. Na vapnenačkim ravnima prevladava kamenjar. Izuzev Dobrinj, sva veća naselja (Krk, Baška, Malinska, Omišalj, Punat, Vrbnik) leže na obali. Osim razvijene zemljoradnje (osobito u Vrbničkom polju) i stočarstva (ovce), razvijeno je i ribarstvo. Razvoju turizma pogoduju dobre veze sa susjednim kopnom, naročito trajekti Šilo—Crikvenica i Voz—Črišnjeva (kraj Kraljevice). Na sjeveru, u pošumljenom dijelu otoka, lovišta su divljači.

Kontinuitet naselja na Krku traje od neolitika (spilje po rubu Baščanske drage, Vrbnička spilja) preko brončanog i željeznog doba (gradine i tumuli kraj Malinske, Gabonjina, Dobrinja, Vrbnika, Baške) do danas. Najstariji poznati stanovnici otoka bili su Liburni. U doba Rimljana na mjestu današnjeg grada Krka bilo je naselje Curicum. Pred Krkom se ← 49 odigrala pomorska bitka između Cezarove i Pompejeve flote. U srednjem vijeku Krk priznaje vlast Bizanta, zatim Venecije (od 1000), hrvatskih vladara (u drugoj polovini XI *st.*) pa opet Venecije (do 1358), koja 1118 ugovorom predaje kneštvo na otoku Krčkim knezovima, kasnijim Frankapanima. U XIII i XIV *st.* Frankapani ulaze u red najmoćnijih hrvatskih velikaških porodica. Od 1358 oni priznaju vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva. Posljednji član krčke loze Frankapana stavlja otok (1480) pod zaštitu Venecije. Tako je Krk kao posljednji od hrvatskih otoka priključen Mletačkoj Dalmaciji. U njenom sastavu ostao je do 1797, dijeleći poslije toga vremena sudbinu Dalmacije. — U prošlosti Krk je bio istaknut centar glagoljske pismenosti (najstariji krčki sačuvani glagoljski spomenik je natpis iz XI *st.* iz nekadašnje benediktinske opatije sv. Lovre u gradu Krku). Među brojnim glagoljskim spomenicima nastalim na Krku ističu se naročito »Statut vrbanski« (1388) i minijaturama ukrašeni Vrbnički misal iz 1642. Glagoljica je na Krku ostala u upotrebi do prvih decenija XIX *st.* — Niz značajnih spomenika obilježava sukcesivne faze u razvoju arhitekture — od starokršćanskog (ostaci prvobitne katedrale grada Krka) i predromaničkog razdoblja (Sv. Donat kraj Punta, Sv. Krševan kraj Glavotoka), preko rane romanike (Sv. Vid kraj Dobrinja, Sv. Lucija u Jurandvoru, Sv. Ivan u Baškoj) i zrele romanike (Sv. Marija u Omišlju, katedrala i Sv. Kvirin u gradu Krku) do gotike (Sv. Franjo u gradu Krku, frankapanska kapela u krčkoj katedrali, patricijske kuće u Krku). — Krk je posebno zanimljiv u etnografskom pogledu (narodni običaji, nošnja, domaća radinost, arhaični čakavski dijalekt, pjesme i napjevi).

KRK (5, C, 2), gradić i luka na jugozapadnoj obali otoka Krka, glavno mjesto na otoku; 1280 stan. Centralni dio naselja zbijen je na uskom prostoru između dviju uvalica Krčkog zaljeva, a noviji dio širi se prema

KRK, Sv. Donat

jugoistoku i jugozapadu od stare gradske jezgre. Zaštićen je od bure, ali izložen jugu. Prosječna temperatura januara 5,6°, jula 24,1°. U uvali Dražica je pješčana plaža s borovom šumom, a na obali uz borovu šumu turistički autokamp. Autobusnim linijama Krk je povezan sa svim većim naseljima na otoku, a preko Crikvenice i Kraljevice s Rijekom; brodska veza s Rijekom i naseljima sjeverozapadne obale otoka.

Krk, antički Curicum, bio je u rimsko doba naselje s municipalnim uređenjem (ostaci gradskog zida, rimskih terma s hipokaustom, mozaici). Od IV *st.* u gradu je sjedište biskupa. Najznačajniji arhitektonski spomenik Krka je *katedrala*, prvobitno trobrodna starokršćanska bazilika iz V—VI *st.*, podignuta na ostacima rimskih terma; uz nju se na sjevernoj strani nalazio baptisterij. Današnja trobrodna romanička katedrala iz početka XII *st.*, sa zvonikom iz XVI—XVIII *st.*, bila je više puta pregrađivana i dograđivana. Stupovi u unutrašnjosti potječu iz različitih stilskih razdoblja, od antike do romanike. U lijevom brodu je frankapanska kapela iz XV *st.* sa mrežastim gotičkim svodom. U crkvi se čuvaju gotička raspela, gotička plastika »Bogorodica s djetetom«, čuvena frankapanska srebrna pala s prikazom »Madone u slavi«, rad majstora P. Kolera iz 1477, nadgrobne ploče krčkih biskupa XIV—XVI *st.*, dva renesansna ambona i drvena propovjedaonica iz XVII *st.* Među oltarnim slikama ističu se »Polaganje u grob« (G. A. Pordenone) u kapeli na kraju desnog broda i četiri slike (C. Tasca) iz 1706. U sakristiji katedrale su barokni bogato rezbareni ormari. U zgradi Biskupije se čuva kolekcija slika talijanskih majstora XVI i XVII *st.* i poliptih sv. Lucije (rad Paola Veneziana) iz benediktinske opatije u Jurandvoru kraj Baške. Na katedralu se naslanja romanička bazilika sv. Kvirina (X—XI *st.*) s plastičnim ukrasom fasada i fragmentima romaničkih zidnih slika. Gospa od Zdravlja (XII *st.*) je ranoromanička bazilika. Nedaleko od nje je jednobrodna franjevačka crkva iz XIII *st.*; u unutrašnjosti drvena propovjedaonica s intarzijama i slika »Madona sa svecima«, rad B. Licinija. Među profanim građevinama izdvajaju se kuća Kotter (romanički prozori, konzole u obliku lavljih glava) i Kanonička kuća s glagoljskim natpisom iz XI *st.* Fortifikacijski objekti (znatan dio je sačuvan) potječu iz različitih razdoblja. Najstarija je kvadratična kula na Kamplinu (1191); zid i bastioni uz more građeni su za Nikole Frankapana 1407; cilindrična kula, troja gradska vrata i preostali zidovi dijelom su venecijanske gradnje iz XV—XVI *st.* — Izvan grada su ruševine predromaničke crkve sv. Lovre, nekad u sastavu benediktinske opatije.

Izleti: ○ *Punat* (v.; cestom 7 *km*, morem 3 *Nm*) i *Košljun.* ○ *Vrbnik* (v.; cestom 12 *km*). ○ *Baška* (v.; cestom 19 *km*, morem 13 *Nm*). ○ *Malinska* (v.; cestom 13 *km*), *Omišalj* (v.; cestom 24 *km*). ○ *Glavotok* (v.; morem 11 *Nm*). ○ *Lopar* na Rabu (v.; morem 13,5 *Nm*). ○ *Rab* (v.; morem 22 *Nm*).

KRMČINE (13, B, 2), selo na obali Pašmanskog kanala; 280 stan. Leži na Magistrali, 7 *km* jugoistočno od Sukošana. Stanovnici sela, noviji doseljenici iz zaleđa, u znatnoj mjeri su sačuvali narodnu nošnju i običaje. Uz samu pješčanu plažu je šumica. Prostor za kampiranje na rtu Krmčine.

Izleti: v. *Biograd* i *Zadar*

KUČIŠTE (19, AB, 1), selo i sidrište na poluotoku Pelješcu, 6 *km* zapadno od Orebića; 270 stan. Leži na obali Pelješkog kanala ispod Zmijina brda (Vipera, 712 *m*) i Pišćetela (547 *m*), koji ga štite od sjevernih vjetrova. Temperature zimskih mjeseci su relativno visoke. Obuhvaća i tri zaselka (*Zamošće* uz obalu, *Žukovac* i *Bilo Polje*), udaljena od mora oko 500 *m*. Plaža je istočno od Kučišta, u Zamošću. Cestovna veza s Orebićem i ostalim naseljima na poluotoku.

KRK

U selu su nađeni predmeti iz razdoblja od neolitika do željeznog doba. Gotička crkvica na groblju potječe iz XIV *st.*; ima zvono datirano 1522. Barokna crkva na obali podignuta je 1752. Među kućama uz obalu se ističu Lazarovićeva kuća (oko 1700) i nekoliko kapetanskih kuća, građenih u karakterističnom stilu peljeških kuća XIX *st.*

Izleti: v. *Orebić*

KUKLJICA (13, A, 2), selo, mala luka i uvala na istočnom dijelu otoka Ugljana; 1473 stan. Selu pripadaju otočići Mišnjak, Karantunić, Golac, Bisage i Školj Veli. Kukljičani su zemljoradnici, ribari i mornari. Pašnjaka i šume ima malo, sadi se povrće, uzgajaju masline i smokve. U borovoj šumi poluotočića Zaglav uređeno je kupalište. — Mjesto se prvi put spominje 1345, crkva je podignuta 1666 (na pročelju više glagoljskih natpisa). U šumovitoj uvali Kostanj su ruševine gotičke crkvice iz XV *st.*

Izleti: v. *Preko*

KUMBUR (24, A, 1), selo i pristan u Boki Kotorskoj; oko 750 stan. Leži na sjeveroistočnoj strani Kumburskog tjesnaca, na padinama brda Devesilje (781 *m*). Kroz selo prolazi asfaltirana obalna cesta. Sidrište pred Kumburom najbolje je u Hercegnovskom zaljevu. — Turci su u Kumburu u XVII *st.* imali utvrđenje Vrbanj, koje je branilo Hercegnovi; zauzeli su ga i srušili Peraštani.

Izleti v. *Hercegnovi*

KUNA v. *Crkvice*

KUPARI (20, E, 3), selo i ljetovalište na obali Župskog zaljeva, 8 *km* jugoistočno od Dubrovnika; 382 stan. Leži na padini manjeg brežuljka, dok su turistički objekti podignuti u drazi i na rtu uz more. Jugozapadno od uvale vodi šetalište između borove šume i mora, gdje su uređeni prilazi do mnogo malih žala; tu je i kamp. Do Kupara se dolazi odvojkom s Magistrale i iz Srebrenog stazom. Strma i šumovita obala od Dubrovnika do Kupara teško je pristupačna i za najmanje čamce.

U Kuparima se ranije proizvodila opeka i crijep (*kupa* — odatle ime naselja). Nekadanje tvorničke zgrade iskorištene su pri gradnji hotela; sačuvalo se nešto od starih peći za pečenje opeke. Na polju u blizini Kupara utvrđena stambena kuća, zvana »Toreta«; sagradio ju je Orsat Đurđević 1623 za obranu od gusarskih napada. Četverouglasta zgrada s nadsvedenim prizemljem ima na katu i stubištu puškarnice; vrata su bila zaštićena »saracineskom« (rešetkom koja se dizala i spuštala).

Izleti: v. *Srebreno*

KUTLEŠA (14a, B, 1), uvala uz Magistralu jugoistočno od Omiša sa oko 150 *m* dugim žalom. Iznad uvale su naselja *Mimice* (oko 200 stan.) i *Marušići* (oko 100 stan.). U obalnom području između Omiša i Kutleša nižu se manje plaže, među kojima su znatnije Porat i Borak.

Naselje se formiralo u XVIII *st.* Slikovite kamene kuće pokrivene su bijelim kamenim pločama. U selu je spomenik palim borcima NOR-a, rad (u mozaiku) slikara Joke Kneževića.

Izleti: v. *Omiš* i *Brela*

LABIN (2, D, 3), gradić u jugoistočnoj Istri, 6266 stan. Leži 5 *km* sjeverozapadno od luke Rabac, na 320 *m* aps. vis., nadvisujući vapnenačku zaravan koja ga okružuje sa sjevera. Prema moru teren se naglo spušta u dolinu potoka Rabac. Današnji Labin se sastoji od dva odvojena dijela: od starog naselja, grada na brdu ili *Labina* u užem smislu, i novog, rudarskog naselja *Podlabina*. Grad na brdu je najbolje očuvani predstavnik starih akropolskih naselja u Istri. Pitoresknost zbijenog mediteranskog gradića, izvanredni vidici koji se pružaju na svu okolicu i savremeno izgrađeni Podlabin čine Labin omiljenim izletištem. Labin je asfaltiranim cestama povezan s Rapcem, Pulom (43 *km*) i Rijekom (60 *km*), makadamskim cestama s Pazinom, Koromačnim i drugim istarskim mjestima.

Na mjestu Labina stajala je prethistorijska gradina, a kasnije rimska Albona. Nađeno je više arhitektonskih i epigrafskih kamenih fragmenata koji su pripadali antičkom naselju. U srednjem vijeku Labin je u posjedu akvilejskog patrijarha; 1420 je pripao Veneciji, koja ga je 1587 utvrdila bedemom. U XVII *st.* širi se izvan gradskih zidova i postepeno izgrađuje na sjeverozapadnoj padini brežuljka. Poslije pada Venecije proživljava sudbinu ostalih istarskih gradova. Labinski rudari su 2. III 1921, da bi poduprli svoje ekonomske zahtjeve i odgovorili na vladine i fašističke provokacije, zaposjeli ugljenokope, organizirali crvene straže i uzeli vlast u gradu (»Labinska republika«), koju su držali do 8. IV 1921, kad je njihova akcija slomljena oružanom intervencijom policije i

vojske. — Najstariji dio naselja sačuvao je srednjovjekovni tvrđavski izgled. Pred gradskim vratima (iz 1587) je trg s gradskom loggiom iz 1662 (obnovljenom 1777), u kojoj je smješten lapidarij. U blizini je renesansna crkva Marije od zdravlja s vrijednim drvenim inventarom. Unutar gradskog bedema sačuvao se prethistorijski kružno-radijalni sistem komunikacija. Uske i krivudave ulice, s mnogo stuba i nadsvedenih prolaza, stvaraju specifične prostorne ugođaje. Župna crkva sv. Marije građena je u XIV *st.* a pregrađivana u XVI *st.*; u njoj ima nekoliko slika nepoznatih mletačkih majstora iz XVII *st.* Na zidovima romaničke crkve sv. Justa vide se ostaci zidnih slika iz XIV *st.* Od ostalih građevina u Labinu ističu se pretorska palača iz XV *st.* s lijepim renesansnim biforama i s više renesansnih i baroknih patricijskih palača: Scampicchio iz XVI *st.*, Vlačić-Franković, Manzin i Negri iz XVII *st.*, Battiala-Lazzarini iz XVIII *st.* (danas mjesni muzej). Ispod brežuljka je gotička kapela iz XV *st.* s ostacima gotičkih fresaka. U Labinu se rodio Matija Vlačić-Franković (Mathias Flacius Illyricus, 1520—75), jedna od najprominentnijih ličnosti iz vremena reformacije.

Izleti: ○ *Rabac* (v.; cestom 5 *km*), odavde trajektom u *Porozinu* na otoku Cresu i dalje u gradić *Cres* (v.; cestom 24 *km*). ○ *Plomin* (v.; cestom 14 *km*) i do motela Vidikovac na rtu *Mašnjak* (16 *km*). ○ *Pula* (v.; cestom 43 *km*).

LASTOVO (17, C, 3), otok (52,7 km^2) u južnodalmatinskoj otočnoj skupini, 13 *km* južno od Korčule od koje ga rastavlja Lastovski kanal. Između brojnih blago zaobljenih vapnenačkih brežuljaka na otoku najviši je Hum, 417 *m*) prostiru se kraške udoline, polja. Od spilja je najveća Rača, u jugoistočnom dijelu otoka. Pretežno strma obala samo je na jugoistoku nerazvedena. Na južnoj obali je prostran i dubok zaljev, sigurno sidrište za vrijeme bure i zapadnih vjetrova. Na istočnom kraju zaljeva je Skrivena luka, s niskom i pješčanom obalom. Zapadna obala Lastova i istočna obala otočića Prežba zatvaraju slikovite i od bure zaštićene uvale: Velo jezero na jugu i Malo jezero na sjeveru. Lastovo ima vrlo blage zime: prosječna temperatura januara, najhladnijeg mjeseca, 8,3°. Vrućinu (prosječna temperatura augusta 24,9°) gotovo beskišnog ljeta (53 *mm*) ublažava maestral. Na otoku nema stalnih površinskih vodenih tokova; pitke vode ima u polju Prgovo. U uskom priobalnom pojasu prevladava kamenjar, ali je unutrašnjost otoka pod šumom i makijom. Naselje Lastovo u sjevernom dijelu otoka povezano je cestom sa selom Ubli na jugozapadnoj obali. Glavni izvor prihoda stanovništva je zemljoradnja (vinogradi, masline, voće); pored nje značajan udio ima i sezonski ribolov (tvornica ribljih konzervi u Ublima). U području Velog jezera, uz novoizgrađenu cestu od sela Ubli do Malog jezera, grade se prvi turističko-ugostiteljski objekti. Otok ima redovitu brodsku vezu sa Splitom, s Velom Lukom i Hvarom, a jedanput sedmično i s Dubrovnikom. — Zapadno od otoka Lastova je nenaseljen otočić *Kopište,* pretežno pokriven šumom. Njegova strma obala je najpristupačnija na jugoistočnoj strani. Sjeverozapadna obala, s prostranim zaljevom koji se grana na nekoliko uvala, pogodna je za sidrenje malih ribarskih brodova. U zaklonjenim uvalama ima pješčanih plaža. Ispred sjeveroistočne obale otoka Lastova reda se skupina nenaseljenih otočića i hridi — *Donji Školji.* Glavni otočići jesu: *Češvinica, Kručica* (s najvišom tačkom cijele skupine, 83 *m*), *Saplun* i *Stomorina.* Viši dijelovi pokriveni su grmljem i šumom. Svojim pješčanim plažama ističe se Saplun. Istočno od Donjih Školja je skupina nenaseljenih otočića i hridi — *Vrhovnjaci.* Obuhvaća otočiće: *Sestrice, Vlašnik* i *Glavat* (svjetionik). Zapadno od Lastova je otočić *Mrčara* (oko 2 km^2); njegova najviša tačka je na 121 *m* nad morem. Od susjednog otočića Prežbe odvojen je prolazom Mali Brod. More oko Mrčare obiluje jastozima.

Otok se za vrijeme grčke kolonizacije na Jadranu spominje pod imenom Ladesta. Ostataka građevina iz rimskog doba i iz ranog srednjeg vijeka ima u uvali Ubli. U ranom srednjem vijeku bio je u posjedu Bizanta, a od IX *st.* pod Neretljanima. 998 osvajaju ga Venecijanci, u XI i XII *st.* pripada Zahumlju (iz tog perioda je predromanička crkvica sv. Luke blizu mjesta Lastova), 1185 dolazi pod vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva, 1221 opet je u sklopu Zahumlja, a 1252 pripada Dubrovniku (1310 dobiva komunalnu autonomiju i statut). U XVI i u početku XVII *st.* u nekoliko navrata izbijaju bune lastovačkih seljaka protiv dubrovačke vlastele. Francuzi vladaju otokom 1808—13, Britanci 1813—15, a Austrija 1815—1918. Rapalskim ugovorom Lastovo je (zajedno sa susjednim otocima) pripalo Italiji. Nakon kapitulacije

LABIN

Italije u Drugom svjetskom ratu (1943) otočani su se uključili u oslobodilačku borbu naroda Jugoslavije.

LASTOVO (17, C, 3), glavno naselje istoimenog otoka; 1700 stan. Leži iznad sjeverne obale (86 *m*), na rubu intenzivno obrađivanog polja. Pristan Lastova je u maloj i plitkoj uvali Sv. Mihovil, zaštićenoj samo od južnih vjetrova; od njega vodi cesta kojom se održava i autobusna veza s Ublima. Neposredno iznad naselja je vrh brežuljka (s meteorološkom stanicom), odakle se pruža izvanredno lijep pogled na istočni dio otoka Lastova, na otočiće Lastovce i na Korčulu.

U početku XI *st.* Venecijanci su ovdje naselili stanovnike iz starijeg naselja koje su razorili 998. Najstariji arhitektonski spomenik u mjestu je ruševna romanička crkvica sv. Ivana. Crkva sv. Kuzme i Damjana na trgu, u svom najstarijem dijelu je iz XIV *st.* Gotičkom brodu iz tog vremena dodani su (1473) renesansni pobočni brodovi i zvonici na preslicu. Na glavnom oltaru je slika sv. Kuzme i Damjana, rad kasnorenesansnog slikara Giovannija Lanfranca. Dobrić Dobrićević (Boninus de Boninis), štampar iz Lastova, poklonio je crkvi renesansnu brončanu škropionicu ukrašenu reljefima (kraj XV *st.*). Ciboriji na dva pobočna oltara rađeni su, vjerojatno, po uzoru na Andrijićev u korčulanskoj katedrali. Od slika u crkvi ističe se »Pietà«, rad nepoznatog venecijanskog majstora iz 1545. Loggia prekoputa crkve podignuta je u XV *st.* Na ulazu u mjesto je crkva sv. Vlaha koja se spominje potkraj XII *st.*; pregrađena je u XIV *st.* Uz nju je, poslije lastovske bune od 1607, sagrađena kapela sv. Ivana, a oko crkve obrambeni zid i kula (kasnije pregrađena u stambenu zgradu). Na groblju je crkvica Gospe od polja iz XIV *st.*; oltarna slika rad je Pier Francesca Bissola, a dar Dobrića Dobrićevića, koji je na njoj vjerojatno prikazan kao donator. — Iznad naselja sačuvali su se ostaci kaštela srušenog odmah poslije lastovske bune; tu je za vrijeme francuske vladavine podignuta tvrđava. — U Lastovu se sačuvala slikovita narodna nošnja koju Lastovčani oblače prilikom svečanosti.

Izleti: ○ *Glavica* (184 *m*), sjeverozapadno od mjesta. Pogled na otok Korčulu. ○ Sjeveroistočni vrh otoka (204 *m*). Pogled na otočiće Lastovce. *Hum* (417 *m*), najviši vrh otoka. ○ *Skrivena luka* (v.), na južnoj obali otoka, i svjetionik na Rtu Struga. ○ *Lastovci* (morem iz Lučice na sjevernoj strani otoka).

LASTVA (Donja i Gornja; 24, B, 1), dvojno naselje u Tivatskom zaljevu, u Boki Kotorskoj, oko 800 stan. Ima blagu klimu, bujnu vegetaciju i pješčane plaže. Naselje Gornja Lastva je na brijegu, među maslinicima. Između Donje Lastve, koja leži uz more, i Tivta izgrađeno je turističko naselje. Preko Lastve uz more vodi cesta iz Kotora u Tivat.

U *Donjoj Lastvi* nađeno je predmeta iz rimskog doba. U srednjem vijeku tu su bili ljetnikovci kotorskih patricija. U crkvi se ističe oltarska slika »Sv. Tripun«, rad grčkog slikara iz porodice Moskos (XVII *st.*). U *Gornjoj Lastvi* ističe se svojim položajem srednjovjekovna crkvica sv. Vida. Na mramornom oltaru župne crkve slika A. Trevisanija (XVII/XVIII *st*). — U blizini ruševine srednjovjekovnog naselja *Pasiglav* na Vrmcu.

Izleti: v. *Kotor*

LAVDARA (11, B, 3), otočić jugoistočno od Dugog otoka. Dug je 3,9 *km*, širok 1 *km*; najveća visina 87 *m*. Obala je dobro razvedena (veća uvala je Veli Bok). More oko otočića obiluje ribom. Na otočiću su privremeni stanovi pastira i ribara. Stanovnici Kukljice (Ugljan) i Salija (Dugi otok) iskorištavaju njegove kamenolome.

LEPETANE (24, B, 1), selo i pristan na poluotoku Vrmac, na obali tjesnaca Verige u Boki Kotorskoj; oko 230 stan. Sastoji se od obalnog *(Donje Lepetane)* i unutrašnjeg dijela *(Gornje Lepetane).* S

naseljem Kamenari na suprotnoj obali tjesnaca Lepetane su povezane trajektom.

Pod današnjim nazivom, koji je dobio po peraštanskoj porodici Lepetan, naselje se spominje od XV *st.* U zaseoku *Veće brdo* sačuvala se srednjovjekovna crkvica sv. Ilije. Crkva sv. Antuna na obali ima oltarsku sliku Tiepolove škole iz XVIII *st.* Uz kuću Ivovića sačuvan je renesansni park.

Izleti: v. *Kotor* i *Tivat*

LIMSKI ZALJEV (Limski kanal; 2, B, 3), oko 9 *km* duga i prosječno 600 *m* široka morska uvala na zapadnoj obali Istre, između Poreča i Rovinja. To je u stvari potopljeni dio Limske drage, koja se nastavlja u unutrašnjost kao kraška dolina; tom dolinom povremeno teče potok Lim. Na prelazu iz kopnenog u morski dio Limski zaljev ima karakterističan izgled kanjona sa stranama višim od 100 *m*, koje se prema moru spuštaju na 20 *m*.

Strane zaljeva su pod makijom. U njegovom donjem dijelu izbijaju, osobito u zimskim mjesecima, jake vrulje. U dnu Limskog zaljeva, koji je bogat ribom, uzgajaju se kamenice i dagnje. Unutrašnji kraj Limskog zaljeva, na kojem je izgrađen motel, ima asfaltirani prilaz na cestu Pula—Poreč.

Zaljev je u antičko doba dijelio ager Poreča i Pule; otuđ mu i naziv (lat. limes *granica*). Na njegovom unutrašnjem kraju je *Gradina*, ilirsko utvrđenje s nekropolom. Ostataka velike ilirske gradine ima i na brežuljku Sv. Martin. Uz obalu zaljeva nižu se brojne spilje u kojima su otkriveni tragovi ljudskog života s kraja neolitika. U jednoj od tih spilja živio je, prema legendi, u početku XI *st.* Romualdo, osnivač benediktinskog *samostana sv. Mihovila*, čije se ruševine nalaze visoko iznad obale na sjevernoj strani zaljeva. Na tom mjestu sagrađena je u VI *st.* starokršćanska crkvica sv. Mihovila, pregrađena u ranom srednjem vijeku (tragovi fresaka i starohrvatsko groblje oko crkve). U XI *st.* sagrađen je uz nju samostan (sačuvano jedno krilo s klaustrom), s jednobrodnom crkvicom (1041); u njoj su ostaci zidnih slika iz XI *st.*

LIPICA v. *Koper*

LISARICA (11, C, 1), seoce u Velebitskom kanalu, nasuprot Ljubačkim vratima; 26 stan. Leži uz Magistralu, u dnu uske potopljene drage koja je zaštićena od bure.

Izleti: v. *Starigrad — Paklenica*

LIŽNJAN (3, B, 2), ribarsko selo na vapnenačkoj zaravni (60 *m* aps. vis.), 12 *km* jugoistočno od Pule; 700 stan. Ispod sela je lijepa plaža. Pitka tekuća voda; mogućnost sportskog ribolova, a u okolici i lova na divljač (zečevi, jarebice, fazani). Ližnjan je preko Šišana povezan s Pulom asfaltiranom cestom. U blizini uvale *Kuje* otkriveni su ostaci antičkih građevina.

Izleti: v. *Medulin*

LOKRUM (21, B, 2), otočić, oko 700 *m* jugoistočno od Dubrovnika, 0,8 *km²*. Najveća visina otoka je 91 *m*. U njegovom južnom dijelu je 10 *m* duboko slankasto jezero *Mrtvo more*. Sjeveroistočna obala je niska i uz nju mogu pristati samo čamci, a jugozapadna je strma i nepristupačna. Na istočnoj obali Lokruma je mala luka Portoć, iz koje vodi put do ostataka nekadašnje tvrđave i pristana Bočine na sjevernoj strani otoka. Na južnom dijelu otoka je dvorac, napušteni benediktinski samostan i paviljon dječjeg odmarališta. Lokrum, omiljeno izletište domaćih i stranih turista, stavljeno je kao nacionalni park pod zaštitu.

Ime otočića vjerojatno je izvedeno od latinskoga acrumen (kiselo voće). Dubrovčani su ovdje 1023 sagradili benediktinski samostan s crkvom. Trobrodna bazilika, građena u romaničkom stilu, kasnije je dva puta produživana, pa je njen zvonik (u isti mah i obrambena kula) ostao unutar crkve. Crkva, stari samostan i dio novog (iz početka XIV *st.*) stradali su u velikom potresu 1667. Na Lokrumu se navodno 1191 iskrcao engleski kralj Rikard Lavljeg Srca, zatečen olujom na povratku iz krstaškog rata. Od nekoliko crkvica sačuvane su crkvica Navještenja i kapela sv. Vlaha iz 1557. Na traženje Dubrovčana lokrumski samostan priključen je 1466 kongregaciji sv. Justine u Padovi, što je kasnije išlo u prilog namjeri Venecije da zaposjedne Lokrum i tako ugrozi Dubrovnik. 1631 iskrcali su Venecijanci na Lokrumu 200 vojnika i počeli utvrđivati otok. Kad su na to Dubrovčani otvorili topovsku vatru s tvrđave sv. Ivana, Venecijanci su se povukli. Samostan je napušten 1798, a otok je prodajom došao u posjed dvanaestorice građana. Francuzi su za vrijeme Napoleonovih ratova na najvišoj tački otoka sagradili *Fort Royal*, utvrdu u obliku zvijezde. Austrija je tridesetih godina XIX *st.* tu utvrdu pojačala izgradnjom tzv. *Maksimilijanova tornja*. Lokrum je 1859 kupio nadvojvoda Maksimilijan Habsburški i na porušenom dijelu samostana dao sagraditi dvorac u obliku tornja, a oko cijelog samostana urediti park sa mnogo egzota. Nakon Maksimilijanove pogibije (1867 u Meksiku) dvorac je promijenio nekoliko vlasnika, među kojima je bio i austrijski prijestolonasljednik Rudolf. Na Lokrumu je sada Biološki institut Jugoslavenske akademije, prirodoslovni muzej i memorijalni muzej Ruđera Boškovića.

LOPAR (9, A, 1), selo u istoimenom zaljevu na sjeverozapadnom dijelu otoka Raba; 980 stan. Ima oko 1500 *m* dugu pješčanu plažu s borovom šumicom. Autobusna veza s Rabom.

Selo je dobilo ime po crkvici sv. Marije (Sta Maria Neopari), koja se spominje još u XIV *st.* Na lokalitetu *Punta Zidine (Rt Zidine)* vide se ostaci antičke fortifikacione arhitekture. Po predaji, u Loparu se rodio legendarni osnivač republike San Marino, klesar Marin.

Izleti: ○ Cestom: *Supetarska draga* (v.; 6 *km*), *Kampor* (v.; 10 *km*), *Rab* (v. 14 *km*). ○ *Baška* (v.; morem 10 *Nm*).

LOPUD (20, D, 3), otok s istoimenim naseljem i malom lukom u skupini Elafitskih otoka, sjeverozapadno od Dubrovnika; 4,63 *km²*. Od otoka Šipana dijeli ga prolaz Lopudska vrata, a od Koločepa Koločepska vrata. Reljefno se izdvajaju dva paralelna vapnenačka bila; više, sjeveroistočno bilo (216 *m*) strmo se spušta prema moru, pa je sjeveroistočna obala teže pristupačna. Kao produženje tih bila na sjeverozapadu je hrid Sv. Mihajlo, a na jugoistoku Mali i Veliki Skupio i otočić Skupio. Po sredini otoka pruža se dolomitna udolina s maslinama, vinovom lozom i južnim voćem; njeni krajnji potopljeni dijelovi tvore na sjeverozapadu uvalu Lopud, a na jugoistoku uvalu Šunj (vrlo pogodna za kupanje). Na otoku ima žive vode. Padine bila su pod šumom i vinogradima. Jedino naselje, Lopud (oko 400 stan.), leži na unutrašnjem kraju uvale Lopud (prostrana plaža). Kamene kuće okružene su vrtovima s palmama, čempresima, limunima, narančama i drugim suptropskim biljem. Povoljne klimatske prilike (2584 sunčana sata na godinu), bujna vegetacija i blizina Dubrovnika (redovna brodska veza) pridonose razvoju Lopuda u značajno kupališno i turističko mjesto.

U antici grčko (Delaphodia), zatim rimsko naselje (Lafota), Lopud je od XI *st.* u sastavu Dubrovačke republike; od 1457 je sjedište knežije. U XV *st.* naseljeni su na otoku prebjezi iz krajeva pod Turcima. Lopuđani su se rano orijentirali na pomorstvo. Svojim brodovima sudjelovali su u XVI *st.* u ratnim pohodima španjolskih vladara na Tunis, Alžir, Portugal i Englesku, pa je u narodnu predaju ušla uzrečica o »trista Vica udovica« poginulih pomoraca s Lopuda (pjesničku verziju legende dao je Antun P. Kazali). Potkraj XVI *st.* Lopud ima, prema kronici S. Razzija, 2 samostana, 30 crkava i veći broj ljetnikovaca. Od toga se do danas sačuvao samo dio. Najstariji spomenici otoka jesu ruševine predromaničke crkvice sv. Ilije (zidna slika), sv. Petra, sv. Nikole, sv. Maura i sv. Ivana (fragmenti pleterne ornamentike). Uvalu Lopud su branile dvije tvrđave: jedna na poluotoku, a druga (Sutvrač, Španjolska tvrđava, iz 1563) na podnožju najvišeg vrha. Na ulazu u luku je crkva sv. Trojstva (XVI—XVII *st.*), koju je dao sagraditi dubrovački pomorac Vice Bune (1559—1612); u crkvi mu je grobnica s epitafom. Nad lukom je franjevački samostan s klaustrom, osnovan 1483, napušten 1808. Utvrđen je obrambenim zidom (iz 1516) i kulom (iz 1592). U samostanskoj crkvi sv. Marije od Špilice čuvaju se: poliptih venecijanskog slikara Pietra di Giovanni (1523), triptih iz radionice Nikole Božidarevića, dijelovi poliptiha Girolama da Santacroce, »Raspeće«, rad jednog člana venecijanske porodice Bassano, slika »Marija u vijencu cvijeća«, rad nekog flamanskog slikara talijanskog smjera XVII *st.*, rezbarena korska sjedala iz XV *st.* Uz obalu je ruševni ljetnikovac brodovlasnika Miha Pracata (1522—1607), ljetnikovac biskupa Nikole Brautića (kraj XVI *st.*), obnovljeni ljetnikovac Đorđić (kasnije Mayneri) s lijepim parkom, napušteni dominikanski samostan, građen u prelaznom stilu iz gotike u renesansu (1482). Na dominantnom položaju iznad mjesta stoje ruševine Kneževog dvora, jednokatne gotičke građevine s vrtom na terase. Lopud okružuje nekoliko obrambenih kula (kod napuštenog samostana sv. Katarine, u ulici Narikle, u sjevernom dijelu naselja). Put Viktora Dyka vodi do jugoistočne strane otoka, gdje je nad uvalom Šunj crkva Gospe od Šunja (iz XV *st.* podignuta na mjestu kapele iz XII *st.*, dograđivana do XVII *st.*) s drvenim rezbarenim glavnim oltarom; u crkvi se čuvaju slike: »Bogorodica s djetetom« (Jacopo Palma st.?), »Bogorodica sa svecima« (Natalino da Murano?), »Navještenje« i »Sveta obitelj« (rano-

barokni umbrijski slikar), dijelovi poliptiha Mateja Junčića iz 1452.

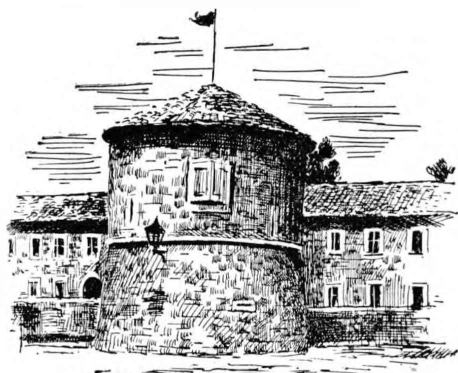
Izleti morem: ○ *Koločep* (v.; 2,8 *Nm*). ○ *Dubrovnik* (v.; 7,5 *Nm*). ○ *Rijeka Dubrovačka* (v.; 8 *Nm*). ○ *Zaton* (v.; 6 *Nm*). ○ *Trsteno* (v.; 2,3 *Nm*). ○ *Slano* (v.; 7 *Nm*). ○ *Ston* (v.; 14,6 *Nm*). ○ *Suđurađ* na Šipanu (v. *Šipan*; 1,9 *Nm*).

LOŠINJ (7, —, —), otok (74,68 *km*²) u zapadnom nizu Kvarnerskih otoka. Od Cresa ga odvaja 11 *m* širok umjetni kanal (Osorski tjesnac), preko kojeg je izgrađen most. Lošinj je dug 31 *km*. Građen je pretežno od krednih vapnenaca i dolomita; u zapadnom dijelu poluotoka Kurila ima i nanosa pijeska. Sjeverni i južni dijelovi otoka znatno su širi i prostraniji od srednjeg dijela, uzanog pojasa zvanog Privlaka. Sa zapadne strane Privlake je prostrani zaljev (dug 5,6 *km*, širok do 1 *km*); ubraja se među najljepše zaljeve na jadranskoj obali. U njemu su dvije uvale: Kovcanja i Luka Mali Lošinj. U nizu uvala južno od zaljeva ističe se Čikat. Na sjeveru se diže bilo Osoršćica (najviši vrh Televrina 588 *m*), a u jugoistočnom dijelu je najviši ispon Grgošćak (243 *m*). U luci Malog Lošinja Privlaka je prokopana i time Lošinj podijeljen u dva dijela: preko prokopa je prebačen most. Sjeverozapadna obala Lošinja je strma, stjenovita i zbog nerazvedenosti nepodesna za pristajanje; srednji dio zapadne obale, naprotiv, veoma je razveden. Istočna obala položitija je od zapadne; u srednjem dijelu je nerazvedena i izložena buri, dok su u jugoistočnom području brojne uvale. Pred jugoistočnom obalom ređaju se otočići Vele i Male Orjule, Trasorka, Kozjak i dr. Otok ima blagu klimu i zimzelenu vegetaciju (mirta, česvina, lovor i dr.), izuzev najviših dijelova na sjeveru; oko Velikog Lošinja, Čikata i duž jugozapadne obale su borove šume. Prosječna januarska temperatura je 7,3°C. Godišnja količina oborina 1008 *mm* (s maksimumom u jesen). Pet većih naselja — Nerezine, Sv. Jakov, Ćunski, Mali i Veli Lošinj — spojeno je cestom. Nekad značajan po svojoj pomorskoj i brodograđevnoj ulozi, Lošinj postaje potkraj XIX *st.* jedan od otoka na kojem se turizam razvija u sve većim razmjerima; 1892 Mali i Veli Lošinj proglašeni su klimatskim mjestima. Posljednja dva decenija tome je naročito doprinijela izgradnja vodovoda (iz Vranskoga jezera) i dovođenje električne struje s kopna. Pored turizma, u privredi otoka znatan udio ima brodogradnja i ribarstvo. Središte otoka je Mali Lošinj, preko kojeg se odvija saobraćaj lošinjskih naselja s okolnim otocima i susjednom obalom.

Lošinj je naseljen od prethistorijskih vremena (gradine na brežuljcima podno Osoršćice i oko Luke Malog Lošinja). U antici Lošinj i Cres imaju zajedničko ime Apsirtide. Na nekoliko mjesta otkriveni su ostaci rimskih vila (villae rusticae: Liski, Sv. Jakov, Studenčić kraj Ćunskog). U srednjem vijeku nenaseljen, Lošinj pripada osorskim crkvenim i svjetovnim feudalcima, dijeleći stoljećima sudbinu otoka Cresa sve do najnovijeg vremena. — Iz razdoblja romanike sačuvalo se nekoliko eremitskih crkvica (Sv. Lovreć nedaleko od Osora, Sv. Petar i Sv. Marija Magdalena ispod Osoršćice, Sv. Jakov u istoimenom selu). Prvi doseljenici s kopna spominju se 1280. Njihova naselja stekla su, ugovorom s Osorom 1389, samoupravna prava. Ime Lošinj u dokumentima se spominje prvi put 1384 (Isola di Lussin). Postepenim propadanjem Osora od XV *st.* raste sve više značenje i uloga naselja Veli i Mali Lošinj. U XVIII i XIX *st.* otok proživljava razdoblje intenzivnijeg razvoja trgovine, brodogradnje i pomorstva. Poslije propasti Venecije Lošinj je pod Austrijom, odnosno Austro-ugarskom, do njenog sloma 1918; okupiran od Italije, ostao je pod njenom vlašću do 1943. Od njemačkih okupatorskih trupa definitivno oslobođen 20. IV 1945.

LOVĆEN (23, D, 3), planinski masiv u Crnoj Gori između Cetinjskog polja na istoku i Kotorskog zaljeva na zapadu. Na istoku se postepeno diže s prostrane kraške površine, a na zapadu se strmo spušta prema moru. Ispod njegovih najviših dijelova (Štirovnik 1749 *m* i Jezerski vrh 1660 *m*) ima tragova iz glacijalnog doba (Jezero, Podjezero i dr.). Klima zapadnog dijela Lovćena je pod utjecajem sredozemne, a istočnog dijela pod utjecajem planinske umjerene klime. Na sjevernoj strani uspijevaju biljke umjerene klime i listopadna šuma (naročito bukova), a na strani okrenutoj moru ima elemenata sredozemne flore. Vodom obiluju samo Ivanova Korita. U uvalama su katuni (pastirski stanovi), naseljeni samo preko ljeta.

Nacionalni park Lovćen leži između cesta koje od obale vode do Cetinja (Kotor—Cetinje, 1879—84; Budva—Cetinje). Od pristana u Kotoru cesta vodi uz dio gradskih zidina, a onda se postepeno diže do južnog industrijskog predgrađa Kotora, *Škaljara* (1,5 *km*). U Škaljarima su ruševine crkvice sv. Dujma (kraj XII *st.*), barokna crkva sv. Marije s ugrađenim fragmentima romaničke dekorativne plastike, crkva sv. Vicencija (iz 1830), s baroknim oltarom iz napuštene kotorske crkve Gospe od anđela; na groblju grobovi strijeljanih mornara iz ustanka u Boki Kotorskoj 1. II 1918. — Od Škaljara cesta vodi serpentinama ispod Lovćena i Goražde (iznad ceste crkvica sv. Križa koja se spominje prvi put 1331) do raskršća *Trojica* (6,5 *km*, 231 *m*) sa starom tvrđavom; pogled na Kotorski i Tivatski zaljev. Cesta se dalje diže do kote 467 *m* gdje počinju serpentine, poslije kojih duži ravni potez ceste vodi do raskršća *Krstac* (22 *km*, 926 *m*), odakle se pruža posljednji i najljepši pogled na Boku Kotorsku i brda koja je okružuju. Tu se prema jugu odvaja cesta koja ispod Štirovnika, kroz Kuk i Ivanova Korita, vodi u Cetinje. Od Krstaca se kroz Vuči do dolazi do sedla *Veliki Bostur* (1357 *m*), u uvali između dva najviša vrha Lovćena, Štirovnika i Jezerskog vrha. Odavde vodi put kroz selo Mali Bostur na *Štirovnik*, a cesta do ispod *Jezerskog vrha*, na kojem je kapelica s grobnicom Petra Petrovića Njegoša (1813—1851). Sa Štirovnika i Jezerskog vrha pruža se pogled na veliki dio Crne Gore, na Skadarsko jezero i na obalu od Budve do Bara (ispod Jezerskog vrha je malo jezero). Na visini od 1480 *m* je prihvatna kuća, a na *Ivanovim Koritima* (1264 *m*, prilaz cestom iz Cetinja) planinarski dom »Lovćen«, klimatsko lječilište i hotel. Od Krstaca dolazi se cestom u selo *Njeguši* (900 *m*), rodno mjesto Petra Petrovića Njegoša; s desne strane ceste je stara crkva, a s lijeve strane, ispod ceste, nekadašnja ljetna rezidencija Petrovića-Njegoša. Od sela Njeguši cesta se u serpentinama diže do sedla *Bukovica* (1274 *m*), a zatim se spušta u kameniti pejzaž Crne Gore. Kod *Čekanja* (36 *km*) priključuju se lokalne ceste iz Grahova (42 *km*) i Danilovgrada (45 *km*). Lovćenska cesta postepeno se spušta kroz selo Bajice i Cetinjsko polje u *Cetinje* (48 *km*, 672 *m*), ranije glavni grad Crne Gore. Tu je Ivan Crnojević podigao svoj dvor (1482) i manastir (1484—85). Manastir, u nekoliko navrata uništavan i obnavljan, postao je 1785 rezidencija crnogorskog mitropolita. Iznad manastira je okrugla kula Tablja, a na sredini trga Biljarda, utvrđena rezidencija iz 1838 (danas su u njoj smješteni memorijalni Njegošev muzej, Etnografski muzej i Muzej Narodnooslobodilačke borbe); u posebnoj zgradi uz Biljardu nalazi se reljef Crne Gore. Na Trgu Maršala Tita, prekoputa Biljarde, stoji nekadašnji novi Knežev dvor (danas Historijski muzej s arheološkom zbirkom). U parkiranom prostoru sjeveroistočno od Kneževog dvora je Zetski dom, podignut 1884; u njemu je bila u prvo vrijeme Skupština, pozorišna dvorana i čitaonica. U parku, uz cestu koja vodi prema Budvi, nalazi se zgrada Umjetničke galerije (djela jugoslavenskih umjetnika). Tu se odvaja cesta prema Titogradu; uz cestu je (4 *km* od Cetinja) *Lipska pećina*, jedna od najljepših kraških spilja Jugoslavije, duga 600 *m*. — Cesta iz Cetinja prema Budvi vodi kraj *Vlaške crkve*, zatim prolazi krševitom dolinom Rudinica paralelno s potezom starog cetinjskog vodovoda do *Obzovice* (crkva sv. Vasilija iz XVIII *st.*) pa se Bukovačkim ždrijelom (15 *km* od Cetinja, 824 *m*) penje duž padina Maine Gradine (1282 *m*, desno), i prolazeći kroz selo Brajići, vodi do Martinovića (19 *km*, 791 *m*), gdje se počinje postepeno spuštati. Kod obeliska-vidikovca (s lijeve strane) otvara se pogled na jadransku obalu do Bara i na otvoreno more; poslije toga cesta naglo silazi u širokim serpentinama kroz plodnu dolinu Maine,

CETINJE, Biljarda

pored manastira Podostroga (v. *Budva*, izleti), Podmaina i Stanjevića. Kod Boreta (32 *km*) cesta izbija na Magistralu (do Svetog Stefana 7 *km*, Petrovca 16 *km*, Bara 41 *km*, Ulcinja 76 *km*). Duž Slavenske plaže Magistrala vodi do *Budve* (v.; 35 *km* od Cetinja), a odande kroz Grbalj (Župa Kotorska) prema Tivtu; od nje se odvaja cesta do Trojice, gdje izbija na Lovćensku cestu.

LOVIŠĆE (Lovište; 17, D, 3), selo i lokalno središte na krajnjem sjeverozapadnom dijelu poluotoka Pelješca; oko 20 stan. Leži na južnoj obali uvale Luka, na dnu plodne kraške doline, omeđene uzvišenjima Žegovo (112 *m*), Braduša (206 *m*) i Srednja glava (304 *m*). Stanovnici se bave uglavnom gajenjem vinove loze i ribolovom. U blizini Lovišća su brojne male uvale (Pržina, Česminova, Križica, Rasoha, Bezdija) s plažama. U sjevernom dijelu uvale Luka je zaselak Mirce (Mirci). Saobraćaj s Korčulom obavlja se motornim čamcima.

U vrijeme rimske vladavine ovdje je bila etapa na pomorskoj komunikaciji Corcyra nigra (Korčula) — Narona (Vid kod Metkovića), a nađeni su i tragovi rimske villae rusticae. Slavensko naselje datira vjerojatno iz IX *st.* — U Narodnooslobodilačkom ratu 1941—45 Lovišće je tačka preko koje je bila održavana stalna veza između Korčule i područja Biokova, i uporište naoružanih brodova. Tu je osnovan i Prvi mornarički odred Južnog Jadrana.

LOVRAN (4, A, 2), gradić i morsko kupalište na Liburnijskoj obali (istočna Istra), 6 *km* južno od Opatije; 2745 stan. Sastoji se od stare gradske jezgre povrh male uvale i od novijeg dijela koji se razvio na pristrancima Gorice (712 *m*), ogranka Učke. Srednja januarska temperatura 5,8°C, a srednja julska 23,3°C, godišnji prosjek sunčanih sati — 2230. Bilo Učke zaštićuje Lovran od hladnih zimskih vjetrova, a ljeti svježi zrak s Učke ublažuje vrućinu. Bujna mediteranska vegetacija okružuje lovranske vile, hotele i odmarališta. Potkraj prošlog stoljeća počeo se razvijati kao centar zimskog turizma, pa su s tim u vezi izgrađeni brojni hoteli. Osim dvije uređene plaže s javnim kupalištima, ima mnogo manjih plaža pojedinih hotela i odmarališta. Gosti imaju mogućnosti za bavljenje raznim sportovima na vodi (jedrenje, skijanje na vodi i sportski ribolov). — Od Lovrana do Opatije i Voloskog vodi 12 *km* duga obalna promenada. Lovran je asfaltiranom cestom povezan s glavnim istarskim mjestima, a preko Rijeke s Magistralom. Autobusnim linijama dobro je povezan s Rijekom i svim mjestima na Opatijskoj rivijeri. Izleti brodovima i autobusima.

Pod imenom Lauriana naselje se prvi put spominje u VII *st.* Od 1275 u posjedu pazinskih grofova, zatim goričkih knezova i najzad Habsburgovaca. Za vrijeme borbi uskoka s Venecijom dvaput je paljeno (1599 i 1614). — Obrambeni zid uglavnom je porušen. Na južnim vratima, okrenutim prema moru, sačuvane su kuke nekadašnjeg pokretnog mosta. Na gradskom trgu, uz srednjovjekovnu gradsku kulu i crkvu s romaničkim zvonikom, ima niz baroknih kuća. Crkva iz XIV *st.*, s gotičkim svodom iz XV *st.*, proširena je u XVII i XVIII *st.* Zidne slike — najkvalitetniji i najkompletniji ansambl gotičkih zidnih slika kvarnerskog područja — radio je anonimni istarski majstor nešto prije 1479. Uz more je romanička crkvica, obnovljena u doba gotike, s portalom ukrašenim pleternim ornamentima i s »lopicom«, specifičnim istarskim trijemom. U crkvici ima ostataka kasnogotičkih zidnih slika (XV *st.*) i glagoljska nadgrobna ploča iz XVI *st.*

LOVRAN

Izleti: ○ *Učka:* 1. Najkraći put preko Lignja, Ivulića, raskršća Kaluži i sedla Vrata do vrha Učke (1396 *m*). 2. Cestom do Lovranske drage (8 *km*), odavde putem kroz Jakuse na vrh. 3. Cestom kroz Opatiju i Matulje do hotela pod Učkom (922 *m*). 4. Cestom kroz Iku i Veprinac do hotela. 5. Pješačkim putem kroz zaselak Dobrec do hotela. ○ Obalnom cestom prema jugu: *Medveja* (v.; 3 *km*), *Mošćenička Draga* (v.; 7 *km*). ○ Putem uz obalu prema sjeveru: *Ika* (v.), *Opatija* (v.; 6 *km*).

LOVREČ (Sv. Lovreč Pazenatički; 2, B, 3), naselje u zapadnom dijelu Istre, 14 *km* jugoistočno od Poreča, na asfaltiranoj cesti Pula—Piran—Trst; oko 350 stan.

Ime je dobilo po crkvici sv. Lovre iz VIII *st.* (na groblju). Župna crkva sv. Martina, sa tri apside, građena je u IX/XI *st.*; novo pročelje dobila je 1838. U pokrajnim apsidama ostaci fresaka iz XI i XV *st.* Drveni oltar je djelo domaćeg majstora iz XVI *st.* Uz crkvu je gradska loggia iz XV *st.* (lapidarij), a nasuprot njoj, na trgu, stup sramote. Srednjovjekovni gradski bedem je dobro očuvan; njegovi najstariji dijelovi su iz X—XI *st.* Kraj gradskih vrata je crkvica sv. Blaža iz 1460, građena u oblicima pučke gotike; u unutrašnjosti rustične freske sa glagoljskim sgrafitima.

LOVREČICA (2, B, 3), naselje i luka na zapadnoj obali Istre, između Novigrada i Umaga; oko 130 stan. Leži uz asfaltiranu cestu Vrsar—Poreč—Savudrija. — Barokna kapela sv. Lovreča iz osnova je izmijenjena u XIX *st.* (ranobarokna krstionica i škropionik iz 1712).

Izleti: v. *Umag*

LOŽIŠĆA (17, A, 1), selo na zapadnom dijelu otoka Brača, oko 1 *km* istočno od sela Luka Bobovišća; 437 stan. Stanovnici se uglavnom bave gajenjem vinove loze i maslina; dopunsko zaposlenje nalaze u pogonu za preradbu plastičnih masa. Ložišća su cestom, preko Bobovišća i Dračevice, povezana s ostalim naseljima na otoku; preko Luke Bobovišća imaju brodsku vezu sa Splitom.

U blizini sela, na putu u Nerežišća, vidi se prethistorijska gomila *(Vela gomila)*. Iznad uvale Vičja luka je gradina Rat (nalazi iz brončanog doba i grčke kolonizacije), a na sjeveroistoku od sela predromanička crkva Gospe Stomorice iz XI/XII *st.* Župna crkva iz 1820 (kasnorenesansnih oblika) kasnije je nadograđena. U selu je spomenik palim borcima Narodno-oslobodilačkog rata.

LUKA (10, A, 2), selo na istočnoj obali Dugog otoka; 298 stan. Leži u istoimenoj uvali, jugoistočno od Vele Straže (338 *m*), najvišeg vrha na otoku. Stanovnici se bave ribolovom i zemljoradnjom. U selu ima vrtova, maslinika i šume. U blizini su tri spilje, od kojih je najljepša *Kozja peć*. Luka ima brodsku vezu sa Zadrom i okolnim otočnim naseljima.

Srednjovjekovna crkva djelomično je pregrađivana. Slika »Mrtvi Krist«, dio ranijeg poliptiha, rad je nepoznatog domaćeg slikara iz XV *st.*

Izleti: v. *Sali*

LUKA (20, C, 2), selo i uvala na sjeveroistočnoj obali Pelješca, u kanalu Malog Stona, sjeverozapadno od Stona; 252 stan. Leži u maloj uvali na jugoistočnoj strani poluotoka Kulina, u plodnoj kraškoj udolini. Stanovnici se bave vinogradarstvom, ribolovom i uzgojem školjkaša. U uvali Luka su lijepe plaže. Asfaltirana cesta povezuje luku s Malim Stonom.

Izleti: ○ *Ston* (v.; cestom 4 *km*). ○ *Bistrina* (v. *Ston*, izleti; morem 2 *Nm*), uzgajalište kamenica i daganja. ○ *Duba* (v.; putem 3 *km*). ○ *Klek-Neum* (v.; morem 11 *Nm*).

LUKA ŠIPANSKA v. *Šipan*

LUKORAN (11, B, 2), selo na sjevernoj obali otoka Ugljana; 1197 stan. Sastoji se od *Velikog Lukorana*, uz istoimenu uvalu, i *Malog Lukorana* uz uvalu

Sutomišćica. Stanovnici se bave zemljoradnjom (povrće, masline, vinova loza), uzgojem ovaca i ribolovom. Lukoran ima plažu, borovu šumu i dovoljno vode. Brodske veze s naseljima na otoku Ugljanu i sa Zadrom.

Iz rimskog doba potječu ostaci arhitekture i grobova na više mjesta u selu. Hrvatsko naselje spominje se u dokumentima od XI *st.* (Laucarani, Lukarano, Luko). U srednjem vijeku Lukoran je bio posjed benediktinaca sv. Krševana u Zadru. Crkvica na groblju, s obilježjima romaničkog stila, pregrađena je u XVII *st.* — Ispod Zmorašnjeg Lukorana su ostaci gotičke crkve i zgrade; sagradili su ih, po predaji, egipatski monasi u XIV *st.*

Izleti: v. *Preko*

LUKOVO (8, D, 1), selo 13 *km* južno od Jurjeva; 82 stan. (s okolnim zaselcima 336 stan.). Strmom stazom (3 *km*) povezano je s Magistralom, uz koju je zaselak i autobusna stanica *Ažić Lokva.*

LUKOVO ŠUGARJE (11, B, 1), selo južno od Karlobaga, uz Magistralu; 256 stan. Leži nedaleko od istoimene uvale, koju s otvorenim morem spaja kratak tjesnac. Lukovo Šugarje je središte niza zaselaka smještenih na goloj i strmoj velebitskoj primorskoj padini.

LUMBARDA (19, B, 2), selo i mala luka na krajnjem istočnom dijelu otoka Korčule, između uvale Pržina i Bili Žal; 1144 stan. Sastoji se od starijeg dijela, iznad uvale Prvi žal, i novijeg dijela uz obalu. Istočno od naselja pruža se Lumbardsko polje, pokriveno crvenkastim i žućkastim pleistocenskim pijeskom, na kojem dobro uspijeva vinova loza (poznato vino »grk«). Stanovnici su zemljoradnici, ribari, kamenoklesari. Podvodni ribolov od Bilog žala do Vrbovice. Asfaltiranom cestom preko grada Korčule, od koje je udaljena 6 *km*, Lumbarda je povezana s ostalim naseljima na otoku.

Na brežuljku *Koludrtu,* sjeverno od sela, nađeno je uz ruševine srednjovjekovne crkve sv. Ivana nekoliko fragmenata grčkog natpisa iz IV *st.* pr. n. e., uklesanog u kamen (danas u Arheološkom muzeju u Zagrebu). Taj natpis je u stvari psefizma (odluka skupštine) o podjeli zemlje stanovnicima novoosnovane grčke kolonije. U popisu kolonista, uz grčka imena susreću se i neka ilirska. S područja Lumbarde ima i drugih sitnijih grčkih nalaza (keramika, novac). U selu je srednjovjekovna crkva, nekoliko ljetnikovaca nekadašnjih korčulanskih patricija, rodne kuće kipara Frana Kršinića (1897) i Ivana Lozice (1910—1943, sa spomen-pločom).

Izleti: v. *Korčula*

LUN (8, C, 2), selo na otoku Pagu, najsjevernije naselje na istoimenom poluotoku; 551 stan. Leži na zaravni, podalje od obale na kojoj su luka *Tovarnele* i sidrište *Jakišnica.* U selu je uljara za preradu maslina. Lun ima brodsku vezu s Rijekom i Zadrom, a cestovnu s Novaljom i Pagom.

U Tovarnelama su otkriveni ostaci antičkih zidova i keramika. Na rtu Lun su ruševine romaničke crkvice sv. Martina, podignute na mjestu starije crkvice iz VI *st.*

Izleti: ○ *Novalja* (v.; morem 11 *Nm*). ○ *Rab* (v.; morem 4,3 *Nm*). ○ *Jablanac* (v.; morem 9 *Nm*).

LUŠTICA (24, A, 2), vanjski polutotok u sklopu Boke Kotorske. Najviša je u svom središnjem dijelu (Obosnik, 586 *m*). Njena ravna sjeveroistočna obala obrasla je grmljem dok je niža, dobro razvedena jugozapadna obala gotovo bez vegetacijskog pokrova (izložena jakim južnim vjetrovima). Jugozapadna obala, s prostranim zaljevom Trašte i nizom uvala (Dobra, Tijesna luka i Morakova luka, Žanjica, Dobreč, Rose) znatno je pristupačnija i ima lijepe plaže. U neposrednoj blizini uvale Žanjica je plava spilja. Prevlaka Krtole, između Tivatskog zaljeva i zaljeva Trašte, spaja poluotok Lušticu s kopnom. U najvećem zaseoku na prevlaci, Radovićima, završava cesta koja povezuje područje Luštice s Tivtom. U zaljevu Trašte ima velik broj manjih pješčanih plaža; najljepša je plaža Pržno (autokamp). Uvala Krtole najbolje je sidrište Tivatskog zaljeva.

Naseljena već u vrijeme grčke kolonizacije istočnog Jadrana (dražica Rose), Luštica je u srednjem vijeku najprije u sastavu Zetske države, zatim u sklopu države Nemanjića, pa pod vlašću Kotora i, na kraju, Venecije. Pod svojim današnjim imenom spominje se od 1330. — Visoko iznad luke Rose su *Klinci,* s crkvicama sv. Tripuna (zidne slike iz XVII *st.*) i sv. Mihaila (XVII *st.*). U nedalekom selu *Mrkovi* je crkva sv. Petke (1600) sa zidnim slikama i ikonostasom (rad Dimitrija, osnivača porodice slikara Dimitrijevića-Rafailovića, iz 1705). — Na ulazu u Boku Kotorsku, između Luštice i Oštrog rta, leži utvrđeni otočić *Mamula,* na kojem su za vrijeme fašističke okupacije 1941—44 bili zatvoreni i mučeni mnogi antifašistički rodoljubi iz Boke Kotorske i okolice. — Na otočiću ispred uvale *Žanjice* je crkva iz XVIII *st.*, a do nje ostaci srednjovjekovne crkvice i samostana.

Izleti: v. *Hercegnovi* i *Tivat*

LJUBAČ (11, C, 1), selo na jugoistočnoj obali istoimenog zaljeva, 21 *km* sjeverno od Zadra; 626 stan. Prilično je zaštićeno od bure; u okolici ima nešto šume. Duž obale su lijepe plaže. Udaljenost od Nina 14 *km.*

Iznad sela ostaci ilirske gradine *(Venac)*; u okolici ilirski grobni humci i grobovi iz ranog srednjeg vijeka. U župnoj crkvi iz početka XIX *st.* čuva se gotička monstranca (XIV—XV *st.*). Južno od sela srednjovjekovna crkvica sv. Ivana. — Na vrhu poluotočića, 3,5 *km* sjeverozapadno od sela, na strmoj hridi iznad mora *(Rt Ljubljana)*, ostaci srednjovjekovnog utvrđenog grada (u XIII *st.* castrum Jubae; ruševine bedema, zgrada i crkava, među njima romanička Sv. Marija iz XII—XIII *st.*). U dokumentima iz XIII—XIV *st.* spominje se više samostana unutar i izvan gradskog bedema (ponegdje sačuvani tragovi).

Izleti: v. *Ražanac*

LJUTA (24, B, 1), selo u najsjevernijem području Dobrote u Boki Kotorskoj, oko vrela Ljute. Iznad njega dižu se neprohodni strmci Katunskog krša do 915 *m* visine. Ljuta je cestom povezana s Kotorom i drugim obalnim naseljima Boke Kotorske. U crkvici sv. Petra (XVIII *st.*) ima nekoliko slika venecijanskih slikara.

LJUTA v. *Cavtat*

MAJSAN v. *Korčula*

MAKARSKA (17, D, 1), gradić, luka i turističko mjesto u podnožju Biokova, na Magistrali; 3634 stan. Leži u prostranoj uvali koju s jugoistoka zatvara Rt Osejava, a sa sjeverozapada poluotok Sv. Petar. Klima je mediteranska; zimi ima jakih bura. U privredi okolice veće značenje ima zemljoradnja i voćarstvo (vinova loza, masline, smokve), a u privredi samoga grada pomorstvo; u novije vrijeme podignuto je u Makarskoj nekoliko manjih industrijskih pogona (»Metaloplastika«, »Gorinka«, poduzeće za preradu plastičnih masa i proizvodnju namještaja, uljara). 1959 izgrađen je sportsko-rekreacioni centar. — Makarska se razvila amfiteatralno uz morsku obalu i podno Biokova, a sastoji se od stare jezgre mediteranskog tipa i novijeg dijela s hotelima, restoranima, trgovinama i dr. Prema sjeverozapadu pruža se park i borova šuma koja obrubljuje 1500 *m* dugu plažu u Donjoj Luci. U produženju Donje Luke su brojne pješčane uvale, odvojene malim vapnenačkim bilima. Iznad tih uvala su kuće, a u borovoj šumi prostran autokamp. Autobusne veze sa susjednim naseljima, brodske veze s obalnim naseljima na kopnu i otocima.

Naselje iz antičkog doba (vjerojatno Muccurum) razorio je, prema tradiciji, 548 istočnogotski kralj Totila. Makarska je kasnije jedno od glavnih uporišta slavenskih Neretljana (887 poraz venecijanske flote blizu Makarske). Do XIV *st.* priznaje suverenitet hrvatskih odnosno ugarsko-hrvatskih vladara, 1324 do 1463 nalazi se pod vlašću bosanskih Kotromanića, 1499—1646 drže je Turci, 1646—1797 Venecija, a 1815—1918 Austrija. U toku posljednjeg rata bila je nekoliko puta bombardirana, a 1962 stradala je od potresa. — Od baroknih kuća na *Velikoj obali* (sjeverno od pristaništa) sačuvana je samo jedna s balkonom, nasuprot pristanu. Na obali je barokna crkva sv. Filipa Nerija i zgrada bivšeg samostana filipinaca, koja je sačuvala svoj prvobitni vanjski izgled. U dvorištu iza crkve ima nekoliko rimskih nadgrobnih ploča; tu je i ljetna pozornica. Od sjevernog kraja Velike obale vodi spojna cesta do Magistrale. Na mjestu gdje cesta izbija na Magistralu, spomenik u obliku piramide Napoleonovom maršalu Marmontu; kad je spomenik 1818 prenesen na sadašnje mjesto, uklesan je (umjesto starog) nov natpis u spomen boravka cara Franje I u Dalmaciji (1817). Na sjevernom kraju Velike obale počinje kružni put oko poluotoka Sv. Petra (svjetionik, temelji crkve sv. Petra iz XV *st.*). Južno od pristana pruža se *Mala obala* s drvoredom do pošumljenog Rta Osejava. Od kraja Male obale vodi spojna cesta do Magistrale, pored kompleksa bolnice (lijevo) i Jugoslavenskog sportskog centra (desno), koji služi i zimskom treningu jugoslavenskih i inostranih reprezentativnih ekipa. Dalje uz cestu, na mjestu bivše benediktinske opatije, franjevački samostan iz 1400 (obnovljen 1540, u današnjem obliku iz 1614) s klaustrom. Stara samostanska jednobrodna crkva, s baroknim zvonikom iz 1715, ima na glavnom oltaru sliku »Uznesenje Bogorodice« (rad Pietera de Costera iz 1760). 1911 počela je izgradnja nove velike crkve. U podrumima samostana smještena je vrlo bogata zbirka školjaka. Samo-

stan ima staru biblioteku, arhiv (između ostalog, zbirka turskih isprava) i zbirku umjetničkih predmeta i slika iz doba baroka. U središte Makarske vode od pristana stube do *Kačićeva trga.* Usred trga spomenik pjesniku Andriji Kačiću Miošiću (1890, rad Ivana Rendića). Trg zatvara s gornje strane barokna župna, do 1828 biskupska, crkva sv. Marka (1700—76). U sakristiji se čuvaju portreti makarskih biskupa XVIII i XIX *st.*, srebrni umjetnički predmeti iz vremena baroka i ikone iz XVI *st.* U crkvi je srebrni oltar »Bogorodice od Ružarija« (iz 1818) i mramorni inkrustirani glavni oltar (venecijanski rad iz XVIII *st.*). Uz južnu stranu crkve je barokna česma iz 1775. U dnu Jurjevićeve poljane je ulaz u dvorište najljepše barokne zgrade u gradu, palače Ivaniševića. Makarska ima Gradsku čitaonicu s velikim brojem starih izdanja i Zbirku dokumenata i predmeta iz Narodnooslobodilačke borbe.

Izleti: ○ *Makar* (232 *m*, 1 *km* sjeveroistočno od Makarske); na ulazu u selo barokna crkva sv. Ivana (početak gradnje 1584, pregradnja u XIX *st.*). Odavde vodi put kroz seoce Velo Brdo (636 *m*) do planinarskog doma »Partizan« (1370 *m*) pod Vošcem. Usponi na *Vožac* (1421 *m*) i na najviši vrh *Biokova* (Sv. Jure 1762 *m*). ○ Magistralom prema jugu: *Tučepi* (v.; 3 *km*), *Podgora* (v.; 7 *km*), *Drašnice* (v.), *Igrane* (v.), *Živogošće* (v.), *Drvenik* (v.; 25 *km*, trajekt za *Sućuraj* na Hvaru), *Zaostrog* (v.), *Brist* (v.), *Gradac* (v.; 42 *km*), *Baćinsko jezero* (v.), *Ploče* (v.; 53 *km*). ○ Rodićevom cestom (građenom 1876—78) kroz gornje selo *Tučepi* (v.; 8 *km*), serpentinama do sedla *Staza* (16,5 *km*, 897 *m*; pogled na Makarsko primorje i otoke Brač i Hvar); odatle kolni put do doma »Partizan« pod Vošcem. Od sedla cesta se spušta do *Kozice* (32 *km*) na unutrašnjoj (tzv. Marmontovoj) cesti. Marmontova cesta vodi jugoistočno u *Vrgorac* (16 *km* od Kozice); ruševine tvrđave iz XV *st.* Od Kozice prema sjeverozapadu do *Zagvozda* (23 *km* od Kozice), zatim nizbrdo u Imotsko polje (periodičko jezero) i *Imotski* (43 *km* od Kozice); u okolici ilirske gomile, grobovi iz rimskog doba i brojni stećci; u franjevačkom samostanu zbirka arheoloških, etnografskih i kulturnohistorijskih predmeta vezanih za Imotsku krajinu. Nedaleko od grada dva kraška jezera, *Modro* i *Crveno jezero.* ○ Magistralom na sjever: *Promajna* (v.), *Baška Voda* (v.), *Brela* (v.; 15 *km*).

MALA PAKLENICA v. *Starigrad-Paklenica*

MALA PROVERSA v. *Dugi otok*

MALI LOŠINJ (7, B, 2), gradić i luka na otoku Lošinju; oko 3900 stan. Stari dio gradića leži amfiteatralno u dnu prostranog i dobro zaštićenog zaljeva; noviji su dijelovi izgrađeni duž njegove jugozapadne i jugoistočne obale, a najnoviji dio obuhvaća zaljev *Čikat*, 1,5 *km* zapadno od gradića. Mali Lošinj bio je do kraja prošlog stoljeća značajan centar sjevernog Jadrana (nautička škola, brodogradilište). Blaga klima s toplom zimom (januar 7,3°C), izgradnja hotela i ljetnikovaca, pošumljivanje i uređenje plaža uvjetovali su sve intenzivniji razvoj turizma. U mjestu je tvornica ribljih konzerva (s manjim pogonima na Susku i Unijama). Mali Lošinj ima redovne brodske veze s Rijekom, Pulom i Zadrom. Autobusne linije povezuju ga s većim naseljima na Lošinju i Cresu, a lokalne brodske linije omogućuju izlete na susjedne otočiće.

Mali Lošinj se prvi put spominje 1398 pod imenom Malo Selo. Stambene kuće starog dijela gradića, smještene u vrtovima s mediteranskom vegetacijom, nose pretežno stilske karakteristike kasnog baroka i klasicizma. Crkva sv. Martina na groblju potječe iz XV *st.* Na obali je prostran trg sa spomenikom Narodnooslobodilačkoj borbi (rad D. Džamonje). Na brijegu iznad luke je barokna župna crkva sa zvonikom venecijanskog tipa, a do nje venecijanska kula osmatračnica iz XV *st.* Na suprotnom brijegu je »Kalvarija« sa baroknim postajama. Potkraj XIX *st.*, kad se počeo naglo razvijati turizam, sagrađena je u šumovitom predjelu Čikata vila »Karolina« i niz hotela u historijskim stilovima.

Izleti: ○ *Telegraf* (108 *m*, vidik). ○ *Veli Lošinj* (v.; cestom 4 *km*). ○ Cestom: *Nerezine* (v.; 16 *km*), *Osor* (v.; 20 *km*). ○ *Susak* (v.; morem 7 *Nm*). ○ *Unije* (v.; morem 13 *Nm*). ○ *Ilovik* (v.; morem 9 *Nm*).

MALI STON v. *Ston*

MALINSKA (5, C, 2; 6, A, 2), luka i kupalište na sjeverozapadnoj obali otoka Krka; 326 stan. Razvila se uz istočnu obalu prostranog istoimenog zaljeva, koji sa zapada zatvara rt Pelova, a sa sjevera rt Čuf. Ima mnogo zelenila i lijepe plaže; u mjestu su uređena tri kupališta. Razvoj turizma u Malinskoj datira već od početka XX *st.* Autobusna veza s naseljima na otoku, preko Šila trajektom sa Crikvenicom i preko Voza trajektom s Kraljevicom. Prema rtu Čuf vodi lijep put uz more (Rajski put). Brodska linija s Rijekom.

Mjesto se razvilo potkraj XIX *st.* u priobalnom dijelu Dubašnice, skupine od dvadesetak zaselaka. Od srušene crkve sv. Apolinara (XII *st.*) na starom groblju, jugozapadno od Malinske, sačuvao se zvonik iz 1618 koji su gradili krčki i creski majstori Sabljić, Muškatel, Mladenac i Zidarić. U Bogovićima je kapela iz 1644, u Žgombićima crkva sv. Andrije iz XV *st.*, građena u oblicima romanike, a u Strilčićima su ruševine gotičke crkve sv. Nikole.

Izleti: ○ *Porat* (v.; morem 1,5 *Nm*). ○ *Glavotok* (v.; morem 5 *Nm*). ○ *Njivice* (v.; morem 3 *Nm*), *Omišalj* (v.; morem 8 *Nm*). ○ *Šilo* (v.; cestom 16 *km*).

MARČANA v. *Pula*

MARINA (14, C, 2), selo na unutrašnjem kraju zaljeva Marina (zapadni dio Trogirskog zaljeva); 710 stan. Leži uz Magistralu, 10 *km* zapadno od Trogira. Sastoji se od više zaselaka koji leže uz rubove kraških dolova i ponikava. Obale zaljeva Marina razvedene su brojnim manjim uvalama s pješčanim i šljunčanim plažama. Uz sjevernu obalu ima povoljnih terena za kampove.

Područje Marine spominje se pod imenom Bosoljina (Bosiljina) u XIII *st.* Tu je na početku XVI *st.* trogirski biskup sagradio kaštel za obranu biskupskih posjeda od Turaka. Sačuvana su vrata kaštela s grbom, crkvica i renesansna kula. U polju blizu Marine, prema Segetu, gotička crkvica s grbom trogirske porodice Sobota.

Izleti: v. *Trogir*

MARTINŠĆICA (8, B, 1), selo i mala luka u istoimenoj uvali na zapadnoj obali otoka Cresa; 162 stan. Pored Cresa i Osora, jedino veće obalno naselje na otoku. Ima malu tvornicu za preradu ribe i destileriju eteričnih ulja. Brodske veze s Rijekom i Malim Lošinjem.

Izleti: ○ *Vransko jezero* (putem 4,5 *km*). ○ *Osor* (v.; morem 9 *Nm*).

MARTINŠĆICA v. *Rijeka*

MASLENICA (11, D, 2), naselje i uvala na ulazu u Novsko ždrilo, koje spaja Novigradsko more s Velebitskim kanalom; oko 20 stan. Leži ispod strme vapnenačke padine koja je donekle zaštićuje od češte i jake bure. Zapadno od Maslenice sagrađen je preko uskog (200 *m*) Novskog ždrila veliki most kao dio Magistrale. Na istočnoj obali uvale Maslenica je pristan za ukrcaj boksita iz obližnjeg rudnika. Maslenica je polazna tačka za izlete na ušće Zrmanje.

Izleti: v. *Novigrad* i *Starigrad-Paklenica*

MASLINICA (14, C, 3), selo u istoimenoj uvali na zapadnoj obali otoka Šolte; 179 stan. Obala u blizini Maslinice razvedena je uvalama s malim šljunčanim plažama (Tepli bok, Šoškova, Poganica, Vela luka). Priobalni pojas s otočićima (Stipanska, Radula, Balkun, Polebrnjak, Grmej, Kamičić) pogodan je za podvodni i sportski ribolov. Maslinica je cestom povezana s ostalim naseljima na otoku; brodska veza sa Splitom.

S kraja XVII *st.* potječe četverokatna kula s puškarnicama (u uvali). Uz nju je 1708 dozidan jednokatni barokni dvorac sa četverokutnim dvorištem; nad glavnim ulazom je natpis s grbom porodice Marchi. Ribarsko naselje razvilo se uz obalu u toku XVIII *st.* — Na otočiću *Stipanska* su ruševine starokršćanske bazilike uzdužnog tlocrta s polukružnom apsidom.

Izleti: ○ Cestom: *Rogač* (v.; 8 *km*). ○ *Nečujam* (v.; morem 8,5 *Nm*), *Stomorska* (v.; morem 10,8 *Nm*). ○ *Drvenik Veli* (v.; morem 6,5 *Nm*). ○ *Trogir* (v.; morem 8,7 *Nm*).

MAŠNJAK v. *Plomin*

MAUN (8, D, 3), otok pred jugozapadnom obalom otoka Paga, od kojega ga dijeli do 5 *km* širok Maunski kanal; dug je 9 *km*. Građen je od vapnenaca; najviši vrh 64 *m*. Djelomično je pokriven grmljem i travom. Stanovnicima Paga služi za ispašu ovaca. U unutrašnjosti sjevernog dijela je povremeno naseljeni zaselak Maun (kuće su vlasništvo Pažana). Uvale na jugozapadnoj obali (Šip, Pod Crkvinu, Olipski porat) služe za vrijeme bure kao sidrište za manje brodove. Najprostranija uvala, Koromačna, izložena je buri. — Maun se spominje već 1069 u darovnici Petra Krešimira IV zadarskom samostanu sv. Krševana kao otok »u našem dalmatinskom moru«.

MEDULIN (3, B, 2), selo na južnoj obali Istre, 10 *km* jugoistočno od Pule; oko 900 stan. Leži u sjeveroistočnom dijelu razgranatog Medulinskog zaljeva. Jugozapadno od sela je poluotočić Kaštel s

pješčanim plažama (2 *km*) i borovom šumom. Na jugoistočnoj obali poluotočića je prostrani autokamp (tekuća voda, sanitarni uređaji), a na sjevernoj su dječja ljetovališta. Asfaltirana cesta preko Šišana i Ližnjana povezuje ga s Pulom.

Na poluotočiću *Kaštelu* ima ostataka prethistorijskog gradinskog naselja, a na poluotočiću *Vižula*, uz samu morsku obalu, otkriveni su ostaci rimskih vila (villae rusticae). Ostaci crkvice u zaljevu *Bijeca* vjerojatno su iz predromaničkog razdoblja.

Izleti: ○ *Pomer* (v.; cestom 5 *km*), *Banjole* (v.; cestom 7 *km*). ○ *Rt Kamenjak*, najjužnija tačka Istre (v. *Premantura*; morem 3 *Nm*). ○ *Pula* (v.; asfaltnom cestom preko Ližnjana 13 *km*).

MEDVEJA (5, B, 1), naselje i morsko kupalište na istočnoj obali Istre, 2 *km* južno od Lovrana; 168 stan. Leži u slikovitoj uvali uz cestu Rijeka—Pula. Prostrana šljunčana plaža, jedna od najljepših na Kvarneru, formirala se na izlazu iz doline, usječene u vapnenačke padine Učke; potočić koji teče dolinom ulijeva se u more na samoj plaži. Prostrani autokamp.

Izleti: ○ *Učka*: kroz dragu Medveja pješačkim putem do Lovranske Drage (3 *km*; v. *Lovran*, izleti). ○ Obalnim putem prema jugu: *Mošćenička Draga* (v.; 4 *km*). ○ Obalnim putem prema sjeveru: *Lovran* (v.; 3 *km*), *Ika* (v.), *Ičići* (v.), *Opatija* (v.; 9 *km*).

METAJNA v. *Barbat*

METKOVIĆ (20, C, 1), gradić (4488 stan.) i luka na donjem toku Neretve, na asfaltiranoj cesti Mostar—Rogotin. Udaljen je od mora oko 20 *km*. Jezgra naselja je na lijevoj obali rijeke i na pristranku brda Gledavac (247 *m*). Metković je pomoćna luka Ploča. U mjestu ima nekoliko industrijskih poduzeća. U blizini Metkovića je *Hutovo blato*, čuveno lovište ptica. Ornitološka zbirka u Metkoviću ima oko 300 primjeraka različitih ptica s Hutova blata i doline Neretve.

Do današnjeg Metkovića, koji se pod tim imenom spominje u početku XV *st.*, prostiralo se područje antičke Narone (danas Vid). Jači razvoj naselja počinje potkraj XVII *st.*; Metković je otada pogranično mjesto venecijanske odnosno, kasnije, francuske i austrijske Dalmacije prema Osmanlijskom carstvu. — Današnju urbanističku fizionomiju dobiva u XIX *st.* Regulacija Neretve i uređenje riječne luke izvršeni su 1881—89, a izgradnja željezničke pruge do Mostara i Sarajeva 1885.

Izleti: ○ Spojnom cestom koja izbija na Magistralu: *Kula Norinska* (6 *km*); okrugla kula koju je podigao turski graditelj Kodža Mustapaša Ušćuplija oko 1500; oko kule djelomično sačuvan obrambeni zid. *Opuzen* (v.; 9 *km*), *Komin* (v.; 14 *km*), *Ploče* (v.; 22 *km*). ○ *Neum* (v.), spojnom cestom (18 *km*) do Rogotina na Magistrali, zatim 27 *km* Magistralom prema jugoistoku. ○ *Hutovo Blato* (v.; cestom 10 *km*). ○ *Vid* (4 *km* prema sjeverozapadu), antička Narona; brojni arheološki nalazi (ostaci gradskih zidova, fragmenti natpisa, arhitektonskih detalja i zidnog slikarstva, mozaici, skulptura, grobovi i drugi manji nalazi); crkva sv. Vida, s trijemom i zvonikom na preslicu iz XIX *st.*, na mjestu srednjovjekovne crkve (sačuvani temelji apside); zbirka arheoloških nalaza s područja Narone. ○ Cestom Ploče—Sarajevo: *Gabela* (4 *km*), srednjovjekovni trg Dubrovačke republike, Drijeva; ruševine turskih kula i bedema iz XVI *st.* *Čapljina* (15 *km*); po brojnim okolnim jezerima i blatima lovi se riba, naročito jegulje. Oko 1 *km* južno od Čapljine lokalitet *Mogorjelo* s ruševinama utvrđene rimske villae rusticae (podignute u početku IV *st.* na starijim ruševinama iz I *st.* a porušene u toku IV *st.*) i ostacima dviju starokršćanskih bazilika iz V *st.*; lapidarij. Sjeveroistočno od Tasovčića odvaja se cesta koja vodi u *Počitelj* (17 *km* od Metkovića). U neposrednoj blizini ostaci iz ilirskog i rimskog doba. Srednjovjekovna tvrđava, vjerojatno s kraja XIV *st.* U XVII *st.* Turci su naselje opasali bedemom i podigli kulu. Džamija (iz 1563), medresa, sahat-kula, konak počiteljskih kapetana i kuća Gavran-Kapetanovića (zanimljiv primjer turske arhitekture).

MILNA (17, A, 1), selo na zapadnoj obali otoka Brača, na unutrašnjem kraju istoimene uvale; 1221 stan. U mjestu je pogon industrije ribljih konzervi. Uvala Milna (Luka Milna), s prostranim vanjskim i malim plitkim unutrašnjim dijelom, najbolja je luka na Braču. Duž obližnjih obala nižu se lijepe uvale s pješčanim i šljunčanim plažama (Pasika, Borova, Osibova, Lučice, Maslinova). Uređeno kupalište je u uvali Vlaška, na lijevoj strani od ulaza u luku. Milna ima brodsku vezu sa Splitom; cestom preko Ložišća povezana je s ostalim naseljima na otoku.

Naselje se razvilo u početku XVII *st.* Barokna župna crkva sa štukaturama u unutrašnjosti (rokoko), građena je 1783. Među baroknim slikama ističu se oltarna pala »*Navještenje*«, rad nepoznatog venecijanskog slikara iz prve polovine XVIII *st.*, a u sakristiji slika »Raspeće« u kasnorenesansnom okviru. — Južno od Milne, u uvali *Osibova*, stoje ruševine gotičke crkvice i crkvica sv. Josipa (slika njenog patrona je venecijanski rad XVIII *st.*). Za Napoleonovih ratova u Milni je 1807 ruska flota imala svoju bazu.

Izleti: ○ *Bobovišća* (v.; cestom 4 *km*), *Ložišća* (v.; 5 *km*). ○ *Stomorska* na Šolti (v.; morem 5,5 *Nm*).

MILNA (17, A, 2), selo na južnoj obali zapadnog dijela otoka Hvara, 4 *km* istočno od grada Hvara; 82 stan. Najmlađe je naselje na otoku, nastalo (1956) naseljivanjem stanovnika iz Maloga Grablja. Ima dvije male pješčane plaže odvojene borovom šumom.

MILOČER v. *Sv. Stefan*

MLINI (23, A, 2), naselje i mala luka na sjevernoj obali Župskog zaljeva, 11 *km* jugoistočno od Dubrovnika, 2 *km* istočno od Srebrenog; 142 stan. Potoci koji teku iz obližnjih izvora nekad su tjerali mlinove; danas pad vode iskorištava mala hidroelektrana. Viši dio naselja (Trgovište) leži uz Magistralu. Pitoreskna okolica, prostrana plaža, izvorska voda (vodovod) i blizina Dubrovnika važni su elementi u sadašnjem razvoju ljetnog turizma. U borovoj šumi uz obalu je autokamp. Mlini imaju autobusnu vezu s Dubrovnikom i Cavtatom.

U blizini plaže, gdje potok utječe u more, nalaze se župna crkva sv. Ilara iz 1449 (porušena u potresu 1667, obnovljena 1687) i kapela sv. Roka. Nedaleko od crkve, na putu prema Cavtatu, sačuvani su ostaci rimskih građevina, a na zapadnom kraju naselja je ljetnikovac Stay s orsanom.

Izleti: v. *Srebreno*

MLJET (20, B, C, 3; 22), otok u južnodalmatinskoj otočnoj skupini; površina 97,9 km^2. Od poluotoka Pelješca dijeli ga Mljetski kanal. U reljefu se ističu nizovi vapnenačkih uzvišenja i brojne kraške udoline, »polja« (Polačno, Ivanovo, Blatsko, Kneže polje). Južno od najvišeg grebena (Velji Grad 514 *m*) zona polja je najprostranija (Babino polje). Na krajnjem sjeverozapadnom dijelu otoka je potopljena udolina *Mljetskog jezera*: Malog i Velikog. Malo jezero, s površinom od 24 *ha* i maksimalnom dubinom od 29,5 *m*, povezano je s Velikim jezerom kanalom, dugim oko 30 *m*. Veliko jezero, s najvećom dubinom od 46 *m* i površinom od 145 *ha*, spojeno je s otvorenim morem plitkim, 30 *m* dugim kanalom Soline. Preko kanala vodio je kameni most koji je 1960 uklonjen, a kanal produbljen na 2,5 *m* i proširen na 10 *m*, da bi se omogućio pristup u jezero jedrilicama. Kroz oba kanala teče snažna morska struja, koja zbog plime i oseke svakih šest sati mijenja smjer. Promjena smjera morske struje u kanalu Soline bila je u srednjem vijeku korištena za tjeranje mlinova. U unutrašnjosti otoka su još četiri male potopljene kraške udoline, koje otočani zovu blatine, odnosno slatine (lovišta jegulja). Zahvaljujući vrućem ljetu i blagoj zimi, mediteranska vegetacija na Mljetu je veoma bujna. Šume zapremaju 72% ukupne površine otoka; lijepe borove šume najbolje su sačuvane na njegovoj sjeverozapadnoj strani. Glavna naselja (Babino Polje, Prožura, Maranovići, Korita, Blato, Ropa, Govedari) leže u unutrašnjosti, uz obrađena polja; kao luke služe im najbliže uvale na sjevernoj obali. U novije vrijeme, spuštanjem stanovnika prema moru i širenjem obalnih naselja (Sobra, Polače, Kozarica, Poma), pored uzgoja maslina, vinove loze i ljekovitog bilja, sve veću važnost u privrednoj djelatnosti stanovništva dobiva ribarstvo. Izvanredne prirodne ljepote (Nacionalni park s jezerom, 3010 *ha*), bogatstvo flore i faune, brojne plaže (pješčane plaže Saplunare), lovišta riba (naročito oko krajnjih rtova) i jastoga (duž južne obale) i važni kulturnohistorijski spomenici čine Mljet veoma privlačnim boravištem turista i ljetnih gostiju, a i ciljem sve većeg broja izletnika u turističkoj sezoni. Posljednjih godina izgrađena je uzdužna cesta (60 *km*) i asfaltirana cesta od Polača do Velikog jezera, a uspostavljena je i redovita brodska veza s Dubrovnikom. Otok je povezan podmorskim električnim kabelom s kopnom i otvoreni su prvi ugostiteljski objekti (hotel na jezeru).

Blizu Babinih Kuća kod Velikog jezera otkriveni su tragovi naselja i grobovi iz ilirskog doba, a na obližnjem vrhu Mali Gradac ima ostataka ilirskog utvrđenja. U rimsko doba otok se spominje pod imenom Melite. Njegove stanovnike, koji su stalno napadali rimske brodove, pokorio je car August; otok je poslije toga postao carski posjed. Arheoloških nalaza iz rimskog doba ima na cijelom otoku, od Pome (villa rustica) na sjeverozapadu do Žare i Pinjevaca na jugoistoku. S prelaza u rani srednji vijek ističu se ruševine palače i starokršćanske bazilike u

Polačama. Oko 536—37 otok je ušao u sklop Istočnorimskog carstva. Kasnije je došao u vlast Neretljana, a nakon toga je pripao oblasti Zahumlje. Iz tog razdoblja sačuvane su na području Babina Polja predromaničke crkvice sv. Andrije i sv. Mihovila (s pleternom ornamentikom; pregrađena u vrijeme gotike). Veliki župan zahumski Desa poklanja 1151 cijeli otok benediktincima (iz opatije Pulsano na Monte Garganu u Apuliji), koji na otočiću u Velikom jezeru podižu svoju opatiju i crkvu. Otada se na otoku širi romanički stil građenja (crkve sv. Pankracija i sv. Đurđa kod Babina Polja iz XIII *st.*). Bosanski ban Stjepan poklanja Mljet 1333 Dubrovačkoj republici; od tog vremena otokom upravlja knez koji rezidira u Babinu Polju. 1345 Mljet dobiva svoj statut. U razdoblju gotike sagrađeno je na otoku nekoliko crkava (župna crkva u Babinu Polju, Sv. Trojica u Prožuri, Sv. Vid u Koritima — sve iz XV *st.*), a s prelaza iz gotike u renesansu je crkva Sv. Marija od brda (iznad Maranovića). Profana arhitektura zastupana je s nekoliko karakterističnih zgrada (kuća Petra Dabelića u Zadublju s kasnogotičkim vratima, renesansni dvor mljetskoga kneza u Babinu Polju, kuća porodice Peš u Maranovićima iz XVIII *st.*, nekoliko baroknih kuća iz XVII—XVIII *st.* u Koritima).

Prilazi do jezgre Nacionalnog parka, *Velikog jezera:* sa sjevera iz luke Polače asfaltiranom cestom do Pristaništa, odnosno do Babinih Kuća; s istoka uz kanal Soline (1 *km*). Na ulazu u kanal s morske strane stari kameni križ s ćirilskim natpisom, vjerojatno iz druge polovine XIII *st.* Crkva nekadašnje benediktinske opatije na otočiću ima karakteristike apulijske romanike. Predvorje s visokim reljefima vjerojatno je građeno na prelazu XII u XIII *st.* Ispred njega je renesansni portik s grbom Gundulića iz XV/XVI *st.* Iz istog su vremena obrambena kula s puškarnicama iznad predvorja i sakristija. U vrijeme baroka crkvi su prigrađene dvije bočne kapele s oltarima (oltarska slika »Vizija sv. Benedikta« vjerojatno je rad Petra Matejevića-Mattei iz 1701). U zvoniku je uređen lapidarij. Stara samostanska zgrada s klaustrom i prostranim podrumom na strani pristaništa uklopljena je u XVI *st.* u renesansnu dvokatnu građevinu. U to vrijeme samostanski kompleks je utvrđen (obrambeni zidovi i kula u južnom uglu), pošto je 1572 Mljet bio izložen napadu gusarskog brodovlja Ulič-Alije. U mljetskom samostanu boravili su kao redovnici dubrovački pisci Mavro Vetranović-Čavčić (1482—1576), Basilij Gradić (umro 1585), Mavro Orbini (umro 1614), Anzelmo Banduri (1671—1743) i Ignjat Đurđević (1675—1737) koji boravak na Mljetu opisuje u spjevu »Suze Marunkove«. Crkva je restaurirana 1949, a već davno napušteni samostan preuređen je 1959—60 u hotel.

MOKOŠICA v. *Rijeka Dubrovačka*

MOLAT (8, D, 4; 11, A, 2), otok u Zadarskom arhipelagu, jugoistočno od otoka Ista, od kojeg ga dijeli tjesnac Zapuntel; 22,7 *km*². U reljefu se ističu dva uzdužna vapnenačka bila (najviši vrh Knižak 142 *m*), odvojena Zapuntelsko-brguljskom udolinom (Zapuntelsko polje); Brguljski zaljev je u stvari njen jugoistočni potopljeni dio. Manja poprečna udolina (Molatsko polje) pruža se jugoistočnim dijelom otoka. Otok je pretežno pod mladom šumom i grmljem. Njegova uglavnom niska sjeveroistočna obala razvedena je brojnim uvalama (najveća Jazi); slabije je razvedena strma, prema pučini otvorena jugozapadna uvala. Pored mediteranske zemljoradnje, u privredi otoka veće značenje ima stočarstvo (ovce) i ribarstvo. Naselja Molat, Zapuntel i Brgulje smještena su u unutrašnjosti otoka; uz njihove pristane razvili su se obalni zaseoci.

Sredinom XI *st.* otok dolazi u posjed zadarskog benediktinskog samostana sv. Krševana, od 1409 je pod vlašću Venecije, koja ga daje u zakup pojedinim zadarskim porodicama. Za vrijeme talijanskofašističke okupacije 1941—43 na Molatu je bio zloglasni koncentracioni logor.

Izleti: ○ *Silba* (v.; morem 13 *Nm*). ○ *Olib* (v.; morem 13 *Nm*). ○ *Božava* (v.; morem 4,3 *Nm*). ○ *Veli Rat* (v.; morem 4,5 *Nm*).

MOLUNAT (23, B, 3), selo na obali Sutorine; 110 stan. Istoimeni poluotok zatvara s kopnom dvije uvale: *Donji (Veliki) Molunat* na sjeverozapadu i *Gornji (Mali) Molunat* na jugoistoku, djelomično zaštićene otočićima Molunat (49 *m*) i Supetrić (6 *m*). Molunat je lokalna luka za jugoistočni dio Konavala; s Magistralom veže je cesta kojom saobraćaju i autobusi.

U blizini sela ima više prethistorijskih mogila, a u selu dosta neistraženih ostataka rimske arhitekture. Poluotočić je s kopnene strane zaštićen zidom

MOŠĆENICE

koji su 1468—71 izgradili Dubrovčani, da bi ovamo, u slučaju opasnosti, sklanjali konavoske porodice. Prigodom ronilačkih istraživanja u uvali Veliki Molunat 1958 izvađeni su iz mora dijelovi jednog broda, oružje i razni predmeti, sada u Pomorskom muzeju u Dubrovniku; vjerojatno se radi o jednom ruskom brodu koji se ovdje potopio 1803, povlačeći se pred francuskom flotom.

MORINJ (24, B, 1), selo i zaljev na sjeverozapadnoj obali Boke Kotorske; oko 500 stan. Razvilo se u udolini uz cestu prema Risnu. Sastoji se iz Gornjeg i Donjeg Morinja. Ima autobusnu vezu s okolnim naseljima u Boki Kotorskoj. — 1804 u Morinju je počela djelovati prva osnovna škola u Boki Kotorskoj s narodnim nastavnim jezikom. Crkva na obali podignuta je u XV *st.*, a crkva u Gornjem Morinju u XVIII *st.*

Izleti: v. *Risan*

MORINJE KOD ŠIBENIKA v. *Šibenik* i *Krapanj*

MOŠĆENICE (5, AB, 2), selo u istočnoj Istri, 8 *km* južno od Lovrana, iznad Mošćeničke Drage, na 180 *m* aps. vis.; 330 stan. Zbog istaknutog položaja, s kojeg se pruža jedinstven pogled na Kvarner, i zbog svoje slikovite mediteranske arhitekture omiljeno izletište. Od ceste Rijeka—Pula vodi odvojak do Mošćenica. Lijepo uređeno stepenište spaja gradić s prostranom šljunčanom plažom u Mošćeničkoj Drazi.

Pod današnjim imenom Mošćenice se spominju od 1374, a bile su samostalna komuna u okviru kastavske gospoštije. Sačuvale su karakter srednjovjekovnog utvrđenog naselja s vijencem perifernih kuća kao nekim bedemom, sa kvadratičnom kulom i gustim spletom ulica. Na jedinim preostalim gradskim vratima uklesan je habsburški grb i godina 1634, kad su vjerojatno popravljana. Loggia pred tim vratima je iz XVII *st.* Na glavnom trgu barokna crkva (u današnjem obliku iz 1780—90) s mramornim oltarima iz XVIII *st.* Na glavnom oltaru su kamene skulpture padovanskog kipara J. Contierija (početak XVIII *st.*). Korske klupe i kamena plastika u crkvenom lapidariju potječu iz XVII *st.* — Nedaleko od mjesta su crkvice: sv. Sebastijana iz 1531 i sv. Bartola iz 1628, s karakterističnim trijemovima pred ulazom.

MOŠĆENIČKA DRAGA (4, A, 2), naselje na istočnoj obali Istre uz cestu Pula—Rijeka, 7 *km* južno od Lovrana; 416 stan. Razvilo se u uvali kojom završava suha dolina, duboko usječena u vapnenačke padine Učke. Zbog blage klime (prosječna temperatura januara 5,8°, jula 23,3°; prosječno godišnje 2230 sunčanih sati), 2 *km* duge šljunčane plaže, bujne vegetacije i dobrih veza s Opatijom i Rijekom, ranije malo ribarsko naselje razvilo se u značajno kupališno mjesto i omiljeno boravište turista. Na obali pored plaže uređen je i autokamp.

Izleti: ○ *Mošćenice* (v.; cestom 2 *km*). ○ *Učka*. Pješačkim putem kroz zaseoke Vojvodići, Detani i Trebišća do sela Učka (995 *m*), a odavde na vrh Učke (1396 *m*). ○ Cestom prema sjeveru: *Medveja* (v.; 4 *km*), *Lovran* (v.; 7 *km*), *Opatija* (v.; 13 *km*).

MOTOVUN (2, C, 2), gradić u sjeverozapadnom dijelu Istre, 21 *km* jugoistočno od Buja; 700 stan. Leži na 277 *m* visokom brežuljku koji dominira dolinom Mirne i Motovunskom šumom. U okolici se

proizvode kvalitetna vina (teran, malvazija) i razno voće. Motovun je poznato izletište; autobusne veze s obalnim naseljima zapadne Istre.

Naselje se razvilo na mjestu prethistorijskog kasteljera. U X i XI *st.* u posjedu je porečkog biskupa i akvilejskog patrijarha, a od 1278 u posjedu Venecije. Najstarija, središnja jezgra grada opasana je dobro očuvanim bedemom iz XIII/XIV *st.* koji danas služi kao šetalište i s kojeg se pruža jedinstven pogled na okolicu. Na južnoj padini brežuljka razvilo se podgrađe, a na njegovom istočnom hrptu novije predgrađe. Sva tri dijela grada povezana su sistemom vanjskih i unutrašnjih fortifikacija s bedemima, kulama i gradskim vratima, podignutim u vremenu od XIV do XVII *st.* (romanički, gotički i renesansni arhitektonski elementi). Na glavnom trgu je masivna kula-zvonik iz XIII *st.*, do nje renesansna crkva, sagrađena 1600 prema nacrtima venecijanskog arhitekta A. Palladia. Renesansna loggia je iz XVII *st.*; većina ostalih građevina pokazuje arhitektonske oblike XVI—XVIII *st.* — Nekoliko kilometara jugozapadno od Motovuna, u grobljanskoj kapeli zaseoka *Rakotole*, sačuvane su zidne slike iz XIV *st.*, rad nepoznatog majstora iz kruga Giottovih sljedbenika.

MRKAN v. *Cavtat*

MRLJANE (13, B, 2), selo na otoku Pašmanu, jugoistočno od Nevićana; 316 stan. Sastoji se od tri zaseoka *(Mrljane, Cimera* i *Travica)* koji leže na dodiru plodne dolomitne zone i vapnenačkog bila, a udaljeni su od mora 700—800 *m*.

Izleti: v. *Pašman*

MULINE v. *Ugljan*

MUO (24, B, 2), ribarsko naselje na jugozapadnoj obali Kotorskog zaljeva; 730 stan. Leži uz cestu Lepetane—Kotor. U toku ljeta tu se, u sklopu »Bokeljskih večeri«, priređuju »Ribarske noći«.

Kuće primorskog tipa uz obalu s karakterističnim mandraćima i pontama potječu iz doba venecijanske vladavine. Crkva na brdu (iz XIII *st.*) često je pregrađivana. Crkva usred naselja građena je u neobizantsko-romaničkom stilu (1864).

Izleti: v. *Kotor*

MURTER (11, D, 3), otok u sjeverozapadnom dijelu šibenskog arhipelaga; 18,6 km^2. Od kopnene obale dijeli ga uski Murterski kanal. Na sjeverozapadu ima plodnih kvartarnih naslaga (prapor). Najviši vrh je Raduč (125 *m*). Vapnenački dio otoka pokriven je oskudnom vegetacijom. Pretežno strma jugozapadna obala razvedena je manjim uvalama; za vrijeme bure služi kao sidrište za male brodove uvala Koširina. U uvali Slanica, koja je asfaltiranom cestom povezana s Murterom, plaža, restaurant i kamp. Na sjeveroistočnoj obali ima dobrih sidrišta i za veće brodove (uvala Jezera i luka Tijesno). Na sjeverozapadu otoka, oko prapornog polja s brojnim bunarima, razvila su se naselja Murter (s Hraminom) i Betina. Tijesno leži na najužem dijelu Murterskog kanala; tu je preko tjesnaca prebačen pokretni most, dug 37,5 *m*. Stanovnici se pretežno bave zemljoradnjom (masline, voće i povrće) i stočarstvom (ispaša ovaca na Kornatima i na kopnu). Najviše ribara ima u naseljima Murter i Jezera. Kroz Murter, Betinu i Tijesno prolazi asfaltirana cesta koja se 4 *km* jugoistočno od Pirovca sastaje s Magistralom.

Najstariji poznati stanovnici otoka bili su Iliri (ostaci ilirsko-rimskog naselja Colentum kraj Betine).

MOTOVUN

U XIII *st.* na otoku su dva naselja, Veliko selo (današnji Murter) i Jezera; Betina i Tijesno nastali su vjerojatno u doba turskih provala.

MURTER (11, D, 3), selo na sjeverozapadnom dijelu istoimenog otoka, udaljeno od mora oko 700 *m*; 2130 stan. Leži podno Raduča (125 *m*), na rubu plodnog polja. U novije doba širi se duž puta prema uvali Hramina na sjeveru. Cestom preko Betine i Tijesna (pokretni most) povezan je s kopnom. Zapadno od naselja, u uvali Slanica, plaža i kamp.

Naselje se najprije zvalo Veliko selo (od XIII *st.*) i Srimač (Srimac), a od 1715 upotrebljava se sadašnje ime. — Srednjovjekovna crkva sv. Mihovila obnovljena je 1770 i proširena 1847 (skulpture baroknog glavnog oltara izradili su 1779 Pio i Vicko dell'Acqua; na pobočnom oltaru gotička Madona). — Iznad sela, na brežuljku *Vršina*, crkvica sv. Roka iz 1760.

Izleti: ○ *Betina* (v.; cestom 2 *km*), *Tijesno* (v.; cestom 9 *km*, pokretni most), do raskršća na Magistrali (15 *km*). Dalje Magistralom prema sjeveru do *Pirovca* (v.; 19 *km*) i *Vranskog jezera* (v.; 32 *km*), prema jugu do *Vodica* (v.; 23 *km*) i *Šibenika* (v.; 33 *km*). ○ *Biograd* (v.; morem 10,8 *Nm*). ○ *Kornati* (v.; morem 15 *Nm*).

NADIN v. *Zadar*

NEČUJAM (14, D, 3), turističko naselje i izletište na sjeveroistočnoj obali otoka Šolte, u prostranom zaljevu Nečujam; sastoji se uglavnom od kućica podignutih uz uvale s malim plažama. Nečujam, koji ima brodsku vezu sa Splitom, služi kao sidrište i za veće brodove; izložen je sjevernim vjetrovima.

U srednjem vijeku u Nečujmu se spominju solane. U dnu uvale, na njenoj istočnoj strani, ima ostataka rimskih zidova, a nedaleko od njih su ruševine gotičke crkvice (XV *st.*). Uz crkvu je jednostavna kamena kuća koja je nekad pripadala Dujmu Balistriliću, prijatelju pjesnika Marka Marulića koji je u njoj boravio; u kući je memorijalna zbirka posvećena Marku Maruliću, pred kućom spomen-stup podignut pjesniku Petru Hektoroviću.

NEDIJA (Sveta Nedilja; 17, B, 2), naselje na južnim padinama najvišeg vrha otoka Hvara (626 *m*); oko 230 stan. Leži oko 12 *km* istočno od grada Hvara, podalje od obale. Okolica je poznata po proizvodnji vrlo kvalitetnih vina. Južno od naselja leži otočna skupina Lukavci (ribolovno područje).

U župnoj crkvi su slike »Sv. Jerolim u pustinji« (rad Baldassarea d'Anna), »Madona s djetetom i sv. Augustinom« (venecijanska škola XVI/XVIII *st.*) i »Raspeće« (Juraj Plančić, 1924). U blizini Nedije je spilja s nalazima iz neolitika; augustincima je do 1796 služila kao eremitorij.

NEREZINE (7, A, 1), selo i mala luka na istočnoj obali sjevernog dijela otoka Lošinja; 386 stan. Leže uz istoimenu uvalu (Luka Nerezine), pored ceste koja prolazi istočnim rubom otoka (od Osorskog tjesnaca do Velikog Lošinja). Imaju autobusnu vezu s većim naseljima Cresa i Lošinja. U posljednje vrijeme privlače znatan broj ljetnih gostiju i turista. Imaju dosta zelenila, vodovod, ugodne plaže i uređen autokamp.

Naselje se prvi put spominje u XIV *st.* Franjevački samostan s crkvom i klaustrom iz 1510 zadužbina je osorske porodice Draža; renesansni zvonik je iz 1590. Oltarna pala u crkvi je rad Girolama da Santacroce, a slika »Bogorodica s djetetom«, nepoznatog venecijanskog majstora, rađena je u XV *st.* U nerezinskom polju dobro je sačuvana kula iz XVI *st.* s grbom porodice Draža.

Izleti: ○ *Televrina* (najviši vrh na otoku Lošinju 588 *m*, pogled na istočnu obalu Istre i na otoke Lošinj i Cres), pješački put kroz zaselak Kaštelani. ○ *Osor* (v.; cestom 4 *km*). ○ *Mali Lošinj* (v.; cestom 16 *km*). ○ *Punta Križa* (v.; cestom 18 *km*, morem 6,5 *Nm*).

NEREŽIŠĆA (17, B, 1), najveće selo u unutrašnjosti otoka Brača; 720 stan. Leže na padinama i podnožju Smiljnog brda, 10 *km* južno od Supetra. U selu je vinarski podrum kapaciteta 30 vagona i sirana. Nerežišća su cestovno čvorište, kroz koje vode gotovo sve autobusne linije na otoku, i polazna tačka za izlet na Vidovu goru (778 *m*) s planinarskom kućom.

U poljima oko Nerežišća ima prethistorijskih gomila. Uz starokršćansku crkvu sv. Tudora (pregrađenu u XII—XIII *st.*), jugoistočno od sela, nađene je rimskih fragmenata. Prelazu iz romanike u gotiku pripadaju crkvice sv. Jurja i sv. Nikole, a gotičke su crkvice sv. Margarite i sv. Petra. Župna crkva, koja se spominje u XIII *st.*, dobila je svoj današnji izgled u XVIII *st.* U njoj je oltarska pala, rad venecijanskog slikara Carla Ridolfija (prva polovina XVII

st.). Na trgu usred mjesta je stup za barjak i reljef mletačkog lava s natpisom iz 1545. Iz doba venecijanske vlasti očuvala se upravna palača i loggia; do 1828 Nerežišća su bila upravni centar Brača.

Izleti: ○ *Supetar* (v.; cestom 10 *km*). ○ *Donji Humac* (cestom 2 *km*); rimski mauzolej na brežuljku zapadno od naselja, do njega predromanička crkvica sv. Ilije; u selu ostatak romaničke crkve (romanička zidna slika); uz cestu Donji Humac—Supetar predromanička crkvica sv. Luke s urezanim crtežem jedrenjaka (XI/XII *st.*). ○ *Vidova gora* (kolnim putem 8 *km*), najviši vrh Brača (778 *m*).

NEVIĐANE (13, B, 2), selo uz istoimenu uvalicu na sjeveroistočnoj obali Pašmana; 581 stan. Stariji dio naselja udaljen je od mora oko 300 *m*; lijepa plaža.

Naselje, koje se prvi put spominje 1067, nazvano je po samostanu sv. Nevijane iz ranog srednjeg vijeka (lokacija nepoznata). Teško je stradalo u Kandijskom ratu (XVII *st.*) i od kuge (oko 1650). — Uz današnju župnu crkvu (kraj XIX *st.*) stoji ruševna starija crkva iz 1670. Na groblju su ruševine crkvice sagrađene 990 (obnovljene u XV *st.*, poslije 1650 barokizirane); iznad vrata gotički reljef sv. Mihovila iz XV *st.* Zapadno od sela su ruševine crkvice sv. Martina iz IX/XI *st.* — Na brežuljku *Binjak* ostaci ilirske gradine, a ispod brežuljka uz obalu, na položaju *Mirišće*, tragovi ilirskog i rimskog naselja.

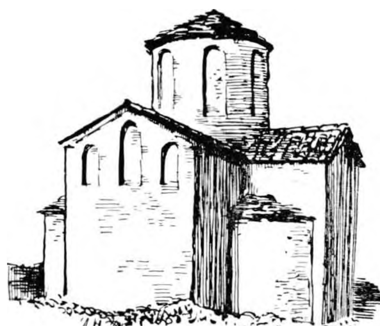
Izleti: v. *Pašman*

NIKOLA (2, B, 3), otočić, 400 *m* udaljen od Poreča. Dijelom je pod gustom borovom šumom, dijelom pod makijom. Obala je izvanredno prikladna za sunčanje i kupanje (široke ploče, šljunčane plaže). Na otočiću je turističko naselje Splendid.

Na otoku ima ostataka ilirske gradine. U V i VI *st.* tu se naseljuju pustinjaci, a kasnije grčki monasi osnivaju samostan sa crkvom sv. Anastazija; samostan je ukinut 1769. Na mjestu samostana podignut je 1886 dvorac u toskanskom stilu (sada hotel). Okrugla kula iz 1402 ide u red najstarijih sačuvanih svjetionika na Jadranu.

NIN (11, B, 2), gradić u južnom dijelu Ninskog zaljeva, 17 *km* sjeverozapadno od Zadra; 1823 stan. Razvio se na niskom naplavnom poluotoku koji je prokopavanjem kanala u XIV *st.* pretvoren u otočić; s kopnom je spojen mostićima. Središte je poljoprivredne okolice (vinova loza, masline, smokve); ima mediteransku klimu, a zimi je izložen jakoj buri. U gradiću je solana i ciglana. Zbog plitkog mora kojim je okružen, pristupačan je samo za manje brodove. Ima autobusnu vezu sa Zadrom.

Područje Nina naseljeno je od prethistorijskih vremena. U rimsko doba (Aenona) značajan je centar antičke Liburnije i uživa municipalnu samoupravu. Hrvatsko srednjovjekovno naselje spominje Konstantin Porfirogenet (u X *st.*) pod imenom Nona. U doba narodnih vladara Nin je središte župe i sjedište »hrvatskog biskupa«, čija se jurisdikcija protezala na čitav teritorij Hrvatske. U Ninu borave hrvatski kraljevi i tu se povremeno održavaju državni i crkveni sabori. Od XII *st.* Nin priznaje vlast ugarsko-hrvatskih vladara. 1328 stavlja se pod zaštitu Venecije (potvrda privilegija 1329); pod njenom vlašću ostaje do 1797, s prekidom 1358—1409. — Od antičkog naselja na otočiću uz obalu sačuvani su ostaci amfiteatra i foruma, na kome je stajao monumentalan hram iz I *st.* U kasnijem razdoblju carstva hram je imao funkciju Augusteuma, pa su vjerojatno u njemu bili smješteni kipovi rimskih imperatora nađeni na forumu (danas u Arheološkom muzeju u Zadru). U okolici je nađen veći broj rimskih nadgrobnih spomenika, epigrafskih fragmenata, nakita, predmeta od keramike i stakla. Iz predromaničkog razdoblja je crkvica sv. Križa (vjerojatno iz XI *st.*) s tlocrtom u obliku križa i kupolom. Ima ukrašeni kameni nadvratnik s uklesanim imenom župana Godežava. Na forumu, pred rimskim hramom, stajala je crkvica sv. Mihovila, iz koje potječe i natpis s imenom kneza Branimira (druga polovina IX *st.*), danas u crkvi sv. Križa. Uz istočna gradska vrata su ruševine romaničke (nedavno rekonstruirane) crkve iz XIII—XIV *st.*, koja je pripadala benediktinskom samostanu, osnovanom u IX *st.* Današnja župna crkva sv. Anzelma nalazi se na mjestu stare romaničko-gotičke katedrale, od koje se sačuvala bočna kapela i reljefi svetaca uzidani uz sjeverni portal. U njenoj riznici čuvaju se relikvijari iz vremena oko 800. Na glavnom oltaru bočne kapele je gotička skulptura »Madona s djetetom«. Iz Nina potječe šesterostrana kamena krstionica s natpisom koji spominje kneza Višeslava (oko 800); čuva se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Od srednjovjekovnog fortifikacionog sistema sačuvani su dijelovi bedema s kulama i dvoja gradska vrata. U mjesnoj Arheološkoj zbirci čuvaju se kameni fragmenti iz antike i srednjega vijeka. — Nedaleko od Nina, uz cestu prema Zatonu, sačuvala se predromanička crkvica sv. Nikole u Prahuljama iz XI *st.*, podignuta na prethistorijskom humku. Ima trolisni tlocrt i kupolu, iznad koje je u vrijeme ratovanja s Turcima dograđena kula-izvidnica.

NIN, Sv. Križ

Izleti: ○ *Privlaka* (v.; cestom 7 *km*). ○ Cestom prema Zadru: *Zaton* (v.; 3 *km*), *Petrčane* (v; 8 *km*), *Zadar* (v.; 17 *km*). ○ *Bokanjac* (v.; cestom 19 *km*; lovni rezervat). ○ *Vrsi* (cestom 6 *km*): na poluotoku sjeveroistočno od sela, ostaci ilirske gradine; na položaju Jasenovo sjeverozapadno od sela, ostaci rimske villae rusticae i romanička crkvica sv. Lovre; u Sutmijanu sačuvani temelji trolisne predromaničke crkvice sv. Tome. ○ *Vir* (v.; morem 6,5 *Nm*). ○ *Povljana* (v.; morem 8,6 *Nm*).

NOVA POVLJANA v. *Povljana*

NOVALJA (8, D, 2), naselje i luka u istoimenoj uvali na sjevernom dijelu otoka Paga; 1879 stan. Stanovnici se pretežno bave zemljoradnjom (vinogradi, voće, povrće) i stočarstvom (ovce), a ribolov im je uglavnom sporedno zanimanje. Pješčana plaža pruža se ivicom zaklonjene uvale nedaleko od naselja: lijepe plaže su i u uvalama Straško i Zrće. U blizini je borova šumica. Brodska veza s Rijekom i Zadrom, cestovna s gradom Pagom i Starom Novaljom.

Novalja se razvila na mjestu antičkog naselja Novalia, luke rimskog grada Cisse (današnje Caske). U Palčićevoj kući na *Loži* vide se ostaci rimskih zidova i srednjovjekovne kule novaljskog kneza. Dobro je sačuvan rimski podzemni vodovod (»Talijanova buža«), izgrađen najkasnije u I *st.* U samom mjestu ima tragova starokršćanskih bazilika i ostataka prostrane predromaničke crkve iz IX—X *st.* U *Gaju*, sjeverno od mjesta, sačuvani su ostaci zidova i pod od mozaika jednobrodne bazilike iz V *st.* Nešto dalje je antički kamenolom koji pokazuje situaciju naglog prekida radova, vjerojatno u VII *st.* U barokiziranoj crkvi Bogorodice je poliptih iz XVI *st.*, rad domaćeg majstora.

Izleti: ○ *Stara Novalja* (v.; cestom 5 *km*). ○ *Caska* (v.; kolnim putem 2,5 *km*). ○ *Pag* (v.; cestom 20 *km*). ○ *Lun* (v.; morem 11 *Nm*), odavde u *Rab* (v.; 4,5 *Nm*). ○ *Veli Lošinj* (v.; morem 17,5 *Nm*).

NOVI VINODOLSKI (Novi; 6, B, 1), gradić, luka i ljetovalište, 9 *km* jugoistočno od Crikvenice; 2076 stan. Leži kod ušća Suhe Ričine, a sastoji se od starijeg, zbijenog dijela na brežuljku i novijeg dijela uz more, jugoistočno od luke, s kupalištem, turističkim objektima, obalnim šetalištem i mnogim vilama. Posljednjih godina izgradnjom vikend-kuća i vila naselje se širi i sjeverozapadno od luke, ispod Magistrale. Slikoviti položaj, pješčana plaža (u uvali Lišanj) okružena zelenilom, dobre autobusne i brodske veze s glavnim obalnim centrima doprinose intenzivnom razvoju turizma posljednjih godina. Oko 2 *km* sjeverozapadno od starog dijela grada, prema rtu Tokal, nalazi se uređen turistički kamp i manje turističko naselje *(Zagori)*.

O postojanju antičkog naselja na mjestu Novoga Vinodolskog govore arheološki nalazi, među njima i rimski grobovi od opeka (I—II *st.*). Čini se da je ruševina Lopar (na kraju parka) ostatak rimskog utvrđenja. Jezgra današnjeg naselja je frankapanski kaštel iz XIII *st.* Kaštel s unutarnjim dvorištem i ugaonim kulama imao je kvadratnu osnovu. U njemu je donesen i redigiran 1288 čuveni, glagoljicom pisani, »Vinodolski zakon«, važan spomenik starog hrvatskog običajnog prava. Poslije restauracije u XIX *st.* malo se sačuvalo od prvobitnog kaštela. Na glavnom trgu je četverokatna kula Kvadrac. U jugozapadnom uglu

trga stajala je do 1890 velika okrugla kula, kasnije adaptirana za zgradu općine. Župna crkva sa sanktuarijem iz 1520 barokizirana je u XVIII *st.*; pred glavnim oltarom je grobnica modruškog biskupa Kristofora iz 1499, a na prvom pobočnom oltaru gotička drvena Madona iz XV *st.* U gotičkoj crkvici sv. Trojstva djelomično su sačuvane zidne slike iz XV *st.* — Iznad luke na Ospi su impozantne ruševine pavlinskog samostana i crkve iz XV *st.* U Gradskom muzeju čuvaju se, pored znatnog broja kulturnohistorijskih predmeta (pozlaćeni ranobarokni antependij), i narodne nošnje iz okolice. — Novi Vinodolski je rodno mjesto pjesnika Ivana Mažuranića (1814—1890).

Izleti: ○ Magistralom na sjever: *Selce* (v.; 6 *km*), *Crikvenica* (v.; 9 *km*), *Kraljevica* (v.; 23 *km*), *Rijeka* (v.; 46 *km*). ○ Magistralom na jug: *Povile* (2 *km*), plaže, kamp i turističko naselje. *Žrnovnica* (v.; 7 *km*), *Klenovica* (v.; 8 *km*), *Senj* (v.; 23 *km*). ○ Cestom kroz Vinodol: *Bribir* (v.; 5 *km*). ○ *Vrbnik* (v.; morem 6,5 *Nm*), ○ *Šilo* (v.; morem 6,5 *Nm*). ○ *Baška* (v.; morem 13 *Nm*).

NOVIGRAD (11, D, 2), luka i gradić na južnoj obali Novigradskog mora, uz potopljeno ušće potoka Draga; 800 stan. Najnoviji dio naselja je Obala. Srednja januarska temperatura je 4,8°, a julska 24°C. Stanovnici se pored zemljoradnje (vinogradi, voće i dr.) bave ribolovom i uzgajanjem školjkaša (dagnje). U mjestu su male tvornice tekstila i ribljeg brašna. Novigrad ima kupalište sa šljunčanom plažom i šumicom. Preko Smilčića i Zemunika (ili Islama) Novigrad ima cestovnu vezu sa Zadrom.

Spominje se od početka XIII *st.* kao kastrum. Na brdu iznad mjesta tvrđava iz XIII *st.*, koju su podigli knezovi Gusići-Kurjakovići. U njoj su 1386—87 bile zatočene Jelisava, udovica kralja Ludovika I Anžuvinca, i njena kći Marija, žena kralja Žigmunda; Jelisava je tu i ubijena. 1409 Novigrad je pripao Veneciji. — Djelomično se sačuvao sistem fortifikacija. U predromaničkoj crkvi na groblju sačuvani su fragmenti kamenih ploča s pleternom dekoracijom. — Župna crkva sv. Martina u svom starijem dijelu, koji ima oblik trolista, potječe vjerojatno iz starokršćanskog vremena. Blizu nje, na lokalitetu *Goričina*, otkrivena je starohrvatska nekropola. — U *Pridragi* kraj Novigrada vide se ostaci predromaničke šesterolisne crkvice sa samostanom, podignute na ruševinama rimske villae rusticae.

Izleti: ○ *Obrovac* (v.; brodom po rijeci Zrmanji 9 *Nm*). ○ *Paklenica*: Novigradskim morem, kroz Novsko ždrilo do *Starigrada-Paklenice* (v.; 9 *Nm*). ○ *Pridraga* (cestom 6 *km*) s ostacima predromaničke crkvice sv. Mihovila (na mjestu rimske villae rusticae) i crkvicom sv. Martina (apsida vjerojatno iz starokršćanskog doba). ○ *Posedarje* (v.; Novigradskim morem 3,3 *Nm*). ○ *Smilčić* (cestom 9 *km*) s ostacima naselja iz mlađeg kamenog doba (bogato dekorirana keramika). *Kašić* (6 *km* od Smilčića); na *Maklinovu Brdu* ostaci zgrada iz rimskog doba i nekropola iz ranog srednjeg vijeka; u *Begovači* temelji rimske villae rusticae, srednjovjekovna crkvica s nekropolom; na *Mastirinama* ostaci rimske villae rusticae, predromanička crkvica sa 6 apsida, ostaci samostana, starohrvatsko groblje; u *Dračama* nekropola iz kasnoga, u *Razbojinama* iz ranoga srednjeg vijeka.

NOVIGRAD (2, B, 2), gradić i luka na zapadnoj obali Istre; oko 1480 stan. Leži na malom poluotoku koji sa sjevera zatvara uvalu Mirne. U mjestu je tvornica trikotaže. Asfaltiranom obalnom cestom Novigrad je povezan sa svim većim lukama na zapadnoj obali Istre.

Rimski grad Emona na širem području Novigrada spominje se od VI *st.* pod imenom Neapolis (od V do VI *st.* sjedište biskupije, ukinute 1831). Današnji Novigrad, koji se u srednjem vijeku razvio na otočiću pred obalom (u XVIII *st.* spojen s kopnom), od 1270 je u sastavu venecijanskih posjeda na Jadranu. 1687 opustošili su ga Turci. — Grad je sačuvao srednjovjekovnu urbanu strukturu s uskim krivudavim uličicama, malim trgovima i slikovitim ambijentima. Djelomično je sačuvan sistem srednjovjekovnih fortifikacija sa dvije okrugle kule. Bazilika sv. Pelagija iz VIII *st.*, temeljito pregrađena u XV i XVI *st.*, ima ispod prezbiterija kasnoromaničku kriptu; od prvobitne bazilike sačuvani su brojni kameni fragmenti (dijelovi ciborija s fantastičnim figurama životinja i dr.). Gradska loggia i nekoliko drugih zgrada građeni su u stilu gotike. U kući Urizzi smješten je lapidarij sa zbirkom antičkih i srednjovjekovnih fragmenata. — Na poluotočiću *Karpinjan*, sjeverno od Novigrada, kompleks dvorca s gospodarskim zgradama iz 1760.

Izleti: Obalnom cestom na sjever: *Umag* (v.; 16 *km*); odavde cestom preko Buja do *Portoroža* (v.; 45 *km*). ○ Obalnom cestom na jug: *Tar* (v.; 7 *km*), *Poreč* (v.; 16 *km*), *Vrsar* (v.; 25 *km*).

NJEGUŠI v. *Lovćen*

NJIVICE (6, A, 2), seoce i mala luka na zapadnoj obali otoka Krka; 158 stan. Leži u uvali Beli Kamik, s pješčanim žalom. Oko 2 *km* sjeveroistočno je Jezero, iz kojeg se stanovnici Njivica snabdijevaju vodom. Uvale Beli Kamik, Kijac, Blatna i Sepen pogodne su za sportski ribolov. Njivice imaju cestovnu vezu s obližnjim naseljima. Brodskim linijama povezane su s Rijekom i s naseljima na zapadnoj obali otoka. — U selu, koje je osnovano u XV *st.*, nađeni su uz more ostaci arhitekture iz rimskog doba.

Izleti: v. *Malinska* i *Omišalj*

OBROVAC (11, D, 1), gradić i luka u Bukovici, na lijevoj obali rijeke Zrmanje; 531 stan. Leži u proširenju vapnenačkog kanjona, na mjestu gdje preko Zrmanje vodi put u Zadar. U najnovije vrijeme podignuto je u Obrovcu nekoliko industrijskih pogona. U blizini su ležišta boksita. S prijevoja Mali Alan (1045 *m*), sjeverno od Obrovca, pruža se izvanredno lijep pogled na Ravne Kotare i zadarski arhipelag. Izvanredan utisak ostavlja kanjon Zrmanje od Obrovca do njenog ušća u Novigradsko more, s posve strmim obalama, ponekad i do 200 *m* visokim. Oko 20 *km* sjeverozapadno od Obrovca je nacionalni park *Paklenica.*

Oko 3 *km* jugozapadno od Obrovca, kraj Kruševa, vide se ostaci ilirsko-rimskog središta Clambetae (danas *Cvijina gradina*); sačuvani su tragovi uličnih pločnika, temelji hrama, ostaci termalnih uređaja, brojni fragmenti natpisa i skulpture. Srednjovjekovni Obrovac spominje se već u poveljama hrvatskih vladara. Od XIII do XV *st.* u posjedu je krbavskih knezova Gusića-Kurjakovića, 1409 je pripao Veneciji, a 1527 osvojili su ga Turci. Venecija ga je ponovo osvojila 1684; u tim borbama značajnu je ulogu odigrao narodni junak Stojan Janković. Na uzvisini iznad mjesta stoji dobro očuvan stari grad iz XIII *st.* Župna crkva ispod gradine podignuta je poslije povlačenja Turaka, a obnovljena u XVIII *st.* U mjestu ima ostataka nekoliko crkava iz XI i XII *st.* i templarskog samostana s crkvom iz XIV *st.* (srušenog 1500). — Nedaleko od Obrovca, uz obalu Zrmanje, ruševine su benediktinskog samostana iz XI *st.* Na strmim obalama kanjona Zrmanje sačuvani su ostaci kula i utvrđenja koje su podigli Turci za zaštitu Obrovca od napada uskočkih i venecijanskih brodova.

Izleti: ○ *Paklenica*, brodom niz Zrmanju, Novigradskim morem kroz Novsko ždrilo do *Starigrada-Paklenice* (v.). ○ *Novigrad* (v.), brodom (9 *Nm*) niz Zrmanju, Novigradskim morem. ○ Zrmanjom uzvodno do *Slapova* (1 sat čamcem).

OKUKLJE (20, C, 3), luka u istoimenoj uvali na sjevernoj obali otoka Mljeta, pristan unutrašnjih naselja Maranovići i Korita. Uz pristan su spremišta za ribarski alat i za privremeni smještaj poljoprivrednih proizvoda (vina, grožđa, ulja). Obale dobro zaštićenog zaljeva pretežno su pod vegetacijom.

Izleti morem: ○ *Saplunara* (v.; 8 *Nm*). ○ *Prožura* (2,2 *Nm*) u pošumljenoj uvali. ○ *Sobra* (v.; 3,8 *Nm*).

OLIB (8, D, 3), nizak otok s istoimenim obalnim naseljem u Zadarskom arhipelagu, istočno od Silbe; 25,6 *km²* sa 585 stan. Dug je 9,5 *km* i u središnjem dijelu znatno sužen (1400 *m*). Najviši su vrhovi Kalac (72 *m*) u južnom i Poljina (34 *m*) u sjevernom dijelu. Kratke suhe doline svršavaju na obali malim uvalama. Na zapadnoj obali najveća je uvala Luka Olib (jedino sidrište i za veće brodove), a na istočnoj znatno plića uvala Slatinica. Na otoku nema površinskih vodenih tokova ni izvora. Bujnija vegetacija (šuma crnika) prevladava u zapadnom, djelomično od bure zaštićenom dijelu, a prostrani pašnjaci za ovce u istočnom i južnom dijelu. Za ispašu ovaca stanovnicima služe susjedni otočići (Planik i dr.). Glavni proizvodi Olibljana su vino, ulje i sir. Jedino naselje na otoku je Olib, koji leži uz istoimenu uvalu (Luka Olib).

Otok je naseljen već u rimsko doba. U X *st.* spominje ga Konstantin Porfirogenet pod imenom Aloep. Od 1409 Venecija ga daje u zakup pojedinim zadarskim porodicama. — Župna crkva u naselju Olib je iz 1632 (obnovljena 1868); u župnom dvoru čuva se dvadesetak glagoljskih kodeksa (iz XVI—XIX *st.*). Druga, starija crkva obnovljena je 1586. Na ulazu u luku stoji kula (»Kaštel«) iz XVII/XVIII *st.* U uvali *Banve* ostaci naselja iz rimskog doba (temelji zgrada) i ruševine trobrodne crkve sv. Pavla sa samostanom koji je napušten i porušen oko 1200.

OMIŠ (14a, A, 1), gradić i luka 26 *km* jugoistočno od Splita; 2170 stan. Leži na lijevoj obali ušća Cetine, nedaleko od njene slikovite probojnice kroz vapnenački greben. Prostrane pješčane plaže protežu se od Dugog Rata (s tvornicom karbida i cijanamida) na zapadu do Ravnica (s tvornicom cementa) na istoku. Pred niskom

OMIŠ, Sv. Petar u Priku

pješčanom obalom zapadno od Omiša pruža se oko 700 *m* široka pličina stvorena nanosima Cetine; promjenljivih je dubina (prosječna dubina do 2 *m*). U uvali Brzet, jugoistočno od Omiša, autokamp. Istočnim dijelom omiškog primorja, između Ravnica i Vrulje, u dužini od 18 *km*, pruža se niz uvala (ističu se Mala luka, Velika luka, Lučica i Vojskovo) s pješčano-šljunčanim plažama. Omiš leži na Magistrali; s unutrašnjošću ga povezuje cesta dolinom Cetine (preko Zadvarja). Sjeverno od Omiša, u selu Zakučcu, hidroelektrana »Split«.

Naseljen već u rimsko doba (Oneum), Omiš je u srednjem vijeku utvrđeni grad. U XII i XIII *st.* gradom vladaju knezovi Kačići, a u XIV *st.* bribirski knezovi Šubići. Kasnije Omiš mijenja gospodare; od 1444 je pod vlašću Venecije. Od srednjovjekovnih utvrđenja sačuvana su južna gradska vrata s dijelom zida, jugozapadna četverokutna kula (danas turistički ured) na »Fošalu«, utvrđenje na litici iznad grada i impozantne ruševine tvrđave Starigrad (Fortica) na brdu iznad Omiša (311 *m*). Glavna ulica Omiša vodi od južnih vrata prema Cetini, paralelno s »Fošalom«. Na trgu je župna crkva iz XVII *st.* s lijepim portalom (1621) i zvonikom; u njoj su dvije slike ravenskog slikara Mattea Ingolija. U jednoj renesansnoj kući nedaleko od crkve je mjesna muzejska zbirka (arheološki, kulturnohistorijski i etnografski predmeti s područja Omiša i susjednih Poljica). Na kraju glavne ulice je crkvica sv. Duha iz XVI *st.*; na drvenom renesansnom oltaru je slika »Silazak Duha svetoga« venecijanskog slikara J. Palme ml. Kraj crkvice je toranj za sat ispod kojega vode stepenice u gornji dio mjesta. Uz rijeku je kuća porodice Radman sa zbirkom kamenih fragmenata (antika, gotika, renesansa) i kulturnohistorijskih predmeta (XVIII—XIX *st.*). Na desnoj obali Cetine je lokalitet *Priko* sa predromaničkom crkvicom sv. Petra (X *st.*) koja se spominje u ispravama narodnih vladara u X i XI *st.*

Izleti: ○ *Zadvarje—Gubavica.* Cestom uz Cetinu, kroz kanjon kod Omiša, pored hidroelektrane »Split« u Zakučcu. 2 *km* uzvodno od Zadvarja, na Cetini, vodopadi *Velika* (48 *m*) i *Mala Gubavica* (7 *m*). ○ Magistralom na zapad: *Dugi Rat* (v.); *Sumpetar* (v.), *Krilo-Jesenice* (v.). O Magistralom na istok: *Kutleša* (v.), *Dubci* (19 *km*), *Brela* (v.), *Baška Voda* (v.), *Makarska* (v.; 37 *km*). ○ Izleti morem: *Pučišća* (v.; 6,5 *Nm*), *Postira* (v.; 5 *Nm*), *Supetar* (v.; 7 *Nm*).

OMIŠALJ (6, A, 1), gradić i luka na zapadnoj obali otoka Krka; 791 stan. Leži na 82 *m* visokom brežuljku, na unutarnjem kraju Omišaljskog zaljeva, odakle se pruža izvanredan vidik na prostran Riječki zaljev s Opatijskom rivijerom, na strme obale Cresa i obližnju nisku i razvedenu obalu Krka. Novi, obalni dio Omišlja s hotelima i vilama povezan je sa starim, centralnim dijelom putevima koji sa sjeverne strane vode kroz šumu borova i čempresa, a sa zapadne kroz maslinike. S Kraljevicom je vezan trajektom Črišnjeva—Voz, autobusne veze ima s naseljima na otoku, a brodske s Rijekom. Prostrani i duboko uvučeni Omišaljski zaljev izložen je samo sjeverozapadnim vjetrovima; sigurno je sklonište i većim brodovima. Zapadna obala zaljeva (na uskom poluotoku) pretežno je gola, strma i grebenasta, a istočna niska i pošumljena.

U srednjem vijeku Omišalj je frankapanski kastrum (castrum Muschulum). Njegova glavna kula, kvadratičnog oblika, stajala je na mjestu gdje je u drugoj polovini XIX *st.* sagrađen župni dvor (glagoljski natpis). Uspomena na nju sačuvala se u pjesmi »Turne moj lipi«, koju je, prema legendi, sastavio posljednji krčki knez Ivan Frankapan odlazeći u zatočeništvo u Veneciju. — Omišalj je sačuvao srednjovjekovni urbani raspored. Centar mjesta je prostrani trg sa župnom crkvom (spominje se već 1213), trobrodnom romaničkom bazilikom na koju su, u XVI *st.*, dograđeni kupola i kvadratični kor; prozorsku ružu na pročelju izradio je majstor Sinoga 1405. U crkvi ima fragmenata pleterne ornamentike (IX—X *st.*), glagoljskih natpisa, renesansni rezbareni oltar i poliptih venecijanskog slikara Jacobella del Fiore. Zvonik su 1536 sagradili domaći majstori. S južne strane zvonika je loggia iz XVI *st.*, a na istočnoj strani trga crkva sv. Jelene iz 1470. Među srednjovjekovnim arhitektonskim spomenicima ističu se još romanička crkva sv. Antuna, crkva sv. Ivana iz 1442, ruševine kneževa dvora iz XIV—XV *st.* i gotička kuća Pančirov. Na uzvisini iznad luke stoje ruševine srednjovjekovne utvrde Gradec. — U obližnjoj uvali *Sepen* nađeni su ostaci antičkog naselja (zidovi, mozaici, grobovi), vjerojatno rimskog Fulfiniuma. Značajan su spomenik ruševine trobrodne starokršćanske bazilike iz V *st.* (Mira). Uz nju se u srednjem vijeku spominje benediktinska glagoljaška opatija sv. Nikole. Nadgrobna ploča posljednjeg opata, s glagoljskim natpisom iz 1471, čuva se u sakristiji župne crkve, gdje je smješten i lapidarij. — U okolici Omišlja sačuvala se jaka folklorna tradicija. Svake godine 15. VIII slavi se dan prvih plodova, »Stomarina«; ispod obješenih svilenih rubaca i voća izvode se pjesme i plesovi u živopisnim narodnim nošnjama.

Izleti: ○ Cestom prema jugu otoka Krka: *Malinska* (v.; 13 *km*), *Krk* (v.; 26 *km*), *Punat* (v.; 33 *km*), *Baška* (v.; 45 *km*). ○ *Voz* (v.; cestom 4 *km*), trajektom do *Črišnjeve* na kopnu (v. *Kraljevica*).

OPATIJA (4, A, 1), turistički centar na sjeverozapadnoj obali Riječkog zaljeva, u podnožju Učke; 7974 stan. Srednja januarska temperatura 5,8°C, srednja julska temperatura 23,3°C; godišnje ima 2230 sunčanih sati. Od sjeverozapadnih vjetrova Opatija je zaštićena Učkom. Okolica i područje grada odlikuju se bujnom vegetacijom (vazdazelenom i suptropskom). Razvoj Opatije datira od kraja prve polovine XIX *st.* Izgradnjom željezničke pruge Beč—Trst i odvojka za Rijeku (1873), Opatija dobiva sve veće značenje; 1899 proglašena je klimatskim mjestom. Tada se počinju izgrađivati hoteli i vile, uređuju se parkovi, ceste i pristanište, gradi se šetalište uz more do Lovrana, uvode se brodske linije s Rijekom i tramvaj od željezničke stanice Matulji preko Opatije do Lovrana. U razdoblju do 1914 Opatija je uglavnom zimovalište, između dva rata stagnira, a u Jugoslaviji postaje središte rivijere koja se proteže od Preluka do Mošćeničke Drage, i najznačajniji centar ljetnog turizma. Pored tri velika kupališta, mnogi opatijski hoteli i vile imaju vlastita kupališta. U neposrednoj blizini, u Ičićima i Preluku, uređeni su autokampovi. Turistima se pružaju najrazličitije mogućnosti za razonodu; priredbe na ljetnoj pozornici, međunarodne motociklističke trke na trkaćoj stazi u Preluku (»Grand prix de l'Adriatique«), sportski tereni, jedrenje, skijanje na vodi, sportski ribolov i dr. Opatija je asfaltiranom cestom povezana s Rijekom, Pulom (88 *km*) i preko ove s naseljima na zapadnoj obali Istre, s Trstom (72 *km*), Ljubljanom (110 *km*) i Zagrebom (197 *km*), a Magistralom s cijelom jugoistočnom obalom Jadrana. Željezničku vezu sa zaleđem ima preko Matulja i preko Rijeke. Postoje mnoge lokalne autobusne linije s Rijekom i ostalim naseljima opatijske rivijere.

Na području Opatije postojalo je naselje već u antičko doba (ostaci arhitekture). Današnje naselje razvilo se uz nekadašnju opatiju (otuda mu ime), koja se prvi put spominje 1453. Od kasnije porušenog kompleksa opatije sačuvala se jedino kapela sv. Jakova uz obalu iz 1506, pregrađena 1774 i proširena 1937. Razvitak moderne Opatije započinje 1844, kad je I. Scarpa dao sagraditi klasicističku vilu »Angiolinu« u parku zasađenom suptropskim biljkama. Hoteli i vile građeni su pretežno u historijskim stilovima i nose biljeg kozmopolitske arhitekture, karakteristične za evropska mondena ljetovališta izgrađena krajem XIX i početkom XX *st.* Park uz vilu »Angiolinu« (Park 1. maj) preuređen je u botanički vrt suptropskog bilja; ističu se dvije skupine cedrova, golemi mamutovac (Sequoia gigantea), velecvjetna magnolija (Magnolia grandiflora) s cvjetovima veličine 20—30 *cm* i grmovi japanskih kamelija (Camellia japonica). Na hridi isturenoj u more je brončana skulptura »Pozdrav moru« (rad Zvonka Cara, 1956), a u parku neobarokna kamena fontana, rad Hansa Rathauskog (1889).

Izleti: ○ Obalnim putem na jug: *Ičići* (v.; 2 *km*), *Ika* (v.; 4 *km*), *Lovran* (v.; 6 *km*), *Medveja* (v.; 9 *km*), *Mošćenička Draga* (v.; 13 *km*). ○ Obalnim putem na sjever: *Volosko* (v.; 2,5 *km*). ○ Šetnja do parka Vrutka i vidikovaca Aurora i Carmen Sylva na obroncima Učke iznad Opatije. ○ *Veprinac* (v.; 508 *m*, 1 sat hoda). ○ *Učka.* Cestom do Matulja (5 *km*), zatim brdskom cestom kroz Veprinac (13 *km*) do hotela na Učki (20 *km*);

odavde pješice do vrha (1396 *m*), pogled na Kvarner i Istru. Od hotela cesta vodi u unutrašnjost Istre (*Pazin* 55 *km*). ○ Magistralom na jug: *Rijeka* (v.; 13 *km*), *Kraljevica* (v.; 36 *km*), *Crikvenica* (v.; 50 *km*). ○ U *Gorski Kotar*: preko Rijeke (13 *km*), zatim cestom Rijeka—Zagreb na *Platak* (38 *km*); v. i *Risnjak*.

OPRTALJ (2, C, 2), selo u Istri, 27 *km* istočno od Buja; oko 380 stan. Leži na brežuljku visokom 380 *m*. — Izgrađen na mjestu prethistorijskog kasteljera, Oprtalj je kontinuirano naseljen (rimski i srednjovjekovni arheološki nalazi). U srednjem vijeku u posjedu je raznih feudalnih porodica, od 1209 akvilejskog patrijarha. 1420 potpao je pod Veneciju. Srednjovjekovni fortifikacioni sistem očuvan je do danas, uglavnom u sklopu kasnije izgrađenih objekata. Naselje je sačuvalo srednjovjekovni raspored s uskim ulicama, malim trgovima i natkrivenim prolazima. Župna crkva (druga polovina XV *st.*, u XVII *st.* produžena i izvedeno novo pročelje) ima mrežasti gotički svod. Oltarna slika rad je imitatora V. i B. Carpaccia iz XVI *st.*, a slika »Gospe Ruzarija« M. Furlanetta (XVIII *st.*). Izvan gradskog zida je renesansna gradska loggia iz XVII *st.* s lapidarijem i kapela s djelomično očuvanim zidnim slikama (XVI *st.*, rad domaćeg majstora Antona s Padove). Ispod mjesta je kapela sv. Marije Malene; dio zidnih slika izveo je 1471 majstor Klerigin iz Kopra u renesansnim oblicima, dok su ostale slike rad drugog majstora, iz istog vremena, koji je radio pod utjecajem gotičkih tradicija istarskih slikarskih radionica. — Oko 1 *km* južno od mjesta romanička kapela sv. Jelene sa sačuvanim zidnim slikama (oko 1400), radom majstora Klerigina st. iz Kopra. U kapeli sv. Silvestra, još južnije uz cestu, sačuvale su se renesansne zidne slike anonimnog majstora domaće slikarske škole.

OPUZEN (20, C, 1), gradić na lijevoj obali Neretve, 12 *km* uzvodno od njena ušća; oko 1130 stan. Desnom obalom Neretve prolazi željeznička pruga Mostar—Gabela—Ploče. U okolici se gaji povrće i južno voće (mandarine, smokve i dr.); poljoprivredno dobro i tvornica za preradu voća i povrća imaju značajnu ulogu u snabdijevanju turističkih centara obalnog pojasa od Splita do Dubrovnika. Ribolov u Neretvi i u kanalima i jezerima delte.

Na mjestu današnjeg Opuzena u XIV *st.* bio je trg Dubrovačke republike (spaljen 1472), od kraja XV *st.* tvrđava Koš, a od 1685 venecijanska utvrda Fort Opus (otud današnje ime) u obliku peterokrake zvijezde; njeni ostaci se vide u istočnom dijelu mjesta. U predvorju zgrade bivše općine lapidarij s fragmentima skulptura i natpisa nađenim na području antičke Narone (danas Vid). U neoklasicističkoj župnoj crkvi barokna slika venecijanske škole iz 1752. Zanimljiv arhitektonski objekt je kuća porodice Oman (XVIII—XIX *st.*), ograđena visokim zidom. Rodna kuća narodnog heroja Stjepana-Steve Filipovića, koga su njemački fašisti objesili u Valjevu 1942, obilježena je spomen-pločom. — Južno od Opuzena je selo *Podgradina*. Na brdu ostaci srednjovjekovnog grada ***Brštanika*** koji je 1373 podigao bosanski kralj Tvrtko I; porušili su ga Turci u XV *st.*, obnovili kasnije Venecijanci i Austrija (1878).

Izleti: ○ Magistralom na sjever: *Komin* (v.; 4 *km*), *Ploče* (v.; 14 *km*), *Baćinsko jezero* (v.). ○ *Metković* v.; cestom 10 *km*). ○ *Klek-Neum* (v.; Magistralom 16 *km*).

ORAHOVAC (24, B, 1), dvojno naselje (*Donji* i *Gornji Orahovac*) na sjeveroistočnoj obali Kotorskog zaljeva; 350 stan. Razvio se djelomično uz cestu Perast—Dobrota. Ima autobusnu vezu s naseljima Boke Kotorske.

Jednobrodna crkvica sv. Đorđa ima freske iz XV/XVI *st.* Narteks i zvonik su iz kasnijeg vremena. — Između Orahovca i Perasta je ***Dražin Rt.*** U njemu je kula Baje Pivljanina, opjevanog crnogorskog junaka koji je poginuo u borbi s Turcima blizu Cetinja 1685.

Izleti: v. *Kotor* i *Risan*

ORAŠAC (20, E, 3), selo 8 *km* sjeverozapadno od Dubrovnika; 461 stan. Leži iznad Magistrale u podnožju Vračeva brda (442 *m*) i Golog brda (298 *m*) koji ga štite od hladnih vjetrova sa sjevera. Ispod sela, na obali Koločepskog kanala, kupalište s lijepim žalom i pristanište za manje brodove. Od sela, koje ima izvorsku vodu, do mora vodi put kroz borovu šumicu.

Potok koji dijeli Orašac od zaseoka Poljice bio je do 1399 granica između dubrovačkih i bosanskih posjeda. Nad selom je ljetnikovac (iz 1700) austrijskog rezidenta u Dubrovniku Filippa Saponara, sagrađen u obliku kule. Do njega je bivši mali dominikanski samostan (iz 1690) s crkvicom. Osim župne crkve, sagrađene 1827 na mjestu manje crkvice iz XV *st.*, u Orašcu i Poljicama ima niz kapela, od kojih su neke vrlo stare. Ispod sela, na rubu visokih hridina nad obalom, stoje ruševine monumentalnog dvorca »Arapovo« u kojem je prema predaji boravio firentinski gonfalonier Pietro Soderini kad je 1512, zbog uspostave vlasti Medicejaca, napustio Firencu.

Izleti: ○ Magistralom na sjever: *Trsteno* (v.; 3 *km*), *Slano* (v.; 19 *km*). ○ Magistralom na jug: *Zaton* (v.; 5 *km*), *Rijeka Dubrovačka* (v.), *Dubrovnik* (v.; 26 *km*). ○ Izleti morem: *Koločep* (v.; 1,6 *Nm*), *Lopud* (v.; 3,6 *Nm*).

OREBIĆ (19, B, 1), gradić i najpoznatije turističko mjesto na Pelješcu; 560 stan. Leži na južnoj obali poluotoka, pri istočnom ulazu u Pelješki kanal. Vapnenački vrhovi Sv. Ilija (961 *m*) i Vižanjica (443 *m*) zaštićuju ga djelomično od bure. Prosječna temperatura januara 9,1°, jula 26,5°. Okolica se ističe bujnom mediteranskom vegetacijom (borovi, bademi, agrumi, narovi). Među plažama se izdvaja uvala Trstenica. Orebić ima dobre brodske veze, a s gradom Korčulom uspostavljen je trajekt. S ostalim naseljima na poluotoku povezuje ga cesta, koja se kod sela Đunta Doli spaja s Magistralom.

Mjesto, nekad značajni pomorski centar, nosi od XVI *st.* ime po bakarskoj kapetanskoj porodici Orebić; ranije se zvalo Trstenica i bilo je sjedište kneza pod dubrovačkom upravom (1343—1806). — Kamene gomile i utvrđenja (na brežuljku Grudi, na brdu Vižanjici, lokaliteti Stine i Blace) potječu iz prethistorijskog doba. Otkriveni su i tragovi rimskog naselja (ostaci villae rusticae, grobovi). U baroknoj crkvici uzidan je iznad vrata zatvorenog trijema starokršćanski mramorni reljef. U mjestu je Pomorski muzej (u zgradi bivše općine). Dva kilometra zapadno od mjesta je gotičko-renesansni franjevački samostan (XV *st.*). Samostansku crkvu gradili su domaći majstori; na glavnom portalu je reljef Madone, rad nepoznatog sljedbenika Mina da Fiesole, a u crkvi reljef Madone od Nikole Firentinca. Pred crkvom je kasnogotički paviljon. — U brdu iznad samostana je gotička, u doba baroka obnovljena crkva Gospe od Karmena. Uz nju su antički sarkofazi i nekoliko prastarih, golemih čempresa, a nešto podalje barokna loggia i ruševine dvorca trsteničkog kneza.

Izleti: ○ Obalnim putem prema zapadu; ***Kučište*** (v.; 6 *km*), *Viganj* (v.; 8 *km*), ○ *Karmen (Karmine)*. Putem (2 *km*) do crkvice sa samostanom (178 *m*); vidikovac. Odavde na najviši vrh Pelješca, *Sv. Ilija* (961 *m*, planinarsko sklonište). ○ *Korčula* (v.; trajektom 2 *Nm*). ○ *Badija* (v.; morem 2 *Nm*).

ORJEN v. *Hercegnovi* i *Risan*

OSKORUŠNO v. *Trpanj*

OSOR (8, B, 2), naselje i pristan na jugozapadnoj strani otoka Cresa; oko 100 stan. Leži na prevlaci koja je spajala otok Cres s Lošinjem; preko uskog prokopanog dijela izgrađen je pokretni most. Od antičkog doba do XV *st.* Osor je glavni gradski centar Cresa i Lošinja, pa je po njemu i nazvan čitav cresko-lošinjski otočni niz (Osorski otoci). Pojavom većih brodova plitka osorska luka gubi svoje nekadašnje značenje. Obalni je pojas pretežno pošumljen; autokamp. Brodskim i autobusnim linijama Osor je povezan s većim naseljima Cresa i Lošinja.

Područje Osora naseljeno je još od prethistorijskih vremena (ilirske gradine, nekropole). U rimsko doba Osor (Apsoros) je municipij i istaknut trgovinski centar na putu koji je kroz Osorski tjesnac vodio od luka sjevernog Jadrana prema Dalmaciji. Poslije propasti Rimskog carstva Osor je u sklopu bizantskog temata; od VI *st.* je sjedište biskupije. 841 spalili su ga Saraceni, u X *st.* priznaje vlast hrvatskih vladara, od god. 1000 je pod Venecijom, 1105 potvrđuje mu ugarsko-hrvatski kralj Koloman privilegije. Od 1409 ulazi u sastav venecijanskih posjeda na Jadranu. U toku XV i XVI *st.* postepeno propada uslijed otvaranja novih pomorskih putova i epidemija kuge i malarije. — Od antičkog

OREBIĆ

naselja sačuvani su brojni ostaci (gradski zid od tjesnaca do uvale Bijar, temelji hrama i javnih zgrada s mozaicima, villae rusticae, natpisi, grobovi). Na današnjem groblju sačuvani su ostaci starokršćanskog katedralnog kompleksa (dvojna bazilika, martirij, baptisterij) koji je izgrađen u vrijeme osnivanja biskupije. Kraj ulaza u mjesto su ruševine benediktinske opatije s trobrodnom romaničkom bazilikom sv. Petra iz XI *st.* Razdoblju romanike pripadaju i crkve sv. Marka i sv. Katarine. Na glavnom trgu je katedrala iz XV *st.* (ranorenesansni arhitektonski ukrasi, portal lombardijskog tipa) sa sanktuarijem i zvonikom (majstor Gallo s Krka) iz XVII *st.* Barokni glavni oltar je iz XVII *st.*, a oltarne slike su radovi nepoznatih venecijanskih slikara XVI—XVIII *st.* U riznici katedrale čuva se drvena gotička skulptura iz XV *st.*, zlatni i srebrni liturgijski pribor iz XIV—XVIII *st.*, a u kaptolskom arhivu iluminirani kodeksi iz XV *st.* U srednjovjekovnoj gradskoj vijećnici na trgu smješten je danas gradski muzej s lapidarijem. Nedaleko od nje je bivši biskupski (danas župni) dvor iz XV *st.* U dvorištu je mnogo starija cisterna ukrašena motivima pleterne dekoracije. Iz XV *st.* je crkva sv. Gaudencija s gotičkim šiljastim svodom (ostaci zidnih slika, drvena gotička skulptura iz XV *st.*). U uvali *Bijar*, uz gotičku crkvicu iz 1414, ruševine su samostana koji su potkraj XV *st.* podigli franjevci-glagoljaši. — Na rtu u uvali *Sonte* je crkva sv. Platona iz predromaničkog razdoblja, s bogatom pleternom dekoracijom.

Izleti: ○ Cestom na jug: *Nerezine* (v.; 4 *km*), *Mali Lošinj* (v.; 20 *km*), *Veli Lošinj* (v.; 24 *km*). ○ Cestom na sjever: *Vransko jezero* (v.), *Cres* (v.; 33 *km*).

OSTROVICA v. *Zadar*

OŠJAK v. *Velaluka*

OTOČAC v. *Senj*

OTOK v. *Badija*

OTOK ŽIVOTA v. *Ston*

PAG (8, D, 2; 11, B, 1), otok u sjevernodalmatinskoj otočnoj skupini; obuhvaća površinu od 284,5 *km*², a ima ukupno 8568 stan. Veća su naselja na otoku Pag, Novalja i Lun. Jugozapadna obala otoka je niska, a sjeveroistočna strma i visoka; na njoj su Paški zaljev (s velikom uvalom Caska) i zaljev Stara Novalja. Klima je mediteranska. Na otoku nema površinskih vodenih tokova; kod Metajne, Novalje i gradića Paga pojavljuju se izvori. Najveći dio otoka je kamenjar; manje površine zauzima makija. U dolinama i poljima (Novaljsko, Kolansko, Povljansko, Vlašićko i Dinjiško) uzgaja se vinova loza, povrće i voće. Područje poluotoka Luna velikim dijelom je pod maslinicima. Na otoku je razvijeno i ovčarstvo (paški sir). Glavna naselja na otoku spojena su cestom koja je od Paga asfaltirana; nadovezuje se preko Miškovića (trajekt), Miletića i Barača na Magistralu kod Posedarja.

Pag je u prethistoriji bio naseljen ilirskim Liburnima (ostaci utvrđenja i nekropola kraj Kolana, u Mihovilju kraj Novalje, u Dabovom i Vidasovom kantu). Najkasnije u početku I *st.* podižu Rimljani na otoku sistem fortifikacija za obranu od ilirskih plemena: veliki kastrum Cissa (Caska), lučki kastrum Novalia (Novalja) i manja utvrđenja Košljun kraj Novalje, Košljun iznad Novaljskog polja, Svetojašnica na krševitom rtu Zaglav. Osim ovih utvrđenja, bilo je većih rimskih naselja (Pagus) i manjih naselja (sačuvani ostaci zgrada u Tovarnelama kraj Luna, u Novaljskom polju Brbonovica i Lešandrovica i dr.). Slaveni su rano naselili otok; njihovo glavno naselje poslije doseljenja je Keša (današnja Novalja). Kralj Petar Krešimir IV darovao je (1071) sjeverni dio otoka rapskoj crkvi; južni dio otoka pripao je Zadru. U toku srednjeg vijeka Pag je poprište čestih sukoba između Rabljana i Zadrana. Potkraj XII *st.*, poslije propasti Keše, vodeću ulogu na otoku preuzima grad Pag. 1409—1797 Pag je pod vlašću Venecije, a poslije toga dijeli sudbinu ostale Dalmacije u sklopu Austrije. Poslije njemačko-talijanske agresije na Jugoslaviju aprila 1941 okupirale su ga talijanske trupe, a kasnije je bio pod njemačkom okupacijom. Definitivno je oslobođen 5. IV 1945.

PAG (8, E, 3), gradić, luka i ekonomsko središte otoka Paga; 2334 stan. Leži na jugoistočnoj obali istoimenog zaljeva, na području gdje ovaj prelazi u plitko slano jezero (Paške solane). U samom mjestu je sirana (paški sir), vinarski podrum (kvalitetno vino žutika), solana, mlin za mljevenje soli. Prosječna godišnja proizvodnja soli dostiže 18 000 *t*. Nedaleko od mjesta je duga plitka pješčana plaža. Pag ima brodsku vezu s Karlobagom i Rijekom, a cestom je spojen sa svim većim naseljima na otoku. Trajekt povezuje Pag s Karlobagom. — Čipkarska zadruga organizira u kućnoj radinosti proizvodnju čuvene paške čipke.

Antički Pagus nalazio se na položaju napuštenog Staroga grada, oko 3 *km* južnije od današnjeg mjesta. Srednjovjekovnom naselju dao je Bela IV 1244 status slobodnog kraljevskog grada kao nagradu za pomoć pruženu u suzbijanju najezde Tatara. Poslije pobune protiv Zadra (1311) Pag dobiva djelomičnu autonomiju, a Ludovik I priznaje mu 1376 potpunu autonomiju i izjednačuje ga s ostalim dalmatinskim gradovima. Od 1409 Pag je pod Venecijom. Gradski statut potvrđen je 1433. — U *Starom gradu* sačuvani su dijelovi srednjovjekovnog bedema i nekadašnja romaničko-gotička župna crkva iz XIV *st.* Uz nju su ruševine franjevačkog samostana iz 1589. — 1443 započela je izgradnja današnjeg Paga s pravilnim rasporedom ulica, središnjim trgom i jednom glavnom longitudinalnom ulicom. Vjerojatno je takav plan inspiriran od Jurja Dalmatinca, kome se pripisuju i gradnja Kneževa dvora u gotičkim oblicima i planovi za nedovršenu biskupsku palaču s lijepim portalom. Župna crkva (gradnja započeta 1443) je trobrodna bazilika u kojoj se miješaju elementi romanike, gotike i rane renesanse. Najveći broj građanskih kuća potječe iz XVI i XVII *st.* Iz razdoblja renesanse su benediktinska crkva i crkva sv. Jurja.

Izleti: ○ *Novalja* (v.; cestom 20 *km*), *Stara Novalja* (v.; cestom 25 *km*). ○ Cestom prema Magistrali: *Dinjiška* (v.; 13 *km*), *Miškovići* (20 *km*), trajekt do *Miletića* na kopnu. ○ *Metajna* (v.; morem 5 *Nm*), *Caska* (v.; morem 8,7 *Nm*). ○ *Karlobag* (v.; trajektom 8,5 *Nm*).

PAKLENI OTOCI v. *Hvar*

PAKLENICA v. *Starigrad-Paklenica*

PAKOŠTANE (11, D, 3), selo i luka 6 *km* jugoistočno od Biograda, na uskoj prevlaci koja odvaja Vransko jezero od mora; 1639 stan. Leže pored Magistrale. Otočićima Veli Školj, Mali Školj i Sv. Justina luka je zaštićena od južnih i jugozapadnih vjetrova. Blizu sela je pješčana plaža, uređeni kamp i odmaralište francuskog kluba »Méditerranée«.

Na više mjesta ima ostataka antičkog naselja (Blandona?); ispod groblja, uz more, otkopani su dijelovi temelja rimske villae rusticae, a u moru, između kopna i otočića u luci, vide se ostaci rimskog lukobrana. Jedan odvojak rimskog vodovoda, koji je vodio od Vrane do Zadra, skretao je prema Pakoštanima.

Izleti: v. *Biograd*

PALAGRUŽA (VI, D, 5), mala skupina otoka (*Palagruža, Mala Palagruža, Kamik od Tramuntane, Kamik od Oštra* i *Galijula*), hridi i grebena između Lastova i talijanske obale; kamenite obale otoka teško su pristupačne. Glavni otok Palagruža (s kojeg ima nalaza iz kamenog doba) strmo se izdiže iz mora; na najvišem vrhu (91 *m*) je svjetionik; uvale Stara Vlaka (na sjeverozapadu) i Žalo (na jugu) skloništa su za ribarske brodiće. More oko Palagruže ubraja se u ribom najbogatija područja Jadranskog mora. Južne obale Palagruže i Galijule imaju mala pješčana žala. Osim svjetioničara, drugih stanovnika na otocima nema.

PAŠMAN (11, C, 3; 13, B, 2), otok u Zadarskom arhipelagu, jugoistočno od otoka Ugljana, od kojeg je odijeljen uskim, 1883 prokopanim prolazom Ždrelac; 56,9 *km*², 3761 stan. Od kopna ga odvaja Pašmanski kanal. Na zapadu je građen od krednih vapnenaca, a na istoku od dolomita s manjom zonom plodnih praporastih naslaga. Najviši vrh na otoku je Bokolj (274 *m*). Vapnenačka zona otoka djelomično je pod makijom, dolomitska i praporasta zona pod vinogradima i povrtnjacima. Strma zapadna vapnenačka obala razvedena je brojnim, od bure zaštićenim uvalama (naročito na jugoistočnom kraju). Duž slabije razvedene i položitije istočne obale nižu se sva otočna naselja: Tkon, Kraj, Pašman, Mrljane, Nevidane, Dobropoljana, Banj, i Ždrelac. Stanovništvo se pretežno bavi zemljoradnjom (masline, vinova loza, povrće), stočarstvom (ovce) i, u manjoj mjeri, ribarstvom.

Otok je naseljen u kontinuitetu od prethistorije (ilirski grobovi i ostaci gradina; arheološki nalazi iz rimskog doba na području mjesta Pašmana, Nevidana i Banja). Uz uvalu sv. Ante, na jugozapadnoj obali otoka, predromanička jednobrodna crkvica. Od 1050 otok je bio posjed biogradske biskupije, a od 1126 zadarske nadbiskupije. U vrijeme turskih provala na njemu su se naselili prebjezi s kopna.

PAŠMAN (13, B, 2), naselje i mala luka na sjeveroistočnoj obali istoimenog otoka; 480 stan. Leži na poluotočiću ispred kojega je otok Babac u Pašmanskom kanalu. — S područja sela ima nalaza iz rimskog doba. U dokumentima se naselje prvi put spominje 1067 pod nazivom Postimana. Župna crkva sagrađena je u ranom srednjem vijeku; početkom XVIII *st.* dograđen je brod, a prvobitna crkva pretvorena u prezbiterij; zvonik je iz 1750. U crkvi se nalaze dva

kasnogotička procesionalna križa i oltarna slika C. Medovica. U *Malom Pašmanu*, zapadno od Pašmana, sačuvana je srednjovjekovna jednobrodna crkva sv. Roka.

Izleti: ○ *Tkon* (v.; morem 3 *Nm*). ○ Uz obalu morem prema sjeveru: *Nevidane* (v.; 3 *Nm*), *Dobropoljana* (v.; 3,4 *Nm*).

PAZ (2, D, 2), selo u istočnoj Istri, 17 *km* sjeveroistočno od Pazina, na cesti Pazin—Opatija; 70 stan. U njemu su ostaci srednjovjekovnog kaštela, nekad u posjedu porodice Walterstein. U barokiziranoj crkvi kasnogotička kamena kustodija iz 1496, u kapeli sv. Vida na groblju kasnogotičke zidne slike koje je, prema glagoljskom natpisu, izradio majstor Albert 1461.

PAZIN (2, C, 3), gradić u središnjem dijelu Istre, na 242 *m* aps. vis.; 3004 stan. Stari dio grada razvio se uz rub ponora Jama (Fojba), u koji ponire Pazinski potok; na strmoj stijeni (120 *m*) iznad ponora stoji Kaštel. Noviji dio grada izgrađen je u ravnici. Pazin je dugo vremena bio samo trgovinsko središte poljoprivredne okolice (žito, vino, voće). U najnovije vrijeme razvija se industrija (tvornica tekstila, trikotaže, prerada plastičnih masa, obrada ukrasnog kamena). U okolici ima lovišta na divljač. Asfaltiranom cestom Pazin je povezan s naseljima na zapadnoj istarskoj obali. Leži na željezničkoj pruzi Divača—Pula.

Prvi put se spominje u ispravi cara Otona II iz 983, na osnovu koje kaštel dolazi u posjed porečke biskupije. U XII *st.* drži ga Majnard od Schwarzenburga, osnivač pazinske grofovije, 1248 prelazi u ruke Goričkih grofova, a 1374 nasljeđuju ga Habsburgovci i daju kao feud raznim porodicama, od kojih je posljednja bila (od 1766) porodica Montecuccoli; 1571 krvavo je ugušena buna oko 2000 pazinskih seljaka protiv feudalnih gospodara. 1825—1861 Pazin je administrativni centar Istre; 1899 otvorena je u gradu prva hrvatska gimnazija u Istri. U toku Drugoga svjetskog rata teško je stradao od bombardiranja (1943). Oslobođen je 6. V 1945. — *Kaštel*, vjerojatno iz IX *st.*, dobio je današnji oblik u XIII—XVI *st.*; najsačuvaniji je srednjovjekovni kaštel u Istri. Četiri masivna trakta grupirana su oko centralnog dvorišta; na glavnoj fasadi iznad vrata su grbovi njegovih gospodara. U Kaštelu je smješten Narodni muzej Pazinštine s odjelima za historiju, etnografiju i Narodnooslobodilačku borbu. Ispod Kaštela grupiraju se kuće iz XV—XVII *st.* *Župna crkva* iz 1266, s gotičkim sanktuarijem, dograđenim 1441, proširena je i barokizirana u XVIII *st.*; odvojeni zvonik građen je 1705. Zidove i svod sanktuarija prekrivaju gotičke zidne slike (XV *st.*), rad južnotirolskog majstora. Crkveni muzej ima zbirku slika, skulptura, predmeta umjetničkog zanata i glagoljskih rukopisa. Franjevački samostan s crkvom građen je 1463—77; na glavnom oltaru je poliptih, rad Girolama da Santacroce (1536). U gradu ima više spomenika vezanih za događaje iz Narodnooslobodilačke borbe; spomenik na glavnom trgu je rad D. Džamonje. — Vladimir Nazor opisao je u svojim »Krvavim danima« mučenje istarskih rodoljuba u tamnicama Kaštela, a sam Kaštel opisao je i Jules Verne u romanu »Matija Sandorf«.

Izleti: ○ *Beram* (v.; cestom 5 *km*). ○ *Sveti Petar u Šumi* (cestom 17 *km*); benediktinski, a kasnije pavlinski samostan građen u romaničkom stilu (klaustar pregrađen u doba renesanse), s baroknom crkvom iz XVIII *st.* ○ *Žminj* (v.; cestom 14 *km*). ○ *Poreč* (v.; cestom 32 *km*). ○ *Rovinj* (v.; cestom 46 *km*), uz Limski zaljev. ○ *Motovun* (v.; cestom 18 *km*).

PELJEŠAC (17, D, 2; 20, BC, 2), poluotok u južnoj Dalmaciji, između Neretvanskog kanala i Kanala Malog Stona na sjeveroistoku, a Pelješkog i Mljetskog kanala na jugozapadu. Poslije Istre, najveći poluotok na jugoslavenskoj obali. Od Stonske prevlake do rta Lovišća na sjeverozapadu dug je 65 *km*. Vapnenačka bila pružaju se duž obala, a između njih, po sredini otoka, prostire se vinorodna Župa. Najviši vrh je Zmijino brdo (Sv. Ilija, 961 *m*). Sjeveroistočna obala poluotoka, izložena buri, hladnija je i suša od jugozapadne, koja je zbog juga toplija i vlažnija. U Orebiću je prosječna temperatura januara 9,1°C, a jula 26°,5°C. Sjeverna područja su pod borovim šumama i makijom; u južnim dijelovima uspijevaju i naranče. Vodeni tokovi su rijetki i kratki. Naselja su pretežno u unutrašnjosti. Stanovnici se bave najviše vinogradarstvom (proizvodnja dingača, vinarski podrumi u Potomju i Stonu), stočarstvom i ribarstvom (tvornica za konzerviranje ribe u Trpnju). Znatnu privrednu važnost ima dobivanje soli (Stonske solane) i uzgoj školjkaša. Područje između Vignja i Orebića na južnoj obali poluotoka najljepši je dio Pelješca. Cesta duž Pelješca povezuje njegova naselja s Magistralom; brodske veze iz Orebića idu prema Dubrovniku i prema Splitu. Trajekti: Orebić—Korčula i Trpanj—Ploče.

Poluotok je u prethistorijsko doba bio naseljen Ilirima (gomile i ostaci gradine iznad sela Podvlaštice kod Orebića, sitniji nalazi iz Kučišta, okolice Janjine i sa Stonske prevlake). Prisutnost grčkih kolonista potvrđuju nalazi fragmenata grčke keramike i novca (Viganj). Brojniji su nalazi iz rimskog doba (Orebić, Viganj, uvala Sutvid, Lovišće, Trpanj, Žuljana, Ston, okolica Janjine). Plinije Stariji naziva Pelješac Rhatanae Chersonesus (odatle srednjovjekovni nazivi Art, Rat, Stonski rat), a naselje na mjestu današnjeg Stona nosi naziv Pardua (Stamnes). Nakon propasti Zapadnorimskog carstva, Pelješac drže Bizant, oko IX *st.* Neretljani, zatim zahumska kneževina, a 1333—1808 Dubrovačka republika. — Starokršćanski period i predromanika ostavili su nešto više arhitektonskih tragova u Stonu (Sv. Martin, Sv. Petar, Gospa od Lužina, Sv. Mandaljena, Sv. Mihovil sa zidnim slikama), Janjini (Sv. Juraj) i Ponikvama. Iz kasnog srednjeg vijeka su stećci u Stonu, Osobljavi i Potomju, i gotički franjevački samostani u Stonu i Orebiću, dok su stonska utvrđenja, jedan od najvećih starih utvrđenih kompleksa na istočnoj obali Jadrana, izgrađivana 1333—1613. Ekonomski prosperitet Pelješca počevši od XVII *st.* vezan je za intenzivni razvoj pelješkog brodarstva. Taj prosperitet našao je odraza i u znatnoj građevnoj aktivnosti, u prvom redu na južnoj obali poluotoka (kapetanske kuće i barokne crkve u Orebiću, Vignju i Kučištu).

PERAST (24, B, 1), gradić i mala luka u Boki Kotorskoj, nasuprot tjesnacu Verige; oko 500 stan. Leži na unutrašnjoj sporednoj obalnoj cesti i na pristranku Ilijina brda (873 *m*). Pred Perastom su otočići Gospa od Škrpjela (s pristanom) i Sv. Đorđe.

Pod imenom Parestum grad se spominje od 1326. S Kotorom dijeli zajedničku sudbinu do kraja XVI *st.*, a onda postaje samostalna komuna. Turci ga nisu nikad uspjeli zauzeti, iako su držali cijelu sjevernu Boku. Brodogradilište postoji u gradu od 1367, a od XVI *st.* i privatna pomorska škola. U pomorsku školu kapetana Marka Martinovića (1663—1716) poslao je na izobrazbu Petar Veliki 1698 sedamnaest mladića iz Rusije. Ekonomski prosperitet Perasta trajao je stotinjak godina. U tom razdoblju grad dobiva svoju urbanističku i arhitektonsku fizionomiju (retardirani renesansni oblici stapaju se s baroknim elementima), a u tom periodu djeluje i nekoliko istaknutih Peraštana: kartograf Jadrana Antun Grubaš, kondotijer Vicko Bujović, lučki inženjer u Rusiji Matija Melada, slikar Tripo Kokolja i admiral Matija Zmajević. — Gradić je danas kao cjelina konzervatorski zaštićen. Uz obalu i u ulicama paralelnim s obalom, do kojih vode skalinate, nižu se palače peraških porodica Balovića (XVIII *st.*), Mazarovića (XVII *st.*), Bašića (s uzidanim reljefom »Navještenje« iz 1507), Viskovića (venecijanska kasna renesansa, 1687; u predvorju grčki nadgrobni spomenik, u salonu zbirka oružja i porodičnih portreta), Smecchia (1760). U palači Vicka Bujovića (dovršio 1693 Giovanni Fonta), s terasom iznad trijema, smještene su zbirke Zavičajnog muzeja. U zgradi stare »Nautike« (pomorske škole) čuva se ratna zastava ruske flote koju je M. Zmajeviću poklonio Petar Veliki. Franjevački samostan (sa crkvom sv. Antuna) osnovan je 1574. *Župna crkva sv. Nikole* podignuta je u XV *st.*; današnji svoj izgled dobila je u XVII *st.* (obnovljena 1898). Zvonik venecijanskog tipa građen je u doba baroka. U riznici crkve čuva se, pored ostalog, bogata zbirka crkvene odjeće i raznih srebrnih predmeta (među njima i votivni reljef s prikazom bitke Peraštana s Turcima 1654). U južnom dijelu grada stoji osmerokutni zvonik (visok 55 *m*), građen za novu župnu crkvu čija gradnja je potkraj XVII *st.* započeta, a onda napuštena. Uz zvonik je crkva Ružarija, mauzolej biskupa Andrije Zmajevića. Pored nje je palača Zma-

PERAST, Palača Bujović

jevića (»Biskupija«), s baroknim portalom i stubištem; u ruševnoj zgradi još se vide zidne slike s pejzažima (rad T. Kokolje). Na brdu iznad grada (lijep pogled na Boku Kotorsku) venecijanska tvrđava (XVII *st.*) i crkvica sv. Ane s freskom T. Kokolje. — Na otočiću *Sv. Đorđe* je zgrada benediktinske opatije koja se spominje od 1166. Rušena i pljačkana u više navrata, stradala od potresa 1667, obnovljena je 1914. Drugi otočić, *Gospa od Škrpjela*, nastao je nasipavanjem. Gradnja crkve je započeta 1630; crkva je 1720—25 proširena i nadsvedena kupolom. Oltar su 1796 klesali A. i G. Cappellano iz Genove; kipovi na njemu rad su Francesca Gaia iz Venecije, a slika »Bogorodica« djelo je domaćeg slikara iz XV *st.*, Lovra Marinova Dobričevića. U kupoli su slike sa scenama iz Bogorodičina života (genoveski anonimni slikar XVIII *st.*), a zidove i strop prekriva 68 slika na platnu (starozavjetni proroci i sibile, scene iz Bogorodičina i Kristova života), djelo domaćeg baroknog slikara Tripa Kokolje. Između dviju zona slika u crkvenom brodu ima oko 2500 srebrnih pločica, na kojima su većinom prikazane scene iz pomorskog života Perasta.

Izleti: v. *Kotor* i *Risan*

PEROJ (2, C, 4), selo u južnoj Istri, oko 12 *km* sjeverozapadno od Pule; 500 stan. Ima cestovnu vezu s Vodnjanom, Fažanom i Pulom.

Nedaleko od Peroja otkopano je više rimskih grobova (V *st.*). Poslije epidemije kuge u XVI i XVII *st.* selo je opustjelo. 1645 u njemu se naselilo 15 porodica iz Crne Gore; većina današnjih stanovnika Peroja potomci su ovih doseljenika koji su zadržali svoj govor i neke običaje. Crkva sv. Stjepana je ranoromanička građevina (fragmenti romaničkih fresaka iz XIII *st.*). Crkva posvećena sv. Spiridonu ima ikone iz XVI—XVIII *st.* Oko 3 *km* sjeverozapadno od Peroja je crkva sv. Foške (romaničke zidne slike u dva sloja, donji vjerojatno iz XI *st.*, gornji iz XIII *st.*).

PETRČANE (11, B, 2), selo i mala luka na obali istoimene uvale, 11 *km* sjeverozapadno od Zadra; 612 stan. Dijeli se na *Gornje* i *Donje Petrčane*. Plaža s borovom šumom. Do sela se stiže odvojkom od ceste Zadar—Nin.

U području sela imali su posjede zadarski samostani sv. Krševana i Platona. Jugoistočno od sela, uz obalu, sačuvala se nekadašnja crkva sv. Bartula (XII—XIII *st.*) s romaničkim stilskim karakteristikama i masivnim zvonikom na pročelju, kasnije pretvorena u stambenu zgradu (»Kulina«). Na zidovima ostaci zidnih slika.

Izleti: ○ *Zaton* (v.; cestom 6 *km*), *Nin* (v.; cestom 8 *km*). ○ *Zadar* (v.; cestom 13 *km*). ○ *Ugljan* (v.; morem 4,2 *Nm*), *Lukoran* (v.; morem 4,5 *Nm*), *Preko* (v.; morem 6,5 *Nm*).

PETROVAC (**Petrovac na moru;** 25, AB, 1), mjesto, mala luka i uvala jugoistočno od Budve; oko 530 stan. Vrlo povoljna klima, prostrane pješčane plaže uz borovu šumu i maslinike, izvorska voda. Uz plaže nekoliko manjih pećina. Brodske veze s Dubrovnikom i Ulcinjem, autobusne s Cetinjem i Titogradom.

Naselje se razvilo uz venecijansku tvrđavu Castel Lastua (Kaštel Lastva, do 1919 naziv čitavog naselja). U masliniku iza crkve sv. Ilije tragovi rimske villae rusticae (fragmenti mozaika, vjerojatno iz II *st.*).

Izleti: ○ Magistralom na sjever: *Sveti Stefan* (v.; 9 *km*), *Boreti* (16 *km*), odvaja se cesta prema Cetinju, *Budva* (v.; 19 *km*). ○ Cestom prema jugu: *Sutomore* (v.; 17 *km*), *Bar* (v.; 25 *km*), *Ulcinj* (v.; 60 *km*). ○ Magistralom u unutrašnjost: *Virpazar* (26 *km*), *Titograd* (58 *km*).

PIĆAN (2, D, 3), gradić u srednjoj Istri, na vapnenačkom brežuljku zapadno od Čepićkog polja; 300 stan. Leži oko 10 *km* jugoistočno od Pazina.

U rimsko doba naselje se zvalo Petina. Vrlo rano, vjerojatno u V *st.*, tu je osnovana biskupija na čijem se području sve do XVI *st.* održao staroslavenski jezik u liturgiji; biskupija je ukinuta 1788. — U srednjem vijeku Pićan je opasan bedemom koji je većim dijelom sačuvan; gradska vrata su iz XIV—XV *st.* Stara katedrala je u XVIII *st.* temeljito pregrađena i opremljena novim baroknim inventarom. Slika na glavnom oltaru rad je V. Metzingera. Na groblju izvan gradskih bedema je romanička crkvica sa zidnim slikama iz prve polovine XV *st.*

PIRAN (1, A, 1), grad i luka u Istri, na južnom ulazu u Tršćanski zaljev; 5472 stan. Sastoji se od starijeg dijela (na poluotoku), koji obuhvaća Rtič (Punta) i Marčanu sa lukom, i novijeg, industrijskog dijela duž ceste prema Portorožu. Ima brodogradilište i srednju pomorsku školu. Tipičan mediteranski grad s uskim ulicama i glavnim trgom u neposrednoj blizini luke, Piran je i vrlo posjećeno ljetovalište; od nekoliko njegovih kupališta ističe se ono u Fijesu (1 *km* od Pirana), gdje je i malo slatkovodno jezero, odijeljeno od mora 10 *m* širokim pojasom. U Piranu i okolici ima nekoliko kampova i hotela, velik broj odmarališta. U *Strunjanu*, 3 *km* istočno od Pirana, je uzgajalište kamenica. Piran ima česte autobusne veze s Trstom, Ljubljanom, Zagrebom, Beogradom, Pulom, Rijekom i drugim gradovima u unutrašnjosti, redovne brodske veze s Trstom i s većim gradovima na jugoslavenskoj obali.

Naseljen već u predrimsko i rimsko doba, Piran se u srednjem vijeku razvija u znatan pomorski i trgovački grad, koji se dugo odupire prevlasti Venecije. Pod njezinom vlašću bio je 1283—1797, pod Austrijom do 1918, pod Italijom do 1943. Stari dio Pirana *(Punta i Marčana)* ima uske ulice i brojne gotičke i barokne zgrade. Čitav taj urbanistički kompleks bio je s kopnene strane opasan zidom sa kulama (XV *st.*); od cijele dužine zida (oko 2 *km*) sačuvalo se, poslije rušenja u XVIII i XIX *st.*, oko 300 *m*. Centar Pirana je *Tartinijev trg*. Tu je: palača gradske općine (iz 1879; u veži nekoliko fragmenata srednjovjekovne plastike), klasicistička crkva sv. Petra (1818; u njoj »Madona«, rad Tizianove škole), rodna kuća čuvenog talijanskog violinista i kompozitora Giuseppea Tartinija, 1692—1770), gotička »Venecijanska palača« (oko 1450) i palača suda građena u toskanskom stilu. U sredini trga je Tartinijev spomenik (1896, rad venecijanskog kipara Antonia dal Zotto). Gradska vrata (Porta Marciana, 1553), s ostacima obrambene kule (na početku ulice Marciana), dio su nekadašnjih pristanišnih utvrda. Na istočnoj obali (Prešernovo nabrežje) Tartinijevo kazalište, na sjevernoj (Cankarjevo nabrežje) Gradski muzej (lapidarij, arheološki odjel, zbirka oružja, Tartinijeva soba, zbirka dokumenata koji se odnose na historiju grada, zbirke slika i statua lokalnog karaktera); u istoj zgradi je biblioteka i arhiv. Na brežuljku iznad grada *župna crkva* koja je svoj današnji oblik dobila 1637; potječe iz god. 1317. Uz crkvu je zvonik (Giacomo de'Nodari, 1607—08), sličan kampanilu Sv. Marka u Veneciji i osmerokutni baptisterij iz 1637 (raspelo iz XIV *st.*, krstionica je adaptirani rimski sarkofag). Uz Cestu 9. korpusa je crkva Marije Pomoćnice iz XVIII *st.* (slike F. Fontebassa, G. B. Tiepola). U istočnom dijelu grada je minoritski samostan iz 1301 (kasnije obnavljan) s klaustrom iz XVI *st.* i crkvom (slike, renesansni baldahin, rezbarena propovjedaonica iz XV *st.*). Nešto dalje je crkva Marije Snježne (slike venecijanske škole). Na Prvomajskom trgu velika barokna cisterna (iz 1776), iz koje su se nekad stanovnici

PERAST, Gospa od Škrpjela i Sv. Đorđe

grada snabdijevali vodom. U Obzidnoj ulici su gradska vrata (Porta Delfin, 1483).

Izleti: v. *Portorož* i *Koper*

PIROVAC (14, A, 1), selo i luka u Šibenskom primorju, na sjeveroistočnoj obali Pirovačkog zaljeva; 1570 stan. Leži uz Magistralu, u niskom kraju kojim dominira uzvisina Sv. Marko (65 *m*). Obradivo tlo je uglavnom pod vinogradima, a širi priobalni pojas sjeverozapadno od sela pod šumom. U blizini su brojne uvalice (Stinica, Vrulje, Vrilo, Makirina) s lijepim plažama. Autokamp i motel. Uz sjeveroistočnu obalu Pirovačkog zaljeva izbija nekoliko izvora. Pirovac ima česte autobusne i rjeđe brodske veze sa Šibenikom i Zadrom.

Od 1298, kada se prvi put spominje, zvao se Zlosela; današnje ime dobio je između dva svjetska rata. U ranom srednjem vijeku je posjed bribirskih knezova Šubića, od 1298 šibenske biskupije i pojedinih šibenskih plemićkih porodica. U XVII *st.* dio stanovništva povukao se pred turskom opasnošću na otok Murter. — U selu je djelomično sačuvan obrambeni zid koji je oko 1505 dao podići Petar Draganić. Župna crkva sv. Jurja iz 1506 barokizirana je u XVIII *st.* U kapeli porodice Draganić-Vrančić na groblju gotički sarkofag s reljefom koji su 1447 izradili Andrija Budčić iz Šibenika i Lorenzo Pincino iz Venecije. — Na otočiću *Sv. Stjepan (Sustipanac)* ispred sela nađeni su predmeti iz rimskog doba; tu su i ruševine franjevačkog samostana (iz 1511), koji je napušten 1807.

PISAK (14 a, B, 1), selo, pristan i uvala u istočnom dijelu omiškog primorja uz Magistralu; 183 stan. Za bure uvala služi kao zaklonište manjim brodovima. Šljunčana plaža, autobusna (u sezoni i brodska) veza sa Splitom i Makarskom.

PLAT v. *Cavtat*

PLATAK v. *Rijeka*

PLAVNIK (5, C, 3), nenaseljen otok pred istočnom obalom otoka Cresa, od kojeg ga rastavlja uski kanal Krušija; ima 9,2 *km*², najviši vrh 194 *m*. Slabo razvedena obala strma je na sjevernoj i sjeveroistočnoj strani. Prevladava kamenjar; samo mjestimično je obrastao makijom.

PLITVIČKA JEZERA (27), 16 međusobno povezanih jezera između Male Kapele i Plješevice u Lici. Dijele se na gornja *(Prošćansko jezero, Ciginovac, Okrugljak, Batinovac, Veliko jezero, Malo jezero, Vir, Galovac, Milino jezero, Jezerce, Burgeti* i *Kozjak)* i donja jezera *(Milanovac, Gavanovac, Kaluđerovac* i *Novakovića Brod)*. Najviše je Prošćansko jezero (639 *m*), a najniže Novakovića Brod (503 *m*). Gornja jezera, okružena bujnom šumom i međusobno povezana brojnim vodopadima, leže u dolomitnoj udolini, a manja i plića donja jezera, oko kojih ima samo rijetkog žbunja tisovine, u vapnencima. Glavnu količinu vode Plitvička jezera dobivaju iz Bijele i Crne rijeke, koje se južno od Prošćanskog jezera spajaju u jedan tok. Vode jezera slijevaju se, poslije vodopada Sastavci na donjim jezerima u rijeku Koranu; u nju se slijeva i Potok Plitvice padajući s visine od 76 *m*. Gornja jezera odijeljena su jedno od drugoga dolomitnim pregradama, koje stvaranjem sedre rastu u visinu i širinu praveći sedrene barijere. Sedra nastaje uglavnom na mjestima gdje voda pada s neke visine, inkrustacijom alga i mahovina kalcijevim karbonatom. Donja jezera nastala su urušavanjem svodova nad podzemnim šupljinama kroz koje se gubila voda gornjih jezera. U vrletnim stijenama uz jezera i uz Koranu ima 14 spilja u vapnencu i 6 spilja u sedri (*Šupljara, Golubnjača, Mračnjača, Velika pećina* i dr.). Klima je planinska, s prosječnom godišnjom temperaturom od 8°—10°C i godišnjom količinom oborina od 1200—1400 *mm*. Temperatura vode u Prošćanskom jezeru i Kozjaku penje se ljeti do 24°C. Snijega ima od novembra do kraja marta; jezera su zaleđena u decembru i januaru. — Plitvička jezera bogata su pastrvama i rakovima. Zbog svoje jedinstvene prirodne ljepote proglašena su Nacionalnim parkom, koji obuhvaća 19.200 *ha*, od toga 13.000 *ha* pod šumom. Najpovoljnije vrijeme za boravak na Plitvičkim jezerima jesu tri ljetna mjeseca. Ribolov i lov na rakove omogućen je samo na određenim mjestima, uz posebnu dozvolu uprave Nacionalnog parka.

Prilazi Plitvičkim jezerima: Od *Zagreba:* željeznicom preko Karlovca i Oštarija do Vrhovina (167 *km*) i dalje cestom od Vrhovina do jezera (31 *km*); Unskom prugom preko Sunje do Bihaća (179 *km*) i dalje cestom od Bihaća do jezera (32 *km*); asfaltiranom cestom od Zagreba preko Karlovca i Slunja do Plitvičkih jezera (139 *km*). — Od *Rijeke:* željeznicom preko Gorskog Kotara, Ogulina i Oštarija do Vrhovina (190 *km*) i dalje cestom od Vrhovina do Plitvičkih jezera (31 *km*); Magistralom do Senja (254 *km*); odande cestom preko Vratnika na Velebitu i Vrhovina do jezera 90 *km*. — Od *Splita:* željeznicom preko Knina i Gospića do Vrhovina (257 *km*) i dalje cestom od Vrhovina do Plitvičkih jezera (31 *km*); Unskom prugom preko Knina do Bihaća (214 *km*) i dalje cestom od Bihaća do Plitvičkih jezera (32 *km*); cestom preko Knina do Plitvica (269 *km*). — Od *Zadra:* Magistralom preko Karlobaga (202 *km*); Magistralom do Novskog ždrila pa preko Obrovca, Malog Alana i Titove Korenice do jezera (167 *km*). *Pješački planinarski putovi:* od željezničke stanice Javornik na pruzi Oštarije—Vrhovine do Labudovca; do željezničke stanice Rudopolje iznad Babinog Potoka Gornjeg do Labudovca (3—4 sata hoda).

PLOČE (20, B, 1), gradić i luka na obali Neretvanskog kanala, 5 *km* sjeverno od ušća Neretve, 23 *km* zapadno od Metkovića; oko 3210 stan. Željeznička pruga povezuje Ploče preko Metkovića i Mostara sa Sarajevom. Trajekt do Trpnja na Pelješcu. Ribolov u Neretvi i njenoj delti. — Izgradnja modernih lučkih instalacija počela je 1937, stambenih i poslovnih zgrada 1946, a željezničke pruge 1940.

Izleti: ○ Magistralom na sjever: *Baćinsko jezero* (v.; 3,5 *km*), *Gradac* (v.; 14 *km*). ○ Cestom prema Sarajevu: *Komin* (v.; 10 *km*), *Opuzen* (v.; 13 *km*), *Metković* (v.; 23 *km*), *Hutovo blato* (v.). ○ *Trpanj* (v.; trajektom 7,5 *Nm*).

PLOMIN (5, A, 2), selo u srednjem dijelu istočne obale Istre; oko 180 stan. Leži na brežuljku (148 *m* aps. vis.) iznad Plominskog zaljeva i naselja Plomin Luka (s okolnim zaseocima oko 310 stan.). S Vidikovca, udaljenog 2,5 *km* od Plomina (motel), pruža se pogled na Plominski zaljev (dug 3,4 *km*, širok 200—300 *m*, s njegovim strmim obalama, bistrom vodom, neobičnim plavetnilom) i na otok Cres. Plomin ima cestovnu vezu s Labinom, Pulom, Pazinom, Opatijom i Rijekom.

Razvio se na mjestu starog ilirsko-rimskog naselja Flanona. U toku srednjeg vijeka bio je pod vlašću akvilejskih patrijarha, od 1420 pod vlašću Venecije. Djelomično je sačuvan srednjovjekovni bedem (XIII—XIV *st.*), relativno je dobro očuvan sistem fortifikacija iz XVI—XVII *st.* Na južnom zidu romaničke crkve sv. Jurja Starog je glagoljski natpis iz XI—XII *st.*, jedan od najstarijih glagoljskih spomenika Istre. Župna crkva sv. Jurja (iz 1474) ima renesansni drveni oltar i renesansne rezbarene korske klupe.

Izleti: ○ Motel »Vidikovac« na rtu *Mašnjak* (247 *m*, cestom 2,5 *km*), panorama. ○ *Labin* (v.; cestom 14 *km*), *Rabac* (v.; cestom 20 *km*). ○ *Mošćenička Draga* (v.; cestom 20 *km*).

PODACA (20, B, 1), selo u gornjem Makarskom primorju; 158 stan. Leži podalje od obale, na podnožju brda, i tek se u novije vrijeme razvija i u obalnom pojasu. Okolne obale imaju lijepe plaže.

Po rasporedu i načinu gradnje kamenih seoskih kuća (s otvorima na luk u prizemlju) najkarakterističnije je podbiokovsko naselje. Sred sela je crkva sv. Ivana iz XII—XIII *st.*, a do nje barokna župna crkva iz XVIII *st.*, okružena grobljem na kojem se nalazi i jedan ornamentirani stećak. Na litici pri ulazu u selo s južne strane strši okrugla kula s ostacima zida, građena u XVII *st.* za obranu od Turaka.

Izleti: v. *Gradac*

PODGORA (17, D, 1), selo i luka u Makarskom primorju, jugoistočno od Makarske; 1261 stan. Sastoji se od niza zaselaka oko stare ceste, u podnožju Biokova i uz more. Nakon potresa od 1962 napušten je znatan broj starih kuća u podnožju Biokova, a nove se izgrađuju u obalnom području. U selu su brojna vrela pitke vode i ljekovito slano vrelo Klokun. Stanovnici se bave uzgajanjem vinove loze, maslina i voća, love ribu ili se zapošljavaju u pomorstvu. U najnovije vrijeme Podgora je stvorila i potrebne uvjete za ljepši boravak gostiju i turista. Ima brodsku i autobusnu vezu sa Splitom i Makarskom.

U srednjem vijeku Podgora je u vlasti Neretljana (od IX *st.*), zatim u sklopu Hrvatske (do XIV *st.*) i Zahumlja, a nakon pada Hercegovine (1483) dolazi pod vlast Turaka. Stanovnici Podgore i susjednih sela pružili su 1807, na nagovor ruskog admirala Senjavina, otpor francuskim trupama, a kad je taj otpor bio slomljen, dio stanovništva morao je, da bi izbjegao represalije, preći na otoke. U Narodnooslobodilačkom ratu Podgora sa svojim zaleđem bila je jedno od najranije oslobođenih područja na obali. Tu je 10. IX 1942 formiran Primorski vod Jugoslavenske ratne mornarice, a 23. I 1943 Prvi mornarički odred. Time je Podgora postala kolijevka nove jugoslavenske ratne mornarice; u toku rata bombardirana je oko 40 puta. — Barokna crkva sv. Tekle iz 1720 u primorskom dijelu naselja, *Kraju*, porušena je u potresu 1962. Od baroknog ljetnikovca

Mrkušića sačuvao se samo portal na ulazu u park hotela i kapela osmerostranog tlocrta. Na uzvisini iznad luke podignut je 1962 spomenik (simbolička galebova krila; rad arhitekta Rajka Radovića) u spomen dvadesetogodišnjice osnutka Jugoslavenske ratne mornarice. — U gornjem dijelu sela, u zaseocima *Marinovići* i *Rušćići*, sačuvano je nekoliko kula iz XVII i XVIII *st.*; barokna crkva je iz 1764. Spomenik palim borcima i žrtvama fašizma rad je kipara Ivana Mirkovića (1949).

Izleti: ○ Obalni put uz uvalu Čaklje do sela *Drašnice* (5 *km*). ○ Magistralom prema sjeveru: *Tučepi* (v.; 4 *km*), *Makarska* (v.; 7 *km*). ○ Magistralom prema jugu: *Drvenik* (v.; 16 *km*, trajekt za Sućuraj na Hvaru), *Zaostrog* (v.; 19 *km*), *Brist* (v.), *Gradac* (v.; 36 *km*), *Baćinsko jezero* (v.; 47 *km*). ○ *Sumartin* na Braču v.; morem 9 *Nm*).

PODLABIN v. *Labin*

PODMAINE v. *Sveti Stefan*

PODOSTROG v. *Budva* i *Sveti Stefan*

POKRIVENIK (17, C, 2), uvala s lijepom plažom na sjevernoj obali otoka Hvara, oko 4 *km* sjeverozapadno od naselja Gdinj, s kojim je povezana cestom. Uz ribarske kuće sagrađen je pristan (brodska veza s Makarskom i Pločama). Na zapadnoj strani uvale je spilja Pokrivenik, duga oko 30 *m*, bogato arheološko nalazište (obojena keramika iz neolitika).

POLAČE (22, A, 1), selo na zapadnom dijelu sjeverne obale otoka Mljeta; oko 60 stan. Leži u prostranom istoimenom zaljevu (Luka Polače), zaštićenom nizom malih, gotovo sasvim pustih otoka (Moračnik, Tajnik, Kobrava, Ovrat). Okolne vapnenačke padine obrasle su makijom i borovom šumom. Zbog blizine Velikog i Malog jezera, s kojima su povezane asfaltiranom cestom, i brodske veze s Dubrovnikom, u najnovije vrijeme Polače su u neku ruku i luka Mljetskih jezera, dok su to ranije bile samo za Govedare. Imaju izvorsku vodu. S ostalim naseljima na otoku Mljetu Polače su povezane cestom. Mogućnosti za jedrenje i ribolov.

Antičke ruševine u Polačama, prema literariziranoj tradiciji koju su zabilježili stari dubrovački pisci (S. Razzi, M. Orbini), ostaci su palače Agezilaja iz Anazarba u Kilikiji. Njega je tu zatočio rimski car Septimije Sever, a oslobodio (zajedno s njegovim sinom Opijanom) car Karakala, pošto je pročitao Opijanov idilički spjev »Aleutika«. Palača je sagrađena vjerojatno u III ili IV *st.* po uzoru na rimske villae rusticae carskoga doba. Na pročelju prema moru ima na krajevima dvije izbočene kule. U monumentalne ruševine urasle su zgrade sadašnjeg naselja. S palačom se graniče ostaci starokršćanske bazilike (prvi sloj datira iz V—VI *st.*), a istočno od nje, na brijegu zvanom *Nodilove košare*, vide se ruševine još jedne starokršćanske crkve.

Izleti: v. *Mljet*

POREČ, Gotička palača

POLJANA (13, A, 1), selo i pristan u istoimenoj uvali na sjeveroistočnoj obali otoka Ugljana, sjeverno od Preka; oko 1000 stan. Stanovnici se bave zemljoradnjom (povrće, masline) i zapošljavaju se kao pomorci. Jugozapadno od Poljane je brdo Vela Glava (238 *m*), s kojeg se pruža izvanredno lijep pogled na zadarski arhipelag. Redovna brodska veza sa Zadrom. Ranije sastavni dio Sutomišćice, Poljana se prvi put spominje 1534. — Na rtu istočno od sela crkvica iz 1348.

Izleti: v. *Preko*

POLJICA v. *Krilo-Jesenice*

POMINA v. *Mljet*

POMER (3, AB, 2), selo oko 8 *km* jugoistočno od Pule; 266 stan. Leži iznad plitke uvale Pomer. Tu je uzgajalište kamenica i dagnji. U neposrednoj blizini, u borovoj šumici, uređen je turistički kamp. Autobusna veza s Pulom.

Izleti: v. *Medulin* i *Pula*

PORAT (5, BC, 2), selo na sjeverozapadnoj obali otoka Krka; oko 100 stan. Leži na jugozapadnoj strani sidrišta Malinske. Dobre veze sa susjednom kopnenom obalom i blizina Malinske stvaraju povoljne uvjete za razvoj turističkog prometa u Portu.

Franjevački samostan s crkvom potječe iz 1500; poliptih na glavnom oltaru rad je Girolama da Santacroce, dok su slike na desnom oltaru i »Posljednja večera« u refektoriju samostana radovi lokalne krčke radionice iz XVII *st.* — Zapadno od sela, u uvali *Sv. Martin*, ruševine benediktinskog samostana i crkve iz XII *st.*

POREČ (2, B, 3), gradić i luka na zapadnoj obali Istre; 2992 stan. Ima blagu mediteransku klimu. Okolica je pretežno pokrivena plodnom crvenicom; osobito je razvijeno vinogradarstvo (proizvodnja malvazije i drugih kvalitetnih vina). Ljepota mora i obale, plaže s borovim šumama i kulturnohistorijski spomenici grada privlače sve više turista i ljetnih gostiju. U lijepoj borovima okruženoj uvali južno od mjesta je kupalište i prostrani kamp, a još južnije *Plava Laguna* s lijepim plažama, kućicama za ljetovanje i drugim turističkim objektima. Pred Porečom je otočić *Nikola* s kamenim i pješčanim plažama; osim turističkog naselja, smještaju turista služi ovdje i stari dvorac. Sjeverno od mjesta je turističko naselje *Pical*. Poreč ima dobre autobusne veze s obalnim naseljima zapadne Istre, Pazinom, Ljubljanom, Rijekom, Zagrebom i drugim gradovima u unutrašnjosti.

Naseljen već u prethistorijsko doba (arheološki nalazi u gradu, gradine u okolici), Poreč postaje u ← II *st.* rimski kastrum. Kasnije dobiva status municipija, a već u I *st.* je kolonija (Colonia Julia Parentium). Poslije propasti Zapadnorimskog carstva zauzimaju ga Istočni Goti, od 539 je pod Bizantom, a 788 dolazi pod vlast Franaka. U XII *st.* formira se u Poreču komunalna samouprava. Od 1232 grad je pod vlašću akvilejskog patrijarha, a od 1267 pod vlašću Venecije. 1354 pustoše ga Genovežani. Potkraj XVI i u početku XVII *st.* hara u Poreču kuga, koja je u velikoj mjeri prorijedila stanovništvo. U drugoj polovini XVII *st.* naseljavaju se u gradu i okolici doseljenici iz južne Dalmacije i nekoliko grčkih i albanskih porodica. Poslije pada Venecije 1797 Poreč je pod Austrijom. Od 1861 je glavni grad Istre i sjedište Istarskog sabora; 1918—1943 bio pod Italijom. U toku posljednjeg rata teško je stradao (1944) od bombardiranja. Jugoslavenska armija oslobodila ga je od njemačke okupacije 7. V 1945. — U tlocrtnoj shemi porečkih ulica i danas se raspoznaje ortogonalni raster rimskog kastruma; potez rimskog decumanusa (na čijem se zapadnom kraju nalazio forum) kroz sredinu poluotoka zadržao je karakter glavne uzdužne gradske komunikacije. Izvan grada, na širem prostoru porečkog agera, bile su gospodarske i stambene zgrade rimskih zemljoposjednika. U VI *st.* Poreč ulazi u sferu bizantske kulture i tada se izgrađuje kompleks Eufrazijeve bazilike. Kroz nekoliko idućih stoljeća grad propada; obnavlja se tek potkraj XII *st.* U XIII *st.* popravlja se i pojačava gradski zid, a u XV *st.* grad se, pred opasnošću od Turaka, ponovo utvrđuje. U XVI i XVII *st.* građevna aktivnost opada; u XVIII *st.* gradski zid, izgubivši svoju funkciju, više se ne održava i postepeno propada (sačuvan je djelomično na sjevernoj i zapadnoj strani). U toku XIX i XX *st.* narušena je homogenost stare urbane cjeline interpolacijom nezgrapnih objekata, osobito nasipavanjem jugozapadnog dijela poluotoka, gdje je podignut hotel. U isto vrijeme na istočnoj strani, izvan gradskog zida, stvara se novi centar. — Od obale vodi ulica, potezom nekadašnjeg rimskog carda, do Parka Matije Gupca. Sa njega se desno skreće u Beogradsku ulicu; na južnoj strani ulice, tvoreći ugao sa trgom, stoji gotička trokatnica iz XV *st.*, a na sjevernoj strani, nadovezujući se na ugaonu kuću,

romaničko-gotička palača i, nešto dalje, jednokatna romanička *Kuća dvaju svetaca* (iz kraja XII *st.*) s lučnim otvorom u prizemlju i sa dva romanička reljefa svetaca u visini kata. Iz Parka Matije Gupca idući prema sjeveru put vodi do nekadašnjeg decumanusa. Na sjeveroistočnom uglu sjecišta carda i decumanusa stoji kasnogotička kuća, građena u XV *st.* (gotičke bifore), a do nje gotička palača iz XV *st.* (konzole u obliku lavljih glava, zanimljiv balkon). Nasuprot njoj, na južnoj strani decumanusa, gotička kuća iz XV *st.* Na sjeverozapadnom uglu je gotička palača iz XV *st.* (ugaone bifore), na koju se nadovezuje niz kasnogotičkih palača iz XV *st.* Dalje prema zapadu dolazi se najprije do izolirane romaničke kuće s vanjskim stubištem i drvenim balkonom, a zatim do Trga Marafor na položaju antičkog foruma. Na zapadnoj strani trga vide se ostaci Neptunova hrama iz II *st.* Nešto sjevernije, na rubu malog parka, ostaci rimske građevine (Martova hrama?). Originalan pločnik foruma sačuvao se, a neke kuće na trgu uopće nemaju temelja već su direktno podignute na pločniku foruma. Od Trga Marafor put vodi prema sjeveru Gundulićevom ulicom do bivše franjevačke crkve, građene u XIII—XIV *st.*; zvonik sagrađen 1731. Crkva je u drugoj polovini XIX *st.* horizontalno pregrađena; u prvom katu (sa štukaturama na stropu iz 1751) bila je dvorana za sjednice Istarskog sabora, u koju je poslije smješten lokalni muzej. Uz južnu fasadu te zgrade izbija se na sjeverni kraj carda, a zatim se cardom dolazi do Ljubljanske ulice. U njoj se nalazi Kanonička kuća iz 1251, vrlo reprezentativna romanička profana građevina (romaničke bifore, portal i niše s natpisima). Uz zapadnu stranu Kanoničke kuće vodi uzak prolaz do kompleksa *Eufrazijeve bazilike* iz sredine VI *st.*, koji se sastoji od crkve, atrija, baptisterija i Biskupije. Bogatstvom dekoracije i očuvanošću čitav taj kompleks ide u red najznačajnijih spomenika bizantske umjetnosti na Jadranu. Prvi sakralni objekt na tom mjestu bio je tzv. »Maurov oratorij«, ugrađen u drugoj polovini III *st.* u jednu profanu građevinu; njemu je pripadao najstariji sloj mozaičnog poda s naknadno umetnutim likom ribe, sačuvan izvan sjevernog perimetralnog zida današnje crkve. Poslije Milanskog edikta 313 uređena je na tom mjestu prva javna crkva. U drugoj polovini IV *st.* tu je podignut kompleks prve bazilike sa tri prostorije; jedna je služila za potrebe kulta a druga je imala funkciju martirija (prostorije u kojoj su bile moći lokalnog mučenika sv. Maura), a treća je bila katekumenij. Tragovi temelja i mozaičnog poda ove prve bazilike vide se izvan sjevernog zida današnje građevine. U V *st.* sagrađena je velika pravokutna sakralna građevina koja je svojim sjevernim zidom obuhvaćala i dio prostora prve bazilike. Na temeljima ove crkve dao je polovinom VI *st.* porečki biskup Eufrazije podići raskošnu trobrodnu baziliku, koja dimenzijama uglavnom odgovara ranijoj građevini. Pred ulazom u crkvu je četverokutni atrij čiji stupovi imaju bizantske kapitele (stupovi i kapiteli na zapadnoj strani nadomješteni su novima prilikom restauracije 1866). Atrij je sa sve četiri strane uokviren natkrivenim portikom, u kojem je lapidarij. Na zapadnoj strani atrija je osmerokutni baptisterij (prozori u gornjem dijelu iz vremena restauracija 1881 i 1935). Na baptisterij se naslanja zvonik iz XVI *st.* Sjevernu stranu kompleksa zatvara zgrada Biskupije, u osnovi iz VI *st.*, ali u toku stoljeća mnogo puta pregrađivana. Bazilika je trobrodna, s povišenim srednjim brodom. Na gornjem dijelu zapadne i istočne fasade tragovi mozaika (mozaici između prozora na zapadnoj strani su restauracija iz 1896). Sjeverna i istočna fasada doživjele su u toku restauracija mnoge izmjene. U unutrašnjosti bazilike brodove dijeli 18 stupova s različitim kapitelima; na impostima iznad kapitela medaljoni s monogramom biskupa Eufrazija. Lukovi između stupova na sjevernoj strani sačuvali su originalnu štukaturu. Srednji brod završava dubokom apsidom, ispred koje je povišeni prezbiterij ograđen kamenim pločama s reljefima. Oltar Eufrazijeve bazilike ima pozlaćeni antependij iz 1422. Iznad njega je ciborij iz XIII *st.* (kapiteli stupova ciborija potječu od ciborija iz VI *st.*). Baldahin ciborija ukrašen je mozaicima (»Navještenje«, medaljoni s likovima porečkih mučenika). Apsidu prekrivaju mozaici, remek-djelo bizantske umjetnosti. U kupoli »Bogorodica na prijestolju«, uz nju dva arhanđela i likovi lokalnih mučenika; u sredini lijeve grupe lik biskupa Eufrazija s modelom crkve u ruci, do njega njegov brat Klaudije, a između njih lik dječaka, Klaudijeva sina. Donji sloj mozaika prikazuje Navještenje, Pohod Marijin i tri pojedinačna lika. Ispod njega je pojas prekriven mramornim pločama s inkrustacijama u sedefu i raznobojnom kamenju (djelomično iz Neptunova hrama). U dnu apsidalnog polukruga je povišena biskupska katedra. Luk apside na unutrašnjoj strani ima 12 medaljona s poprsjima svetica i centralni medaljon sa simboličnim likom

POREČ, Atrij bazilike

janjeta; na čeonom zidu apside nalazi se velika kompozicija s Kristom na sferi i šest apostola sa svake strane; taj mozaik je restauriran 1891 (osobito u svom donjem dijelu). U sjevernoj apsidi sačuvan dio originalnog mozaika. U podu sjevernog broda su dva sloja mozaika: dublji pripada dvojnoj bazilici iz IV *st.*, a plići crkvi iz V *st.* Vrata u sjevernom zidu vode u hodnik i dalje u sakristiju, prigrađenu u XV *st.* Iz istog hodnika, kroz predvorje iz XIII *st.* i eliptični pretprostor, dolazi se u trolisnu memorijalnu kapelu sa rakom sv. Maura iz 1247. U južnoj apsidi sačuvan je dio originalnog mozaika: u luneti iznad apside ostaci su fresaka iz XV *st.* Strop iz XV *st.* restauriran u novije vrijeme. U južnom zidu su tri kapele, od kojih je zapadna prigrađena u XVII, a istočna u XIX *st.*, dok je prostor među njima pretvoren u kapelu u novije vrijeme; u srednjoj kapeli su korske klupe iz 1452. U bazilici je veliki poliptih Antonija Vivarinija iz 1440. — Od Eufrazijeve bazilike put vodi prema jugu do decumanusa. Tu je na jugoistočnom uglu raskršća reprezentativna palača *Sinčić* iz XVII *st.*, u kojoj je sada Zavičajni muzej Poreštine s prethistorijskom, antičkom i srednjovjekovnom zbirkom, zbirkom keramike i zbirkom dokumentarnog materijala iz Narodnooslobodilačke borbe Poreštine. Decumanusom u pravcu istoka dolazi se do reprezentativne gotičke palače iz XV *st.* (s lijepom gotičkom triforom na pročelju) i dalje do peterokutne kule iz XIII *st.* (obnovljene u XV *st.*), jedinog ostatka nekadašnjih gradskih vrata; uz nju su dijelovi srednjovjekovnog gradskog zida. Lijevo od gradskih vrata vodi put do okrugle kule iz XV *st.*, na sjeveroistočnom uglu grada. U produženju decumanusa je trg sa spomenikom narodnog heroja Joakima Rakovca (rad Vinka Matkovića) i barokna crkva sv. Marije iz XVIII *st.* Otud se ulicom Alda Negri dolazi do okruglog bastiona iz XV *st.*

Izleti: ○ *Otok Nikola* (v.). ○ *Vrsar* (v.; cestom 9 *km*), odavde brodom *Limski kanal* (v.). ○ *Tar* (v.; cestom 9 *km*) i *Novigrad* (v.; cestom 16 *km*). ○ *Pazin* (v; cestom 32 *km*). ○ *Motovun* (v.; 26 *km*), cestom preko Višnjana i Karojbe.

POROZINA (5, B, 2), uvala, zaselak i pristan na sjeverozapadnoj obali otoka Cresa. Širi obalni pojas oko uvale obrastao je gustom makijom (pretežno crnikom). Otvaranjem trajekata koji vode u Rabac i Rijeku, Porozina dobiva sve veće značenje u turizmu Cresa i Lošinja. Brodskom linijom povezana je s Rijekom i većim obalnim naseljima Cresa i Lošinja.

PORTOROŽ (1, A, 1), kupališno mjesto i ljetovalište u Piranskom zaljevu, na zapadnoj obali Istre; 1565 stan. Već od druge polovice prošlog stoljeća privlačio je goste svojim blatnim kupkama. Ima pješčanu plažu dugu 1 *km* i plitko, toplo more. Zaštićen je od sje-

vernih i istočnih vjetrova brežuljcima, zbog čega mu je klima vrlo blaga (srednja januarska temperatura 5°, julska 23,5°C), a vegetacija bujna, suptropska. Turističko naselje i autokamp u Luciji, na južnom rubu mjesta. Redovne autobusne veze s obalnim mjestima i zaleđem, dnevno više brodskih veza s Piranom i Koprom, redovna brodska linija s Trstom.

U nedalekoj dolini *Grubelice* otkopani su ostaci jedne veće rimske zgrade, vjerojatno termalnog kupališta. Portorož se prvi put spominje u XII *st.* kao posjed benediktinske opatije na Rtu sv. Lovrenca. Turistički razvoj mjesta počinje 1830 (gradnjom vile »Vesna«), intenzivnije od 1890; »Palace« hotel građen je 1909—11. — Od 1960 u Portorožu se svake godine održava kiparski simpozij »Forma viva« (stalna izložba u parku na poluotoku Seča).

Izleti: Cestom na istok: ○ *Piran* (v.; 3 *km*), *Izola* (v.; 8 *km*), *Koper* (v.; 15 *km*). ○ Cestom na jug: *Seča* (3 *km*), seoce s turističkim naseljem »Lucija«, zatim dalje uz Sečoveljske soline u *Buje* (v.; 16,5 *km*) i *Umag* (v.; 29,5 *km*). ○ *Savudrija* (v.; morem 4 *Nm*).

POSEDARJE (11, C, 2), selo i mala luka na Jadranskoj magistrali, 25 *km* sjeveroistočno od Zadra; 1125 stan. Leži na sjevernoj obali Novigradskog mora. Kod Posedarja se od Magistrale odvaja asfaltirana cesta prema Pagu. Stanovnici se bave zemljoradnjom (žito, vinova loza, masline, povrće, voće) i stočarstvom. Kraj obale ima obilje daganja i kamenica. Uz naselje je more plitko (nanosi potoka Bašćice), a obala niska. Posedarje ima pješčanu i šljunčanu plažu. — Spominje se u izvorima od XII *st.* U srednjem vijeku bilo je u posjedu knezova Posedarskih. Župna crkva Gospe od Ružarija starija je građevina, barokizirana 1700. Romanička crkva Uzašašća Marijina građena je u XII—XIII *st.* Na otočiću u zaljevu gotička crkvica sv. Duha iz XV *st.*

Izleti: ○ Magistralom na sjever: *Novsko ždrilo* (v. *Maslenica*, 6 *km*), *Starigrad-Paklenica* (v.; 21 *km*). ○ Magistralom na jugozapad: *Zadar* (v.; 25 *km*). ○ *Vinjerac* (v.; cestom 9 *km*). ○ *Ražanac* (v.; 13 *km*). ○ *Novigrad* (v.; Novigradskim morem 3,3 *Nm*). ○ *Islam Grčki* i *Islam Latinski* (cestom 9 *km*). U okolici ostaci iz neolitika, ilirski grobovi i nalazi iz rimskog doba. U Islamu Latinskom temelji ranosrednjovjekovne utvrde »Vespeljevac«. U Islamu Grčkom ostaci predromaničke crkve s grobljem i utvrđeni dvorac, »Jankovića kula« (kulturnohistorijska zbirka).

POSTIRA (14a, A, 2), mjesto i mala luka na sjevernoj obali otoka Brača; 1370 stan. U zaleđu mjesta prostire se prema jugu 300 do 600 *m* široka i više od 2 *km* duga dolina. Njeno tlo je plodno (vinova loza, povrće). Stanovnici se, pored zemljoradnje, bave klesarstvom i ribolovom; u mjestu je tvornica ribljih konzerva. Obala u blizini Postira razvedena je brojnim uvalama s lijepim pješčanim i šljunčanim plažama; najpoznatije su Prvja zapadno i Lovrečina istočno od mjesta. U neposrednoj okolici, naročito prema Spliskoj, ima borovih šumaraka. Postira su cestom preko Supetra povezana s ostalim otočnim naseljima. Brodska veza sa Splitom.

Postira se prvi put spominju pod imenom Posterna 1347. Župna crkva sagrađena je u XVI *st.*, ali je kasnije pregrađena; od prvobitne je sačuvana samo masivna utvrđena apsida s puškarnicama. U crkvi ima nekoliko baroknih slika venecijanske škole. Od stambene arhitekture ističe se rodna kuća pjesnika Vladimira Nazora (1876—1949), s renesansnim zabatom i natpisima izvedenim u klasičnoj kapitali. — Istočno od Postira, u uvali *Lovrečina*, vide se ruševine velike starokršćanske trobrodne bazilike iz V—VI *st.*; uz nju su nađena dva starokršćanska sarkofaga i fragmenti rimske keramike.

Izleti: ○ Obalnom cestom: *Spliska* (v.; 3 *km*), *Supetar* (v.; 9 *km*), *Sutivan* (v.; 16 *km*). ○ *Pučišća* (v.; morem 6,5 *Nm*). ○ *Omiš* (v.; morem 5 *Nm*).

POSTOJNSKA JAMA (VI, B, 2), spilja kraj gradića Postojna, u najnižem dijelu Pivske kotline. Izdubla ju je ponornica Pivka u toku nekoliko milijuna godina, krčeći sebi kroz naslage vapnenca podzemni put iz Pivske kotline do Planinskog polja. Postojnski spiljski sistem, jedan od najvećih i najpoznatijih na svijetu, obuhvaća pored Postojnske jame još *Črnu jamu*, *Pivsku jamu* i *Planinsku jamu*; dug je 21 *km*. Postojnska jama odlikuje se izvanrednim bogatstvom sigastih tvorevina najrazličitijih oblika i boja, naročito u svojoj gornjoj etaži. Među njenim dvoranama ističu se Velika, Gotička, Plesna, Tiha, Kristalna i izvanredno akustična Koncertna dvorana. U posebnom prostoru smješteni su baseni s čovječjom ribicom (Proteus anguineus), vodozemcem koji živi samo u podzemnim vodama krasa. Naročitu pažnju pobuđuje 45 *m* visok brežuljak, Velika gora, iznad kojeg se u velikom luku pruža 17 *m* visok spiljski strop. Preko Ruskog mosta (izgradili su ga za Prvoga svjetskog rata ruski zarobljenici) vodi turistički put u Lepe jame, s izvanredno zanimljivim tvorevinama od siga; tu je, između ostalog, »Velika zavjesa«, debela nekoliko milimetara i najljepši stalagmit spilje, zvan »Briljant«. Postojnska spilja spojena je vještačkim rovom sa Črnom jamom; iz Črne jame do Pivske jame vodi drugi rov, dug 75 *m*. U njoj se Pivka gubi u podzemnim kanalima, a ponovo se javlja u Planinskoj jami, gdje se sjedinjuje sa Rakom, rijekom koja otječe iz Cerkniškog jezera; sjedinjene rijeke izbijaju na površinu u Planinskom polju pod imenom Unec. Na kraju Planinskog polja Unec opet ponire i kod Vrhnike izvire kao Ljubljanica. — Postojnska spilja ima električnu rasvjetu i električnu spiljsku željeznicu, dugu gotovo 2 *km*. Kraj Pivske jame je prostor za kampiranje s vikend-kućicama. U okolici su *Otoška jama*, *Betalov spodmol* (paleolitičko nalazište), *Predjamski grad*, *Rakov Škocjan* (kraški nacionalni park) i *Cerkniško jezero*. Pored željezničke veze (stanica Postojna), Postojnska jama ima i redovne autobusne veze s Ljubljanom (52 *km*), Rijekom (72 *km*), Koprom (62 *km*) i drugim mjestima na obali i u unutrašnjosti.

Potpisi na stijenama spilje (najstariji iz XIII *st.*) pokazuju da je Postojnska jama već u srednjem vijeku bila atraktivna. Prvi njen stručni opis dao je A. Schmidl (1854), ali sistematsko istraživanje počelo je tek u početku XX *st.* (»Društvo za raziskovanje jam« iz Trsta i »Društvo postojnskih jamarjev«, a od 1910 »Društvo za raziskovanje jam« iz Ljubljane). Do 1818 bio je poznat samo tzv. stariji dio, do Velike dvorane; 1866 je probijen današnji glavni ulaz, 1872 provedena željeznica do podnožja Velike gore, a 1884 jama je elektrificirana. Dio spilje neposredno iza ulaza pocrnio je od dima; tu su partizani, probivši se iz Črne jame, zapalili 1944 skladište nafte i benzina njemačkih okupatorskih trupa.

POVILE v. *Novi Vinodolski*

POVJA (14, B, 2)), selo u istoimenoj uvali na sjeveroistočnoj obali otoka Brača; 556 stan. Masline, vinova loza, ribolov. Okolne uvale (Travna, Smokvica, Tičja luka, Tatinja i dr.) pogodne su za kupanje. Povja su cestom (preko Selaca) povezana s ostalim naseljima na Braču; imaju brodsku vezu sa Splitom.

Na predjelu *Žalo* vide se ostaci rimskih zidova. Usred sela sačuvala se, dijelom do krova, starokršćanska bazilika (V—VI *st.*). Baptisterij iz istog vremena, danas sastavni dio župne crkve, jedini je sačuvani starokršćanski baptisterij u našoj zemlji; u njemu su se djelomično očuvale freske iz V—VI *st.* Kasnije su baptisterij benediktinci pretvorili u crkvu, kojoj su u XVIII i XIX *st.* dodani brodovi i kapele. Od benediktinske crkve sačuvao se prag s ćirilskim natpisom opata Ratka iz XII *st.* (danas u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu). Uz crkvu je visoka kula (kaštel), podignuta za obranu od turskih napada; više je puta pregrađivana (1551, 1559 i kasnije).

Izleti: ○ *Selca* (v.; cestom 7 *km*) i *Sumartin* (v.; cestom 10 *km*). ○ *Pučišća* (v.; morem 5 *Nm*). ○ *Brela* (v.; morem 5 *Nm*). ○ *Makarska* (v.; morem 10 *Nm*).

POVLJANA (11, B, 1), selo i luka na jugozapadnoj obali otoka Paga; 746 stan. Leži na uzvisini, na kontaktu vapnenačkog kamenjara i plodnog Povljanskog polja. Plaža sela je zaklonjena od bure i juga. Brodska veza sa Zadrom i Rijekom, cestovna (14 *km*) s gradićem Pagom.

Izleti morem: ○ *Košljun* (v.; 4,3 *Nm*). ○ *Vir* (v.; 2,4 *Nm*). ○ *Privlaka* (v.; 6,5 *Nm*). ○ *Nin* (v.; 8,6 *Nm*).

PRAPRATNA v. *Ston*

PRČANJ (24, B, 2), gradić i luka na zapadnoj obali Kotorskog zaljeva, nasuprot Dobroti; oko 1500 stan. Leži u podnožju brda Vrmac (768 *m*), duž obalne ceste. Staro naselje nalazilo se nešto dalje od obale; novo naselje razvilo se u XVIII *st.* spuštanjem stanovništva s padina Vrmca na obalu. Ima cestovnu i brodsku vezu s Kotorom i drugim naseljima u Boki Kotorskoj.

Kao naselje pomoraca Prčanj se počinje isticati potkraj XVI *st.* Od početka XVII *st.* do 1806 njegovi brodovi redovno prevoze poštu na liniji Krf—Venecija i Kotor—Zadar. U XVIII i XIX *st.* bilo je u gradiću nekoliko privatnih škola za pomorce. — Stara župna crkva (XIV *st.*) stajala je na brdu iznad današnjeg naselja. Crkva sv. Ivana građena je u XIII *st.*, gotička Sv. Ana oko 1400. Crkva sv. Tome (danas u ruševinama, prvi spomen 1346) podignuta je na ostacima starokršćanske crkve iz IV *st.* Iz XV *st.* je gotička »Kuća tri sestre«, u jedan sklop povezane tri gotovo identične dvokatne zgrade, nekad vlasništvo kotorske patricijske porodice Buća. Nova župna crkva građena u bijelom korčulanskom mramoru 1784—1909 u stilu kasne renesanse (projekt B. Maccaruzzija), najveća je sakralna građevina Boke Kotorske. Na glavnom je oltaru slika »Bogorodica« (italokretski rad XV—XVI *st.*), a desno

od oltara tri anđela venecijanskog kipara G. M. Morlaitera (XVIII *st.*). U crkvi i župnoj pinakoteci slike G. B. Piazzettte, Jacopa Palme ml. i A. Balestre, djela domaćih umjetnika I. Meštrovića, T. Rosandića, S. Stojanovića, T. Kokolje, J. Tominca, C. Medovića i M. Milutinovića, staro liturgijsko ruho, zlatarski radovi (ciborij dubrovačke škole XVI *st.*) i dr. Na terasi ispred crkve, do koje vodi mramorno stubište, poprsja J. J. Strossmayera (I. Meštrović) i F. Uccellinija (T. Rosandić). Razdoblju baroka pripadaju crkve Gospe od Karmena (1600), sv. Antuna (kraj XVII *st.*) i sv. Nikole (1735) sa franjevačkim samostanom (danas Mjesni muzej).

Izleti: v. *Kotor*

PREDJAMSKI GRAD, 9 *km* sjeverozapadno od Postojne; leži u predgorju Hrušice, na mjestu gdje se dolinica potoka Lokva završava 123 *m* visokom hridi.

U spilji, naseljenoj već u prethistorijsko doba (arheološki nalazi), spominje se Jamski grad (castrum Laforan) oko sredine XIV *st.* Potkraj istog stoljeća grad je u posjedu feudalne porodice Lueger. Od 1567 drži ga porodica Cobenzl, koja napušta ruševni grad u spilji i gradi sadašnji ispred spilje (porodični grb iz 1583 nad glavnim ulazom). Monumentalna građevina kasnije je proširivana funkcionalno zasnovanim dogradnjama. U gradu je arheološka zbirka (nalazi iz neposredne blizine) i gotička »Pietà« (prva četvrtina XV *st.*). — Crkvica u selu Predjama, iz 1448, je kasnogotička građevina (kameni portal iz 1637, glavni oltar rađen oko 1700).

PREKO (13, A, 1), luka i najveće naselje na otoku Ugljanu; 2367 stan. Razvilo se oko dviju uvala na obali Zadarskog kanala, prekoputa Zadra. Okolica je najvećim dijelom pod makijom; obradive površine i prostrani maslinici nalaze se uz naselje. Obala u području Preka, dijelom pod šumom, podesna je za kupanje. Ispred Preka leže otočići Ošljak i Galovac. Brodske veze s okolnim otočnim naseljima i Zadrom.

Preko je bilo naseljeno vjerojatno već u rimsko doba (na položaju *Gradina* ostaci antičkih građevina i drugi nalazi). Romanička crkvica sv. Ivana Krstitelja potječe iz XII *st.* Župna crkva sagrađena je 1765 na mjestu starije građevine; na pobočnom oltaru slika zadarskog slikara Franje Salghetti-Driolija. Na brdu (265 *m*) iznad mjesta diže se velika srednjovjekovna *tvrđava sv. Mihovila* iz XIII *st.* Tvrđavu su podigli Venecijanci oko nekadašnjeg benediktinskog samostana i crkve iz X *st.* (?). Sa nje se pruža pogled na skupinu otoka pred Zadrom. — Otočić *Galovac (Školjić)* nazvan je po zadarskoj porodici Galle kojoj je pripadao u XIV *st.* Na njemu je franjevački samostan, sagrađen 1443 na mjestu starijeg eremitorija i obnovljen u XVI *st.* Crkva je iz 1569; na oltarima slike domaćih majstora Jurja Venture, Ivana Skvarčine i Franje Salghetti-Driolija.

Izleti morem: ○ *Sutomišćica* (v.; 2,2 *Nm*), *Lukoran* (v.; 3,2 *Nm*), *Ugljan* (v.; 5 *Nm*). ○ *Kali* (v.; 2 *Nm*), *Kukljica* (v.; 4 *Nm*), *Ždrelac* (v.; 6,5 *Nm*), *Pašman* (v.; 11 *Nm*), *Biograd* (v.; 14 *Nm*). ○ *Zadar* (v.; 3 *Nm*). ○ *Kornati* (v.; 20 *Nm*).

PREMANTURA (2, C, 4), selo na krajnjem južnom dijelu Istre, 9 *km* jugoistočno od Pule; 278 stan. Leži u središnjem dijelu poluotoka Kamenjaka, koji s jugozapadne strane zatvara Medulinski zaljev. Razvila se na mjestu starog ilirsko-rimskog naselja. Plaža je zaklonjena od jugozapadnih vjetrova. Istočno od Premanture, na kamenitim brakovima, bogata lovišta rakovica. Autobusna veza s Pulom.

Izleti: v. *Medulin* i *Pula*

PREMUDA (8, C, 3), otok s istoimenim naseljem u zadarskom arhipelagu, jugozapadno od Silbe od koje ga dijeli Silbanski kanal; 213 stan. Obuhvaća 9,2 km^2, najviša tačka Vrh (90 *m*). Brojne uvale potopljeni su dijelovi kratkih suhih draga; najveće od njih su Premuda i Zaporat na jugozapadnoj, od bure zaštićenoj obali. Jugoistočno od uvale Zaporat obala je mjestimično vrlo strma. Osim malog izvora bočate vode u uvali Loza, na otoku nema drugih vrela ni površinskih tokova. Znatan dio otoka je pod makijom i niskom šumom. Jedino otočno naselje Premuda leži na sjevernom dijelu otoka, između glavne luke u uvali Krijal na jugozapadnoj i pomoćnog pristana u uvali Loza na sjeveroistočnoj obali. U uvali Krijal je mali obalni zaselak. Antički izvori nazivaju otok Pamodos, a Konstantin Porfirogenet u X *st.* Pyrotima.

Izleti morem: ○ *Silba* (v.; 4,2 *Nm*). *Olib* (v. 8,5 *Nm*). ○ *Ist* (v.; 8,4 *Nm*). *Molat* (v.; 15 *Nm*).

PRIGRADICA (17, C, 3), selo i uvala na sjevernoj obali otoka Korčule; 26 stan. Leži u podnožju Velog Vrha (190 *m*), 4 *km* sjeverno od Blata. Razvila se u XIX *st.* kao sjeverna luka Blata. Uvala je prikladna za kupanje. Mogućnost sportskog ribolova. Autobusna veza s Blatom, brodska s Korčulom i Velom Lukom.

Izleti: ○ *Blato* (v.; cestom 4 *km*), odavde u *Velu Luku* (v.); cestom 7 *km*.

PRIMOŠTEN (14, B, 2), selo i luka južno od Šibenika; 1158 stan. Leži na malom poluotoku između uvala Raduča i Primošten. S kopnom je povezan uskim nasipom. Zaštićen od sjevernih vjetrova, ima vrlo blagu klimu. Stanovnici se bave zemljoradnjom (vinova loza, masline) i ribolovom. Leži na Magistrali, ima brodske veze sa Šibenikom. U uvalama Vela i Mala Raduča, Primošten i Peleš su prostrane plaže. Sportski ribolov u uvali Peleš i na susjednim otocima Smokvica, Maslinovik, Lukovnjak, Grbavac, Barilac. Kamp esperantista.

Ime sela dolazi od glagola »primostiti«; otok na kome je nastalo u XVI *st.* u vrijeme turske opasnosti, bio je mostom spojen sa kopnom. Naselje je bilo utvrđeno bedemom i kulama srušenim krajem prošlog stoljeća. Župna crkva sv. Jurja obnovljena je 1760; crkva Gospe od milosti spominje se 1553, crkvica sv. Roka građena je 1680. U zaseoku *Kruševo* sačuvala se srednjovjekovna crkva sv. Martina (groblje sa stećcima), u *Širokoj* crkva sv. Jere iz 1460, a u *Prhovu* srednjovjekovna crkva sv. Jurja, obnavljana 1724 i kasnije.

Izleti: ○ *Šibenik* (v.; Magistralom 28 *km*). ○ *Rogoznica* (v.; Magistralom 9 *km*). ○ *Krapanj* (v.; morem 5,5 *Nm*). ○ *Zlarin* (v.; morem 10 *Nm*).

PRIVLAKA (11, B, 1), selo na sjeverozapadnoj obali Privlačkog poluotoka, prekoputa otoka Vira; 2364 stan. Leži na povišenoj obali s manjim pješčanim rtovima. Sastoji se od 9 zaselaka, kojima je središte na rtu Artić. Na okolnom plodnom tlu gaji se vinova loza, krumpir i kukuruz. Sjeverozapadno od sela je prostrana pješčana plaža sa šumicom. Brodska veza s okolnim i otočnim naseljima, cestovna s Ninom i Zadrom.

Šire područje Privlake bilo je naseljeno u kontinuitetu od neolitika (tragovi neolitičkog naselja, nalaz zlatnih predmeta iz brončanog doba, ilirski grobni humci, arhitektonski fragmenti i natpisi iz rimskog doba). Srednjovjekovno naselje na tom području, Kupare, razorili su Turci 1570; u isto vrijeme, čini se, uništeno je i drugo naselje, Bilotinjak. U Privlaci se potpuno sačuvala predromanička crkvica sv. Vida, podignuta vjerojatno na ilirskom grobnom humku. Temelja i ostataka predromaničkih crkvica ima na više mjesta u okolici Privlake.

Izleti: ○ Cestom na jug: *Nin* (v.; 7 *km*), *Zaton* (v.; 10 *km*), *Petrčane* (v.; 15 *km*), *Zadar* (v.; 24 *km*). ○ *Vir* (v.; morem 2,2 *Nm*).

PRIZNA (8, D, 2), selo na obali Velebitskog podgorja, središte niza malih zaselaka (sa ukupno 434 stan.) rasutih po velebitskoj padini. Oko sela pješčane plaže.

PRIŽBA (17, C, 3), ribarsko naselje (sa desetak stan.) i uvala na južnoj obali otoka Korčule, oko 4 *km* južno od Blata. Samo naselje leži na zapadnoj strani poluotočića Ratak, koji je uskim pješčanim nasipom spojen s kopnom. Pred naseljem je skupina otočića (Stupa, Crklica, Sridnjak, Vrhovnjak). Priobalni pojas je pogodan za sportski, naročito podvodni ribolov. Mogućnost kampiranja.

PROMAJNA (17, C, 1), selo i uvala, 6 *km* sjeverozapadno od Makarske; 112 stan. Veći dio naselja leži ispod padina Biokova, uz stari priobalni put. U novije vrijeme, u vezi s razvojem turizma, naselje se širi prema obali. Promajna ima prostranu šljunčanu plažu. Od Magistrale do Promajne vodi odvojak ceste. Oko 1 *km* sjeverozapadno od naselja je *Dječje selo* (Zavod za talasoterapiju djece).

Izleti: v. *Brela* i *Makarska*

PROŽURA v. *Sobra* i *Okuklja*

PRVIĆ (15, A, 2), otok u šibenskom arhipelagu; 2,37 km^2. Leži 1,6 *km* jugoistočno od Vodica. Od susjednog kopna se odvojen je uskim kanalom (950 *m*). Sastoji se od dva bila, između kojih su udoline. Otok se prema sjeveroistoku blago, a prema jugozapadu strmo spušta k moru. Najviši vrh na otoku je Prvić (79 *m*), a naselja su Prvić Luka i Šepurine. Stanovnici se bave zemljoradnjom (vinova loza, masline, voće, povrće) i ribolovom.

PRVIĆ LUKA (15, A, 2), selo i luka na jugoistočnoj obali otoka Prvića sa 679 stan. Iznad sela je vrh Prvić, s kojeg se pruža lijep pogled na okolicu. U selu je mala tvornica za konzerviranje ribe. Plaža, brodska veza sa Šibenikom.

Župna crkva je iz XV *st.* (brojne nadgrobne ploče iz XIV—XVIII *st.*); tu je pokopan i polihistor Faust

Vrančić (umro 1617). Franjevački samostan iz 1461, obnovljen je poslije požara 1884.

PUČIŠĆA (14a, B, 2), luka i najveće naselje na otoku Braču; 1656 stan. Leže na sjevernoj obali otoka, na unutrašnjem kraju istoimene, duboko u kopno uvučene uvale. Pučišća su centar kamenoklesarske industrije (pilana kamena, industrijska vapnara). U neposrednoj blizini su tri velika kamenoloma (Punta, Veselje i Kupinova), iz kojih se dobija poznati brački kamen. Imaju brodske veze sa Splitom i sjevernim obalnim naseljima; cestom preko Pražnica Pučišća su povezana s ostalim otočnim naseljima.

S lokaliteta *Čad* potječe nekoliko nalaza iz rimskog doba (natpisi, fragmenti, skulpture). Na lokalitetu *Vela Bratuča* je crkva sv. Jurja, sagrađena u XIV *st.* u prelaznom stilu iz romanike u gotiku; na oltaru je kameni reljef nepoznatog bračkog majstora iz doba renesanse. Prvi kaštel u mjestu sagradio je 1467 Ciprijan Žuvetić. Od nekadanjih trinaest kaštela do danas se sačuvalo samo nekoliko, većinom pregrađenih. U župnoj crkvi nalaze se drveni reljef »Sv. Jeronim«, rad drvorezbara Franje Čiočića iz 1578, oltarna slika »Sv. Rok« (Jacopo Palma ml.) i slika »Gospe od Karmena« (nepoznati slikar venecijanske škole XVIII *st.*); oltar sv. Ante ide u red najboljih djela dalmatinskog drvorezbarstva renesanse. U mjestu je spomenik palim borcima Narodnooslobodilačkog rata, rad kipara Valerija Michieli.

Izleti: ○ *Postira* (v.; morem 6,5 *Nm*). ○ *Povja* (v.; morem 5 *Nm*). ○ *Pražnice* (cestom 6 *km*), i *Gornji Humac* (cestom 10 *km*), područje brojnih prethistorijskih gomila. U Gornjem Humcu fragmenti kasnogotičkog triptiha. U susjednom Straževniku crkvica sv. Jurja (spominje se od 1111) i grobljanska crkva s uzidanim reljefima, radovima škole Nikole Firentinca.

PULA (3, A, 1), grad i luka na jugozapadnom kraju istarskog poluotoka; 36.838 stan. Razvila se u obalnoj ravnici okruženoj brežuljcima, uz prostran i dobro zaštićen zaljev. Nepovoljne ekonomske i političke prilike stoljećima su kočile njen razvoj. Tek sredinom XIX *st.*, kad je postala glavna ratna luka Austrije, počela se brže razvijati. U razdoblju između dva rata, dok je bila pod Italijom, stagnirala je. U Jugoslaviji Pula postaje upravno, kulturno-prosvjetno (Pedagoška akademija, Ekonomsko-poljoprivredna škola, Viša ekonomska škola i dr.) i jako industrijsko središte (brodogradnja, tvornica stakla, cementa, tekstila, pokućstva i dr.). Prirodne ljepote okolice, povoljne klimatske prilike, kulturno-historijski spomenici, kulturno-umjetničke priredbe (festival jugoslavenskog filma, operni festival, gostovanja folklornih grupa) privlače sve veći broj ljetnih gostiju, turista i izletnika. Pored turističkih objekata u gradu i gradskih kupališta (u *Stoji* i *Zeleniki*), nedaleko od Pule izgrađena su turistička naselja (*Verudica, Zlatne stijene*) i autokampovi (*Podstinje* kod Zlatnih stijena). Pula ima brodske veze s okolnim obalnim naseljima i direktne veze sa svim većim jadranskim lukama, željezničkom prugom i autobusnim linijama povezana je s okolicom i zaleđem.

Na brežuljku, na kojem je danas Kaštel, postojalo je već u ← V *st.* ilirsko gradinsko naselje. Rimsko svojim dimenzijama. Poslije propasti Zapadnorimskog carstva (476) i kratkotrajne vladavine Istočnih Gota, Pula ulazi u sklop ravenskog egzarhata, postaje sjedište biskupa i centar civilne i vojne uprave u Istri. 788 dolazi s ostalom Istrom u sastav franačke države. Promijenivši nekoliko feudalnih gospodara, 1230 postaje posjed akvilejskog patrijarha. Historija grada u XII i XIII *st.* ispunjena je borbama za autonomiju i sukobima s Venecijancima, koji u nekoliko mahova pljačkaju grad. U samom gradu vodi se u XII *st.* borba za vlast između porodica Sergio i Gionatassi. Kad je porodica Sergio 1331 protjerana iz grada, Pula se stavlja pod zaštitu Venecije. U XVI i XVII *st.* u gradu haraju epidemije malarije i kuge. Poslije pada Venecije Pula je pripala Austriji, koja od 1848 izgrađuje u njoj svoju ratnu pomorsku bazu. 1866 Pula je proglašena glavnom lukom austrijske ratne mornarice i otada se razvija u moderan lučki grad. 28. X 1918 formirano je u Puli Narodno vijeće koje je preuzelo vlast u gradu; na austro-ugarskim ratnim brodovima formirani su jugoslavenski komiteti mornara. Vlast Narodnog vijeća i komiteta prestala je ulaskom talijanskih trupa u Pulu 5. XI 1918. Pulu je oslobodila Jugoslavenska armija 1. V 1945. Poslije dvogodišnje angloameričke okupacije vraćena je Jugoslaviji (1947).— Tlocrtna struktura prethistorijskog naselja održala se u kasnijem rimskom, srednjovjekovnom, pa i u današnjem urbanom rasporedu staroga dijela grada. Rimljani su obnovili i proširili postojeći sistem fortifikacionih objekata, a vrh brežuljka, na kojem se nalazio centar antičkog naselja, kapitolij, s nizom javnih reprezentativnih građevina i hramova, bio je još posebno utvrđen. Rani srednji vijek ne unosi veće promjene u tlocrtnu shemu grada; gradski se zidovi pojačavaju, pojedini rimski hramovi pregrađuju u kršćanske crkve. U XIII *st.* izgrađuje se na vrhu brežuljka utvrđeni Kaštel; tom prilikom porušeni su rimski hramovi i zgrade. U XV *st.* obnavljaju se gradski zidovi, a 1631 izgrađuje se nova tvrđava na brežuljku. Značajniji razvoj doživljava Pula od druge polovine XIX *st.*; na istočnoj i južnoj strani grada izgrađuju se nove gradske četvrti, podiže se velik broj utilitarnih (Arsenal) i reprezentativnih zgrada građenih pretežno u historijskim stilovima (neoklasicistički Admiralitet). U toku Drugoga svjetskog rata Pula je teško stradala od bombardiranja; oko 40% zgrada bilo je što razoreno što oštećeno. — Na dominantnom položaju iznad luke je rimski *Amfiteatar (Arena)* iz I—II *st.*, eliptičnog oblika (132,45 *m* × 105,10 *m*), visok 30,45 *m*; mogao je primiti 23.000 gledalaca. Prema predaji, podigao ga je car Vespazijan na nagovor svoje prijateljice Cenide, rodom iz Pule. U XV *st.* Venecijanci otpremaju kamena sjedišta iz unutrašnjosti Amfiteatra u Veneciju kao građevni materijal za gradnju palača. 1583 venecijanski senator G. Emo uspijeva spriječiti donošenje odluke o rušenju Amfiteatra i o njegovoj ponovnoj rekonstrukciji u Veneciji (spomen ploča iz 1584 na drugom tornju prema moru). Nedaleko od Amfiteatra, u parku prema moru, podignut je spomenik mornarima palim u Narodnooslobodilačkom ratu (rad Pavla Perića). Ulica od Amfiteatra prema jugozapadu vodi do Trga Oslobođenja. Desno u parku je Karolinin izvor, podignut 1832 na mjestu rimskog nimfeja (sačuvani temelji), a nešto dalje prema Obali Maršala

PULA, Arena

naselje (Colonia Julia Pollentia Herculanea), podno ilirske gradine, osnovano je između ← 44 i ← 31; za vladanja cara Augusta naselje dobiva municipalna prava i naziv Pietas Julia. Postavši administrativni centar cijele rimske Istre, dobila je niz monumentalnih i reprezentativnih građevina koje i danas impresioniraju

Tita je brončani spomenik, rad Vanje Radauša. Od Trga Oslobođenja vodi put do Dvojnih vrata (Porta gemina) iz II *st.*; na vrhu vrata je ugrađen natpis, nađen u njihovoj blizini. Kroz Dvojna vrata dolazi se do Arheološkog muzeja; pred njim je park s eksponatima na otvorenom prostoru. Na padini brežuljka iza muzeja su

PULA

1. Arena; 2. Karolinin izvor; 3. Dvojna vrata; 4. Arheološki muzej; 5. Rimsko kazalište; 6. Herkulova vrata; 7. Slavoluk Sergijevaca; 8. Rimski teatar; 9. Crkva sv. Marija Formosa; 10. Crkva sv. Nikole; 11. Rimski mozaik; 12. Crkva sv. Franje; 13. Augustov hram i Gradska vijećnica; 14. Katedrala; 15. Kaštel; 16. Hotel Rivijera

ostaci rimskog scenskog kazališta, sa sačuvanim dijelovima orkestre i amfiteatralno smještenoga gledališta. U malom parku prekoputa Dvojnim vratima vide se temelji osmerokutnog rimskog mauzoleja s kraja I *st.*: u neposrednoj blizini poprsja Moše Pijade, Borisa Kidriča i Đure Salaja; tu je 1960 podignuta fontana u spomen završetka radova na izgradnji velikog Istarskog vodovoda. Od Dvojnih vrata prema jugoistoku dijelom je očuvan potez gradskog zida s Herkulovim vratima (polovina ← I *st.*); na vrhu vrata bradata glava Herkula, lijevo do nje uklesana toljaga i natpis. Lijevo od Herkulovih vrata sačuvan je dio rimskog zida, na koji se nastavlja zid s ostacima kula i tornjeva iz venecijanskog doba. Preko Trga Bratstva-Jedinstva dolazi se do plastički bogato dekoriranog *Slavoluka Sergijevaca*, podignutog poslije ← 31 uz unutrašnju stranu glavnih gradskih vrata (Porta aurea, srušena 1829). Pred nekadašnjim gradskim vratima nalazilo se veliko rimsko groblje koje spominje i Dante u svom »Paklu« (IX pjevanje); nekoliko mramornih sarkofaga s toga groblja čuva se u Museo Correr u Veneciji. Od Trga Bratstva-Jedinstva dolazi se Laginjinom ulicom do stuba prema parku Ruđera Boškovića; desno uz stube su ostaci rimskoga kazališta (Theatrum Juliae); stupovi iz kazališta upotrebljeni su pri gradnji Biblioteke sv. Marka i crkve Sta Maria della Salute u Veneciji. Bulevarom Borisa Kidriča dolazi se do crkve Gospe od mora, građene u XIX *st.* u neobizantskom stilu. — Kroz slavoluk Sergijevaca ulazi se u Ulicu 1. maja, najprometniju ulicu staroga dijela grada. Ulicom Louisa Adamiča dolazi se do Trga Narodne revolucije. Na trgu je gotička, u znatnoj mjeri pregrađivana crkvica iz XV *st.* Ulica Rade Končara vodi do bizantske memorijalne kapele iz VI *st.* koja je pripadala raskošnoj bazilici *Sta Maria Formosa (Caneto)*, podignutoj oko 556, možda na temeljima antičkog hrama; mramorni ukras i stupovi bazilike upotrebljeni su pri gradnji crkve sv. Marka u Veneciji. U unutrašnjosti kapele sačuvani su ostaci mozaika iz VI *st.* i zidnih slika (restaurirane u XV *st.* Ribarskom ulicom dolazi se ponovo do Ulice 1. maja, a dalje Ulicom Jana Husa do ranosrednjovjekovne crkve sv. Nikole, pregrađivane u XIII i XVIII *st.*; njen renesansni drveni ikonostas sa više venecijanskih ikona potječe iz XVI i XVII *st.* U dvorištu kuće br. 16 u Ulici 1. maja otkriven je velik mozaik iz I *st.* s motivom »Kažnjavanje Dirke«; pripadao je raskošnoj rimskoj vili (villa urbana). Desno, strmom Ulicom Balda Lupetine, dolazi se do *Crkve sv. Franje* iz XIV *st.*, s bogato ukrašenim romaničkim portalom i osmerokutnom romaničkom prozorskom ružom; u crkvi se čuva poliptih Jakova iz Pule (XV *st.*), jedno od najvrednijih djela drvene gotičke plastike u Istri. Uz crkvu je gotički klaustar (adaptiran u renesansi); u klaustru i pred ulazom u crkvu smješten je lapidarij. Ulica 1. maja završava na Trgu Republike, koji se nalazi na položaju nekadašnjeg rimskog foruma. Na sjevernoj strani trga je *Augustov hram* iz I *st.*, na visokom podnožju, s predvorjem od 6 korintskih stupova i zatvorenom celom. Do njega je *Gradska vijećnica*, nadograđena u XIII *st.* na rimski hram, posvećen vjerojatno božici Dijani (sačuvana stražnja strana hrama). Istočna fasada vijećnice ima obilježja gotike, dok je fasada prema trgu, s trijemom u prizemlju (loggia), obnovljena 1653. Uli-

PULA, Augustov hram

com Ivana Gorana Kovačića, uz Gradsku vijećnicu, dolazi se do trobrodne *Katedrale*, sagrađene po svoj prilici na mjestu rimskog hrama u IV—V *st.*, obnovljene u XV *st.* i popravljene 1640. Glavna fasada izvedena je u renesansnom stilu. Rimski kapiteli u desnom brodu služe sada kao kamenice za posvećenu vodu, a rimski sarkofag iz III *st.* upotrebljen je za glavni oltar; na podu ima ostataka mozaika iz V—VI *st.* Renesansni južni portal crkve izveden je 1456. Na vanjskom zidu sakristije i crkve ima više ugrađenih fragmenata pleterne dekoracije. Nedaleko od Katedrale je kasnogotička palača Demartini (Ulica Ivana Gorana Kovačića br. 12). Poprečnom ulicom od Katedrale izbija se na put koji vodi prema *Kaštelu* na vrhu brežuljka, gdje su se nekad nalazili ilirska gradina, rimski kapitolij i srednjovjekovna tvrđava iz XIII *st.* Kaštel sa 4 isturena bastiona podigli su Venecijanci 1630—31, po nacrtima francuskog vojnog inženjera A. Devillea; u doba Napoleona Kaštel je pregrađen, a 1830 restauriran. U njemu je danas Muzej Narodne revolucije.

Izleti: ○ *Fažana* (v.; cestom 8 *km*). ○ *Vodnjan* (v.; cestom 10 *km*), *Bale* (v.; cestom 20 *km*), *Rovinj* (v.; cestom 42 *km*), *Limski zaljev* (v.; cestom 34 *km*). ○ *Barban* (v.; cestom 28 *km*), *Labin* (v.; cestom 43 *km*), *Rabac* (v.; cestom 48 *km*). ○ *Medulin* (v.; cestom preko Šišana 13 *km*). ○ *Pomer* (v.; cestom 8 *km*). ○ *Premantura* (v.; cestom 10,5 *km*). ○ *Valtura* (cestom 11 *km*), u blizini arheološki lokalitet Vizače (u antici ilirsko-rimski Nesactium uništen ← 177, obnovljen za cara Augusta, definitivno napušten nakon provale Slavena i Avara); sačuvani ostaci rimskih građevina i temelji dviju starokršćanskih bazilika. ○ *Marčana* (cestom 14 *km*), dalje lokalnom cestom u *Rakalj* (27 *km*) nad zaljevom Raša; sačuvana originalna narodna nošnja. ○ Morem na otok *Veruda* (v.; 7 *Nm*), *Banjole* (v.; 8,5 *Nm*), *Rt Kamenjak* (12 *Nm*, najjužnija tačka Istre).

PUNAT (5, C, 2), luka i najveće naselje na otoku Krku; 1635 stan. Leži na jugoistočnoj strani Puntarske (Košljunske) drage, nedaleko od plitkog i uskog izlaznog tjesnaca (Usta). Sastoji se od starijeg dijela na podnožju pristranka i novijeg dijela uz more. Mediteranska zemljoradnja (maslina, vinova loza, smokva); brodogradilište drvenih brodova. Slikoviti položaj, dobre saobraćajne veze (naročito poslije otvaranja trajekta Crikvenica—Šilo), vodovod, prostrani autokamp, uređeno kupalište, asfaltirana cesta uz obalu i redovito održavanje »Puntarske noći« i »Ribarskog dana« (u toku augusta) doprinose sve bržem razvoju turizma. Ispred naselja, u srednjem dijelu plitke Puntarske drage, leži šumovit otočić *Košljun* (v.).

Stariji naziv mjesta, Villa di Ponte (1480), dovodi se u vezu s mostom u tjesnacu Usta. Sačuvana su dva stupa, »babe«, oznake plovnosti za veće jedrenjake. U red najstarijih građevina Punta ide Stari toš, mlin za masline iz XVIII *st.* Župna crkva podignuta je 1773, pregrađena 1934 (barokni glavni oltar, sa slikom od Maggiotta; gotička polihromirana drvena plastika sv. Ane Samotreće iz XV *st.*). — Južno od Punta su ostaci građevine kojoj je pripadalo više fragmenata ukrašenih motivima pleterne ornamentike (IX—X *st.*). — Uz cestu prema Krku, oko 3 *km* od Punta, zanimljiva predromanička crkvica sv. Dunata, s kupolom nad centralnim prostorom i dvije polukružne apside.

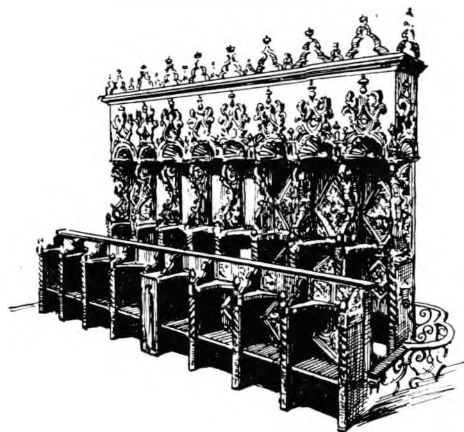
Izleti: ○ *Košljun* (v.). ○ *Krk* (v.; morem 2,5 *Nm*). ○ *Baška* (v.; cestom 17 *km*). ○ *Vrbnik* (v.; cestom 10 *km*).

RAB (9), otok u Kvarneru, između Krka i Paga; obuhvaća 93,6 km^2. Građen je uglavnom od vapnenaca, koji tvore dva niza uzvisina: na sjeveroistoku je Kamenjak (najviši vrh otoka, 408 *m*), a na zapadu Kalifront (97 *m*). Na sjeveroistoku, između zaljevâ Lopar i Crnika, Loparski poluotok. Pored Lopara, veći su zaljevi Supetarska draga, Kamporska draga i zaljev Sv. Fumija. Na Rabu su zime blage (prosječna januarska temperatura 6,7°C), a ljeta vruća (prosječna julska temperatura 23,2°C); godišnja količina oborina iznosi oko 1000 *mm*. Rab se ubraja u najsunčanije dijelove Evrope; godišnje ima 2499 sati insolacije. Vapnenački dijelovi otoka, naročito Kalifront, mjestimično su pod makijom i šumom mediteranskog hrasta. U središnjem, obradivom dijelu otoka uzgajaju se masline, vinova loza, povrće. Osim grada Raba, na otoku ima još 6 naselja: Lopar, Mundanija, Supetarska Draga, Kampor, Banjol i Barbat. S kopnom je povezan trajektom (Jablanac—Rab).

Rab (u antici Arba) bio je u prethistorijsko doba naseljen ilirskim Liburnima. Prvi put se spominje ← 360. Rimljani su ga zauzeli u ← II *st.*, a u doba cara Augusta grad Arba je već municipij, opasan zidom i kulama. Tokom vremena Rimljani su na otoku podigli brojne ljetnikovce i izgradili pomorske baze (stationes navales). Od Seobe naroda Rab je najprije u sastavu Istočnorimskog carstva, od IX *st.* do 1409 (s neznatnim prekidima) pripada Hrvatskoj, a poslije toga je, do 1797, pod vlašću Venecije. Poslije kratkotrajne austrijske vladavine otok ulazi 1805 u sklop Napoleonovih Ilirskih pokrajina, od 1814 pripada Austriji do 1918, kad ga je okupirala Italija. Rapalskim ugovorom 1920 vraćen je matici zemlji. Aprila 1941, u toku Drugoga svjetskog rata, okupirale su ga talijanske trupe, a poslije kapitulacije Italije — njemačke; oslobođen je 12. IV 1945.

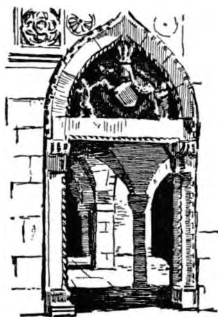
RAB (9, AB, 2), glavni grad istoimenog otoka; 1470 stan. Stari dio grada leži na malom poluotoku između zaljeva Sv. Fumija na zapadu i rapske luke na istoku. Taj uski prostor presijecaju tri uzdužne ulice, međusobno povezane poprečnim strmim prolazima. Novoizgrađeni stambeni dijelovi grada pružaju se duž istočne strane luke sve do Banjola.

Rab je u doba cara Augusta utvrđena baza rimske flote. U srednjem vijeku je sjedište biskupa (prvi biskup spominje se 530) i slobodna komuna (statut). U doba križarskih ratova (XII—XIV *st.*) nastanjuju se u gradu benediktinci, grade se Katedrala, samostan sv. Andrije i Knežev dvor, razvijaju zanati i trgovina. U XV *st.* hara u njemu kuga, od kraja istog stoljeća izgrađuje se postepeno novi grad, dok opustjeli stari dio grada ostaje u ruševinama. Ekonomski napredak grada zaustavljen je Napoleonovim ratovima. Rab se postepeno oporavlja tek od prvih decenija XX *st.*, kad postaje klimatsko i kupališno miesto. — Stari dio grada je bio okružen zidom (XII — XIII *st.*, kasnije pojačavanim); zid je djelomično sačuvan na klisurama uz more, sa zapadne strane uz park Komrčar i na pojedinim potezima prema luci. Na sjevernoj strani Trga Maršala Tita stoji romanički *Knežev dvor* (XIII *st.*), pregrađivan u doba gotike i renesanse. Kroz nekadašnja Morska vrata, koja se naslanjaju na kulu, dolazi se na *Plokatu Gospi*, od XIV *st.* središte municipalnog života. Novi fontik i Loža, otvorena dvorana sa šest renesansnih stupova i s klupama na kamenim konzolama, podignuti su 1509. Do Lože je gotička crkvica sv. Nikole. Odavde vodi uzbrdo Ulica Stjepana Radića; jugoistočno od nje je nepravilno građeni najstariji dio grada, *Kaldanac* (poslije kuge u XV *st.* ostao u ruševinama),

RAB, Korska sjedala u katedrali

sjeverozapadno od nje Novi grad, podignut u XV *st.* Radićeva ulica u kojoj su bogati portal palače Crnota, (možda rad Andrije Alešija) i gotička palača Cassio (neko vrijeme rezidencija rapskih biskupa), izbija na mali Trg Slobode, s kojeg se pruža izvanredno lijep pogled na zaljev Sv. Fumija i na poluotok Frkanj. Na uglu Radićeve ulice i Trga Slobode sklop kuća porodice Galzigna (danas ambulanta), građen u prelaznom stilu iz gotike u renesansu. Od Trga Slobode, po bilu poluotoka, vodi ulica Rade Končara. S desne strane crkva *sv. Andrije* sa samostanom benediktinki, osnovanim u XI *st.* Crkva je mala trobrodna bazilika s baroknim oltarom; svoj konačni izgled dobila je u vrijeme renesanse. Na lijevom pobočnom oltaru kopija poliptiha iz škole Vivarinija iz 1485 (original je u Bostonu od 1876). Romanički zvonik je iz 1181. Dalje, u sredini malog trga, zvonik Katedrale (XII—XIII *st.*), s romaničkim monoforama, biforama, triforama i tetraforama, okrunjen romaničkom balustradom i pokriven piramidom (XV *st.*). Sučelice zvoniku je *Sveta Marija Velika*, trobrodna romanička bazilika; posvetio ju je 1177 papa Aleksandar III. U luneti renesansnog portala kasnogotička »Pietà« (rad Petra Trogiranina, 1514). Brodove odvajaju stupovi sa stiliziranim ranoromaničkim kapitelima. Nad glavnim oltarom (relikvijar sv. Kristofora od pozlaćena srebra iz XII *st.*; dijelovi križa, dar kralja Kolomana 1111; mramorni intarzirani antependij u stilu venecijanskog baroka iz XVII *st.*) ciborij ukrašen motivima pleterne dekoracije. Drvena korska sjedala izveo je 1445, u stilu kićene gotike, nepoznati domaći rezbar. U lijevom brodu kapela sa slikom Marije (italokretska škola XV *st.*?) i sa dvije nadgrobne ploče; ploču biskupa Skafe i ogradu kapele klesao je Andrija Aleši oko sredine XV *st.* Na oltaru desnog broda dijelovi poliptiha venecijanske škole XIV *st.*, a u kapeli sv. Petra krstionica (rad Petra Trogiranina, 1497). Štukaturu svoda u glavnom brodu izradili su Clemente i Giacomo Somazzi 1799. Na krajnjem rtu Kaldanca je ženski franjevački samostan, osnovan 1499, s jednobrodnom crkvom sv. Antuna opata. U Končarevoj ulici je i jednobrodna crkva *sv. Justine* iz XVI *st.*; njen zvonik je pokriven kamenom lukovicom. Ispred empore su stupovi sa romaničkim kapitelima iz starije građevine. U koru je renesansni drveni oltar, a na sjevernoj strani oltar s palom »Smrt sv. Josipa«, rad venecijanske škole ranog XVII *st.* U pločniku crkve uzidana je ploča (iz crkve sv. Ivana Evanđelista) sa signaturom kipara Andrije Alešija, koji se u Rabu spominje 1453—60. Bivši ženski samostan benediktinskog reda, do same crkve, pregrađen je u XX *st.* u vilu (»Antoinetta«). Prekoputa bivšeg samostana je nekoliko palača, pregrađenih u renesansnom stilu. U Končarevoj ulici je također, nedaleko od Sv. Justine, crkvica sv. Križa, s baroknim štukaturama iz 1798 (C. i G. Somazzi). Do nje su ruševine samostana koji su u XI *st.* držali benediktinci, 1298—1783 franjevci; 1786 pregrađen je u rezidenciju biskupa, u drugoj polovini XIX *st.* napušten. U njegovom sklopu je crkva sv. Ivana Evanđelista (zvana i Sv. Ivan Krstitelj). Nad morem strše ogoljeni zidovi ove trobrodne bazilike s deambulatorijem oko apsida i fragmentima mozaika,

RAB, Portal palače Nimira

ruševine samostanskog dvorišta, vescovate (biskupije), i dobro očuvani zvonik. S ovim kompleksom graniči ljetna pozornica, sagrađena unutar gradskog zida. Na sjevernom kraju Končareve ulice je ruševna kapelica sv. Krištofora. Kroz gradski zid prolazi se u park *Komrčar*, jedan od najljepših parkova na istočnoj obali Jadrana; uređen je potkraj XIX *st.* na površini od 16 hektara. U parku je franjevački samostan sa crkvom sv. Franje z 1491. Napušten 1823, danas je u ruševinama, a gotička crkva (trijumfalni luk sa grbovima rapskih patricija, grob španjolskog slikara Juana Boschetusa koji je umro 1523) služi danas kao grobljanska crkva. Od samostana spušta se prema luci Supilova ulica vodeći do tržnice u predgrađu Varoš. Usred trga je spomenik palim borcima Narodnooslobodilačkog rata (rad kipara Vinka Matkovića). Ulica Ive Lole Ribara vodi

do Lože. S desne strane je palača Dominis Nimira (XV *st.*); na njenoj sjevernoj strani, prema tržnici, ugrađena je glava Jupitra (iz rimskoga doba). Nasuprot palači je barokna crkvica sv. Antonca (1675); uz nju preostali dio palače Nimira s kasnogotičkim portalom i arkadama u dvorištu (danas lapidarij). Na dva mjesta preko ulice Ive Lole Ribara prebačeni su spojni hodnici između kuća. S lijeve strane ulice su palače Tudorin (lavlje glave uz prozor) i Kukulić (renesansni prozori na katu). Na početku Ulice Marka Oreškovića bogato pročelje palače Maričić-Galzigna (renesansni portal, kasnogotički prozori).

Izleti: ○ *Barbat* (v.; morem 2,5 *Nm*). ○ *Jablanac* (v.; morem 7 *km*). ○ Cestom: *Supetarska Draga* (v.; 7 *km*) i *Lopar* (v.; 13 *km*). ○ *Kampor* (v.; cestom do samostana sv. Fumije, 2,5 *km*; dalje putem 2,5 *km* do Kamporske drage). ○ Uspon na *Kamenjak*, najviši vrh Raba (408 *m*).

RABAC (2, D, 3), selo i luka na jugoistočnoj obali Istre; oko 500 stan. Leži u istoimenoj uvali, podno Labina. Uvala Rabac je potopljeni dio udoline kojom teče potok Rabac; udolinom vodi i asfaltirana cesta koja povezuje Rabac s cestovnom mrežom Istre. Priobalna ravnica uz ušće potoka završava se šljunčanom plažom, dugom nekoliko stotina metara. Zbog slikovitog položaja, prostrane plaže, bujne vegetacije (borova šuma uz sjeveroistočnu stranu uvale, maslinici) i lakih veza sa zaleđem, Rabac se iz malog zemljoradničko-ribarskog naselja razvija u značajno turističko mjesto s hotelima i odmaralištima. Prostrani autokamp. Česte autobusne veze sa zaleđem i redovna brodska veza sa Rijekom; s Porozinom na otoku Cresu povezan je trajektom.

Izleti: ○ Cestom: *Labin* (v.; 5 *km*), *Plomin* (v.; 19 *km*), motel »Vidikovac« na rtu *Mašnjak* (21,5 *km*), *Mošćenička Draga* (v.; 39 *km*). ○ *Porozina* (v.; trajektom 7 *Nm*).

RAČIŠĆE (19, A, 1), selo i mala luka na sjevernoj obali otoka Korčule, 12 *km* zapadno od grada Korčule; 944 stan. Leži na južnoj obali male istoimene uvale, otvorene prema unutrašnjosti otoka. Zapadno od sela su uvale Vaja i Samograd, prijatne za kupanje. — Račišće je naseljeno potkraj XVII *st.* izbjeglicama iz Makarskog primorja i Hercegovine.

Izleti: ○ *Viganj* (v.; morem 4 *Nm*). ○ *Korčula* (v.; morem 5,5 *Nm*). ○ Uspon na *Klupca*, najviši vrh otoka Korčule, 568 *m*.

RAKALJ v. *Pula*

RAŠA (2, D, 3), rudarsko naselje i rudnik kamenog ugljena u Istri; 2965 stan. Leži 4,5 *km* jugozapadno od Labina u uskoj dolini Krapanskog potoka (pritoka Raše), nedaleko od sela Krapan gdje je otvoreno prvo okno Raškog ugljenog basena. Nekad močvarna okolica isušena i pretvorena u plodno tlo. Rudnik je lokalnom željezničkom prugom spojen sa Štalijama (na ušću Raše) i s lukom Bršica na obali zaljeva Raša.

Izleti: v. *Rabac*

RATAC v. *Sutomore*

RAVA (11, B, 2), otok u zadarskom arhipelagu; 4,1 km^2. Ravski kanal dijeli ga od Dugog otoka, a Iški kanal od otoka Iža. Najviši vrh 98 *m* (Babikovac). Djelomično je obrastao grmljem i crnikom. Obala je razvedena mnogim uvalama (Tanko, Lokvina, Paladinica, Marinica). Naselje Rava u unutrašnjosti otoka ima oko 240 stan., a Mala Rava, u uvali Lokvina, oko 60 stan. Stanovnici uzgajaju vinovu lozu, povrće i voće. Luka je u uvali Marinica.

RIJEKA, zapadni dio grada

1. Gradski toranj; 3. Crkva sv. Vida; 4. Pomorski i povjesni muzej; 5. Prirodoslovni muzej; 6. Državni arhiv; 7. Stari gradski zid; 8. Stari »Municipij«; 9. Radio-stanica; 10. Moderna galerija i Naučna knjižnica; 11. Palača »Jadran«; 12. Kapucinska crkva; 13. Kolodvor; 14. Park; 24. Hotel »Bonavia«

RAVANJSKA v. *Starigrad—Paklenica*

RAŽANAC (11, C, 1), selo i mala luka na obali južnog dijela Velebitskog kanala; 1051 stan. Leži 24 *km* sjeveroistočno od Zadra, nedaleko od asfaltirane ceste koja od Posedarja (na Magistrali) preko Ljubačkih vrata (trajekt) vodi do Paga na istoimenom otoku. Obala od rta Debela Nožica na sjeverozapadu do uvale Bokulja na jugoistoku slabo je razvedena i pretežno pusta. Pred naseljem su niski goli otočići Ražanac Veli, Ražanac Mali i Donji Školj. Ražanac ima autobusnu vezu sa Zadrom i brodske veze s Rijekom i Zadrom.

Područje Ražanca bilo je naseljeno već u mlade kameno doba. Na *Šibeničkoj glavici*, južno od sela, ruševine ilirske gradine i grobni humci. Srednjovjekovna naselja tog područja porušena su u toku tursko-venecijanskih ratova (XVI i XVII *st.*). Uz luku ostaci utvrđenja podignutog u XVI *st.* radi obrane od pirata i od turskih napada.

Izleti: ○ *Starigrad—Paklenica* (v.; morem 4 *Nm*). ○ *Posedarje* (v.; cestom 14 *km*). ○ Cestom preko Miletića (trajekt), Miškovića i Dinjiške (v.; 14 *km*) u *Pag* (v.; 27 *km*). ○ *Radovin* (cestom prema Posedarju do Barača 4,5 *km*, zatim kolnim putem 3 *km*); jednobrodna crkvica sv. Petra iz XII—XIII *st.*, kasnije obnovljena; na brežuljku Beretinova gradina tragovi ilirske gradine, a u podnožju nje antička nekropola i ostaci rimskih građevina.

RESNIK (16, A, 1), turističko naselje s autokampom i hotelom na obali Kaštelanskog zaljeva, oko 2 *km* jugozapadno od Kaštel Novog. Leži nedaleko od Magistrale. Na obalnom pojasu od Resnika do Kaštel Starog ima mnogo šljunčanih i pješčanih plaža. Ceste autobusne veze sa Splitom i Trogirom.

RIJEKA (4, B, 1), najveći grad na jugoslavenskoj obali Jadrana; oko 120.000 stan. Leži u dnu dobro zaštićenog Riječkog zaljeva, na ušću kratkog toka Rječine. Zbog povoljnih veza sa zaleđem (preko Postojnskih i Delničkih vrata), modernih lučkih uređaja i jake pomorsko-trgovinske tradicije Rijeka se razvila i u najveću luku Jugoslavije; u isto vrijeme ona je važan evropski tranzitni lučki centar. Prosječna temperatura Rijeke iznosi u januaru 5°C, u julu 22,8°, a godišnja količina oborina 1553 *mm*. Prosječno ima godišnje 2154 sunčanih

RIJEKA, Gradski toranj

RIJEKA, istočni dio grada

2. Zborna crkva; 15. Narodno kazalište »Ivan Zajc«; 16. Spomenik borcima NOB; 17. Trsat-kaštel i muzej; 18. Trsat-crkva sv. Jurja; 19. Trsat-zavjetna crkva; 20. Hotel »Neboder«; 21. Hotel »Park«; 22. Hotel »Jadran«; 23. Hotel »Kontinental«

sati. Okolica grada obrasla je submediteranskom šikarom i šumarcima hrasta i bijeloga graba. U gradu je nekoliko parkova (Gradski park na Mlaki, Park Vladimira Nazora i Park narodnih heroja na Trsatu). — Intenzivniji razvoj grada počinje u XVIII *st.*, a ubrzava se izgradnjom Lujzinske ceste (1810 do Karlovca), luke

RIJEKA, Stari grad

i naročito željezničkih pruga prema Zagrebu i Ljubljani, odnosno prema Budimpešti i Beču (1873). U razdoblju između dva svjetska rata, kad je Rijeka bila odvojena od neposrednog zaleđa, riječka je luka izgubila svoje dotadašnje značenje, ali se brzo razvijao njen istočni dio, sušačka luka koja se nalazila unutar granica Jugoslavije. Poslije 1945 Rijeka opet postaje krupan pomorski centar (sjedište nekoliko brodarskih poduzeća) i značajno industrijsko (brodogradilište, rafinerija nafte, brojne tvornice — dizel motora, brodskih dizalica, brodske opreme, papira i dr.), trgovinsko i saobraćajno središte. Pored toga Rijeka je centar intenzivnog kulturno-umjetničkog života, sa čitavim nizom kulturnih i prosvjetnih ustanova i škola, uključujući nekoliko fakulteta. Kupališta i turističko-rekreacione zone protežu se zapadno od grada u području Kantrida — Preluk (autokamp) i istočno od Pećina prema Žurkovu (motel) i Urinju; u centru je Gradsko kupalište na Delti. Pogodne željezničke i cestovne veze, mnoge brodske linije, trajekt i na Krk i Cres i blizina istočne istarske obale (Opatija), Vinodolskog primorja (Crikvenica) i kvarnerskih otoka osnova su intenzivnog razvoja stacionarnog i, naročito, tranzitnog turizma.

Ime Rijeka javlja se u dokumentima od XIII *st.* U rimsko doba na njenom se području nalazila Tarsatica, ključno utvrđenje i naselje na potezu velikog rimskog obrambenog zida, tzv. Liburnijskog limesa. Tarsatica se posljednji put spominje 799, kad je u njenoj blizini poginuo furlanski markgrof Erik, pokušavajući provaliti u Hrvatsku. U posjedu Devinske gospode, Rijeka se u XIII *st.* počinje naglo razvijati i postepeno izgrađuje svoje municipalno uređenje. 1399 prelazi u posjed gospode od Walseea, a potkraj XV *st.* dolazi u ruke Habsburgovaca, koji su je držali sve do 1779. Stekavši Rijeku, Habsburgovci su svoje posjede proširili do Jadrana, što ih je nužno dovodilo u sukobe s Venecijom (1509 venecijanski admiral Trevisan spalio je grad do temelja). U XVII *st.* Rijeka proživljava relativno dug period mira, a 1719 Karlo VI ju je proglasio slo-

bodnom lukom. Za vrijeme Marije Terezije, 1776, od Rijeke i dijela primorja formirana je posebna teritorijalna jedinica. 1809 Rijeka je ušla u sastav Napoleonovih Ilirskih provincija, a 1816—22 u sastavu je austrijske Kraljevine Ilirije. Od 1848, kad je ban Jelačić postao riječki guverner, zaoštrava se pitanje njene pripadnosti, koje nije riješeno ni ugarsko-hrvatskom nagodbom od 1868. Zbog toga je prihvaćen tzv. provizorij (1870—1918), prema kojem Rijekom upravlja centralna vlada sve dotle dok se ne riješe sporna pitanja. 1919 zaposjeo je Rijeku D'Annunzio sa svojim legionarima, Rapalskim ugovorom 1920 proglašena je Riječka Država, a 1924 grad je anektirala Italija. U toku Narodnooslobodilačkog rata Rijeku je u teškim borbama oslobodila Jugoslavenska armija 3. V 1945.

1. S Obale Jugoslavenske mornarice dolazi se ulicom Dositeja Obradovića (desno barokna crkva sv. Nikole iz 1786, lijevo zgrada glavne pošte) na Korzo Narodne revolucije, neposredno pred Gradski toranj (»Poduriloj«; vjerojatno iz XIII *st.*; u doba baroka gornji dio iznova sagrađen; krov iz 1801); na fasadi su poprsja austrijskih careva Leopolda I i Karla VI. Ispod tornja put vodi u *Stari grad*. Na Trgu Ivana Koblera je kameno podnožje za barjak i »Palac komunaričkoga« (sjedište gradskih vijeća 1532—1835), zgrada u kojoj se rodio kompozitor Ivan Zajc (1835—1914). Lijevo od nje su »Stara vrata«, desno Užarska ulica (s tipično primorskom arhitekturom), koja vodi prema *Zbornoj crkvi* (vjerojatno iz XIII *st.*, potpuno barokiziranoj 1695 i 1715—26). Na zvoniku romaničkog tipa (s gornjim dijelom građenim u stilu cvjetne gotike) uklesana je godina 1377. U sakristiji relikvijari i monstrance iz XV *st.* Nedaleko od Zborne crkve, u parku pred školom (sagrađenom na mjestu jezuitskog kolegija), vide se ostaci srednjovjekovnog zida. Nešto sjevernije su »Gornja vrata« Staroga grada. Kroz njih se dolazi pred crkvu sv. Vida, sagrađenu na mjestu starije crkve. To je centralna građevina (1638—1742) s impozantnim portalom i kupolom. Građena je po uzoru na talijanske barokne crkve. Uz crkvu se nalazio srednjovjekovni Kaštel, od kojeg se sačuvao samo dio vanjskog zida (»Pod Kaštelom«). Kaštel je 1906 porušen i na njegovu mjestu sagrađena »Palača pravde«. Dalje prema zapadu, uz Ulicu Žrtava fašizma, nekadašnja Guvernerova palača (projekt A. Hauszmanna, kraj XIX *st.*); u njoj su Pomorski i Povjesni muzej. Lijevo od ulaza u parku je lapidarij s rimskim i srednjovjekovnim fragmentima kamenih spomenika. Desno uzbrdo Šetalište Vladimira Nazora; u parku zgrada Državnog arhiva (zbirka dokumenata koji se odnose na Rijeku, Istru, Primorje i Kvarnerske otoke od XV do XX *st.*) i Prirodoslovni muzej. Nedaleko odavde, na brdu Kalvarija, djelomično su sačuvani ostaci starog Liburnijskog limesa (mjestimice 2 *m* debeo, a 3 *m* visok). Ulica Ivana Milutinovića vodi do centralnoga riječkog groblja na Kozali. S terase ispred crkve lijep pogled na Kvarner. — Od bivše Guvernerove palače vodi Supilova ulica uz nekadašnji zapadni gradski zid: na dnu ulice otvara se do mora Trg Republike. Tu je zgrada bivšeg Municipija s klasicističkom fasadom, nekad samostan augustinaca koji je tu postojao od 1315. Od tog velikoga samostanskog kompleksa sačuvali su se crkva sv. Jerolima, klaustar i dvije gotičke kapele. Na uglu Korza i Trga Republike je zgrada nekadašnje Hrvatske narodne čitaonice, danas Radio-stanica, čitaonica i izložbeni salon. Od Trga Republike odvaja se ulica Dolac; tu je Naučna biblioteka i Moderna galerija (slike, skulpture i grafika domaćih umjetnika XIX i XX *st.*). — Nakon rušenja gradskog zida Rijeka se počela širiti prema moru. Na nasutom terenu između Korza i Obale Jugoslavenske mornarice izgrađeni su objekti prilagođeni potrebama sve intenzivnijeg lučkog saobraćaja i robnog prometa. Stara luka u Mrtvom kanalu zamijenjena je velikom lukom pred gradom. Arhitektura tog dijela grada, uglavnom s kraja XIX *st.*, nosi obilježja historijskih stilova. Korzo se

TRSAT, Kaštel

sužava prema zapadu i izbija na Narodni trg. Na trgu ja palača »Jadran«, sjedište pomorskih poduzeća i društvenih organizacija pomoraca, »Neboder« (prilikom njegove gradnje iskopani su rimski grobovi iz I i II *st.*) i novogradnja Komunalne banke. Kratak dio ulice Rade Končara vodi do trga Žabice, s kolodvorom izvangradskih autobusnih pruga. Tu je nedovršena neogotička crkva kapucinskog samostana (projektirao C. Budinis, 1906). U Ulici Borisa Kidriča, koja počinje na Žabici, nalazi se kasnobarokna zgrada direkcije bivše tvornice šećera (zidne dekoracije, štukatura, monumentalno stubište) i zgrada nekadašnjeg lazareta (barokni portal dvorišta s natpisom iz 1722). Kidričeva ulica prolazi uz kolodvor (lijevo) i bolnicu (desno) i završava kod gradskog parka (»Đardin«). Odavde vodi Bulevar Marksa i Engelsa kroz zapadnu četvrt grada.

2. Od pristana vodi prema istoku Ulica Ivana Zajca pored glavne tržnice s ribarnicom (u blizini tzv. »Palazzo Modello«) i Narodnog kazališta »Ivan Zajc« (gradili H. Helmer i F. Fellner 1885—86) do Mrtvog kanala, starog korita Rječine, kojim je između dva rata tekla granica između Jugoslavije i Italije. Nedaleko od bivšeg graničnog mosta na Rječini stoji spomenik oslobođenja Rijeke (rad Vinka Matkovića, 1955). Preko Rječine je noviji dio Rijeke, Sušak. Od portala (pored zgrade Komunalne banke) vode Trsatske stube Petra Kružića (donji dio stuba dao je izgraditi 1531 Petar Kružić, kapetan Klisa) do visokog brda *Trsata* iznad usjeka Rječine. Na mjestu današnjeg Trsata stajala je, čini se, japodska gradina Tarsatica, po kojoj je prozvano i kasnije rimsko naselje uz more. Srednjovjekovni Kaštel Trsat podignut je prije 1288 (Vinodolski zakon). U posjedu Frankapana s prekidima do 1671, zatim pod upravom ugarske komore i Bakra. 1826 kupio ga je austrijski podmaršal Laval Nugent i dao restaurirati (dogradnja međutraktova, adaptacija kula, gradnja mauzoleja u formi dorskog hrama). U njemu su danas restaurant i ljetna pozornica. S Kaštela se pruža izvanredan pogled na Rijeku, Kvarner i Učku. U zgradi do ulaza u Kaštel Muzej narodne revolucije (s prikazom radničkog pokreta 1918—41 i zbirkom materijala i dokumenata za historiju narodne revolucije 1941—45). Prekoputa muzejske zgrade je župna crkva sv. Jurja (XIII *st.*, nekoliko puta obnavljana). Na brežuljku blizu Kaštela Frankapani su 1453 podigli crkvu *Marije Lauretanske* i franjevački samostan. U dvobrodnoj crkvi su grobnice Frankapana i brojnih drugih velikaša i crkvenih prelata. Prezbiterij je od broda odijeljen rešetkom od kovanog željeza (1705); oltari su barokni (XVII—XVIII *st.*), a na glavnom oltaru iz 1692 je slika »Bogorodice« (dar pape Urbana V iz 1367). Samostan, obnovljen u XVII *st.*, ima zbirku slika, umjetničkih predmeta i bogatu biblioteku. — Odavde vodi Ulica Slavka Krautzeka pored groblja; iz groblja ulaz u Park Narodnih heroja (kosturnicu s kriptom i spomenikom u obliku jedra projektirali Z. Sila i Z. Kolacio). — S Titovog trga Ulica Proleterskih brigada prolazi pored hotela »Kontinental« i »Neboder« (arhitekti J. Pičman i A. Albini, 1934—35) i izbija do kamene piramide (iz 1729) koja označuje početak stare Karolinske ceste. Kroz *Pećine*, četvrt vila, hotela i kupališnih objekata, vodi Šetalište XIII divizije do Parka Nike Katunara na rtu uvale Martinšćica. Magistrala zaobilazi uvalu Martinšćica (brodogradilište »Viktor Lenac«) i vodi prema jugoistoku — odvojci u Žurkovo (motel) i Urinj — do Šoića nad ulazom u Bakarski zaljev. Iznad Magistrale, od Žurkova do Šoića, nižu se zaseoci sela Kostrena (jedna od najstarijih narodnih čitaonica u XIX *st.*; ruševine dvora biskupa Smoljanića, XVII *st.*).

Izleti: ○ *Opatija* (v.; cestom 13 *km*). ○ *Postojnska jama* (v.; cestom 74 *km*). ○ Magistralom na jug: *Kraljevica* (v.; 23 *km*), *Crikvenica* (v.; 37 *km*), *Novi Vinodolski* (v.; 46 *km*) i *Senj* (v.; 69 *km*). ○ Cestom Rijeka—Zagreb (184 *km*) kroz Gorski Kotar: uz kanjon *Rječine*, zatim u *Grobničko polje* (Grobnik 466 *m*; nalazi iz rimskog doba, ostaci srednjovjekovnog grada). Na 18. kilometru od Rijeke odvaja se prema sjeveru šumska cesta za *Platak* (1111 *m*), centar zimskog sporta (Jadranski veleslalom), izletište; »Sport-hotel« i dom »Partizana«; prostrane livade okružene gustom šumom, pogodne za kampiranje. Polazna tačka za izlete na *Snježnik* (1506 *m*) i *Risnjak* (v.; 1528 *m*).

RIJEKA CRNOJEVIĆA v. *Skadarsko jezero*

RIJEKA DUBROVAČKA (**Ombla**; 21, A, 1), zaljev kod Dubrovnika, dug 2,7 *km*; potopljena dolina na čijem se krajnjem unutrašnjem dijelu nalazi jako kraško vrelo. Širina i dubina zaljeva postepeno se smanjuju od ušća prema izvoru. Smjer pružanja Rijeke Dubrovačke podudara se sa smjerom bure, koja znatno snižava temperature zimskih mjeseci. Zbog strmih pristranaka insolacija je znatno manja nego u Dubrovniku. Duž obala i na kontaktu fliša s vapnencem niže se 10 naselja (ukupno 1675 stan.), od kojih su najvažnija

Mokošica na sjeverozapadnoj obali i *Komolac* u izvorišnom području. Rijeka Dubrovačka, koju zaobilazi Magistrala, pogodna je za veslački sport i ribolov. Dio lijeve obale uključen je u luku Gruž i služi za pristajanje teretnih brodova. Autobusne veze s Dubrovnikom.

Naziv Rijeka susreće se već 1169; stariji je naziv Umbla. U nizu njenih naselja najstarija su Mokošica, Rožat i Sustjepan. Dubrovčani su na izvoru blizu *Komolca* u davna vremena izgradili branu i mlinove; na njihovom usavršavanju radio je i graditelj Paskoje Miličević, koji je tu gradio kapelu (1480) i uredio (1507) rafineriju bakra. Nasuprot Komolcu je selo *Rožat,* s ostacima benediktinskog samostana (iz 1123, u XIII *st.* napušten) na prostoru današnje župne crkve. Na obali je franjevački samostan iz 1393 (obnovljen 1704), s klaustrom iz 1585. — Na južnoj obali Rijeke Dubrovačke, 2 *km* od njenog ušća, leži selo *Sustjepan.* Romanička crkva sv. Stjepana (XI—XII *st.*) ima na jednom pobočnom oltaru triptih, rad slikara Franje Matijina iz 1534, a na drugom, sa suprotne strane, renesansnu sliku nepoznatog majstora. — Uz obale Rijeke Dubrovačke nizali su se ljetnikovci dubrovačke vlastele i pomoraca; mnogi su u toku stoljeća propali, a među sačuvanima se ističu ljetnikovci Kaboga i Stay u *Batahovini*; Bozdari u *Čajkovićima;* Gundulić, Sorkočević, Getaldić i Bizzarro u *Komolcu;* Resti u *Rožatu;* Sorgo-Gučetić (Sbutega) u *Obuljenom,* Zamanja i Gučetić-Đorđić u *Mokošici,* Gradić na *Gradićevu* i Bucinjolo na *Mirinovu.*

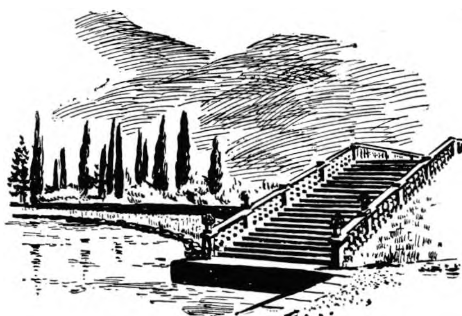
RISAN (24, B, 1), gradić i mala luka u dnu istoimenog zaljeva u Boki Kotorskoj; 1200 stan. Leži na sastavu starog puta iz unutrašnjosti i obalne ceste. Južno od mjesta je uređeni kamp. U neposrednoj blizini dižu se vapnenački grebeni s kojih se pruža lijep pogled na zaljev Boke Kotorske.

Risan je ilirsko naselje koje se prvi put spominje ← 229, kad je ilirska kraljica Teuta zatražila mir od Rimljana. Kasnije je grad s rimskim građanskim pravom (Iulium Risinium). Saraceni ga napadaju 865, a car Samuilo 976; od X *st.* u sklopu je kneževine Travunje, zatim u vlasti feudalaca Balšića. Đurađ Balšić prepušta grad 1397 bosanskom kralju Stjepanu Tvrtku I, a kralj Stjepan Tomaš daje ga 1451 Dubrovačkoj republici. Turci ga drže 1539—1687, a nakon toga dijeli sudbinu ostalih mjesta u Boki Kotorskoj. — Ilirsko-rimski *Rizon* nalazio se iznad današnjeg naselja, na lokalitetu Carina. Među brojnim arheološkim nalazima ističe se veliki rimski mozaik (početak II *st.*) s likom boga Hipnosa. Uz obalu se vide u more potonule ruševine antičke arhitekture. Na uzvisinama iznad gradića podignute su u vrijeme ratova Venecije protiv Turaka (XVI—XVII *st.*) tvrđave *Grkavac* i *Ledenice.* U samom mjestu je crkva sv. Petra i Pavla iz 1601 (kasnije obnavljana) i arhanđela Mihaila (1767). U gradskom parku je spomenik borcima Narodnooslobodilačkog rata i poprsja narodnih heroja Nikole Đurkovića i Save Ilića. Na putu prema Perastu je *manastir Banja* sa crkvom sv. Đorđa, osnovan, prema tradiciji, u doba Stefana Nemanje. Spaljen od Turaka 1654, obnovljen 1722.

Izleti: ○ Obalnom cestom prema jugu: *Perast* (v.; 4 *km*), *Kotor* (v.; 18 *km*). ○ Cestom do *Ledenica* (8 *km*), gdje se odvaja cesta prema *Crkvicama* (15 *km* od Risna), polazna tačka za uspone na *Orjen, Šubru* i *Radoštak*; od Ledenica dalje prema Grahovu (28 *km*). ○ Obalnom cestom prema zapadu: *Morinj* (v.), *Kamenari* (v.; 12 *km*, trajekt do *Lepetana*), dalje Magistralom kroz *Bijelu* (v.), *Baošić* (v.) i *Zeleniku* (v.) u *Herceg-novi* (v.; 26 *km*).

RISNJAK (5, CD, 1), planinski masiv u zapadnom dijelu Gorskog Kotara s najvišim vrhom Velikim Risnjakom (1528 *m*), od 1953 nacionalni park na površini od 36 km^2. To je kraško područje sa spiljama, prastarim crnogoričnim šumama, subalpskom i alpskom florom. Ima izrazito alpsku klimu (prosječna godišnja temperatura oko 6,5°, godišnje oko 115 snježnih dana). Risnjak igra istaknutu ulogu u stacionarnom i izletničkom turizmu: klimatska mjesta, izvrsni tereni za zimske sportove, planinarski izleti, lov (medvjed, divokoza, alpski jelen, srna, divlja svinja, tetrijeb) i ribolov u brzacima rijeka (pastrva, lipljan) i u umjetnim jezerima.

Mjesta na jadranskoj obali povezana su s područjem Risnjaka dobrim komunikacijama. Od *Rijeke* cestom prema Zagrebu do *Kamenjaka* (16 *km*); odvojak ceste do *Platka* (24 *km* od Rijeke, 1111 *m*), ishodišne tačke za uspone na *Snježnik* (1506 *m*, planinarski dom) i *Veliki Risnjak* (1528 *m*, planinarski dom).— Od *Kamenjaka* dalje do *Gornjeg Jelenja*; lokalna cesta spušta se u *Mrzle Vodice* (6 *km* od raskršća) na gornjem kraju akumulacionog *Lokvarskog jezera* (kamping, kupanje, veslanje) i dalje u šumski revir *Crni Lug* i preko Gerova u *Čabar* (53 *km* od Rijeke); lov i ribolov (u Čabranki i Kupi). Cesta Rijeka—Zagreb prolazi kraj motela »Rogozno« i Lokvarskog jezera (vidikovac) do *Lokava* (38 *km*; 723 *m*), na rubu jezera (hidroenergetski sistem »Vinodol«); u okolici više kraških spilja, među kojima se ističe *Lokvarska* (pristupačna u dužini od 600 *m*, električna rasvjeta); uz željezničku stanicu (2 *km* od mjesta) prirodni park *Golubinjak.* Odvojak ceste u *Fužine* (10,5 *km* od Lokava; 732 *m*); akumulaciono jezero Bajer hidroenergetskog sistema »Vinodol« (kupanje, vožnja čamcem, izviđački kamp, ribolov); spilja »Vrelo«; izleti na *Viševicu* (1428 *m*) i *Bitoraj* (1385 *m*), *Medvedak* (1027 *m*) i *Tuhobić* (1106 *m*) s vidikom na Kvarner. Drugi odvojak ceste iz Lokava u *Mrkopalj* (11 *km* od Lokava asfaltiranom cestom; 824 *m*); skijaški tereni i skakaonica; polazna tačka za uspone na *Bijelu Lasicu* (1533 *m*) i *Bijele Stijene* (1335 *m*); u blizini spilja *Ledenica.* Od Lokava vodi cesta do *Delnica* (45 *km*; 700 *m*); žičara do vrha *Petehovac* (1024 *m*), hotel, skakaonica, skijaški tereni, lovački reviri; uspon na *Veliki Drgomalj* (1153 *m*; 5 *km* od Delnica), izlet do vrela *Kupice* (6 *km*). Dalje cestom u *Brod na Kupi* (12 *km*; 222 *m*); zamak Zrinskih; kamping, ribolov. Od Delnica cesta slijedi trasu željezničke pruge (kod Kupjaka se odvaja asfaltirana cesta u *Ravnu Goru* (9 *km*, ljetovalište i zimski sportski centar) do *Skrada* (64 *km*; 700 *m*) ispod *Skradskog vrha* (1044 *m*); na njegovim padinama odmarališta, vile, hoteli, kamping; lov i ribolov. Odavde izleti do *Vražjeg prolaza* i *Zelenog Vira.*

RIJEKA DUBROVAČKA, Ljetnikovac Gundulić

RIVANJ (11, B, 2), otok u zadarskoj otočnoj skupini, između otoka Sestrunja i Ugljana; 4,4 km^2. Jedino naselje, Rivanj (79 stan.), leži u unutrašnjosti otoka; ispod sela, na jugozapadnoj obali, mala luka sa zaseokom. Najviše tačke na otoku, koji je pretežno pod makijom, jesu Lukočina (112 *m*) i Vela Glava (89 *m*). Rivanj ima brodsku vezu sa Zadrom.

Srednjovjekovno naselje, koje se spominje od 1355, nalazilo se uz istočnu obalu otoka, na položaju Lokve. Novo naselje osnovali su, po predaji, doseljenici s otoka Ugljana.

RIŽANA v. *Koper*

ROGAČ (14, D, 3), seoce u istoimenoj uvali na sjevernoj obali otoka Šolte; oko 40 stan. Zapravo je luka najvećeg šoltanskog naselja Grohote. Obala u blizini luke razvedena je uvalama, vrlo pogodnim za kupanje. Cestom preko Grohote Rogač je povezan s ostalim naseljima na Šolti; ima brodsku vezu sa Splitom.

U uvali Banje (uz kuću Dvornik) ostaci rimske piscine i ruševine zidova. U luci kaštel iz XVII *st.* s puškarnicama.

Izleti: ○ *Grohote* (v.; cestom 1 *km*). ○ *Maslinica* (v.; morem 5,5 *Nm*). ○ *Nečujam* (v.; morem 2 *Nm*), *Stomorska* (v.; morem 4 *Nm*). ○ *Trogir* (v.; morem 11 *Nm*).

ROGOZNICA (14, B, 2), selo i luka 25 *km* južno od Šibenika; 729 stan. Leži na poluotoku (nekadašnji otočić Kopara spojen je s kopnom umjetnim nasipom u drugoj polovini XIX *st.*) koji istoimenu uvalu, Luku Rogoznicu, dijeli na zapadni i istočni dio. Slikovit i zaštićen položaj, blizina Magistrale, brodske veze s obližnjim lukama, borove šume i lijepe plaže (Ložnice, Koprišća, Stupin, Ražanj) čine Rogoznicu turistički veoma privlačnom. Stanovnici se bave zemljoradnjom i ribolovom (mala tvornica ribljih konzervi). Obala u blizini sela pogodna je za podvodni i sportski ribolov.

Današnje naselje osnovano je oko 1518. Župna crkva građena je 1615 (barokizirana 1746). Na vrhu nekadašnjeg otočića ostaci utvrđenja koje su počeli graditi Francuzi 1809. Na mjestu *Stare Rogoznice*

ROGOZNICA

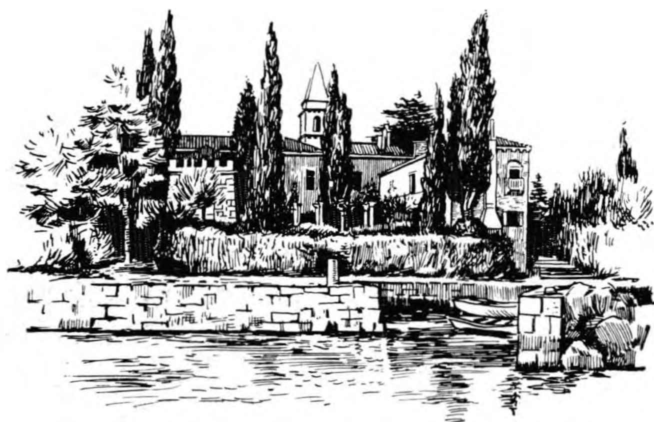
srednjovjekovna crkva sv. Nikole; oko nje groblje sa stećcima. Na *Rtu Ploča,* južno od Rogoznice, crkvica iz 1324.

Izleti: ○ Magistralom prema sjeveru: *Primošten* (v.; 9 *km*), *Šibenik* (v.; 37 *km*). ○ Magistralom prema jugu: *Marina* (v.; 14 *km*), *Trogir* (v.; 24 *km*).

ROŠKI SLAP v. *Šibenik*

ROVINJ (2, B, 3), gradić na zapadnoj obali Istre sjeverno od Pule; 7156 stan. Stari dio mjesta leži na poluotočiću. Ima dvije luke: sjevernu, za teretne brodove i južnu, namijenjenu putničkim i ribarskim brodovima. Klima je mediteranska; prosječna temperatura januara 7°, a jula 23°C. Kiše padaju pretežno u zimskoj polovini godine; prosječna godišnja vlažnost zraka 72%. Vegetacija je suptropska. U mjestu je tvornica duhana i ribljih konzerva, Institut za biologiju mora, morski akvarij, niz kulturno-prosvjetnih ustanova, muzej. U okolici je naročito razvijeno vinogradarstvo (malvazija). Južno od mjesta, do rta Kurent, pruža se nacionalni park (pinije, borovi) s plažama, hotelima i autokampom. Obližnji *Crveni otok,* s bujnom vegetacijom (šuma četinjara) i izvanredno lijepim plažama, i otok *Katarina,* u neposrednoj blizini obale, naročito su privlačni za turiste. Rovinj je s neposrednim zaleđem povezan željezničkom prugom Rovinj—Kanfanar, odvojkom pruge Pula—Divača. Asfaltirana cesta Rovinj—Brajković izbija na cestu Pula—Trst. Sa svim većim lukama istočnog Jadrana Rovinj ima brodske veze.

Osnovan u doba kasne antike na otočiću uz obalu, Rovinj se prvi put spominje pod nazivom Ruvignio (Ruigno) u početku XIII *st.* U prošlosti je dijelio sudbinu ostalih gradova na zapadnoj obali Istre. Od VI *st.* pripadao je Ravenskom egzarhatu, 788 ušao u sastav Franačke države; kasnije ga kroz nekoliko stoljeća drže razni feudalci, od 1209 je pod vlašću akvilejskog patrijarha, a od 1283 Venecije. Statut dobiva 1531. Poslije pada Venecije 1797 pripao Austriji, od 1918 do 1943 bio pod Italijom. — Rovinj predstavlja karakterističan primjer urbane aglomeracije mediteranskog tipa. Bio je već u ranom srednjem vijeku utvrđen dvostrukim pojasom bedema koje je Venecija u XV *st.* obnovila i pojačala; u kasnijim stoljećima bedemi su porušeni ili uklopljeni u novije objekte. Od XVII *st.* gradić se širi i izvan gradskih zidova, a 1763 otočić je spojen s kopnom. — Gradom dominira barokna trobrodna crkva *sv. Eufemije (Fume),* podignuta 1736 na mjestu starijih crkava (starokršćanske iz V—VI *st.* i trobrodne iz IX—X *st.*); pročelje je iz 1861. Uz pobočna vrata mramorni reljef sv. Eufemije iz XIV *st.* U unutrašnjosti crkve kasnoantički sarkofag sv. Eufemije iz VI *st.* (adaptiran u XV *st.*), gotička plastika iz XV *st.*, slike »Posljednja večera« i »Krist u Getsemanskom vrtu«, radovi venecijanskih slikara iz XVI i XVII *st.* Zvonik (60 *m*), građen 1677 po nacrtima A. Manopole, ima na vrhu kip sv. Eufemije. — Na Trgu Maršala Tita, neposredno do luke, toranj za sat, barokni Balbijev luk (1680) na mjestu gradskih vrata i nekadašnja gradska vijećnica iz XVII *st.* U gradu ima više renesansnih i baroknih palača. Na trgu Valdibora je spomenik Narodnooslobodilačkoj borbi (rad I. Sabolića, 1956). U istočnom dijelu grada je kompleks franjevačkog samostana s crkvom iz 1810, a u južnom (na Trgu Slobode), najstariji spomenik Rovinja, romanička sedmerokutna kapela sv. Trojstva iz XIII *st.* — Na poluotoku *Muntrav,* južno od Rovinja prostrani park engleskog tipa s rijetkim primjercima mediteranske flore. Tu su i stari kamenolomi iz kojih se vadio kamen za gradnju Duždeve palače i drugih reprezentativnih zgrada u Veneciji. — Južno od poluotoka Muntrav je *Crveni otok,* s tragovima građevina iz rimskog doba. Tu su, vjerojatno u VI *st.*, benediktinci osnovali opatiju, koju su 1446—1820 držali franjevci; dijelovi

ROVINJ, Crveni otok

nekadašnjeg samostana i crkve uklopljeni su u XIX *st.* u privatnu vilu (danas hotel). Od predromaničke crkve sačuvao se centralni kvadratični prostor s kupolom i s nekoliko skulptura iz XV i XVI *st.*; u kupoli ostaci freske »Uzašašće« (vjerojatno iz predromaničkog razdoblja), a u niši na južnom zidu freska »Raspeće« (XV *st.*).

Izleti: ○ *Crveni otok* (v.; morem 1,5 *Nm*). ○ *Barbariga* (morem 8 *Nm*); ruševine rimske villae rusticae iz I *st.* (ostaci mozaika, zidnih slika i dr). ○ Cestom kroz Rovinjsko selo do *Brajkovića* (raskršće cesta, 13 *km*); odavde 7 *km* do motela u *Limskom kanalu* (v.).

ROŽAT v. *Rijeka Dubrovačka*

SALI (10, A, 2), glavno naselje i mala luka na Dugom otoku; 1178 stan. Leži na sjeveroistočnoj obali otoka, uz istoimenu uvalu. Saljani se pretežno bave ribarstvom; u mjestu je tvornica ribljih konzervi i ribljeg brašna, solionica ribe i malo brodogradilište za

ROVINJ

drvene brodiće. Sa selom Luka na sjeverozapadu povezano je kolskim putem; redovnu brodsku vezu ima sa Zadrom.

Naselje Sali, koje je dobilo ime po nekadašnjim solanama, prvi put se spominje pod tim imenom 1105. Prvobitno selo bilo je podalje od mora. Gotička crkva *Uzašašća Marijina* podignuta je u XV *st.* na mjestu ranosrednjovjekovne crkve (ostaci fragmenata s pleternom ornamentikom); gradio ju je domaći majstor Juraj Lukačev. Oltarni prostor izgrađen je 1584 (glagoljski natpis nad vratima). Monumentalni glavni oltar (XVII *st.*) ima baroknu palu s naknadno umetnutom ranorenesansnom slikom »Bogorodice s djetetom« iz XV *st.* (prvobitno dio poliptiha kojemu pripada i »Mrtvi Krist« desno od oltara). Oko crkve je lapidarij (nadgrobne ploče s glagoljskim natpisima). Crkva sv. Roka spominje se prvi put 1644 (proširena 1855), dok je crkvica sv. Nikole uz obalu iz XVI *st.* — Od stambene arhitekture zanimljive su gotičko-renesansna kuća Rančić, dvije renesansne kuće (prije Gverini) s ostacima prostranog parka i barokna kuća Petricioli iz XVII *st.* Na istaknutim vrhovima *Omiš* iznad zaljeva Dumboka, *Brčastac* južno i *Kožinjak* zapadno od Salija, vide se ostaci ilirskih gradina.

Izleti morem: ○ *Zaglav* (v.; 1,8 *Nm*). *Žman* (v.; 3 *Nm*). ○ *Iz Veli* (v.; 8 *Nm*). ○ *Kukljica* (v.; 7 *Nm*), *Zadar* (v; 13 *Nm*). ○ *Kornati* (v.): duž istočne obale Dugog otoka, kroz tjesnac Mala Proversa ili Velika Proversa u zaljev *Telašćica* (v.; 7 *Nm;* kamping u uvali Mir blizu Jezera), zatim prema jugoistoku kroz kornatski arhipelag do rta Opat na Kornatu i dalje uz istočnu obalu otoka Kornata u *Sali* (kružni put oko 40 *Nm*).

SAPLUNARA (20, C, 3), uvala s pješčanim plažama na jugoistočnom kraju otoka Mljeta. Okružena je gustom borovom šumom. Dijeli se na *Veliku* i *Malu Saplunaru*; u jednoj i drugoj su bunari s pitkom vodom. Na prostranim pličinama more se ljeti ugrije preko 28°C. Cestom preko sela Korita uvala je povezana s ostalim otočkim naseljima i s područjem jezera na zapadu otoka. U neposrednoj blizini Saplunare je slikovita uvala *Blaca* (plaža, borova šuma). Uz cestu prema selu Korita je lokalitet *Pinjevci,* sa šumom pinija (Pinus pinea) rijetke ljepote.

SAVAR (11, B, 2), selo u središnjem dijelu Dugog otoka; 197 stan. Leži nešto dalje od istoimene uvale, na rubu male obrađene udoline.

Prvi put se spominje u XIII *st.* U uvali, na otočiću koji je nasipom spojen s kopnom, crkva sv. Pelegrina (prvi spomen 1300). Njen prezbiterij u stvari je predromanička crkvica; brod i sakristija nadograđeni su kasnije. Župna crkva je iz 1670 (barokna krstionica s glagoljskim natpisom iz XVII *st.* prenesena je iz crkve sv. Pelegrina).

Izleti: ○ *Brbinj* (putem 1 *km*), selo okruženo borovima i maslinicima. Prvi put se spominje potkraj XII *st.* Iznad sela ilirska kamena grobna gomila.

SAVINA v. *Hercegnovi*

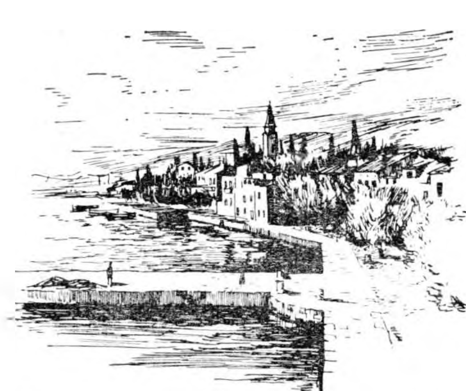
SAVUDRIJA (1, A, 1), naselje na sjeverozapadnoj obali Istre; oko 500 stan. Istoimeni rt, sa svjetionikom (36 *m*) nedaleko od naselja, najzapadnija je tačka Balkanskog poluotoka. Lijepa kamena obala, borovi šumarci, turistički objekti, kamp. Jednom asfaltiranom cestom uz more Savudrija je povezana s Umagom; druga asfaltirana cesta vodi prema naseljima u unutrašnjosti Istre.

Prema predaji, u pomorskoj bitki kod Savudrije 1177 venecijanski brodovi porazili su kombiniranu flotu njemačkog cara Fridrika Barbarosse i pape Aleksandra III. Scenu iz te bitke prikazao je na slici u dvorani Velikog vijeća Duždeve palače u Veneciji Domenico Tintoretto. — U blizini savudrijskog svjetionika je kapela sv. Ivana, nekad trobrodna romanička građevina iz XI *st.*, posve pregrađena 1826 (krstionica iz 1678). — Oko 4 *km* južno od Savudrije, djelomično pod morem, ostaci rimskog i ranosrednjovjekovnog naselja *Sipara,* koje su vjerojatno razoriti pirati u IX *st.*

Izleti: v. *Umag* i *Portorož*

SEČOVLJE (1, A, 2), selo u širokom donjem dijelu doline rijeke Dragonje, uz cestu Piran—Portorož—Buje; 564 stan. Poznato je po solanama na prostoru između Sečoveljskog zaljeva i spomenute ceste, poslije ulcinjskih, najvećih na jugoslavenskoj obali Jadrana. Na poluotoku Seča, koji razdvaja solane u Sečovlju od onih u Luciji (autokamp), izložene su skulpture rađene u okviru međunarodnog simpozija »Forma viva«.

Izleti: v. *Portorož*

SELCE

SEGET (14, C, 2), selo na Magistrali, 2 *km* zapadno od Trogira; oko 1000 stan. U okolici vinogradi i voćnjaci. Pješčane i šljunčane plaže; obala u neposrednoj blizini sela podesna za kampiranje. Česte autobusne veze sa Splitom.

Kaštel pravokutnog oblika, s ugaonim kulama, dao je podići trogirski plemić Jakov Rotundo 1564. U baroknoj župnoj crkvi iz 1758 čuva se gotičko oslikano raspelo, rad domaće škole XIV *st.* — U *Gornjem Segetu,* oko crkvice sv. Vida (XII—XIII *st.*), veći broj srednjovjekovnih ploča i stećaka. U polju između Segeta i Trogira renesansna četverougaona kula (iz 1516) trogirske porodice Statilić. Na brdu zvanom *sv. Ilija,* udaljenom oko 2 *km* od Segeta, kamenolomi u kojima se od rimskog doba do danas vadi bijeli kamen.

Izleti: v. *Trogir*

SELCA (14a, B, 2), značajno naselje u istočnom dijelu otoka Brača; oko 1230 stan. Središte kamenoklesarske industrije (u blizini kamenolomi Sv. Nikola i Žaganj-dolac). U okolici sela vinogradi, maslinici i voćnjaci. Cestom preko Pražnica i Nerežišća Selca su povezana s ostalim naseljima na otoku, a preko luke u Sumartinu imaju redovitu brodsku vezu sa Splitom. Mali brodovi pristaju i u uvali Radonji (zidana obala).

U blizini, na brdu *Humu,* ostaci prethistorijske gradine i gomile, a na *Glavici* iznad mjesta predromanička crkva sv. Nikole (XI—XII *st.*) s kupolom. U župnoj crkvi »Krist« od Ivana Meštrovića. U perivoju poprsja Lava N. Tolstoja (rad češkog kipara Jaroslava Barde, 1913) i Stjepana Radića (rad Antuna Augustinčića).

Izleti: ○ *Povja* (v.; cestom 7 *km*); na lokalitetu Bunje na obroncima Gračišća, ostaci rimske villae rusticae. ○ *Sumartin* (v.; cestom 3 *km*).

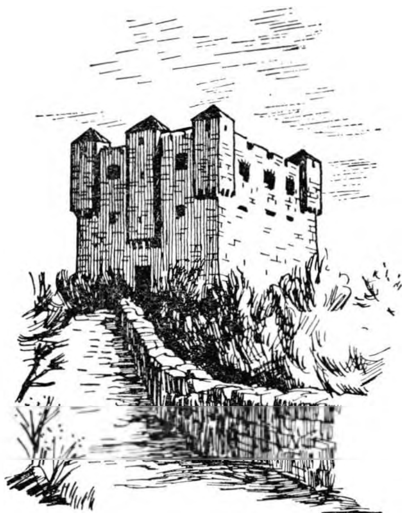
SELCE (6, B, 1), kupališno mjesto i mala luka, 3 *km* jugoistočno od Crikvenice, uz Magistralu; oko 950 stan. U privredi naselja značajnu ulogu ima turizam (odmarališta, hoteli). Uz luku je glavno kupalište s pješčanom plažom. U blizini nekoliko zaklonjenih uvala sa šljunčanim plažama; autokamp.

Selce se nalazi u arealu antičkog rimskog naselja Ad turres. Prva jezgra naselja na brdu nastala je u srednjem vijeku, doseljenjem četiri porodice iz Bribira. Kasnije se Selce razvija kao jedna od luka na posjedima Zrinskih u Vinodolu; od magazina, koje su ovdje sagradili Zrinski, postoji danas još samo jedan (pregrađen). U starom dijelu naselja sačuvana je originalna primorska arhitektura ruralnog tipa sa zgradama na »shodiće« i dvorištima ograđenim visokim zidom. Širenje naselja uz obalu vezano je uz razvitak Selca kao kupališnog mjesta u početku ovog stoljeća i kasnije. U uvali *Jasenova* spomenik u obliku piramide, vezan za događaje u početku narodnog ustanka 1941.

Izleti: ○ *Bribir* (v.; cestom 5 *km*), Magistralom prema jugu, zatim lokalnom cestom. V. *Crikvenica.*

SELINE v. *Starigrad—Paklenica*

SENJ (5, D, 3), gradić i luka u Velebitskom kanalu; 3900 stan. Leži amfiteatralno u podnožju Vratničkog sedla (698 *m*), na samom završetku Senjske Drage. Izložen je buri, tako da je zimi jedno od najhladnijih mjesta na jugoslavenskoj obali Jadrana. Južno od Senja u izgradnji je velika hidrocentrala. U blizini su kupališta, turističko-ugostiteljski objekti i kampovi. Od Senja preko Vratnika, između vap-

SENJ, Nehaj

nenačkih grebena Kapele i Senjskog bila, vodi najkraći put (preko Otočca i Plitvičkih jezera) do Karlovca i Zagreba. Brodskim linijama Senj je povezan s otokom Rabom i s obalnim naseljima od Rijeke do Zadra.

Predrimsko naselje na području Senja spominje se već u ← IV *st.* U rimsko doba Senia je pretovarna luka za trgovinu s unutrašnjošću (arheološki nalazi: temelji zgrada, epigrafski fragmenti, nekropola). Periferno naselje srednjovjekovne hrvatske države, Senj dobiva veće značenje tek polovinom XII *st.* (oko 1154 osnovana je biskupija). 1271 dolazi pod vlast krčkih knezova Frankapana, 1388 dobiva statut, a 1469 oduzima ga Frankapanima ugarsko-hrvatski kralj Matija Korvin i daje mu privilegij kraljevskog grada; otada je u Senju sjedište kapetanije. Poslije 1526 grad je u vlasti Habsburgovaca. U njemu nalaze utočište brojni doseljenici (Uskoci) iz unutrašnjosti koji bježe pred Turcima. Uskoci, zajedno s domaćim stanovništvom, vode čitavo jedno stoljeće žestoke borbe na kopnu i moru protiv Venecije i Turaka, napadaju turska uporišta na kopnu, ugrožavaju sigurnost plovidbe od Kopra do ušća Neretve i napadaju venecijanske posjede na istočnoj obali Jadrana. Njihove smjele podvige opjevala je i narodna pjesma. Zbog uskočkih napada dolazi 1615 do rata između Venecije i Austrije. Odredbama mira u Madridu 1617 Uskoci su raseljeni u Liku i Žumberak, a njihovi brodovi spaljeni. Otada je u Senju stacionirana austrijska posada. Postepeno ekonomsko propadanje grada zaustavlja izgradnja Jozefinske ceste (1779), koja je Senj povezala s Karlovcem. — Senj je već od X *st.* jedno od najaktivnijih središta glagoljaštva, a 1493—1508 u njemu radi glagoljska štamparija. Senj je rodno mjesto niza književnika (P. Ritter-Vitezović, S. S. Kranjčević, Vj. Novak, M. Ogrizović, M. Cihlar-Nehajev). — Uže područje grada bilo je nekad zaštićeno bedemom, koji svoj manje-više definitivan izgled dobiva u XV i XVI *st.* Unutar obrambenog pojasa, koji je imao oblik peterokuta, razvio se grad s gustim spletom ulica, prolaza, trgova i karakterističnim slijepim odvojcima ulica koji se proširuju u mala dvorišta. Od gradskih utvrđenja, srušenih u XVIII i XIX *st.*, ostao je dio na sjevernoj i istočnoj strani grada a sačuvala se i kula u luci. Nasuprot pristanišnom gatu je prostran trg sa spomenikom »Na vječnoj straži« (rad I. Vukušića), na mjestu nekadašnjeg pavlinskog samostana srušenog potkraj XIX *st.* Na jugoistočnoj strani trga je palača nekad čuvene uskočke porodice Posedarić s grbom na pročelju. Uz nju vodi u unutrašnjost grada glavna senjska ulica zvana Potok. Njome se dolazi do *Trga Marka Balena (Velika placa)*, jednog od najljepših baroknih trgova u sjevernom Primorju. U sredini trga je klasicistička fontana (početak XIX *st.*, restaurirana 1945), lijevo nekadašnji franjevački samostan iz 1558, do njega toranj crkve sv. Franje (porušene u bombardiranju 1943), u kojoj su sahranjivani Uskoci. Nešto dalje je nekadašnja crkva sv. Duha, sagrađena prije 1489 uz hospicij (danas Pionirski kutić). Istočnu stranu trga zatvara Kaštel koji su oko 1340 podigli Frankapani. U kasnijim stoljećima Kaštel je bio sjedište senjskih kapetana, a 1896 je preuređen u konvikt. Uz Kaštel su Velika vrata iz 1779 (u današnjem obliku od 1843), završna tačka Jozefinske ceste. S trga, uz bivšu franjevačku crkvu, vodi ulica na čijem je kraju zgrada Muzičke škole. Iza te zgrade tipična senjska slijepa ulica (Uskočka ulica), sa zanimljivim objektima originalne arhitekture. Od zgrade Muzičke škole prema zapadu dolazi se do trga s katedralom. Lijevo je ugaona kuća Petrovski iz XV *st.*, s renesansnim dvorištem (konzole u obliku lavljih glava). Istočna fasada trga produžuje se u ulicu koja vodi do sjevernih gradskih vrata (sačuvan potez gradskog bedema i dvije kule: Leonova i Lipica). U središtu trga je romanička *katedrala sv. Marije*, građena potkraj XI *st.* (u današnjem obliku iz XVIII *st.*, oštećena 1943, restaurirana 1947). U unutrašnjosti su barokni oltari, grob senjskog biskupa Ivana de Cardinalibus iz 1392, kamena kustodija iz XV *st.* Sakristija je iz 1497. Moderni zvonik iz 1900 podignut je na mjestu starog zvonika-osmatračnice. U jugozapadnom uglu trga je gotičko-renesansna palača Vukasović iz XV *st.* (danas Gradski muzej). Nasuprot zapadnom pročelju katedrale je kuća Živković s klesanim portalom (XV *st.*). Sjeverno od katedrale je predjel *Gorica*, najstariji dio Senja. Uz kuću Živkovića vodi ulica koja se s desne strane proširuje u mali trg. Idući dalje dolazi se do porušenih Malih vrata, nekadašnjeg zapadnog ulaza u grad. Na prostoru pred Malim vratima je barokna palača iz XVIII *st.* *(Ferajna)*; u njoj je od 1835 bila Čitaonica, od 1842 Glazbeni zavod. Pošto se siđe stepenicama pokraj Ferajne, skreće se lijevo do Trga žrtava fašizma (Mala placa), na čijoj je istočnoj strani stajala gradska vijećnica s loggiom iz XIV *st.* (sačuvani neznatni ostaci). Desno je palača uskočke porodice Daničić iz XV *st.*, s gotičkom triforom na pročelju. Jedna pokrajna ulica izbija od trga na obalu. Današnji svoj izgled luka je dobila u XVIII i u početku XIX *st.* U istočnom dijelu luke je kula Šabac (danas Lučka kapetanija), ostatak starih lučkih utvrda. Cestom za Zadar dolazi se do gradskog kupališta; do njega je park s poprsjima zaslužnih senjskih ličnosti. U parku je crkvica sv. Marije od Arta (XV *st.*, barokizirana u XVIII *st.*). Od parka vodi put uz rustičnu grupu »Kalvarije« (1740) do brda s tvrđavom *Nehaj*, koju je dao podići senjski kapetan Ivan Lenković 1558. Usred tvrđave je dvorište s cisternom; ispod jednog prozora je trostruki grb — gradačkog nadvojvode u sredini, I. Lenkovića lijevo i njegove žene desno. U zidove tvrđave uzidano je više glagoljskih natpisa koji su pripadali sakralnim objektima izvan gradskih zidova, srušenim u vrijeme turskih provala. — Izvan grada, na cesti prema Rijeci, s desne strane crkvica sv. Martina s glagoljskim natpisom iz 1330 i romaničko-gotičkim reljefom (sv. Martin).

Izleti: ○ Magistralom prema sjeveru: ***Jelena*** (v.; 3 ***km***, autokamp), ***Bunica*** (v.; 5 ***km***, autokamp), ***Klenovica*** (v.; 16 ***km***), ***Povile*** (21 ***km***), ***Novi Vinodolski*** (v.; 23 ***km***), ***Crikvenica*** (v.; 32 ***km***). ○ Magistralom prema jugu: ***Spasovac*** (v.; 3 ***km***, autokamp), ***Jurjevo*** (v.; 10 ***km***), ***Žrnovnica*** (v.; 13 ***km***, autokamp), ***Starigrad*** pod Velebitom (v.; 27 ***km***), ***Jablanac*** (v.; 37 ***km***, trajekt za otok ***Rab***). ○ ***Baška*** (v.; morem 7 ***Nm***). ○ ***Plitvička jezera*** (cestom): pošumljenom Senjskom Dragom, serpentinama do sedla ***Vratnik***

SENJ, Fontana na Trgu Marka Balena

SENJ, Nadgrobna ploča Ižote Frankapanke

(14 *km*, 698 *m*, klasicistički mauzolej graditelja cesta Kajetana Knežića iz 1848), zatim prema jugoistoku preko Žute Lokve (23 *km*) do *Otočca* (41,5 *km*), polazne tačke za lov u okolnim šumama i za ribolov (u slapovima Gacke i u Švičkom jezeru); od Otočca asfaltiranom cestom kroz Vrhovine (željeznička stanica) do *Plitvičkih jezera* (v.; 90 *km* od Senja).

SESTRUNJ (11, AB, 2), otok u zadarskoj otočnoj skupini; površina 14,8 km^2. Vapnenačko bilo sjeverozapadnog dijela, s najvišim vrhom Obručar (186 *m*), nastavlja se prema jugoistoku u dva niža niza vapnenačkih uzvisina koje su odijeljene dolomitnom udolinom. Veći dio otoka je pod makijom i niskom šumom. Na razvedenoj jugozapadnoj obali najveće su uvale Dumbočica i Kablin. Jedino naselje Sestrunj (322 stan.) leži u unutrašnjosti. Stanovnici se bave zemljoradnjom (vinova loza, maslina) i ribolovom. Brodska veza sa Zadrom.

Otok spominje u X *st.* Konstantin Porfirogenet pod imenom Estiun. U prethistorijsko doba bio je naseljen Ilirima (ilirske gradine iznad sela Sestrunja na brežuljku Gračinica i na jugoistočnom kraju otoka na brežuljku Gračina; brojni kameni grobni humci).

SILBA (8, C, 3), otok jugoistočno od Lošinja, između Oliba i Premude, od kojih je odvojen Olipskim i Silbanskim kanalom. Obuhvaća 14,98 km^2. Najviša tačka na otoku je Vrh (80 *m*). Na najužem dijelu razvilo se jedino naselje na otoku, Silba (397 stan.). Obale otoka odlikuju se nizom lijepih šljunčanih i pješčanih uvala (na zapadnoj obali Pocukmarak, Luka Sv. Ante, Mavrovo, Lojišće, Pernastica, na istočnoj Sotorišće, Draga i dr.). Naselje Silba ima brodsku vezu sa Zadrom, Rijekom, Pulom i obližnjim otocima.

Otok je naseljen od rimskog doba. Konstantin Porfirogenet (X *st.*) spominje ga pod imenom Selbo. Od 1091 bio je posjed zadarskog samostana sv. Marije. U XV *st.* dolazi pod vlast Venecije, koja ga je davala u zakup zadarskim porodicama. Dok u XVII i XVIII *st.* selo Silba napreduje kao mjesto pomoraca i vlasnika jedrenjaka, u drugoj polovici XIX *st.* ono stagnira; glavni prihod stanovništva postaje uzgoj ovaca i ribolov. Župna crkva građena je od XVII do polovine XIX *st.* Crkva Gospe od Karmena (1752) pripadala je franjevačkom samostanu iz 1660. Na groblju srednjovjekovna crkva nadograđena 1638. Od starih fortifikacionih objekata djelomično je sačuvana jedna kula iz XVI *st.* Uz zgradu pošte je Toranj-vidikovac iz XIX *st.* (Toreta).

Izleti morem: ○ *Olib* (v.; 3,2 *Nm*). ○ *Ilovik—Sv. Petar* (v.; 10 *Nm*), *Veli Lošinj* (v.; 14 *Nm*). ○ *Premuda* (v.; 6 *Nm*). ○ *Ist* (v.; 7 *Nm*).

SINJ v. *Split*

SKADARSKO JEZERO (26, BC, 2), jezero na jugoslavensko-albanskoj granici; leži između planina Rumije na jugozapadu, Tarabosha na jugu, Prokletija na istoku, Katunskog krasa na zapadu i ravnice Zete i Morače na sjeveru. Obuhvaća 369,7 km^2; od toga 221,8 km^2 pripada Jugoslaviji, a ostalo Albaniji. Dugo je 43 *km*, široko (u srednjem dijelu) 14 *km*, duboko prosječno 5—6 *m* (uz jugozapadnu obalu i do 44 *m*). S jugoslavenskog teritorija u Skadarsko jezero ulivaju se Rijeka Crnojevića i Morača; iz jezera otječe Bojana. Prosječna temperatura površinskog sloja jezerske vode iznosi ljeti 22°. Blizu sjeverne i jugozapadne obale ima oko 50 otoka i otočića, od kojih je najveći Vranjina. Jezero je bogato ribom (ukljeva, jegulja, pastrva i dr.); osim ribolova tu je zimi razvijen i lov na ptice močvarice (divlje patke, guske i dr.). Na sjeverozapadnoj, jugoslavenskoj obali ima oko 60 naselja; najveća su Virpazar i Rijeka Crnojevića. Izgradnjom nasipa kod Vranjine (za cestu i prugu normalnog kolosijeka Bar—Titograd) odvojen je mali sjeverozapadni dio jezera od ostalog njegovog dijela. Melioracijom zemljišta u Skadarskoj kotlini, naročito u području Morače i Bojane, dobivene su znatne površine obradive zemlje (kulture pamuka, duhana i riže).

Područje Skadarskog jezera u prethistorijsko doba bilo je naseljeno Ilirima, u rimsko doba sačinjavalo je dio provincije Prevalitane. Počev od ranog srednjeg vijeka mijenjalo je mnoge gospodare (Bizant, Zeta, Nemanjići, Balšići, Venecija, Turci). U neposrednoj blizini Skadarskog jezera ima veći broj kulturnih, historijskih i umjetničkih spomenika. Nedaleko od Virpazara, ispod brda Besac (sa starom tvrđavom), otkrivena je na lokalitetu *Mijela* ilirska nekropola. U *Orahovu* je crkva sv. Nikole iz XV *st.* (zidne slike iz 1663). Jugoistočno od Virpazara je nekoliko otoka sa starim crkvama i manastirima: *Starčevo* (trikonhalna crkva), *Beška* (crkva Bogorodice iz 1440 i sv. Đorđa s kraja XIV *st.*) i *Moračnik* (Bogorodičina crkva iz XIV *st.*). Na obali, blizu sela *Ostros*, crkva Bogorodice Krajinske iz XI *st.* — Sjeveroistočno od Virpazara *Vranjina* s manastirom iz XIII *st.* Na izoliranom brdu (129 *m*) sjeverno od Vranjine tvrđava *Žabljak*, nekad rezidencija Crnojevića, a u ravnici ispod Žabljaka crkva Bogorodice na Komu iz XV *st.* (zidne slike iz XVII *st.*), mauzolej Crnojevića. Nešto dalje je mjesto *Rijeka Crnojevića* na istoimenoj rijeci, a povrh rijeke manastir *Obod* (u njemu je potkraj XV *st.* bila štamparija).

Prilazi Skadarskom jezeru s obale: željeznicom od *Bara*, kroz tunel Sozina (dug 6171 *m*) ispod Rumije, do *Virpazara* (u blizini lovna i ribolovna područja). — Magistralom od *Petrovca na moru*, preko Rumije, do *Virpazara*. — Starom cestom od *Bara*, preko Rumije, do *Virpazara*. — Cestom od *Budve*, preko Cetinja, do *Rijeke Crnojevića*.

SKRADIN (14, B, 1), gradić i luka na desnoj obali rijeke Krke, oko 16 *km* sjeverno od Šibenika; 1018 stan. Stanovnici se pored rada u industriji i rudarstvu bave i zemljoradnjom (vinova loza, povrće). Kupalište na rijeci Krki. Uzvodno, nedaleko od Skradina, most preko rijeke. Brodske i autobusne veze sa Šibenikom.

U prethistorijsko doba tu je bilo ilirsko naselje Scardona, kasnije rimski municipij (ostaci vodovoda i zgrade, epigrafski spomenici). Najkasnije od VI *st.* Skradin je sjedište biskupije koja je ukinuta 1830. Oko 615 Avari i Slaveni razorili su grad, koji je kasnije obnovljen. U doba narodnih vladara tu je podignuta predromanička crkva (kameni fragmenti s motivima pleterne dekoracije). Potkraj XIII *st.* Skradin je pripao bribirskim knezovima Šubićima, a od 1355 držala ga je Venecija. 1522 osvojili su ga Turci, koji su izgradili nove bedeme, a 1684—1797 ponovo ga je držala Venecija. — Oko 1 *km* daleko od današnjeg mjesta stoje ruševine utvrđenja iz venecijanskog i turskog doba.

Izleti: v. *Šibenik*

SKRADINSKI BUK v. *Šibenik*

SKRIVENA LUKA (17, C, 4), mala uvala na južnoj obali otoka Lastova, gotovo potpuno zatvorena poluotočnim produženjima koja završavaju rtovima Struga (svjetionik iz 1849) i Stražica; pogodna je za sidrenje malih brodova. Nekoliko ribarskih kućica nastanjeno je samo u toku ljetnih mjeseci. Borova šuma pogodna za kampiranje na rtu Struga. Do Lastova vodi staza.

Izleti: v. *Lastovo*

SLANO (20, D, 2), selo u dnu 2 *km* dugog zaljeva u Koločepskom kanalu, 24 *km* sjeverozapadno od Dubrovnika; 275 stan. Stanovnici se bave zemljoradnjom (vinova loza, duhan, povrće i dr.), ribolovom (tvornica ribljih konzervi) i skupljanjem ljekovitog bilja (kadulja, lovor, pelin). Brojne šljunčane plaže, prostrani kamp (voda, električno osvjetljenje i dr.), u blizini dva odmarališta. Slano leži na Magistrali. Brodske linije povezuju ga s okolnim obalnim naseljima.

Područje Slanoga bilo je naseljeno već u prethistorijsko doba (ostaci kasteljera i gomile na obližnjim brdima) i u antiki (rimski kastrum na brdu Gradina; starokršćanski sarkofazi, danas pred franjevačkom crkvom). Dubrovčani su stekli Slano 1399; u njemu je bilo sjedište kneza (knežev dvor, pregrađen potkraj XIX *st.*). U blizini je ljetnikovac porodice Ohmučevića. Franjevačka crkva sagrađena je 1420, a župna crkva sv. Vlaha 1758. Obelisk palim borcima Narodnooslobodilačkog rata i žrtvama fašizma podignut je 1961. — Svake godine održava se u Slanom 2. augusta sajam;

tom prilikom seljaci oblače živopisne nošnje i izvode se starinski ples »Linđo«.

Izleti: ○ Magistralom prema jugu: *Brsečine* (v.; 10 *km*), *Trsteno* (v.; 13 *km*), *Zaton* (v.; 21 *km*), *Rijeka Dubrovačka* (v.), *Dubrovnik* (v.; 42 *km*). ○ Magistralom prema sjeveru: *Banići* (6 *km*; ribarsko naselje, 300 *m* duga plaža), *Smokvina* (9 *km*; šljunčana plaža; ruševine tvrđave iz XVI *st.*); odavde odvojkom tzv. Pelješke ceste u *Ston* (v.; 20 *km*). ○ *Banja* (cestom 1,5 *km* južno od Slanog); uvala sa šumom. ○ *Grgurići* (cestom 1 *km* zapadno od Slanoga), nekad brodogradilište; crkva Svetih vrača iz 1650. Dalje uz obalu luke Slano do *Slađenovića* (3 *km*; šljunčana plaža). ○ *Zavala* (cestom 14 *km*), željeznička stanica na pruzi Gabela—Uskoplje—Dubrovnik. U blizini stanice ulaz u spilju *Vjetrenicu* (duga oko 20 *km*, s nekoliko jezera; pristupačna samo speleolozima); iznad sela manastir sa crkvom Vavedenja (iz XII—XIII *st.*; zidne slike).

SMOKVICA (5, D, 2), priobalno naselje Krmpota na Magistrali, 9 *km* jugoistočno od Novog Vinodolskog. Autokamp uz plažu (mogućnost sportskog ribolova) povezan je s Magistralom 0,5 *km* dugom cestom. **Izleti:** v. *Novi Vinodolski*

SMOKVICA v. *Brna, Prigradica* i *Korčula*

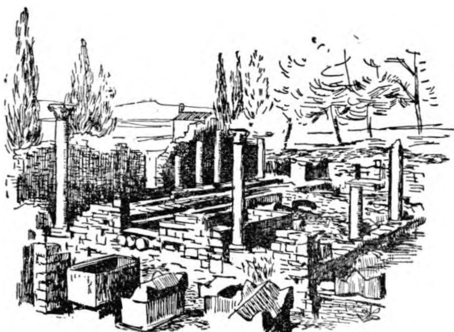
SOBRA (20, C, 3), ribarsko naselje i luka na sjevernoj obali otoka Mljeta; 28 stan. Cestom je povezana sa svim većim naseljima na Mljetu, a brodskom linijom s Dubrovnikom.

Izleti: ○ Cestom: *Babino polje* (v.; 4 *km*), *Polače* (v.; 22 *km*), *Jezero* (v. *Mljet*; 25 *km*), *Saplunara* (19 *km*). ○ Morem: *Kozarica* (v.; 9,5 *Nm*), *Polače* (v.; 14 *Nm*). ○ *Okuklje* (v.; 3,8 *Nm*). ○ *Prapratna* na Pelješcu (6 *Nm*).

SOCERB v. *Koper*

SOLIN (16, B, 1), industrijsko predgrađe Splita; 5886 stan. Leži u blizini ušća rijeke Jadro, 5 *km* sjeveroistočno od Splita. Sastoji se od tri izdvojene cjeline: središnjeg dijela na raskršću cesta (Mitnica) prema Splitu, Trogiru i Klisu (to je u stvari stambeno-poslovni dio Solina), od Majdana, u maloj kotlini gornjeg toka Jadra, s tvornicom cementa »10. kolovoz«, i od Donje Strane (Sv. Kaja), oko 1,5 *km* zapadno od srednjeg dijela, na cesti prema Trogiru, stvornicom cementa »Prvoborac« i industrijskim pogonima »Petronafte«. Između Donje Strane i središnjeg dijela Solina leže ostaci antičke Salone. Područje između Majdana i središnjeg dijela, uz rijeku Jadro, podesno je za kampiranje i sportski ribolov. S Kaštelima, Klisom i Splitom Solin ima autobusnu vezu.

Današnje naselje Solin razvilo se na području antičke Salone, koja se prvi put spominje ← 119 kao središte ilirskog plemena Delmata. ← 78 Salonu su zauzeli Rimljani; za vladanja cara Augusta ona postaje ekonomski i politički centar rimskih posjeda u Dalmaciji. Najveći prosperitet doživljava za cara Dioklecijana, koji je u blizini grada podigao svoju palaču (v. *Split*). Oko sredine V *st.* Salonu napadaju Huni i Goti, a 461 salonitanski patricij Marcelin proglašuje se vladarem Dalmacije. Poslije pada Zapadnorimskog carstva Salona postaje sjedište namjesnika istočnogotskoga kralja Teodorika, a u VI *st.* ulazi u sastav Istočnorimskog carstva (Bizanta). Oko 614 zauzeli su je Slaveni i Avari i razorili do temelja. U srednjem vijeku Solin je u sastavu Hrvatske. — Idući cestom od Solina prema Kaštelima dolazi se do *rimskog teatra* iz početka II *st.* Cesta presijeca ruševine; desno su ostaci polukružnoga gledališta, a lijevo temelji hrama iz I *st.*, koji je kasnije s teatrom bio povezan u jednu građevnu cjelinu. Sjeverno od teatra otkriven je položaj gradskog foruma s nizom reprezentativnih zgrada i hramova. Sjeveroistočno od teatra bila je velika trobrodna starokršćanska bazilika s osmerokutnim baptisterijem. Produžujući dalje cestom prema Kaštelima, prolazi se područjem zapadnog, starijeg dijela Salone; putem desno stiže se do ostataka rimskog *amfiteatra* s kraja II *st.*, neposredno uz gradske zidine. Sačuvani su radijalno položeni zidovi masivne supstrukcije. Jedan hodnik ove supstrukcije bio je u IV *st.* pretvoren u kršćanski oratorij; na zidovima ostaci fresaka iz istog vremena sa svetačkim likovima i natpisom. Dalje uz cestu, prema zapadu, najznačajnije rimsko groblje u Saloni, *Hortus Metrodori*. Zaobilazeći amfiteatar, put vodi prema istoku uz nekadašnji sjeverni potez gradskih zidina; lijevo je starokršćansko groblje *Kapljuč*, s ostacima cemeterijalne bazilike iz IV *st.* posvećene petorici solinskih mučenika. Prateći dalje liniju gradskih zidova (koji su djelomično sačuvani na sjevernoj i istočnoj strani antičkoga grada) put skreće prema sjeveru, prolazeći pored kompleksa *gradskih bazilika*, centra starokršćanskog Solina (IV—VI *st.*). Taj kompleks obuhvaća ostatke trobrodne katedrale (basilica urbana) s osmerokutnim baptisterijem, biskupskim dvorom i gospodarskim zgradama i ostatke bazilike biskupa Honorija s tlocrtom u obliku grčkoga križa; obje crkve povezivao je zajednički narteks. Južno od kompleksa gradskih bazilika su ostaci nekadašnjih istočnih vrata (Porta Caesarea), a istočno ruševine gradskih terma. U blizini su otkriveni dijelovi gradske stambene četvrti s gustim spletom ulica. Od gradskih bazilika prema sjeveru put vodi kroz aleju čempresa do *Tuskuluma* (s memorijalnom sobom arheologa Frane Bulića) i dalje do starokršćanskoga groblja *Manastirine*, nastalog oko groba sv. Dujma, na mjestu antičke villae rusticae. Potkraj IV *st.* izgrađena je ovdje velika trobrodna bazilika, sačuvana u ruševinama; u njenoj blizini su nađeni, među ostalim, vanredno lijepi sarkofazi Hipolita i Fedre, Julije Aurelije Hilare i Dobrog pastira (danas u Arheološkom muzeju u Splitu). Sjeverozapadno od Manastirina je treće solinsko starokršćansko groblje, *Marusinac*, nastalo također na mjestu antičke ville rusticae, oko groba sv. Anastazija (Staša). Nad grobom je bio podignut dvokatni mauzolej (gornji kat je služio kao oratorij, a donji kao grobnica); u V *st.* izgrađena je ovdje trobrodna bazilika. Pored nje je bazilika otvorenog tipa (basilica discoperta), rijedak primjer u tipologiji starokršćanskih crkava. Od kompleksa gradskih bazilika put vodi prema istoku i, prateći liniju gradskih zidina, skreće prema jugu. S lijeve strane puta prema rijeci Jadro je *Gradina*, ruševina srednjovjekovnog utvrđenja koje je služilo i kasnije, u vrijeme ratova s Turcima. U njegovoj unutrašnjosti otkopani su temelji srednjovjekovne crkvice originalnog tlocrta iz XI *st.* Južno od Gradine je *Gospin otok*, koji tvore rukavci Jadra. Ispod današnje župne crkve otkriveni su temelji dviju predromaničkih crkava iz X *st.* (veće, trobrodne bazilike sa dva zvonika na pročelju i narteksom, i manje, jednobrodne). Tu su nađeni i ostaci sarkofaga kraljice Jelene (976) s natpisom koji ide u red najznačajnijih dokumenata iz perioda starije hrvatske historije. Sjeveroistočno od Gospinog otoka, nedaleko od izvora Jadra, na lokalitetu *Šuplja Crkva* vide se ostaci trobrodne crkve iz XI *st.*

SOLIN

SOLINE v. *Božava*

SOLINE v. *Mljet*

SPASOVAC (5, D, 3), zaselak u istoimenoj slikovitoj uvali Velebitskog primorja, 3 *km* jugoistočno od Senja. Kratkim odvojkom ceste povezan je s Magistralom. Uz obalu je uređen autokamp. U blizini nekoliko manjih uvala pogodnih za podvodni ribolov. — U zaseoku se vide tragovi nekadašnjeg pavlinskog samostana sv. Spasa (1411—1778).

SPLISKA (14a, A, 2), selo i mala luka na sjevernoj obali otoka Brača, 5 *km* istočno od Supetra; 275 stan. U uvalama Spliska i Zastup plaže i borove šume. Brodska veza sa Splitom i s naseljima na sjevernoj obali otoka Brača.

U renesansnom kaštelu *Cerineo-Cerinić* iz 1577 čuvaju se dvije vrijedne slike, »Bogorodica s djetetom« (rad Bernardina dei Conti, oko 1500) i portret Maura Cerinea Morrusa (prva polovina XVI *st.*). Na glavnom oltaru župne crkve slika »Bogorodica sa svecima« (rad Leandra Bassana). — Iznad sela su kamenolomi *Plate, Stražišće* i *Rasohe*, iz kojih se u doba Dioklecijana vadio kamen za njegovu palaču i za Solin; u Rasohama je u živoj stijeni uklesan lik Herakla (III—IV *st.*). — Uz cestu između Spliske i Škripa ruševine starokršćanske crkvice.

U *Škripu*, u unutrašnjosti otoka, sjeverno od kaštela Radojković, sačuvani su ostaci prastarih obram-

SPLIT

1. Mjedena vrata (Porta Aenea); 2. Dioklecijanovi podrumi; 3. Peristil; 4. Narodni trg; 5. Trg Republike; 6. Sv. Frane; 7. Hotel »Marjan«; 8. Sustipan; 9. Sportski park; Zvončac; 10. Narodno kazalište; 11. Kolodvor; 12. Spomen-svjetionik; 13. Hotel »Park«; 14. Kupalište »Bačvice«; 15. Tvrđava Gripe

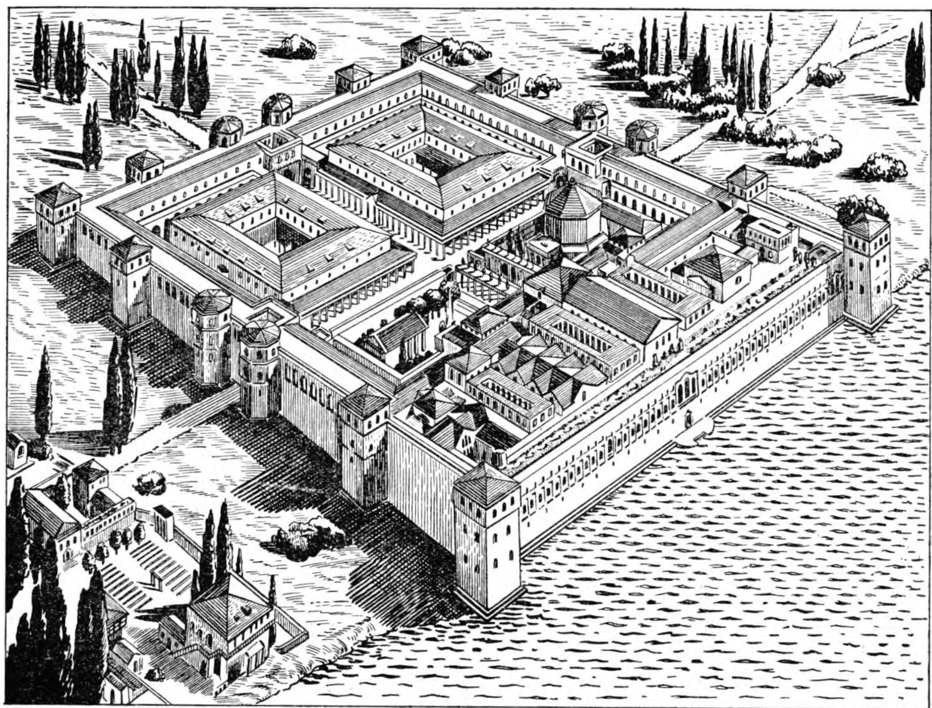
benih zidina, građenih po uzoru na grčke tzv. kiklopske zidine; gradili su ih, vjerojatno, Iliri u doba grčke kolonizacije na Jadranu. Rimskom vremenu pripada donji dio kaštela Radojković; iz tog vremena su i nadgrobni i votivni natpisi i sarkofazi uz kaštel Cerineo. Na groblju su trobrodna predromanička crkva sv. Duha (XI—XII *st.*) i mala kapela s prelaza iz renesanse u barok, a usred sela Škrip veliki kaštel porodice Cerineo-Cerinić iz 1618 i do njega barokna župna crkva iz XVIII *st.* (bogato ukrašeno pročelje, štukature u apsidi, na oltarima četiri slike Jacopa Palme ml.).

Izleti: v. *Postira* i *Supetar*

SPLIT (16, B, 2), luka i drugi grad po veličini na jugoslavenskoj obali Jadrana; 99.462 stan. Leži na poluotoku između istočnog dijela Kaštelanskog zalieva i Splitskog kanala. Sjeverno od Splitskog poluotoka je Sjeverna luka. Zapadni dio Splitskog poluotoka zauzima brdo Marjan (178 *m*). Bila Kozjak (780 *m*) i Mosor (1330 *m*) zaštićuju grad sa sjevera i sjeveroistoka i odvajaju ga od zaleđa. Mediteransku klimu grada karakteriziraju vruća suha ljeta (prosječna temperatura jula 26° C) i blage, vlažne zime (prosječna temperatura januara 7,2°C); prosječna godišnja količina oborina 811 *mm.* Split ide u red najsunčanijih mjesta u Evropi; prosječna dnevna insolacija u toku godine je oko 7 sati (u julu oko 12 sati). Pored vazdazelene mediteranske vegetacije, u gradu i okolici uspijeva i suptropska vegetacija (palme, agave, kaktusi). Brzi ekonomski razvoj grada i porast njegova stanovništva uvjetovani su razvitkom parobrodarstva, izgradnjom željezničkih pruga sa zaleđem u razdoblju prije i između dva svjetska rata, a osobito industrijalizacijom. Grad Split je privredni, administrativni i kulturni centar Dalmacije. Uz brodogradnju, u industriji grada Splita znatnu važnost ima prerada plastičnih masa, industrija cementa, prehrambenih i drugih proizvoda. U okolici dobro uspijeva povrće, voće i cvijeće. Po prometu putnika i robe Split je na drugom mjestu među morskim lukama Jugoslavije, odmah iza Rijeke. Centar je pomorskih veza s obalnim i otočnim lukama i završna stanica željezničkih pruga sa zaleđem. Trajektom je povezan sa Supetrom na Braču. U toku ljeta ima avionsku vezu s Beogradom, Sarajevom i Zagrebom. U njemu je veliki broj kulturno-prosvjetnih ustanova i škola: kazalište, muzeji i galerije, elektrotehnički, kemijsko-tehnološki i pravni fakultet, Viša ekonomska, Viša pomorska i Viša stomatološka škola, instituti i dr. Svake godine tu se održavaju Ljetne priredbe (opere, drame i koncerti na otvorenim pozornicama). Raspolaže brojnim sportskim terenima, plivačkim basenima,

SPLIT, Katedrala

SPLIT, Dioklecijanova palača, rekonstrukcija Hebrarda i Zeillera

sportskim jedriličarskim lukama i sl. Stacionarni i tranzitni turizam u stalnom je porastu, izgrađeni su novi hotelski i turistički objekti; u uvali Trstenik uređen je prostrani kamp. U uvalama na području samoga grada ima niz kupališta s kamenim i pješčanim plažama (Trstenik, Zenta, Firule, Bačvice, Zvončac, Spinut, Bene i dr.).

Na mjestu današnjeg Splita postojalo je već od ranog antičkog doba ilirsko-grčko naselje Aspalathos. Potkraj III *st.* tu je car Dioklecijan podigao svoju raskošnu palaču, u kojoj je proveo posljednje godine života i bio sahranjen. Poslije njegove smrti (313) palača je služila kao boravište prognanih rimskih careva i članova njihovih porodica (Gala Placidija, Julije Nepot); u sjevernom dijelu palače nalazile su se državne tkaonice. Kad su oko 614 Salonu osvojili Avari i Slaveni, stanovništvo je potražilo utočište unutar zidova Dioklecijanove palače. Novo naselje brzo se razvija; u VII *st.* tu je obnovljena nekadašnja solinska biskupija. U IX *st.* Split je istaknuti grad bizantskog temata Dalmacije; izvan njegovih zidova prostire se područje pod vlašću hrvatskih vladara. Već u IX i X *st.* počinje jaka infiltracija slavenskog elementa u grad. Za vladanja Petra Krešimira IV, oko 1069, Split je i formalno sjedinjen s Hrvatskom. Od 1105 priznaje suverenitet ugarsko-hrvatskih kraljeva, sačuvavši autonomiju na temelju svojih starih municipalnih prava. Razvitak trgovine u XII i XIII *st.* osnova je ekonomskog prosperiteta grada. Od 1207 Splićani biraju za svoje priore, odnosno komese, hrvatske, humske i bosanske feudalce (knez Domald, Petar Humski, Grgur Bribirski, Pavao i Mladen Šubić, Hrvoje Vukčić Hrvatinić). 1420 Split se stavlja pod zaštitu Venecije, koja nastoji učvrstiti svoju vlast u Dalmaciji i ograničiti prava gradova. S pojavom Venecije kao njegovog novog gospodara, počinje razdoblje postepenog propadanja Splita. U XVI *st.* opasno ga ugrožavaju Turci, osobito poslije zauzeća Klisa (1537). U XVI i XVII *st.* izbijaju sve žešći sukobi između pučana i vlastele. U to vrijeme stanovništvo Splita prorjeđuju epidemije kuge i kolere. Po završetku Kandijskog i Morejskog rata (druga polovina XVII *st.*), nastupa period u kojem se grad postepeno oporavlja. Nakon pada Venecije 1797 grad je, zajedno s ostalom Dalmacijom, došao pod vlast Austrije, koja ga je Požunskim mirom 1805 morala ustupiti Francuskoj. U periodu 1813—1918 ponovo je pod Austrijom. U drugoj polovini XIX *st.* u gradu se vodi dugotrajna politička borba između autonomaša i Narodne stranke, koja završava pobjedom Narodne stranke (izbori 1882). Od 1918 Split je u sastavu Jugoslavije. U toku Narodnooslobodilačkog rata 1941—45 oslobođen je od talijanske fašističke okupacije septembra 1943; zauzet poslije teških borbi s jedinicama Narodnooslobodilačke vojske od njemačkih hitlerovskih trupa (27. septembra 1943), definitivno je oslobođen 26. X 1944.

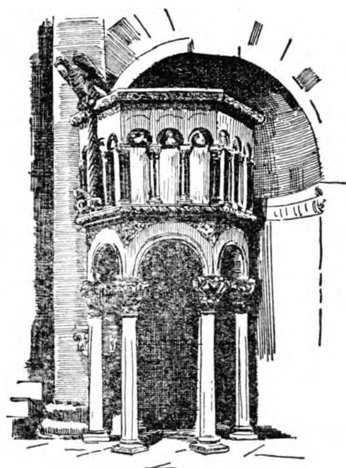
U ranom srednjem vijeku Split se izgrađuje unutar Dioklecijanove palače; popravljaju se i dograđuju urušeni dijelovi palače, a sačuvane građevine preuređuju za potrebe stanovanja i kršćanskog kulta (mauzolej, hram). Ekonomski prosperitet u XII i XIII *st.* uvjetuje sve intenzivniju izgradnju srednjovjekovnog Splita. Grad se postepeno širi izvan zidova Dioklecijanove palače, a uz njen zapadni zid razvija se novo središte komunalnog života. U XIV *st.* dovršava se pojas zidova oko tog novog dijela grada. U vezi s obnovom neprijateljstava između Venecije i Turske izgrađuje se u XVII *st.* oko grada nov sistem utvrđenja s isturenim bastionima, po nacrtima venecijanskog arhitekta A. Maglija; od ovog pojasa utvrđenja, kao i od starijeg zida koji je štitio dio grada zapadno od palače, sačuvani su samo nepovezani dijelovi zidova (oko parka gradske bolnice i nasuprot Pošti). Poslije prestanka turske opasnosti utvrđenja se postepeno ruše. Na zapadnoj i istočnoj strani grada razvijaju se težačka naselja Veli Varoš i Lučac, koja se kasnije povezuju sa starim dijelom grada u jednu cjelinu. Između dva svjetska rata Split je administrativni i kulturni centar Dalmacije. U tom periodu grad se širi po južnim padinama Marjana i na istok prema predjelu Bačvice gdje se izgrađuje moderni dio grada. U toku posljednjeg rata grad je bio teško oštećen od bombardiranja iz zraka, osobito u obalnom dijelu jugoistočno od Dioklecijanove palače (danas je na tom mjestu uređen park). Poslije Oslobođenja grad se obnavlja, historijski spomenici restauriraju.

1. *Stari dio grada (Grad).* Najstarija jezgra Splita nalazi se unutar zidova *Dioklecijanove palače.* Po svojim dimenzijama i uščuvanosti ta palača je najznačajniji spomenik rimske arhitekture na istočnoj obali Jadrana. Sagrađena je potkraj III *st.*, a ima tlocrt nepravilnog četverokuta. Po obliku i unutrašnjem rasporedu građevina je kombinacija rimske villae rusticae i utvrđenoga vojnog logora, a u arhitektonskom pogledu značajan primjer kasnoantičkog graditeljstva, u kojem se pored klasičnih oblika javljaju i jaki utjecaji s Istoka. Sa Titove obale pruža se pogled na južno pročelje (dužina 181 *m*) palače s kasnijim nadogradnjama,

djelomično sakriveno nizom prizemnih objekata; pročelje je u gornjem dijelu imalo trijem (kriptoportik) koji je služio kao šetalište. Na trijem su se nadovezivale stambene prostorije cara i njegove pratnje. U sredini južnog pročelja su Mjedena vrata (Porta Aenea), jednostavno nadsvođeni prolaz kojim se od mora ulazilo direktno u unutrašnjost palače. Lijevo od njih je ulaz u podrume, s nizom hodnika i dvorana ispod južnog dijela palače. Od Mjedenih vrata put vodi prema istoku uz sačuvanu ugaonu kulu i uz istočni zid palače do Srebrnih vrata (Porta Argentea). Preko-puta vrata je crkva *sv. Dominika,* koja se spominje od XIII *st.* Današnji oblik dobila je 1682, a proširena je 1932—34; barokni oltari, slike »Čudo u Surianu« (rad J. Palme ml.) i »Prikazanje u hramu« (rad Palmine škole), drveno gotičko raspelo. U dominikanskom samostanu uz crkvu više baroknih slika i zbirka slika Vinka Draganje. Kroz Srebrna vrata dolazi se na Poljanu kralja Tomislava. Na njenoj sjevernoj strani je crkva sv. Filipa Nerija iz 1735; oko glavnog oltara četiri slike A. Garzatorija (1759). Prolazeći pored renesansne crkvice sv. Roka (1516), dolazi se na *Peristil,* središnji slobodni prostor palače. Njegove uzdužne strane zatvara niz stupova, povezanih lukovima; lukovi zapadne strane zatvoreni su gotičkim i baroknim kućama. Južnu stranu Peristila zatvara monumentalni protiron sa četiri stupa koji nose zabat. Između stupova protirona ugrađene su dvije kapele: Gospa od Pojasa (1544) i Gospa od Začeća (1650). Kroz protiron se dolazi u vestibul, okrugli prostor nadsvođen kupolom. Iz njega se nekoć ulazilo u carev stan u južnom dijelu palače, u kojem su se sačuvali tek neznatni ostaci originalne arhitekture (vrata tablinuma). Na istočnoj strani Peristila je mauzolej cara Dioklecijana, danas *Katedrala sv. Dujma.* Sačuvao je gotovo u cijelosti svoj prvobitni izgled. Izvana je oktogonalan, okružen nizom od 24 stupa (peripter) koji su nosili krov; u unutrašnjosti ima kružni oblik sa 2 niza korintskih stupova i sa frizom (medaljoni s likovima cara Dioklecijana i njegove žene Priske). Mauzolej je natkriven kupolom koja je nekad bila prekrivena mozaikom. U red najstarijih spomenika u mauzoleju-katedrali idu monumentalna drvena vrata (reljefi s prizorima iz života Kristova), rad Andrije Buvine, i kamena propovjedaonica iz XIII *st.* Desni oltar s kasnogotičkim baldahinom djelo je Bonina iz Milana (1427); originalna ploča sarkofaga s likom svetog Dujma danas se nalazi u Krstionici, a na njeno mjesto stavljena je poslije 1770 nova ploča sa drugim likom. Na svodu iznad oltara su freske, rad Dujma Vuškovića (XV *st.*). Lijevo je oltar sv. Stasa, rad Jurja Dalmatinca (1448), rađen po uzoru na Boninov oltar (na predeli izvanredna centralna scena »Bičevanje Krista«). U kapeli u sjevernom zidu je barokni oltar sv. Dujma, rad venecijanskog kipara G. M. Morlaitera (1767); na svodu kapele freske M. Capogrossa. Glavni oltar je iz XVII *st.*;

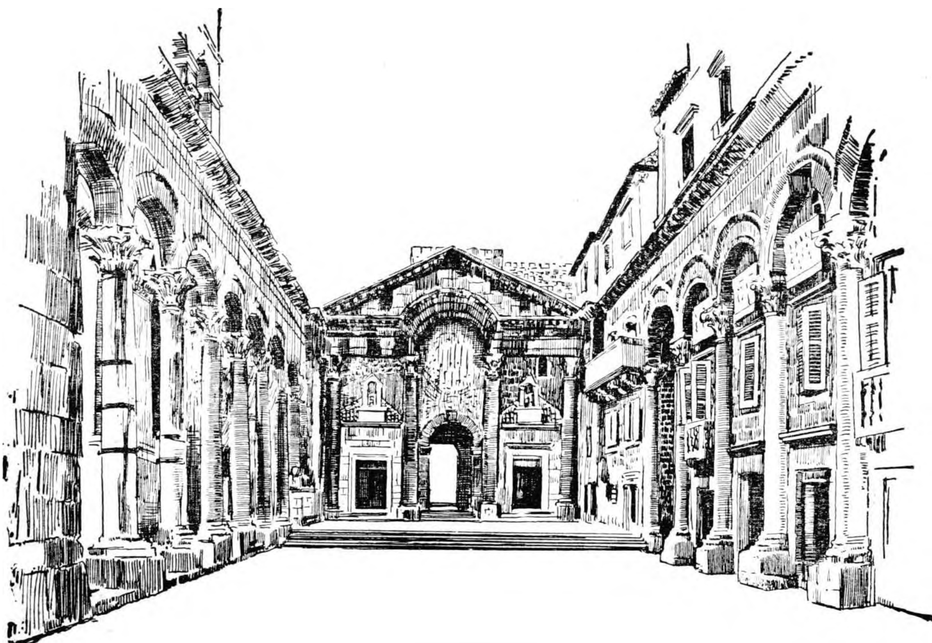

SPLIT, Pogled na protiron

SPLIT, Propovjedaonica u Katedrali

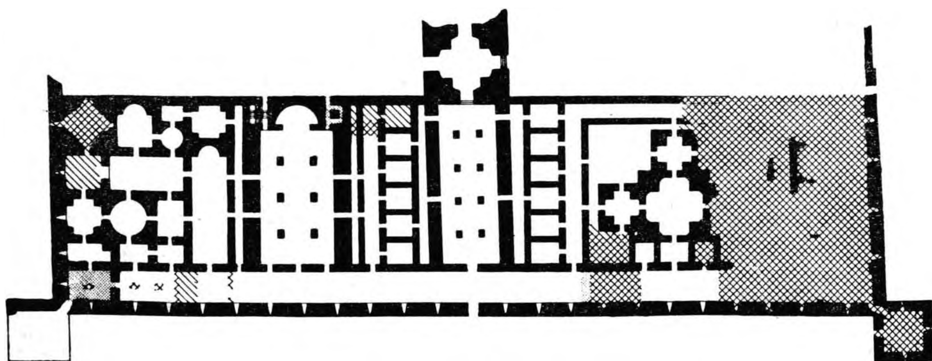
na ciboriju slike M. Ponzonija; iznad oltara gotičko drveno raspelo iz XIV *st.* U koru crkve (nadograđenom u XVII *st.*): romaničke korske klupe (iz XIII *st.*; najstarije u Dalmaciji), slika »Bogorodica sa svecima i donatorima«, rad J. Palme ml. i barokne slike M. Ponzonija; velika platna na zidu rad su venecijanskog slikara P. Ferrarija (1685). Ispod katedrale je kripta, kasnije pretvorena u kapelu sv. Lucije. Na katedralu se naslanja zgrada u kojoj su sakristija, riznica i arhiv splitskog kaptola. U sakristiji su oltarić sa tri romanička drvena svetačka lika (XIV *st.*), slika »Polaganje u grob«, rad škole Savolda iz Brescije, nekoliko platna talijanskih majstora XVI—XVIII *st.* U riznici je zbirka zlatarskih predmeta i crkvenog ruha iz doba romanike, gotike i baroka; ističu se ciborij iz 1522 dijelovi oštećene srebrne oltarske pale iz XIV *st.* U kaptolskom arhivu čuva se, između ostalog, evanđelistar iz VIII *st.*, »Supetarski kartular« iz XI *st.* i »Historia Salonitana« Tome Arhiđakona iz XIII *st.* U podnožje zvonika prema glavnom ulazu uzidana su tri romanička reljefa iz XIII *st.*; u peripteru više kamenih sarkofaga iz IX—XV *st.* Romanički zvonik građen je od XIII do XVII *st.* Potkraj XIX *st.* rastavljen i restauriran 1908. Na podnožju zvonika dva romanička lava, a desno na zidu egipatska sfinga od crnog granita (← XV *st.*). Nasuprot mauzoleju je mali hram, posvećen vjerojatno Jupitru, u ranom srednjem vijeku pretvoren u Krstionicu. Sačuvao se samo zatvoreni dio hrama (cella) s bogato dekoriranim portalom; unutrašnjost je natkrivena bačvastim kasetiranim svodom. Basen za krštenje uokviren je kamenim pločama iz XI *st.*, ukrašenim motivima pleterne dekoracije (na centralnoj ploči lik hrvatskog vladara na prijestolju). U Krstionici je sarkofag Ivana Ravenjanina iz VII *st.*, jedan sarkofag iz XI *st.*, ploča s figurom sv. Dujma, rad Bonina iz Milana (1427), i kip sv. Ivana Krstitelja, rad I. Meštrovića. Pred Krstionicom je renesansni sarkofag (1533), nekoliko nadgrobnih ploča i stup iz starokršćanskog doba (V—VI *st.*). U temelj zgrade pred Krstionicom uzidan je kameni luk s motivom astragala (VII *st.*), najstariji poznati spomenik srednjovjekovnog Splita. — Od Peristila prema sjeveru Dioklecijanova ulica vodi do Zlatnih vrata (Porta Aurea); lijevo je palača Agubio (Ivellio) s gotičkim portalom i renesansnim dvorištem. Desno, u Žarkovoj ulici, palača Papalić (XV *st.*), najznačajniji spomenik gotičke arhitekture u Splitu (bogato dekoriran portal, velika kvadrifora na južnom pročelju, originalni gotički strop u glavnoj dvorani); njena stilska obilježja nose značajke radionice Jurja Dalmatinca. U palači je Muzej grada Splita. Neposredno pred Zlatnim vratima je s lijeve strane romanička kuća; njena sjeverna gotička fasada pripisuje se Jurju Dalmatincu. Iz pobočne uličice dolazi se stepenicama do crkvice sv. Martina, smještene u dijelu hodnika iznad Zlatnih vrata; u crkvici je sačuvana kamena oltarska pregrada ukrašena motivom pletera (XI *st.*). Kroz Zlatna vrata izlazi se na slobodan prostor; na povišenom mjestu kip Grgura Ninskog, rad I. Meštrovića. U malom parku sjeverozapadno od vrata ostaci crkve sv. Eufemije (spominje se od 1069; stradala u požaru 1877), uz koju se nalazio samostan benediktinki. Sačuvani su temelji trobrodne crkve (XI *st.*), gotička

SPLIT, Peristil

kapela sv. Arnira, koju je 1445 gradio Juraj Dalmatinac, i zvonik. — Od Peristila prema zapadu vodi Krešimirova ulica do Željeznih vrata (Porta Ferrea); desno je palača Cindro (XVII *st.*), najljepša barokna palača Splita. U hodniku zida iznad Željeznih vrata je crkvica Gospe od Zvonika (barokni oltar, bizantska ikona rađena oko XI *st.*, na zidovima freske slikara Meneghella). Zvonik crkvice (oko 1100) najstariji je romanički zvonik u Dalmaciji. Kroz Željezna vrata izlazi se na *Narodni trg (Pjaca)*, centar srednjovjekovne komune i najživlji trg današnjeg Splita. Iznad Željeznih vrata, prema trgu, toranj sa satom (XVI *st.*). Od gotičkih kuća koje su nekada zatvarale sjevernu stranu trga sačuvala se samo gradska vijećnica (1443, s loggiom u prizemlju; gornji kat porušen 1820, obnovljen u neogotičkom stilu). U zgradi vijećnice je 14. IV 1945 formirana prva vlada NR Hrvatske; danas je u njoj Etnografski muzej (narodne nošnje iz Dalmacije). Desno od gradske vijećnice, povezana s njom malim mostom, renesansna palača Karepić iz XVI *st.*, a u sjeveroistočnom uglu trga gotička palača Cambij iz XV *st.* Na kući u jugoistočnom uglu trga uzidan je reljef sv. Antuna opata (1394). Prema sjeveru vodi Domaldova ulica; u njoj je renesansni portal iz 1583, kroz koji se ulazilo u nekadašnju crkvu i samostan sv. Marije de Taurello; sačuvani su dijelovi renesansnog klaustra. Pri dnu ulice je renesansna palača De Geremia s antičkim sarkofagom (reljef »Borba kentaura«) u dvorištu. Od Domaldove ulice odvaja se lijevo Ulica Trogirskih žrtava s gotičkom crkvicom sv. Duha; romanički reljef »Krist na prijestolju« iznad dvorišnog portala; u crkvici je slika P. A. Novellija (na glavnom oltaru), drveno gotičko raspelo i grob graditelja i kipara Andrije Alešija. Od zapadne strane Narodnog trga vodi prema jugu Šubićeva ulica; desno je kasnogotička mala palača Papalić (XV *st.*), djelo Jurja Dalmatinca, a nešto dalje barokna palača Tartaglia. Šubićeva ulica izbija na Trg Preporoda 9. XI 1882; na trgu spomenik Marku Maruliću (rad I. Meštrovića). Sjevernu stranu trga zatvara ranobarokna palača Milesi, u kojoj je danas Pomorski muzej, a na južnoj strani trga je tzv. Hrvojeva kula, venecijanska građevina iz XV *st.* Prolaz uz kulu vodi do obale.

2. *Zapadni dio grada (Veli Varoš, Marjan, Meje).* Na zapadnom kraju Titova obala završava se malim trgom. Na njemu je samostan i crkva sv. Franje. Samostan je osnovan u XIII *st.* U crkvi, pregrađenoj u XIX *st.*, slikano gotičko raspelo, gotički drveni kip sv. Lucije (XV *st.*), grobovi Tome Arhiđakona, Marka Marulića, Jeronima Kavanjina, Ivana Lukačića; u koru više baroknih slika i kipova. Uz crkvu je gotički klaustar. Sjeverno od crkve, na padini Marjana, smjestio se *Veli Varoš*, s gustim spletom ulica i slikovitim ambijentima. Uz crkvu vodi prema Marjanu Lenjingradska ulica; desno se odvaja Bosanska ulica, kojom se dolazi do zanimljive crkvice sv. Nikole (Mikule) iz XII *st.* i dalje

SPLIT, Podrumi Dioklecijanove palače

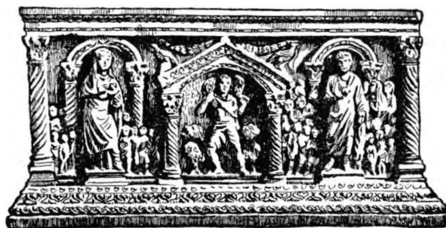

SPLIT

1. Mjedena vrata; 2. Dioklecijanovi podrumi; 3. Srebrna vrata; 4. Sv. Dominik; 5. Peristil; 6. Vestibul; 7. Sv. Dujam; 8. Riznica; 9. Baptisterij; 10. Palača Ivellio; 11. Gradski muzej; 12. Zlatna vrata; 13. Grgur Ninski; 14. Sv. Eufemija; 15. Palača Cindro; 16. Zlatna vrata i Gospa od zvonika; 17. Etnografski muzej; 18. Muzej narodnog oslobođenja; 19. Palača Papalić; 20. Palača Milezi (pomorski muzej); 21. Marko Marulić; 22. Hrvojeva kula; 23. Splitske toplice; 24. Hotel Bellevue; 25. PTT; 26. Ambulanta; 27. Hotel Central

do raskršća s ulicom J. Ivančića. Desno od raskršća je župna crkva sv. Križa iz XV *st.* (pregrađena u XVII i proširena u XIX *st.*) s baroknim zvonikom; u crkvi gotičko slikano raspelo, gotički kip »Bogorodica s djetetom« i više baroknih slika. U svom nastavku Lenjingradska ulica vodi do početka šume, a otuda lijevo blagim usponom (izvanredan pogled na splitsku luku) do crkvice sv. Nikole iz XIII *st.* Desno od nje vode stepenice do Prirodoslovnog muzeja, uz koji je Zoološki vrt. Otuda ide put na vrh *Marjana.* Spuštajući se od vidikovca na Marjanu cestom prema zapadu dolazi se, poslije otprilike 1 *km,* do proširenog cestovnog raskršća (Sedlo); nešto niže desno je crkvica Betlehem iz XV *st.* na vrhu skalinade (oltar je rad Andrije Alešija). Od nje se, poslije slijedećeg zavoja ceste, odvojkom prema zapadu dolazi do crkvice sv. Jerolima (Jere) iz XV *st.* (reljef A. Alešija); uz crkvicu nekadašnja pustinjačka spilja. — Od Titove obale cesta vodi uz more do Obale JNA. Desno je u prizemnim zgradama privremeno smješten Muzej hrvatskih arheoloških spomenika (bogata zbirka ranosrednjovjekovne plastike, epigrafski fragmenti, predmeti zlatarstva, oružje). Idući dalje obalom uz novi hotel »Marjan« (projekt L. Perkovića) dolazi se do sportske luke Labud. Lijevo se odvaja put za pitoreksni *Sustipan.* Tu se nekad nalazio benediktinski samostan (osnovan oko 1000, napušten u XIV *st.*) i crkva sv. Stjepana (sačuvani ostaci). U početku XIX *st.* uređeno je ovdje groblje i podignuta klasicistička glorijeta. Današnja crkvica sv. Stjepana sagrađena je 1814 (gotički poliptih iz XV *st.* s »Rođenjem Kristovim« na predeli). U crkvu i u zid oko bivšeg groblja uzidani su fragmenti koji potječu iz predromaničke crkve. — Od sportske luke prema zapadu cesta vodi kroz *Meje* do rta Marjana. Među vilama na Mejama ističe se vila Ivana Meštrovića, galerija u kojoj se, pored Meštrovićevih radova, nalazi i zbirka djela suvremenih hrvatskih slikara. Nešto dalje prema zapadu, s donje strane ceste, Kaštelet, nekad kaštel porodice Capogrosso-Kavanjin (XVII *st.*). Unutar kompleksa, okruženog visokim zidom, kapela s ciklusom Meštrovićevih drvenih reljefa. Cesta zaobilazi glavicu Kašuni (prethistorijski nalazi) i vodi do rta Marjana; tu je Institut za oceanografiju i ribarstvo s akvarijem. Do zgrade Instituta ostaci ranosrednjevjekovne crkvice podignute vjerojatno na ruševinama antičkog hrama.

3. *Sjeverni dio grada (Dobri, Poljud).* Od zapadnog kraja Titove obale prema sjeveru vodi uz sklop »Prokurativa« koje uokviruju Trg Republike, Marmontova ulica do Bulatove poljane; lijevo zid utvrđenja iz XVII *st.* Na trgu je poprsje Luke Botića (rad I. Meštrovića). Zapadnu stranu trga zatvara zgrada kazališta (1893), a sjevernu crkva Gospe od Zdravlja (1937, projekt arhitekta L. Horvata, freska I. Dulčića); zvonik iz XVII *st.* pripadao je starijoj crkvi. S trga iza kazališta vodi prema sjeveru, Zrinsko-Frankopanska ulica. Ispod zgrade Rodilišta skulptura »Majka i dijete«, rad I. Meštrovića. Desno se odvaja Lovretska ulica, u kojoj je Galerija umjetnina. (slike i skulpture domaćih i stranih majstora od renesanse do danas). Dalje se Zrinsko-Frankopanskom ulicom dolazi do Arheološkog muzeja (prethistorijska zbirka, antički spomenici naročito s područja Salone, starohrvatski nalazi sa šireg područja Splita). Od muzeja vodi Sutrojični put do predromaničke crkvice sv. Trojice, s tlocrtom u obliku šesterolista. Idući od muzeja prema sjeveru, a zatim skrenuvši Topuskom cestom ulijevo, dolazi se do franjevačkog samostana u *Poljudu.* U crkvi iz XV *st.* jedno gotičko (XV *st.*) i jedno barokno raspelo (rad Fulgencija Bakotića), i poliptih Girolama da Santacroce (1549); njegova je, vjerojatno, i slika »Bogorodica zaštitnica«, dok je slika »Bogorodica sa sv. Petrom i sv. Klarom« rad njegova brata Francesca da Santacroce. U gotičkom klaustru nadgrobne ploče s grobova splitskih plemićkih porodica. U samostanu se čuvaju portret splitskog humanista Tome Nigera, rad Lorenza Lotta (1527) i dva sveska korala s iluminacijama Bone Razmilovića (XVII *st.*).

SPLIT, Sarkofag Dobrog pastira

SPLIT, Zlatna vrata i spomenik Grgura Ninskog

4. *Istočni dio grada (Lučac, Bačvice).* Od istočnog kraja Titove obale, idući desno prema putničkoj luci, dolazi se do Gata proleterskih brigada sa spomenikom lučkim radnicima palim u Narodnooslobodilačkom ratu (rad Ž. Radmilovića) i kolodvora. Iza šumovite uzvisine prema moru spomen-svjetionik s reljefom (rad Andre Krstulovića). Produžujući put od Dioklecijanove palače prema istoku, mostom iznad željezničke pruge, dolazi se do velike neorenesansne palače. Sjeverno od nje je predgrađe *Lučac*, s uskim strmim uličicama i karakterističnim grupacijama kuća nepravilnih oblika. Na vrhu uzvisine je tvrđava Gripe, podignuta u XVII *st.* — Istočno od kolodvora su *Bačvice* s kupalištem (projekt L. Horvat) i hotelima.

Muzeji, galerije i dr. *Arheološki muzej,* Zrinsko-Frankopanska 13; *Muzej hrvatskih arheoloških spomenika,* Obala Jugoslavenske narodne armije 4; *Muzej grada Splita,* Žarkova 5; *Pomorski muzej,* Trg Preporoda 7; *Muzej narodne revolucije,* Kavanjinova 10; *Vojno-pomorski muzej,* Klaićeva poljana; *Etnografski muzej,* Narodni trg; *Galerija umjetnina,* Lovretska 5; *Galerija Ivana Meštrovića,* Šetalište Moše Pijade 44; *Prirodoslovni muzej* i *Zoološki Vrt,* vrh Marjana; *Atelier Emanuela Vidovića,* Ulica Maksima Gorkog 19; *Institut za oceanografiju i ribarstvo s akvarijem,* Rt Marjana.

Izleti: ○ Magistralom na sjever: *Vranjic* (v.; 4 *km* i odvojkom ceste prema zapadu 2 *km*), *Solin* (v.; 5 *km*), Kaštelanska rivijera (v. *Kaštela*), *Resnik* (v.; 22 *km*), *Divulje* (v.; 24 *km*), *Trogir* (v.; 27 *km*). ○ Cestom prema Kninu i Zagrebu: *Solin* (v.; 5 *km*), *Klis* (v.; 11 *km*), *Sinj* (34 *km*), sezonski aerodrom Splita. U antičko doba Setovia. U spomen pobjede nad Turcima 1715 održava se svake godine (prve nedjelje poslije 15. augusta) viteška igra »alka«: alkar i natjecatelji na konjima, odjeveni u tradicionalnu nošnju, jašući u punom galopu gađaju kopljem kolut (alku), obješen na žici. *Čitluk* (6 *km* od Sinja), u rimsko vrijeme Aequum (ostaci antičke arhitekture). *Peručko jezero* (20 *km* dugo; akumulacioni basen Cetine s površinom od 13 km^2); obale pogodne za kampiranje i sportove na vodi. *Vrlika* (70 *km* od Splita), klimatsko lječilište s termalnim vrelom; u gradiću i okolici sačuvala se bogata narodna nošnja. ○ Magistralom prema jugu: *Stobreč* (v.; 8 *km*), *Grljevac* (v.), *Krilo-Jesenice* (v.; 16 *km*), *Sumpetar* (v.), *Dugi Rat* (v.; 21 *km*), *Omiš* (v.; 26 *km*). ○ *Mosor.* Planinarska ekskurzija (autobus do Žrnovnice u Poljicima) do »Doma na Mosoru« (900 *m*), odande uspon na vrhove: *Mosor* (sklonište Vickov stup, 1330 *m*), *Ljubljan* (1250 *m*), *Sv. Jure* (1318 *m*). ○ *Kozjak.* Uspon iz Kaštel Sućurca (v.) do planinarskog doma PD »Sućurac« (500 *m*), a odande na vrh *Kozjaka* (780 *m*); ili od Kaštel Staroga cestom prema Drnišu, zatim na *Malačku* (planinarski dom, 565 *m*) i *Biranj* (691 *m*). ○ Izleti morem: *Supetar* (v.; trajektom 9 *Nm*), *Sutivan* (v.; 7,5 *Nm*), *Stomorska* (v.; 9,2 *Nm*), *Rogač* (v.; 9 *Nm*).

SREBRENO (20, E, 3), naselje na obali Župskog zaljeva, 10 *km* jugoistočno od Dubrovnika i 1 *km* istočno od Kupara; 160 stan. Brdovito zaleđe zaštićuje ga od hladnih sjevernih vjetrova; ima lijepo kupalište, dugu pješčanu plažu, motel i kampove. Autobusnim linijama povezano je s Dubrovnikom, okolnim turističkim mjestima i s aerodromom kod Močića. Ima autobusnu vezu na uskotračnu željezničku prugu Sarajevo—Dubrovnik—Zelenika.

Današnje ime naselja izvedeno je od latinskog sub Breno, jer leži ispod glavnog dijela Župe (romanski Brenum). Spominje se već 1294, kad je dio zemljišta u području Srebrenoga držala benediktinska opatija na Mrkanu.

Izleti: ○ Magistralom prema sjeveru kroz plodnu dolinu Župe do raskršća *Dubac* (5 *km*, odvojak ceste prema *Trebinju*, 32 *km*) i do *Dubrovnika* (v.; 10 *km*). ○ Magistralom prema jugu: *Cavtat* (v.; 9 *km*), *Herceg-novi* (v.; 38 *km*). ○ *Cavtat* (v.; morem 2,7 *Nm*).

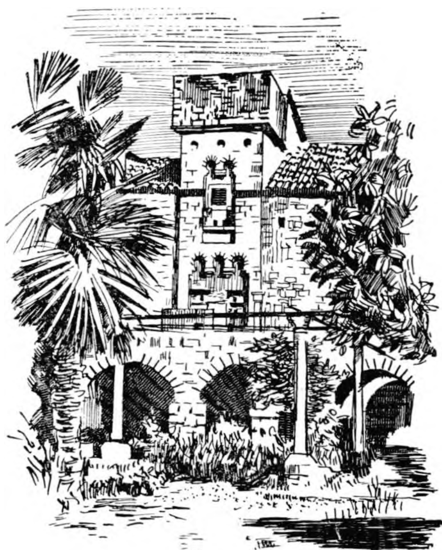
STARA BAŠKA (5, C, 3), selo na jugozapadnoj obali otoka Krka; 247 stan. Leži na jugu istoimenog zaljeva, okružena bijelim vapnenačkim stijenama. Izložena je jugu; od hladnih sjevernih vjetrova štiti je brdovito zaleđe. Kamenjar i aromatično mediteransko bilje pružaju osnovu za intenzivan razvoj pčelarstva. Stara Baška je gotovo sasvim odvojena od ostalih naselja na otoku (zbog toga je zovu i Kraje), pa se njeni stanovnici govorom i načinom života znatnije razlikuju od ostalih stanovnika na otoku.

STARA NOVALJA (8, D, 2), naselje i uvala na sjeveroistočnoj obali otoka Paga, 5 *km* sjeverno od Novalje; oko 290 stan. Selo (nekad zvano Stara Vaša) razvilo se na ruševinama antičkog naselja, čiji se zidovi vide i u moru. Na *Trinćelu,* na rubu Novaljskog polja, ostaci antičkih zidova, antička nekropola, ruševine predromaničke crkvice sv. Križa i kasnogotička crkvica sv. Marije.

STARI BAR v. *Bar*

STARI GRAD (17, B, 2), luka i gradić na otoku Hvaru, u dnu Starigradskog zaljeva; 1460 stan. Nekad trgovačko-pomorski centar, Stari Grad je donedavna bio najveće naselje na otoku. Ima moderno opremljenu vinaru (s kapacitetom od 180 do 200 vagona vina), hotel i kupalište. U uvalicama Starigradskog zaljeva ima manjih plaža; uz sjevernu obalu zaljeva mogućnost podvodnog ribolova. U blizini (poluotok Kabal) lovište zečeva i fazana. Brodska veza sa Splitom i autobusne veze s ostalim otočnim naseljima.

Prvobitno naselje (Faros) osnovali su grčki kolonisti s Parosa ← 384/ ← 383. Oko ← 235 nalazi se u sastavu ilirske države. Bilo je okruženo zidinama, čiji su se tragovi sačuvali u Ciklopskoj ulici. Kontinuitet naselja dokazuju ostaci iz rimskog i starokršćanskog doba (veliki mozaik u Srednjoj ulici, pokriven pločnikom; starokršćanska krstionica uz srednjovjekovnu crkvu sv. Ivana iz XII *st.*, podignutu na temeljima starokršćanske crkve iz VI—VII *st.*; ostaci villae rusticae na lokalitetu Pod Dolom). Od 1205 Stari Grad se javlja pod imenom Civitas Vetus. — Usred grada je *Tvrdalj* (sagrađen oko 1520), utvrđeni ljetnikovac pjesnika Petra Hektorovića s hrvatskim i latinskim natpisima uklesanim u kamen, s ribnjakom okruženim arkadama, perivojem i etnografskom zbir-

STARI GRAD, Tvrdalj

kom; portal i prozori izrađeni su u XVIII *st.* Na trgu pred ljetnikovcem spomenik Hektoroviću (rad Ivana Mirkovića, 1956), a s lijeve strane renesansna crkva sv. Roka iz 1569. Barokna župna crkva sagrađena je u XVII *st.* U odvojeni zvonik (iz 1753) uzidani su kameni blokovi sa zidina nekadašnjeg grčkog naselja i reljef na kojem je prikazan antički trgovački brod. U kapeli Duimičić triptih Francesca da Santacroce iz druge polovine XVI *st.* Dominikanski samostan osnovan je 1482, spaljen u vrijeme turskih napada 1571, kasnije obnovljen i utvrđen kulom. Samostan ima staru biblioteku i arhiv, zbirku slika, lapidarij, numizmatičku zbirku i zbirku fosila. Nedaleko od samostana je crkvica sv. Nikole s drvenim baroknim pozlaćenim oltarom (kipovi na oltaru su rad venecijanskog drvorezbara XVII *st.* A. Porrija). — U istočnom dijelu grada je slikoviti trg *Škor,* oblikovan u doba baroka. Među stambenim zgradama ističu se kuće porodica Bučić-Machiedo (XVII—XVIII *st.*), Politeo (XVII *st.*), Gelineo-Bervaldi (XVI—XVIII *st.*). U dvjema porodičnim zbirkama (Petra Ruževića i Vladimira Vrankovića) čuvaju se zanimljivi kulturno-historijski predmeti i arhivski dokumenti. U kući Jurja Bijankinija smještena je memorijalna galerija slikara Jurja Plančića, s djelima suvremenih jugoslavenskih likovnih umjetnika. Na putu prema kupalištu renesansna crkvica sv. Jerolima i spomenik palim borcima Narodnooslobodilačkog rata (autor Kosta Angeli Radovani).

Izleti: ○ Cestom prema zapadu: *Brusje* (14 *km*), *Hvar* (v.; 20,5 *km*). ○ Cestom prema istoku: *Vrbanj* (5 *km*; ostaci antičkih fortifikacija; polazna tačka za uspon na *Hum*), *Jelsa* (v.; 10 *km*). ○ *Bol* (v.; morem 11 *Nm*). ○ *Vrboska* (v.; morem 17 *Nm*).

STARIGRAD (8, D, 1), dva naselja u podnožju Velebita, 28 *km* južno od Senja; ukupno oko 50 stan. Podalje od obale, uz Magistralu je *Gornji Starigrad,* a na obali *Starigrad;* potonji je odvojkom ceste (3 *km*) povezan s Magistralom. U okolici brojne uvale s plažama, na kojima ponegdje izbijaju izvori pitke vode. — Iznad mjesta, na strmoj hridi, vide se ruševine srednjovjekovnog utvrđenja Starigrad, vjerojatno iz XIV *st.* Iz tog su vremena i ostaci crkve sv. Jakova. Naselje uz more počelo se razvijati u XVII *st.*

Izleti: ○ *Zavižan.* Planinarska ekskurzija od Gornje Klade (2 *km* Magistralom prema sjeveru) preko pastirskih stanova u dolini Babrovača (907 *m*) do planinarskog doma »Milan Željezi« (1600 *m*); usponi na *Veliki Zavižan* (1677 *m*), *Vučjak* (1645 *m*) i do Rossijeva skloništa na *Rožanskim kukovima* (1580 *m*). ○ *Jablanac* (v.; Magistralom 10 *km*), odavde morem u *Rab* (v.; 7 *Nm* od Jablanca).

STARIGRAD-PAKLENICA (11, C, 1), naselje i mala luka na obali Velebitskog kanala, u podnožju južnog Velebita. Središte je niza zaselaka, s kojima zajedno ima svega stotinjak stanovnika. Odvojkom ceste povezano je s Magistralom. Ima kamp i motel.

Nacionalni park Paklenica, u zaleđu naselja, obuhvaća dva kanjona: *Veliku Paklenicu* i *Malu Paklenicu.* Kroz Veliku Paklenicu (dugu oko 10 *km*) teče istoimeni potok. Strme stijene kanjona visoke su i do 400 *m.* Kanjon se proširuje kod Anić Kuka (714 *m* aps. vis.; tu je prostrana livada pogodna za kampiranje). Sjeverozapadno od njega ima nekoliko spilja, od kojih je najpoznatija *Manita Peć* (duga 175 *m*). Uz potok Veliku Paklenicu put vodi do sela Parići (planinarski dom) i preko velebitskog sedla Buljma izbija na Medak, željezničku stanicu na pruzi Zagreb—Split. Velika Paklenica odvojena je 500 *m* visokom zaravni od Male Paklenice (duga 7 *km*). Prilaz do Male Paklenice moguć je preko Selina, 2 *km* južno od Starigrada.

Starigrad je naseljen u kontinuitetu od rimskog doba (Argyruntum). Zbog turskih upada naselje je napušteno u XVI *st.*, a ponovo se formira u XVII *st.* — U blizini naselja je predromanička crkvica sv. Petra i ruševine Večke kule, podignute vjerojatno u doba turskih upada. — U uvali *Rovanjska,* jugoistočno od Starigrada, predromanička crkvica sv. Jurja.

Izleti: ○ *Velebit.* Planinarske ture na njegove vrhove. Kroz Veliku Paklenicu, do naselja Dujam Knežević; jedna staza vodi dalje Paklenicom prema *Malovanu* (1708 *m*) i *Svetom brdu* (1753 *m*), a druga do doma na *Štirovači* (1350 *m*). Odavde su mogući usponi na *Vaganski vrh* (najviši vrh Velebita, 1798 *m*), *Babin kuk* (1710 *m*) i *Malovan.* ○ Magistralom prema sjeveru: *Tribanj—Šibuljine* (v.; 13 *km*). ○ Magistralom prema jugu: *Seline, Rovanjska,* mostom preko Novskog ždrila, *Posedarje* (v.; 21 *km*). ○ *Ražanac* (v.; morem 4 *Nm*). ○ *Vinjerac* (v.; morem 2,2 *Nm*). ○ *Novigrad* (v.; kroz Novsko ždrilo i Novigradsko more, 10 *Nm*).

STINICA (9, B, 1), selo i luka sjeverozapadno od Jablanca, u uvali Vela Stinica, na obali Velebitskog kanala; oko 60 stan. Preko luke se otprema drvo koje se žičarom spušta s Velebita. Odvojkom ceste Stinica je povezana s Magistralom.

Na mjestu današnjeg naselja nalazilo se u antičko doba naselje Ortopla. Srednjovjekovno utvrđenje (ostaci bedema s kulama, temelji zgrada, grobovi) razoreno je vjerojatno za provale Tatara u XIII *st.*

Izleti: v. *Jablanac*

STINIVA v. *Vela Stiniva*

STOBREČ (14a, A, 1), naselje 6 *km* jugoistočno od Splita, na malom poluotoku koji zatvara prostrani zaljev; 678 stan. U zaljev utječe Žrnovnica. U okolici se uzgaja povrće, voće i vinova loza. Obalno područje zapadno od naselja je strmo. Stobreč ima česte autobusne veze sa Splitom i Omišem.

U antičko doba grčka kolonija, kasnije rimsko naselje Epetium (kameni fragmenti i natpisi antičkog naselja uzidani u zgrade). Oko 2 *km* sjeverno od Stobreča je selo *Kamen.* Na strmoj klisuri iznad sela ostaci nekadašnjeg naselja i utvrđenja; u vrijeme ratovanja s Turcima Stobreč je, uz Klis, bio najjače utvrđeno uporište u okolici Splita.

Izleti: v. *Split*

STOLIV (**Donji i Gornji;** 24, B, 1), dvojno naselje na poluotoku Vrmcu, sjeverozapadno od Kotora; oko 300 stan. Donji Stoliv se razvio duž obalne ceste koja vodi prema Kotoru, a Gornji Stoliv iznad njega, na pošumljenoj padini. U okolici šume pitomih kestena, maslinici i voćnjaci. Na području Donjeg Stoliva, koji ima pretežno karakter ribarskog naselja, ima nekoliko malih plaža. Brodska i autobusna veza s većim naseljima Boke Kotorske.

U župnoj crkvi u *Gornjem Stolivu* nalaze se tri slike slovenskog slikara Josipa Tominca iz Trsta. Iz XVI—XVII *st.* su crkvice sv. Ante i sv. Ane. Na putu prema Prčanju ruševine srednjovjekovne crkvice sv. Petra. — U crkvi sv. Marije u *Donjem Stolivu* višedijelna slika s prizorima iz Novog zavjeta (J. Tominc) i slika »Ecce homo« (venecijanska škola XV—XVI *st.*). Manjeg su opsega stare crkve sv. Trojice, sv. Pavla i sv. Bazilija (jednobrodna gotička građevina s kraja srednjeg vijeka; zidne slike, primjer stapanja bizantskih, gotičkih i renesansnih utjecaja, rad su domaćih slikara).

Izlet: v. *Kotor*

STOMORSKA (14, D, 3), selo na sjeveroistočnoj obali Šolte, jugoistočno od Nečujma; 303 stan. U istoimenoj uvali šljunčano-pješčana plaža. Pored brodske veze sa Splitom, Stomorska ima cestovnu vezu (preko Gornjeg Sela) s ostalim naseljima na Šolti.

Naselje se razvija uglavnom od početka XVIII *st.* Iznad Stomorske, na obronku brda Vela straža, barokna crkva Gospe u borima (»Gospa s djetetom«, slika na drvu, s baroknim srebrnim okovom, rad je domaće škole XV—XVI *st.*). Oko crkve groblje s fragmentima antičkih sarkofaga.

Izleti morem: ○ *Nečujam* (v.; 3 *Nm*), *Rogač* (v.; 4 *Nm*), *Maslinica* (v.; 10 *Nm*). ○ *Milna* na Braču (v., 5 *Nm*).

STON (20, C, 2), gradić i luka na krajnjem sjeverozapadu Stonskog kanala i na istoimenoj prevlaci; oko 650 stan. Leži uz cestu Dubrovnik—Orebić. Kao i sad, i u prošlosti su najveću važnost za Ston imale solane. Obale uz gradić, duž Kanala i u uvali Prapratna prikladne su za kupanje. Mogućnosti podvodnog i sportskog ribolova u Prapratni (plaža, kamp, stari maslinici), Pržini, Kobašu, Brocama. Autobusne i brodske veze s Dubrovnikom.

U rimsko doba Ston nosi ime Turris Stagni. Na brdu Starigrad sačuvani su temelji rimskog kastruma. Drugo rimsko i, kasnije, ranosrednjovjekovno naselje bilo je na brdu sv. Mihajla i na polju ispod njega. Srednjovjekovna biskupija ukinuta je 1828. Današnji Ston osnovan je 1333, čim su Dubrovčani došli u posjed Pelješca. Grad je bio opasan 980 *m* dugim zidinama, koje su tvorile nepravilan peterokut, s jačim utvrdama na uglovima. Od sjeverozapadnog ugla zidine se dižu do vrha brda Pozvizd, gdje se spajaju s tvrđavom Pozvizd, a od sjeveroistočnog ugla protežu se brdom uz prevlaku i spajaju sa zidinama Maloga Stona. Na jugozapadnom uglu stoji najjača stonska tvrđava, Veliki kaštio. I od njega je zid bio povučen uz obalu, koja prema moru graniči sa Solilima (solanama). Taj golemi utvrđeni kompleks gradili su Dubrovčani 1333—1506. Poznatiji graditelji bili su: Župan Bunić 1455, Michelozzo Michelozzi 1461—64, Bernardin iz Parme 1461, Marchiano 1464, Juraj Dalmatinac 1465, Olivier Francuz 1472—78 i Paskoje Miličević 1488—1506. Škola se u Stonu spominje

već 1389, ubožnica 1458 (zgrada još postoji), a nahodište 1494. Od profanih zgrada unutar zidina ističu se bivša kancelarija Dubrovačke republike građena u gotičkom stilu, gotička palača Sorkočević-Đorđić i bivša biskupija (1573; renesansa, s nekoliko gotičkih prozora; u dijelu prizemlja lapidarij s fragmentima srednjovjekovne plastike s područja Stona). Nekadašnji renesansni Knežev dvor proširen je i nadograđen u XIX *st.* Franjevački samostan s klaustrom u stilu južnotalijanske gotike i kasnoromanička crkva sv. Nikole građeni su 1347. Tu se čuva nekoliko umjetničkih predmeta: veliko slikano raspelo (rad Blaža Trogiranina), srebrni okovi misala, gotička kadionica (oboje rad dubrovačkih zlatara), gotički drveni kip sv. Nikole i dr. Na mjestu današnje pseudogotičke crkve sv. Vlaha (iz 1870) stajala je katedrala iz XIV *st.* (srušila se u potresu 1850); od nje su se sačuvali drveni kipovi sv. Vlaha, sv. Petra i Pavla, ikona Bogorodice (rad Andree Rizzija), oltar relikvijara i krstionica. Narodnooslobodilačku borbu evociraju dva spomenika, na trgu (Stonjaninu Baldu Mekušiću) i u parku (borcima Narodnooslobodilačkog rata). — Za predgrađe i okolicu podignuta je izvan gradskih zidina u XV *st.* župna crkva Navještenja umjesto starije župne crkve Gospe od Lužina. Pred crkvom je loža zvonara sa dva velika zvona (salio ih je Ivan Rabljanin 1528). Na brdu sv. Mihajla dobro je sačuvana predromanička crkvica sv. Mihajla (XI—XII *st.*) s ostacima zidnih slika (kralj-donator i likovi svetaca). Do crkvice je lapidarij, uglavnom s fragmentima pleterne dekoracije. U blizini su ostaci dvora zahumskih knezova. Cijeli vrh brda sv. Mihajla bio je opasan jakim bedemom, čiji se ostaci još vide. Na području Stona ima još nekoliko starih crkava, sada najvećim dijelom u ruševinama. To su crkva sv. Petra s memorijalnom kapelom (vjerojatno prva katedrala Stona), sv. Mandaljene na brdu Gorica (grobovi, sarkofag, ostaci zidnih slika), sv. Ivana i sv. Stjepana (unutar nje otkriveni su temelji predromaničke crkvice), predromanička crkvica sv. Martina i pregrađena romanička crkva Gospe od Lužina, sa samostanom bazilijanaca (danas podrumi vinarske zadruge).

Mali Ston, naselje i luka na sjeveroistočnoj obali Stonske prevlake; 202 stan. Leži u maloj, razvedenoj uvali, na padinama Bartolomije (219 *m*, s vidikovcem). Uzgajališta školjaka (uvala Bistrina i Kanal Malog Stona). Ima autobusnu vezu sa Stonom i Dubrovnikom, brodsku s Trpnjem, Pločama i Metkovićem.

Osnovali su ga Dubrovčani 1334. Opkoljen je zidom u obliku gotovo pravilne pačetvorine, koji je s kopnene strane građen 1336—47, a s morske 1358 kad su podignuta i Lučka vrata. Po regulacionom planu iz 1335 izgrađena su tri bloka kuća; ulice se sijeku pod pravim kutom. Na uzvisini s južne strane započeta je 1347 izgradnja jake tvrđave (sa 5 kula okrenutih prema moru), kasnije nazvane Koruna. Od nje se prema Stonu proteže Veliki zid, s odvojkom do tvrđave Pozvizd (1335) na vrhu istoimenog brda. S Pozvizda je jedinstven pogled na cijelu stonsku okolicu. Luka Maloga Stona, završena 1490, građena je po ugledu na dubrovačku gradsku luku. U luci su bila tri arsenala za manje ratne brodove. Slanica (skladište soli), u obliku utvrđenja uz gradski zid na obali, građena je 1462—81; iznad nje bio je stan kaštelana. U sredini Malog Stona je češće pregrađivana crkva iz sredine XIV *st.*; jedno njeno zvono lijevano je 1419 u Dubrovniku.

Izleti iz Velikog Stona: ○ *Pozvizd* (250 *m*), najviša tačka stonskih utvrđenja, pogled na Stonski kanal i na Kanal Malog Stona. ○ Cestom Ston—Magistrala: *Zamaslina* (dijelovi zida rimskog kastruma Pardua), *Zaton Gornji* (župna crkva možda iz predromaničkog doba), *Đunta-Doli* (obrambena kula s kraja XVI *st.*, oko stare crkve nekoliko stećaka, spomenik avijatičkom majoru Popovu). ○ Kroz Stonski kanal: *Broce* (v.; 1,4 *Nm*), *Kobaš* (2,7*Nm*); naselje postojalo u rimsko doba; još prije priključenja Dubrovačkoj republici (1333) bilo je tu brodogradilište. ○ *Prapratna* (tzv. Pelješkom ceston. 4 *km*, zatim putem do mora 300 *m*), plaža i kamp, na brdu Srđ ruševine istoimene crkvice, uz koju je u davnini bila dubrovačka signalna stanica.

Izleti morem iz Malog Stona: ○ *Hodilje* (v.; 1,3 *Nm*); na suprotnoj strani sela, u Kanalu Malog Stona, *Otok života (Govanj)*: nekoliko zgrada za smještaj turista, uzgajalište kamenica (oštriga), klapavica i daganja. Otok života leži pred ulazom u uvalu *Bistrina*, preko koje prelazi Magistrala; Bistrina je najjači proizvođač kamenica na istočnoj obali Jadrana. ○ Kanalom Malog Stona: *Luka* (v.; 1,6 *Nm*), *Duba* (v.; 4 *Nm*), *Klek-Neum* (v.; 11,5 *Nm*).

STRADIOTI v. *Tivat*

SUĆURAJ (17, D, 2), selo i mala luka u istoimenoj uvali na istočnom kraju otoka Hvara; oko 580 stan. Leži na istočnom kraju ceste koja vodi od grada Hvara. Stanovnici su ribari (tvornica ribljih konzervi) i zemljoradnici (vinova loza, masline). Zapadno od naselja, na sjevernoj obali Hvara, ima mnogo uvalica s pješčanim plažama (Vela Moševčica, Mlaska, Bristova, Pokrivenik i dr.). Sućuraj ima brodsku vezu s Pločama, Makarskom i Trpnjem. Naseljen je vjerojatno sredinom XV *st.* Od samostana augustinaca, koji su se ovdje naselili 1573, sačuvan je samo dio. Utvrđenje za obranu naselja podigli su Venecijanci 1631. Pred baroknom crkvom sv. Ante (iz 1664) slikoviti trg.

Izleti: ○ *Drvenik* (v.; trajektom 3,2 *Nm*). ○ *Zaostrog* (v.; morem 3,7 *Nm*), *Brist* (v.; morem 5,5 *Nm*). ○ *Igrane* (v.; morem 5,5 *Nm*).

SUĐURAĐ v. *Šipan*

SUHA PUNTA (9, A, 2), turističko naselje na jugozapadnoj obali otoka Raba, u uvali Matovica (nekoliko prirodnih plaža, oko kojih ima šume).

Izleti: ○ *Rab* (v.; morem 1,8 *Nm* ili cestom 5,5 *km*). ○ Morem: *Rt Kalifront* (stara borova šuma Dundo), *Kamporska draga* (v.; 7 *Nm*), *Supetarska draga* (v.; 9,5 *Nm*), *Lopar* (v.; 15 *Nm*).

SUKOŠAN (13, A, 1), selo i mala luka 11 *km* jugoistočno od Zadra, uz Magistralu; 1619 stan. Leži u prostranom zaljevu (Luka Sukošan) sa pješčanim plažama. U obalnom pojasu ima manjih borovih šuma; južna obala zaljeva pogodna je za kampiranje. Stanovnici se bave pretežno zemljoradnjom (vinova loza, povrće, masline, smokve i dr.), manje ovčarstvom. U najnovije vrijeme selo dobiva i obilježja turističkog mjesta (odmarališta, turistički objekti).

Na više mjesta u selu ima ostataka rimskih građevina i grobova; poviše sela prolazio je rimski vodovod. — Župna crkva, podignuta vjerojatno u XI *st.* (fragmenti s motivima pleterne dekoracije), dobila je današnji izgled u XVII *st.* Na seoskom groblju crkvica iz XVII *st.*; na dovratnicima i na pročelju ugrađeni fragmenti pleterne dekoracije. — Na otočiću u zaljevu ostaci ljetnikovca zadarskih nadbiskupa iz XV *st.* — Na rtu, zvanom Bribirčina, ruševine srednjovjekovnog utvrđenja koje su podigli Bribirski knezovi. — Oko 3,5 *km* sjeveroistočno od sela, uz cestu, srednjovjekovna kapelica; uz nju staro groblje. U blizini ostaci trase rimskog vodovoda.

Izleti: v. *Zadar*

SUMARTIN (Vrhbrač; 14a, B, 2), selo i mala luka u istoimenoj uvali na jugoistočnoj obali otoka Brača; 522 stan. Stanovnici su pretežno zemljoradnici i ribari. U neposrednoj blizini Sumartina ima nekoliko uvala (Rasotica, Žukovik, Radovnja, Studena, Zvirje, Spilice) s pješčanim i šljunčanim plažama. Redovna brodska veza sa Splitom i naseljima na sjevernoj obali Brača, a cestovna veza sa svim naseljima na otoku.

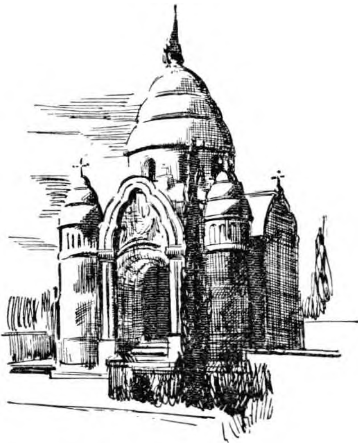
Sumartin su osnovali oko 1645 izbjeglice pred Turcima iz Makarskog primorja. U isto vrijeme podignut je i franjevački samostan, kasnije češće dograđivan. Samostan ima arhiv i biblioteku; u njemu se čuvaju dvije slike venecijanskih majstora iz XVII *st.*

Izleti: ○ Cestom: *Selca* (v.; 3 *km*), *Povja* (v.; 10 *km*). ○ *Makarska* (v.; morem 6,5 *Nm*). ○ *Brela* (v.; morem 7 *Nm*).

SUMPETAR v. *Krilo-Jesenice*

SUPETAR (14a, A, 2), gradić i luka na otoku Braču; 1420 stan. Leži na sjevernoj obali otoka, čije je administrativno središte. U okolnim poljima gaje se vinova loza, masline, voće. Znatan dio stanovnika uposlen je u manjim industrijskim pogonima; u privredi gradića značajnu ulogu ima ribolov i turizam. Kupalište s prostranom pješčanom plažom uređeno je u uvali Vlačica, koju sa zapada zatvara vapnenački rt. Obala između Miraca na zapadu i Spliske na istoku ističe se vanredno lijepim plažama; 2 *km* zapadno od Supetra je uvala Vela luka sa dvije prostrane pješčane plaže i borovom šumom. Obalni pojas između kupališta i uvale Vela luka pogodan je za kampiranje. Supetar ima autobusnu vezu sa svim naseljima na otoku, brodske veze sa Splitom i s naseljima na sjevernoj i sjeveroistočnoj obali otoka, a sezonsku brodsku vezu s gradom Hvarom. Sa Splitom je spojen i trajektom.

Supetar je bio naseljen već u neolitiku (spilja Kopačina u blizini mjesta) i u antičko doba (ostaci rimske piscine na današnjem kupalištu, starokršćanski sarkofazi uz crkvicu na groblju). Župna crkva s monumentalnim stubištem građena je 1733, proširena 1887. U njoj su slike domaćeg baroknog slikara Feliksa

SUPETAR, Mauzolej porodice Petrinović

Tironija i barokna oltarna pala nepoznatog venecijanskog slikara iz XVIII *st.* Reljefima ukrašeni »bucal« (bunar) izveo je (po natpisu) Ioannes Mazzonius 1734. Na groblju nekoliko nadgrobnih spomenika, radova Supetranina Ivana Rendića. Mauzolej porodice Petrinović, s portretima i skulpturama, djelo je Tome Rosandića. — Uz cestu prema Donjem Humcu predromanička crkva sv. Luke iz XI—XII *st.*; iz istog su vremena crteži brodova ugravirani u unutrašnji sjeverni zid.

Izleti: ○ *Sutivan* (v.; cestom 7 *km*, ili morem 3,5 *Nm*). ○ *Spliska* (v.; cestom 6 *km*, ili morem 2,5 *Nm*), *Postira* (v.; cestom 9 *km*, ili morem 4 *Nm*). ○ *Split* (v.; trajektom 9 *Nm*). ○ *Omiš* (v.; morem 7 *Nm*). ○ *Nerežišća* (v.; cestom 10 *km*).

SUPETARSKA DRAGA (9, A, 1), selo i uvala na sjeverozapadnom dijelu otoka Raba; oko 1090 stan. Stalna autobusna veza s gradom Rabom.

Benediktinski samostan, koji je ovdje osnovan 1060, napušten je u XVI *st.* Dio samostanske zgrade adaptiran je 1849 za župni dvor. Samostanu je pripadala današnja trobrodna crkva, najznačajniji sačuvani ranoromanički objekt na području Kvarnera. U zvoniku, koji je samo u svom donjem dijelu sačuvan u originalnom obliku, dva su zvona: jedno iz 1299 (najstarije sačuvano na istočnoj obali Jadrana), drugo iz 1593.

Izleti: ○ *Rab* (v.; cestom 7 *km*). ○ *Lopar* (v.; cestom 6 *km*, ili morem 5,5 *Nm*). ○ *Kampor* (v.; kolnim putem 4 *km*, ili morem 2,5 *Nm*). ○ *Kamenjak* (planinarski izlet na najviši vrh otoka, 408 *m*).

SUSAK (7, C), otočić (6,3 *km*²) u Kvarneru, zapadno od Lošinja. Viši je u svom sjevernom dijelu (Garba 98 *m*). Gotovo čitav je zasađen vinovom lozom (terasasti vinogradi). Jedino naselje je istoimeno selo na istočnoj obali; sastoji se od starijeg dijela na rubu pješčanog platoa i novijeg dijela uz obalu. Osim vinogradarstvom (vinarski podrum s destilerijom), stanovnici se bave ribolovom i preradom ribe; okolno more bogato je naročito srdelama. Uz naselje je pješčana plaža. Susak je omiljelo izletište gostiju s Lošinja i Cresa. Saobraćajne veze održavaju se preko Malog Lošinja.

Susak je bio naseljen već u rimsko doba. Kraj današnje seoske crkve bio je nekad benediktinsk samostan iz XI *st.* (ostaci sjeverno od crkve); iznad pobočnih vrata uzidan je križ iz XI *st.*; u crkvi romaničko raspelo iz XII *st.* — Stanovnici otoka žive izolirano, a razlikuju se po govoru, običajima i nošnji od stanovnika na susjednim otocima. Sačuvali su zanimljive stare običaje vezane uz ženidbu, uz berbu grožđa i uz poklade, i slikovitu žensku narodnu nošnju.

SUSTJEPAN v. *Rijeka Dubrovačka*

SUŠAC (17, B 3), otok, 23 *km* zapadno od otoka Lastova (4,6 *km*²). Najviša njegova tačka je Sušac vrh (243 *m*). Pretežno je pod šumom alepskog bora i makijom. Sjeverna obala je strma, a južna i jugozapadna položitija i razvedenija. Male, od sjevernog i zapadnog vjetra zaštićene, uvale na južnoj obali služe kao ribarska zakloništa; u uvali Portić oko 40 *m* duga plaža. Uz svjetionik na krajnjem jugozapadnom dijelu otoka mali zaselak (sa dvadesetak stanovnika). More oko otoka bogato je ribom, naročito plavom.

SUTIVAN (**Stivan**; 14a, A, 2), naselje i mala luka uz uvalu na sjevernoj obali otoka Brača, prekoputa Splita; 640 stan. U dnu uvale, na nekad močvarnom zemljištu, park sa drvoredom palma. Stanovnici se uglavnom bave zemljoradnjom (vinova loza, masline, voće) i ribolovom. U mjestu ima i manji pogon za preradu plastičnih masa. Blizina Splita i lijepe, pretežno šljunčane plaže čine Sutivan omiljelim izletištem Splićana i kupališnih gostiju iz drugih mjesta. Pješčanu plažu ima uvala Livka. Obalni pojas uz naselje je pošumljen (alepski i primorski bor). Obalno područje oko sjeverozapadnog rta otoka (Rt Gomilica) pogodno je za podvodni ribolov. Cestom preko Supetra Sutivan ima vezu sa svim naseljima na otoku, a brodovi obalne plovidbe povezuju ga sa Splitom i s naseljima na sjeveru otoka. Sezonska brodska veza s Hvarom.

Uz sjeverni zid barokizirane crkve sv. Ivana (iz 1579) sačuvani su temelji i fragmenti arhitektonske dekoracije jednobrodne starokršćanske crkve iz VI *st.* Barokni zvonik djelo je kipara Petra Pavla Bertapelle. Među slikama u crkvi ističu se »Gospa od ružarija« (srednjotalijanska škola XVII *st.*) i »Bogorodica« (rad Vinka Draganje). Na obali je kaštel Marjanovića (iz 1772) sa sunčanim satom. Arhitektonski su zanimljivi renesansna fortificirana kuća porodice Natali-Božičević (1505), barokni ljetnikovac (1690—1705) pjesnika Jerolima Kavanjina s perivojem (danas hotel) i kuća Definis (zbirka namještaja i umjetničkih predmeta s početka XIX *st.*). — Usred mjesta je spomenik borcima Narodnooslobodilačkog rata. Na obali je sačuvana vjetrenjača koja je bila u upotrebi do kraja XIX *st.*

Izleti: v. *Supetar*

SUTOMIŠĆICA (13, A, 1), selo i mala luka u istoimenoj uvali na sjeveroistočnoj strani otoka Ugljana; 778 stan. Stanovnici se pretežno bave povrtlarstvom. Jugozapadno od naselja diže se brdo Vela Glava (238 *m*), s kojeg se pruža izvanredno lijep pogled na zadarski arhipelag i Ravne Kotare. Česte brodske veze sa Zadrom.

Selo i župna crkva (pregrađena u XVII *st.*) spominju se od XIV *st.* U dvorcu zadarske porodice Lantana (s kapelom iz XVII *st.*) predavali su do polovine XVIII *st.* dužnost venecijanski namjesnici za Dalmaciju i Albaniju pri svom odlasku. Na rtu koji sa sjeverozapadne strane zatvara luku sačuvala se kapela sv. Grgura, obnovljena u XV *st.*; uz nju ruševine samostana franjevaca iz početka XV *st.*

Izleti: v. *Preko*

SUTOMORE (25, B, 1), naselje 10 *km* sjeverozapadno od Bara; oko 800 stan. Leži uz Magistralu, na obali plitkog Sutomorskog zaljeva koji je izložen vjetrovima (naročito jugozapadnim i zapadnim), pa nije pogodno sidrište. Oko 1300 *m* duga plaža; uređeni kamp i turističko naselje (sastoji se od nekoliko većih zgrada).

U okolnim zaseocima nekoliko manjih starih crkava. Među njima je i crkvica sv. Tekle koja se spominje od VIII *st.* U blizini Sutomora postoje dvije utvrde: *Golobrdo* (Tabija, iz vremena turskog vladanja, 1862) i *Haj-Nehaj* (iz venecijanskog vremena, pojačana u doba turskog vladanja). Na Crnom rtu, zapadno od Sutomora, nalazi se tzv. *Boškovićeva kula*; tu su 1750 vršena mjerenja geografskih stupnjeva. — U okolici je sačuvana jaka folklorna tradicija (ženska narodna nošnja, narodni običaji i narodne igre).

Izleti: ○ Cestom prema sjeveru pored tvrđave Haj-Nehaj u *Petrovac* (v.; 17 *km*) i dalje Magistralom u *Sveti Stefan* (v.; 26 *km*) i *Budvu* (v.; 36 *km*). ○ Cestom prema jugu: *Ratac* (2 *km*, ruševine benediktinskog samostana, građenog u XI—XIII *st.*, sa 3 crkve), *Bar* (v.; 8 *km*), *Ulcinj* (v.; 43 *km*). ○ Planinarska kuća »Sutorman« (650 *m*), planinarski usponi na vrhove: *Rumiju* (1593 *m*), *Sutorman* (1182 *m*) i *Sozinu* (1186 *m*).

SVETA NEDIJA v. *Nedija*

SVETAC (VI, C, 5), otok na pučini Jadranskog mora, 25 *km* zapadno od otoka Visa; 4,6 *km*². Obale su kamenite; sjeverozapadna je visoka (i do 200 *m*) i pretežno strma, a južna i jugoistočna niža i blaže se spušta prema moru. Otok je pod gustom makijom i šumom alepskog bora. Na jugoistočnoj obali otoka, u uvali Pavlov bok nalazi se jedino naselje, sa pedesetak stanovnika koji se bave vinogradarstvom i ribolovom. U uvali Zaruška mala šljunčana plaža. More oko Sveca i susjednih otočića Kamika i Brusnika bogato je ribom. Na Svetac se polazi ribarskim brodovima iz Komiže na otoku Visu.

SVETI JAKOV (7, A, 1), seoce na istočnoj strani sjevernog dijela otoka Lošinja; 90 stan. Leži uz glavnu cestu, 2 *km* južno od Nerezina. Autobusne linije povezuju ga s naseljima na otoku Lošinju i Cresu.

U luci su nađeni ostaci rimskih sarkofaga. Romanička kapela sv. Jakova proširena je 1624 (glagoljski natpis na fasadi). U novoj crkvi (XVI *st.*) gotičko drveno raspelo i dijelovi oltarnog triptiha iz XVI *st.*
Izleti: v. *Nerezine*

SVETI LOVREČ PAZENATIČKI v. *Lovreč*

SVETI MARKO v. *Tivat*

SVETI MARTIN-PODSTRANA (1, A, 1), naselje u Poljičkom primorju, oko 4 *km* jugoistočno od Stobreča. Sastoji se od *Podstrane* (550 stan.) u unutrašnjosti i *Svetog Martina* (270 stan.), novijeg obalnog dijela koji leži uz Magistralu. Sveti Martin ima izgrađeno pristanište; istočno i zapadno od pristaništa pješčane i šljunčane plaže.
Izleti: v. *Omiš*

SVETI NIKOLA v. *Nikola*

SVETI PETAR v. *Ilovik*

SVETI PETAR U ŠUMI v. *Pazin*

SVETI STEFAN (25, A, 1), poluotočić s istoimenim turističkim gradom, 9 *km* jugoistočno od Budve. Poluotočić povezuje s kopnom pješčani prud (učvršćen zidom), nastao taloženjem šljunka i pijeska uslijed djelovanja valova iz suprotnih smjerova. Sveti Stefan ima izrazito mediteransku klimu s vrlo blagim zimama i toplim ljetima. Srednja temperatura najhladnijeg mjeseca (januara) je 8,9°C, a najtoplijeg (jula) 26,1°C; prosječna godišnja količina oborina oko 1500 *mm*. Uređenjem grada-hotela, Sveti Stefan je postao centar ne samo stacionarnog nego i tranzitnog i izletničkog turizma. U okolici ovog jedinstvenog turističkog objekta ima izvanredno lijepih prirodnih pješčanih plaža s bujnom vegetacijom.

Naselje su, prema predaji, osnovali pripadnici plemena Paštrovića. Ovamo su se sklanjali kad je zaprijetila opasnost s kopna, ovdje su spremali zalihe hrane (sačuvano je nekoliko starih kamenova za tiještenje maslina). Prva građevina podignuta na otočiću bila je crkvica sv. Stefana iz XV *st.*; crkvica Preobraženja građena je 1693. S vremenom se ovdje formiralo središte autonomne općine Paštrovića. Od XVI *st.*, kad je podignut veći broj kuća, naselje se utvrđuje zidom. U idućim stoljećima stanovnici postepeno napuštaju naselje. Preseljavanje posljednjih stanovnika i prvi radovi na adaptaciji postojećih objekata započinju 1952. Kao grad-hotel Sveti Stefan je otvoren 1960. U 80 restauriranih, u unutrašnjosti temeljito pregrađenih kuća, uređeno je 110 komfornih apartmana sa 237 kreveta. Pješački put vodi s kopna do gradskih vrata, odakle se uske i krivudave uličice i skalinate granaju po cijelom otoku. — Na kopnu, prekoputa Svetog Stefana, izgrađeni su ugostiteljski objekti. U blizini je, uz cestu koja vodi prema sjeveru, hotel »Miločer« (plaža, šuma sa suptropskom vegetacijom).
Izleti: v. *Budva*

ŠĆEDRO (17, B, 2), otok u središnjem dijelu Korčulanskog kanala (7,5 *km*²); oko 20 stan. Od južne obale otoka Hvara razdvaja ga Šćedranski kanal. Najviši vrh Zelenikova Glava (113 *m*). Otok je obrastao borovom šumom i makijom; ima i nešto vinograda. Obala je razvedena brojnim uvalama s lijepim plažama; uvale Lovišće i Mostir na sjevernoj obali služe kao sidrišta za male brodove, a Čarnjeni, Borova i ostale veće uvale na južnoj obali služe za vrijeme bure kao sigurna skloništa. Zapadno od Šćedra su hridi Lukavci.

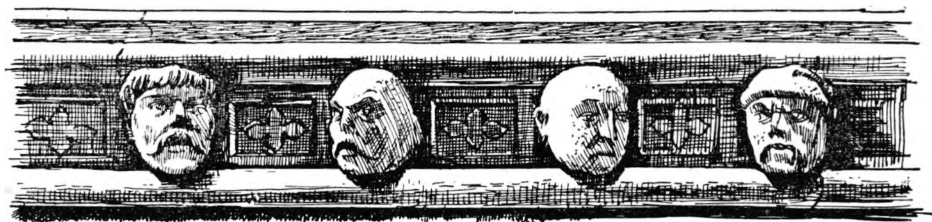
Na otoku ima nekoliko prethistorijskih gomila. U uvali *Rake* vide se u moru ostaci mozaika koji su pripadali rimskoj villi rustici. U uvali *Mostir* su ruševine dominikanskog samostana, podignutog u XVI *st.*, napuštenog potkraj XVIII *st.* Crkva sv. Marije iz XII—XIII *st.*, kasnije je uklopljena u noviju crkvu, građenu u doba prelaza iz gotike u renesansu. — Čini se da je Šćedro identičan s antičkim otokom Tauris, u čijoj se blizini odigrala (← 47) čuvena bitka između Cezarovog i Pompejevog brodovlja.

ŠEPURINE (15, A, 1), selo na otoku Prviću (1110 stan.) sa dvije luke, međusobno udaljene 450 *m*. Stanovnici se bave zemljoradnjom, stočarstvom i ribolovom; za ispašu ovaca koriste obližnje nenaseljene otočiće (Tijat, Lupac i dr.), a manje obradive površine posjeduju i na susjednom kopnu (Srima). Šepurine imaju brodsku vezu sa Šibenikom.

Naselje su osnovali u XVI *st.* stanovnici Srime, susjednog sela na kopnu. U nekadašnjem dvorcu šibenske porodice Draganić-Vrančić čuvaju se »Bogorodica s djetetom«, rad Tizianove škole, portret polihistora Fausta Vrančića (1605), statuti Šibenika i Trogira i drugi kulturnohistorijski spomenici. Crkva sv. Jelene (s drvenim baroknim oltarom) podignuta je 1620.
Izleti: v. *Šibenik* i *Vodice*

ŠIBENIK (15, B, 1), grad i luka na sjeveroistočnoj obali Šibenskog zaljeva; 26.253 stan. Leži nedaleko od ušća Krke u Šibenski zaljev koji je uskim, 2,5 *km*, dugim prolazom (Kanal Sveti Ante), spojen sa Šibenskim kanalom. Grad se smjestio amfiteatralno oko luke i na padinama brežuljaka koji je okružuju. Ima blagu klimu; ljeta su topla, zime često dosta hladne zbog sjevernih vjetrova. Srednja temperatura januara iznosi 6,5°, a jula 24,2°C; broj sunčanih sati kreće se oko 2570. Grad, nad kojim se dižu stari forovi Sv. Ana, Sv. Ivan i Šubićevac, sastoji se od starijeg dijela s uskim i strmim ulicama i natkritim prolazima na zapadu i od novijeg dijela na sjeveru i jugoistoku, koji se razvija naročito u posljednja dva decenija. Šibenik je kulturno-prosvjetno središte s nizom srednjih i stručnih škola, s muzejem i drugim ustanovama. Čitav niz novih industrijskih poduzeća (tvornica lakih metala »Boris Kidrič«, tvornica glinice i aluminija, tvornica elektroda i ferolegura, tekstila i prehrambenih proizvoda) donosi sa sobom brzo širenje grada i znatan porast broja stanovnika. U okolici je razvijeno vinogradarstvo, povrtlarstvo i voćarstvo. Turiste i izletnike privlače prirodne ljepote okolice (Skradinski buk, Roški slap, otočić Visovac na Krki, Slanica na Murteru, Kornati) i brojni kulturnohistorijski spomenici u gradu. Ima željezničku (Unska i Lička pruga) i autobusnu vezu sa zaleđem; brodskim linijama povezan je s otocima i naseljima na istočnoj obali Jadrana i sa stranim lukama (Trst, Venecija, Patras, Pirej, i dr.). Leži uz Magistralu; s Martinskom, na suprotnoj strani Šibenskog zaljeva, povezan je trajektom. Prostrani autokamp, kupalište »Jadrija«, kupanje u Martinskoj i na mnogim drugim plažama. Podvodni i sportski ribolov moguć je oko Kornata i drugih brojnih šibenskih otoka.

Šire područje današnjeg Šibenika naseljeno je već u prethistorijsko doba (ilirska Scardona — Skradin; neolitičko, kasnije rimsko naselje Rider-Danilo). Šibenik se kao grad prvi put spominje u ispravi kralja Petra Krešimira IV iz 1066. Najstarije utvrđenje nalazilo se na brežuljku Sv. Ana na zapadnom rubu grada; podno brežuljka formirao se najstariji dio naselja koje se kasnije postepeno širi prema jugoistoku. Venecijanci drže Šibenik 1116—24 i 1125—33. Ugarsko-hrvatski kralj Stjepan IV daje mu autonomiju 1167. Nakon kraće bizantske vladavine (do 1180) gradom vladaju naizmjence ugarsko-hrvatski kraljevi, Venecija, bosanski kralj Stjepan Tvrtko i herceg Hrvoje Vukčić Hrvatinić. Ponovo je pod vlašću Venecije 1412—1797. Otada pa do 1918 (izuzev period francuske okupacije) nalazi se, zajedno s ostalom Dalmacijom, pod Austrijom. Na kraju Prvoga svjetskog rata okupiran od Italije, Šibenik je po odredbama Rapalskog ugovora (1920) vraćen matici zemlji. Od aprila 1941 pod okupacijom talijanskih pa njemačkih trupa; oslobodila ga je Narodnooslobodilačka vojska 3. XI 1944. — Šibenik je rodno mjesto polihistora Ivana

ŠIBENIK, Friz na apsidi Katedrale

ŠIBENIK

1. Kazalište; 2. Sv. Frane; 3. Parohijska crkva; 4. Sv. Ivan; 5. Nova crkva; 6. Palača Orsini; 7. Katedrala; 8. Gradska loggia; 9. Biskupska palača

Tomka Mrnavića (1580—1637?), humanista Jurja Šižgorića (oko 1420—1509), Antuna Vrančića (1504—1573) i Fausta Vrančića (1551—1617), grafičara Martina Kolunića-Rote (oko 1532—1582/83) i Natala Bonifacija (1537/38—1592), književnika Nikole Tommasea (1802—1874) i Sime Matavulja (1852—1908).

Jugoistočno od željezničke stanice razvija se moderni dio grada. Između pristaništa i Poljane Maršala Tita je gradski perivoj. Lijevo od njega jesu: novi Dom Jugoslavenske narodne armije, nova zgrada osnovne škole i ljetna pozornica (uz ostatke starog gradskog zida iz XVII *st.*) i crkva *sv. Frane* s franjevačkim samostanom. U jednobrodnoj gotičkoj crkvi (iz XIV *st.*) bogato rezbareni kasetirani strop (XVII *st.*), slike Marka Capogrossa i oltari koje je, po nacrtima Jerolima Mondelle, izveo u Veneciji 1635 Iseppo Ridolfi; pjevačku tribinu nose stupovi nekadašnjeg oltarskog ciborija. U samostanskoj zbirci ima veći broj rukopisnih kodeksa (najstariji iz XI *st.*), inkunabula i starih knjiga. Na zapadnoj strani Poljane Maršala Tita je zgrada Kazališta. Lijevo od nje, na prilazu u dvije glavne ulice srednjovjekovnoga Šibenika (Ulica 12. kolovoza 1941 i Zagrebačka ulica), bila su nekad kopnena gradska vrata. U Zagrebačkoj ulici je *parohijska crkva*, prvobitno crkva benediktinskog ženskog samostana (1390); zvonik na preslicu (iz kasnog XVI *st.*) je jedan od najljepših zvonika tog tipa na istočnoj obali Jadrana. U crkvi ima mnogo starih lijepih ikona. Nešto podalje u istoj ulici nalazi se crkva sv. Ivana Krstitelja (nekad crkva sv. Trojstva, pregrađena poslije 1485; obnovljena 1544 i 1643); uz nju je prigrađeno vanjsko stubište (izveo Ivan Pribislavljić 1460). U prizemlju zvonika uzidan je renesansni prozor s reljefom janjeta u luneti. U blizini se nalazi *Nova crkva*, građena u doba prelaza iz gotike u renesansu; zvonik je 1742—59 gradio Ivan Skoko. U dvorištu iznad prolaza ugrađen je reljef »Polaganje Krista u grob« (rad Nikole Firentinca). Kasetirani oslikani strop u crkvi (1623—32) izveli su Jerolim Mondella, Ivan Bojković i Andrija Sisanović, a freske Mihovil Parkić (1619) i Antun Moneghin (1628). U produženju Zagrebačke ulice (u kojoj ima nekoliko starih patricijskih kuća) nalazi se najstarija jezgra grada, čiji se nepravilni raspored ulica prilagođuje nagibu brežuljka s tvrđavom *Sv. Ana*, najstarijom šibenskom fortifikacijom (pojačanja izvršena u XVI i XVII *st.*); s tvrđave, ispod koje je gradsko groblje, pruža se izvanredno lijep pogled na grad i okolicu. U tom najstarijem dijelu grada je gotička palača Foscolo, palača Orsini (od 1455 u posjedu Jurja Dalmatinca) s bogatim portalom, crkva sv. Lovre (barokna građevina iz 1677—97; u njoj slika Andree da Murano) i, na obali, crkva sv. Dominika (slike škole Jacopa Palme ml. i rapskog slikara Mateja Ponzonija). Na povratku, idući prema središtu grada, put nas vodi pored Velike čatrnje (1446 pozvan je da je zida Giacomo Correr iz Tranija) na trg pred *Katedralom sv. Jakova.* Na trgu je spomenik Jurju Dalmatincu (rad Ivana Meštrovića). Gradnja katedrale, najmonumentalnije građevine prelaznog stila iz gotike u renesansu na istočnoj obali Jadrana, započeta je 1431 na mjestu starije romaničke crkve (neki fragmenti te starije crkve, npr. desni lav glavnog portala, kipovi Adama i Eve na pobočnom portalu upotrijebljeni su pri gradnji nove katedrale); posvećena je tek 1555. Nakon nekoliko graditelja iz venecijan-

ŠIBENIK, Katedrala

skih krajeva postavljen je za protomagistra graditelj i kipar Juraj Dalmatinac (signatura na pilastru kora između dva anđelčića), koji je na njoj radio uz prekide do svoje smrti (1473). On je dovršio donji dio građevine, izveo apside s frizom portretnih glava i baptisterij (1452) ispod južne apside, prvobitnoj koncepciji dodao je kratki poprečni brod i projektirao kupolu. Osim njega, građevinske i klesarske radove izvodili su Ivan Pribislavljić, Andrija Budčić, Martin Buličić, Nikola Firentinac i Andrija Aleši. 1477—1505 upravlja gradnjom Nikola Firentinac. U to vrijeme izgrađeni su svod crkve i kupola, uz primjenu jedinstvenog sistema svedenih, međusobno utorenih, kamenih ploča. Iznad pobočnih kapela (sa svake strane 6) izgrađena je galerija. U prvoj kapeli s desne strane epitaf Jurja Šižgorića (izveo Andrija Aleši 1454 prema nacrtu Jurja Dalmatinca), u prvoj kapeli s lijeve strane sarkofag Ivana Stafilića iz XVI *st.* Na oltaru sv. Križa je raspelo (rad Jurja Petrovića iz 1455), na oltaru sv. Fabijana i Sebastijana slika Filippa Zaninbertija s početka XVII *st.*, uz oltar sv. Triju kraljeva su dva mramorna reljefa s anđelima (rad Nikole Firentinca), a na oltaru slika Bernardina Riccija. Propovjedaonica, rezbarena u drvu, rad je Jerolima Mondelle (1624). Povišeni prezbiterij odijeljen je od broda ogradom. Stupići na ogradama pjevališta rad su Nikole Firentinca, a statua jednog od dvojice proroka (Elizeja) djelo je Pavla Gospodnetića iz 1594. Glavni oltar je iz 1638. Među nadgrobnim pločama u prezbiteriju ističe se reljef biskupa Spingarole (rad Antuna Nogulovića, sredina XVI *st.*). Iz južne apside jedne stube vode u sakristiju (u njoj rezbareni ormari, rad Jerolima Mondelle), a druge u baptisterij kružnog tlocrta, sa četiri plitke niše, koji prekriva velika monolitna ploča. Baptisterij je izveo Juraj Dalmatinac uz suradnju Nikole Firentinca i Andrije Alešija; Alešijev su rad i amoreti koji drže posudu za vodu. — Na trgu, prekoputa sjeverne strane katedrale, nalazi se *Gradska loggia,* nekad sjedište gradskog vijeća, podignuta 1532—42 (obnovljena poslije bombardiranja u posljednjem ratu). Zgrada sa stilskim karakteristikama škole Sammichelija, ima u prizemlju portik sa devet lukova; na katu je također portik ispred velike dvorane. Nasuprot apsidama katedrale je crkvica sv. Barbare (1457—61, pri njenoj gradnji sudjelovali su Ivan Pribislavljić i Bonino da Milano); u njoj se nalaze dva poliptiha šibenskog renesansnog slikara Nikole Vladanova. Na obali se na katedralu naslanja stara biskupska palača (1439—41) s kasnogotičkim dvorištem (u prizemlju portik). Uz nju su sačuvana stara Morska vrata, kroz koja se ulazi u grad s obale. Na obali je i nekadašnja *Kneževa palača* (sada Gradski muzej sa zbirkama arheoloških nalaza, arhivalija, umjetničkih i folklornih predmeta i eksponatima u vezi s Narodnooslobodilačkim ratom) s kulom u kojoj su nekad bile venecijanske tamnice; u niši na pročelju palače kip šibenskog kneza Nikole Marcella (1609—11). Na obali je i crkvica sv. Nikole (gradio Ivan Pribislavljić 1451) s kasetiranim stropom (1762). Obala se produžuje do pristaništa i gradskog perivoja. — Od Poljane Maršala Tita put vodi uzbrdo do tvrđave *Šubićevac* (nekad zvane tvrđava Barone, po barunu Ch. M. Degenfeldu koji je 1647 organizirao obranu grada od napadaja Turaka). Nedaleko od tvrđave je memorijalni Park strijeljanih; tu su talijanski fašisti 22. V 1942 strijeljali sekretara CK KPH Radu Končara i 25 članova KPJ i drugih pripadnika Narodnooslobodilačkog pokreta. Dalje uzbrdo prema sjeverozapadu najviša šibenska tvrđava, *Sv. Ivan* (125 *m*).

Izleti: ○ *Martinska* (1 *Nm* zapadno od Šibenika), kupalište, autokamp s restaurantom. ○ *Jadrija* (4 *km* zapadno od Šibenika, 2,2 *Nm* brodom), kupalište s plažom, autokamp na rubu borove šume, vikend-kućice. Na suprotnoj strani je otočić s tvrđavom *Sv. Nikola* (gradio 1540—47 Gian Girolamo Sammicheli) koja je nekad štitila prilaz u luku Šibenika; monumentalni portal prema kopnu. ○ *Vodice* (v.; Magistralom 12 *km*). ○ *Jadrtovac* (Magistralom 10 *km*) na obali zaljeva Morinje; mogućnost kampiranja. Dalje Magistralom *Primošten* (v.; 28 *km* od Šibenika). ○ *Zlarin* (v.; brodom 5 *Nm*). ○ *Krapanj* (v.; cestom prema jugu 7 *km* do Nanjare, zatim brodom 0,4 *Nm*). ○ Uspon na *Trtar* (vrh *Orlovača*, 496 *m*), panorama. ○ *Skradinski buk* (cestom Šibenik—Drniš, 11 *km*, zatim odvojkom 6 *km* ili motornim čamcem kroz Šibenski zaljev i Prukljansko jezero do Skradina i dalje kanjonom rijeke Krke, 12 *Nm* od Šibenika); slapovi na rijeci Krki, 1 *km* nizvodno od utoka Čikole: voda se prelijeva u kaskadama preko 17 sedrenih barijera (najveći pad 45 *m*); restaurant. Dalje rijekom Krkom do otočića *Visovca* s franjevačkim samostanom (zbirka starih rukopisa); mogućnost sportskog ribolova (pastrva, klen, jegulja). 7,7 *Nm* udaljen je od Skradinskog buka 25 *m* visoki *Roški slap*. Oko 4 *Nm* uzvodno *Carigradska Draga* sa živopisnim manastirom sv. Arhanđela (Krka). Dalje do izvora rijeke *Krke* (nedaleko od Knina) slapovi *Miljacka, Sondovjel, Manojlovac* (67 *m*), *Ćorić, Bilušci, Topolje.* ○ *Drniš* (cestom 33 *km*); crkva sv. Ante, djelomično bivša džamija; nekoliko mladenačkih kiparskih radova Ivana Meštrovića. Lokalnom cestom 8 *km* do sela *Otavice*; mauzolej kipara Ivana Meštrovića.

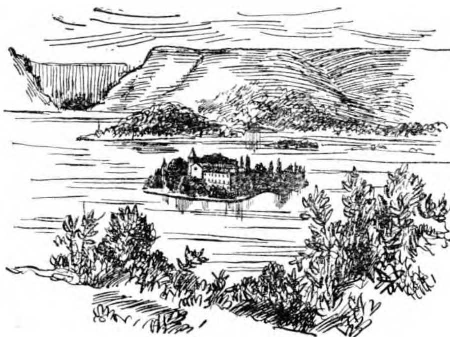
ŠILO (6, AB, 1), selo i luka na istočnoj strani sjevernog dijela otoka Krka; 151 stan. Leži u uvali Stipanja, prekoputa Crikvenice; uvala je uskim i niskim poluotokom, koji završava rtom Šilo, zaštićena od južnih i istočnih vjetrova. Stanovnici se bave zemljoradnjom i ribolovom. Jači razvoj turističkog prometa počinje otvaranjem trajekta Crikvenica—Šilo (1959).

Izleti: v. *Crikvenica*

ŠIMUNI (8, D, 3), ribarsko seoce u istoimenoj uvali na zapadnoj obali otoka Paga; 90 stan. Okolica najvećim dijelom pod makijom; pješčana obala. Ima brodsku vezu sa Zadrom i Rijekom.

Izleti: ○ *Košljun* (v.; morem 8,6 *Nm*), *Povljana* (v.; morem 11 *Nm*). ○ *Novalja* (v.; morem 8,7 *Nm*); odande u *Casku* (v.; kolnim putem 2,5 *km*). ○ *Kolan* (putem 2,5 *km*), dalje do ceste koja vodi u mjesto *Pag* (v.). ○ *Sv. Vid,* uspon na najviši vrh otoka (348 *m*).

ŠIPAN (20, D, 3), najveći otok (16,5 km^2) u skupini Elafitskih otoka, 17 *km* sjeverozapadno od Dubrovnika. Od kopnene obale dijeli ga Koločepski kanal. Između dva vapnenačka bila, višeg (Velji vrh, 243 *m*) na sjeveroistoku i nižeg na jugozapadu, pruža se dolomitska udolina u kojoj se gaje masline, smokve, vinova loza, rogači, bademi, nar i agrumi. Krajnji, potopljeni dijelovi udoline tvore na sjeverozapadu uvalu Šipanska luka, a na jugoistoku uvalu Suđurađ. U jugoistočnom produženju višeg bila nalazi se otočić Ruda. Glavna su naselja Šipanska Luka (Luka) i Suđurađ; u unutrašnjosti ima nekoliko manjih sela (Fraiga, Sutulija, Vojnovo selo, Odak). Prostrane plaže, more bogato ribom i mogućnosti kampiranja. Šipan ima brodsku vezu s Dubrovnikom.

VISOVAC

Pod današnjim imenom otok se prvi put spominje 1371. U Šipanskoj Luci otkriveni su ostaci rimske villae rusticae. — Srednji vijek je ostavio više arhitektonskih spomenika: ruševine crkve sv. Petra na *Veljem vrhu* (sjeverozapadno od Šipanske Luke) iz XI *st.*, crkvicu sv. Ivana u *Šilovu selu* na južnom kraju otoka (proširenu u XV *st.*), starokršćansku crkvu sv. Marije (u njoj »Uzašašće Marijino« dubrovačkog slikara Krste Nikolina, XV *st.* i »Marija s djetetom« nepoznatog francuskog slikara XV *st.*) i predromaničku crkvu sv. Mihovila u *Pakljenom* iz XI *st.*, nadograđenu u XIV *st.* (uz nju benediktinski samostan s dekorativnim detaljima iz doba prelaza romanike u gotiku i crkva-kula sv. Duha iz 1569). U XV *st.* na Šipanu podižu ljetnikovce mnoge dubrovačke vlasteoske porodice. U *Šipanskoj Luci*, gdje se u župnoj crkvi nalazi slika »Bogorodica se klanja djetetu Isusu« (rad Venecijanca Maestra Pantaleonea iz druge polovine XV *st.*), ističe se ljetnikovac porodice Sorkočević (XV *st.*). U XV *st.* sagrađen je iznad Šipanske Luke gotički knežev dvor s biforama na pročelju (nad gotičkim dvorišnim vratima natpis iz 1450); na njemu su radili domaći majstori Božidar Bogdanović, Radin Brajković i Juras Stjepković. U *Suđurđu* je utvrđeni dvorac koji je 1539 sagradio Tomo Stjepović-Skočibuha; njegov sin Vice podigao je uz dvorac visoku kulu (1577). U blizini je i utvrđeni ljetnikovac porodice Sagrojević. Između Šipanske Luke i Suđurđa su ruševine ljetne rezidencije dubrovačkih nadbiskupa; u njoj je povremeno boravio i humanist Lodovico Beccadelli (1501—1572), prijatelj Michelangelov. U *Renatovu* su ruševine manjega zamka u kojemu je — prema predaji — boravio napuljski kralj Renato Anžuvinski (XV *st.*); nađen je grb s natpisom »Renatus rex justus«.

Izleti iz Luke: ○ Uspon na *Velji vrh* (243 *m*). ○ *Slano* (v.; morem 6 *Nm*), *Ston* (v.; morem 10 *Nm*).

Izleti iz Suđurđa: ○ *Lopud* (v.; morem 1,9 *Nm*), *Koločep* (*Donje Čelo*, v.; morem 4,6 *Nm*). ○ *Trsteno* (v.; morem 3 *Nm*), *Zaton* (v.; morem 6,8 *Nm*).

ŠKALJARI v. *Lovćen*

ŠKARDA (8, C, 3), otok u zadarskoj otočnoj skupini, između otoka Premude na sjeverozapadu i Ista na istoku; 42 *km*². Pretežno je obrastao makijom. Najviši mu je vrh Čimbel. Obala je razvedena; najveća uvala Griparica, zaštićena od bure, služi kao sidrište. Jedino naselje Škarda (oko stotinjak stanovnika) nalazi se na sjevernoj obali otoka, u uvali Trate. Uz zemljoradnju (vinova loza, masline) stanovnici se bave uzgojem ovaca i ribolovom.

ŠKOCJANSKE JAME (2, CD, 1), pet spilja kraj seoca Matavuna, 5 *km* jugoistočno od Divače. U spilje (s provedenom električnom rasvjetom) ulazi se iz doline Globovčak, koja je vještačkim rovom, dugim 130 *m*, povezana s *Tihom jamom* (hodnici i prostrane dvorane kojima je strop mjestimično visok i do 28 *m*). Iz Tihe jame dolazi se preko *Hankeova mosta* na desnu stranu *Reke (Notranjska reka)*, koja odavde teče uskim koritom, dugim 1,5 *km*, do *Mrtvog jezera* gdje se gubi u ponoru. Od Hankeova mosta put usječen u stijene vodi do *Jame vodnjakov* sa skupinom malih, do 1 *m* dubokih stepeničasto poredanih basena. Odavde se kroz *Šmidlovu dvoranu* stiže do *Velike doline*. Dolazeći iz Male doline i iz susjednih spilja (Mariničeve i Mahorčičeve jame), Reka se u slapovima ruši u Veliku dolinu. Iz Velike doline ulazi se u *Tominčevu jamu*, u kojoj su nađeni različiti predmeti iz neolitskog pa do rimskog doba. Za razliku od Postojnske jame, u Škocjanskim jamama nema sigastih tvorevina. Do Škocjanskih jama vodi markirani put od Divače preko Matavuna.

Škocjanske jame bile su poznate već Rimljanima; spominju ih Strabon, Plinije Stariji i Vergilije. Prva geografska karta na kojoj su ucrtani ponori Reke objavljena je 1638 u Amsterdamu. Spilje su počeli intenzivnije istraživati Tršćanin Ivan Svetina (1839), Adolf Schmidl (koji je 1854 dao njihov prvi stručni opis), speleološka sekcija tršćanskog planinarskog društva (A. Hanke, F. Müller, J. Marinič; 1883—92) i speleološko društvo iz Ljubljane (od 1910).

ŠKRDA (8, D, 3), nenaseljen otočić (oko 3 *km*²), zapadno od srednjeg dijela otoka Paga, od kojega ga odvaja Maunski kanal. Najviši vrh 53 *m*. Obale su slabo razvedene. Vegetacija na otoku je vrlo oskudna.

ŠKRIP v. *Spliska*

ŠOLTA (14, CD, 3), otok u srednjodalmatinskom arhipelagu, zapadno od Brača; obuhvaća 51,9 *km*². Od kopna ga dijeli Splitski kanal, od Drveničke otočne skupine Šoltanski kanal, a od Brača ga dijele Splitska vrata. Najviši je vrh otoka kod Gornjeg Sela (237 *m*). U unutrašnjosti zapadnog dijela prostire se oko 6 *km* dugo i do 2 *km* široko kraško polje, koje je pod raznim kulturama. Klima je sredozemna, s prosječnom januarskom temperaturom iznad 7° a prosječnom julskom do 26°; najmanje kiše padne ljeti. Vapnenačka obala pretežno je strma i kamenita, naročito na južnoj strani. Na sjeveroistočnoj obali, obrasloj gustim grmljem i izloženoj sjevernim vjetrovima (naročito buri), nalaze se najprostranije uvale — Rogač i Nečujam. Jugozapadni dio obalnog pojasa mjestimično je pokriven makijom i niskom šumom, dok u istočnom dijelu prevladava kamenjar. Uvale zapadne obale zaštićene su malom skupinom otočića i hridi; uvala Maslinica, izložena samo sjeverozapadnim vjetrovima, pogodno je sidrište i sklonište za manje brodove. Veća naselja (Grohote, Gornje Selo, Srednje Selo, Donje Selo) leže u unutrašnjosti otoka. U privredi otoka najveće značenje imaju vinogradi i maslinici. Glavni ribarski centar je Maslinica.

Otok prvi put spominje Pseudoskilaks (← IV *st.*) pod imenom Olyntha. Rimljani ga nazivaju Solenta, a u splitskom statutu (XIV *st.*) dolazi pod imenom Solta. — Na otoku ima tragova naselja iz prethistorijskog doba (ilirska utvrda Gradac, Vela Straža, lokalitet Laze kod Grohota, Zadoci, tumuli na lokalitetu Brda) i iz rimskog doba (Rogač, Grohote, Nečujam, lokaliteti Mirine, Studenac i Bunje kod Donjeg Sela, Ježa i Starine kod Gornjeg Sela). Kad su Slaveni i Avari početkom VII *st.* razorili Solin, dio solinskih stanovnika prebjegao je na Šoltu, čija je sudbina od tog vremena usko povezana sa sudbinom Splita. U srednjem vijeku otok je više puta izvrgnut napadima Omišana (1240) i Venecijanaca (1387 i 1418). Srednjovjekovnih spomenika ima na lokalitetu Sv. Mihovil u grohotskom polju, u Donjem Selu, Nečujmu i Stomorici iznad Stomorske (benediktinski samostan). Stanovništvo otoka povećalo se bjeguncima s kopna poslije pada Klisa u turske ruke (1537). Iz vremena Narodnooslobodilačkog rata značajniji događaj je desantni prepad Narodnooslobodilačke vojske izvršen 10. V 1944.

ŠTINJAN (3, A, 1), selo na jugozapadnom kraju Istre, nedaleko od Pule; 157 stan. Udaljeno je od mora oko 700 *m*. Sa Štinjanskom dragom (plaža, borova šuma) u vanjskom dijelu pulskog zaljeva (Luka Pula) povezano je cestom.

ŠVICA v. *Senj*

TAR (2, B, 2), naselje u zapadnoj Istri, 9 *km* sjeveroistočno od Poreča, na asfaltiranoj cesti Vrsar—Savudrija; oko 950 stan.

Smješten na visoravni, Tar se jače razvijao od XVIII *st.* kad su se u njemu nastanili doseljenici iz južne Dalmacije. Podno Tara, uz obalu, pruža se *Tarska draga*, s malim ribarskim naseljem i ribljim restaurantom. Iznad uvale, na brežuljku Sv. Martin, ostaci ilirske gradine i romaničke crkvice. Oko 1 *km* zapadno, kraj zaseoka *Blehi*, ostaci antičke villae rusticae, ruševine romaničke crkvice i srednjovjekovne kule *Stari Tar* (od lat. turris).

Izleti: ○ *Novigrad* (v.; cestom 7 *km*). ○ *Poreč* (v.; cestom 9 *km*). ○ *Črvar* (cestom do Tarske drage 2,5 *km*, zatim morem 4 *Nm*), naselje i uvala okružena šumom, maslinicima, vinogradima i poljima; u antičko doba Portus cervera (ostaci rimske keramičke radionice i villae rusticae; mozaici u porečkom muzeju). Iznad Črvarskog polja ruševine ilirske gradine i srednjovjekovnog kaštela *Stari Črvar*.

TARAC v. *Kornat*

TELAŠĆICA (10, A, 2), prostrana uvala na krajnjem jugoistočnom dijelu Dugog otoka. Duga je oko 10 *km*, široka 160—1800 *m*, a ima nekoliko proširenja s pjeskovitim i muljevitim dnom. U zapadnom proširenju su otočići Donji i Gornji Školj, u srednjem (s kampom u uvali Mir na južnoj obali) otočić Farfarikulac, a u istočnom — koji dopire do otoka Velika Aba i Katina — grebeni Gozdenjak, Galijola i otočić Korotan. Sjeveroistočna obala Telašćice je pretežno gola, a jugozapadna pod borovom šumom, maslinama i smokvama; podalje od obale ima makije i mjestimično šume. Južnu obalu Telašćice odvaja od pučine usko šumovito bilo, koje završava 50—100 *m* visokom i strmom obalom. U tom području je boćato jezero (kupalište kampa Mir) 0,23 *km*² površine i 5,8 *m* dubine. Telašćica ide u red najvećih i najljepših uvala na istočnoj obali Jadrana. Iz zapadnog dijela Telašćice vodi staza do sela Sali na istočnoj obali otoka.

TIJAT (**Zeleni Zmajan, Mali Zmajan;** 14, B, 2), nenaseljeni otočić (2,86 *km*²) u Šibenskom arhipelagu, između otoka Prvića, Zmajana i Logoruna. Najviši vrh je Vela Glava (121 *m*). U reljefu otočića ističu se

dva paralelna niza humaka, između kojih se pruža udolina, pretežno pod makijom, s nešto plodnih površina koje iskorištavaju stanovnici sa susjednog Prvića. Jugoistočni, potopljeni dio te udoline je zaljev Tijašćica. Ostali dio otočića je go ili obrastao travom.

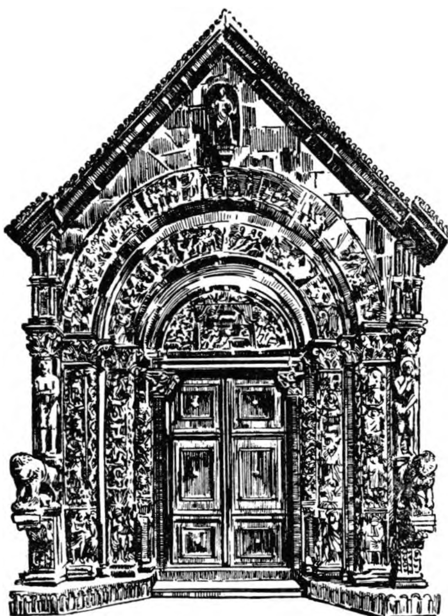
TIJESNO (14, A, 1), naselje koje leži dijelom na istočnoj obali otoka Murtera, a dijelom na susjednom kopnu (Tišnjanski poluotok); 1455 stan. Oba dijela naselja povezana su pokretnim, 37,5 *m* dugim mostom. Stanovnici se bave zemljoradnjom (vinova loza, masline, voće) i ribolovom. Prosječna temperatura januara 6,9°, jula 24,7°. Blizina Magistrale, česte brodske veze sa Šibenikom.

Tijesno se spominje od 1474. Župna crkva iz 1548 barokizirana je 1640, a dograđena 1840; zvonik su 1680—84 gradili domaći graditelji. Ostale crkvice su iz XVII *st.* U *Ivinju*, napuštenom zaseoku na kopnu, srednjovjekovna crkva sv. Martina; u *Dazlini* ostaci srednjovjekovne kule (srušene 1647).

Izleti: ○ Cestom: *Betina* (v.; 7 *km*), *Murter* (v.; 9 *km*). ○ *Jezera* (cestom 2 *km*); lijepa plaža. Uspon na vidikovac *Brošica* (113 *m*).

TIVAT (24, B, 2), gradić na istočnoj obali Tivatskog zaljeva u Boki Kotorskoj; 3417 stan. Leži u podnožju brda Vrmac (768 *m*). Ima brodogradilište osposobljeno za vršenje popravaka. Uz južnu obalu gradića kupalište s borovom šumicom i turističkim objektima; oko Rta Seljanovo pješčani plićak prikladan za kupanje. Na području između Tivta i Donje Lastve izgrađeno je moderno turističko naselje. Na plićini ispred jugoistočne obale Tivatskog zaljeva leže otočići Prevlaka, Sv. Marko i Otok. 5 *km* jugoistočno od Tivta nalazi se aerodrom (avionska veza s Beogradom, Sarajevom, Zagrebom). Gradić ima autobusnu vezu s ostalim naseljima Boke Kotorske i brodsku vezu s gradovima duž istočne obale Jadrana.

Područje Tivta bilo je naseljeno već u antičko doba (grčki i rimski nalazi, ostaci naselja potopljeni u moru). Iz srednjega vijeka sačuvano je nekoliko kapelica koje su nekad bile u sklopu ljetnikovaca kotorskih patricija; ističe se kapelica uz sačuvanu kulu porodice Buća (gradio ju je majstor Vincencije, sin majstora Mihovila iz Lastve, 1548). Crkva sv. Antuna (vjerojatno iz XIV *st.*), nekad »oratorij plemića«, ima natpis iz 1373 koji spominje bosanskoga kralja Tvrtka I, i na zidu slikane grbove kotorskih plemića. Na otočiću *Prevlaka* su ruševine manastira Arhanđela Mihaila (od 1219 povremeno sjedište zetske episkopije) i trobrodne crkve, podignute na mjestu starokršćanske bazilike. Čitav taj manastirski kompleks porušili su Venecijanci kad su u XV *st.* ugušivali bunu seljaka iz susjednoga Grblja. U sjevernoj uvali gusto pošumljenog otoka *Sv. Marko* ili Stradioti (prema grčkom stratiotes — vojnik) uređeno je »polinezijsko« naselje-ljetovalište kluba »Méditerranee« iz Pariza. — Na otočiću *Otok* benediktinski, od XV *st.* franjevački samostan (obnovljen u XX *st.*) s malom muzejskom zbirkom. — Od Tivta prema jugu pruža se *Soliosko polje*, nazvano po srednjovjekovnim solanama za čiji su posjed vodili borbe zetski Balšići, Nemanjići, Venecija i Kotor. Tu su i sada solane.

TROGIR, Radovanov portal

Izleti: ○ Magistralom: *Lepetane* (v.; 4 *km*), trajektom do *Kamenara* (v.); *Hercegnovi* (v.; 19 *km*). ○ Magistralom: *Budva* (v.; 24 *km*), *Sveti Stefan* (v.; 34 *km*), *Petrovac* (v.; 43 *km*), *Bar* (v.; 66 *km*), *Ulcinj* (v.; 101 *km*). ○ *Lovćen: Lepetane* (4 *km*), *Kotor* (v.; 18 *km*), *Krstac* (39 *km*), *Cetinje* (66 *km*). ○ *Vrmac* (768 *m*): putem uzbrdo kroz selo *Sv. Šimun* do *Bogdašića* (147 *m*), otud cestom prema *Gornjoj Lastvi* (izvanredno lijep pogled na Tivatski i Kotorski zaljev i na masiv Lovćena).

TKON (11, C, 3), selo na sjeveroistočnoj obali otoka Pašmana; 766 stan. Leži na Pašmanskom kanalu, prekoputa Biograda. Stanovnici, pretežno ribari, bave se i zemljoradnjom (vinova loza, masline, smokve). Uz selo je lijepa plaža. Brodska veza sa Zadrom, motornim čamcima s Biogradom na moru.

Župna crkva (slika Madone na glavnom oltaru pripisuje se zadarskom slikaru Petru Jordaniću s kraja XV *st.*) i ljetnikovac plemićke porodice D'Erco građeni su u XVIII *st.* — Na brdu *Čokovac*, sjevero-zapadno od Tkona, su ruševine romaničke opatije koju su sagradili benediktinci iz Biograda, kad su Venecijanci 1125 zauzeli i opljačkali grad. Nakon više venecijanskih opsada i razaranja u prvoj polovini XIV *st.*, samostan se poslije Zadarskog mira 1358 obnavlja i razvija u živo središte glagoljaštva. Napušten je početkom XIX *st.* Sačuvana gotička samostanska crkva građena je 1367—1518. U luneti portala je gotički kip »Bogorodice s djetetom«. U crkvi glagoljski natpisi i gotičko raspelo iz XV *st.* U samostanskom refektoriju više glagoljskih natpisa i gotička bifora.

Izleti: v. *Pašman*

TOPLA v. *Hercegnovi*

TRIBANJ KRUŠĆICA (11, C, 1), selo i mala luka na sjeveroistočnoj obali Velebitskog kanala; oko 70 stan. Leži uz Magistralu, 26 *km* jugoistočno od Karlobaga. Kamping uz more. — Oko 2,5 *km* jugoistočno uz more *Tribanj Šibuljine*; oko 120 stan.

Izleti: v. *Starigrad-Paklenica*

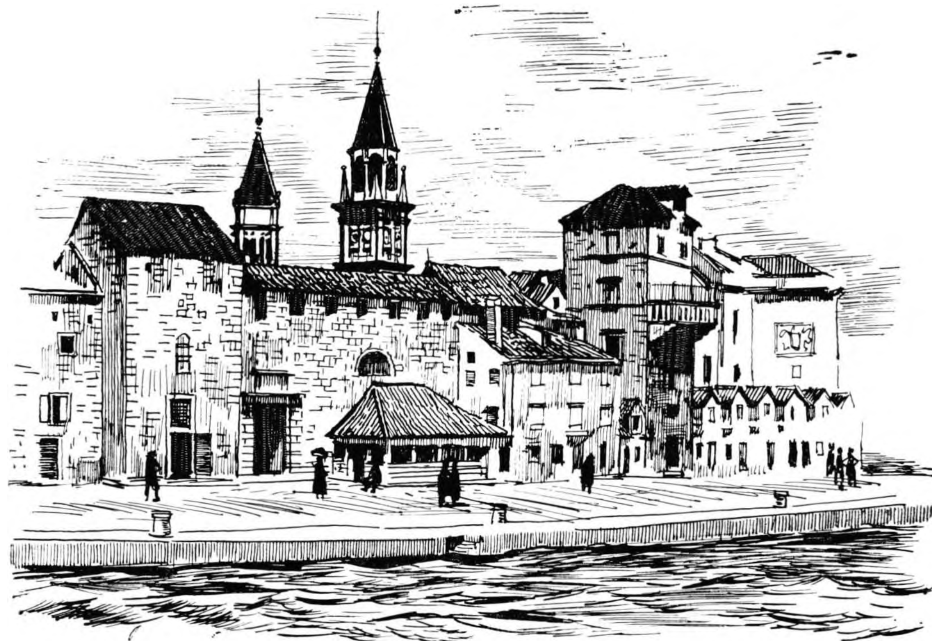
TRIBUNJ (14, A, 1), ribarsko naselje zapadno od Vodica kod Šibenika; 1075 stan. Leži na uskoj zaravni u podnožju brežuljka Sv. Nikola (51 *m*); noviji dio naselja izgrađen je uz uvalu Rupa. Stanovnici se pored ribolova bave i zemljoradnjom. U uvali Rupa i nizu drugih manjih uvala zapadno od naselja ima nekoliko plaža, među kojima se ističe Sovlja. Asfaltiranom cestom Tribunj je povezan preko Vodica s Magistralom.

Selo (prvobitno na otoku, kasnije povezano s kopnom) osnovali su u XVI *st.* bjegunci iz susjednih sela na kopnu, Jurjevgrada i Kamenog sela. Sačuvani su neznatni ostaci obrambenog zida koji je izgrađen u vrijeme venecijanske vladavine. U starom naselju *Jurjevgrad* ostaci srednjovjekovnog utvrđenja i crkva sv. Nikole iz 1452. Istočno od sela također srednjovjekovna crkvica.

Izleti: v. *Vodice*

TROGIR (14, CD, 2; 16, A, 2), gradić i luka u dnu Kaštelanskog zaljeva, 27 *km* zapadno od Splita; 5000 stan. Leži na otočiću između otoka Čiova i kopna; dio grada na sjevernoj obali Čiova (brodogradilište) spojen je pokretnim mostom s dijelom grada izgrađenim na otočiću. Od kopna ga dijeli uski kanal preko kojeg je podignut nepokretni most. U privrednoj djelatnosti Trogira, pored rada u industrijskim poduzećima (brodogradnja, prerada plastičnih masa), sve veće značenje dobiva turizam. U okolici su lijepe plaže osobito oko Segeta, zapadno od Trogira, i u zaljevu Saldun, na sjeverozapadnoj obali Čiova. U predjelu Soline uređen je prostrani kamp. Trogir leži uz samu Magistralu. U saobraćajnom pogledu dobro je povezan sa Splitom mnogim autobusnim linijama, naročito prigradskim. S njim ima i svakodnevnu brodsku vezu.

U — III *st.* osnovali su Grci na mjestu današnjeg Trogira naselje Tragurion, koje se u doba rimskog vladanja razvija u jaku luku. Naglim usponom obližnje Salone Trogir gubi svoje ranije značenje. Poslije propasti Zapadnorimskog carstva dolazi u sastav bizantskog temata Dalmacije. U doba doseljenja Hrvata u grad se sklanjaju izbjeglice iz razorene Salone. Iako formalno priznaje vlast Bizanta, Trogir

TROGIR

već od IX *st.* plaća danak hrvatskim vladarima. U XI *st.* dobiva svoju biskupiju (ukinuta 1828), a 1107 ugarsko-hrvatski kralj Koloman priznaje mu autonomna gradska prava. 1123 osvajaju ga i gotovo do temelja razaraju Saraceni. Nakon toga se brzo oporavlja i u XII—XIII *st.* doživljava snažan ekonomski uspon. 1242 u njemu je našao utočište kralj Bela IV kad je bježao pred Tatarima. U XIII i XIV *st.* Trogirani najčešće biraju za svoje knezove bribirske Šubiće; među njima se ističe ban Mladen III (umro 1348), koga natpis na nadgrobnoj ploči u trogirskoj katedrali zove »štit Hrvata«. 1420, kad su Venecijanci zauzeli Trogir poslije četverodnevnog bombardiranja, započinje dug period venecijanske vladavine koji je gradu dao nov pečat. Nakon pada Venecije 1797, Trogir je do 1918 (izuzev kratkotrajno razdoblje francuske vladavine 1806—14) pod Austrijom. Poslije 1848 u gradu se zaoštravaju sukobi između autonomaša i pristaša Narodne stranke koja na izborima 1887 dobiva većinu. Poslije fašističke agresije na Jugoslaviju aprila 1941 grad je pod talijanskom pa pod njemačkom okupacijom. Oslobodile su ga jedinice Narodnooslobodilačke vojske 20. X 1944. — Stara jezgra grada na otoku formirala se uglavnom u razdoblju od XIII do XV *st.* unutar zidina koje je Venecija u XV *st.* obnovila, izgradivši dvije još danas sačuvane utvrde: kaštel Kamerlengo i kulu sv. Marka. Stariji, istočni dio grada razvio se oko glavnog trga s katedralom. Zapadni dio, Pasika, nastao je kasnije naseljavanjem pučana i do danas je u arhitekturi sačuvao obilježja jednostavnosti. Na susjednom otoku Čiovu razvilo se novo naselje u vrijeme ratova s Turcima. Zidine oko grada porušene su početkom XIX *st.* — U prošlosti je Trogir bio jedan od istaknutijih kulturnih centara Dalmacije. Tu djeluje u XIII *st.* majstor Radovan, u XV *st.* kipari i graditelji Ivan Budislavić, Matej Gojković, Nikola Firentinac, Andrija Aleši i Ivan Duknović (rodom Trogiranin), u XV i XVI *st.* humanisti Petar i Koriolan Cipiko i Fran Trankvil Andreis, prijatelj Erazma Rotterdamskog, u XVII *st.* historičar Ivan Lucius.

Sa sjeverne strane u grad se ulazi kroz kasnorenesansna gradska vrata (XVII *st.*) na kojima je kip bl. Ivana Ursinija, gradskog patrona. Kroz uske i pitoreskne ulice sa nekoliko lijepih palača (barokna palača Garagnin-Fanfogna sa zbirkom antičkih fragmenata u vrtu) dolazi se na Narodni trg. Sjevernu stranu trga zatvara trobrodna *Katedrala* (XIII—XV *st.*), koja nosi obilježja romanike i gotike. Na južnoj fasadi, prema trgu, ima jednostavan romanički portal s uklesanom godinom početka gradnje (1123). Kroz predvorje se dolazi do glavnog ulaza, Radovanova portala, najznačajnijeg djela romaničke plastike u Dalmaciji. Izradio ga je 1240 majstor Radovan uz pomoć svojih suradnika. Portal flankiraju figure lavova, iznad kojih stoje likovi Adama i Eve. Na vanjskim pilastrima su likovi svetaca, na srednjem žanr-scene koje simboliziraju pojedine mjesece, a na unutrašnjim stupićima prikazane su scene iz lova i likovi fantastičnih životinja uokvireni motivima bujne vegetabilne dekoracije. Gornji dio portala tvore dva luka prekrivena reljefima s biblijskim prizorima; u luneti reljef »Rođenje Kristovo«. U XIV *st.* dodan je portalu trokutni zabat i kip sv. Lovre. U dnu predvorja je Krstionica iz 1464, najznačajniji sačuvani rad Andrije Alešija. Iznad vrata je reljef »Krštenje Kristovo«, a u unutrašnjosti lijepa piscina, oltar s kipom sv. Ivana Krstitelja i iznad njega reljef s figurom sv. Jeronima. U katedrali su: osmerokutna kamena propovjedaonica iz XIII *st.*, gotičke korske klupe (rad Ivana Budislavića, 1440), iznad baroknog glavnog oltara ciborij iz XIV *st.* s figurama »Navještenja« (rad majstora Maura), a na stupovima i oltarima slika »Augustin Kažotić« (rad J. Palme ml., 1599), »Polaganje Krista u grob« i »Marija Magdalena« (radovi Padovanina) i druge slike talijanskih baroknih majstora. U sjevernom brodu prva (lijevo) je gotička kapela sv. Jeronima iz 1438, s velikim poliptihom Blaža Trogiranina. Do nje je kapela bl. Ivana Ursinija, najljepši spomenik renesanse u Dalmaciji. Gradio ju je 1468—97 Nikola Firentinac (bačvasti kasetirani svod rađen po uzoru na svod splitske krstionice); u nišama na zidu 12 statua koje su izradili Nikola Firentinac, Andrija Aleši i Ivan Duknović (figure sv. Tome i sv. Ivana Evanđeliste). Pri dnu zida reljefi s motivima putta, a u luneti reljef »Krunjenje Bogorodice«. U sredini kapele ranogotički sarkofag s likom bl. Ivana Ursinija (XIV *st.*) koji flankiraju dva barokna anđela (XVIII *st.*). U sakristiji su slike »Sv. Jeronim« i »Sv. Ivan Krstitelj« (radovi Gentilea Bellinija), »Sv. Martin i prosjak« (rad Salvatora Rose), »Bogorodica u ružičnjaku« (rad Blaža Trogiranina) i kasnogotički ormar (rad majstora Grgura Vidova iz 1458). Među predmetima nekadašnje riznice ističu se veziva, bjelokosni gotički triptih i srednjovjekovni iluminirani kodeksi. Ranogotički prvi kat zvonika dovršio je (1422) Matej Gojković koji je, najvjerojatnije, podigao i drugi kat u oblicima cvjetne venecijanske gotike; završni kat izveo je Trifun Bokanić u stilu kasne renesanse. Na vrhu zvonika su kipovi četiriju evanđelista (rad A. Vittorie, XVI *st.*). Na južnoj strani trga je *Gradska loggia* iz XV *st.*; u njoj su reljef »Pravda« (rad Nikole Firentinca, 1471) i reljef s figurom bana Berislavića (rad I. Meštrovića). Uz loggiu je grad-

ski toranj sa satom, nekoć renesansna crkvica sv. Sebastijana (kipovi Krista i sv. Sebastijana na fasadi vjerojatno rad Nikole Firentinca). Iza loggie je trobrodna ranosrednjovjekovna crkvica sv. Barbare (IX—X *st.*, pregrađena u XI *st.*) s nizom ugrađenih antičkih fragmenata. Zapadnu stranu trga zatvara *palača Cipiko.* Sastoji se od »velike« i »male« palače koje odvaja ulica; nekad su u katu bile spojene mostom. Fasada »velike« palače ima dvije velike trifore izvedene u oblicima cvjetne gotike; u njoj se, između ostalog, čuva grčki reljef pralje i ukras pramca s turske galije iz bitke kod Lepanta (1571). »Mala« palača ima gotičko-renesansno dvorište u kojem je reljef s likom humanista (rad I. Duknovića). Na suprotnoj strani trga je gradska vijećnica iz XV *st.* (obnovljena 1890 i poslije požara 1943), stilski uklopljena u cjelinu trga; u gotičkom dvorištu grbovi i kamena glava (po predaji lik klesara Mateja Gojkovića). Uz gradsku vijećnicu vodi ulica do obale. Tu je romanička crkva *sv. Ivana Krstitelja* (XIII *st.*) s ostacima srednjovjekovnih fresaka; u crkvi je grobnica porodice Cipiko, reljef »Oplakivanje Krista« (rad Nikole Firentinca, oko 1470) i gotičko slikano raspelo (XV *st.*). Idući dalje obalom prema zapadu dolazi se do sačuvanog dijela gradskih zidina s kulom i renesansnim gradskim vratima (1593); do njih je tzv. mala loggia iz 1527 (danas ribarnica). Uz gradska vrata nalazi se s desne strane ženski benediktinski samostan sa crkvom sv. Nikole. U crkvi je gotički drveni poliptih iz vremena oko 1400 i slikano gotičko raspelo. Zvonik je iz 1598. U samostanu, koji je osnovan 1064 (proširen u XVI *st.*), čuva se reljef Kairosa, boga povoljnog trenutka; potječe vjerojatno iz ← I *st.*, a rađen je u tradiciji Lizipove škole. U klaustru samostana uzidan je grčki natpis, psefizma iz ← IV/III *st.* (najstariji pisani spomenik s područja Trogira) i natpis koji spominje bana Berislavića (1520). Idući dalje obalom uz kameni stup za zastavu (*Štandarac,* 1605) dolazi se do palače Lučić s renesansnim portalom i lijepim dvorištem. Odavde desno ulica vodi do renesansne crkve sv. Petra (barokni glavni oltar, dva drvena gotička raspela, više baroknih slika, u sakristiji gotički kip »Mrtvi Krist«). Zapadno od palače Lučić su samostan i crkva *sv. Dominika,* jednobrodna gotička građevina iz XIV *st.* s baroknim oltarima. Portal crkve je rad majstora Nikole iz 1372. U crkvi je grobnica porodice Sobota, rad Nikole Firentinca (1469) i slika »Obrezanje Isusovo« (rad J. Palme ml., 1607); u sakristiji dijelovi gotičkog poliptiha, rad Blaža Trogiranina. Renesansni klaustar samostana, oštećen od bombardiranja iz zraka 1944, obnovljen je; u njemu je gradski lapidarij. Sjeverozapadno od samostana diže se osamljeni zvonik (iz 1595) crkve sv. Mihovila, srušene u bombardiranju 1944. Na jugozapadnom kraju otočića je kaštel *Kamerlengo,* koji je nekoć bio spojen s gradskim zidinama. Visoka kula kaštela nadograđena je na stariju genovešku kulu iz 1380. Današnji izgled kaštel je dobio u XV *st.* U parku ispred kaštela je spomenik palim borcima Narodnooslobodilačkog rata (rad I. Mirkovića). Sjeverno od kaštela je okrugla kula sv. Marka iz XV *st.*, a između nje i kaštela klasicistička glorijeta iz vremena francuske okupacije. — U dijelu grada koji se razvio na Čiovu ima nekoliko zanimljivih crkvica: Sv. Jakov s gotičkim poliptihom (rad Blaža Trogiranina), Sv. Ante na Dridu iz 1432 i ranosrednjovjekovna Gospa kraj mora. Na gradskom groblju, 2 *km* sjeveroistočno od Trogira, reljef Boga Oca, rad Nikole Firentinca.

Izleti: ○ Magistralom prema istoku: *Divulje* (v.; 4 *km*), *Resnik* (v.; 5,5 *km*), *Kaštela* (v.; Kaštel Stari 9 *km*, Kaštel Sućurac 16 *km*), *Solin* (v.; 20 *km*), *Split* (v.; 27 *km*). ○ Magistralom prema zapadu: *Seget* (v.; 2 *km*), *Vranjica* (v.; 6 *km*), *Marina* (v.; 12 *km*), *Rogoznica* (v.; 26 *km*). ○ *Čiovo* (v.). ○ *Drvenik* (v.; morem 9 *Nm*). ○ *Maslinica* na Šolti (v.; morem 8,5 *Nm*).

TROGIR, Sv. Barbara

TRPANJ (20, B, 1), naselje i luka na sjevernoj obali poluotoka Pelješca; 780 stan. Razvio se na obali u podnožju Oštrog Vrha (312 *m*) i Vitra (631 *m*), između kojih prolazi cesta prema unutrašnjosti. Klima je blaga: srednja temperatura januara 7°C, a jula 26°C. Stanovnici se bave zemljoradnjom i ribolovom (tvornica sardina osnovana 1898). Izvorska voda, borovi šumarci, plaža i mogućnost sportskog ribolova. Trpanj ima trajektnu vezu s Pločama, brodsku sa Splitom, Makarskom i Korčulom i autobusnu s naseljima uz cestu duž Pelješca i s Dubrovnikom.

U prošlosti važna luka Pelješca, Trpanj se razvio u blizini rimske villae rusticae (dijelovi mozaika i zidova na starom groblju). Na brdu iznad luke ruševine srednjovjekovne tvrđave; uz njen sjeverni zid djelomično je sačuvana rimska piscina. Usred naselja je crkva Gospe od Karmena (renesansni glavni oltar s grbom porodice Gundulić). Nova župna crkva građena je u neoromaničkom stilu; od starije crkve sačuvan je samo okrugli, bogato ukrašeni kameni prozor iz XVI *st.* Na rubu naselja je kapelica (natpis iz 1695) s drvenim baroknim oltarom. U kući A. Salacana zbirka slika.

Izleti: ○ *Duba* (morem 5,2 *Nm*), plaža, mogućnost kampiranja. Sačuvani tragovi rimske građevine s mozaicima. ○ Cestom: *Oskorušno* (6,5 *km*), *Kuna* (v.; 11,5 *km*), *Trstenik* (v.; 20 *km*). ○ *Gradac* (v.; morem 6,5 *Nm*). ○ *Ploče* (v.; trajektom 7,4 *Nm*); odavde do *Baćinskog jezera* (v.). ○ *Klek-Neum* (v.; morem 14 *Nm*). ○ *Crkvice* (v.; morem 5,2 *Nm*).

TRSAT v. *Rijeka*

TRSTENIK (20, B, 2), naselje i luka na jugozapadnoj obali Pelješca, u sjevernom dijelu uvale Žuljana; 137 stan. Veći dio naselja leži uz obalu, dok su Gornje i Donje Selo podalje od mora. Stanovnici se bave vinogradarstvom i ribolovom. Obala uz naselje i uz susjedne uvale s borovim šumicama pogodne su za kupanje. Trstenik ima brodsku vezu s Dubrovnikom, Žuljanom i Mljetom, a cestovnu s Dubrovnikom (preko Janjine).

Izleti: ○ Cestom: *Janjina* (v.; 6 *km*), *Ston* (v.; 39 *km*). ○ *Žuljana* (v.; morem 4,3 *Nm*). ○ *Polače* na Mljetu (v.; morem 8,5 *Nm*), odande cestom do *Jezera* (3 *km*).

TRSTENIK v. *Split*

TRSTENO (20, D, 3), selo na sjeverozapadu od Dubrovnika, od kojeg je udaljeno oko 29 *km*; 292 stan. Ima blagu mediteransku klimu, bujnu vegetaciju i nekoliko izvora pitke vode. Brodskim linijama povezano je s Dubrovnikom i Stonom. Magistralom koja prolazi kroz selo, Trsteno ima vezu s okolnim naseljima te s Dubrovnikom, Slanim i Stonom.

Nazvano po trstici, koja ovdje dobro uspijeva zbog obilja vode, Trsteno je od 1399 u sklopu Dubrovačke republike. Usred sela na malom trgu dvije orijaške platane (Platanus orientalis), stare više od 400 godina, jedinstveni su primjerci ove vrste u kontinentalnoj Evropi; deblo veće platane ima opseg 11 *m*. U župnoj crkvi ima vrijednih starih slika, među njima i slika »Sv. Mihajlo« (pogrešno pripisivana Tizianu). Ispred crkve otkopan je starokršćanski kapitel iz V *st.* Idući od spomenute ceste prema obali dolazi se do nekadašnjeg *ljetnikovca Gučetića* s prostranim parkom, najstarijim planski uređenim renesansnim parkom u Hrvatskoj (prema natpisu, iz 1502). Danas je tu arboretum i eksperimentalna stanica Biološkog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Put vodi uz cedrove (Cedrus deodara), alejom čempresa (Cupressus tortulosa i Cupressus arizonica) do vrta sa crvenim kestenima (Aesculus pavia), lovorom, maslinama i Judinim drvom (Cercis siliquastrum). Putevi su obrubljeni šimširom (Buxus sempervirens), bijelim i crvenim oleandrom, stablima Gingko biloba i cimetovca (Cinnamonum tamala) i pampas travom (Gynerium argenteum). Napušteni akvedukt vodi do umjetne spilje iz 1736, sa statuama Neptuna i dviju nimfa uz ribnjak u kojem raste etiopska kala (Zantedeschia aethiopica). Nedaleko od kapele sv. Jeronima (XVII *st.*) nasadi žute (Phyllostachys aurea) i crne trske (Phyllostachys nigra), kamforovac (Cinnamonum camphora, Laurus camphora) i cikas (Cycas revoluta). Pergola s Banksovim ružama (Rosa banksiae) i jasminom (Jasminum

nudiflorum), obrubljena opuncijama (Opuntia ficus-indica), vodi do ljetnikovca. U jednostavnoj jednokatnoj zgradi, podignutoj nakon potresa 1667, uređena je mala historijska zbirka (porodične uspomene, portreti). Tu je živio filozofski pisac Nikola Vitov Gučetić (1549—1610). Posljednji vlasnik, Vito Gučetić-Basiljević (Gozze-Bassegli) prikupio je mnogo starih kamenih skulptura i fragmenata, od kojih je neke ugradio u umjetno izgrađenu ruševinu, a neke postavio oko ljetnikovca. Iza ljetnikovca je 600-godišnji hrast medunac (Quercus lanuginosa), a ispred ljetnikovca 128 *m* duga pergola. Naokolo su nasadi datuljine palme (Phoenix dactylifera), japanskog bananovca (Musa basjoo), bugenvileje (Bougainvillea spectabilis), magnolije (Magnolia grandiflora), brojnih kakteja i drugih egzota.

Izleti: ○ Magistralom prema sjeveru: *Brsečine* (v.; 3 *km*), *Slano* (v.; 15 *km*), zatim Pelješkom cestom do *Stona* (v.; 35 *km*). ○ Magistralom prema jugu: *Orašac* (v.; 3 *km*), *Zaton* (v.; 8 *km*), *Rijeka Dubrovačka* (v.), *Dubrovnik* (v.; 29 *km*). ○ *Lopud* (v.; morem 2,2 *Nm*). ○ *Sudurad* na Šipanu (v.; 3 *Nm*).

TUČEPI (17, D, 1), selo uz Magistralu, 5 *km* jugoistočno od Makarske; 1449 stan. Leži pod strmim bilom Biokova; zaselak uz more zove se Kraj. Prostrana plaža; u borovom šumarku kraj obale izgrađeni su turistički objekti. Cesta preko Staze u Vrgorac.

Područje Tučepa bilo je naseljeno već u antičko doba. U dokumentima naselje se prvi put spominje 1434. Crkva sv. Jurja, neposredno uz hotel »Jadran«, građena je u prelaznom stilu iz romanike u gotiku (XIII—XIV *st.*); u nju su uzidani rimski kapiteli. Uz crkvu rimska nadgrobna stela, srednjovjekovna nadgrobna ploča i dva stećka. U baroknoj crkvici na groblju čuvaju se arhitektonski fragmenti starokršćanske bazilike koja se nalazila u neposrednoj blizini. Uz more su pregrađeni barokni ljetnikovci (s grbovima porodica Lučić-Pavlović i Kačić) i ljetnikovac opata Grubišića iz XVIII *st.* (danas hotel »Kaštelet«). U zaseoku *Pašalić* renesansna crkvica sv. Mihovila.

Izleti: v. *Makarska*

TURANJ (13, B, 2), selo i luka 24 *km* jugoistočno od Zadra; 860 stan. Stanovnici su zemljoradnici i stočari. Uz selo je lijepa šljunčana plaža. Leži uz Magistralu. — Područje Turnja bilo je naseljeno u antičko doba (rimski grobovi, arhitektonski fragmenti). Srednjovjekovno naselje stradalo je u toku turskih napada, naročito polovinom XVII *st.* Sačuvani su ostaci tvrđave (s kulama na uglovima) koja je gotovo sasvim porušena u XVII *st.* Župna crkva, više puta pregrađivana, spominje se od XV *st.* Na nadvratniku srednjovjekovne crkvice na lokalitetu *Tukljača* natpis u kojem se spominje pleme Mogorovića; u crkvici glagoljska nadgrobna ploča iz XV *st.*

Izleti: v. *Biograd*

UBLI (17, C, 4), selo, luka i glavno pristanište na otoku Lastovu; 250 stan. Leže na jugozapadnoj obali otoka u uvali Velo jezero. Prvi turističko-ugostiteljski objekti podižu se uz novoizgrađenu cestu koja Uble povezuje s uvalom Malo jezero. Autobusnom linijom Ubli su povezani s naseljem Lastovo. U uvali *Velo jezero* otkriveni su temelji starokršćanske bazilike iz V—VI *st.* sa sarkofazima; do nje ostaci gospodarskih zgrada iz istog vremena.

Izleti: ○ *Prežba* (putem 3 *km*, morem kroz Velo jezero 2 *Nm*), pored paviljonskog naselja »Solitudo« do mosta Pasadur koji spaja Lastovo s Prežbom. ○ *Skrivena luka* (v.; morem 5 *Nm*).

UGLJAN (11, B, 2), otok (45,7 km^2) u sjevernoj Dalmaciji, sjeverozapadno od otoka Pašmana; 10.252 stan. Od kopna ga odvaja Zadarski kanal, a od otoka Pašmana dijeli ga uski, 1883 prokopani prolaz Ždrelac (dubok do 4 *m*). Na glavnom bilu koje se pruža srednjim dijelom zapadne polovine otoka najviši su vrhovi Šćah (288 *m*) i Vela Glava (238 *m*). Vapnenački dio otoka pretežno je pod makijom, dok u dolomitnom području prevladava zemljište pod kulturama. Jugozapadna obala strmija je i nepristupačnija od sjeveroistočne i gotovo neposredno graniči s dubokim morem. Prostranije uvale su Muline na sjeverozapadu i Lamjana Vela i Mala na jugoistoku. Sjeveroistočna obala blago se spušta prema moru i razvedena je malim uvalama. Ugljan se ubraja među najnaseljenije otoke istočne jadranske obale. Sva naselja (Ugljan, Lukoran, Sutomišćica, Poljana, Preko, Kali i Kukljica) leže uz obalu dobro obrađene sjeveroistočne strane otoka. Najveće je naselje Preko, a najmanje Poljana. Pored maslina, smokava, vinove loze, na otoku se uzgaja povrće; Kali i Kukljica su izrazito ribarska naselja. Ovčarstvo je slabije razvijeno.

Otok se pod današnjim imenom javlja prvi put 1325. Naseljen je kontinuirano od mlađeg kamenog doba. Na pojedinim lokalitetima sačuvani su ostaci ilirskih gradina. U rimsko doba bio je dosta gusto naseljen, osobito u svom sjeverozapadnom dijelu, gdje su nađeni brojni ostaci antičkih građevina. Sva današnja naselja osnovana su u srednjem vijeku.

ULCINJ

UGLJAN (11, B, 2), selo i mala luka na sjeveroistočnoj obali istoimenog otoka, s nizom izdvojenih zaselaka u zaleđu; 1473 stan. U uvali Muline, na jugoistočnoj strani prolaza između otoka Ugljana i Rivnja, prostrana pješčana plaža. Ugljan ima brodsku vezu sa Zadrom.

Na rtu, koji sa sjeverne strane zatvara luku, stari *franjevački samostan* iz 1430, s jednobrodnom gotičkom crkvom iz 1447. U klaustru ima zanimljivih romaničkih kapitela, prenesenih ovamo vjerojatno iz Zadra. U samostanskom dvorištu je epitaf osnivača glagoljske štamparije na Rijeci, Šime Kožičića Benje (umro 1536). Uz uvalu *Batalaža* otkriveni su ostaci rimske villae rusticae. Jugoistočno od sela, na uzvisini *Kuran*, ostaci prethistorijske gradine.

Izleti: ○ *Muline* (putem 2 *km*); na lokalitetu Stivan ostaci starokršćanskog arhitektonskog kompleksa IV—VI *st.* (memorija, cemeterijalna bazilika, mauzolej s fragmentima sarkofaga). ○ *Petrčane* (v.; morem 4,4 *Nm*). ○ *Zaton* (v.; morem 6,6 *Nm*).

ULCINJ (25, B, 2), gradić i luka jugoistočno od Bara; 5639 stan. Leži na najjužnijem dijelu jugoslavenske jadranske obale, između vapnenačkih uzvisina Bijele Gore (289 *m*) i Pinješa (108 *m*). Novi dio grada izgrađen je amfiteatralno oko luke, ispod starog dijela s turskim bedemom i kulama. Ima prostranu pješčanu plažu koja dopire gotovo do ušća Bojane; sitan pijesak sadrži znatne količine joda. Okolica je pod maslinicima, voćnjacima i borovim šumarcima. U luci Milena, jugoistočno od Ulcinja su velike solane (Solila), u Štoju lovišta pernate divljači. Pored hotela i velikog broja kamping-kućica, u gradu je podignuto novo turističko naselje. Osim brodskih linija koje ga povezuju s okolnim naseljima, Ulcinj ima autobusne veze sa svim gradovima duž obale i s važnijim centrima u unutrašnjosti.

Antički Colchinium, koji su prema legendi osnovali pomorci iz Kolhide na Crnom moru, osvojili su od Ilira u ← II *st.* Rimljani (Olcinium). Nakon pada Zapadnorimskog carstva dolazi pod Bizant. U XI *st.* pripao je Zeti, od 1183 u sklopu je nemanjićke države, a od 1396 drže ga Balšići (u to vrijeme grad ima svoj statut i kovnicu). 1420—1571 pod vlašću je Venecije, a 1571—1880 u sastavu Osmanlijskog carstva. U drugoj polovini XVI *st.* naselio je Eulg-Ali u Ulcinju 400 svojih alžirskih pirata. Otada pa sve do XVIII *st.* Ulcinj je uporište tih pirata koji napadaju brodove na čitavom Jadranu i u Sredozemnom moru sve do obale Maroka. U isto vrijeme grad je i poznato tržište roblja. Na zahtjev Venecije da se učini kraj pirateriji, Turci su 1675 s mora napali Ulcinj i u uvali Valdanos spalili glavninu piratske flote. U početku XVIII *st.* Ulcinj je najjača posrednička luka u trgovini između Albanije i ta' ·anskih gradova. Do opadanja njegovog pomorskog ačenja i do konačnog istrebljenja pirata dolazi poslije Bečkog kongresa (1815). Nakon diplomatske borbe poslije Berlinskog kongresa Ulcinj je 1880 pripao Crnoj Gori. U toku Prvoga svjetskog rata okupirala ga je najprije Austro-Ugarska (1916) a onda Italija (1918); od 1920 pripada Jugoslaviji. — Najstariji dio grada potonuo je u more prigodom jakog potresa 1444 (njegove ruševine vide se u moru). Današnji *Stari grad* (iz XIII *st.*) na obroncima Bijele Gore okružen je zidinama. Zgrade u uskim i krivudavim strmim uličicama stoje u ruševinama još od bombardiranja crnogorske artiljerije 1878. Tu su, između ostalog, otkrivene ruševine srednjovjekovnih crkava (XIII i XIV *st.*), dvora (ostaci mozaika, podzemni hodnik do mora) i jedne građevine iz XIV *st.* s ostacima zidnih slika; ta građevina je kasnije služila naizmjence kao crkva i kao džamija (napola srušeni minaret).

VELA LUKA

Utvrđeni *Novi grad* sačuvao je u arhitekturi orijentalni karakter (čaršija sa zanatskim radionicama, devet džamija, česma Sinan-paše, konak Ismail-paše Kasme).

Izleti: ○ *Bar* (v.; cestom 35 *km*), *Petrovac* (v.; cestom 60 *km*). ○ Uvala *Valdanos* (morem 4 *Nm*); plaža. ○ *Meterizi* (800 *m*). ○ Zaljev *Milena* (5 *km*).

UMAG (1, A, 2), gradić i luka na sjeverozapadnoj obali Istre; 2663 stan. Sastoji se od stare jezgre na poluotočiću i novijeg dijela na kopnu. Na noviji, sjeverozapadni dio mjesta nastavlja se naselje s kampom. Plodna okolica poznata je kao voćarski i vinogradarski kraj. U mjestu su tvornica za konzerviranje riba i povrća, tvornice cementa, uljenih boja i tjestenine, vinarski podrum. Umag ima dobre brodske i autobusne veze s obalnim naseljima zapadne Istre i sa zaleđem.

Područje Umaga naseljeno je od rimskog doba. U srednjem vijeku je feudalni posjed tršćanskog biskupa. 1268 Umag je pripao Veneciji, a poslije njenog pada (1797) Austriji, koja ga drži (izuzev kratko razdoblje Napoleonove vladavine) do 1918. Otada je bio pod Italijom. Od 1945 u sastavu tzv. zone »B«, priključen je Jugoslaviji 1953. — Sa svojim uskim, krivudavim uličicama i slikovitim trgovima Umag pokazuje tipičnu srednjovjekovnu urbanu strukturu. Sačuvani su dijelovi gradskog zida iz srednjeg vijeka (pojačanog kulama u XIV *st.*). Barokna župna crkva građena je u XVIII *st.*; u njoj se čuva dio gotičkog drvenog poliptiha iz XV *st.*

Izleti: ○ *Savudrija* (v.; cestom 8 *km*). ○ *Buje* (v.; cestom 13 *km*), odatle na jugoistok u *Motovun* (v.; 35 *km*) i na sjever u *Portorož* (v.; 29 *km*). ○ Cestom uz obalu: *Lovrečica* (v.; 6 *km*), *Dalja, Novigrad* (v.; 15 *km*), *Poreč* (v.; 30 *km*).

UNIJE (8, AB, 2), otok (18 km^2) u Kvarneru ispred sjeverozapadne obale Lošinja. Građen je od vapnenaca; na jugozapadu vapnenačka podloga pokrivena je naslagama pijeska. Brežuljkast (Kalk 129 *m*) i obrastao degradiranom šikarom sredozemnog grmlja. Slabije razvedena zapadna obala otoka pretežno je strma, dok istočna ima mnoge veće i manje uvale. Jedino naselje je selo istog imena (273 stan.), u dnu prostranog, prema pučini otvorenog zaljeva na rubu plodnog polja (vinova loza, povrće). Brodskom linijom Unije su povezane s Malim Lošinjem i Rijekom.

Otok je bio naseljen već u antičko doba (ostaci rimske villae rusticae na mjestu današnjeg sela). Crkva sv. Andrije građena je u XV *st.* (kasnije pregrađivana).

VABRIGA (2, B, 2), selo u zapadnoj Istri, 1 *km* jugozapadno od Tara; oko 450 stan. Leži u blizini obalne asfaltirane ceste Vrsar—Savudrija.

Crkva iz XIII *st.* građena je u oblicima pučke romanike; u njoj su dvije slike Kopranina Zorzija Venture (početak XVII *st.*). Podno Vabrige, u luci *Sv. Marine*, uzgajalište kamenica.

VALTURA v. *Pula*

VALUN v. *Cres*

VELA LUKA (17, B, 3), gradić i luka na zapadnom dijelu otoka Korčule, u dnu prostranog istoimenog zaljeva; 4297 stan. Najveći dio naselja leži na padini Spilinskog Rata (150 *m*) i blagom zaravanku između njega i uzvišenja Humić (183 *m*). Okolnim brežuljcima Vela Luka je zaštićena od sjevernih i južnih vjetrova; ljeti je izložena maestralu. Srednja januarska temperatura 7,9°, julska 24,9°, godišnje 2671 sunčani sat (u toku ljeta prosječno 11,3 sati dnevno). Ranije poljoprivredno naselje, Vela Luka se u novije vrijeme pretvara u industrijski centar otoka Korčule (dvije tvornice za konzerviranje riba, prva utemeljena 1889; brodogradilište, osnovano 1948; uljara, sušionica smokava, vinski podrum, pecara rakije, tvornica tjestenine). Pitkom vodom snabdijeva se iz okolice. Ima dva kupališta. Priobalno područje s otočićima Proizd, Kamenjak, Ošjak i Gubeša pogodno je za ribolov. Brodska veza sa Splitom, autobusna s Korčulom. Cestom preko Blata povezana je sa svim otočnim naseljima.

Vela Luka bila je naseljena već u prethistoriji (neolitički nalazi u Veloj Spilji). Na lokalitetu *Beneficij* otkriveni su ostaci rimske arhitekture (vjerojatno villa rustica). U predjelu *Gradina* je jednobrodna crkva sv. Ivana (spominje se prvi put 1415), sa zvonikom na preslicu, nadsvođena gotičkim svodom. Na obali su nekad posjednici s Brača imali svoja spremišta; među njima je najstarije iz 1480 (spremište s kaštelom porodice Ismaelli). Intenzivnije naseljavanje Vele Luke počelo je u prvim decenijima XIX *st.* Uz obalu u parku spomenik palim borcima Narodnooslobodilačkog rata (rad Mirka Ostoje, 1950).

Izleti: ○ *Gradina* (putem 2 *km*); ○ *Rt Šakanj* (putem 7 *km*), šumica alepskog bora. ○ Otočić *Ošjak*, područje zaštićeno zbog svoje flore. ○ Uspon na *Hum* (377 *m*); lijepi vidik. ○ Cestom: *Blato* (v.; 7 *km*), *Smokvica* (17 *km*), *Korčula* (v.; 48 *km*).

VELA STINIVA (17, C, 2), uvala i zaselak na sjevernoj obali otoka Hvara, otprilike 10 *km* istočno od Jelse; oko 25 stan.

Izleti morem: ○ *Prapratna* (v.; 3,3 *Nm*), *Jelsa* (v.; 5,5 *Nm*), *Vrboska* (v.; 6,8 *Nm*). ○ *Pokrivenik* (v.; 4 *Nm*).

VELI LOŠINJ (7, B, 2), gradić na istočnoj obali južnog dijela otoka Lošinja; 860 stan. Leži u unutrašnjem proširenju kratke udoline; ima dvije male i nedovoljno zaštićene luke, jednu u potopljenom vanjskom dijelu udoline (uvala Veli Lošinj), drugu u susjednoj uvali Rovenska. Zbog svoga smještaja u brežuljkastom i pošumljenom kraju, lijepote naselja (visoke kamene kuće i vrtovi s rijetkim biljem) i toplog podneblja, Veli Lošinj je privlačno ljetovalište. Obalnim putem prijatna je šetnja do Malog Lošinja. Klimatsko lječilište.

Veli Lošinj se prvi put spominje 1398 pod imenom Velo selo. Venecija je u XVI *st.* podigla u njemu kulu za obranu od Uskoka. Čitav gradić, a osobito njegov centralni dio, ima tipične elemente barokne urbane sheme, dok stambena arhitektura pokazuje karakteristike kasnog baroka i klasicizma. Najstariji sakralni objekt je romanička crkva sv. Nikole iz XIV *st.* (portreti pomoraca u narodnoj nošnji iz XVII *st.*). U crkvi sv. Antuna iz XV *st.*, proširenoj u XVII i XVIII *st.*, ima slika talijanskih majstora B. Vivarinija, B. Strozzija, L. Querene, F. Hayeza, L. del Cosse i F. Potenze. Nedaleko od luke je crkva sv. Marije iz 1510, barokizirana u XVIII *st.* (slike F. Fontebassa i nepoznatih majstora iz XVI—XVIII *st.*).

Izleti: ○ *Kalvarija* (234 *m*, pogled na južni dio otoka Lošinja). ○ *Mali Lošinj* (v.; cestom 4 *km*).

VELI RAT (11, A, 2), selo na sjeverozapadnom dijelu Dugog otoka; 342 stan. Leži na obali uvale Čuna, koju uski kanal spaja sa zaljevom Pantera. Obala uz selo sa borovim šumarcima ima lijepu pješčanu plažu. Jugoistočno od Velog Rata je prostrana uvala Saharun, a sjeverozapadno od njega, na ulazu u prolaz Maknare, podignut je veliki svjetionik. — Područje Velog Rata naseljeno je od rimskog doba. Današnje selo spominje se prvi put 1327.

Izleti: v. *Božava*

VELIKA PAKLENICA v. *Starigrad-Paklenica.*

VEPRINAC (4, A, 1), selo zapadno od Opatije, na padinama Učke; 583 stan. Leži na 500 *m* aps. visine, a okružen je šumom. Veprinčani su dijelom naselili Ičiće, nekadašnje svoje ribarsko sklonište. Položaj Veprinca i vanredno lijepi vidici koji se pružaju na Kvarnersku rivijeru privlače brojne izletnike. Pristup do njega moguć je cestom preko Ičića ili preko Matulja, i brdskim stazama.

Veprinac se razvio na mjestu prethistorijskog kasteljera. U srednjem vijeku u posjedu je Devinske gospode (do 1399), zatim gospode od Walseea, a od 1466 Habsburgovaca (u sklopu kastavske gospoštije). Naselje se sastoji od dva dijela, gornjeg uz kaštel i crkvu, i donjeg uz cestu koja vodi na Učku. Kraj ulaza u gornji dio naselja je srednjovjekovni kaštel, pred gradskim vratima loggia, a prekoputa srednjovjekovna kapela. U baroknu župnu crkvu uklopljeni

su ostaci starije srednjovjekovne crkve; na arhitravu ulaznih vrata uklesana je godina 1574.

VERUDA v. *Pula*

VIGANJ (19, A, 1), selo i sidrište na jugozapadnoj obali Pelješca, 8 *km* zapadno od Orebića; 368 stan. Leži u prostranoj uvali zapadno od rta Sv. Liberan, na rubu plodne flišne zone. Njegovi zaseoci Dol, Podac, Kovačević i Baseljina nalaze se na oko 60 *m* aps. visine. Velika šljunčana plaža kod spomenutog rta i niz manjih plaža s borovim šumarcima. Sjeveroistočno od Vignja je planinarsko izletište Sv. Ilija (961 *m*). Veza motornim čamcima s Kučištem (1 *Nm*), Orebićem (3,5 *Nm*) i Korčulom (2 *Nm*), a cestom s Orebićem i ostalim naseljima na poluotoku.

Područje Vignja bilo je naseljeno već u prethistorijsko (ilirske gomile) i u antičko doba (arheološki ostaci na lokalitetu Bililo). — Samostan i crkva dominikanaca sagrađeni su 1671. Uz crkvu je klaustar s jednostavnim arkadama. Crkva sv. Mihovila građena je u doba gotike, a nadograđena 1760.

Izleti: v. *Orebić*

VINIŠĆE (14, C, 3), selo i mala luka na unutrašnjem kraju istoimene uvale, 12 *km* jugozapadno od Trogira; 1338 stan. Obalni pojas u blizini naselja, pogodan za podvodni ribolov, ističe se lijepim uvalama s pješčanim i šljunčanim plažama (Vinišće, Voluja, Riševo Velo, Stari Trogir, Sićenica). Selo ima brodsku vezu s Trogirom i Splitom. Pred ulazom u uvalu hrid Vinišće (3 *m*).

Izleti: ○ *Marina* (v.; putem 3 *km*), odande Magistralom na istok u *Trogir* (v.; 15 *km*) i na zapad u *Rogoznicu* (v.; 17 *km*). ○ Morem: *Drvenik* (v.; 3,5 *Nm*), *Maslinica* na Šolti (v.; 7,5 *Nm*).

VINKURAN (3, A, 2), selo na jugozapadnom kraju Istre, južno od Pule; oko 180 stan. Leži iznad uvale Soline (Vinkuranski zaljev), oko 500 *m* daleko od obale. Ima lijepu zaklonjenu plažu s gustom borovom šumom. U uvali je uzgajalište kamenica. Kraj sela je kamenolom, poznat još iz rimskog doba (Cavae romanae). U selu je radionica za izradu mramornih ploča. Odvojkom od asfaltirane ceste (4 *km*) selo je povezano s Pulom.

Izleti: v. *Pula*

VINJERAC (11, C, 1), selo i mala luka u južnom dijelu Velebitskog kanala, 10 *km* jugoistočno od Ražanca; 512 stan. Plaža, autobusna veza sa Zadrom preko Posedarja.

Područje Vinjerca bilo je naseljeno već u prethistorijsko doba. Na uzvisini iznad današnjeg sela nalazilo se ilirsko gradinsko naselje. Tu se razvilo i u srednjem vijeku naselje koje su Venecijanci porušili 1571, kad su ga oduzeli Turcima. Obnovljeno naselje razorili su Turci 1657. — Današnji Vinjerac razvio se oko utvrđenog dvorca porodice *Venier* (otud ime sela), danas u ruševinama. Crkva je stara građevina, obnovljena u XIX *st.* Na rtu poluotočića sačuvala se srednjovjekovna crkva sv. Marka, nekad u sklopu pavlinskog samostana koji je porušen u XV *st.*

Izleti: ○ *Slivnica* (cestom 5 *km*); na brežuljcima oko sela sačuvani ostaci triju ilirskih gradina (Gradina od Bokulje, Miolovića gradina, Lergova gradina).

VIR (11, B, 1), otok (22,3 km^2), zapadno od krajnjeg južnog dijela otoka Paga. Vir je sjeverozapadni nastavak Privlačkog poluotoka, od kojega ga dijeli uski i plitki Privlački gaz. Od južnog dijela otoka Paga dijeli ga Kanal Nove Povljane. U višem i širem zapadnom dijelu Vira pruža se niz vapnenačkih uzvisina (Sv. Juraj 112 *m*, Barbenjak 116 *m*, Vranjak 110 *m*). Obale su relativno slabo razvedene. Razvedenija sjeveroistočna obala blago se spušta prema moru; u priobalnom području dno je pokriveno finim bijelim pijeskom. Na otoku prevladava kamenjar, izuzev krajnji sjeverozapadni dio (oko Rta Vrulja) koji je pod niskom šumom. Glavne obradive površine nalaze se na sjeveroistočnom dijelu otoka. Na prostranom kamenjaru razvijeno je ovčarstvo. Manji dio stanovnika bavi se vađenjem pijeska, koji se upotrebljava u građevinarstvu. Najveće naselje Vir (oko 600 stan.) proteže se djelomično uz obalu plitke pješčane uvale Sapavac; sa zaseocima u unutrašnjosti otoka (Lozice, Križine i dr.) povezan je stazama i putovima. Vir ima brodsku vezu sa Zadrom.

Otok Vir naseljen je od prethistorijskog doba (ilirske gradine i grobni humci). Na vrhu *Sv. Juraj* sačuvani su ostaci ilirske gradine i temelji jednobrodne predromaničke crkvice. U pristaništu su otkriveni temelji jednobrodne predromaničke crkvice sv. Nikole, a na groblju je romanička crkvica sv. Ivana (XII—XIII *st.*). Nedaleko od groblja, uz obalu ruševine venecijanske utvrde iz XVII *st.* (*Kašteli*); sačuvani su zidovi s dvije kule i ulaznim vratima.

Izleti: v. *Nin, Povljana* i *Privlaka*

VIRPAZAR v. *Skadarsko jezero*

VIS (17, E, 5), otok (90,3 km^2) u srednjodalmatinskom arhipelagu. Od sjeveroistoka prema jugozapadu pružaju se vapnenačka bila između kojih su kraške doline (Dračevo polje, Plisko polje, Zlo polje). Najviša tačka na otoku je Hum (587 *m*). Uza zapadnu obalu otoka je prostrani Zaljev Komiža sa pješčanim dnom. Južna obala ima niz manjih uvala (Travna Vela, Travna Mala, Stiniva, Ruda, Teleška Vela, Ploče i dr.). Najbolja luka, Vis, leži na sjevernoj obali otoka. Tu se javljaju klifovi, među kojima se ističe Gradac (100 *m*). Uz jugoistočnu obalu otoka nižu se otočići Ravnik, Budihovac, Parzanj i Greben. Otok Vis je izložen sjeverozapadnim i jugoistočnim vjetrovima. Prosječna temperatura najtoplijeg mjeseca (jula) iznosi 24°C, a najhladnijeg (januara) 8,8°C; godišnja količina oborina 557 *mm* (ljeti svega oko 40 *mm*). Žive vode nema, izuzev nekoliko vrela kod Komiže od kojih su neka kaptirana za vodovod. Cisterne na otoku ljeti se pune vodom koju dopremaju brodovi. Vapnenačka bila otoka mjestimično su pod makijom. U plodnim dolinama, pokrivenim crvenicom i mjestimično pješčanim nanosima, uzgaja se pretežno vinova loza. Glavna naselja na otoku, Vis i Komiža, međusobno su povezana cestom i brodskim linijama. Pored vinogradarstva (moderna industrijska vinara) i povrtlarstva (rano povrće) za otok ima veliko privredno značenje i ribolov; Komiža, glavno ribarsko središte otoka, ima tvornicu za konzerviranje ribe. Na otoku je rasadnik palma. Jugozapadno od Visa leži otočić Biševo, čuven po svojoj Modroj spilji.

Vis je naseljen još u doba neolitika. U ← I mileniju drže ga ilirski Liburni koji u ← VI ili u ←V *st.* formiraju svoju državicu na čelu s kraljem Jonijem. Sirakuški tiranin Dionizije Stariji u početku ←IV *st.* osniva na osvojenom otoku koloniju Issa, na području današnjeg mjesta Vis. Issa je kasnije samostalan polis, kuje vlastiti novac i osniva kolonije (Lumbarda, Trogir, Stobreč). U drugoj polovini ←III *st.* dolazi u zavisnost od Rima, a od ← 47 potpuno je u rimskoj vlasti. Antička Issa srušena je vjerojatno u vrijeme Seobe naroda. U srednjem vijeku otok je najprije u vlasti Bizanta, a zatim u sastavu Hrvatske. 997 doživljava otok teški napad Venecijanaca. Kad je kralj Ladislav Napuljski 1409 prodao Veneciji svoja prava na Dalmaciju, dolazi i Vis (1420) pod Veneciju. Zbog opasnosti od pirata, naselja se formiraju pretežno u unutrašnjosti otoka; glavno mjesto je bilo Velo Selo. Nakon što su krajem XV *st.* cijeli otok poharale katalonske trupe napuljskog kralja Ferrantea I, počinju se razvijati veća naselja i na obali, Komiža i Luka sv. Jurja (današnji Vis). Administrativno je otok stoljećima bio vezan za Hvar. Nakon pada republike Venecije drže ga 1797—1805 Austrija, 1805—11 Francuska, 1811—14 Engleska, koja tu izgrađuje svoje jako pomorsko uporište, a 1814—1918 opet Austrija. U ratu između Italije i Austrije 1866 odigrala se 20. VII blizu sjeverne obale Visa jedna od najznačajnijih pomorskih bitaka XIX *st.* iz koje je austrijska flota izašla kao pobjednik nad talijanskom. Poslije talijanske okupacije 1918—20, Vis je vraćen matici zemlji. U toku Drugoga svjetskog rata 1941—43 Vis je ponovo pod talijanskom okupacijom, da bi u jesen 1943 postao glavna baza mornarice Narodnooslobodilačke vojske. Od juna 1944 tu je bilo sjedište Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. Sve do oslobođenja Beograda (20. X 1944) Vis ostaje sjedište Vrhovnog štaba.

VIS (17, E, 5), gradić i luka na sjeveroistočnoj obali otoka Visa; 2844 stan. Leži u dnu Viškog zaljeva. U neposrednoj blizini Visa nižu se pješčane i šljunčane plaže (Parja, Rogačić, Mala i Vela Svitnja i dr.). Obala uz naselje pogodna je za sportski i podvodni ribolov. Grad ima redovnu brodsku vezu sa Splitom, a brodsku i autobusnu vezu s Komižom.

Antička Issa bila je izgrađena na terasama u području *Gradina,* na sjeverozapadnom rubu uvale. Bila je utvrđena zidom koji je djelomično sačuvan. U južnom dijelu antičkog grada nalazile su se terme iz početka I *st.* (ostaci zidova i mozaika). Na poluotočiću *Prirovo* bio je rimski teatar, podignut vjerojatno na ruševinama starijeg grčkog teatra; na tom mjestu sagrađen je u XVI *st.* samostan franjevaca konventualaca sa crkvom. Jedna isejska nekropola nalazila se na lokalitetu *Mrtvilo,* jugozapadno od antičkog gradskog zida, a druga u tzv. *Engleskoj luci,* sjeveroistočno od gradskog zida. — Današnje naselje nastalo je spajanjem dvaju manjih naselja, Luke na zapadu i

Kuta na istoku uvale. Starije sačuvane građevine potječu pretežno iz XVI—XVII *st.*; među njima se ističu renesansna palača Gariboldi (natpis iz 1552), ljetnikovac hvarskog pjesnika Marina Gazarovića (prva polovina XVII *st.*), kuća zvana Jakša i kuća Dojmi-Delupis (zbirka antičkih arheoloških nalaza). U XVII *st.* Vis je bio utvrđen sa četiri kule: dvije su bile u Kutu, jedna u predjelu Smiderevo (između Kuta i Luke), a jedna u Luci (gradio ju je Vinko Perasti 1615). Crkva Gospe od Spilica u Luci građena je oko 1500; u njoj je slika »Madona sa svecima« (rad Girolama da Santacroce). U Luci je i crkva sv. Duha iz početka XVII *st.* sa nekoliko slika majstora talijanskih škola. U *Kutu* je crkva sv. Ciprijana koja se u dokumentima spominje od XVI *st.*; barokizirana je 1742 (drvena barokna propovjedaonica, drveni kasetirani strop ukrašen slikama). Englezi su u vrijeme Napoleonovih ratova podigli u Visu nekoliko forova, danas uglavnom u ruševinama (Georg, Wellington, Bentinck, Robertson).

Izleti morem: ○ *Stončica* (3,5 *Nm*), sjeveroistočni rt otoka Visa sa jednim od najvećih svjetionika na istočnoj obali Jadrana (domet 18 *Nm*). ○ *Rukavac* (8 *Nm*), selo i uvala na jugoistočnoj obali otoka Visa; ispred uvale otočić Ravnik; prostrane pješčane plaže (mogućnost kampiranja) u susjednim uvalama: Milna, Srebrena, Ruda, Brgujac, Vela i Mala Travna, Stiniva (ribarska luka). Do Rukavca vodi i cesta.

VIŽINADA (2, C, 2), selo u zapadnoj Istri, 18,5 *km* sjeveroistočno od Poreča; oko 350 stan. Leži uz asfaltiranu cestu Pula—Piran—Trst.

U centru sela neoklasicistička crkva iz XIX *st.* (podignuta na mjestu romaničke crkve iz XI *st.*) i barokna cisterna. Uvrh sela romanička crkvica; nedaleko od nje spomenik palim borcima Narodnooslobodilačkog rata (rad Nenada Krivića). — Oko 3,5 *km* južno od Vižinade, na brežuljku *Božje Polje*, gotička crkvica iz XV *st.* sa kasnogotičkim raspelom na oltaru do ulaza i gotičkim freskama (rad lokalnog majstora) na svodu apside.

VODICE (14, B, 1; 15, A, 1), naselje i luka uz Magistralu, 13 *km* sjeverozapadno od Šibenika; 2872 stan. Leži uz plitki zaljev, između rta Borovik i uvale Vrulja. Stanovnici se bave zemljoradnjom i ribarstvom, a znatan dio zaposlen je i u šibenskim industrijskim poduzećima. U mjestu je niz odmarališta; u uvali Bamborovac kamp. Lijepe plaže s borovim šumarcima: Borovik, Blata, Velika Vrulja, Hangari (autokamp i motel).

Naselje se spominje od 1402. U XVI *st.* bilo je opasano zidom s kulama (sačuvana samo jedna kula). Turci su Vodice više puta napadali, ali ih nisu uspjeli osvojiti. — Barokna crkva u mjestu podignuta je u prvoj polovini XVIII *st.*, vjerojatno na mjestu starije građevine. Na groblju, zapadno od sela, crkvica iz 1421.

Izleti: ○ Asfaltiranom cestom prema zapadu u *Tribunj* (v.; 3 *km*). ○ Magistralom prema sjeveru: *Pirovac* (v.; 12 *km*), *Vransko jezero* (v.; 17 *km*), *Biograd* (v.; 34 *km*). ○ *Šibenik* (v.; Magistralom 13 *km* ili brodom 6 *Nm*), *Skradin* (v.; brodom 14 *Nm*). ○ *Prvić* (v.; morem 2,5 *Nm*), *Zlarin* (v.; morem 5 *Nm*). ○ *Tijesno* (v.; morem 8 *Nm*). ○ *Kornati* (v.; morem 17 *Nm*).

VODNJAN (3, B, 1), gradić u jugozapadnoj Istri, 10 *km* sjeverno od Pule; 3623 stan. Udaljen je od obale 6 *km*, leži na 135 *m* aps. visine. Ostaci starosjedilačkog stanovništva sačuvali su svoje stare običaje i drevni romanski istriotski dijalekt. U okolici se uzgaja vinova loza, maslina, povrće i duhan. U mjestu je sirana, mlin i sušara duhana. Vodnjan leži uz željezničku prugu Pula—Divača. Asfaltiranom cestom povezan je s Pulom (10 *km*) i Piranom (91 *km*).

Gradić je sačuvao karakter srednjovjekovnog naselja s gustom, nepravilnom izgradnjom unutar vanjskog vijenca kuća, koji je vršio funkciju obrambenog zida. Sačuvalo se nekoliko gotičkih, renesansnih i baroknih palača iz XV—XVIII *st.* Na glavnom trgu je barokna crkva sa tri uzidana romanička reljefa i odvojenim zvonikom; u crkvi je renesansna kamena kustodija iz 1451, oslikana pala iz 1321 i »Posljednja večera«, rad G. Contarinija iz 1598, a u riznici gotički relikvijar s minijaturama iz XV *st.* U zgradi općine čuva se zbirka slika, pretežno radova venecijanskih majstora iz XVI—XVIII *st.* — U okolici Vodnjana ima nalazišta iz antičkog doba i nekoliko crkvica iz ranog srednjeg vijeka.

VOLOSKO (4, A, 1), nekad ribarsko naselje, u novije vrijeme sastavni dio Opatije. Jezgra starog, tipično mediteranskog naselja zbijena je oko male luke. Moderni dio naselja, niz vila i hotela, povezuje se s vilama i hotelima Opatije. Od Voloskog vodi obalna promenada (»Duž mora«) preko Opatije do Lovrana.

Nekad u sastavu kastavske gospoštije, Volosko se u dokumentima prvi put spominje 1543. Barokna crkva sa dva tornja sagrađena je 1708. Uz cestu prema Rijeci ređaju se klasicističke kuće kapetanskih i brodovlasničkih porodica.

Izleti: v. *Opatija*

VRANA (11, D, 3), selo 3 *km* sjeveroistočno od Vranskog jezera, cestom 10 *km* od Biograda; 1165 stan. Leži u Vranskom polju, koje ide u red najplodnijih površina u Dalmaciji (poljoprivredno dobro). U području sela nalazi se nekoliko spilja. Cestovna veza s Benkovcem, Biogradom i Pakoštanima.

Vrana je u srednjem vijeku bila posjed hrvatskih vladara, a zatim utvrđeno sjedište templara (od XII *st.*) i ivanovaca (od XIV *st.*). Od 1409 bila je pod vlašću Venecije, a u XVI *st.* pala je u ruke Turaka. 1647 osvaja je od Turaka Venecija, od koje je 1670 preotimaju Turci. Ovi su doveli arapske vrtlare i počeli provoditi melioraciju močvarnog zemljišta (sačuvani tragovi kanala za navodnjavanje). Kompleks srednjovjekovne tvrđave s opkopom danas je u ruševinama. U njegovoj blizini je karavansaraj *(Maškovića han)*, rijedak primjer turskog graditeljstva u Dalmaciji; dao ga je podići 1644 turski vezir Jusuf Mašković, rodom iz Vrane. Nedaleko od tvrđave vide se ostaci rimskog akvedukta koji je snabdijevao vodom antički Zadar. — U Vrani su vjerojatno rođena dva renesansna majstora iz XV *st.*, graditelj Lucijan i kipar Franjo Laurana.

VRANSKO JEZERO (11, D, 3), jezero (30,15 km^2) i kriptodepresija u sjevernoj Dalmaciji, sjeveroistočno od Pakoštana. Voda, koju dobiva iz potoka Skorobića i iz nekoliko izvora, otječe ponorima i umjetnim kanalom Prosika (850 *m*) u Pirovački zaljev. Uz sjeveroistočnu pošumljenu obalu jezera dižu se najviši vrhovi Ravnih Kotara (Štandarac 305 *m* i dr.), s kojih se pruža lijep pogled na zaleđe i obalni pojas. Jezero je bogato ribom (šarani, cipli, jegulje i dr.). Moguć je ribolov i lov na ptice močvarice. Prilaz do jezera najlakši je od Magistrale kod Pakoštana (400 *m*) ili od Prosike.

VRANSKO JEZERO v. *Cres*

VRANJIC (16, B, 1), industrijsko naselje na istoimenom poluotoku u istočnom dijelu Kaštelanskog zaljeva, sjeveroistočno od Splita; 1317 stan. Stanovnici su pretežno zaposleni u industriji (tvornica salonita i salonitnih cijevi, tvornica cementnih proizvoda); manji broj bavi se ribolovom i zemljoradnjom. Na južnoj strani poluotoka, u tzv. Vranjičkom basenu, u izgradnji je splitska Sjeverna luka. Vranjic ima autobusnu vezu sa Splitom i Solinom.

Razvio se na otočiću naseljenom još u rimsko doba. U XV *st.* tu je utvrđeni kaštel splitskih nadbiskupa, oko kojega se formiralo srednjovjekovno naselje, napušteno i porušeno u doba ratova s Turcima. Današnje naselje osnovali su, poslije povlačenja Turaka, doseljenici iz Dalmatinske Zagore, povezavši nasipom otočić s kopnom. U starom dijelu naselja sačuvao se tipičan ambijent primorskog ribarskog mjesta.

VRANJICA (14, C, 2), selo uz Magistralu, 4 *km* zapadno od Trogira; 369 stan. Stanovnici su dijelom zemljoradnici, a dijelom su zaposleni u industriji Splita i Trogira. U uvali Šašina i u obalnom pojasu istočno od naselja ima lijepih plaža. Autobusna veza s Trogirom i Splitom.

Izleti: v. *Trogir*

VRBNIK (6, B, 2), gradić i luka na sjeveroistočnoj obali otoka Krka; 1254 stan. Leži na 49 *m*

VRBNIK

VRBOSKA, Crkva sv. Marije

visokom vapnenačkom brežuljku koji se strmo ruši prema moru. U zimskim mjesecima izložen je jakoj buri. Novi dio naselja izgrađuje se duž strme ceste koja povezuje luku sa starim dijelom naselja. Glavna obradiva površina je plodno Vrbničko polje (vinova loza, povrće, naročito rajčica). U bistroj uvalici Zgribnica uređeno je kupalište. Autobusnim linijama Vrbnik je povezan sa svim većim naseljima na otoku; u blizini trajekt Šilo—Crikvenica.

Razvio se na mjestu prethistorijskog naselja. U uvali Sv. Marak otkriveni su antički grobovi. U srednjem vijeku (prvi put se spominje oko 1100) Vrbnik je frankapanski kaštel koji 1388 dobiva statut, pisan glagoljicom. Sačuvani su samo neznatni ostaci srednjovjekovnog obrambenog zida s kulama. U Vrbničkom polju su ruševine utvrde *Gradac*. Župna crkva iz XV—XVI *st.*, kasnije pregrađivana, ima zvonik iz 1527. U crkvi renesansni oltar (prvi desno) iz XV *st.*, na glavnom oltaru slika »Posljednja večera« (rad Kotoranina Marina Cvitkovića, 1599) a u kapeli sv. Marije gotički poliptih sv. Ane (rad domaćih majstora XV *st.*). Na mjesnom groblju je gotička kapelica sv. Ivana iz XV *st.*, u obližnjoj uvali sv. Jurja srednjovjekovna crkvica s ostacima romaničke zidne dekoracije. — U *Zadružnom domu* smještena je biblioteka Vrbničanina Dinka Vitezića sa oko 15.000 svezaka; u njenom fondu ima glagoljskih rukopisa iz XIV—XV *st.* (među njima i iluminirani prvi vrbnički misal iz XV *st.*) i više inkunabula. U sklopu biblioteke je i triptih »Bogorodica sa svecima« iz XVI *st.*

Izleti: ○ Cestom: *Krk* (v.; 12 *km*), *Punat* (v.; 11 *km*) i *Baška* (v.; 19 *km*). ○ *Novi Vinodolski* (v.; morem 6 *Nm*). ○ *Crikvenica* (v.; morem 6,2 *Nm*). ○ Uspon na *Hlam* (449 *m*).

VRBOSKA (17, B, 2), gradić i luka na sjevernoj obali otoka Hvara; oko 600 stan. Leži u dubokoj uvali, okruženoj vinogradima i borovom šumom. Stanovnici se, uz zemljoradnju, bave i ribolovom (tvornica za preradu ribe). Cestom uz more Vrboska je povezana s Jelsom.

Vrbosku su naselili u XV *st.* stanovnici susjednog Vrbanja. I u istočnom *(Pjace)* i u zapadnom dijelu grada *(Padva)* ima, pored tipičnih primorskih seoskih kuća, i nekoliko gotičkih, renesansnih i baroknih zgrada. Na uzvisini usred mjesta je renesansna crkva sv. Marije, građena u obliku tvrđave (oko 1580), na mjestu starije crkve iz 1465, jedan od rijetkih spomenika ove vrste u Dalmaciji. Barokizirana župna crkva *sv. Lovrinca* podignuta je potkraj XV ili u početku XVI *st.* Na glavnom oltaru je poliptih Paola Veronesea (rađen između 1571 i 1579), na pobočnim oltarima slike »Gospa od ruzarija« (rad Leandra Bassana), »Sv. Ante«, »Božićna noć« i »Poklonstvo kraljeva« (radovi Celestina Medovića), »Rođenje Marijino« (rad G. A. Sciurija), »Uskrsnuće« i »Polaganje u grob« (rad Giuseppea Alabardija). Na zapadnom kraju mjesta je kapela iz 1577, a uz more crkvica sv. Petra iz 1469 (na pročelju u polukružnoj niši kasnogotički kip sveca, rad nepoznatog majstora iz kruga Nikole Firentinca).

Izleti: ○ Cestom: *Jelsa* (v.; 3 *km*), *Vrbanj* (v.; 4 *km*), *Stari Grad* (v.; 9 *km*). ○ *Soline* (morem 1 *Nm*), uvala s kamenim pločama, borova šuma. ○ *Bol* (v.; morem 8,5 *Nm*).

VRGADA (11, CD, 3), mali otok (2,5 km^2) jugoistočno od Pašmana. Između dva paralelna niza niskih brežuljaka (najviši vrh Srabljivac 113 *m*) pruža se plodna udolina. Krajnji dijelovi udoline potopljeni su i tvore uvale: na sjeverozapadu Pržinu, a na jugoistoku Kranje. Otok je mjestimično (naročito u svom sjeveroistočnom dijelu) pokriven šumom. Jugozapadna obala strmo se spušta u more; na položitijoj sjeveroistočnoj obali ima manjih uvala s pješčanim plažama. Jedino naselje na otoku, Vrgada (449 stan.), dopire do uvale Luka na sjeveroistočnoj obali. Stanovnici se bave zemljoradnjom i ribolovom. Za ispašu ovaca koriste i obližnje nenaseljene otočiće (Murvenjak i dr.). Veza s Biogradom održava se motornim čamcima.

Vrgadu spominje već Konstantin Porfirogenet sredinom X *st.* pod imenom Loumbrikaton. Na uzvisini iznad groblja su ruševine zida s kvadratnim kulama, vjerojatno ostatak antičkog i ranosrednjovjekovnog kastruma.

Izleti: v. *Murter* i *Biograd*

VRHOVNJACI v. *Lastovo*

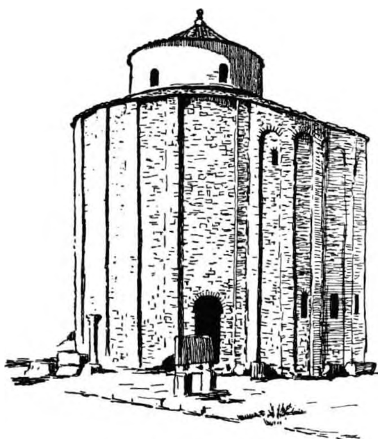
VRNIK (19 B, 2), otočić u istočnom dijelu Pelješkog kanala, pred istočnom obalom Korčule. Najviši mu je vrh 50 *m*. Zapadni dio otočića odvaja od Korčule do 5 *m* duboki prolaz. Jedino naselje na otoku je istoimeno selo (42 stan.) s pristanom. Tradicionalno zanimanje stanovnika je kamenoklesarstvo. U obalnom pojasu ima nekoliko manjih plaža. Vrnik održava vezu Korčulom i Lumbardom motornim čamcem

VRSAR (2, B, 3), mjesto na zapadnoj obali Istre, 9 *km* južno od Poreča; 822 stan. Stanovnici su pretežno ribari i vinogradari. Uz obalu, u borovoj šumici, hotel i autokamp. Pred obalom niz zelenih otočića. Vrsar je asfaltiranom cestom povezan s Porečom.

Na obližnjim vrhovima (Martuzol, Jugovac i dr.) ima ostataka ilirskih gradina. Od rimskog naselja (Ursaria) na području današnjeg Vrsara ostalo je tragova u luci (magazini i druge zgrade) i u bližoj okolici (villae rusticae, vodovod). U ranom srednjem vijeku Vrsar je utvrđen grad, 983—1772 posjed porečkog biskupa i njegova ljetna rezidencija. Naselje se formiralo na padinama brežuljka na kojemu stoji biskupski kaštel *(Kaštel Vergotini)*. Od srednjovjekovnih fortifikacija sačuvala su se zapadna gradska vrata. Uz njih je slikovita crkvica s lopicom iz XVIII *st.* Župna crkva sv. Marije iz XII *st.* ide u red najznačajnijih romaničkih građevina u Istri.

Izleti: v. *Poreč*

ZADAR (11, B, 2; 13, A, 1), grad i luka na sjeverozapadnoj obali Ravnih kotara; 26.000 stan. Leži na poluotoku, uz Magistralu. Smještaj na vrlo povoljnom sastavu jedrenjačkih pučinskih ruta sjeverozapadnog Jadrana s istočnojadranskim kanalskim pravcima plovidbe i zaklonjena prirodna luka pogodovali su u prošlosti razvoju Zadra kao tranzitne luke. U XIX *st.* razvojem parobrodarstva Zadar gubi prvobitnu saobraćajnu važnost, ali ostaje i dalje (do kraja Prvoga svjetskog rata) glavni grad Dalmacije. Historijska jezgra grada zaprema sjeverozapadni dio poluotoka. Tek u XIX *st.* gradsko područje se širi prema Arbanasima i izvan poluotoka; razvijaju se predgrađa Brodarica i Voštarnica na suprotnoj obali uvale Jazine, odnosno Stare luke. Priključenjem Italiji (1920) i odvajanjem od neposrednog zaleđa razvoj grada bio je znatno otežan. Poslije Oslobođenja, obnovljen od teškog razaranja u toku Drugoga svjetskog rata, Zadar postaje administrativni i kulturno-prosvjetni centar (Filozofski fakultet, muzeji, arhiv) sjeverne Dalmacije i znatno industrijsko središte (precizna mehanika, tekstilna i prehrambena industrija, brodogradnja, duhanski kombinat). Bogatstvo kulturnohistorijskih spomenika i ugodna klima (prosječna temperatura najhladnijeg mjeseca, januara, 6,7°) s mediteranskom vegetacijom (u gradskim parkovima uspijevaju i suptropske biljke) privlače u Zadar brojne goste, izletnike i turiste. Prosječna godišnja količina oborina iznosi 840 *mm* (u najtoplijem mjesecu, julu, samo 34 *mm*). U toploj polovini godine čest je dosta jaki maestral; njegovu pojavu uzrokuje brzo zagrijavanje niskih Ravnih Kotara. Zadar ima godišnje oko 200 vedrih dana. Glavna turističko-rekreaciona zona Borik (Puntamika), s motelom, autokampom, internacionalnim studentskim kampom, kupalištem i ugostiteljskim objektima, nalazi se sjeverozapadno

ZADAR, Sveti Donat

od staroga dijela grada. Brodskim i autobusnim linijama Zadar je povezan s većim lučkim centrima na istočnoj jadranskoj obali. Sa zaleđem ima autobusnu i željezničku vezu (od Benkovca).

Zadar se (pod nazivom Idassa) prvi put spominje u grčkim izvorima sredinom ← IV *st.*; rimski izvori zovu ga Jader (Jadera), a Konstantin Porfirogenet u X *st.* Diadora. Šire područje Zadra bilo je naseljeno već u neolitiku (Arbanasi, Puntamika). Uže područje grada, na poluotoku, naselili su ilirski Liburni u ← IX *st.* (brojni arheološki nalazi). Poslije ← 59 Zadar je rimski municipij, a ← 48 vjerojatno i kolonija rimskih građana. Svoju autonomiju sačuvao je grad i kroz čitav srednji vijek. Nakon propasti Zapadnorimskog carstva i razorenja Salone u početku VII *st.*, Zadar postaje glavni grad bizantskog temata Dalmacije i sjedište namjesnika. U početku IX *st.* potpao je pod franačku vlast, a Ahenskim mirom 812 vraćen je Bizantu. Međutim, već u X, a osobito u XI *st.* stvarnu vlast nad gradom imaju hrvatski vladari. Od 1105, kad je priznao vlast prvog ugarsko-hrvatskog kralja Kolomana, Zadar je vodio česte borbe s Venecijom. 1117 boravio je u Zadru papa Aleksandar III. Jedan zapis iz tog vremena donosi podatak da su Zadrani dočekali papu pjevajući pjesme »na svom slavenskom jeziku«. 1202 osvojili su ga Venecijanci uz pomoć križara; grad se nakon obnovljenih borba pokorio 1205. Poslije nekoliko pobuna (1242, 1311, 1345, 1357) došao je pod vlast ugarsko-hrvatskoga kralja Ludovika I (mirom u Zadru 1358). Poslije Ludovikove smrti Zadar priznaje vlast kralja Žigmunda, a zatim Ladislava Napuljskog koji je 1409 Veneciji prodao Zadar i »svoja prava« na Dalmaciju. Otada Zadar počinje postepeno propadati, jer su Venecijanci u znatnoj mjeri ograničili njegovu političku i privrednu autonomiju. Proces njegova privrednog propadanja ubrzali su Turci koji su u početku XVI *st.* osvojili cijelo zadarsko zaleđe, sve do zidina grada. Otada je grad samo jaka tvrđava koja osigurava venecijansku trgovinu na Jadranu, upravno središte venecijanskih posjeda u Dalmaciji i kulturni centar. U XV i XVI *st.* naročito je značajna aktivnost književnika koji pišu na narodnom jeziku (Jerolim Vidolić, Petar Zoranić, Brne Krnarutić, Juraj Baraković, Šime Budinić). Poslije pada Venecije (1797) Zadar je pod Austrijom do 1918, izuzevši period francuskog vladanja (1805—13), ostajući glavni grad Dalmacije. Za vrijeme francuskog vladanja izlazile su (1806—10) u Zadru prve novine na hrvatskom jeziku, »Kraljski Dalmatin«. Zadar je u drugoj polovini XIX *st.* žarište pokreta za kulturni i nacionalni preporod u Dalmaciji. Po Rapalskom ugovoru (1920) pripao je Italiji kao izolirano područje na jugoslavenskom kopnu. Za vrijeme okupacije fašističke vlasti provodile su nasilno potalijančivanje njegovog stanovništva. U toku Drugoga svjetskog rata grad je, nakon kapitulacije Italije 1943, okupirala njemačka vojska. Oslobodile su ga jedinice Narodnooslobodilačke vojske 31. oktobra 1944. — Strukturu urbanog naselja dobio je Zadar u rimsko doba, kad je nešto prošireni prostor liburnskog naselja dobio pravilnu mrežu uzdužnih i poprečnih ulica, sačuvanih uglavnom do danas ispod današnjih ulica. Grad je već u vrijeme Cezara bio utvrđen, a u vrijeme cara Augusta podignut je gradski zid s kulama i trojim vratima prema kopnu. Na zapadnoj strani grada nalazili su se forum, bazilika i hram sa trijemom (ostaci se vide), a izvan grada amfiteatar i groblja. Akvedukt, koji je dovodio vodu iz Vrane, dijelom je sačuvan. 559 darovao je zadarski rektor Bazilije svoju kuću za uređenje bolnice. U okviru antičkog grada razvijao se i srednjovjekovni grad. U tom razdoblju sagrađen je niz crkava i samostana. Neke od tih crkava porušene su u toku stoljeća; među njima šesterolisna predromanička crkvica Stomorice (sv. Uršule; gornji dio porušen u XVI *st.*, donji dio zatrpan), predromanička crkvica križnog oblika Sv. Vid (porušena 1878) i trobrodna Sv. Nediljica (porušena 1890; u Arheološkom muzeju u Zadru dijelovi oltarske pregrade). Imena prvih umjetnika u Zadru javljaju se već potkraj XII *st.* (Matej i Aristodije, sinovi Zorobabela iz Apulije). — U toku srednjeg vijeka Zadar je u cijelosti dobio svoj završni urbani izgled koji se sačuvao do danas. U doba romanike i gotike podignut je pretežni dio stambenih zgrada koje su se, uz pregradnje, sačuvale do Drugoga svjetskog rata, u toku kojega su cijeli blokovi porušeni bombardiranjem iz zraka; pojedini objekti su se i nakon bombardiranja sačuvali. Zbog opasnosti od Turaka, Venecija je u XVI *st.* s kopnene strane utvrdila grad novim sistemom utvrda; zidovi dobivaju šest peterokutnih bastiona, a ispred grada sagrađena je velika tvrđava (u današnjem parku Vladimira Nazora). U to vrijeme su izgrađene tri velike javne cisterne. U prvoj polovini XVI *st.* nastavlja se građevna djelatnost u stilu renesanse (npr. Sv. Marcela, obnova Sv. Marije). — U XVII i XVIII *st.* između gradskog zida i tvrđave iskopani su obrambeni šančevi (Foša), koji su konačno sasvim zatrpani u vrijeme talijanske okupacije. Iako su u drugoj polovini XIX *st.* i u početku XX *st.* gradske fortifikacije porušene, konture zida uz luku i kopno, a u temeljima i oko cijelog grada, sačuvale su se do danas.

Pristanište i autobusna stanica nalaze se u Staroj luci na Radničkoj obali, duž koje se proteže gradski

ZADAR, Raka sv. Šimuna

ZADAR

1. Veliki Arsenal; 2. Gospa od zdravlja; 3. Franjevački samostan; 4. Sv. Ilija; 5. Katedrala Sv. Stošije; 6. Sv. Donat; 7. Rimski forum; 8. Sv. Marija; 9. Sv. Krševan; 10. Sv. Marija Velika; 11. Sv. Petar Stari; 12. Sv. Rok; 13. Palača Grisogono-Vovò; 14. Rimski slavoluk; 15. Bablja kula; 16. Kopnena vrata; 17. Galerija umjetnina; 18. Sv. Šimun; 19. Gradska loža; 20. Sv. Lovro; 21. Gradska straža; 22. Sv. Mihovil; 23. Dominikanski samostan; 24. Arheološki muzej, Državni arhiv i Filozofski fakultet; 25. Park »Vladimir Nazor«

zid. Kad su Venecijanci 1346 zauzeli Zadar, pojačali su stariji kaštel na ulazu u luku, a između njega i grada prokopali obrambeni šanac. Za vrijeme opasnosti od osmanlijskih upada šanac je pregrađen u cisternu, iz koje se voda vadila na tri bunara. Njihova grla sačuvana su na trgu iza hotela »Beograd«. Na trgu je Veliki arsenal iz XVI *st.* (u njemu se održavaju izložbe). U sredini parkiranog trga sačuvala se rotunda crkve Gospe od zdravlja (iz 1582), kojoj je u XVIII *st.* dodan brod, srušen u bombardiranju. Odavde vodi Ulica Brne Krnarutića, uz znatno pregrađeni bivši samostan klarisa (desno), na Trg Vranjanina s crkvom *sv. Frane* i franjevačkim samostanom. Jednobrodna gotička crkva (iz 1283) više je puta pregrađivana, osobito u XVIII *st.* Na drugom oltaru desno od ulaza slika Jacopa Palme ml., a u prigrađenoj kapeli s lijeve strane (kiparsku dekoraciju izveo Nikola Firentinac 1482) slika »Gospe od milosti« (rad Lazzara Bastianija). Iza glavnog oltara bogato rezbarena korska sjedala (rad Giacoma da Borgo Sansepolcro, 1394), zidna slika F. Salghetti-Driolija i ormar u kojemu se čuvaju rukopisne iluminirane koralne knjige XIII—XV *st.* Na kor se nastavlja sakristija; u njoj je 1358 sklopljen mir kojim se Venecija odrekla Dalmacije. Tu se čuva slikani gotički poliptih (rad Splićanina Dujma Vuškovića, XV *st.*) iz franjevačkog samostana u Ugljanu. Do sakristije je prostorija u kojoj je uređena riznica (veliko romaničko slikano raspelo iz XII *st.*, slika Leandra Bassana, staro liturgijsko posuđe, isprave, inkunabule i dr.). Renesansni klaustar, s nadgrobnim pločama (XV—XVII *st.*) prenesenim iz crkve, sagrađen je 1556. Kuzmanićeva i Preradovićeva ulica vode do crkve sv. Ilije, podignute u srednjem vijeku na mjestu antičkog kapitolija i hrama. Barokizirana je 1793 kad je podignut i zvonik. U njoj se čuva veći broj ikona XVI—XVIII *st.* Od crkve se otvara pogled na rimski *Forum* (90 × 45 *m*) s trijemovima i tabernama. Sačuvani su i dijelovi antičkog decumanusa, ispod kojeg je tekla glavna gradska kloaka. Na Forumu se sačuvao 14 *m* visoki antički stup (na njemu ploča s motivima pleterne ornamentike), koji je od srednjeg vijeka do 1840 upotrebljavan kao stup sramote. Iznad nasutog Foruma podignuta je do danas sačuvana, najmonumentalnija građevina našeg ranog srednjeg vijeka (visina 27 *m*), crkva sv. Trojstva, kasnije nazvana *Sv. Donat* po biskupu Donatu, koji ju je, po predaji, dao sagraditi u početku IX *st.* Ima kružni tlocrt, tri apside i na katu galeriju — matronej. U njene zidove ugrađeni su mnogi antički fragmenti (natpisi, stupovi, žrtvenici itd.). Manje kasnije pregradnje vršene su uglavnom 1732. Uz crkvu sv. Donata prigrađena je biskupska palača, vrlo stara građevina, pregrađivana u vrijeme romanike, gotike i renesanse; sadašnja fasada potječe iz 1830. Na istočnoj strani nekadašnjeg foruma podignuti su, vjerojatno u X *st.*, crkva i samostan benediktinka *sv. Marije.* Na mjestu starije crkve sagrađena je (1091) trobrodna bazilika, u početku XVI *st.* pregrađena u stilu prelaza iz gotike u renesansu; u unutrašnjosti bogata barokna štukatura iz 1744. Do crkve je romanički zvonik koji je (prema natpisu na samom zvoniku) u početku XII *st.* dao podići ugarsko-hrvatski kralj Koloman. U kapeli u katu zvonika ima ostataka zidnih slika iz XII *st.* (»Maiestas Domini«), a na četiri kapitela uklesano je ime kralja Kolomana. U romaničkom (kasnije pregrađenom) kapitulu nalazi se grob s natpisom Vekenege, kćeri plemkinje Cike, koja je 1066 obnovila crkvu i samostan. Samostan je bio pregrađen u XIX *st.* Bombardiranjem u prošlom ratu porušen je i u njemu uništen niz kulturno-historijskih i umjetničkih spomenika; spašeni su između ostalog, kartular-prepis (iz 1106) najstarijih samostanskih isprava iz doba narodnih vladara, dio zbirke srednjovjekovnih čipaka i dio inventara riznice. Crkva (na menzi oltara natpis s imenom Cike i Petra Krešimira IV; kip »Pietà« iz XV *st.*), zvonik i kapitul nedavno su obnovljeni. Na mjestu crkve vjerojatno su u rimsko vrijeme bile terme (fragmenti mozaika, u dvorištu do kapitula ostaci hipokausta). Ulica Božidara Petranovića (na potezu bivšeg decumanusa) vodi od crkve prema sjeveru. U blizini križanja decumanusa i carda (sada ulica Ive Lole Ribara) nalazila se antička bazilika koja je, čini se, već u starokršćansko doba pretvorena u crkvu sv. Stošije (Anastazije).

Današnja katedrala *sv. Stošije* je trobrodna romanička bazilika iz XII—XIII *st.* sa sačuvanim starijim (iz IX i XI *st.*) i dograđenim novijim dijelovima. Pročelje s kasnoromaničkim portalima u gornjem dijelu ima arkadice na stupićima. Ispod prezbiterija je trobrodna kripta (iz XII *st.*), a do crkve gotička sakristija (iz XIV *st.*), nekad crkva sv. Barbare. U bočnim apsidama sačuvani su ostaci zidnih slika iz XIII *st.*; u lijevoj apsidi je kameni sarkofag sv. Stošije s natpisom biskupa Donata koji je dao izraditi sarkofag u početku IX *st.* U prezbiteriju su sačuvana romanička mramorna sjedala iz XII—XIII *st.* i gotičke korske klupe (1418—50). U glavni oltar ugrađeni su dijelovi oltarske pregrade iz IX *st.*; nad oltarom je gotički ciborij-baldahin iz 1332. U katedrali se, između ostalog, nalazi jedna slika iz XIII *st.* i radovi slikara Zadranina Blaža Lukina Banića (iz 1447), Vittora Carpaccia i Jacopa Palme ml. U dvorištu katedrale nalazio se šesterokutni baptisterij (porušen u prošlom ratu) s krstionicom iz VI *st.* Prizemlje i prvi kat zvonika građeni su u XV *st.*; gornje katove gradio je 1892, prema zvoniku katedrale u Rabu, T. G. Jackson. Do katedrale je glagoljsko sjemenište, koje je osnovao zadarski nadbiskup Vicko Zmajević (dovršeno 1748). Nekadašnji decumanus završavao je na sjeverozapadnoj obali poluotoka Morskim vratima koja su svoj sadašnji oblik dobila 1571 (natpis). Nedaleko od njih je romanička crkva *sv. Krševana,* podignuta na mjestu rimskog emporija; pripadala je muškom benediktinskom samostanu. Prema predaji, u VI *st.* nalazila se na tom mjestu crkvica sa samostanom, umjesto koje je u X *st.* podignuta benediktinska crkva sv. Krševana, potpuno pregrađena i povećana 1175. Antički stupovi i pilastri dijele baziliku na tri broda. U povišenoj centralnoj apsidi je barokni mramorni oltar iz 1717, a iza njega reljef Bogorodice s djetetom (XIV *st.*). U bočnim apsidama sačuvani su fragmenti zidnih slika iz XIII/XIV *st.* Do crkve se nalaze ostaci srednjovjekovnog samostana koji je u XIX *st.* bio sasvim pregrađen, a u prošlom ratu porušen. Francuzi su u njemu 1806 otvorili licej. Uz južnu stranu crkve vodi Sarajevska ulica, u kojoj je palača patricijske porodice Fanfogna, sagrađena u stilu romanike, a pregrađena u doba renesanse. Koso prekoputa je zanimljiva dvobrodna crkvica sv. Petra Starog (sagrađena prije X *st.*), s ostacima zidnih slika. Na nju se nastavlja crkva sv. Marcele (ranije sv. Andrije), dijelom obnovljena u XVIII *st.* (ostaci zidnih slika iz XI *st.*). Ljubljanska ulica (nastavak Sarajevske ulice) prolazi pored Tržnice, prema kojoj je orijentiran dio monumentalnog pročelja (iz 1600) nedovršene pregradnje crkve sv. Marije Velike (u renesansnoj koncepciji M. Sammichelija). Sačuvan je i dio pročelja s prelaza iz gotike u renesansu (XV *st.*), i kapela sv. Roka (1508). Crkva se spominje od XII *st.*; više je puta pregrađivana i dograđivana, a velikim dijelom porušena u XVI *st.* prilikom proširenja gradskih zidova. Produžujući Ljubljanskom ulicom, dolazi se do nekadašnjeg istočnog ruba venecijanskih zidova. Ovdje je mala romanička palača Grisogono-Vovò, adaptirana u stilu kasne gotike (znatno oštećena bombardiranjem). U blizini je Trg Oslobođenja s ostacima rimskog slavoluka iz vremena cara Trajana; na trgu je u XVIII *st.* postavljen jedan od stupova antičkog hrama na forumu. Odavde je, počevši od vremena rimskog vladanja, vodio kroz gradski zid glavni put iz grada, izbijajući zatim na cestu Senj—Solin. Na Trg Oslobođenja nastavlja se nešto uzdignuti Trg pet bunara. U vrijeme turskih provala sagrađen je ovdje veliki rezervoar za vodu koja se mogla crpsti iz pet grla. Na sjevernoj strani Trga pet bunara je peterostrana Bablja kula s ostacima srednjovjekovnog gradskog zida. Na sjevernoj strani Trga Oslobođenja i zapadnoj strani Poljane Zoranića je monumentalna palača bivšeg Namjesništva, građena i pregrađivana od XVII do XIX *st.* (sada sjedište kulturnih i društvenih organizacija). Prekoputa ove palače je crkva sv. Šimuna, nastala pregradnjom srednjovjekovne crkve sv. Stjepana koja se spominje od XII *st.*; u arhitekturi ima gotičkih, renesansnih i (pretežno) baroknih elemenata. 1632 su u nju prenesene iz Sv. Marije Velike moći i sarkofag sv. Šimuna (iz XIII *st.*). U crkvi se čuva srebrna *raka sv. Šimuna* (teška oko 250 *kg*) koju je dala izraditi Jelisava, žena ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika I, a kći bosanskog bana Stjepana Kotromanića. Izradili su je (1377—80) u Zadru zlatari Francesco di Antonio da Sesto iz Milana, Andrija Markov iz Zagreba, Petar sin Blažev iz Rače, Stipan Pribčev i Mihovil Damjanov. Ukrašena je reljefima s prizorima iz legende o sv. Šimunu i reljefima koji prikazuju ulazak kralja Ludovika u Zadar, bana Pavla Šubića sa ženom, kraljicu Jelisavu, smrt Stjepana Kotromanića itd. U raki su, između ostalog, pozlaćena gotička kruna, i pregača s natpisom srpskog despota Đurđa Brankovića. Među umjetničkim predmetima koji se čuvaju u crkvi ističu se: reljef Kristova rođenja (XIII *st.*) uz zapadna vrata, kaleži iz XIV *st.*, slika Bogorodice (venecijanska škola XV *st.*, srebrni okov, rad Mate Borića iz 1564). — U ulici Andrije Medulića, u zgradi bivšeg Namjesništva, smješteni su Galerija umjetnina, Prirodoslovni muzej i Gradska knjižnica. Prekoputa je bivša Oružarnica (palača Velikoga kapetana). Uz Oružarnicu vodi prema jugoistoku Ulica žrtava fašizma do glavnog ulaza u grad iz doba venecijanske vladavine, renesansnih *Kopnenih vrata.* Podignuta su 1543 prema nacrtima Michelea Sammichelija, a imaju oblik slavoluka s trojim vratima. U prošlosti ih je s kopnom spajao pokretni most preko šanca koji se uz gradski zid protezao od lučice Foše (uz Kopnena vrata) do uvale Jazine u dnu Stare luke, na potezu današnje Ulice među bedemima. Na suprotnoj strani Kopnenih vrata nalazila se od XVI *st.* Citadela, tvrđava koja je čuvala prilaz gradu s kopna (tragovi u Parku Vladimira Nazora). Uz Fošu vodi popločeni put duž monumentalnih gradskih zidina; na polukružnom zidu iznad jugozapadnog vrha poluotoka smješten je komandantski most s jednog rashodovanog broda koji služi za nastavu učenicima Srednje pomorske škole. Put uz Fošu završava na Obali Maršala Tita, koja u dužini od oko 1 *km* predstavlja parkiranu promenadu duž zapadne strane poluotoka, uz Zadarski kanal. U dvjema velikim zgradama nekadašnjeg Zavoda sv. Demetrija smješteni su danas Historijski arhiv (osnovan 1624, jedan od najbogatijih arhiva Jugoslavije; najstariji materijal iz X *st.*), Filozofski fakultet, Arheološki muzej i Institut za historijske i ekonomske nauke Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Od zgrade Arheološkoga muzeja vodi Ulica Narodne milicije do Ulice Žrtava fašizma, u kojoj se nalaze dominikanski samostan i gotička crkva sv. Dominika, sagrađena 1280, pregrađena i pretvorena u kasarnu 1807. Prekoputa tog kompleksa je palača Nassi (portal i prozorski okviri u stilu cvjetne gotike), a na uglu Klaićeve ulice samostan franjevaca glagoljaša sa crkvom *sv. Mihovila.* Crkva je sagrađena 1389, dijelom po nacrtima zadarskoga graditelja Andrije Desina. Na portalu je reljef sv. Mihovila između sv. Stošije i sv. Krševana (XIV *st.*), a u crkvi romaničko slikano raspelo iz XII *st.* Klaićeva ulica završava na *Narodnom trgu,* središtu javnog života Zadra od renesanse do danas. Na njegovoj sjevernoj strani je Loža gradske straže, iz 1562; zvonik je podignut u početku XX *st.* U zgradi je Etnografski muzej. Na nju se nadovezuje palača Općinske skupštine (1936). U njenom je sklopu (prolaz kroz Urbanistički institut) dobrim dijelom sačuvana predromanička crkvica sv. Lovre s atrijem, podignuta vjerojatno u XI *st.* na temeljima starokršćanske crkve. Na južnoj strani Narodnog trga je Gradska loža koja se spominje od XIII *st.*; iznova je sagrađena 1565 u duhu sličnih ostvarenja M. Sammichelija, a restaurirana nakon teških oštećenja bombardiranjem u Drugom svjetskom ratu. Prema sjeveroistoku od Narodnog trga vodi u luku Ulica 1. novembra. U njoj je desno mala palača Gherardini-Marchi s bogatim kasnogotičkim prozorom (izveli su ga Andrija Aleši i Nikola Firentinac u drugoj polovini XV *st.*) a lijevo, nastavljajući se na zgradu Općinske skupštine, Naučna biblioteka (nekad Biblioteka Paravia, nazvana po svom osnivaču); djeluje od 1855, a jedna je od najznačajnijih biblioteka u Jugoslaviji. Ulica 1. novembra izbija kroz nova vrata (probijena u gradskom zidu u drugoj polovini XIX *st.*) na Radničku obalu, koja je na ovom mjestu Stare luke mostom povezana s predgrađima *Voštarnica* i *Brodarica* (industrija i novija stambena naselja). Odavde polaze ceste u Nin, Diklo i do poluotoka Puntamika (redovne

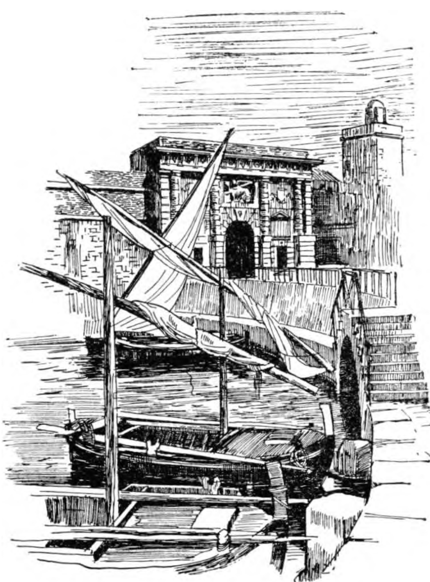
ZADAR, Sveta Stošija

veze motornim čamcem od Radničke obale u Zadru). Nedaleko od današnje škole u Puntamiki nalazila se rimska villa rustica; antička nadsvođena cisterna za vodu pregrađena je u početku IX *st.* u crkvicu sv. Stošije, poviše koje je kasnije podignuta druga crkvica istih dimenzija. Nešto ostataka još jedne villae rusticae nalaze se na susjednom poluotoku *Vitrenjak.*

Od Kopnenih vrata prema jugoistoku vodi Ulica Jugoslavenske narodne armije. Šetalištem Kolovare (desno uz more plivački basen, lijevo kompleks opće bolnice) uz srednjovjekovnu rotundu Carska česma (obnovljena 1546; služila je za snabdijevanje brodova vodom) dolazi se do sela *Arbanasi.* Stanovnici sela su Arbanasi koji su se ovamo doselili 1726—33 iz Krajine između Skadarskog jezera i barskog primorja; do danas su sačuvali svoj arbanaški govor. — Od trga Oslobođenja vodi Put Nikole Tesle uz uvalu *Jazine,* pored kazališta lutaka, malog stadiona i glavne pošte.

Muzejske zbirke. *Arheološki muzej* (osnovan 1830; materijal s područja sjeverne Dalmacije obuhvaća razdoblje od starijeg kamenog doba do XIII *st.*). — *Etnografski odjel Narodnog muzeja* (zbirke narodnih rukotvorina iz zaleđa Zadra i sa sjevernodalmatinskih otoka). — *Kulturnohistorijski odjel Narodnog muzeja* (predmeti materijalne kulture XIV—XIX *st.*). — *Galerija umjetnina Narodnog Muzeja* (zbirka ikona i slika lokalnih dalmatinskih škola, djela hrvatskih slikara i kipara XIX i XX *st.*; slikarski opus Zadranina F. Salghetti-Driolija). — *Prirodoslovni odjel Narodnog muzeja* (fauna, flora, petrografski i paleontološki materijal s područja Dalmacije). — Organizira se smještaj najznačajnijih predmeta iz zadarskih riznica (u prvom redu iz riznice samostana benediktinka i iz riznice katedrale). Njihov inventar obuhvaća najstarije primjerke zadarskog zlatarstva (tzv. »Cikin križić«, dva relikvijara iz XI *st.* i jedan iz XII *st.*, zlatarske predmete iz XIII—XV *st.*), brojne primjerke veza iz XIV i XV *st.*, čipaka iz XVI i XVII *st.*, slika i dr.

Izleti: ○ *Preko* (v.; morem 2,8 *Nm*). ○ *Lukoran* (v.; morem 3,5 *Nm*), *Ugljan* (v.; morem 6,5 *Nm*), *Božava* (v.; 18 *Nm*). ○ Morem; *Kali* (v.; 3,8 *Nm*), *Kukljica* (v.; 6,9 *Nm*), *Sali* (v.; 15 *Nm*), *Kornati* (v.; 27 *Nm*). ○ Magistralom prema sjeveroistoku: *Poličnik* (14 *km*); ilirski grobni humci, ostaci rimskih građevina; predromanička crkvica sv. Luke, ruševine srednjovjekovne utvrde (Gradina), *Posedarje* (v.; 25 *km*). ○ Magistralom prema jugoistoku: *Bibinje* (v.; 6 *km*), *Sukošan* (v.; 11 *km*), *Krmčine* (v.; 18 *km*), *Turanj* (v.; 23 *km*), *Filipjakov* (v.; 25 *km*), *Biograd* (v.; 29 *km*), *Crvena Luka* (v.; 34,5 *km*), *Pakoštane* (v.; 34 *km*), *Vransko jezero* (v.). — Lokalnom cestom prema sjeveru: *Petrčane* (v.; 13 *km*), *Zaton* (v.; 15 *km*), *Nin* (v.; 17 *km*). ○ Cestom prema istoku: *Donji Zemunik* (11 *km*); ostaci iz rimskog doba; u crkvi nad pobočnim vratima latinski natpis koji spominje godinu 1194. *Smilčić* (22 *km*), na lokalitetu Barica neolitičko naselje (bogati arheološki nalazi); ilirski grobni humak (Zemunjača); na više lokaliteta nalazi iz rimskog doba (građevine, grobovi, natpisi); nekoliko utvrđenih dvoraca zadarskih porodica (XVII i XVIII *st.*). Odavde u *Obrovac* (v.; 49 *km*) ili u *Novigrad* (v.; 32 *km*). ○ Cestom prema istoku i jugoistoku kroz Ravne Kotare do Knina: *Donji Zemunik* (11 *km*), *Nadin* (2 *km* jugozapadno od ceste); na brežuljku ostaci ilirsko-rimskog naselja Nedinum (megalitički zid, dogradnje iz turskog doba). *Benkovac* (34 *km*), završna stanica dosad dovršenog dijela željezničke pruge Knin—Zadar; iznad mjesta ruševine tvrđave podignute u tursko doba (XVI *st.*). 2 *km* prema jugozapadu, uz cestu u Biograd, *Šopot;* tu su otkriveni ostaci predromaničke crkvice i fragment natpisa s imenom hrvatskog kneza Branimira (druga polovina IX *st.*). 4 *km* jugozapadno od Šopota je *Miranje* s romaničkom crkvom (XII—XIII *st.*). 3 *km* sjeverozapadno od Benkovca, *Kula Atlagića:* ostaci predromaničke crkvice (uzidani fragmenti reljefa s motivima pleterne dekoracije); ruševina kule turske porodice Atlagića. *Podgrađe* (38 *km*); na uzvisini uz cestu liburnska gradina, kasnije rimski municipij Asseria (fortifikacije s ugaonim kulama, slavoluk iz god. 113, dijelovi foruma); u srednjovjekovnu crkvicu sv. Duha uzidani su antički fragmenti. *Ostrovica* (49 *km*); na visokom vrhu tvrđava knezova Šubića, od 1411 u vlasti Venecije, 1523—1684 tursko uporište. Odavde 7 *km* prema sjeveru su *Dobropoljci,* nekad ilirsko-rimsko naselje Alveria (ostaci dvaju gradinskih naselja, brojni kameni grobni humci; ostaci rimskih zgrada, sačuvan dio rimske ceste s usječenim tragovima točkova). *Bribirske Mostine* (59 *km*), raskršće cesta prema Šibeniku (33 *km*) i Kninu (44 *km*). 3 *km* odavde je selo *Bribir;* na *Glavici* (pristup novom cestom) ostaci antičkog grada Varvaria (bedem, zgrade, hipokaust); u srednjem vijeku središte župe (starohrvatska nekropola), sjedište knezova Šubića (ostaci profane arhitekture i franjevačkog samostana sa crkvom iz XII—XIV *st.*); iz turskog doba kula kružnog tlocrta. *Kistanje* (69 *km*). Uz cestu koja iz Knina vodi u Bribirske Mostine leži selo *Ivoševci;* na lokalitetu *Šuplja Crkva* ruševine rimskog vojničkog logora Burnuma (ostaci pretorija), a desno od ceste (2 *km* od logora) ruševine rimskog civilnog naselja (ostaci amfiteatra, vodovoda, nadgrobni spomenici, tragovi ceste) koje su 639 razorili Avari. *Knin* (90 *km*). Naseljen u prethistorijsko i rimsko doba (Arduba?); u ranom srednjem vijeku središte župe. Na brdu Spas, velika, dijelom sačuvana tvrđava iz ranog srednjeg vijeka, proširivana i pojačavana u kasnom srednjem vijeku i u XVIII *st.* Na istočnom rubu grada, na lokalitetu *Kapitul,* ostaci trobrodne bazilike iz 1203 i starohrvatska nekropola. 7 *km* prema jugoistoku, u selu *Biskupija,* otkopani temelji 5 crkava (IX—XI *st.*) i starohrvatski grobovi s bogatim prilozima. — 5 *km* istočno od Knina, kod Topolja, *vodopadi Krke.*

ZADAR, Kopnena vrata

ZADVARJE v. *Omiš*

ZAGLAV (11, AB, 2), selo na sjeveroistočnoj obali Dugog otoka; 355 stan. Leži na zaravni iznad uvale Triluke, od koje ga odvaja Zaglavski vrh (107 *m*). Okolica je pretežno pod pašnjacima, makijom i maslinicima. Zaglav je stazom povezan s naseljima Sali, Žman i Luka. — Franjevački samostan i crkva *sv. Mihovila* sagrađeni su u XV *st.*; u crkvi gotičko drveno raspelo iz XV *st.*

ZAOSTROG (20, B, 1), selo u južnom Makarskom primorju, 16 *km* sjeverozapadno od Ploča; 327 stan. Sastoji se od starijeg dijela ispod strmog vapnenačkog odsjeka Biokova i novijeg dijela, obalnog naselja, koje leži uz Magistralu. Obala je niska i pješčana, s borovim šumama i maslinicima.

Zaostrog je bio naseljen vjerojatno već u rimsko doba (epigrafski spomenici, reljef svirača). Na seoskom groblju je gotička crkva obnovljena u vrijeme baroka, kad je dograđen i zvonik na preslicu. Na obali je franjevački samostan (XVI—XVII *st.*) s klaustrom. U crkvi barokni mramorni oltari, barokni drveni kor, orgulje koje je gradio Petar Nakić (1694—1770) i nadgrobna poprsja pjesnika Andrije Kačića-Miošića i Ivana Despota (rad Ivana Rendića). Samostan ima staru biblioteku i bogati arhiv. U vrtu samostana antički mozaik.

Izleti: v. *Gradac*

ZAPUNTEL (8, D, 3), selo na sjeverozapadnom dijelu otoka Molata; 234 stan. Leži na rubu plodne kraške udoline (Zapuntelsko polje), 2 *km* jugoistočno od svoje luke s nekoliko kuća (Zapuntelska luka), na obali male pješčane uvale. Do Brguljskog zaljeva, koji za bure služi kao zaklonište za manje

brodove, vodi staza. Stanovnici se bave zemljoradnjom i ribolovom. Brodska veza sa Zadrom. — Staro ribarsko naselje prvi put se spominje 1464.

ZATON (20, E, 3), oko 2 *km* dug zaljev sa tri naselja (ukupno 468 stan.) u Dubrovačkom primorju, 6 *km* sjeverozapadno od Dubrovnika. Izložen je južnim vjetrovima. Dubina mora opada od juga (do 27 *m*) prema sjeveru (6 *m*). Najveće naselje, Veliki Zaton, leži na zapadnoj strani, nasuprot Štikovici, a Mali Zaton na sjeveroistočnoj obali, u podnožju Zirine (313 *m*). Zbog zaklonjenog položaja, lijepih plaža i blizine Dubrovnika (autobusna i brodska veza), ova naselja, nekad samo izletišta, postepeno dobivaju sve veću važnost u stacionarnom turizmu Dubrovačkog primorja.

U Zatonu su nekad imale svoje ljetnikovce mnoge dubrovačke vlasteoske porodice i imućni građani (Sarake, Sorkočevići, Kaboge, Gučetići, Menčetići, Palmotići, Lukarevići, Natali). Od stare župne crkve, prema predaji iz 1050, nije se uslijed mnogih pregradnji ništa sačuvalo. U *Malom Zatonu*, iza Sorkočevićeva ljetnikovca s parkom, izvori (Vrelo) čija je voda nekad tjerala mlinove. U uvalici *Soline* bile su nekad solane; do 1333 bili su im vlasnici Lukarevići, a kasnije Menčetići. Na brežuljku pri ulazu u zaljev utvrda koju su počeli graditi Francuzi, a dovršili Austrijanci; u prošlom ratu teže je oštećena.

Izleti: ○ Magistralom prema sjeveru: *Orašac* (v.; 5 *km*), *Trsteno* (v.; 8 *km*). ○ Magistralom prema jugu: *Rijeka Dubrovačka* (v.), *Dubrovnik* (v.; 21 *km*). ○ *Močiljska spilja* (od Malog Zatona uzbrdo do sela Pobrežje, 4,5 *km*); stalaktiti i stalagmiti.

ZATON (15, A, 1), selo i uvala u sjeverozapadnom dijelu šibenske luke; 1371 stan. Uvala je okružena brežuljcima Rastovac (136 *m*), Križeva Glava (102 *m*) i Glavica (147 *m*). Stanovnici se bave zemljoradnjom, a dijelom su zaposleni i u šibenskoj industriji. Obale uvale prikladne su za kupanje. Zaton ima brodsku vezu sa Šibenikom i Skradinom.

Selo se u dokumentima spominje od XV *st.* Crkva sv. Jurja i sv. Roka barokizirana je u XVIII *st.* U blizini sela, uz obalu, spilja *Tradanj* s arheološkim nalazima iz razdoblja od neolitika do rimskog doba.

ZATON (11, B, 2), selo u istoimenom zaljevu, sjeverozapadno od Zadra; 937 stan. Leži nešto podalje od obale. Zimi je izloženo jakoj buri; ljetnu vrućinu ublažava maestral. Stanovnici se bave zemljoradnjom (vinova loza, povrće, voće), stočarstvom i pomorstvom. Pješčana plaža, šumarci. Cestovna veza sa Zadrom i Ninom.

Uza sjevernu obalu zaljeva, udaljeno oko 2 *km* od sela Zatona, nalazilo se antičko i srednjovjekovno naselje koje su Venecijanci 1646 spalili. Na više mjesta u okolici otkriveni su ilirski grobovi. Od rimskog naselja sačuvali su se ostaci građevina uz obalu i u moru, a od srednjovjekovnog naselja ruševine kuća i trobrodna crkva sv. Andrije (Jadrije). — Današnje selo Zaton razvilo se poslije povlačenja Turaka u XVII *st.* Zapadno od sela uz obalu su ruševine četverokutne kule *(Kaštelina)*, podignute 1593 za obranu od Turaka.

Izleti: ○ *Nin* (v.; 3 *km* cestom). ○ Cestom: *Petrčane* (v.; 5 *km*), *Zadar* (v.; 15 *km*). ○ *Privlaka* (v.; morem 4,4 *Nm*), *Vir* (v.; morem 6,5 *Nm*). ○ *Ugljan* (v.; morem 6,6 *Nm*).

ZAVALA (17, B, 2), selo i mala luka na južnoj obali otoka Hvara, nasuprot otoku Šćedru; oko 132 stan., uglavnom vinogradara. Sastoji se od starijeg, unutrašnjeg, i novijeg obalnog dijela s izgrađenim pristanom i plažom. Zapadno od sela, uz Ivandolac, također je vrlo lijepa plaža. Probijanjem tunela na relaciji Pitve—Zavala dobila je Zavala vrlo povoljnu vezu s Jelsom.

ZAVALA v. *Slano*

ZAVALATICA (17, C, 3), seoce i mala luka na južnoj obali otoka Korčule, 3 *km* južno od naselja Čara. Leži u istoimenoj uvali. Obalno područje u blizini Zavalatice ima nekoliko malih uvala (Mirje, Stinjiva, Žitna, Ripna) koje su pogodne za kampiranje i za sportski ribolov. Autobusna veza s Čarom (i preko nje s Korčulom i Velom Lukom); brodske veze s Velom Lukom, Lastovom i gradom Korčulom.

Zavalatica je priobalno naselje Čare koja se u dokumentima javlja od XIV *st.* Slika »Nevjerni Toma« u župnoj crkvi rad je Leandra Bassana. Crkva u Čaraškom polju spominje se prvi put 1329; njena obnova u gotičkom stilu započeta je 1377. Zanimljiv primjer profane arhitekture je utvrđena kuća, nekad porodice Španić, koja se sačuvala u prvobitnom obliku.

Izleti: ○ *Čara* (putem 3 *km*), otud cestom u *Smokvicu* (7 *km*). ○ *Brna* (v.; morem 5 *Nm*). ○ *Pupnatska Luka* (v.; morem 3,5 *Nm*).

ZAVRATNICA v. *Jablanac*

ZELENIKA (24, A, 1), naselje i luka na istočnoj obali Hercegnovskog zaljeva u Boki Kotorskoj, 4 *km* jugoistočno od Hercegnovog; 900 stan. Okolica se odlikuje bujnom mediteranskom vegetacijom. Uz naselje je pješčana plaža. Pored veze s unutrašnjošću (završna stanica uskotračne željezničke pruge prema Mostaru i Sarajevu), Zelenika ima brodske i autobusne veze s ostalim naseljima Boke Kotorske.

U selu *Kuti*, 2 *km* sjeveroistočno od Zelenike, ruševine jednobrodne predromaničke crkve (vjerojatno iz XI *st.*) s oštećenim zidnim slikama. Istočno od Kuta, u selu *Glogovniku*, otkriveni su ostaci ilirskog naselja.

ZLARIN (15, A, 2), otok u šibenskom arhipelagu, jugozapadno od Šibenika; 8,2 km^2. Od kopna ga odvaja Šibenski kanal, a od niza otočića na jugozapadu Zlarinski kanal. Sastoji se od dva bila (najviši vrh 170 *m*), između kojih je udolina s plodnim obradivim površinama. Veće su uvale Zlarinska luka, u kojoj je Zlarin, jedino naselje na otoku koje zajedno sa zaseokom Borovica ima 920 stan., i Magarna. Zlarinjani su od davnine pomorci, ribari i koraljari. Mjesto Zlarin ima kupalište sa pješčanom plažom. Brodska veza sa Šibenikom i susjednim otocima.

Na otoku je nađeno predmeta iz neolitika i iz rimskog doba. Od 1298 otok je bio feudalni posjed šibenske biskupije sve do 1843. U XVI—XVII *st.* na otoku se naseljavaju stanovnici iz susjednih sela na kopnu, bježeći pred Turcima. Barokna župna crkva građena je 1735—40 na mjestu starije crkve; zvonik je iz 1701. Pored nje, na području mjesta Zlarina ima još nekoliko crkava (Sv. Rok iz 1649 na starom groblju, Sv. Šimun iz XVII *st.*, Gospa od Rašelja iz XV *st.*, barokizirana 1714). Na otoku se sačuvalo nekoliko ljetnikovaca iz XVI i XVII *st.*

ZLATNE STIJENE v. *Pula*

ZVERINAC (11, A, 2), otočić (4,5 km^2), u zadarskoj otočnoj skupini, nedaleko od sjeveroistočne obale Dugog otoka. Dug je 6 *km*, a najveća mu je širina 1 *km*. Pretežno je brdovit; najviši vrh je Klis (117 *m*). Sjeveroistočna obala je slabo razvedena, a na jugozapadnoj su dvije veće uvale (Zverinac i Kablin). Otočić je najvećim dijelom obrastao gustim grmljem. Jedino naselje, istog imena kao i otočić, leži na jugozapadnoj obali (153 stan.) Njegovi se stanovnici bave zemljoradnjom (vinova loza, masline, smokve) i ribolovom; znatan dio zaposlen je u Zadru i okolici. Zverinac ima brodsku vezu sa susjednim otocima i sa Zadrom.

Otok se prvi put spominje 1421 pod imenom Suiran, a bio je posjed nekih zadarskih plemićkih porodica. U selu *Zverinac* je barokna palača porodice Fanfogna iz 1746. U uvali *Poripišće* ima nešto ostataka iz rimskog doba (zidovi kuća, mozaici); od jednobrodne predromaničke crkvice (»grčka crkva«) sačuvali su se samo temelji.

ŽDRELAC (13, A, 2), selo na krajnjem sjeverozapadnom dijelu otoka Pašmana; 436 stan. Leži uz uvalu Sv. Luka, protežući se dijelom do obale morskog prolaza Ždrelac koji odvaja otok Ugljan od Pašmana. Stanovnici uzgajaju uglavnom masline i voće, zapošljavaju se kao pomorci, obrađuju vinograde i polja, kojih je relativno malo. Plaža, brodske veze sa Zadrom i Biogradom.

ŽIRJE (14, A, 2), najveći naseljeni otok (15,43 km^2) u šibenskom arhipelagu, u vanjskom otočnom nizu, oko 22 *km* jugozapadno od Šibenika. Leži na raskršću pomorskih puteva koji vode iz Šibenika prema pučini i duž dalmatinske obale. Građen je od vapnenaca, koji tvore dva bila; između njih je plodno polje. Najviši vrh otoka je Kapić (131 *m*). S istočne strane Žirja su otočići Mažirina, Hrbošnjak i Gusteranski, s južne Bakul, Škrivoda i Škrivadica, a sa sjeverne Koromašna i Mikavica. Plićina zapadno od Žirja sa nizom otočića i grebena je područje bogato ribom. Na sjevernoj obali otoka su uvale Mikavica, Muna, Koromašna i Japlenišće, a na južnoj Kabal, Mala i Vela Stupica, Kruševica, Tratinska, Velika i Mala Nozdrva. Žirje ima dosta blage zime i topla suha ljeta, izloženo je sjevernim i južnim vjetrovima; godišnja količina oborina 753 *mm*. Jedini su povremeni površinski tokovi bujice koje nastaju za vrijeme pljuskova i naglih kiša. U središnjem dijelu polja i u 35 *m* dubokoj jami kod Gradine ima gotovo čitave godine vode za napajanje stoke. Otok je uglavnom pod makijom. Stanovnici se bave uzgajanjem vinove loze,

maslina i voća, a love i ribu. Jedino veće naselje na Žirju je istoimeno selo (506 stan.), koje leži nešto dalje od obale; putem je povezano s uvalom Muna na sjevernoj obali, u kojoj je zaselak Muna. Otok ima brodsku vezu s okolnim otocima i sa Šibenikom.

ŽIVOGOŠĆE (17, D, 2), naselje sa više raštrkanih zaselaka i malom lukom u gornjem Makarskom primorju, jugoistočno od Igrana; 460 stan. Leži uz Magistralu. — Prvi put se spominje 1434. U XVIII *st.* sagrađen je istočno od naselja franjevački samostan sa crkvom (nad ulazom natpis iz 1766). Na obronku iznad samostana prethistorijska gomila, a u liticu pri moru, istočno od samostana, uklesan je u kasnoantičko doba epigram posvećen vrelu koje tu izvire; u natpisu se spominje villa rustica nekog Licinijana.

ŽMAN (10, A, 2), selo i mala luka na sjeveroistočnoj strani Dugog otoka, 5 *km* jugoistočno je Sali; 570 stan. Stariji dio naselja leži iznad obale, u unutrašnjosti, a mlađi uz obalu uvale Žmanšćice. Ispred obale su otočići Krknata i Vaka. Ima brodsku vezu sa Zadrom.

Prvi put se spominje u XIII *st.* pod nazivom Mežano. Arheološki nalazi iz prethistorijskog i rimskog doba pokazuju kontinuiranu naseljenost do srednjeg vijeka. Župna crkva (trobrodna bazilika) spominje se od XIII *st.*, ali se nije sačuvala u prvobitnom obliku.

ŽMINJ (2, C, 3), selo na 379 *m* visokom vapnenačkom brdu u unutrašnjosti južnog dijela Istre; oko 500 stan. Leži na cesti, 33 *km* sjeverno od Pule, nedaleko od željezničke pruge Divača—Pula. Autobusnim linijama povezan je s važnijim naseljima na obali i u unutrašnjosti Istre.

U srednjem vijeku pripadao je pazinskoj grofoviji. Djelomično je sačuvan srednjovjekovni bedem s kulama. Do barokne župne crkve iz XVI *st.*, obnovljene u XVIII *st.* (nekoliko slika venecijanske škole XVII i XVIII *st.*), gotička je kapelica sv. Trojice s oštećenim gotičkim zidnim slikama (XV *st.*). Drugu gotičku kapelicu (Sv. Antun) gradio je 1381 majstor Armerigus; u unutrašnjosti ostaci gotičkih zidnih slika, rad nepoznatog majstora iz XIV *st.*, školovanog u Veneciji.

Izleti: ○ *Rovinj* (v.; 26 *km*), cestom preko *Kanfanara* (v.; 6 *km*) i *Rovinjskog sela* (19 *km*). ○ *Poreč* (v.; 39 *km*), cestom preko *Kanfanara, Limskog kanala* (v.; 20 *km*), *Lovreča* (v.; 23 *km*) i *Baderne* (27 *km*). ○ *Pazin* (v.; cestom 14 *km*). ○ *Pula* (v.; 33 *km*), cestom preko *Vodnjana* (v.; 23 *km*). ○ *Rabac* (v.; 36 *km*), cestom preko *Barbana* (v.; 14 *km*), *Raše* (v.; 24 *km*) i *Labina* (v.; 31 *km*).

ŽRNOVNICA (5, D, 3), slikovita, zelenilom bogata uvala u ogoljelom dijelu velebitskog podgorja, 1 *km* južno od Jurjeva. Bujni razvoj vegetacije u vezi je s obiljem vlage (jaka kraška vrela koja su povezana s ponorima Gacke u Lici). Vodena struja neposredno iza vrela vrlo je jaka, pa je nekad služila za tjeranje mlinova. Današnje zgrade i slikoviti mlin građeni su u XIX *st.* Vrela u Žrnovnici iskorištena su za jurjevski vodovod. U vanjskom dijelu uvale izbijaju dvije vrlo jake vrulje; zbog njih je more u uvali hladno. Uvala je zaštićena sa dva kamena lukobrana. Vrlo je pogodna za kampiranje.

ŽULJANA (20, B, 2), selo i mala luka u istoimenoj uvali na jugozapadnoj obali poluotoka Pelješca; 220 stan. Leži na kraju udoline koja se od Gruhavice (352 *m*) blago spušta prema moru. U neposrednom zaleđu Žuljane ima nekoliko zaselaka (Korta, Jeići, Pivčići, Porozine, Račići). Lijepe pješčane plaže u uvali Žuljana i u obližnjoj uvali Vučine, mogućnost kampiranja i sportskog ribolova (uz obalu, uz hrid Mirište i uz otočić Kosmač) privlače u posljednje vrijeme sve više ljetnih gostiju i turista. Brojne male susjedne uvale (Medvitka, Prisoje, Trstenik, Zamali, Veli Zaglavak, Košare) također su pogodne za kampiranje. Brodskim vezama Žuljana je povezana s Dubrovnikom i Mljetom (Sobra, Polače).

U Žuljani su otkriveni ostaci rimskih grobova. Barokna crkva sv. Martina podignuta je na temeljima starije srednjovjekovne crkve; zabatni akroterij u obliku buzdovana (XV *st.*) vjerojatno je iz prvobitne crkve. Do crkve je kapela sv. Nikole iz 1630. Crkva sv. Julijane sa zvonikom na preslicu građena je na prelazu iz renesanse u barok.

ŽURKOVO v. *Rijeka*

ŽUT (10, B, 1; 12, A, 1), drugi otok po veličini (16,7 km^2) u Kornatskom otočju. Leži između otoka Pašmana i Kornata. Glavno bilo pruža se duž čitave dužine otoka (najviši vrh Gubavac). Obale su strme i vrlo razvedene; brojne uvale (Hiljača, Sarušćica, Bizikovica, Pinizel, Bodovac i dr.) prikladna su zakloništa za ribarske i druge manje brodove. Pored manjih obradivih površina (masline, smokve, vinova loza) najveći dio otoka obrastao je grmljem; mjestimično se javlja crnika i planika. Na otoku nema stalnih naselja. Po raštrkanim stanovima povremeno borave ribari i stanovnici otoka Murtera koji na otoku imaju maslinike i vinograde, a zimi drže na njemu ovce.

POPIS UMJETNIKA

Posljednje brojke iza podataka o životu i djelovanju pojedinog umjetnika označuju stranicu na kojoj se navodi njegov rad ili djelo

GEOGRAFSKE KARTE

POPIS GEOGRAFSKIH IMENA

U ovom su popisu geografska imena iz svih karata poredana abecednim redom. Svako se ime navodi samo jedanput iako se može naći na više geografskih karata. Imena su u popisu naznačena najprije brojem karte, zatim velikim slovom koje pokazuje uspravnu kolonu između dva meridijana i brojem koji označuje vodoravnu zonu između dvije paralele. Kolone i zone upisane su uz rubove karte crnim slovima i brojkama u žutom krugu. Npr. Senj 5, D, 3 nalazi se na karti 5 u kvadratu D, 3.

Kako na malim kartama nema kvadrata, treba zamisliti kao da su podijeljene na četiri polja označena slovima A i B i brojkama 1 i 2. Npr. Samograd 12, B, 1 nalazi se na karti 12 u zamišljenom desnom gornjem kvadratu B, 1.

VERZEICHNIS GEOGRAPHISCHER NAMEN

Die in diesem Verzeichnis enthaltenen geographischen Namen aus sämtlichen Atlaskarten wurden in alphabetischer Reihenfolge angeführt. Jeder Name wurde nur einmal verzeichnet, auch wenn er auf mehreren Karten vorkommen sollte. Neben dem Namen steht im Verzeichnis zuerst die Nummer der Atlaskarte, dann die Bezeichnung einer senkrechten Kolonne zwischen zwei Meridianen mit einem grossen Buchstaben und mit einer Zahl einer wagrechten Zone zwischen zwei Paralellen. Die Kolonnen und Zonen sind am Kartenrand durch schwarze Buchstaben und Nummern in einem gelben Kreis gekennzeichnet. Beispiel: Senj 5, D, 3 bedeutet, dass sich der Ort auf Karte 5 im Quadrat D, 3 befindet.

Da auf kleinen Karten keine Quadrate eingezeichnet wurden, muss angenommen werden, dass jede von diesen Karten in vier Felder aufgeteilt sei, die mit den Buchstaben A und B sowie den Nummern 1 und 2 gekennzeichnet sind. Beispiel: Samograd 12, B, 1 bedeutet, dass an der Karte 12 in dem angenommenen rechten oberen Quadrat nachzusuchen sei.

REGISTER OF GEOGRAPHICAL NAMES

In this register all the geographical names quoted in the maps are arranged alphabetically. Each name is mentioned only once although it may appear on several maps.

The number following the geographical name is the map number; the capital letter after this number indicates the vertical, and the last number, the horizontal position of the map square. The notations of the map squares are given on the margin of the map in black letters and numbers in yellow circles. For instance: Senj 5, D, 3 is on the map 5 in the square D, 3.

Since on the small maps there are no map squares, one has to imagine that they are divided in four quarters denoted by letters A and B and numbers 1 and 2. For instance: Samograd 12, B, 1 is on the imagined quarter B, 1, i. e. on the right upper quarter of the map 12.

INDEX DES NOMS GÉOGRAPHIQUES

Dans l'Index sont classés alphabétiquement tous les noms géographiques figurant dans les cartes de cet Atlas. Chaque nom n'est mentionné qu'une fois, même s'il se trouve dans plusieurs cartes. Les noms sont indiqués d'abord par le numéro de la carte géographique, ensuite par une lettre majuscule désignant la colonne verticale entre deux méridiens et par un chiffre qui marque la zone horizontale entre deux parallèles. Les colonnes et les zones sont désignées dans la marge de la carte par majuscules et chiffres dans un cercle jaune. Par exemple: Senj 5, D, 3 se trouve dans la carte 5, dans le carré D, 3.

Les petites cartes n'ayant pas de carrés, on fera comme si elles étaient réparties en 4 champs désignés par majuscules A et B et par chiffres 1 et 2. Par exemple: Samograd 12, B, 1 se trouve dans la carte 12, dans le carré (imaginé) à droite en haut: B, 1.

INDICE DEI NOMI GEOGRAFICI

In questo indice i nomi geografici di tutte le carte sono inseriti in ordine alfabetico. Ogni nome è stato elencato una sola volta anche se possa trovarsi su più di una carta geografica. Vicino a ogni nome geografico si trova prima il numero della carta, poi la lettera maiuscola la quale indica la colonna verticale fra due meridiani, ed infine il numero indicante la zona orizzontale fra due paralleli. Le colonne e le zone sono inserite sui margini delle carte con lettere e cifre nere in circoletti gialli. P. es. Senj 5, D, 3 si trova sulla carta 5 nel quadrato D, 3.

Visto che sulle piccole carte non ci sono quadrati bisogna figurarsi come se ogni carta fosse divisa in quattro parti eguali segnate con le lettere A e B ed i numeri 1 e 2. P. es. Samograd 12, B, 1, si trova sulla carta 12 nel supposto quadrato superiore destro B 1.

Hrvatskosrpski	Deutsch	English	Français	Italiano
Aerodrom	Flughafen	Airport	Aérodrome	Aeroporto
Blato (jezero)	Teich, Pfuhl	Pond, Pool	Étang, mare	Stagno
Brak, plićina	Bank	Bank	Banc	Banco
Brana	Deich	Dam	Digue	Diga
Brdo	Berg	Mount	Mont	Monte
Brežuljak	Hügel	Hill	Colline	Collina
Buk, brzice	Stromschnellen	Rapids	Rapides	Rapida
Cesta	Strasse	Road	Route	Strada
Crkva	Kirche	Church	Eglise	Chiesa
Čamac	Boot	Boat	Embarcation	Imbarcazione
Daljina	Entfernung	Distance	Distance	Distanza
Draga	Bucht	Cove	Anse	Calanca
Donji. D.	Unter-	Lower	Inférieur	Inferiore
Dvorac	Schloss, Burg	Castle	Château	Castello
Dubina	Tiefe	Depth	Profondeur	Profondità
Gat	Pier	Mole	Môle	Pontile
Gaz	Furt	Ford	Gué	Guado
Gornji. G.	Ober-	Upper	Supérieur	Superiore
Granica	Grenze	Frontier	Frontière	Confine
Greben. Gr.	Riff	Reef	Récif	Secca
Hrid. Hr.	Klippe	Crag	Rocher	Roccia
Iskopina	Ausgrabung	Excavation	Fouille	Scavo
Jezero. Jez.	See	Lake	Lac	Lago
Južni. J.	Süd-	Southern	Méridional	Meridionale
Kamenolom	Steinbruch	Quarry	Carrière	Petriera
Kamp	Zeltplatz	Camping site	Camping aménagé	Camping
Kanal	Kanal	Canal	Canal	Canale
Kapela	Kapelle	Chapel	Chapelle	Capella
Klanac	Schlucht	Ravine	Ravin	Gola
Kupalište	Schwimmbad	Bathing place	Bains	Bagno
Luka. L.	Hafen	Harbour	Port	Porto
Lučki basen	Hafenbecken	Camber. dock	Darsena, bacino	Darse, bassin
Lukobran	Wellenbrecher	Breakwater	Brise-lames	Frangiflutti
Mali. M.	Klein	Little	Petit	Piccolo
Mjerilo	Maßstab	Scale	Échelle	Scala
Metar	Meter	Meter (39.37 in.)	Mètre	Metro
Mlin	Mühle	Mill	Moulin	Mulino
Most	Brücke	Bridge	Pont	Ponte
Nasip	Damm	Dam	Remblai	Diga
Nautička milja	Seemeile (1852 m)	Nautical mile	Mille nautique	Miglio marino
Obala	Küste	Coast	Côte	Costa
Oseka	Ebbe	Ebb tide	Reflux	Riflusso
Otoci. Oi.	Inseln	Islands	Îles	Isole
Otok. O.	Insel	Island	Île	Isola
Pitka voda	Trinkwasser	Drinking water	Eau potable	Acqua potabile
Planina	Gebirge	Mountain	Montagne	Montagna
Plima	Flut	Flood tide	Flux	Flusso
Podrtina	Wrack	Derelict	Épave	Relitto
Poluotok. Pol.	Halbinsel	Peninsula	Presqu'île	Penisola
Polje	Feld	Field	Camp	Camp
Predjel	Gegend	Region	Région	Regione
Prijevoj	Gebirgspass	Col	Col	Passo
Pristan	Kai	Quai	Quai	Banchina
Privlaka	Landenge	Isthmus	Isthme	Istmo
Prolaz. Pr.	Durchfahrt	Lead	Chenal	Canale d'accesso
Ribnjak	Fischteich	Fishpond	Vivier	Vivaio
Rt	Kap	Cape	Cap	Capo
Rudnik	Bergwerk	Mine	Mine	Miniera
Samostan, manastir	Kloster	Monastery	Monastère	Monastero
Sedlo	Bergsattel	Saddleback	Selle	Sella
Sjeverni. Sj.	Nord-	Northern	Septentrional	Settentrionale
Slap	Wasserfall	Waterfall	Cascade	Cascata
Spilja	Höhle	Cave	Grotte	Grotta
Staza	Fussweg	Footpath	Sentier	Sentiero
Školjići	Riffe	Reefs	Récifs	Scogliera
Šuma	Wald	Forest, wood	Forêt	Foresta, bosco
Tjesnac	Meerenge	Strait	Détroit	Stretto
Tvrđava	Fort, Fesstung	Fort	Fort	Forte
Ušće	Flussmündung	Mouth of river	Embouchure	Foce
Uvala. U.	Kleine Bucht	Cove	Crique	Calanca
Veliki. V.	Gross	Great	Grand	Grande
Visina	Höhe	Height	Altitude	Altezza
Vrh	Berggipfel	Summit	Sommet	Sommità
Zaklon (luka)	Nothafen	Refuge harbour	Port de refuge	Ridosso
Zaljev. Z.	Bai	Bay	Baie	Baia
Žal	Strand	Beach	Grève	Spiaggia
Ždrilo	Sund	Sound	Pertuis	Stretto
Željeznička stanica	Bahnhof	Railway station	Gare	Stazione ferroviaria

A

B

C

Č

Ć

D

Dž

Đ

E

F

G

J

K

L

Lj

M

R

S

Š

T

W

Z

Ž

GEOGRAFSKE KARTE

I	Srednja Evropa, auto-putovi	1 : 11 250 000
II	Srednja Evropa, željezničke pruge	1 : 15 000 000
III	Srednja Evropa, avionske pruge	1 : 22 500 000
IV	Jugoslavija, ceste i željezničke pruge	1 : 3 000 000
V	Jadranska obala Jugoslavije, brodske pruge	1 : 4 500 000
VI	Jadranska obala Jugoslavije, ceste i željeznice	1 : 1 250 000

1 Koper 1 : 110 000
2 Istra 1 : 300 000
3 Pula 1 : 90 000
4 Opatija 1 : 150 000
5 Rijeka 1 : 300 000
6 Crikvenica 1 : 120 000
7 Lošinj 1 : 120 000
8 Pag 1 : 300 000
9 Rab 1 : 105 000
10 Kornat I 1 : 120 000
11 Zadar 1 : 300 000
12 Kornat II 1 : 120 000
13 Biograd 1 : 120 000
14 Split 1 : 300 000
14a Brački kanal 1 : 170 000
15 Šibenik 1 : 120 000
16 Kaštela 1 : 85 000
17 Makarska 1 : 300 000
18 Hvar 1 : 51 000
19 Korčula 1 : 75 000
20 Dubrovnik 1 : 300 000
21 Dubrovnik (grad) 1 : 38 000
22 Mljet 1 : 50 000
23 Kotor 1 : 300 000
24 Boka Kotorska 1 : 125 000
25 Budva, Bar 1 : 120 000
26 Titograd 1 : 300 000
27 Plitvička jezera 1 : 32 500

LEGENDA

ZEICHENERKLÄRUNG — EXPLANATORY NOTES
LÉGENDE — SEGNI CONVENZIONALI

Autoput
Autobahn
Motorway
Autoroute
Autostrada

Asfaltirana cesta
Strasse mit staubfreiem Belag
Road with dust-free surface
Route goudronnée
Strada asfaltata

Neasfaltirana bolja cesta
Nebenstrasse (ohne staubfreien Belag)
Secondary road (without dust-free surface)
Route secondaire (sans revêtement)
Strada secondaria (non asfaltata)

Lošija cesta
Fahrweg
Minor road
Voie carrossable
Strada carreggiabile

Ostale ceste
Übrige Strassen
Other roads
Autres routes
Altre strade

Staza
Fussweg
Footpath
Sentier
Sentiero

62
Veća udaljenost (u km)
Grosskilometer
Long distance (in kilometres)
Distance totalisée (en kilomètres)
Grande distanza (in chilometri)

10
Manje udaljenosti (u km)
Kleinkilometer
Short distances (in kilometres)
Distance partielle (en kilomètres)
Piccole distanze (in chilometri)

Uspon do 10%; više od 10%
Steigung bis zu 10%; über 10%
Gradient up to 10%; exceeding 10%
Pente inférieure à 10%; supérieure à 10%
Pendenza inferiore ai 10%; superiore ai 10%

Trajekt za automobile
Autofähre
Car ferry
Bac pour automobiles
Traghetto per automobili

Željeznička pruga
Eisenbahn
Railway
Voie ferrée
Ferrovia

Željeznička stanica
Bahnhof
Railway station
Gare
Stazione ferroviaria

Tunel
Tunnel
Tunnel
Tunnel
Galleria

Nasip
Damm
Dam
Digue
Diga

Državna granica
Staatsgrenze
National frontier
Frontière de l'État
Confine di Stato

Granični prijelaz
Grenzübergang
Frontier crossing
Passage de frontière
Passaggio di frontiera

Aerodrom
Verkehrsflughafen
Commercial airport
Aérodrome
Aeroporto commerciale

Benzinska pumpa
Tankstelle
Filling station
Station de remplissage
Stazione di rifornimento

Servis za motorna vozila
Werkstatt
Repair shop
Service-dépannage
Autorimessa

Kamp
Zeltplatz
Camping site
Camping aménagé
Camping

Motel

Planinarska kuća
Berghütte
Mountain hut
Refuge alpin
Capanna

Lijep vidik
Schöner Ausblick
Beautiful viewpoint
Beau point de vue
Bella vista

Zimski sport
Wintersport
Winter sport
Sport d'hiver
Sport invernale

Crkva, kapela
Kirche, Kapelle
Church, chapel
Eglise, chapelle
Chiesa, cappella

Dvorac
Schloss, Burg
Castle
Chateau
Castello

Razvaline
Ruine
Ruin
Ruines
Rovine

Spilja
Höhle
Cave
Grotte
Grotta

Soline
Saline
Salt-works
Saline
Salina

Ljekovita voda
Heilquelle
Termal spring
Source d'eau minérale
Acque termali

Pitka voda
Trinkwasser
Drinking-water
Eau potable
Acqua potabile

Svjetionik
Leuchtturm
Lighthouse
Phare
Faro

Plićina
Bank
Bank
Banc
Banco

Oznaka plićine
Bake
Beacon
Balise
Meda

Greben
Klippe
Rock
Roche
Roccia

12
Dubinska tačka, sonda
Meerestiefe
Depth of the sea (in metres)
Profondeur de la mer
Profondità del mare

Sidrište
Ankerplatz
Anchorage
Mouillage
Ancoraggio

Zabranjeno sidrenje
Ankern verboten
Prohibited anchorage
Mouillage interdit
Divieto di ancoraggio

1234
Visina (u metrima)
Höhe (in Metern)
Height (in metres)
Altitude (en mètres)
Quote altimetriche (in metri)

Prijevoj
Passübergang
Pass
Col
Passo

(15)
Visina otoka
Höhe der Insel
Height of the island
Altitude de l'île
Quota altimetrica dell'isola

Rudnik
Bergwerk
Mine
Mine
Miniera

Most
Brücke
Bridge
Pont
Ponte

Hidroelektrana
Wasserkraftwerk
Hydroelectric plant
Centrale hydro-électrique
Centrale idroelettrica

Veličina imena razmjerna je važnosti naselja
Veličina kružića razmjerna je broju stanovnika

Die Grösse der Namen ist der Bedeutung der Orte proportional
Die Grösse der Kreise entspricht proportional der Einwohnerzahl

La dimension des caractères est proportionnée à l'importance des lieux
La dimension des cercles est proportionnée au nombre d'habitants

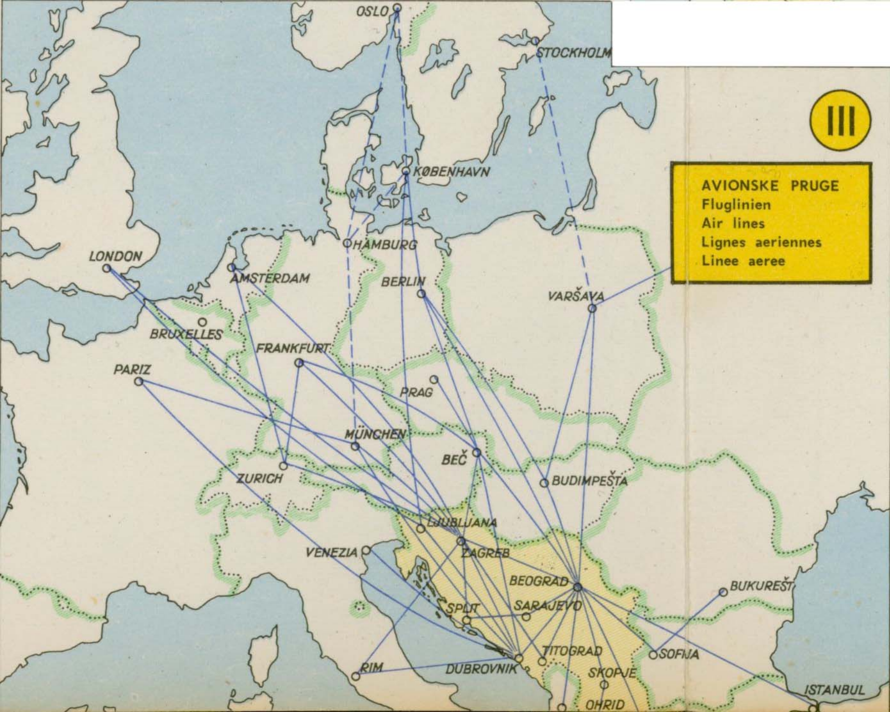
The size in which names are printed indicates their relative importance
Town symbols size indicates relative population density

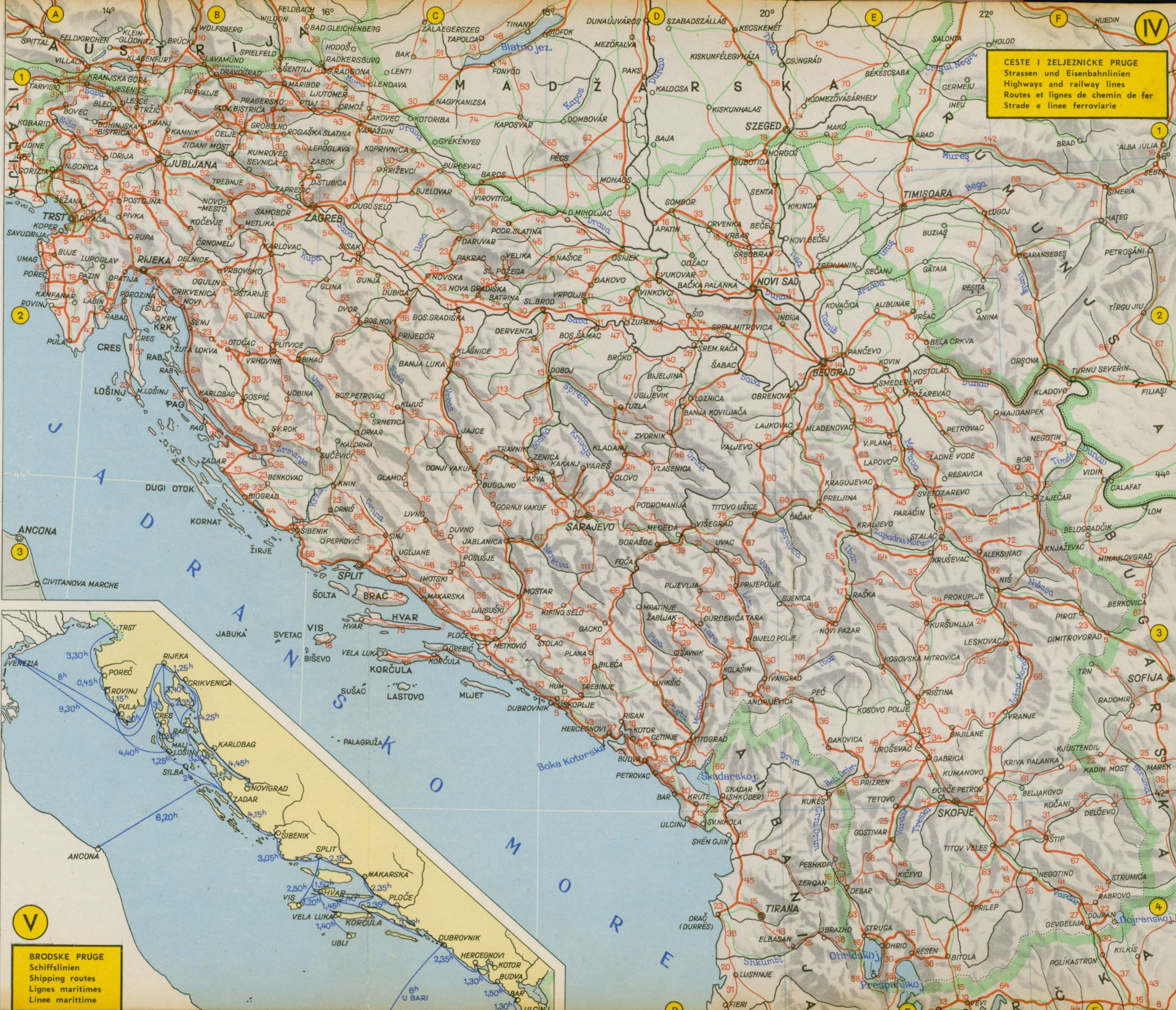
La grandezza dei nomi è proporzionata all'importanza del centro
La grandezza dei circoletti è proporzionata al numero degli abitanti

I
AUTO-PUTOVI
Autobahnen
Motorways
Autoroutes
Autostrade
NORVEŠKA
ŠVEDSKA
OSLO
STOCKHOLM
TALLINN
STAVANGER
KRISTIANSAND
ÖREBRO
NORRKÖPING
J.Vänern
J.Vättern
JÖNKÖPING
GÖTEBORG
Skagerrak
Kattegat
FREDERIKSHAVN
KALMAR
ÖLAND
GOTLAND
BALTIČKO MORE
Riški z.
RIGA
Daugava
JELGAVA
DAUGAVPILS
LIEPAJA
KLAJPEDA
KAUNAS
Njemen
VILNIUS
SOVETSK
KALININGRAD
GRODNO
SJEVERNO
MORE
DANSKA
AARHUS
HÄLSINGBORG
KØBENHAVN
KRISTIANSTAD
MALMÖ
TRELLEBORG
BORNHOLM
ESBJERG
KOLDING
GEDSER
GDYNIA
GDANSK
TCZEW
KIEL
GROSSENBRODE
WARNEMÜNDE
ROSTOCK
KINGSTON UPON HULL
CUXHAVEN
HAMBURG
SZCZECIN
BIAŁYSTOK
Odra
Visla
Elbe
GRONINGEN
BREMEN
BERLIN
POZNAŃ
ŁOWICZ
WARSZAWA
BREST
PETERBOROUGH
VELIKA
BRITANIJA
NIZOZEMSKA
AMSTERDAM
HAG
UTRECHT
HANNOVER
FRANKFURT-a.d.O.
POLJSKA
ŁÓDŹ
Bug
LONDON
ARNHEM
S.R.
NJEMAČKA
MAGDEBURG
NJEMAČKA
D.R.
DOVER
Pas de Calais
OOSTENDE
DORTMUND
Maas
GÖTTINGEN
LEIPZIG
WROCŁAW
NEWHAVEN
CALAIS
BELGIJA
ESSEN
KÖLN
EISENACH
GERA
DRESDEN
San
BRUXELLES
ABBEVILLE
LIÈGE
BONN
HERSFELD
KARL MARX STADT
KRAKOV
LAVOV
DIEPPE
LE HAVRE
ROUEN
Seine
LUKSEMBURG
FRANKFURT-a.d.M.
HOF
Laba
OLOMOUC
DOLNY KUBIN
REIMS
Marne
Rhein (Rajna)
WÜRZBURG
PLZEŇ
PRAG
ČEHOSLOVAČKA
METZ
HEIDELBERG
NÜRNBERG
BRNO
UŽGOROD
PARIZ
KARLSRUHE
STUTTGART
Vltava
CHAMPAUBERT
NANCY
ORLÉANS
ULM
PASSAU
LINZ
Donau
BEČ
BRATISLAVA
SATU MARE
MÜNCHEN
SALZBURG
WIENER-NEUSTADT
BUDIMPEŠTA
Tisza
CLUJ
FRANCUSKA
VIERZON
DIJON
BASEL
ZÜRICH
LINDAU
LANDECK
INNSBRUCK
AUSTRIJA
BRUCK
MADŽARSKA
ORADEA
Grossglockner
GRAZ
NEVERS
PONTARLIER
BERN
WASSEN
Brenner
LIENZ
SPITTAL
KLAGENFURT
SZEGED
RUMUNJSKA
Loire
ŠVICARSKA
LAUSANNE
BRESSANONE
VILLACH
MARIBOR
Mureş
GENÈVE
VARAŽDIN
SUBOTICA
LIMOGES
UDINE
LJUBLJANA
ZAGREB
Drava
OSIJEK
NOVI SAD
VRŠAC
TREVISO
TRST
POSTOJNA
CLERMONT-FERRAND
LYON
VERONA
VENEZIA
KARLOVAC
Sava
SL.BROD
BEOGRAD
Dunav
BRIVE-LA-GAILLARDE
MILANO
RIJEKA
PLITVICE
BANJA-LUKA
TUZLA
Drina
Pad
PULA
Morava
Rhône
TORINO
PARMA
JAJCE
KRAGUJEVAC
Durance
GENOVA
BOLOGNA
BUGARSKA
ITALIJA
JUGOSLAVIJA
TOULOUSE
AVIGNON
MONACO
SAN MARINO
ZADAR
SARAJEVO
NIŠ
PÉZENAS
AIX-EN-PROVENCE
LA SPEZIA
FANO
SPLIT
Ibar
NARBONNE
MARSEILLE
NICE
PISA
FIRENZE
JADRANSKO
MOSTAR
SOFIJA
ANDORA
TOULON
LIGURSKO
MORE
ANCONA
DUBROVNIK
TITOGRAD
Tevere
Piva
SKOPJE
KORZIKA
SKADAR
ŠPANJOLSKA
BARCELONA
RIM
MORE
ALBANIJA
TIRANA
DURRËS
BITOLA
SOLUN
FOGGIA
BARI
NAPULJ
BRINDISI
KORÇE
KOZANI
OLBIA
SASSARI
Vijose
BALEARI
MENORCA
SARDINIJA
OTRANTO
LÁRISA
PALMA
MALLORCA
TIRENSKO
MORE
KRF
GRČKA
CAGLIARI
LÁMIA
JONSKO
MORE
SREDOZEMNO
MESSINA
PALERMO
TRAPANI
REGGIO CALABRIA
CATANIA
SICILIJA
SIRACUSA
ALGER
PHILIPPEVILLE
BÔNE
BOUGIE
TUNIS

II
ŽELJEZNIČKE PRUGE
Eisenbahnlinien
Railway lines
Lignes de chemin de fer
Linee ferroviarie
OSLO
STAVANGER
STOCKHOLM
HALLSBERG
FREDERIKSHAVN
GÖTEBORG
LIEPAJA
ELGAVA
MALMÖ
KØBENHAVN
TRELLEBORG
KINGSTON UPON HULL
GEDSER
KIEL
SASSNITZ
KAUNAS
KALININGRAD
GROSSENBRODE
HAMBURG
GDAŃSK
CAMBRIDGE
AMSTERDAM
HAG
BREMEN
SZCZECIN
LONDON
DOVER
HANNOVER
BERLIN
POZNAŃ
BREST
CALAIS
OOSTENDE
BRUXELLES
KÖLN
KASSEL
LEIPZIG
WARSZAWA
BONN
DRESDEN
WROCŁAW
LUXEMBURG
FRANKFURT
WÜRZBURG
MAINZ
CHEB
KATOWICE
PARIZ
PRAG
KRAKOV
LAVOV
NÜRNBERG
ORLÉANS
STRASBOURG
STUTTGART
BRNO
KEHL
BŘECLAV
AUGSBURG
MÜNCHEN
LINZ
DIJON
BASEL
ZÜRICH
SALZBURG
BEČ
BRATISLAVA
BERN
SCHWARZACH
LAUSANNE
INNSBRUCK
BUDIMPEŠTA
GRAZ
LYON
CLUJ
MILANO
LJUBLJANA
ZAGREB
SUBOTICA
TORINO
VERONA
TRST
RIJEKA
NOVSKA
TIMIŞOARA
PADOVA
SUNJA
VINKOVCI
GENOVA
BOLOGNA
OŠTARIJE
BOS. NOVI
BEOGRAD
PULA
DOBOJ
MARSEILLE
NICE
PISA
KNIN
SARAJEVO
KRALJEVO
FIRENZE
ANCONA
SPLIT
ČAČAK
NIŠ
TITOGRAD
DUBROVNIK
SOFIJA
RIM
SKOPJE
BITOLA

III
AVIONSKE PRUGE
Fluglinien
Air lines
Lignes aeriennes
Linee aeree
OSLO
STOCKHOLM
KØBENHAVN
HAMBURG
LONDON
AMSTERDAM
BERLIN
VARŠAVA
BRUXELLES
FRANKFURT
PARIZ
PRAG
MÜNCHEN
BEČ
ZURICH
BUDIMPEŠTA
LJUBLJANA
VENEZIA
ZAGREB
BEOGRAD
BUKUREŠT
SPLIT
SARAJEVO
TITOGRAD
SOFIJA
RIM
DUBROVNIK
SKOPJE
ISTANBUL
OHRID

IV
CESTE I ŽELJEZNIČKE PRUGE
Strassen und Eisenbahnlinien
Highways and railway lines
Routes et lignes de chemin de fer
Strade e linee ferroviarie
AUSTRIJA
ITALIJA
MAĐARSKA
RUMUNJSKA
BUGARSKA
ALBANIJA
JADRANSKO MORE
LJUBLJANA
ZAGREB
RIJEKA
TRST
BEOGRAD
NOVI SAD
SARAJEVO
SPLIT
TITOGRAD
SKOPJE
TIRANA
SOFIJA
SZEGED
TIMIŞOARA
DUBROVNIK
ZADAR
MOSTAR
NIŠ
ANCONA
V
BRODSKE PRUGE
Schiffslinien
Shipping routes
Lignes maritimes
Linee marittime

UDALJENOSTI U km DUŽ JADRANSKE MAGISTRALE

Entfernungen in Kilometern längst der Adriatischen Magistrale
Distances in kilometres along the Adriatic magistral highway
Distances en kilomètres le long de la Route magistrale adriatique
Distanze in chilometri lungo la Strada magistrale adriatica

	BAR	BIOGRAD	BUDVA	CRIKVENICA	DUBROVNIK	HERCEGNOVI	KARLOBAG	KOPER	KOPER*	KOTOR	MAKARSKA	METKOVIĆ	OPATIJA	PAZIN	PLOČE	POREČ	POREČ**	PULA	RIJEKA	ROVINJ	SENJ	SPLIT	ŠIBENIK	TRST	ULCINJ	ZADAR
BAR		525	44	741	159	111	645	986	862	72	330	254	792	853	276	935	884	880	778	922	709	393	481	854	35	554
BIOGRAD	525		481	216	366	414	120	461	337	453	195	271	267	328	249	410	359	355	253	397	184	132	44	329	560	29
BUDVA	44	481		697	115	67	601	942	818	28	286	210	748	809	232	891	840	836	734	878	665	349	437	810	79	510
CRIKVENICA	741	216	697		582	630	96	245	121	669	411	487	51	112	465	194	143	139	37	181	32	348	260	113	776	187
DUBROVNIK	159	366	115	582		48	486	827	703	87	171	95	633	694	117	776	725	721	619	763	550	234	322	695	194	395
HERCEGNOVI	111	414	67	630	48		534	875	751	39	219	143	681	742	165	824	773	769	667	811	598	282	370	743	146	443
KARLOBAG	645	120	601	96	486	534		341	217	573	315	391	147	208	369	290	239	235	133	277	64	252	164	209	680	91
KOPER	986	461	942	245	827	875	341			914	656	732	194	82	710	75		106	208	90	277	593	505	20	1021	432
KOPER*	862	337	818	121	703	751	217			790	532	608	80		586			168	84		153	469	381		897	308
KOTOR	72	453	28	669	87	39	573	914	790		258	182	720	781	204	863	812	808	706	850	637	321	409	782	107	482
MAKARSKA	330	195	286	411	171	219	315	656	532	258		76	462	523	54	605	554	550	448	592	379	63	151	524	365	224
METKOVIĆ	254	271	210	487	95	143	391	732	608	182	76		538	599	22	681	630	626	524	668	455	139	227	600	289	300
OPATIJA	792	267	748	51	633	681	147	194	80	720	462	538		61	516	143	92	88	14	130	83	399	311	72	827	238
PAZIN	853	328	809	112	694	742	208	122		781	523	599	61		577	31		47	75	46	144	460	372	102	888	299
PLOČE	276	249	232	465	117	165	369	710	586	204	54	22	516	577		659	608	604	502	646	433	117	205	578	311	278
POREČ	935	410	891	194	776	824	290	75		863	605	681	143	31	659			55	157	39	226	542	454	95	970	381
POREČ**	884	359	840	143	725	773	239			812	554	630	92		608				106		175	491	403		919	330
PULA	880	355	836	139	721	769	235	106	168	808	550	626	88	47	604	55			102	42	171	487	399	126	915	326
RIJEKA	778	253	734	37	619	667	133	208	84	706	448	524	14	75	502	157	106	102		144	69	385	297	76	813	224
ROVINJ	922	397	878	181	763	811	277	90		850	592	668	130	46	646	39		42	144		213	529	441	110	957	368
SENJ	709	184	665	32	550	598	64	277	153	637	379	455	83	144	433	226	175	171	69	213		316	228	145	744	155
SPLIT	393	132	349	348	234	282	252	593	469	321	63	139	399	460	117	542	491	487	385	529	316		88	461	428	161
ŠIBENIK	481	44	437	260	322	370	164	505	381	409	151	227	311	372	205	454	403	399	297	441	228	88		373	516	73
TRST	854	329	810	113	695	743	209	20		782	524	600	72	102	578	95		126	76	110	145	461	373		889	300
ULCINJ	35	560	79	776	194	146	680	1021	897	107	365	289	827	888	311	970	919	915	813	957	744	428	516	889		589
ZADAR	554	29	510	187	395	443	91	432	308	482	224	300	238	299	278	381	330	326	224	368	155	161	73	300	589	

* Via Matulje

**Via Pazin

A
B
1
2
N
0 1 2 3 4 5 km
0 1 2Nm
Plič. Jakovlja
Plič. Grbo
Plič. Piranor
Plič. Buje
Savudrija
Rt Savudrija
Vela Štancija
Rt Lako
Lako
Ravno
Rt Far
Borizija
Volparije
Bašanija
Portič
Rosna
Plič. Zanestra
HRIDI ŠIPAR
Plič. Šipar
Zambratija
Rt Kaštel
HR. ŠKOLJIĆ
Rt Margerita
Vela draga
Rt Kotoro
Karpan
Rt Muntarol
Plič. Paklena
Lokvina
Pakleni rt
Plič. Garofulin
Luka Umag
UMAG
Rt Mugleia
Rt Užulari
Posoj
Rt Mrta
Krovlji rt
Sv. Piligrin
Kačišće
Sv. Ivan
Lovrečica
Frančeskija
Monteneto
Valfontane
SV. LOVRENC
Škola
Medegija
Crveni Vrh
Romanija
Zambratija
Šipar
Kortina
Koruna
Sv. Petar
Jurcanija
Boško
Grupija
Mezurija
Kolombera
Rotarija
Fratrić
Kaldanija
Štrika
Brutija
Crnigrad
Valica
Cupelija
Turkija
Kagarote
Murina
Polezina
Oblog
Grupija
Merlada
Galići
Soši
Ščavonija
Kostijera
Kras
Salvela
Kazabjanka
Komunela
Ungarija
Kaštelir
Spinel
Karpinjan
Sv. Vid
Srbarica
Kolombanija
MARIJA NA-KRASU
Gabrijeli
Monte
Potok
Kmeti
Korsija
Fratrica
Kapitanija
Tavijanija
Markovac
Sv. Nikola
Bušćina
Rožac
Ježi
Farnazine
Velanija
Vardica
Specijarija
Škrlanija
Seget
Makale
Petrovija
Kranjac
Križine
Kušći
Lakota
Dolinci
Koreniki
Brig
Picudo
Gradin
G. Picudo
Markocija
Kaldanija
Gamboči
Ljubljanija
Čakinji
Babići
Matelići
Sv. Petar
Kanegra
kamenolomi
Kras
Rt Sv. Petar
Piranski z.
Sečoveljski z.
Ušće Dragonje
Sečoveljske soline
Potok Piket
Madonin rtič
PIRAN
L. Piran
Škarpa
Fijeso
Pašug
Rt Bernardin
Rt sv. Lovrenca
Ušće Dragonje
Fažan
Rt Seča
Portorož
Lucija
Seča
Strunjanski z.
Strunjanski potok
Rt Nambole
Strunjanski rt
Sv. Križ
Rt Ronek
Punta
Ronek
Santjan
Karbonara
Strunjan
BELVEDER
Lučan
Dobrova
Loret
Šalet
Kampolin
Košterlag
Liminjan
Vinjole
Golaš
Lera
Pikluri
Sv. Križ
Malija
Šavrinsko gričevje
Vinica
Morgani
Paderna
Gorgo
Sečovlje
Mudjan
Čedle
Parecag
Ribila
Sv. Odorik
Dragonja
Medoši
Draga
Krog
Lonzan
Dvori nad Izolo
Slami
Vuki
Pišine
Buzin
Skudelin
Markovac
Simonetija
Vinjarija
SV. MIHOVIL
Vižinada
Malotija
Kaštel
Koščici
Ernuga
Ivankovec
Goreli
Raven
Pesjanci
Čehuti
Novavas
Špehi
Šikurji
Hrib
Krkavče
Pučeri
Sv. Maver
Žvabi
Skrljevec
Gadere
Dorina
Simonov rt
Simonov z.
Rt Korbat
L. Izola
Petelinji rt
IZOLA
Rt Baladur
Viližan
Viližanski rt
Kopraski z.
Koprski z.
Kazaljevol
Šegadice
Sv. Jakob
Ronkaldo
Sv. Donat
Kortina
Baredi
Kolcine
Grbci
Srgaši
Gažon
Padna
Grintavec
Križišče
Paderne
Šmarje
Grinjan
Gabrca
Poljane
Breci
Puče
Dolina
Planjave
Sv. Helena
Labor
Prove
Žusterna
Markovec
Semedela
Semedela
TOMOS
Barban
Šelara
Bošamarin
Vrgaluč
Triban
Sentoma
Sv. Ubald
Žburga
Bonini
Hliban
Manžan
Pomjan
V. Centur
M. Centur
Vanganel
Montinjan
Bržani
Babići
Marezige
Rojci
Straža
Koren
Škocjan
KOPER
Štanjonska draga
Ušće Rižane
Rižana
Polje
Bertok
Ankaran
Mostiči
HOTEL ADRIA
Valdoltra
Valdoltra
Miloki
Gazel
Vrata
Smrdeča
Debeli rt
Sv. Jernej (San Bartolomeo)
Tenki rt (Punta Sottile)

Tršćanski
zaljev
TRST
(TRIESTE)
Miljski z.
Milje
Koprski z.
KOPER
PIRAN
Piranski z.
IZOLA
UMAG
Buje
Novigrad
Tar
Višnjan
Motovun
Buzet
ISTARSKE TOPLICE
PAZIN
POREČ
POREČ-PAZIN
Vrsar
Limski k.
ROVINJ
Kanfanar
Žminj
Tinjan
Bale
VODNJAN
Fažana
V. BRIJUN
O. BRIJUNI
PULA
Medulin
Premantura
Rt Kamenjak
Pličina Albanež
Medulinski zaljev
Marčana
Barban
RAŠA
LABIN
Plomin
Rabac
Čepić polje
OPATIJA
LOVRAN
Rijeka-Ljubljana
Učka
ILIR. BISTRICA
Šapjane
Kvarner
CRES
UNIJE
Vela vrata
TRST-RIJEKA
KOPER-POSTOJNA
PULA-RIJEKA
PULA-PAZIN
PAZIN-RIJEKA
ĆIĆARIJA
Mirna
0 2 4 6 8 10 km
0 1 2 3 4 5 Nm

3
Dobrika
V. BRIJUN
Pinida
Kaštelir
Dražica
Jezero
Javornik
Rt Gromača
Soline
Verige
Mrtvi rt
Kavran
Rt Kavran
Javorika
Rt Ploče
Turlja
Rt Kozlac
Rt Rankun
Rt Kamik
Rt Pinida
Borova
Luka Brijuni
Rt Saluga
Fažanski kanal
Rt Sćuzela
Luka Fažana
Fažana
Rt Mede
SV. ELIZEJ
Budičin
Valbandon
Plič. Kotež
Ribnjak
JEROLIM
KOTEŽ
Runci
Salbuni
Cuf
Rt Hrvati
Rt Proština
Turulu
Šurida
Ližnjemore
SV. PELEGRIN
Jaski
Fondole
Karpi
Galižana
Kantjen
Brusići
Raber
Degengi
Pijanela
Demori
Stokovići
Mažinela
Durin
Proština
Marana
Kaštelir
VODNJAN
Vižanel
Štinjanska draga
Špeh
Debeljuh
Štinjan
Valdenaga
Padulj
Paganor
Butkovići
Veli Vrh
Lobor
Rt Kumpar
Pod Stine
Luka Pula
Žunac
Jamica
Mužilj
Fižela
Ježinci
Lučica
ŠKOLJIĆ
KATARINA
ANDRIJA
Rt Mužilj
Mužilj
Rt Valovina
Valovina
Privlaka
Rt Guc
Vela draga
Tivoli
Zeleni Brijeg
Degengi
Vernal
Ševije
Petris
Žmak
Sirotn
ULJANIK
Stoja
Rt Stoja
Stoja
Zelenika
Rt Trstenik
Zaljev Brankoras
Gortanova draga
Soline
Šijana
Borik
Vinjal
Vahtel
Šandalj
Krasovanić
PULA
Vidikovac
Krnjal
Zlatne Stijene
Sakučani
Sv. Ivan
Rt Sv. Ivan
Rt Procipina
Procipina
Rt Verudica
Verudica
Tanka punta
Veruda
Busuler
Turko
Katarova-štancija
Fabro
Pilica
Ribarska-Koliba
Vintijan
Dolac
Škatari
Šikići
Jadreški
VERUDA
Vratnik
Pr. Selina
Štoka
Vinkuran
Bonaša
Lakvera
Turtijan
Bile sti
FRAŠKERIĆ
FRAŠKER
Soline
Pr. Piškera
Rupice
Banjole
Kaštijun
Cintinera
Rt Kolucinka
Rt Bumbište
Paltana (Banjole)
Rt Rakovica
Volme
Kope
CRIKVICA-OD VOLAM
Pečine
Šišan
Ribnjak
Pomer
SV. PETAR
Rt Paljež
Valmižeja
Rt od Volam
Blagevica
Grabrovići
Plasa od Školja
Teradige
Plitača
Pomer
Rt Munat
POMERSKI-ŠKOLJIĆ
PREMANTURSKI-ŠKOLJIĆ
Funtane
Burle
Gomila
Plitki rt
Gradina
Vrčevan
Valun
Dumbočica
Sad
Vižula
Belina draga
Portić
Medulin
Ližnjan
Rt Glavica
Prisadi
Luka Medulin
Bijeca
Glavičina
Samčev vrtal
Premantura
Rt Grakalovac
Grakalovac
Pinižule
Rt Kašteja
GOSPA OD KUJ
Rt od Polja
Rt Tolinica
Polje
Plovanije
Iveŝov rt
Marlera
Kuje
Rt Ivanšovica
Ivanšovica
Lokva
TRUMBUJA
Plič. Gajdaruša
Rt Prestanišin
Njive
Rt Gladulje
Velika Radovica
Rt Stari Paljež
Kažela
Marlera
Jalić
Rt Kršine
FENOLIGA
Plič. Ceja
CEJA
BODULAŠ
Plič. Fenoliga
HRID PORER
Kršine
Portić
ŠEKOVAC (5) (MIŠNJAK)
Plič. Konjina
Lokvica
Puntilj
HR. SIKA
Plič. Veliki Balun
Plič. Kršine
Kolumbarica
Debeljak
Kamenjak
Rt Franina
Plič. Fenera
Medulinski zaljev
LEVAN
Kuvišeja
A
B
1
2
0
1
2
3 km
0,5
1,5 Nm
N

Riječki zaljev
RIJEKA
SUŠAK
OPATIJA
LOVRAN
Volosko
Ičići
Ika
Medveja
Rt Medveja
Rt Cesara
Cesara
Kraj
Mošćenička Draga
Rt Kolova
Preluk
Kantrida
Pećine
Martinšćica
Žurkovo
Svežanj
Kostrena
Urinj
Bakar
Bakarski zaljev
Rt Babno
Bakarac
Kraljevica
Rt Škrkovac
Rt Molnarić
Rt Oštro
Podurinj
SV.MARKO
Trnova
Grabrova
Selehovica
Vodotoč
Rt Dubno
Črišnjeva
Rt Vošćica
Voz
Perčin
Peškera
Gromašica
Brgudac
Rt Kijec
Pržanj
Tenka punta
Omišaljski zaljev
Omišalj
Rt Knez
Sepen
Bokanj
Dumboka
Ertak
Havišće
Livire
Podol
Kastav
Matulji
Viškovo
Jelenje
Grobnik
Grobničko polje
Čavle
Kukuljanovo
Škrljevo
Hreljin
Krasica
Praputnjak
Meja-Gaj
Ružić Selo
Plase
Zastene
Križišće
Šmrika
Bribir
Dvorine
Šiljevica
Jadranovo
Rečina
Zamet
Trsat (139)
Učka
Vela Učka
Mala Učka
Veprinac
Kostrinski vrh
Kamenjak
Lipovnik
Jasenovica
Tuhobić
Kraštan
Plasina
Lisina
Osojnak
Rukavac
Frlići
Zvoneće
Paleše
Brgud
Perun
Šestil
Podmaji
Mladski dol
57 U POSTOJNU
27 U DELNICE
0 1 2 3 4 5 km
0 1 2 Nm
N
A
B
1
2
26
23
4

5
A
B
C
D
E
1
2
3
RIJEKA
OPATIJA
LOVRAN
LABIN
RAŠA
CRES
CRIKVENICA
NOVI VINODOLSKI
SENJ
DELNICE
Fužine
Lokve
Mrkopalj
Ravna Gora
Klana
Kastav
Matulji
Bakar
Kraljevica
Omišalj
Malinska
Krk
Punat
Baška
Vrbnik
Selce
Jurjevo
Plomin
Učka
Rijeka-Postojna 72
Rijeka-Zagreb 84
Rijeka-Pula 102
Rijeka-Zadar 224
Riječki Zaljev
Kvarner
Velebitski kanal
Srednja vrata
Vela vrata
Creski zaljev
Krk
Gorski Kotar
Istra
Velika Kapela
Senjsko bilo
Velebit
Vinodol
Čepić polje
Luka Rabac
Bakarski zaljev
Omišaljski zaljev
Puntarska draga
Kvarnerić
0 2 4 6 8 10 km
0 1 2 3 4 5 Nm

9
Kraljevica
Jazvina
Dvorine
Bobusi
Germanska
Šiljevica
Katun
Šepci
Smokovo
Kobilar
Mikino Selo
Rudenice
Podsopalj
Košuljandići
Semićevići
Klanfari
Manestri
Jadranovo
Kloštar
Perhati
Jurići
Dramalj
Obla
Badanj
Sopaljska
Mavrići
Dubračina
Kamenjak
Barci
Šarari
Miškuno
Podgori
Drenin
Ladvić
Dolac
Kotor
Šupera
Selce
Podugrinac
Jargovo
Bribir
Gradac
Dragaljin
Štale
Križina
V I N O D O L
Velo polje
Pavlomir
Ričina
Sv. Vid
Kosa
Orljak
Povile
Šija
NOVI VINODOLSKI
Vraničina
Veles
Teplo
Rt Teplo
Žrnovnica
Zagori
Duboka
Lišanj
Sv. Marin
Muroska
Rt Sv. Mandalena
Stara
Jasenova
Rt Tokal
Rt Selce
CRIKVENICA
Dražica
Pazduhova
Brsljanovica
Rt Kačjak
Havišće
Ertak
Rt Bejavec (Turnac)
Bejavec
Perčin
Mala vrata
Crišnjeva
Rt Voščica
Voz
Grabrova
Trnova
Rt Dubno
SV. MARKO
Piškera
Gromašica
Vodotoč
Brgudac
Pržanj
Dumboka
Bokanj
Podol
Velo čelo
Livire
Rt V. Slivanjska
Slivanjska
Rt M. Slivanjska
Omišaljski zaljev
Omišalj
Rudine
Solinje
Dirakovica
Puhovica
Glavica
V. Lug
M. Lug
Šugare
Plišivica
Rt Knez
Sepen
Rt Zaglav
Veli vrh
Blatna
Jezero
Pluzini
Čižići
Meline
Sv. Ivan
Sužan
Beli Kamik
Sidrište Beli Kamik
Njivice
Brgud
Sv. Kuzma
Tribulje
Miholjice
Semenji
Rebra
Kijac
Rt Čuf
Sršići
Rasopasno
Sv. Vid
Maršići
Radići
Kremenići
Žgombići
Bogovići
Malinska
Sidrište Malinska
Lončarica
Rt Solinji
Rt Glavatni
Lupeška dražica
Školjić
Soline
Klimno
Drmun
Rt Čista
Stipanja
Rt Šilo
Plič. Konjska
Rt Konjska
Basjak
Murvenica
Vodica
Šilo
Sv. Marko
Rt Druženjin
Na Melu
Polje
Matakovica
Rt Vetrna
Županje
Hlapa
Žestilac
Rt Petrina
Petrina
Soline
Stupica
Brdo
Veli Mel
Gostinjac
Mavri
D. Selo
Lučica
Rt Sv. Marak
Sv. Marak
Melska
Jamna
Rt Rasohe
Drestelna
Kojstrijčica
Dobrinj
Klanice
Sv. Vid
G. Selo
Risika
Hvač
Paprata
Sv. Ivan
Gračišće
Dolova
Kušvica
Kras
Krševan
Na Stazi
Čelo
Kostrij
Vrbnik
Veli Jaz
Svidnjak
Sv. Juraj
Rt Tenki
Plič. Tenki
Sršćica
HR. KAMENJAK
Rt Glavina
Veli Grad
Ogrul
Slivno
Zavratnica
Vinca
Butinj
Grac
Dubni
Velbeče
Podstražica
Stražica
Gajen
Prigradska glavica
Mulec
Ponorci
Vranjak
Polje
Kolomanice
Kozarin
Gornja-Garica
Donja-
Gabonjin
Vrh
Krasini
Markini
Pod Sv. Kuzam
Hlam
Bojno
Franićevi
Plani dolac
Mateši
Podprodanje
Driteli
K R K
Vinodolski kanal
A
B
1
2
14
16
17
1 2 3 4 5km
1 2Nm

7
A
B
C
1
2
CRES
LOŠINJ
Lošinjski kanal
OSORŠĆICA
ĆUTIN VELI (10)
ĆUTIN MALI
Rt Osor
ŠKOJIĆ
Hropinjine
Pešćeni
33 U CRES
Okladi
Prožor
Vruci
Prestranić
Rt Loskit
Veli Prijat
Mali Prijat
Mažova
Ridifuntana
Malfred
Tudor
Gredice
Veli žal
Zapelin
Pećine
Kotorašćica
Pančić
Vinturinjev
Lipica
Rt Tomožina
Rt Kolo
Kalčić
Televrina
Sv. Nikola
Kaštelani
NEREZINE
Veli-Dvor
Laća
Počivalice
Krivica
Galboka
Maslinica
Jurova
Parićeška
Tuhin
Vela Maračeva
Mala Maračeva
Kriška
Rt Debela
Studenčić
Plič. Studenčić
Rt Liski
KARBARUS
Rt Pod Jamu
Rt Slatina
Liska Slatina
Plič. Stizna
Rt Kurila
Pod Škujicu
Vela Tizna
Rt Tizna
Mala Tizna
Beli art
ZABODASKI (20)
MURTAR (19)
KOLUDARC
Rt Kraljevac
Debeli rt
Rt Abis
M. Prepoved
V. Prepoved
Balalta
Martenika
Tezori
Zabis
Bok
Skalin
Bijar
Osor
Osorski tjesnac
M. Tržić
V. Tržić
Belac
Sv. Lovreč
Rt Lopari
Rt Lučić
Rt Bortulina
Slatina
Arci
Humac
Ridimutak
Blatina
Sonte
Rt Suplaturnski
Rt Seka
PODOLCI
Podolci
Jaz
Drage
Rapoća
Nerezine
Rt Ogradina
Biskupija
Artac
Galboka
Sv. Jakov
Lanena
Jurova
Veli bok
Pod Kalčić
Vela draga
Galboka dražica
Veli Križ
Rt Lučica
Lučica
Tankirt
Zatanki
Rt Lokvica
Lokvica
Pajunski
Uskoruševina
MALI OSIR (11)
VELI OSIR (54)
Za Osirom
Rt Podžupani
Peski
Polanza
Fiumar
Liski
Slatina
Čunski
Polje
Stan
Kušć
Vlake
Kozlarice
Maslovnik
Kurila
Nova
Salzine
Artaturi
Kaštelir
Harbošćak
Laz
Kočina
Zaslavonjine
Rt Žalić
Žalić
Rt Pod Forticu
Tovar
Bisaga
Jovarčić
Rt Poljana
Poljana
Kovčanja
Rt Salzina
Rt Torunza
Rt Križ
Zabodaski
Rt Runjica
Privlaka
Rt Privlaka
Kadinj
Rt Pod Malin
Zagazinjine
Rt Kijac
Sv. Martin
Sropotinski rt
Luka Mali Lošinj
Prolaz Mošće
Kraljevac
Slatina
Zabojci
Rt Čikat
Čikat
Rt Madona
MALI LOŠINJ
Telegraf
Baldarka
Rt Baldarka
Jakovja
Rt Vila
Veli Lošinj
Rt od Veloga Sela
Rovenska
LUKOBRAN ROVENSKA
Umpiljak
VELI LOŠINJ
Arat
Za Artom
Rt Javorna (sjev.)
Javorna
Rt Javorna (juž.)
Kalvarija
Sv. Nikola
Bulbin
Rt Kriška
Rt Glavičina
Kriška
Rt Jamna
Jamna
Rt Baba (Molban)
Kočina
Grgošćak
Krivica
Pogled
Kornu
Bonić
Vinikova
Rt Vinikova
Rt Plijeski
Plijeski
Rt Krivica (sjev.)
Rt Krivica (juž.)
Rt Balvanida (sjev.)
Balvanida
Rt Balvanida (juž.)
Rt Sunfarni (sjev.)
Sunfarni
Rt Sunfarni (juž.)
Vela draga
Šešula
Canguski
Veli žal
Žalić
TRASORKA (26)
Rt Repuševo
Prolaz Kozjak
Prolaz Zabodaski
VELE ORJULE
MALE ORJULE
ŠKOLJIĆ
Majka Božja od Loz
Zlatuja
Konopičje
Malžicarica
Loze
Bura
Lupeška
Preslop
Marinska
Garmozaj Menižičev
S. Stan
Garmozaj Kaštelanjev
Vela Straža
Sv. Mihovil
Povrh Dolac
Gracišće
Drakovac
Metalda
Barnestrovica
Toveraščica
Rt Toveraščica
Zaklopica
Sv. Ivan
Ciprijan
Vela Javorna
Mala Javorna
Tanki rt
Murtovnik
Matešić
Sv. Anton
Parhavac
Rt Trstena
Rt Zmorac
VANULA
Maslovnik
Ograde
Smrečje
Suha
Menduline
Punta Križa
Domić
Peski
Gradac
Sv. Andrija
Jadrišćica
Lusare
Rt Damjan
Pogana
Bokinić
Baldarin
Rt Baldarin
Punta Križa
Rt Lučica
Ridulja
Pekniji
Kalk
Planikovac
Šešnja
Majiška
Kaldonta
Rt Kaldonta
Plantur
Rt Plantur
Martinšćica
Mejanska
Želina
Rt Frantin
Vela Galbočica
Mala Galbočica
Bela
Rt Bela
Dražice
Pod Visoko
Slanac
Rt Suha
Veli žal
Mikložan
Kolorat
Rt Kolorat
Rt Meli
Meli
Garina
Vela Lusarica
0 1 2 3 4 km
0 1 2 Nm
Nova sika
Plič. Zmoračna
Rt Zmoračna
Rt Sotina
Račić pod Porat
Porat
Žali bok
Kolzarica
Vela draga
Potarnak
Suzanski
Rt Margarina
Sika
SUSAK
Garba
Susak
Rt Šegarina
Baldarčica
Baldarka
Rt Bastah
Grabrovica
Debeli artić
Mestova draga
Rt Kurilca
Plič. Bračić
Pod Smokvicu
Rt Dragočaj
Plič. Arat
Bok
Arat
Kanalučica
Suhi rt
Rt Brodina
Tiesni
Abis
N

8
A
B
C
D
E
1
2
3
4
CRES
Martinšćica
Miholjašćica
Beli
Belej
Kunfin
Ustrine
Sv. Mihovil
Pešćeni
Osor
Nerezine
Sv. Jakov
Punta Križa
LOŠINJ
Mali Lošinj
Veli Lošinj
Ćunski
Stan
UNIJE
Unije
SUSAK
Susak
VELE-SRAKANE
MALE
ZEČA
TRSTENIK
ORUDA
PALACOL
VELE-ORJULE
MALE-
SV. PETAR
ILOVIK
Ilovik
LUTROŠNJAK
KAMENJAK
Premuda
PREMUDA
SILBA
Silba
OLIB
Olib
Kalac
ŠKARDA
IST
Ist
MOLAT
Brgulje
PLANIK
PLANIČIĆ
MAUN
Maun
ŠKRDA
RAB
Rab
Lopar
Supetarska Draga
Kampor
Mundanije
Banjol
Barbat na Rabu
DOLIN
Lun
PAG
Pag
Novalja
Stara Novalja
Kolan
Šimuni
Mandre
Povljana
Košljun
Vrčići
Kustići
Zubovići
Metajna
Gorica
Stari Grad
VIR
Vir
Lozice
Privlaka
Karlobag
Jablanac
Stinica
Starigrad
Cesarica
Senj
Krasno
Kuterevo
VELEBIT
SENJSKO BILO
Velo blato
Kanal Nove Povljane
Virsko more
Paški kanal
Paški zaljev
Maunski kanal
Olipski kanal
Silbanski kanal
Premudska vrata
Lošinjski kanal
Unijski kanal
Kvarnerić
Rapski kanal
Velebitski kanal
Pohlipski kanal
Prolaz Veli Žapal
Ilovička vrata
21 U SENJ
22 U JURJEVO
22 U OTOČAC
21 U G. KOSINJ
41 U PERUŠIĆ
35 U GOSPIĆ
29 U GOSPIĆ
97 U ZADAR
23 U CRES
0 2 4 6 8 10 km
0 1 2 3 4 5 Nm

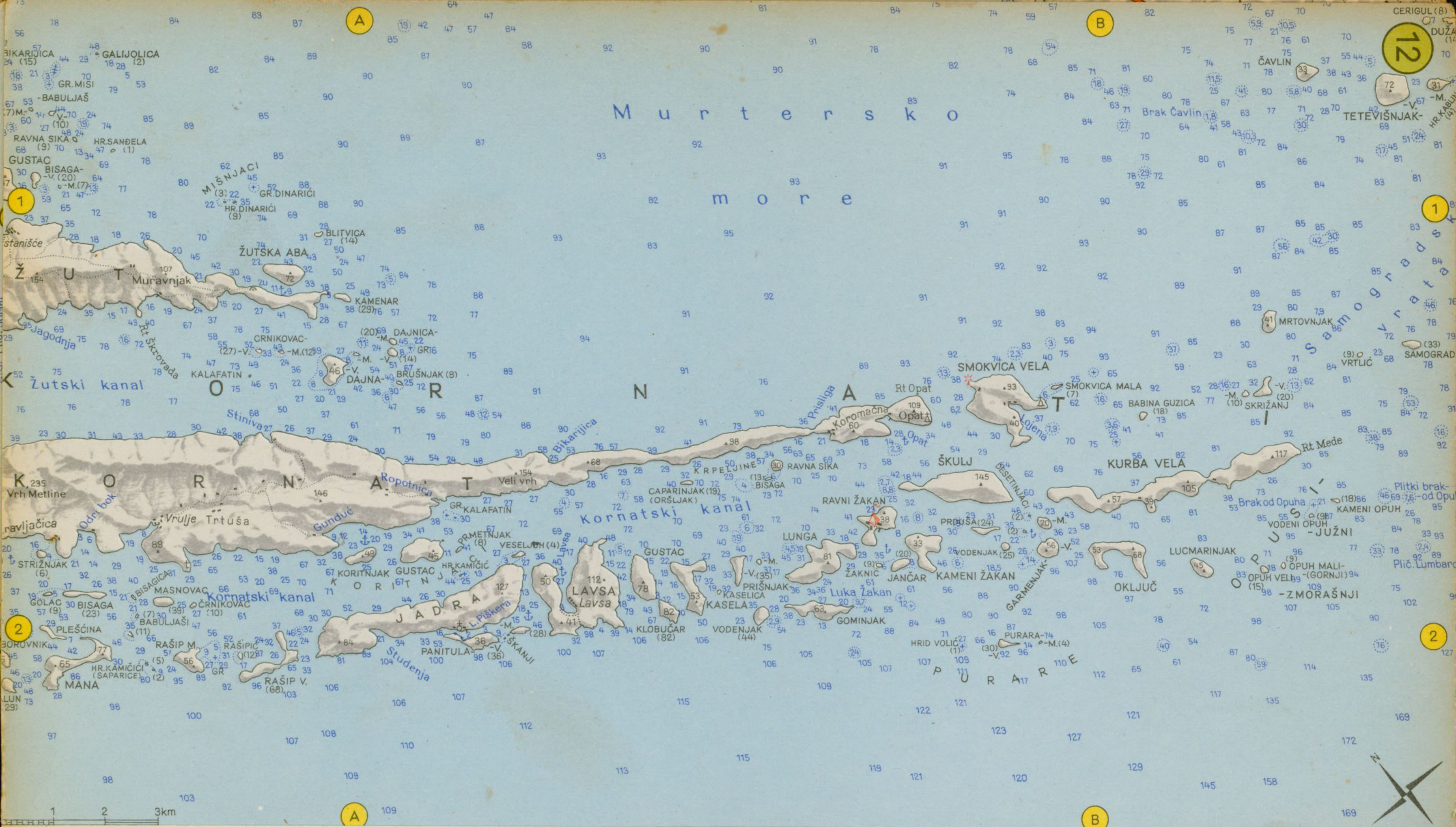
GRGUR
Travica
Plitovac
Vrata
Rt Plitvac
Pod Šilo
Rt Šilo
Rt Saramić
Zastolac
HR. STOLAC
Rt Stojanj
Plič. Vela Sika
Plič. Pregiba
Kušina glava
Rt Stolac
Kaštelina
HR. KAŠTELINA
HR. LUKOVAC
Rt Zidine
Javorno
GOSPA OD SNIJEGA
Rt Lopižine
Lopar
SV. IVAN
SV. ROKO
Crnika
MACINJ
Rapost
Velo Čelo
Rt Sorinj
Marića dražica
Rt Sv. Nikola
Slatina
Sorinj
Makučina
Slanišće
Jamina
Kruna
Suhanj
Fruga
Dajanel
Silba
K A M E N J A K
R A B
(T I N J A R O S A)
Kamenjak
Paklina
Dežeeljin
Javoran
Muntač
Stražica
Lukovac
Mag
POL. MAG
HRIDI MAG
LUKOVAC (OD MAGA)
Skala
Rt Njivica
HR. NJIVICA
Rt Krklant
Krklant
KRKLANT
Varda
Supetarska draga
SAJLOVAC
SRIDNJAK
MAMON
SV. PETAR
Veli potok
Mundanija
SV. MATEJ
SV. DAMJAN
Banjol
Barbat
Knežić
Dežeeljin
Grpe
Kaštel
Strmac
Debela Frusta
Kamene ograde
Veli vrh
Dražica stan
Rt Gavranica
Rt Glavina
Mišnjak
MIŠNJAK
Plič. Glavina (Grič)
Zavratnica
Rt Melo
Dumići
Gonar
Vidasi
Supetarska Draga
SV. ILIJA
RAB
Artić
Banjol
Padova
TUNERA
Rt Kaldanac
HR. BOLJKOVAC
Rt Kaštelina
Kampor
SAM. SV. FUMIJA
Kamporska draga
K A M P O R
Sv. Fumija
Palit
Barbatski kanal
HR. POHLIB
Frkanj
Rt Frkanj
Plič. Frkanj
Plič. Vela Sika
Donji rt
Tanko
Sprta
D O L I N
Veli vrh
Samotorac
ŠKOLJIĆI KANTARARA
Gornji rt
Široka
Gornja punta
Draški stan
ŠUMA DUNDO
Kalifront
Rt Kalifront
Donja punta
Planka
Seka
Lopolje
Gožinka
Suha Punta
Gavranišće
Matovica
Veli Žal
Ćifnata
Rt Krištofor
Krištofor
Rt Kanitalj
Litovica
Perla
Sv. Mara
Paški kanal
Velebitski kanal
Vela Ivanča
M. Ivanča
Jerkovići
Jurkuša
Miškovići
M. Brisnice
Biljevine
Vicići
Pavići
Miškulin
Bačić
Vlaka
Pejica
Josinovac
Živi Bunari
Drndići
Miškulinska draga
Stara Vlaka
Drndić
Stiničke Staze
Stinica
Vela Stinica
Stinički Dolac
Mala Stinica
Stinički Panes
Rt Štokić
Jablanac
V E L E B I T
P O D G O R J E
6
A
B
1
2
0 1 2 3 4 5 km
0 1 2 Nm
N

Srednji kanal
Sitski kanal
Lavdarski kanal
Žutski kanal
IŽ MALI
Bilova
Kozjak
Porovac
Knežak
Makovac
Mučel
Rt Parda
Pardešćak
Dragoveščak (22)
Tomešćak (22)
Kudica (26)
Fulija (43)
Tudešnjaci
Tukošćak (29)
Mrtenjak
Krknata
Vaka (24)
Lavdara
Lavdara M.
Veli bok
Škrovada
Balabra M. (5)
Balabra V.
Plič Balabra
Božikovac (10)
Kurba M.
Pelinjak
Borovnik (26)
Brušnjak (38)
SIT
KORNAT
ŽUT
Gangarol
Šcitna
Bikarijica (15)
Galijolica
Gr. Misi
Babuljaš-V. (10)
Ravna Sika (9)
Gustac
Bisaga
Hiljača
Tovarnjak (30)
Maslinjak (6)
Rt Štrunac
Sabuni
Pristanišće
Stan
Dragišina
Saruščica
Rt Ražanj
Pod Ražanj
Golubovac
Kurbar
Pinizelić
Bodovac
Jagodnja
Vrtlač (6)
Baba (2)
Dip (8)
Skala
Rončić (6)
Bizikovica
Trimulić (10)
Kurbarić (4)
Glavoč
Tovar (10)
Pinizel
Broskvenjak (34)
Svršata-V.
Svršata-M. (21)
Gor. Aba
Buč-V.
Buč-M.
Kamičić
Statival
Rt Komorina
Ravica (7)
Maslinovac (16)
Luški školj
Rt Gubac
Rt Žman
Luka
Žman
Mostir
Zaglav
Po Hliba
Triluke
Saščica
Rt Blud
Sali
Dumboka
Rasohač
Rt Čuška
Čuščica
Prolaz Proversa M.
Proversa
Katina
Prolaz Proversa V.
Tomasovac
Suhi rat
Vala
Veliki Vrh
Vrh Metline
Kravljačica
Lučica
Šipnate
Tureta
Gospe
DUGI OTOK
Velo Žalo
Vela Straža
Druškovac
Brčastac
Magrovica
Rt Suha
Čuška dumboka
Krševica
Gozdenjak
Galijola (4)
Korotan (13)
Telašćica
Stiržna
Burnji školj
Fafarikulac (13)
Rt Ratnik
Sv. Ante
Veli Vrh
Jezero
Pasjak
Rt Ošlja
Grpašćak
Mir
Moravnjak
Rt Turčina
Lučica
Kobiljak
Nozdre
Rt Belvedir
Taljurić (3)
Garmenjak-M. (18)
Garmenjak-V. (42)
Sestrica-V.
Sestrica (56)
Abica (40)
Dragunara
D. Aba (56)
Šilo V. (61)
Šilo M. (11)
Zornik
Smokvenjak
Prišnjak (12)
Kamičić
Sušica (20)
Levrnaka
Obručan
Trbuh (43)
Mrtvac (36)
Borovnik
Balun (29)
Strižnjak (6)
Golac
Plešćina (27)
Lojišća
Mana
Tetevišćica
Greben
Rt Ražanj (Lopata)
Martinica
A
B
1
2
10
1 2 3km
1 Nm

A
B
C
D
1
2
3
4
PAG
Pod Crkvinu
Maun
Dražica
Maunski kanal
Olipski porat
Mezoporat
Kolanski porat
Rakovica
MAUN
Rt Zaglava
OLIB
Rt Glavica
PLANIK
Rt Planik
PLANIČIĆ
Rt Žali
Rt Ploče
Rt Vrulja
VIR
Virsko more
Lozice
Vir
Privlački z.
Meka Srpnica
Rt Pedinka
Zadarski kanal
MOLAT
Molat
Brgulje
SESTRUNJ
Rt Križ
RIVANJ
Rivanjski kanal
Sestrunj
Rivanj
ZVERINAC
Zverinac
Dobrepoljski kanal
Veli Rat
Polje
Soline
Božava
Dragove
Rt Lopata
Rt Kablin
Rt Mavrovica
Sali
Luka
Žman
Zaglav
Rt Ražanj (Lopata)
DUGI OTOK
Brbišćica
Iž Veli
Iž Mali
RAVA
Rava
Ugljan
UGLJAN
Preko
PREKO
Kali
Kukljica
Sutomišćica
Poljana
Lukoran
Sv. Jelena
Sukošan
Bibinje
ZADAR
Luka Zadar
Diklo
Kožino
Petrčane
Zaton
Nin
Privlaka
Vrsi
Poljica
Ljubač
Ražanac
Rtina
Povljana
Vlašići
Smokvica
Dinjiška
Gorica
Vrčići
Pag
Sv. Ivan
Košljun
Velebitski kanal
Lukovo Šugarje
Šugarje
Karlobag
Podgorje
Barić Draga
Lisarica
Mandalina
Velebit
Trošeljev vrh
Visočica
Počiteljski vrh
Kozjak
Badanj
Višerujna
Vaganski vrh
Sv. Rok
Lovinac
Ličko Cerje
Lika
Ličke Kiseljak
Sveto brdo
V. Paklenica
M. Paklenica
Starigrad-Paklenica
Seline
Rt Pisak
Vinjerac
Jasenice
Obrovac
Maslenica
Novsko ždrilo
Novigradsko more
Novigrad
Karinsko ždrilo
Karinsko more
Karin
Posedarje
Poličnik
Murvica
Zemunik
Smilčić
Benkovac
Bukovica
Kotari
Ravni Kotari
Skabrnje
Galovac
Nadin
Kula Atlagić
Raštević
Popovići
Polača
Pristeg
Vrana
Filipjakov
Turanj
Sv. Filip i Jakov
BIOGRAD
Pakoštane
Drage
Vransko jezero
Pašman
Pašmanski kanal
PAŠMAN
Neviđane
Tkon
Ždrelac
Banj
Dobropoljana
Murtersko more
Murter
MURTER
Betina
Tijesno
Pirovac
Vodice
KORNAT
Kornati
Kornatski kanal
LAVSA
ŽUT
Žut
Vrgada
Zlarin
Sv. Andrija
BIOGRAD-ŠIBENIK 44
ZADAR-SENJ 155
25 U KARLOBAG
Budak
Banjevci
Raduč
Kruškovac
Oton
Dobre Vode
Podlug
Perušić
Kožlovac
0 2 4 6 8 10 km
0 1 2 3 4 5 Nm
15°

Mursterko more
Žutski kanal
ŽUT
KORNATI
Kornatski kanal
Samogradska vrata
OPUŠI
PURARE
MIŠNJACI
ŽUTSKA ABA
KAMENAR
BLITVICA
GALIJOLICA
GR. DINARIĆI
HR. DINARIĆI
CRNIKOVAC
KALAFATIN
DAJNA
DAJNICA
BRUŠNJAK (8)
SMOKVICA VELA
SMOKVICA MALA
Rt Opat
Opat
Koromačna
Prisliga
ŠKULJ
KURBA VELA
Rt Mede
MRTOVNJAK
SKRIŽANJ
BABINA GUZICA
TETEVIŠNJAK
ČAVLIN
Brak Čavlin
CERIGUL (8)
SAMOGRAD
VRTLIĆ
Veli vrh
Vrh Metline
Vrulje
Trtuša
Stiniva
Ropotnica
Bikarijica
Gunduć
Odri bok
Rt Škrovada
Jagodnja
Muravnjak
KRPELJINE
RAVNA SIKA
BISAGA
CAPARINJAK (19) (ORŠLJAK)
RAVNI ŽAKAN
LUNGA
GUSTAC
KORITNJAK
LAVSA
JADRA
KLOBUČAR (82)
KASELA
KASELICA
PRIŠNJAK
VODENJAK (44)
GOMINJAK
Luka Žakan
ŽAKNIĆ
JANČAR
KAMENI ŽAKAN
VODENJAK
PRUŠA (24)
GARMENJAK
DESETINJACI
OKLJUČ
LUCMARINJAK
KAMENI OPUH
VODENI OPUH -JUŽNI
OPUH MALI -(GORNJI)
OPUH VELI (15)
-ZMORAŠNJI
Brak od Opuha
Plitki brak od Opuha
Plič. Lumbarda
PURARA
HRID VOLIĆ
PANITULA
ŠKANJI
L. Piškera
Studenja
VELEŠUH (4)
METNJAK
HR. KAMIČIĆ
GR. KALAFATIN
MASNOVAC
BISAGICA
ČRNIKOVAC (10)
BABULJAŠI
RAŠIP M.
RAŠIP V. (68)
RAŠIPIĆ
STRIŽNJAK (6)
GOLAC
BISAGA (23)
PLEŠĆINA
BOROVNIK
HR. KAMIČIĆI (SAPARICE)
MANA
BIKARIJICA (15)
GR. MISI
BABULJAŠ
RAVNA SIKA
HR. SANĐELA
GUSTAC
BISAGA
1 2 3km

ZADAR
Zadarski kanal
Pašmanski kanal
Srednji kanal
KOTARI
RAVNI KOTARI
UGLJAN
PAŠMAN
Nadinsko blato
Vrana
Arbanasi
Rt Kolovare
Bibinje
Sukošan
Tratice
Rt Podvara
Rt Plitkača
Rt Kažela
Rt Krmčine
Krmčine Gradina
Tukljača
Turanj
Filipjakov
BIOGRAD
PREKO
KALI
OŠLJAK
GALOVAC
Rt Sv.Petar
Poljana
Kukljica
Zaglav
Straža
Veli vrh
Kobiljak
Rt Japlenički
VELI ŠKOLJ
GOLAC
BISAGE (19)
KARANTUNIĆ (18)
Ždrelac
Zdrelac
Banj
Dobropoljana
Neviđane
Sv.Mihovil
Pašman
Kraj
BABAC
MUNTAN
Galovac
Babin Dub
Debeljak
Gorica
Lišane
Sv.Trojica
Polača
Crni Krug
Prkos
Vlačina
Zagrad
Raštević
Podvornice
Bokanjac
Grgomičić
Crno
Botina
Pucar
Kopranj
Ploča
Curković
Brodarica
Sv.Ivan
Dračevac
Sv.Jelena
Lonići
Sazavac
Križ
Velika glava
Zlošane
Kosmatac
Goleš
Makarska
Podvršje
Vrčevo
Brkić
Podušje
Sikovo
Furlanija
Razlivci
PROVEDURAC
Zubčićev stan
Oštrićev stan
Ždinić
Vrbica
Sv.Rok
Prikorovica
Polj. dobro -Vrana
Požar
Opatinski Torovi
Zrilić
Šarovine
Rogić
Viterinci
Josane
Vujević
Perteniača
Mostar
Magić
Sv.Martin (103)
Sv.Petar
Dubrava
Gulina
Tinj
Zelenike
Kakma
Bureli
Movača
Rt Rožica
Rt Sv.Ivan
Bergačel
Đupani
Rt Rahovača
Batalaža
Rt Otrić
Sv.Pelegrin
Sv.Jerolim
Gnojišća
Kukljica
MIŠJAK
Rt Zaglav
Rt Artina
Gospa od sniga
Rt Zaglavica
Lamjana V.
Lamjana M.
Fratar
Sabušica
Rt Karantun
Kablin
Martinjak
Bašićev Stan
Vršina
Katić
Sv.Luka
Polača
Dobriškovac
Bokolj
Oštro
Komornjak
Nevinjsko p.
Blusika
Pešak
Veli Morovjak
Mrljane
Kruna
Pašman Mali
Trovica
Cimera
Barotul
Kapelica
Taline
Lučina
BISAGA -V
-M.
GALEŠNJAK
RIČUL (25)
ŠKOLJIĆ (6)
GARMENJAK
KOMORNIK
Babac
Plič.Kočerka
Bošana
FRMIĆ (9)
PLANAC (17)
ČAVATUL 10(12)
SV.KATARINA
-M.(1)
DUŽAC -V.
Art
DRAGOVEŠČAK (22)
TOMEŠĆAK (22)
ŠKOLJIĆ
Vodenjak
Vodenjaški kanal
Makovac
Komaševa
Bršanj
Mali
Sv.Mihovil
Mala Glava
Svitla
Fošа
Gaženica
Sv.Jelena
Grobnice
D. Grobnice
Sukošan
Kali
Kukljica
N
0 1 2 3 km
1Nm
A
B
1
2
13

14
Vransko Jezero
Pirovac
Betina
MURTER
Murtersko more
Tijesno
Tribunj
VODICE
ZADAR-ŠIBENIK
Prukljansko jez.
Skradin
Zaton
ŠIBENIK
Dubrava
Mandalina
PRVIĆ
ZLARIN
KAPRIJE
KAKAN
ŽIRJE
Žirjanski kanal
Kakanski kanal
Jadrtovac
Grebaštica
Primošten
Rogoznica
Marina
Vinišće
DRVENIK VELI
DRVENIK MALI
Drvenička vrata
Šoltanski kanal
ŠOLTA
Gornje Selo
Stomorska
Grohote
Nečujam
Maslinica
Splitska vrata
Milna
Bobovišća
Ložišća
Sutivan
Supetar
Splitski kanal
Brački kanal
Pučišća
Postira
Selca
Sumartin
Nerežišća
Dol
Škrip
Gornji Humac
Vidova gora
TROGIR
ČIOVO
Okrug
Slatine
Kaštelanski zaljev
Trogirski kan.
SPLIT
SOLIN
Stobreč
Žrnovnica
Klis
Kosa
Kamen
Podstrana
Jesenice
Dugi Rat
Omiš
Ušće Cetine
OMIŠ-MAKARSKA 37
D.Brela
Šestanovac
Blato na Cetini
Zadvarje
Dovanj
Kozjak
Opor
Labin
Labinštica
Prgomet
Trnoščak
Lećevica
Kladnjice
Muć
G.Muć
Neorić
Sutina
Svilaja
SVILAJA
Drniš
Siverić
Trbounje
Petrovo polje
Otišić
Peručko jezero
Maovice
D.Maovice
Cetina
Hrvace
Potravlje
Dabar
SINJ
SINJ-LIVNO 54
Obrovac Sinjski
Glavice
Sinjsko polje
Trilj
Turjaci
Košute
Ruda
Otok
Gala
Voštane
Ugljane
Dugo Polje
Dicmo
Konjsko
Prugovo
Radošić
Visoka
Primorski Dolac
Vilaja
Boraja
Perković
Sitno
Slivno
Vrpolje
Konjevrate
Pokrovnik
Žitnić
Kričke
Ružić
Mideno
Ostrogašica
Planjane
Stražbenica
Crni vrh
Umljanović
Čavoglave
Bračević
Ramljane
Postinje
Čvrljevo
Unešić
Nevest
Koprno
Ljubostinje
Danilo Kraljice
Mravnica
Lepenica
Ljubitovica
Bristivica
Vinovac
Mitlo
Bijuščevica
Seget
Kruševo
Podorljak
Vrsine
Vranjic
Kaštel Sućurac
Kambelovac
Gomilica
Lukšić
Štafilić
Novi
Kaštel Stari
Split
Ljubelj
Srinjine
Tugare
Sv. Jure
Kučiće
Podgrađe
Kostanje
Zvečanje
Lisnica
Katuni
Kreševo
Maslovi
Krivi Dolac
Gizdavac
Kotlenice
Radinje
Bučani
Vojnić
Rakitani
Bisko
Čaporice
Strmen Dolac
Vedrine
Čačvina
Budimir
Vrpolje
D.Tijarica
Strizirep
Dobranje
Biorine
Visočica
V.Cista
Kamešnica
Sinjsko polje
Livanjsko polje
Prolog
Grborezi
Bila
Srdevići
Lipa
Burnjača
Konj
Razorina
Maljkovo
Vrdovo
Bitelić
Privir
Rumin
Gljev
Cetina
Crnogorac
Malinovac
Debelica
Maglaj
Laktac
Zasiok
Gradina
D.Bitelić
Drežnice
Gradac
Baljci
Koprivno
Vučevica
Radošić
Trolokve
Ubie
Crni vrh
Nisko
Kita
Tmara
Podgreben
Prhovo
Zečevo
Sevid
Bisak
Vinišće
Marina
Drvenik Mali
Stipanska
Rt Ražanj
Maslinovik
Smokvica
Dvornica
Bobovišća
Mrdulja
Rt Gomilica
Rt Sv.Nikola
Rt Mutogras
Krilo
Sumpetar
Ravnice
Rt Marjan
Rt Sustipan
Glava Čiova
Prizidnica
Rudine
Arbanija
Žedno
Mastrinka
Slatine
Drvenik
Stari Trogir
Pantan
Mirca
Hum
Dračevica
Sličeno brdo
Podhume
Gažul
Prežnice
Zagvozd
Novo Selo
Povlja
Gračišće
Rasotica
Visoka
Splitska
Postira
Dol
Žedno
Vela Straža
0 2 4 6 8 10km
0 1 2 3 4 5 Nm
A
B
C
D
E
F
1
2
3

14a
Bračkikanal
Brački kanal
OMIŠKA DINARA
Omiš
Postira
Supetar
Pučišća
Selca
Sumartin
Povlja
Sutivan
Splitska
Škrip
Pražnice
Stobreč
Dugi Rat
Krilo
Kutleša
D.Brela
Baška Voda
Zakučac
Zadvarje
Kostanje
Podgrađe
Žrnovnica
Srinjine
Gata
Čišla
Zvečanje
Smolonje
Ostrvica
Podcelje
Zastinje
Sv.Mara
Podstrana
Sv.Martin
Jesenice
Naklice
Priko
Borak
Ravnice
Čelina
Lokva
Mimice
Pisak
Orlovac
Dubci
Sokoli
Soline
Biokovo
TRAJEKT U SPLIT
U SPLIT 8
26 U BOL
Mirca
Prbuja
Sv.Marija
Dol
Sv.Vice
Rujnik
Novo Selo
Stražice
Gračišće
Rt Lašćatna
Rasotica
Rt Planik
HR.RUDINICA
Rt Sv.Rok
Rt Sumartin
Mlatinje brdo
D.brdo
Crni rat
Zadrinov rat
Glavica
Sv.Juraj
M.Gračišće
Sv.Klement
Klinje gl.
Zagvozd
Županjac
Dublje
Kruška

15
A
B
1
2
Grabi
Tucanj
Gaćelezi
Glavica
Paljevine
Plana
Dražice
Rogušica
Lisac
Kosa
Mrdakovica
Bankovac
Gajevi
M.Gaj
Sv.Ilija
Jurići
Gospa od Karmena
Leč
Zaton
Glavica
Rastovac
Kosiričevica
Vrbica
Stražišće
Gospa-Srimska
Krpeljevac
Vodice
Malinica
Srima
Deljac
Županović
Tusta
Berović
Martinska
Žapljena
Štrika
Kupalište
Rt Jadrija
Sv. Nikola
Skari
Seništa
Lobor
Kormovi
Perišić
Malo Blato
Velo Blato
Zablaće
Blaževič
Rt Garmine
S R I M A
PELUĆA
GLAVICA
Guduča
Mokrica
Pilipovača
Prukljan
Milović
Bogdanović
Krš
Jujava
Smolić
Gnjačac
STIPANAC (2)
Beretuša gaj
Prukljansko jezero
Rasline
Sv.Mihovil
Rt Vukinac
Kanal sv. Josipa
Rt sv. Josip
Dolačka-Punta
Bujasi
Udrag
Lambaša
Debeljak
Rt Triska
Razori
Stubalj
Mikulandra
Grubišići
Pomišalj
Kekovača
Gozdenovac
Todorović
Damjanić
Radišić
Skradinsko-Polje
Pulić
Pajić
Bičine
Škorić
Skradin
Škorića Podi
Goli Umac
Krka
Škoij
Calete
Petrović
Kalik
Duboka Draga
Bilice
Lišćerica
Gatara
Perišić
Podlugovnik
Juras
Jamljak
Crnica
Sv. Ana
Šubićevac
Kamenar
ŠIBENIK
Mandalina
Sv.Mara
Oblić
Cace
Tvornica-Ražine
Kalambrežov Umac
Ražine
Belamarić
Donje-Polje
Borajac
Bili brig
Matjac
Zaton
Morinje
Nanjara
Luša
Krapanj
Sv.Križ
Jadrtovac
Gračina
Tutikov
Goviči
Kotišnica
Jasenov
Baševi
Banovci
Pradić
Višala
Kalini
Tribešić
Drag
Podgreben
Oglavci
GREBEN
Vukov
Brajkovići
Sv.Kata
Dubravice
Granić
Žurića br.
Erceg
Milković
Sv.Nikola
Tvornica-Lozovac
Ković
Skoče
Bukić
Slavica
Kalauz
Teškera
Gulin
Debeljak
Dulibić
Slavica
Mihaljević
Mrndže
Ćogelja
Rupići
Orlov
Juras
Rakovo Selo
Grubišić
Daske
Gospa od zdrav
Protega
Junak
Sv.Mihovil
Šišak
Burnjak
Žunta
Petrinovi
Šišarić
Šišera
Sv.Jure
Dubrava
Podtrtar
Bilice
Škugori
TRTAR
LJUBLJANJ
Blata
Sv.Luce
PRVIĆ
Šepurine
Prvić Luka
Rt Kobila
TIJAT
Gaćice
Rt Prvić
Rt Gaćice
HR.GALIOL
Tijašćica
KAMENICA (10)
LUPAC
Plič.Srima
Plič.Rožerik
Šibenski kanal
Šibenska vrata
Zlarin
Rt Marin
Tužić
Menđula
Zlarin
Platac
ZLARIN
Klapavica
Borovica
Jasenovica
Pržnica
Lovišća
Prisliga
Vodena
Magarna
Rat
Tatinja
ZMAJAN (ORUT)
OBONJAN
Plič.Sestre
SESTRICA V.
Zlarinski kanal
SESTRICA M.
SOKOL (13)
VRTLJAČA (11)
KAMIČAC (5)
KOMORICA (23)
HRID
DUGO (27)
Rt V.Oštrica
Rt Sir
DRIVENIK
RAKITAN
KRAPANJ
KRAPLUN
DVAINKA (30)
MUMONJA (11)
OBLIK
M.-V. KRBELA (21)
V. OŠTRICA
Rt Oštrica Vela
Grebaštica
KRBELICA
Rt Bilo
Bilo
TMARA
Hodomešćica
Rt Lemiš
Dolac
Artić
Rt Masline
Studeni
Mirine
Rt Barka
N
0 1 2 3km
0 1Nm

ZAGORA
Prosik
Kozjak
Kaštela
Kaštelanski zaljev
(Lintar)
Trogirski kanal
Čiovo
SPLIT
Marjan
Meje
Sjeverna luka
Luka Poljud
Lora
Vranjic
Solin
Sućurac
Gomilica
Kambelovac
Lukšić
Stari
Novi
Štafilić
Resnik
Divulje
Mlinice
Pantan
Mrte
Slatine
Rt Marjana
Rt Sustipan
Rt Bačvice
Bačvice
Firule
Zenta
Trstenik
Žnjan
Smrdečac
Škrape
Lokve
Visoka
Sućidar
Neslanovac
Brda
Duje
Pijat
Rat
Glavičine
Poljud
Špinut
Lučac
Kašuni
Supetarska
Rt Supetar
Garbina mala
Garbina vela
Gomila
Glava Čiova
Kamenolom
Prizidnica
Glavičica
Mendulovac
Orlice
Dirune
Rudine
Žedno
Arbanija
Sv. Križ
Gradina
Balan
Kobiljak
G.Okrug
Sv.Todor
Rožac
Piveta
Movarštice
Tatinja
Plič.Slatine
Plič.Marjan
Plič.Garifulin
Plič
GALIJA
ŠILE
ŠKOLJIĆ
BARBARINAC
TV. CEMENTA
Rt Grmovac
TV.»JUGOVINIL«
OCEANOGRAF. INSTIT.
SV. JERE
NEHAJ
Rt Dračić
Rt Taršće
Bene
Supaval
Iskopine
Sv.Kaja
Sv.Duje
Paraći
Krug
Brižine
Čaval
Doca
Stupi
Blata
Bojišća
Ključanice
Smokvinac
ŽELJ.ST.KAŠTEL STARI
Radun
Ostrožine
Dračine
Doljane
Ruzarica
Lažani
Sv.Miovija
Kozjak
Sv.Luka
Sv.Juraj
Putalj
Gaj
Gospe na Hladi
Šela
Mrtvenice
Golo brdo
Sv.Jure
Voljak
Blaca
Osoje
Rupotina
Malačka
Biranj
Kaštilac
Boruna
Pećine
Kuzmanić
Česminovac
Dujšin
Šantić
Žabice
Čurkov
Šimera
Jurčev
Poparić
Rudine
Ivkovići
Vel. Trečanica
Žestinica
Maljkovići
Gruica
Deanković
Perišić
Dujmov
Sv.Nofar
Sv.Marta
Knježine
Budošić
Karanušići
Stombrate
Jazmine
Plano
Longo
Plošnjak
Umca
Sv.Bare
Slanac
Krban
Sv.Oštak
TROGIR
Mornar
Katići
Ninčevići
Milišići
Poljak
Gašpići
Duje
Sadže
Žižić
Mejaši
N
0 1 2 3 4 5 km
1 2 Nm
A
B
1
2
16

Brački kanal
Hvarski kanal
Korčulanski kanal
Neretvanski kanal
Lastovski kanal
Biševski kanal
Pakleni kanal
Šćedranski kanal
Starigradski z.
Biokovo
BRAČ
HVAR
KORČULA
PELJEŠAC
VIS
ŠOLTA
ŠĆEDRO
LASTOVO
BIŠEVO
SUŠAC
LASTOVCI
PAKLENI OTOCI
Supetar
Sutivan
Milna
Bol
Pučišća
Postira
Nerežišća
Selca
Sumartin
Povlja
Omiš
Makarska
Tučepi
Podgora
Drašnice
Baška Voda
D.Brela
Hvar
Stari Grad
Jelsa
Vrboska
Sućuraj
Vela Luka
Blato
Smokvica
Čara
Pupnat
Račišće
Žrnovo
Lumbarda
Korčula
Orebić
Viganj
Kučište
Komiža
Vis
Lastovo
Ubli
MAKARSKA - SPLIT 63
MAKARSKA-METKOVIĆ 76
24 U KOZICU
13 U KOZICU
19 U ZAOSTROG
26 SPLIT
PLOČICE (13)
TAJAN (15)
0 2 4 6 8 10 km
0 1 2 3 4 5 Nm
17

18
Paklenikanal
PAKLENI OTOCI
PELEGRIN
HVAR
SV. KLEMENT
Hvar
Rt Pelegrin
Glavica od Lumborde
Pojica
Parja
MARKOVA SPILJA
DUGA
Kjučevica
Velo bardo
SMOKOVNIK (158)
Smokovnik
Borova Njiva
Rudina
ZAKASTIL
NAPOLIJUN (241)
KRUVENICA
TVRĐAVA (109)
SV. MIKULA
DOLAC
SAM. FRANJEVACA
Križna luka
Križni rat
BATERIJA
Luka Hvar
GALEŠNIK (18)
JEROLIM
POKONJI DOL (11)
MARINKOVAC
Abramovi
BOROVAC
PLANIKOVAC
GOJICA
Palmižana
Glava
Vlaka
VLAKA
Momića Poje
DOBRI OTOK
OTOK STAMBEDAR
HRIDI PLOČICE
VELI VONJOK
GARBUN
TROVNA
LENGVA
PARZANJ
BOROVAC
Zala glava
Jagodna
Pribinja
M. Vira
V. Vira
Rt Kovač
Polstine
Rt Ražanj
Rt Klobuk
Rt Borova
Rt Močiguzica
Rt Carpjenih
Rt Izmetišće
Rt Spartibutin
Rt Ražnjić
Rt Zaglav
Rt Pločica
Rt Galijola
Rt Kosmača
Rogošna punta
Rt Ploče
Marginja punta
L. Soline
Perna
Mlin
SKOJIĆ OD MLINA
Pod Lozje
0 1 2 km
0 0,5 1Nm
N
A
B
1
2

Slatina
Crnoljut
G. Nakovan
Polje
Sv. Ilija
Celinjak
Pranja
P E L J E Š A C
Pišćetel
Golubinići
Vižanjica
Podvlaštica
Kovačević
Podac
Sokolovo Selo
Dol
Zmijino brdo (vipera)
Kokotići
Glabalovo Selo
Sv. Juraj
Rt Sv. Ivan
Baseljina
Luncijata
Stanković
Viganj
Sv. Luka
Kučište
Žukovac
Bilo Polje
Karmine
Ruskovići
Rt Kneže
V. KNEŽA
M. KNEŽA
Rt Sv. Liberan
Rat
Sv. Ana
Gurića Selo
Pelješki kanal
Vel. Gospa
Perna
Trstenica
Račišće
Vaja
Sadine
Kneža
Rt Debela
Koromačna
Oskorušica
Zamošće
Rt Zamošće
Orebić
Rt Zaglav
MULIĆ
Vrbovica
VRBOVICA
Srećica
L. Korčula
KORČULA
Planjevo
Glavica
Oblo brdo
Unčinovo brdo
Trubišćica
Smokovo brdo
Duboki do
Banja
Plič. Lučnjak
LUČNJAK
STUPA
SESTRICA
MAJSANIĆ
MAJSAN
BADIJA
Rt Križ
ROGAČIĆ
GOJAK
Grabovac
Točilo brdo
Črvinovica
Veli vrh
Sv. Jurje
Pupnat
Brdo
Prvo Selo
Sv. Luka
Luka
Kanal
Klupca
Strana
Ždrilo
Moce
Koričenica
BARETICA
PLANJAK
Sv. Jakov
Glogova
Kampuš
Ježevica
ŠKRPINJAK
K O R Č U L A
Gorča gl.
Kuta Mocila
Kruševdol
Humci
Župan dol
Zrnovo
Dračevica
Krtača
Donje Blato
KAMENJAK
SUTVARA
Dubrava
Bilušin vrh
Vrnik
Oblik
Daspje
Sv. Ilija
VRNIK
BISAČA
GUBAVAC
Postrana
Gornje Blato
Pupnatska Luka
Ljubak
Gruda
Zahomje
Javić
KNEŽIĆ
Žukovica
Žukov brig
Prvi žal
Bili žal
Greben
Zmija gl.
Oblo brdo
Dvoje Vratca
Rt Lenga
Pupnatska luka
Orlanduša
Kosovo
Lumbarda
Ražnjić
Smokova
Bačvica
Zmije brdo
Kalac
Postrana
Rt Ražnjić
Mala glavica
Podkalac
Glogovac
Za Vrhom
Pržina
Baborova danca
Orlanduša
Zaglav
Bila glava
Pavja luka
Rasohatica
0 1 2 3 km
0 1 Nm
N
19

20
Neretvanski kanal
Mljetski kanal
Koločepski kanal
Stonski kanal
Kanal Malog Stona
Hutovo blato
Žaba
Hrgud
Dubrave
Bjelašnica
Popovo polje
Snježnica
Rilić
Pelješac
Zagorje
PLOČE
METKOVIĆ
Gabela
Opuzen
Čapljina
STOLAC
Neum
Ston
M. Ston
SLANO
DUBROVNIK
Gruž
MLJET
Polače
Babino Polje
Sobra
Šipan
LOPUD
KOLOČEP
LOKRUM
Trpanj
Orebić
Janjina
Trstenik
Žuljana
Drvenik
Zaostrog
Podaca
Brist
Gradac
Klek
Ljubinje
Trebinje
Ravno
Zavala
Slivno Ravno
Ošlje
Doli
Ston
Trsteno
Orašac
M. Zaton
Kupari
Župski zaljev
SUPETAR
BOBARA
CAVTATSKI GREBENI
MRKAN
Jakljan
OLIPA
RUDA
SV. ANDRIJA
29 U MOSTAR
40 U BILEĆU
32 U TREBINJE
34 U NEVESINJE
14 U OREBIĆ
Tanki rt
Rt Višnjica
Rt Ruzmarin
Rt Blaca
Rt Goli
Rt Lenga
Rt Tojšti
Rt Maharac
Rt Pusti
Rt Gruj
Rt Sokolić
Rt Prtuša
Rt Petka
0 2 4 6 8 10 km
0 1 2 3 4 5 Nm
A B C D E
1 2 3
95

21
Izvor Rijeke
MLIN-PALATA
GOSPA VELIKA
Rožat
BLATO
Prijevor
MANASTIJER
Komolac
Čajkovica
Duh Sveti
DUH SVETI
Drginje
Rijeka Dubrovačka
MANASTIJER
Dračevo Selo
Obuljeno
Rt Tamarić
Čajkovići
Mokošica
SV. SPASITELJ
Batala
Rt Mihan
Rt Žal
Letoč
STANICA ZA BRODSKA TEKUĆA GORIVA
Rijeka Dubrovačka
Gradićevo
Sustjepan
Krst
281
Loški-brijeg
221
Marinovo
Batahovina
Luncijata
Loznica
Rt Leandar
Rt Kantafig
Kantafig
MEHANIČKA RADIONICA
Ž. ST.
Kanal Daksa
Luka Gruž
Solitudo
DAKSA
Zdvora Dakse
PLIČ. VRANAC
Lazaret
JAHT KLUB ORSAN
H. PETKA
GRUŽ
Rt Tapit
H. LAPAD
Gimanovo
Batala
Rt Baterija
Mala vrata
LAPAD
Babin kuk
H. STADION
H. ZAGREB
NOGOMETNO IGRALIŠTE
H. SUMARTIN
H. LAPAD
Rt Gnjilište
AUTO KAMP
H. NEPTUN
H. PARK
H. KOMODOR
H. ADRIATIC
Hladnica
Montovjerna
DOM NARODNOG ZDRAVLJA
Gospino polje
Gorica
Gustijernica
Sumartin
H. SPLENDID
V. Petka
192
M. Petka
145
Kosijer
SV. VLAHO
Siri
Provaljeno
REBENI
KANTENARI
VJEŠALA
Ždrijelo Malo
Rt Petka
JABUKA
Modra Spilja
Debela glava
Ramni
Gradac
353
Badanj
Strinčjera
411
Dubrave
Srđ
FORT IMPERIJAL
412
Polje
Bosanka
Glošac
DUBROVNIK
Gornji Kono
Srednji Kono
Donji Kono
BONINOVO
Ploče
H. EXCELSIOR
H. ARGENTINA
H. VILLA DUBROVNIK
KUPALIŠTE LAZARET
STARI PORAT
Kaše
Rt Porporela
Betina Spila
H. BELLEVUE
Tintilin
LJETNA POZORNICA GRADAC
Danče
Rt Gospa
Rt Danče
DANČE
Pile
Rt Lovrijenac
LOVRIJENAC
Kolorina
Rt Žudio
Buža
SV. JAKOV
Orsula
BELVEDERE
Bojana
Rt Sv. Jakov
Lokrumski prolaz (Konalić)
D. Bočina
Rt Žalić
Rt Križ
G. Bočina
LOKRUM
Bijele Seke
Portoč
Galija
BIOLOŠKI INSTITUT
Rt Skrinje
Pod Manastijerom
M. Spilja
Komolac
Drginje
Duh Sveti
DUH SVETI
RIJEKA
Čajkovica
Knežica
Vraštica
452
Klanica
Podgaj
Slavan
SV. KUZMA
Brijeg
Ladnice
Vrelo
Carina
Parež
Rudine
Ploča
Vid
Šumet
Ž. ST.
G. Brgat
GAJ BRGAT
Poratak
322
264
Bratatovo
290
Rajčevići
Žarkovica
315
Orsula
0 0,5 1km
1 Nm
N

Mljetski kanal
GLAVAT
BOROVAC (13)
CRNA SEKA (7)
GR. BOROVAC
Rt Glavat
MASLINOVAC (19)
Zamaslinova (Stupa)
Bijela
Zaklopita
Rt Stupa
HRID
MORAČNIK
OVRAT (32)
TAJNIK
KOBRAVA
HR. KULA
Rt Križice
HR. KRIŽICE
V. Tatinica
CRNA SEKA (4)
GALICIJA (9)
POMEŠTAK
Rt Sparožni
Rt Kulir
L. Pomina
Lokva
Poma
M. Poma
Mljet
Straža
Jarište
Sr. Dolac
Rogač
Luka Polače
M. Tatinica
Polače
Polačno polje
Goveđari
Babine Kuće
M. Gradac
Pristanište
Dno
Nacionalni park Mljet
V. Poma
Malo Jezero
Veliko Jezero
HOTEL MELITA
Goli rt
Lastovska
Rt Lastovski
Rt Korizmeni
Debela Glavica
Glogovac
Krst
ŠTIT
ŠIJ
Petro
Soline
Montokuc
Dubovca
Kneže polje
Vilina voda
Glavica
Zle Stijene
Medena g.
Gložak
Prijevor
Dračevac
Zaboki
Ivanovo polje
V. Planjak
M. Planjak
Grabova Gl.
U BABINO POLJE 18
Bijeđ
Dugo polje
Hljeb
Brižine
Tojsti
Bašin brijeg
Gonoturska
Blaca
Rt Lenga
UTRNJI ŠKOLJ (7)
L. Gonoturska
VANJI ŠKOLJ (17)
Rt Hljeb
Grabova
0 1 2 km
0 1 Nm
N
A
B
1
2
22

	BAR	BIOGRAD	BUDVA	CRES	CRIKVENICA	DUBROVNIK*	GRADAC	HERCEGNOVI	HVAR	JABLANAC	KOMIŽA	KOPER	KORČULA	KOTOR	KRK	LASTOVO**	MAKARSKA	MALI LOŠINJ	MASLINICA	NOVALJA	OREBIĆ	PAG	PLOČE	PRIMOŠTEN	PULA*	RAB	RIJEKA*	ROVINJ	SALI	SENJ	SILBA	SOBRA	SPLIT	SUPETAR	ŠIBENIK	TRPANJ	ULCINJ	VELA LUKA	VIS
BIOGRAD	200																																						
BUDVA	16	184																																					
CRES	285	89	270																																				
CRIKVENICA	286	91	272	34																																			
DUBROVNIK*	55	145	42	233	234																																		
GRADAC	127	102	115	190	192	75																																	
HERCEGNOVI	33	173	20	258	261	27	100																																
HVAR	137	64	120	152	154	82	41	109																															
JABLANAC	265	66	253	59	30	212	170	238	130																														
KOMIŽA	148	64	134	147	151	97	60	123	23	128																													
KOPER	342	145	330	87	113	289	246	317	207	124	203																												
KORČULA	101	99	89	186	188	49	25	74	34	164	53	241																											
KOTOR	46	186	33	271	274	40	113	14	122	251	136	330	87																										
KRK	274	78	260	34	27	222	180	249	143	24	140	111	176	262																									
LASTOVO**	110	96	98	183	185	59	51	84	33	162	40	238	27	97	174																								
MAKARSKA	134	85	122	175	177	82	19	107	34	154	49	228	33	120	165	59																							
MALI LOŠINJ	261	61	249	34	57	208	166	234	126	36	124	91	161	247	43	158	150																						
MASLINICA	155	49	138	135	139	99	54	126	18	112	25	193	53	139	127	47	39	108																					
NOVALJA	247	48	235	55	45	194	151	220	110	20	109	113	147	223	32	144	135	25	93																				
OREBIĆ	100	100	88	187	189	48	26	73	35	165	54	242	2	86	177	26	34	162	54	148																			
PAG	260	61	247	74	50	207	165	234	126	20	123	142	164	247	46	159	150	55	110	36	165																		
PLOČE	130	109	118	195	197	78	7	103	45	175	64	254	29	116	185	54	25	171	59	156	30	168																	
PRIMOŠTEN	171	31	157	115	119	116	72	142	35	95	35	176	68	155	108	65	55	91	19	79	69	91	79																
PULA*	292	95	280	37	63	239	196	267	157	74	153	54	191	280	61	188	178	41	143	63	192	92	204	126															
RAB	259	61	247	51	33	206	164	232	124	8	122	119	159	245	22	156	148	31	106	16	160	27	169	89	69														
RIJEKA*	298	99	284	27	16	244	202	271	164	46	161	104	198	284	24	195	187	54	149	53	199	66	207	129	54	42													
ROVINJ	305	108	293	50	76	252	209	280	170	87	166	38	204	293	74	201	191	54	156	76	205	105	217	139	18	82	67												
SALI	209	18	196	81	83	156	114	183	75	59	72	136	113	196	73	108	98	50	59	42	114	54	117	40	86	54	93	99											
SENJ	276	81	262	48	14	224	182	251	145	17	142	125	177	264	17	175	167	47	129	35	178	37	187	110	75	23	30	88	73										
SILBA	244	43	232	47	53	189	143	217	107	29	105	103	142	230	40	137	130	18	90	13	143	46	149	75	53	24	60	66	34	43									
SOBRA	76	123	64	210	213	22	52	49	59	189	75	267	26	62	201	40	59	185	77	171	24	187	55	90	217	183	223	230	136	202	166								
SPLIT	158	57	146	146	149	105	49	131	23	124	36	202	57	144	137	56	29	120	14	105	58	121	53	27	152	118	159	165	70	139	99	82							
SUPETAR	155	62	143	152	154	102	39	127	23	130	36	207	51	140	143	55	22	126	17	111	52	125	46	32	157	124	164	170	74	145	105	79	9						
ŠIBENIK	182	27	165	113	117	127	83	154	46	92	46	170	79	167	105	76	66	88	30	72	80	87	90	12	120	86	126	133	37	107	69	104	38	43					
TRPANJ	124	103	112	189	191	72	7	97	39	169	58	247	23	110	179	49	21	165	55	152	24	165	7	73	197	163	201	210	113	181	145	49	49	41	84				
ULCINJ	13	211	28	296	297	65	138	45	146	275	157	353	112	58	285	119	145	272	166	258	111	271	141	199	303	270	309	316	220	287	255	87	169	165	192	135			
VELA LUKA	126	85	114	171	173	72	39	100	19	150	32	229	28	113	162	18	47	146	38	132	29	147	43	54	179	144	183	192	95	163	124	50	40	42	65	37	137		
VIS	142	63	127	149	153	91	51	116	14	129	13	205	43	129	142	35	41	125	22	110	44	125	56	34	155	123	163	168	74	144	106	68	30	29	45	48	152	25	
ZADAR	215	15	199	74	76	160	117	188	79	51	78	131	114	201	63	111	100	46	64	33	115	46	124	45	81	46	84	94	23	66	28	138	72	77	41	118	226	100	77

* Dubrovnik—Bari 108 * Pula—Venezia 72 * Rijeka—Venezia 120 ** Lastovo (Ubli)

UDALJENOSTI U NAUTIČKIM MILJAMA (1 Nm = 1852 m)

Entfernungen in Seemeilen — Distances in nautical miles — Distances en milles nautiques — Distanze in migli marini

0 2 4 6 8 10 km
0 1 2 3 4 5 Nm

24
Stražnik
Sutorina
Igalo
Topla
Savina
Meljine
Hercegnovi
Topaljski z.
Hercegnovski zaljev
Zelenika
Kumbur
Đenovići
Baošići
Bijela
Kamenari
Kumborski tjesnac
Rose
Rt Kobila
Prevlaka
Oštri rt
Rt Dobreč
Dobreč
MAMULA
Žanjica
Rt Mirišta
Morakova l. (Zlatna luka)
Rt Mala Gora
Rt Veslo
Tijesna luka
Rt Kupa
Dobra luka
Rt Kamenova
Rt Kočište
Luštica
Tivatski zaljev
TIVAT
Rt Seljanovo
OTOK
SV. MARKO
PREVLAKA
Kotorski zaljev
KOTOR
Prčanj
Perast
Risan
Risanski zaljev
Morinjski z.
Verige
GOSPA OD ŠKRPJELA
SV. ĐORĐE
Rt Gospa
Lepetane
Škaljari
Trojica
Muo
Orahovac
Ljuta
Dobrota
Krivošije
Vrmac
Grbalj
Gorażda
LOVĆEN
Krstac
Vitalјina
Dražin Rt
0 1 2 3 4 5km
0 1 2 Nm

Vrbice
Laičići
Mažići
Ivanovići
Babac
Bečići
Ostrog
Podostrog
Košljun
Boreti
32 U CETINJE
Svinjišta
Prijevor
Spas
Jovan
BUDVA
Bečići
Kamenovo
Pržno
Miločer
Rt Zavala
PLIĆ. TUNJA
SV. STEFAN
GOLUBINJ
Rt Galija
Mogren
Rt Mogren
SV. NIKOLA
Rt Školj
Jaz
Trsteno
Rt Jaz
Kupa
Rt Platamuni
Čelobrdo
Podličak
Đenaši
Man. Praskvica
Vrba
Blizikuće
Drobnić
Krstac
Katun
Proseno
Tudorović
Velja Rudina
Strimija
Debeli rat
Rt Jerinat
Drobni Pijesak
Rt Skočiđevojka
PERAZIĆA ŠKOLJIĆ
Perazića do
Rt Crvena Stijena
Petrovac
SV. NEDELJA
KATIČ
DONKOVIĆA SEKA
BUDVA – BAR 44
Kopas
Spas
Počmin
Novoselje
Kaluđerac
Buljarica
Žukovica
Petrovac
36
Ilijino brdo
Mijovića Krš
26 U VIRPAZAR
Čava
Đurović
Velja glava
Golubovići
Midzorov Krš
Slatina
Sv. Petka
VATULJA
Buljarica (Lug)
OŠTRI KAM
MIŠKOVICA
Rt Dubovica
MRAVINJAK
Dubovica
Stolac
Rt Stolac
Pečin
Rt Čanj
Čanj
Rt Sapavica
Tri Roga
Silavica
TUNEL SOZINA
Sv. Nikola
Zankovići
Đurmani
Papani
Sv. Dimitrije
Mišići
Perići
Haj-Nehaj
Sv. Petka
Veligrad
Zagrađe
Sutomore
Sutomorski zaljev
Brca
Madžari
Petilj
Ratac
Sv. Petar
Maljevik
Rt Krčeci
Štrbin
Crni rt
Velje Selo
Zupci
Velembusi
Stari Bar
Bartula
Poda
Sustaš
Mahala
Lisice
Čeluga
Tomba
Zaljev
Dobra Voda
Pečurice
Ravan
Komina
Kunje
Karastani
MOŽURA
Salč
Kodre
Milena
Carević
Sušanj
Željeznica
Topolica
Polje
Rikavac
VOLUVICA
Veliki Zabio
MRKOVIĆI
Mogila
Velji Pijesak
Mali Pijesak
Velji Pijesak
Rt Maret
Pod Crnjaku
Rt Komina
Masline
29
Kruta
17
Bratica
BIJELA GORA
Pinješ
ULCINJ
Rt Đeran
Luka Bar
BAR
Ratac
Rt Voluvica
Bigovica
Rt Bigovica
Ademov Kamen
Paljuška
Rt Možura
Hladna
STARI ULCINJ
Rt Stari Ulcinj
Mrkojević
Rt Mavrijan
Rt Rep
Šuni potok
Kruči
Mavrijan
MAVRIJAN
Valdinos
Valdinos
MANDRA
Mandra
Rt Mandra
Debeli rt
Velika (Reimes)
Džemila
Rt Maslinjak
Bažbuljak
VEL. KAMEN
Liman
Luka Ulcinj
0 1 2 3km
0 1Nm

A
B
C
D
1
2
3
26
TITOGRAD
CETINJE
Rijeka Crnojevića
Virpazar
BAR
Stari Bar
ULCINJ
SKADAR
(SHKODËR)
SHËN GJIN
(SV. IVAN)
LESH
(LJEŠ)
Tuzi
Kopliku
Petrovac
Sv. Stefan
Sv. Nikola
Budva
Bajice
Malo blato
Skadarsko jezero
(6m)
Liqeni Shkodrës
Humsko blato
Šasko jez.
Zogajsko blato
Velika plaža
ADA
Ušće
Bojane
M. ADA
Drinski zaljev
Zaljev
Shën Gjin
(Sv. Ivan)
Këneta Kakarriqit
Këneta e Lunërs
Luka Bar
Rt Volujica
Rt Komina
Rt Mavrijan
Rt Mandra
Rt Dubovica
Rt Skočiđevojka
Crni rt
Sutomorski z.
Buljarica
Čanj
Sutomore
Mrkojević
Valdinos
Mavrijan
Mandra
KRAJINA
ANAMALI
MOŽURA
PODGORI
CRMNICA
PAŠTROVIĆI
SPIČ
ZETA
KUČI
HOTI
KASTRATI
SHKRELI
BOGA
PULTI
RRJOLLI
POSTRIBA
ĆEMOVSKO POLJE
KOMANI
BJELICE
KOŠARICE
LJUBOTINJ
Sutorman
Rumija
Golik
Fusha Shtoj
Mali Shtires
Barbullush
Mali Barbullushit
Mali i Kakarriqit
Velje brdo
Gorica
Dajbabe
Bojčin
Fundina
Medenjak
Ubli
Orahovo
Kaženik
Mugošina Livada
Siljavica
Cetinje
Lipska pećina
Ceklinštak
Čisto Polje
Maini vrh
Maina Gradina
Martinović
Boreti
Bečići
Kuljače
Miločer
Velja Trojica
Blizikuće
Debeli rat
Krstac
Katun
Novoselje
Rasovatac
Ilijino brdo
Gluhi Do
Limljani
Bijelasica
Sotonići
Bukovik
Brijege
G. Brčeli
Optočići
Utrg
Krnjice
Seoca
Boljevići
Godinje
Krnjičko oko
Starčevo
Dračevica
Đuravci
Beška
Moračnik
Dedići
Gurza
G. Murići
D. Murići
Bes
Pinčići
Livari
Tuđemili
Zupci
Sustaš
Brca
Sušanj
Ratac
Celuga
Tomba
Zaljev
Lisinj
Kneždevo
Dobra Voda
Velje Selo
Dabezići
Ljeskovac
Pečurice
Kunje
Krute
Pelinkovići
Mala Gorana
Velika Gorana
Kruči
Bratica
Kodre
Solila
Solana
Klezna
Šas
Brivska g.
Zoganje
Darza
Sv. Đorđe
Đurke
Štodra
Ambula
Vladimir
Gorica
Sukobin
Mariqani
Kravari
Brajše
Shtufi
Oblika
Durmaj
Zuzi
Krebaj
Alibegaj
Vallasi
Viligar
Tarabosh
Shiroka
Zogaj
Ckla
Ostros
Arbneš
Šingli
Rastiš
Martići
Kostanica
Tophana
Duzica (Gjat)
M. Mikulići
V. Mikulići
Kozjak
Međureč
Mide
Bojka
Tejani
Boboviště
Briska
Fresnkanjel
Rrushulli
Trushi i Sipërm
Trushi i Poshtem
Mushan
Mogale
Oboti
Dajçi
Daragjati
Beltoja
Berdica
Ajasmi
Kuçi
Vukatana
Drin i Madh
Buna
Bojana
Luarez
Reč
Pulaj
Zal
G. Štoj
D. Štoj
Đeran
Sv. Nikola
Riolli
Maja e Zezë
Mali Kolaj
Kukli
Gjaderi
Gremsh
Vorret e Shkëtit
Mark Toma
Dushkaj
Kakarriqi
Pirqaj
Kallmeti
Medes
Grykë Drinit
Ishulli i Lezhes
Hum
Podhum
Drume
Vuksan Lekić
Spinja
Hani i Hotit
Vukpalaj
Shaqi i Butaj
Ivanaj
Culaj
Rihen
Kosan
Flaka
Kamiçe
Jubica
Sterbeqi
Kaldruni
Dobra
Çesme e Koplikut
Grude
Amerej
Borici
Hamidije
Grrila
Golemi
Mesi
Myselimi
Drisht
Nderfusha
Barcol
Zhupa
Mali i Maranajt
Maja e Sals
Mali Domnit
Domni
Dragoçi
Kulet e Boksit
Ura e Shtrejt
Vorfa
Rashi i Vogel
Gruemire
Papaj
Sama
Pergjon
Doçi
Mali e Bishkazit
Mirovra
Maja e Koropit
Mali i Kuriles
Kokaj
Dedaj
Zagoraj
Goraj
Budisha
Maja Rencit
Vrithi
Bzhetë
Shkreli
Bratosh
Mali Lobo
Gruemira Çesme
Koplik i Sipërm
Lashaj
Gradiskije
Reçi
Pat
Maja Suksezes
Kolçekaj
Jagoda
Brigja
Stare
Helmica
Skorać
Barlaj
Hum Dečić
Gurec
Krševo
Milješ
Traboin
Prifti
Selište
Pikalja
Dinoša
Suka Grudska
Omerbožević
Rudine
Nikmareš
Stjepovo
Benkaj
Smedeo
Grabom
Rapsh
Broja
Maja Zagonit
Tamare
Mali i Zurs
Kosnie
Vukli
Nikshi
Kapa e Brojës
Maja Bredashës
Bogë
Maja Drugomirit
Maja Boçanit
Negovani
Maja Brabes
Maja e Velicik
Razna te Vrithi
Ducaj
Plani
Pogu
Mali i Maranajt
Rrenci
Vjerdha
Maja Marge
Rregami
Guri i Zi
Jubani
Zadeja
Vai i Dejës
Mjeda
Shelketi
Maraçi
Gurëgi
Maja Shmitit
Sumaj
Maja Pilinardt
Kodhel
Dajçi
Kotrri
Zeznjan
Dragush
Kovaçi
Pagrami
Pistulli
Kacit
Plesha
Shkyezi
Pjepnashi
Kosmaçi
Bushat
Zefnjans
Rranxat
Melguzhi
Blinisht
Rraboshtit
Merqi
Sh. Prënde
Mali i Kakarriqit
Lipovac
Vranjina
Kamenik
Čakovica
Kom
Liponjak
Žabljak
Ponor
Kurilo
Gornje blato
Dodoši
Prevlaka
Bobija
Drušići
Rvaši
Meterizi
Dobrska Župa
Grbavci
Srpska
Botun
Lajkovići
Mahala
Mojanovići
Golubovci
Vukovići
Goričani
Balabani
Šušunje
Bijelo Polje
Berislavci
Gostilj
G. Plavnica
Mataguži
Kotrabudan
Vranj
Vladna
Dušići
Rakića Kuće
Karabuš
D. Kokoti
G. Kokoti
Goljemade
Bigor
Parci
Staniseljići
Draževina
Zagora
Kornet
Farmaci
Krusi
Beri
Busovnik
Buronji
Progonovići
Oraovica
Crvena Paprat
Lužnica
Daljam
Baloči
Tološi
Momišići
Rogami
Ruševine Duklje
Doljani
Sjenice
Masline
Kupusci
Medun
Koći
Rašovići
Ljubotinj
Dubovo
Smokovac
Riječani
Prekornica
Svinjštik
Trnovo
Šišovići
D. Sela
Gađi
Građani
Popratnice
Kruševica
Dupilo
Komarno
Dujeva
Začir
Vignjevići
Boguti
Ugnji
Vrela
Očinići
Bjeloši
Dobrsko Selo
G. Ceklin
Ulići
Bokovo
Đinovići
Kosijeri
Češljari
Čepurin Do
Štitari
Orasi
Mikulići
Milati
Tomići
Stavor
Selo
Kučište
V. Čelinac
Vojkovići
Milijevići
Petrov Do
Granica
Dubovik
Zerski vrh
Golubovići
Mišići
Papani
Zagrađe
Sv. Nedelja
Katič
Buljarica
Sutomore
Čanj
Skadarski
Ulcinj
Kneta
Vija Mortenzes
Karatuk
Pskal
Mileno
Rt Đeran
Valdanos
Humsko
Ćemovsko polje
Cijevna
Morača
Sitnica
Rijeka
Drin
Kiri
Lumi i Rrjollit
Drini
0
2
4
6
8
10 km
0
1
2
3
4
5 Nm

A
B
1
2

26 U VRHOVINE
29 U PLAVCA
34 U SLUNJ
33 U SLUNJ
7 U PRIJEBOJ

Bijela rijeka
Crna rijeka
Matica
Rječica
Korana

PLITVIČKI LJESKOVAC
HOTEL
SAMOLOV
Brkanovića draga
Draga Liman
Vilinsko vrelo
Draga Vodnica
Draga Biljeg
Ljeskova draga
Osmanova draga
Krmeća draga
Delta
Draga Ciginovac
BIGINA POLJANA
Prošćansko j.
Mali rt 37
Veliki rt (639)
Labudovac
Ciginovac
Okrugljak
TOMIĆEVO POGLEDALO
Jezero
15 (617)
V.
M.
Končareva draga
Batinovac
Duboka draga
Velika draga
Vrbova draga
8
GORNJA JEZERA
STUBICA
Tisovi rt
Galovac
24 (586)
Milino
Jezerce
10
Gljibovita draga
Čagalj
650
Vučetićeva draga
Draga Ponor
KOSA
MIRIĆ ŠTROPINA
Potok Matijaševac
Jasenovačka draga
Jasenovački potok
Potok Liburca
Vodena draga
Oštri rt
Kozjačka draga
KOZJAK
Draga Matijaševac
Rt Tuk
Rt Privoz
46
Oštri rt
(534)
Klokočeva draga
OTOK
Rapajinka
Velika poljana
HOTEL
PRIJEBOJ
SPLIT
(625)
UVALA
MEDVEĐAK
PLITVICE
Potok Plitvice
Milanovac
DONJA JEZERA
1
2
18 (526)
10
(511)
(483)
Slap Plitvice
JEZERSKA VILA
GOLUBNJAČA
Gavanovac
Kaluđerovac
Novakovića Brod
Sastavci

775
765
639
709
708
733
698
609
676
731
690
743
801

0 500

P PARKIRALIŠTE
K KAMP

NARODNE NOŠNJE

PEROJ U ISTRI

RAKALJ U ISTRI

VRBNIK NA KRKU

OTOK SUSAK

KONAVLI

KONAVLI

OREBIĆ NA PELJEŠCU

ŠESTANI U CRNOJ GORI

BAKROTISAK

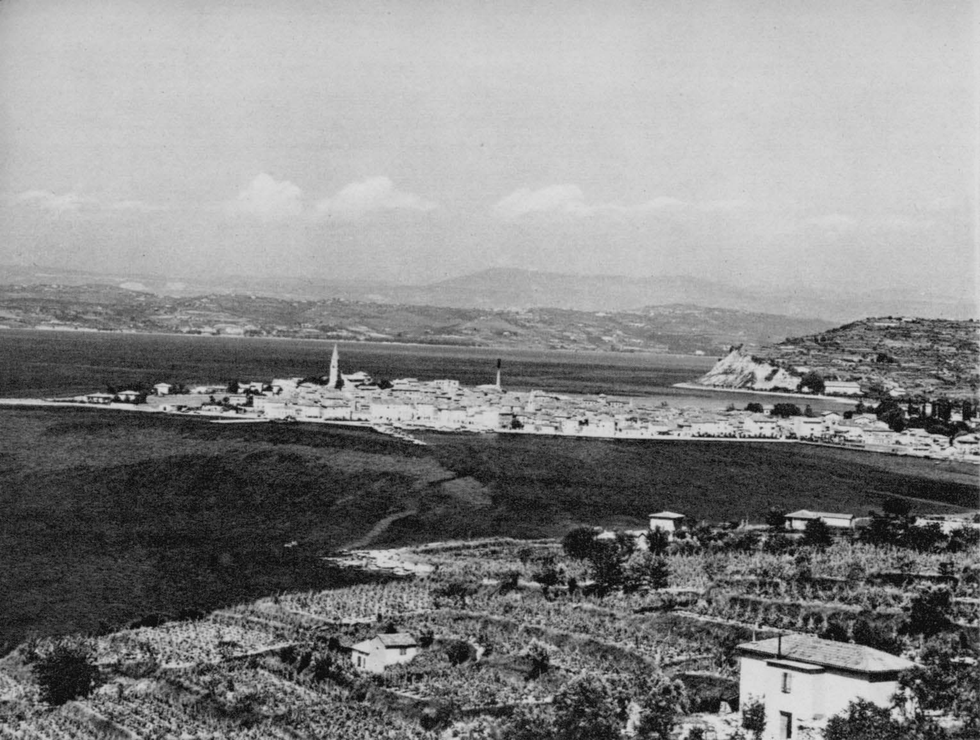

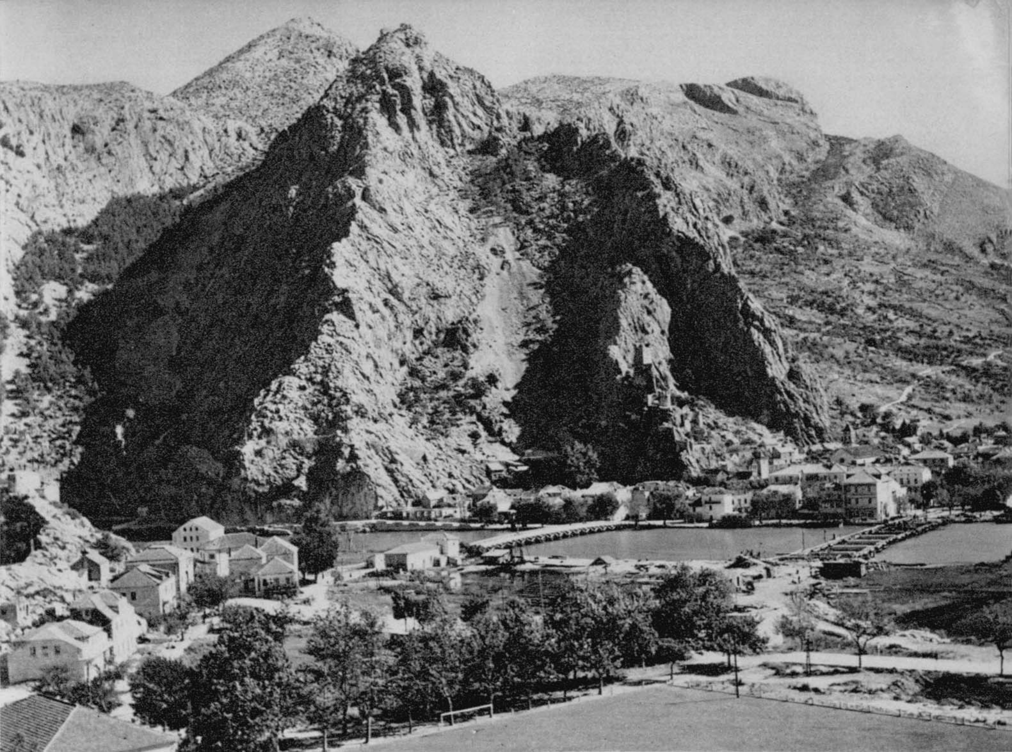

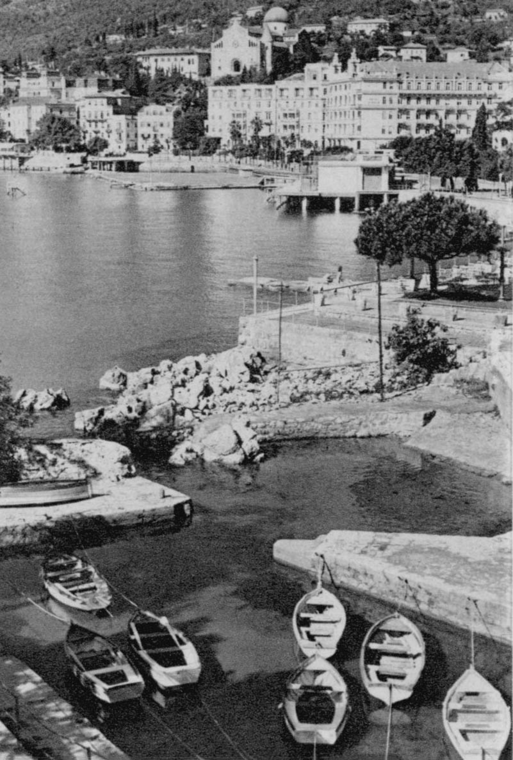

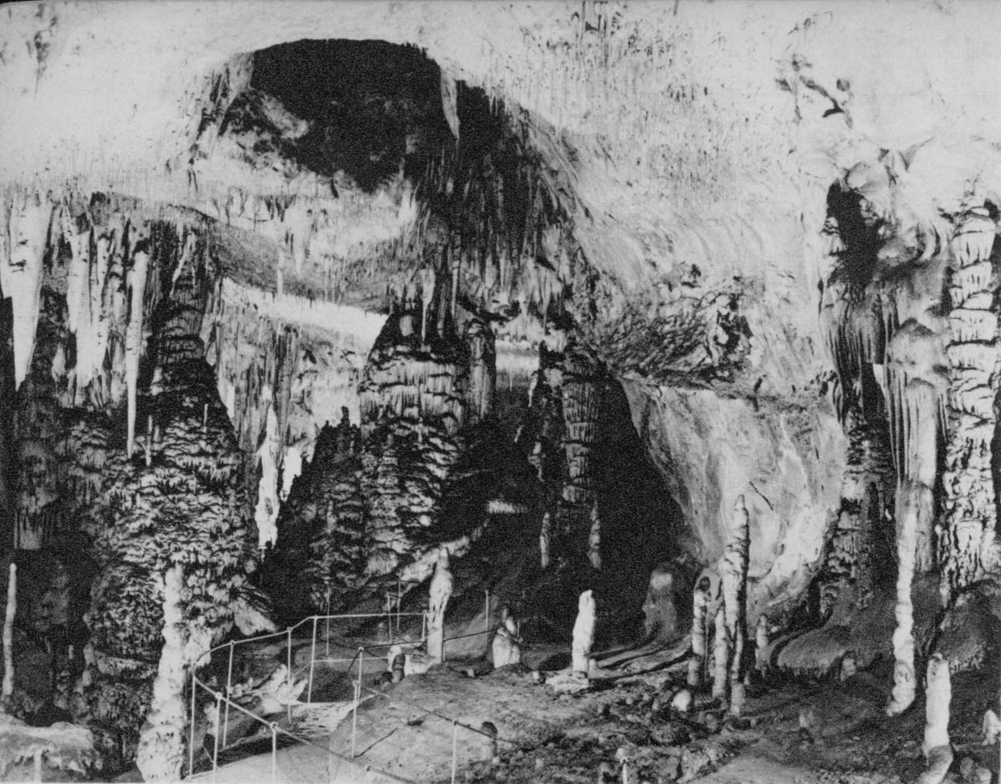

TISAK GRAFIČKI ZAVOD HRVATSKE, ZAGREB
1965.

Hvar : katedrala

